Acc. no. 19996

Acc. No. 1999

Pages = 158

197

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

क्रम-संख्या १२५५६

ग्रन्थ-नाम वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी

ग्रन्थकर्त्ता भट्टोजिदीक्षित

विषय व्याकरण

लिपि देवनागरी

पत्र-संख्या

पत्र-प्रमाण × मि० मि०

पंक्तियां

अक्षर

पाठ-संख्या

पूर्ण/अपूर्ण

प्रारम्भ :—

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Acc. No. 1999

Pages = 158

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

[illegible]

श्री॥ मुनित्रयं नमस्कृत्य तदुक्तीः परिभाव्य च वैयाकरणसिद्धांतकौमुदीयं विरच्यते १ अइउण् ऋऌक् एओङ् ऐ

औच् हयवरट् लण् ञमङणनम् झभञ् घढधष् जबगडदश् खफछठथचटतव् कपय् शषसर् हल् इतिमा

हेश्वराणि सूत्राण्यणादिसंज्ञार्थानि एषामंत्या इतो लण्सूत्रेऽकारश्च हकारादिष्वकार उच्चारणार्थः हलंत्यं हलितिसू त्यं

त्रेत्यमित्स्यात् आदिरंत्येन सहिता आदिर्मध्यगानां स्वस्य च संज्ञा स्यात् इति हल्संज्ञायां हलंत्यं उपदेशेंत्यं हलित्स्या

उपदेश आद्यो त् ततोऽण् अच् इत्यादिसंज्ञासिद्धौ उपदेशेऽजनुनासिक इत् उपदेशेऽनुनासिकोऽजित्संज्ञः स्यात् प्रतिज्ञानुनासि

च्चारणम् क्याः पाणिनीयाः लण्सूत्रस्थावर्णेन सहोच्चार्यमाणो रलयोः संज्ञा प्रत्याहारेष्वितां न ग्रहणं अनुनासिक इत्यादिनिर्दे रेफो

म् १ शात् न ह्यत्र ककारे परे अच्कार्यं दृश्यते आदिरंत्येनेत्येतत्सूत्रेण कृता संज्ञाः प्रत्याहारशब्देन व्यवह्रियंते ऊका

लोज्झ्रस्वदीर्घप्लुतः उश्च ऊश्च ऊ३श्च वः वां काल इव कालो यस्य सोऽच् क्रमाद्ध्रस्वदीर्घप्लुतसंज्ञः स्यात् स प्रत्ये

कमुदात्तादिभेदेन त्रिधा उच्चैरुदात्तः ताल्वादिषु सभागेषु स्थानेषूर्ध्वभागे निष्पन्नोऽजुदात्तसंज्ञः स्यात् नीचैरनु

दात्तः अर्वाङ् समाहारः स्वरितः उदात्तानुदात्तत्वे वर्णधर्मौ समाह्रियेते यस्मिन् सोऽच् स्वरितसंज्ञः स्यात् तस्यादित १

उदात्तमर्द्धह्रस्वं ह्रस्वग्रहणमतंत्रं स्वरितस्यादितोर्द्धमुदात्तं बोध्यं उत्तरार्द्धं तु परिशेषादनुदात्तं तस्य चोदात्तस्वरितप

रत्वे श्रवणं स्पष्टं अन्यत्र उदात्तश्रुतिः प्रातिशाख्येषु प्रसिद्धा कृतयो वाः स्थानां न येषाः [illegible] तु [illegible] दितु

दात्तः अग्निमीळे इत्यादावनुदात्तश्रुतिः स नवविधोऽपि प्रत्येकमनुनासिकाननुनासिकत्वाभ्यां द्विधा मुखनासिकाव

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

सहित

॥प्रयत्नस्य सवर्णसिद्धिरेव॥

वचनोऽनुनासिकः मुखनासिकावचनो वर्णोऽनुनासिकसंज्ञः स्यात् तदित्थं अ इ उ ऋ ऌ एषां वर्णानां प्रत्येकमष्टादश भे
दाः ऌवर्णस्य द्वादश तस्य दीर्घाभावात् एचामपि द्वादश तेषां ह्रस्वाभावात् तुल्यास्यप्रयत्नं सवर्णं ताल्वादिस्थानमाभ्यन्त स्या २
रप्रयत्नश्चेत्येतद्द्वयं यस्य येन तुल्यं तन्मिथः सवर्णं स्यात् अकुहविसर्जनीयानां कण्ठः इचुयशानां तालु ऋटुरषाणां मूर्धा
ऌतुलसानां दन्ताः उपूपध्मानीयानामोष्ठौ ञमङणनानां नासिका च एदैतोः कण्ठतालु ओदौतोः कण्ठोष्ठं वकारस्य दन्तोष्ठं
जिह्वामूलीयस्य जिह्वामूलं नासिकानुस्वारस्य इति स्थानानि यत्नो द्विधा आभ्यन्तरो बाह्यश्च आद्यश्चतुर्धा स्पृष्टेषत्स्पृ
ष्टविवृतसंवृतभेदात् तत्र स्पृष्टं प्रयत्नं स्पर्शानां ईषत्स्पृष्टमन्तःस्थानां विवृतमूष्मणां स्वराणां च ह्रस्वस्यावर्णस्य प्रयोगे
संवृतं प्रक्रियादशायां तु विवृतमेव एतच्च सूत्रकारेण ज्ञापितं तथा हि अ अ विवृतमनूद्य संवृतोऽनेन विधीयते अ
संवृतो स्य चाष्टाध्यायीं प्रत्यसिद्धत्वात् शास्त्रदृष्ट्या विवृतमस्त्येव तथा च सूत्रं पूर्वत्रासिद्धं अधिकारोऽयं तेन सपादसप्ताध्यायीं
प्रति त्रिपाद्यसिद्धा त्रिपाद्यामपि पूर्वं प्रति परं शास्त्रमसिद्धं बाह्यप्रयत्नस्त्वेकादशधा विवारः संवारः श्वासो नादो घो
षोऽघोषोऽल्पप्राणो महाप्राण उदात्तोऽनुदात्तः स्वरितश्चेति खयां यमाः ≍ख ≍क ≍पौ विसर्गः शरश्चैव एते श्वासानु
प्रदाना अघोषाश्च विवृण्वते कण्ठमन्ये तु घोषाः स्युः संवृता नादभागिनः अयुग्मा वर्गयमगा यणश्चाल्पासवः स्मृ
ताः वर्गेष्वाद्यानां चतुर्णां पञ्चमे परे मध्ये यमो नाम पूर्वसदृशो वर्णः प्रातिशाख्ये प्रसिद्धः पलिक्नी चख्नतुः अग्निः घ्नन्ती
त्यत्र क्रमेण कखगघेभ्यः परे तत्सदृशा एव यमाः तत्र वर्णानां प्रथमद्वितीया खयः तथा तेषामेव यमाः जिह्वामू
लीयोपध्मानीयौ विसर्गः शषसाश्चेत्येतेषां विवार श्वासोऽघोषश्च अन्येषां तु संवारो नादो घोषश्च वर्गाणां प्रथमतृ
तीयपञ्चमाः प्रथमतृतीययमौ यरलवाश्चाल्पप्राणाः अन्ये महाप्राणा इत्यर्थः बाह्यप्रयत्नाश्च यद्यपि सवर्णसंज्ञायां

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ऽनुप्रयुक्तास्तथा पित्र्यांतरपरिपक्वायां स्त्रुपयोरंते इति बोध्यं कादयो मावसानाः स्पर्शाः यणोऽन्तस्थाः शषसहा ऊ
ष्माणः अचः स्वराः ✕क ✕प इति कपाभ्यां प्रागर्द्धविसर्गसदृशौ जिह्वामूलीयोपध्मानीयौ अं अः इत्यचः परावनुस्वा
रविसर्गौ इति प्रयत्नविवेकः ऋॡवर्णयोर्मिथः सावर्ण्यं वाच्यं अकारहकारयोरिकारशकारयोः ऋकारषकारयो
ॡकारसकारयोश्च सावर्ण्ये प्राप्ते नाज्झलौ आकारसहितोऽच् हल् च मिथः सवर्णौ न स्तः तेन दधी
त्यस्य हरति शीतलं षष्ठं सांद्र इत्येतेषु यणादिकं न अन्यथा दीर्घादीनामिव हकारादीनामपि ग्रहणकशास्त्रबला
त्सवर्णत्वं स्यात् तथाहि अणुदित्सवर्णस्य चाप्रत्ययः प्रतीयते विधीयते इति प्रत्ययः अविधीयमानोऽणुदिच्च सव
र्णस्य संज्ञा स्यात् अत्राण् परेण णकारेण तदेव मङ्गत्यादवनानां संज्ञा तथाकारोकारोकारस्य त्रिंशत्संज्ञा एवं ऋका
रोऽपि ए ओ द्वादशानां एदैतोः ओदौतोश्च न मिथः सावर्ण्यं ऐऔच् इति सूत्रारंभसामर्थ्यात् तेनैचश्चतुर्विंशतेः संज्ञाः स्य
ष्टिति नापादनीयं नाज्झलाविति निषेधो यद्यप्यक्षरसमाम्नायिकानामेव तथापि हकारस्य आकारेण सवर्णे सत्र
कारस्यापि प्रसक्तिः स्यात् तेन विश्वपाभिरित्यत्र दीर्घ इति न भवति अनुनासिकाननुनासिकभेदेन यवला द्विधा ते
नाननुनासिकास्ते द्वयोर्द्वयोः संज्ञा तपरस्तत्कालस्य तः परो यस्मात्स च तात्परश्चोच्चार्यमाणसमकालस्यैव सं
ज्ञा स्यात् तेनात्र दित्या द्वयं समा षण्णां संज्ञा ऋ इति द्वादशानां वृद्धिरादैच् आदैच्च वृद्धिसंज्ञः स्यात् अदेङ्
गुणः अदेङ् च गुणः स्यात् भूवादयो धातवः क्रियावाचिनो भ्वादयो धातुसंज्ञाः स्युः ... धिके
त्यः चादयोऽसत्वे अद्रव्यार्थाश्चादयो निपातसंज्ञाः स्युः प्रादयः अद्रव्यार्थाः प्रादयस्तथा उपस ... तिष्ठ
प्रादयः क्रियायोगे उपसर्गसंज्ञाः स्युः गतिश्च प्रादयः ... इति ... नित्रांधि

अण्सामान्य उदित्
कुचुटुतुपु इत्येव ग्रहणे
ग्रहणकादन्यत्र गृह्णाति
णविधीयमानोऽणुदित्
र्णस्य ग्राहकः स्यादिति

अनुनासिकास्त्रिधा
अतेननुनासिकाः
यवला द्विधा
यवलाद् द्वौ ऋषि
अनुनासिकानुनासिक
तौ सवर्णौ इति

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

अपि अलि शुतज अलित्रलिपरिश्रुप प्रत्येकादचः नवेति विभाषा निषेधविकल्पयो विभाषा संज्ञा स्यात्
स्यात् [illegible] संज्ञा शब्दस्य स्वरूपं संज्ञि शब्दशास्त्रे या संज्ञा सा विना [illegible] न विधिस्तदंतस्य विशेषणं तदंतस्य संज्ञा [illegible] संज्ञा स्या त
स्वस्य स्वरूपस्य समासप्रत्ययविधौ प्रतिषेधः उगिद्वर्णग्रहणवर्ज्यं विरामोऽवसानं वर्णानामभावोऽवसानसंज्ञः स्या
त् परः संनिकर्षः संहिता वर्णानामतिशयः स्थितः संनिधिः संहितासंज्ञः स्यात् सुप्तिङंतं पदं सुबंते तिङंतं च प
दसंज्ञं स्यात् हलोऽनंतराः संयोगः अज्भिरव्यवहिता हलः संज्ञाः स्युः ह्रस्वं लघु संयोगे गुरु संयोगे परे ह्रस्वं गु संयोग
रुसंज्ञं स्यात् दीर्घं च इति संज्ञाप्रकरणं इको गुणवृद्धी इग्गुणवृद्धिशब्दाभ्यां यत्र गुणवृद्धी विधीयेते तत्रेक इ
ति षष्ठ्यंतमुपतिष्ठते अचश्च ह्रस्वदीर्घप्लुतशब्दैर्यत्राज्विधीयते तत्राच इति षष्ठ्यंतं पदमुपतिष्ठते आद्यंतौ टि
तौ टित्कितौ यस्योक्तौ तस्य क्रमादाद्यंतावयवौ स्तः मिदचोऽन्त्यात्परः अचामिति निर्धारणे षष्ठी अचां मध्ये योऽन्त्य
स्तस्मात्परस्तस्यैवांत्यावयवो मित्स्यात् षष्ठी स्थानेयोगा अनिर्धारितसंबंधविशेषा षष्ठी स्थानेयोगा बोध्या स्थानं
च प्रसंगः स्थानेऽन्तरतमः प्रसंगे सति सदृशतम आदेशः स्यात् यत्रानेकविधमांतर्यं तत्र स्थानत आंतर्यं बलीय
ः तस्मिन्निति निर्दिष्टे पूर्वस्य सप्तमीनिर्देशेन विधीयमानं कार्यं वर्णांतरेणाव्यवहितस्य पूर्वस्य बोध्यं तस्मादि
त्युत्तरस्य पंचमीनिर्देशेन विधीयमानं कार्यमव्यवहितस्य परस्य ज्ञेयं अलोऽन्त्यस्य षष्ठीनिर्दिष्टोऽन्त्यस्यादेशः
स्यात् ङिच्च अयमप्यंतस्य स्यात् सर्वस्येत्यस्यापवादः आदेः परस्य परस्य यद्विहितं तत्तस्यादेर्बोध्यं अलो
ऽन्त्यस्येत्यस्यापवादः अनेकाल्शित्सर्वस्य स्पष्टं अलोऽन्त्यसूत्रापवादः अष्टाभ्य औश्चित्याद्यपवादः परस्मिन्
सदपि परत्वादनेन बाध्यते [illegible] नाधिकारः [illegible] समधिकं [illegible]

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

वादानान्तु स्वरस्वरं स्वलोपः अस्मिन् तत्त्वदिर्गमं तेषो अकारस्य स्वाः पाणिनीयानिमित्तं विनाशोन्मुखत्वं हस्तु
तस्यापुनः ककार्यनैकवर्णत्वात् इति परिभाषाप्रकरणे इको यणचि इकः स्थाने यण् स्यात् अचि संहिता
यां विषये ... सुद्ध्युपास्य इति स्थिते स्थानेऽन्तरतमः तेर्यादिकारस्य यकारः सुध्य् उपास्य इति स्थिते अनचि च अच
: परस्य यरो द्वे वा स्तो न त्वचि इति धकारस्य द्वित्वे स्थानिवदादेशोऽनल्विधौ आदेशः स्थानिवत्स्यात् न तु स्थान्यला
श्रयविधौ अनेनेह यकारस्य स्थानिवद्भावेनाच्त्वमाश्रित्यानचि चेति द्वित्वनिषेधो न शंक्यः नल्विधाविति
निषेधात् अचः परस्मिन् पूर्वविधौ अल्विधार्थमिदं परनिमित्तोऽजादेशः स्थानिवत्स्यात् स्थानिभूतादचः पू
र्वत्वेन दृष्टस्य विधौ कर्तव्ये इति यणः स्थानिवद्भावे प्राप्ते न पदान्तद्विर्वचनवरेयलोपस्वरसवर्णानुस्वारदी
र्घजश्चर्विधिषु पदस्यान्तरमावयवे द्विर्वचनादौ च कर्तव्ये परनिमित्तोऽजादेशो न स्थानिवत्स्यात् इति स्थानि
वद्भावनिषेधः झलां जश् झशि इति धकारस्य दकारः अदर्शनं लोपः प्रसक्तस्यादर्शनं लोपसंज्ञं स्यात् सं
योगान्तस्य लोपः संयोगान्तं यत्पदं तदन्तस्य लोपः स्यात् इति लोपे प्राप्ते यणः प्रतिषेधो वाच्यः यणो मयो द्वे वा
च्यो मय इति पञ्चमी यण इति षष्ठी पक्षे मकारस्यापि द्वित्वं तदिह धकारदकारयोः द्वित्वविकल्पनाच्चत्वारि रू
पाणि एकधमेकदं द्विधं द्विदं द्विधमेकदं एकधं द्विदं सुद्ध्युपास्य मद्ध्वरिः धात्रंशः लाकृतिः नादिन्याक्रोशे
पुत्रस्य पुत्रादिन्यस्य न द्वे स्तः आक्रोशे गम्ये पुत्रादिनी त्वमसि पापे आक्रोशे इति किं तत्त्वकथने द्वि
र्वचनं भवत्येव तत्पुत्रस्य पुत्र पुत्रादिनी त्वमसि पापे वार्त्तिकम्बलो पुत्र हतो पुत्र पुत्रहती पुत्रकाम्यी [illegible] न
ग्नी त्रिप्रभृतिषु शाकटायनस्य त्र्यादिषु वर्णेषु संयुक्तेषु वा द्वित्वं इंद्रः इन्द्रः राष्ट्रं राष्ट्रं [illegible] स्य पुत्र

सर्वत्र शाकल...

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

त्वदि

ऋति धातौ अवर्णान्तादुपसर्गादृकारादौ धातौ परे वृद्धिरेकादेशः स्यात् प्रार्च्छति अत्र दि[illegible]पमेकादेशः
रश्चैतत्परस्यादित्यत्र इति रेफस्य पदान्ते खरवसानयोर्विसर्जनीयः खरि अवसाने च रेफस्य विसर्जनी-
यः स्यात् पदान्ते इति विसर्गोऽभासे अन्तवत्त्वेन पदान्तसमानं विसर्गः उत्तरपदं तु कृष्णर्द्धिरित्यादि
निर्देशात् उपसर्गेणैव धातोराक्षेपे सिद्धे धाताविति योगविभागेन तु न विधानार्थं तेन [illegible] इति पाक्षिकोऽपि
प्रकृतिभावो न स्वरति वा सुप्यापिशलेः अवर्णान्तादुपसर्गादृकारादौ सुब्धातौ वृद्धिर्वा स्यात् आपिशलिग्रहणं
स्कन्धार्थं प्रार्षभीयति प्रर्षभीयति मा वर्णाद्दीर्घ वर्णस्य ग्रहणं प्राल्कारीयति प्रल्कारीयति ऋ परत्वाद्दीर्घेन उप-
ऋकारीयति उप[illegible]कारीयति एङि पररूपं आङुपसर्गादेङादौ धातौ पररूपमेकादेशः प्रेजते उपोषति इ-
ह वा सुप्यापिशलेः अवर्णान्तादुपसर्गादेङादौ सुब्धातौ वा उपेडकीयति उपैडकीयति प्रोषीयति प्रौ-
षीयति एवे चानियोगे नियोगोऽवधारणं क्वेव भोक्ष्यसे अनवक्लृप्तावेवशब्दः अनियोगे इति किं तवैव अचोऽन्त्या-
दि टि अचां मध्ये योऽन्त्यः स आदिर्यस्य तट्टिसंज्ञं स्यात् शकन्ध्वादिषु पररूपं वाच्यं तच्च टेः शकन्धुः कुलटा सी-
मन्तः केशवेशे सीमन्तोऽन्यः मनीषा लांगलीषा पतंजलिः सारंगः पशुपक्षिणोः सारंगोऽन्यः आकृतिगणोऽयं
मार्तण्डः ओत्वोष्ठयोः समासे वा स्थूलोतुः स्थूलौतुः बिंबोष्ठः बिंबौष्ठः समासे किं तवोष्ठः ओमाङोश्च ओमि आ-
ङि चात्परे पररूपमेकादेशः शिवायोन्नमः शिवएहि शिवेहि अव्यक्तानुकरणस्यात इतौ ध्वनेरनुकरणस्य
योऽत् तस्मादितौ परे पररूपमेकादेशः पटत् इति पटिति एकाचो न [illegible] दिति नाम्रेडितस्यान्त्यस्य तु वा आम्रे-
डितस्य प्राग्रूपं स्यात् अत्र तस्य उत्तरस्य पटत् पटत् पटपटेति [illegible]

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ःपरत्वात् टिघि इति ॥ अकः सवर्णे दीर्घः ॥ अकः सवर्णेऽचि परे दीर्घ एकादेशः स्यात् ॥ दैत्यारिः ॥ श्रीशः ॥ विष्णूदयः ॥ अ
चि किं कुमारी शेते ॥ नाज्झलाविति सावर्ण्यनिषेधस्तु न दीर्घच्छाकारयोः ग्रहणकत्वाद्दस्य सावर्ण्यविधि
निषेधयोः प्रागनिष्पत्तेः ॥ अकः किं हरये ॥ अचो कि दीर्घ इत्येव सुवचं ॥ ऋति सवर्णे ऋ वा ॥ होतृ ऋकारः होतृका
रः ॥ ऋति सवर्णे ऌ वा ॥ होतृ ऌकारः पक्षे ऋकारः सावर्ण्यात् होतृकारः ॥ ऋति ऋ वा ऌति ऌ वा ॥ [illegible] अपि विधेयं च
[illegible] द्विमात्रे आद्यस्य मध्ये द्वौ रेफौ तयोरेका मात्रा अभितो ऽज्भक्तेरपरा द्वितीयस्य मध्ये द्वौ लकारौ शेषं प्राग्व
त् ॥ एङः पदान्तादति ॥ पदान्तादेङोऽति परे पूर्वरूपमेकादेशः स्यात् ॥ हरे
ऽव ॥ विष्णोऽव ॥ सर्वत्र विभाषा गोः ॥ लोके वेदे च गोरति वा प्रकृतिभावः स्यात् पदान्ते ॥ गोअग्रं ॥ गोऽग्रं ॥ पदान्ते किं गोः ॥ अव
ङ् स्फोटायनस्य ॥ अतीति निवृत्तं ॥ अचि परे पदान्ते गोरवङ् वा स्यात् ॥ गवाग्रं ॥ पदान्ते किं ॥ गवि ॥ व्यवस्थितविभाषया
गवाक्षः ॥ इन्द्रे च ॥ गोरवङ् स्यादिन्द्रे ॥ गवेन्द्रः ॥ अथ प्रकृतिभावः ॥ [illegible] प्लुतप्रगृह्या अचि नित्यं ॥ [illegible]
ः [illegible] ॥ एहि कृष्ण ३ अत्र गौश्चरति ॥ हरी एतौ ॥ नित्यमिति किं ॥ हरी एतावित्यादावयमेव प्रकृतिभावो य
था स्यात् ॥ इकोऽसवर्णे शाकल्यस्य ह्रस्वश्च ॥ पदान्ता इकोऽसवर्णेऽचि परे
प्रकृत्या [illegible] ह्रस्वा वा ॥ ह्रस्वविधिसामर्थ्यादेव प्रकृतिभावे सिद्धे तदनुकर्षणार्थश्चकारो न कर्तव्य इति सा
[illegible] ॥ चक्रि अत्र ॥ पदान्ता इति किं ॥ गौर्यौ ॥ न समासे ॥ वाप्यश्वः ॥ सिति च ॥ पार्श्वं ॥ [illegible] ॥ ऋत्यकः ॥ प्राग्व
[illegible] ऋषिः ॥ पदान्ता इत्येव ॥ आर्च्छत् ॥ समासेऽप्ययं प्रकृतिभावः ॥ सप्तऋषीणां ॥ [illegible]
[illegible] विवादे [illegible] इत्यादेर्यथाकांक्षमत्र टेः ॥ [illegible] स्यात् ॥ अप्लुतवदुपस्थिते ॥ [illegible]

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

द्वित्व अर्कः उत्का दीर्घादाचार्याणां द्वित्वेन दत्येपात्रं अचो रहाभ्यां द्वे अचः परस्यो रेफ [illegible] कारास्यां [illegible] त्रयोत्
सवः नरहस्तिं हलोयमां यमितोपः हलः परस्य यमो लोपो वास्या द्वमि इतिलोपपदे वेकयेरु एव त्वं लोपार [illegible] त्वं
उ आदित्यो देवतास्या द्वित्वं इति: अमां यमी तिय घासंख्या विसर्गौ द्वे दमाहात्म्य एवोयवाया वः एवं क्रमादयू अवूआ
यू आवू एते स्फार्विन तस्य लोपः नस्येलोलोपः स्यात् इतिय वयो लोपिन उच्चारण सामर्थ्यात् एवं वे अंड्ढा [illegible] दीहन तव
ति हरये विष्णवे नायकः पावकः वांतोयि प्रत्यये यकारादौ प्रत्यये परे उदौतोरव् आवू एतौ स्तः गो विकारो गव्य
गोपयसोर्यत् नावा तार्यं नाव्यं नौवयोधर्मेत्यादिना यत् गोर्यूतौ छंदस्युपसंख्यानं अध्वपरिमाणे च गव्यूतिः क्र
तियूतीत्यादिना यूतिशब्दो निपातितः वांतइत्यत्र वकारात् गोर्यूतौ विधित्व अकाराद्याद्वर्णसंलोपो वा दितिलोपे
न वकारः प्रक्षिप्यते तेन स्वयमाण वकारादेशः स्यात् वकारो न लुप्यते इति यावत् धातोस्तन्निमित्तस्यैव यादौ प्रत्य
ये परे धातोरेव स्याद्वांता देशः तन्निमित्तस्यैव नान्यस्य लव्यं अवश्य लाव्यं तन्निमित्तस्यैवेति किं उपते ओयत
क्र्यालब्धयोनान्वानीये ओता देशो निपातनार्थमिदं क्षेतुं शक्यं क्षय्यं जेतुं शक्यं जय्यं शक्यार्थे इति किं क्षेतुं जेतुं योग्य
क्षयं पापं जेयं मनः क्रय्यस्तदर्थे तस्मै प्रकृत्यर्थाय देतत् दर्शं केतारः क्रीणीयुरिति बुध्या आपणे प्रसारितं क्रय्यं के
यमन्यत् क्रयणार्हमित्यर्थः लोपः शाकल्यस्य अवर्णपूर्वयोः पदांतयोर्यवयोर्वा लोपो शिपरे पूर्वत्रासिद्धमिति
लोपशास्त्रस्यासिद्धत्वान्न स्वरसंधिः हरएहि हरयेहि विष्णइह विष्णविह श्रियाउद्यतः श्रियायुद्यतः गुरा उत्कः
गुरावुत्कः कानिसंतिकोस्त इत्यत्रास्तेरल्लोपस्यासिद्धत्वेन यणावादेशौ प्राप्तौ नपदांत [illegible] वेणपदांत
विधौ तन्निषेधान्नाग्र एक [illegible] पूर्वपरयोरिति [illegible] आदुणः अवर्णादचि परे पूर्व [illegible] एकादेशः स्यात्

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ङितायां उपेंद्रः एकदेशः गंगोदकं ऋणार्णं परः [illegible] इति द्विमालः एते क्रमं न स्थाने [illegible] क्वचिद् इति च
त्रोरस्तमा ऋकारादिरित्यत्र आर् सवर्णकार इत्यत्राह ऋ ये रहात्या मिति प्रकेदे द्विरूं [illegible] कारि [illegible] रस्याः
ते लोपो वास्यान्सवर्णेर्षि द्विवा ना वैलोपे सति एकधं ऋसति लोपे द्विवलोपयो वा द्विधं सति द्विवेलोपे वा सति द्वि
धं सलादिः यणइति पंचमी मयइति बहीति प्रकेककारस्या द्विवं लस्यवनदिवे हि वेन लर्कारादित्यत्र स्प
वत्तुहरं द्विवं लकौवं कस्थैवनो सको रूसयो हि हि तवर्कारा दिगुवु धे बौधं कृ प्रवत्तुहरं तुद्विरेहि आदिवप
देहद्विरेकादेशः स्यात् गुणापवादः कृसे कवंगोगो घ्रदेवे स्वर्टे कृसो कंवृ रचेधस्वबु अवर्णादिकादौ रेल्ये ध
योस्ह द्विवपरेह द्विरेकादेशः स्यात् पररूपगुणापवादः उपैति उपैधते प्रष्ठौहः एजाद्योः किं उपेतः मा भवान्प्रे
स्या॰५ दिधत् गुरस्मादपवादः [illegible] देनयं हद्विरेडि पररूपस्येव बाधिका न त्वौ माङ्ग्धित्यस्य तेनायेदीत्यत्र हद्विरस्मा अरे
व अक्षादूहिन्यामुपसंख्यानं अक्षौहिणीसेना स्वादीरेरिणोः स्वैरः स्वैरिणी स्वैरी स्वैरिणी प्रादूहो
ढोढ्येषेष्येषु प्रौहः प्रौढः अर्थवदूहणे नानर्थकस्य हद्विरिति स्वते राडेः ह्ववर्क वाडिनह दर्णात् तेन कटप्रहलो
को न भवति स्वरे न तु कवर्गे न सके कादेशः प्रौढवान् प्रौढिः इषइच्छायां तुदादिः इषगतौ दिवादिः इषआभीक्ष्ण्ये
क्र्यादिः एषां घत्रि एषतिच एषः इच्छादिति रूपे तत्र पररूपे प्राप्तेः नेन हद्विः प्रैष्यः प्रैषः दाक्षुरर्ध प्रैष्याः इषगति द्विस
रस्तीसेष्वतको दीर्घो पिधस्यात् ईषः ईषा तत्रापुनरेवेषः प्रेषः कर्तेसयहसीदासमासे स्वरवानि समासे इतिकिं सु
खेन ऋतः सुखर्तः सुखलाभे तिकिं परमर्तः प्रवत्सतरकं बलवसनार्णदशानामृणे प्रार्णं वत्सतरार्णमित्यादि कऋ श्राप
त्तकला नयदस्याद्दणं क्रियते तद् ऋणार्णं दशार्णो देशः नदी च दशार्णा [illegible]ण ऋ[illegible]ह्रागे[illegible]द्धि एकदेश उपर्ण ५

आयुष्मन्नेधि देवदत्ता३ इति ॥ अभिवादये गार्ग्योऽहं भो आयुष्मान्भव गार्ग्या३ इ नाम गो३ इत्यादि वक्तव्या
नेषु प्लुतो भवति वक्तव्यम् इदं स्त्रैणं न भवति स्त्रियां नेष्यते अभिवादये गार्गी अहं भो आयुष्मती भव गार्गि । [illegible] आयुष्मन्नेधि स्व
स्ति नन्न आयुष्मानेधि डपालितन्न इत्यप्लुते च इत्यस्त्रं । धनेवाक्यस्यटेः प्लुतः स्यात् वाक्यस्य टेरुदात्तः ईदेवदत्ता३
हे देवदत्ता३ गोदं हे देवदत्ता३ः एवयोः प्रयोगे हि उदात्तः प्लुतश्च वक्तव्यः । हे देवदत्त हे हे देवदत्त हे ऐ गुरोरनृतोऽनन्त्यस्याप्येकैक
स्य प्राचां इत्यप्लुते ऐ य दात्तस्य वर्णस्य डितिल्लमस्यानन्त्यस्यापि गुरोर्वा प्लुतः स्यात् देव३दत्त देवद३त्त देवदत्ता३ गु
रोः किं वकाराद् दकारस्य मा भूत् अनन्तः किं क्लात् ॥ एकैकस्य ग्रहणं पर्यायार्थम् इहस्त्रा वा मिश्रविलङ्घते तेन
सर्वः प्लुतो विकल्प्यते अक्रम वक्तुः पश्चिमे उपश्चिते ऽलाधिङ्किति च इष्टे स्मिन् परेक्षातोऽक्रमयविति अक्रव
कादीघणादिकं करोति सुश्लोकाऽ इति सुश्लोके ति वनकिं अक्रमनड्त्यक्तोकीत ऽवृनिषिधाने च वा वपर
स्याप्रश्ने प्रक्तिलावे प्रतस्य अव्ययं न स्यात् अयीन् इति इंवाक्क्कवमरीप्रस्य इक्रतोः विरिऽक्तक्षदद्दा विदुद्दी
इद्दं विनुहीदं उतद्यानुविसाहेदं इंहूदेदेहि वचनं प्रश्नस्यां इंहूदेदेहि वचनं प्रश्नस्यांकस्यात् स्वरणतो विप्र
इमो गुणे अन्ल् एवं चेदि मो अल्तीयोऽक्रमो विद्वक वा ए व्रतदर्धा व्रा ष्ठा वादो ध्वः अदसोऽमस्त् अस्मात्परावी इदोप्र
गृह्योस्तः अमी ईशाः रामकृष्णावमू आसाते मा किं अमुकेऽत्र असविमात् इत्येकारो य्यनुवर्ते ते तो । अयं
प्रग्रहः अस्मिन्नुदात्तः [illegible] इदस्याति सिधावेकारान्तनाइ एको ऽजिषानशाङ् इतिप्रग्रहाः इ विस्मये इदं इः उमेदः
अनाङि स्यात्केरिडाकार इप्रग्रहत्वात् आ एवं नुमन्ये आ एवं किल तत् विद्युतं प्रग्रहाः इंच [illegible]
इत्येवोरडिन् अवति विविधिविकः ओत् ओत् इति निपातः प्रग्रहः स्यात् अहो ईशाः [illegible]

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

र्वे सजुरिति सिद्धे कृते कारो वा प्रगृह्य अवैदिके इतौ परे विसर्गो इति हि सर्वविदितं उञ [illegible]
त्रिविति [illegible] इतौ दीर्घोऽनुनासिकः प्रगृह्यश्च उञ इत्यस्य मादेशो वा स्यात् ऊं इति मध्य [illegible]
स्य उञो वा स्यां दध्यं किमु कं व स्यादिति वान्तानुस्वारः ईदूतौ च सप्तम्यर्थे सप्तम्यर्थे पर्यवसन्नमीदूदन्तं
प्रगृह्यं स्यात् सोमो गौरी अधिश्रितः मामकी तनु सुप्तं सुधि इति सप्तम्या लुक् अध्यापद [illegible] वंद्यौ … [margin: [illegible]]
वैरूपमनुकार्येण वा या मञ्ज्वो वा प्राक्षु: अलो: प्रगृह्यस्यानुनासिकः अप्रगृह्यस्य गोः [illegible] तोऽनुनासि
को वा स्यात् दधि दधि अप्रगृह्यस्य किं अग्नी इत्यत्र धि: स्तोः श्चुना श्चुः सकारतवर्गयोः शकारचवर्गाभ्यां योगे
तै॰ शकारचवर्गौ स्तः हरिश्शेते रामश्चिनोति सच्चित् शार्ङ्गिञ्जय: शात् शात्परस्य तवर्गस्य श्चुत्वं न स्यात् वि
श्नः प्रश्नः ष्टुना ष्टुः स्तोः ष्टुना योगे ष्टुः स्यात् रामष्षष्ठः रामष्टीकते पेष्टा तट्टीका चक्रिण्ढौकसे न पदान्ताट्टोरना
म् अनामिति लुप्तषष्ठीकं पदं पदान्तात् टवर्गात्परस्य नामः स्तोः ष्टुर्न स्यात् षट् सन्तः षट् ते पदान्तात् किं ईट्टे टोः किं स
र्पिष्टमम् अनाम्नवतिनगरीणामिति वाच्यम् षण्णां षण्णवतिः षण्णगर्यः तोः षि तवर्गस्य षकारे परे ष्टुत्वं न स्यात् सन्षष्
ष्ठः कलोऽज्झलां जशोऽन्ते वागीशः चिद्रूपः यरोऽनुनासिकेऽनुनासिको वा यरः पदान्तस्यानुनासिके परेऽनुनासि
को वा स्यात् एतन्मुरारिः एतद्मुरारिः स्थानप्रयत्नाभ्यामन्तरतमस्पर्श इति [illegible] विधिर्नित्यं [illegible] ६
र्त्ये भाषायां नित्यं वाच्यम् तन्मात्रं चिन्मयं मदोदयाः [illegible]
र्लि तवर्गस्य लकारे परे परसवर्णः तल्लयः विद्वांल्लिखति नकारस्यानुनासिको लकारः [illegible] पूर्व
स्य उदः परयोः स्थास्तम्भोः पूर्वसवर्णः स्यात् आदेः परस्य उत्थानं उत्तम्भनं [illegible]

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

इत्याएव वकारः तस्य करोफरीलिपाहि कोलादः लोपास्तावद्रेउइकारयोः [illegible] वर्णे [illegible] इति [illegible] इति
वकारस्यासिद्धत्वात् कयोर्होन्यतरस्यां कयः पदस्य ह्रस्व ह्रदंसवर्णो [illegible] नादव [illegible] स्य संह
तर्कस्य ह्रस्वात् ह्रयो [illegible] वाग्घरिः वाग्हरिः [illegible] कयः पदस्य [illegible] सा स्यादिति [illegible]
[illegible] नरुकारं [illegible] स्फः इति ङकारस्य वकारः [illegible] ममीतिवाच्य [illegible]
न अभिकिं वाक्यस्थो नति मोनुस्वारः मान्तस्य पदस्यानुस्वारः स्याद्धलि अन्तोन्तस्य [illegible] पदस्येति किं गम्य
ते नपुंस्पदान्तस्य कलि नस्य मस्य चापदान्तस्य कल्यनुस्वारः यशांसि आक्रंस्यते कलि किं मन्यते अनुस्वारस्य
ययि परसवर्णः अङ्कितः अञ्चितः कुण्ठितः शान्तः गुम्फितः [illegible] प्राप्ते तस्यासिद्धत्वादनुस्वारे य
रसवर्णेतस्यासिद्धत्वान्न एवं वा पदान्तस्य पदान्तस्यानुस्वारस्य ययि परसवर्णो वा स्यात् [illegible] करो
षि संयन्ता संवत्सरः यल्लोकं अत्रानुस्वारस्य [illegible] सिकाय वला मोराजि समः क्वौ [illegible] परेस
मो म एव स्यात् सम्राट् हे म परे वा म परे हकारे मस्य म एव स्याद्वा [illegible] किं [illegible] य वलप
रे यवला वेति वक्तव्यं [illegible] [illegible] ना सम संबंध विधिर्द [illegible] स्यात् किं [illegible] किं [illegible] किं [illegible] य॰
[illegible] ति किं [illegible] किं [illegible] किं [illegible] नपरे नः न परे हकारे परे [illegible] किं [illegible] किं [illegible]
[illegible] कार णकारयोः [illegible] [illegible] सिद्धत्वा [illegible] [illegible]
[illegible] षट् षण्टः [illegible] षण्टः [illegible] [illegible]
[illegible] षट्सन्तः [illegible] नकारान्तस्य [illegible] स्यात् [illegible] नस्य पदान्तस्य [illegible] परे [illegible] कः

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

पदे करो करोतीति लोपः सन्नर्थेतु सन्नूथ्रांतु: मनन्नांतु: अन्तोनवन्नान्नवं नन्नाविनिवत्तु ष्य स्वमाणा मिहव
कस्स्व चेतोपानांधिकत्वनात् ङ मोङ् स्वादचिङ्गुत्पिनिं त्व क्रस्वात्परोमोङ स्वतदतं तस्य स्वादतस्य. [illegible] केनितं
ङ मुङागमः स्यात् प्रत्यङ्ङात्मा सुगण्णीन्नाः सन्नवकृतः समांसुटि समोकः स्यात्सुटि अलो स्यस्य अत्रानुनासिकः
पूर्वस्यातुवा अत्र तत्पकरणेरोः पूर्वस्यानुनासिकोवास्यात् अनुना[illegible]सिकात्परोनुस्वारः अनुनासिकं विहाय
रोः पूर्वस्यात्परोनुस्वारागमः स्यात् खरवसानयोर्विसर्जनीयः विसर्जनीयस्य सः खरि विसर्जनीयस्य सस्यात्
एतदपवादेवाचारी त्रियादिकविसर्गेषाद्से संपु[illegible] कानांसोवक्तव्यः संस्कर्त्ता संस्कर्त्ता समोलोपमेकेइतिमा
षांलोपस्य स्थ एकरणस्वद्वाद्दनुस्वारानुनासिकात्पामेकसकारेरूपद्वयं हि सकारस्वकमेव तत्रानन्चिवेति सका
रद्विपदेद्विसकारमपि रूपद्वयं अनुस्वारविसर्गहि द्वाम्लीद्वोपधानीयानाम्मकारोपरिवर्णश्रुत्व पावस्योप
संस्थानत्वेनानुनासिकस्यापाद्वाव्रात् अनुनासिकवतां चयाणां त्रारः स्वयइति द्वित्वेपट् अनुस्वारवतामनुस्वार
स्यापि द्वित्वेन दद्यात् एषामष्टौ रूपाणां नकारद्वित्वे पचना तरेणानुन द्वित्वं एकतद्वित्वे चित्रितिमितिवत्तुः पवानात्र
णोः नुनासिकत्वेः श्रोतरेत्रात् डमः खयनस्यारे अमारेखविभमम् ... स्यात् ... नि पदे अवत्यपरोपि लिखव
पर्युदासात्र्पकः पौ पटोः ... अव्यस्त्वक्षिपदे ... संपुकाना मितिसः ... कोकिलः ... कोकिलः ... सुत्रः
... सुत्रः अमारेकिं ... रवयिकिं ... खानाहृत्वेनतु ... अन्न अमारेत्र विनकारोवप्रत्पदस्य
कः स्यात् ... विसर्गः ... चक्रिं ... किं
हविश्व ... किंसन्नुत्तकः स्वटुसुषिः ... कारेपरे ... कवर्गे

अनोनुप...मितानंड
...
...ग्र

७

नतिसंवाक्ये विधिर्विशेषस्यैतत्सर्वस्यैवापवादकं

दर्शयति परे विसर्जनीयस्य क्रमात् जिह्वामूलीयोपध्मानीयौ स्तः वा विसर्गः येन नाप्राप्तिन्यायेन विसर्जनीयस्य सत्वस्यापवादोऽयं न तु शार्परे विसर्जनीये इत्यस्यतेनवास: क्रोमसत्यादौ विसर्ग एव नृः पाहि नृः पाहि नृः पाहि नृः पाहि [illegible] पाहि
कानाम्रेडिते कानकारस्य रुः स्याद् आम्रेडिते परे संज्ञकानामिति स: यद्वा कस्कादिषु च एभ्यो इण उत्तरस्य विसर्गस्य षः स्याद्
अन्यस्य सः ४ क ४ पयोरपवाद इति सः कांस्कान् कांस्कान् कस्कः कौतस्कुतः सर्पिष्कुण्डिका धनुष्कपालं आकृतिगणोऽयं सं
हितायामित्यधिकृत्य छेच ह्रस्वस्य छे परे तुगागमः स्यात् संहितायां शुत्वस्यासिद्धत्वाच्चो न दः तवच्छत्रं स्यासिद्धत्वात् सर्वत्रैवं
छे ऽनङ्गः वर्णस्य दीर्घात् शुत्वस्यासिद्धत्वाच्चो: क्रियतिकृतं न रवृत्ता शिवच्छाया स्वाड् माङोश्च एतयोः छे तुक् पदान्तादेति विक
ल्पप्रसादः आच्छादयति माच्छिदत् दीर्घात् दीर्घाच्छे परे तुक् स्यात् दीर्घस्यायं तुक् न तु ह्रस्वस्येत्यर्थः द्राक्षाच्छायेति पदान्ता
द्वा पदान्ताद्दीर्घाद्वाच्छे परे तुग्वा स्यात् लक्ष्मीच्छाया लक्ष्मीछाया इति हल्सन्धिः विसर्जनीयस्य सः विसर्गस्य
शार्परे विसर्जनीयः शार्परे विसर्जनीयस्य विसर्ग एव न त्वन्यत् कः त्सरुः घनाघनः क्षोभणः इत्यत्र शार्परे वि
जिह्वामूलीयस्य न वा शरि विसर्जनीयस्य विसर्जनीय एव स्याद्वा हरिः शेते हरिश्शेते रवर्णाद्रेफस्य लोपो विसर्ग
लोपो वक्तव्यः रामस्थाता हरिस्फुरति पक्षे विसर्गो विसर्गस्य वैरूप्यं कुप्वोः ४ क ४ पौ च कः करोति कः करोति कः खनति क
ः खनति कः पचति कः पचति कः फलति कः फलति सोऽपदादौ विसर्जनीयस्य सः स्यादपदाद्योः कुप्वोः पयस्पाशं यशस्का
म्यच् यशस्कः यशस्काम्यति अनव्ययस्येति वाच्यं प्रातःकल्पं कामे रोगे छेत्ते सिवाच्यं नेह गीः काम्यति इणः षः इणः पर
स्य विसर्गस्य षः स्यात् सर्पिष्पाशं सर्पिष्कल्पं सर्पिष्कं सर्पिष्काम्यति नमस्पुरसोर्गत्योः गतिसंज्ञकयोरनयो
विसर्गस्य सः स्यात् कुप्वोः परयोः नमस्करोति [illegible] त्रिवाचक्रयोनेक्षितायाप्राग्[illegible] तमस्करोति विसर्गस्य

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

अपेक्षा नामक ... [illegible] ... ८

द्वि ति किंस्यं गति सका उरस्कः इति [illegible] उरो गुरुः [illegible] इत्यादि [illegible]
विसर्गस्य [illegible] करोति [illegible] किं [illegible] करोति वायुः करोति [illegible]
मित्रकस्मात् [illegible] पावात् [illegible] कुसुमः [illegible] शुक्लः कामः [illegible] सेवा
[illegible] तिरस्कर्ता [illegible] सर्वोऽर्थ [illegible] नानानामे विसर्गस्य षकारो वा स्यात् कुप्वोः इ
ष्करोति इः करोति इत्यादि [illegible] किं [illegible] कपालः इसुसोः सामर्थ्ये एतयोर्विसर्गस्य षः स्यात् कुप्वोः सर्पिष्करोति सर्पि
:करोति धनुष्करोति धनुः करोति सामर्थ्यमिह व्यपेक्षा सामर्थ्ये किं तिष्ठतु सर्पिः पिब त्वमुदकं नित्यं समासेऽनुत्तरपद
स्थस्य इसुसो विसर्गस्यानुत्तरपदस्थस्य नित्यं षः स्यात् कुप्वोः परयोः सर्पिष्कुण्डिका अनुत्तरपदस्थस्य किं परमसर्पिः कु
ण्डिका कस्कादिषु सर्पिष्कुण्डिका [illegible] समासे व्यपेक्षा विरहे [illegible] व्यपेक्षाभावो नित्यार्थश्च अतः कमिकंसकुंभकुशा
कर्णीष्वनव्ययस्य अकारादुपसर्गानव्ययविसर्गस्य नित्यं सकारादेशः स्यात् करोत्यादिषु परेष्वनुत्तरपदस्थस्य अयस्का
रः अयस्कामः अयस्कंसः अयस्कुंभः अयस्पात्रं अयः सहितात्कुशा अयस्कुशा अयस्कर्णी अतः किं गीः कारः अनव्यय
स्येति किं स्वःकामः समासे किं यशः करोति अनुत्तरपदस्थस्य किं परमयशः करोति अधः शिरसी पदे एतयोर्विसर्गस्य
सादेशः स्यात् पदशब्दे परे अधस्पदं शिरस्पदं समासे त्वेव अधः पदं शिरः पदं अनुत्तरपदस्थस्येत्येव परमशिरः पद
कस्कादिषु च कास्कः इति विसर्गसंधिः [illegible]
[illegible]
[illegible]

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

यते: अकः प्रथमद्वितीययोरचिपरे पूर्वसवर्णदीर्घ एकादेशः स्यात् इति प्राप्ते नादिचि अवर्णादिचि न पूर्वसवर्णदीर्घः स्याद्
दाभ्युः एङः पदान्तादति इति वोर्च्य अत इति तपरः किं देवा अत्र आनीति तपरः किं सआनेना अकृत किं एदिद्युओतान्
अयस्यादि कृतस्यासिद्धत्वादतः परोदत् अकृतादिति विशेषणे उत सामर्थ्याल्लिसिद्ध तपरकरणस्त्तु नसामर्थ्यदीर्घ
निरस्यावृत्तिार्थत्वान् अकृतेति किं तिष्ठतुपयश्च आनयिद्य गुरोर्त्तुनोइतिकृतः इति इव अकृवादतः परस्यरोरुः स्याद्
सि शिवोवद्यः रो रिति उकारानुबन्धग्रहणान्नेह प्रातरत्र धातर्गच्छ देवाअह्न इति स्थिते रुत्वे सोलगो अघोत्र पूर्वस्य
सोऽशि एतत्तदोः सुलोपोऽकोरनञ्समासे हलि सि स्यादशि परे अम्भसि: सोऽत्र: लोपः शाकल्यस्य देवाइह देवाविह अशि किं देवाः सन्ति
यद्यपीदयवस्यासि द्धत्वाद्विसर्गो लिख्यते तथापि विसर्गस्थानिवद्भावेन रुत्वाद्युत्वं स्यात् न हस्य मध्ये विधि: रो रिति
समुदायाश्रयणात् लोलुसगो सर्व अघोसु इति सकारान्तात्प्रियपानाः तेषां रोर्दशितत्रिकृते व्योर्लघुप्रयत्नतरः शाकटायन
नस्य पदान्तयोर्वकारयकारयोर्लघूच्चारणो वयोर्वा स्तो: शिथिलमध्योच्चारणे जिह्वाग्रोपाग्रमध्यमूलानां शैथिल्यं लघू
च्चारणः ओतो गार्ग्यस्य उकारान्तस्य पदान्तस्य पदत्वयकारस्य नित्यं लोपः स्यात् गार्ग्यग्रहणं पूजार्थं सोऽत्र
करुता उद्धयप्रयत्नपक्षे तोर्यचर्ताः पदान्तस्य किं वोर्य उञि च पदे अवर्णपूर्वयोः पदान्तयोर्यवयोर्लोपः स्यात् उञि एव का
पि: पदे किं देवस्यत्र देवा: सप्रसारणरूपं यद्धिवतिपदे को लिपासउञि लिपिरात्सस्य देवाः रार्थपदस्य रा इतिस्म वैय
लोलगो अघोसुपूर्वस्य ... चारणस्य अकारस्यालोपः स्यात् लिसदिश्यां मतेन सोदेवा: सोहिको सो इति विशुद्ध अथोपादिदेवा
नमा: देवायाः लिङ्गिदिकिं देवालिङ्गरोऽस्तुपि ... रफादेशः स्यान्नस्वस्तुपि रोरव्ययवादः अहरहः ... प्रावि किं
अहो स्थाअत्राहलिकितिकत्वं रूपरात्रिरथंताः तरहस्तत्रैवाध्यं अहोरूपं गतमहोरात्रिरेषा ... नस्यवाक अ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

सेराग्रः अदोरथांतरं अहन्नादीनामस्यादिश्रवारेफः विसर्गापवादः अहर्पतिः गीर्पतिः धूर्पतिः [illegible] विधानीरो रो
रिरेफस्य रेफे परे लोपः स्यात् ढ्रलोपे पूर्वस्य दीर्घोणः इति रेफो लोपयति धातम्मि च्वौ हि कारस्य रेफा [illegible] दीर्घा
दीर्घः स्यात् पुनारमते हरी रम्यः अच्छूराङते अणः किं ढढः ढढ इत्यादिसाम्यो इक्तउपमते सर्वदहन अथवारपढेपि
पूर्वमात्रस्य दीर्घो ग्रहणं लीढः मनस्वरप इत्यत्र रुत्वे कृते इत्यादिवत्कवैरो तिलोपे प्राप्ते विप्रतिषेधे परं कार्यं त्र
इत्यनेन विशेषे परकार्यं स्यात् इति लोपे प्राप्ते पूर्वत्रासिद्धमिति निषेधात् सिद्धवत्तेमेव मनोरथः एतत्तदोः सुलोपोको
रनञ्समासे हलि अककारयोरेतत्तदोर्यः सुस्तस्य लोपः स्याद्धलि नतु नञ्समासे एष विष्णुः स एषः अकोः किं एषको
रुद्रः अनञ्समासे किं असः शिवः हलि किं एषोत्र सो विलोपे चेत्पादपूरणं सैष स्यमासोलोपः स्याद्यदि पादः पूर्वते
पूर्वसमस्याविधिहिपञ्चतिरद्दकरूपादएवञ्चसत्तदुतिवामनः अधिविद्याद्यक्लोकं पादोधीत्यपरे सैषदाशरथीरामः
लोपे चेदितिक्रिं सएष रुद्रेति सएषधात्रोत्रसान्वेत्यवधारणं तुसास्थदमिवकलमितिसूर्वस्यात्रसिद्धत्वान
त्वोत्तेनेरुन सोहमाजन्मशुद्धानां इतिकालिदासः अर्थवत् [illegible] तव्यप्रत्ययः प्रातिपदिकं धातुं प्रत्ययांतं च वर्जयित्वा
र्थवच्छब्दरूपं प्रातिपदिकसंज्ञं स्यात् कृत्तद्धितसमासाश्च [illegible] कृत्तद्धितांतो समासश्च प्रातिपदिकसंज्ञाः स्युः पूर्वसूत्रेण
सिद्धे समासग्रहणं नियमार्थं यत्र संघातेपूर्वोभागः पदं [illegible] तत्र समासस्यैवेति तेन वाक्यस्य न प्रत्ययः अर्थवदिति
सूत्रे अधिकारोयं परश्च अप्रत्ययः प्रातिपदिकात् [illegible] स्वादितो प्रातिपदिकाद्दित्याद्यधिकारः पुनरधिकारः ९
रः प्रातिपदिकग्रहणे लिंगविशिष्टस्यापि ग्रहणं भिन्नेन विसिद्धत्वं ग्रहणं तावत् ह्रितेषु प्रत्याहारानुक्रमात् प्रत्यादिहितेव
मर्थे स्योजसमौट्छष्टाभ्यांभिस्ङेभ्यांभ्यस्ङसिभ्यांभ्यस्ङसोसांङ्योस्सुप् ङ्याप्प्रातिपदिकात् इत्यादयः प्रत्ययाः

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

स्फः सुड् स्पोः फकारेकारोङसि परे स्थितः विसर्गस्य सुपि डो विसर्गे सङ्गोसः वचसुडः द्विस्यादौ नो समानां द्विलाणां च
इत्यादयः सम सम ताआ यां सङ्ज्ञा स्याद्विरिहा एवं व्यवहारः सुपः सुप्सु त्रीणि त्रीणि वचनानि प्र॰ ... एकवचनं द्विवचन
बहुवचनसंज्ञानि स्फः घेकयो द्विवचनेकवचने द्वित्वैकत्वयोरेते स्तः बहुषु बहुवचनं उक्तार्थ एव तस्मात् स्यात्तत्र वि
सर्गो रामः सरूपाणामेकशेष एकविभक्तौ एकविभक्तौ यानि सरूपाण्येव दृष्टानि तेषामेक एव शिष्यते प्रथमयो
:पूर्वसवर्णः नादिच्चि इचि एवि रामौ सुट् प्रत्यया सुट् इत्यौरसः इति डस्य संज्ञा न विसर्गाः विसर्जनीयस्य सवर्गसिका सकौतु×
रमकाराद्यौ लस्फः इति सकारस्य भेदं अतो गुणे अपदान्तादकाराद्गुणे परे पररूपमेकादेशः स्यात् इति प्रा
प्ते परत्वात्पूर्वसवर्णदीर्घः अतो गुणे इति हि पुरस्तादपवादा अनन्तरान्विधीन्बाधन्ते नोत्तरानिति न्यायेनाकः सव
र्णे दीर्घः इत्यमेवापवादो न तु प्रथमयोरित्यस्यापि रामाः एकवचनं संबुद्धिः संबोधने प्रथमाया एकवचनं संबु
द्धिः स्यात् एङ् ह्रस्वात्संबुद्धेः एङन्ताद्ध्रस्वान्ताच्चाङ्गात्परस्य हल्लुप्यते संबुद्धिश्चेत् संबुद्धौ क्लिबस्यां ... स्येद्ध्रस्वान्ता
च्चिह्नं लोपे दे इत रूपं हे राम हे रामौ हे रामाः एङ्ग्रहणं किं हे हरे हे विष्णो अत्र हि परत्वान्नित्यत्वात्संबुद्धिगुणे
कृते ह्रस्वात्परत्वान्नास्ति अमि पूर्वः अकोऽम्यचि परतः पूर्वरूपमेकादेशः स्यात् रामं रामौ लशक्वतद्धिते तद्धितवर्जप्र
त्ययाद्या लशकवर्गा इतः स्फः इति शासः शास्य संज्ञा तस्माच्छसो नः पुंसि पूर्वसवर्णदीर्घात्परो यः शसः सकार
स्तस्य नः स्यात् पुंसि अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेपि अट् कवर्गः पवर्गः आङ् नुम् एतैर्व्यस्तैश्च व्यवाये सति ... सर्वं मिलितैश्च व्यवधानेपि
रषाभ्यां परस्य नस्य णः स्यात् समानपदे पदव्यवायेपि ... अट्ग्रहणं नुम्ग्रहणं ... ग्रहणं
र्वतश्चाकर्तव्यं अतो ... नामग्रहणं ... इति ...

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

न यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादिप्रत्ययेऽङ्गं यः प्रत्ययो यस्मात्क्रियते तत्तदादि तदाद्यक्षररूपं तस्मिन्प्रत्यये परे अङ्गसंज्ञं [illegible] भवति
स विधायामीत्यादौ विकरणविशिष्टस्याङ्गसंज्ञा यत्तदादिग्रहणं विधिरिति किं स्त्री इयती प्रत्यये किं प्रत्ययविधि [illegible] रामतो
बधिकस्य वामात्रस्य अग्रमस्य प्रत्ययविधिरूपत्वात् टाङसिङसामिनात्स्याः अकारान्तादङ्गात् टादीनां क्रमादिनादयः आदेशाः स्यु
र्यथा रामेण सुपि च अतो दीर्घे सुपि परे अतोऽङ्गस्य दीर्घः स्यात् रामाभ्यां अतोभिस ऐस् अकारान्तादङ्गात् भिस ऐस्स्यात् अने
कालत्वात्सर्वादेशः रामैः ङेर्यः अतोऽङ्गात् ङे इत्येतस्य य आदेशः स्यात् रामाय इह स्थानिवद्भावेन यादेशस्य सु सु
पि चेति दीर्घः सन्निपातलक्षणो विधिरनिमित्तं तद्विघातस्येति परिभाषा तु नेह प्रवर्त्तते कष्टाय क्रमणे इति निर्देशात् न
तस्या नित्यत्वज्ञापनात् रामाभ्यां बहुवचने झल्येत् झलादौ बहुवचने सुपि परे अतोऽङ्गस्य एकारः स्यात् रामेभ्यः बहु
वचने किं रामः रामस्य झलि किं रामाणां सुपि किं पचध्वं ङसेश्चाद् वा अवसाने अत्र माने झलां चरो वा स्फः रामात् रामाद् ङसि
वेरूपत्वेषु ष्ठेः रामाभ्यां रामाभ्यां रामेभ्यः रामस्य सस्य द्विवचने स्व रिचेति द्विवर्ज्यं यान्तरस्याभावे नञ्तकारः अस्य षाण
तथाप्यपवादत्वात् अवसः ओसि तादेशाश्रारस्यते ओसि च ओसि परे अतोऽङ्गस्य एकारः स्यात् रामयोः ह्रस्व नद्यापो
नुट् ह्रस्वान्तान्नद्यन्तादाबन्ताच्चाङ्गात्परस्यामो नुडागमः स्यात् नामि नामि परेऽङ्गस्य दीर्घः स्यात् रामाणां सुपि चेति
दीर्घो यद्यपि परत्वात् प्रवर्त्तते सन्निपातपरिभाषाविरोधात् नामीत्यनेन ज्ञापकसामर्थ्यात्परिभाषा बाध्यते रा १०
मे रामयोः सुपि एत्वे कृते अपदान्तस्य मूर्द्धन्यः आपादपरिसमाप्तेरधिकारोऽयं इण्कोः इत्यधिकृत्य आदेशप्रत्यययोः
मद्देशादि इति सूत्राभ्यां इति षष्ठ्यां तमनुवर्त्तते इण् एकवर्गात्परस्यापदान्तस्यादेशप्रत्ययावयवस्य सकारस्य
मूर्द्धन्यादेशः स्यात् विहितस्याप्रत्ययस्य सतः इत्यपवादः रामेषु इण्कोः किं रामस्य आदेशप्रत्यययोः किं सुपीः सु पि

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

तैः पदैः तस्य किं दर्शितं स्वं हलन्तमुक्तं दादयः सर्वादीनि सर्वनामानि सर्वादीनि शब्दस्वरूपाणि सर्वनामसंज्ञानि स्युः
तदन्तस्यापीयं संज्ञा द्वंद्वे चेति ज्ञापकात् तेन परमसर्वत्रेति त्रल् परमभवकानि त्यकजसि सिद्धमिति जसः शी अदन्तात्
सर्वनाम्नः परस्य जसः शी स्यात् अनेकाल्त्वात् सर्वादेशः न चाण्वर्णमुदित्यादावि विवनान्तं बकारमनेकाल्त्वमिति
वाच्यं सर्वादेशत्वात् णित्संज्ञायां एवालाभात् सर्वे सर्वनाम्नः स्मै अतः सर्वनाम्नो ङेः इत्यस्य स्मैस्यात् सर्वस्मै ङ
सिङ्योः स्मात्स्मिनौ अतः सर्वनाम्न एतयोरेतौ स्तः सर्वस्मात् आमि सर्वनाम्नः सुट् अवर्णान्तात् सर्वनाम्नो विहितस्या
मः सुडागमः स्यात् एत्व षत्वे सर्वेषां सर्वस्मिन् शेषं रामवत् एवं विश्वादयोऽप्यदन्ताः सर्वादयश्च पंचत्रिंशत् सर्व वि
श्व उभ उभय डतर डतम अन्य अन्यतर इतर त्वत् त्व नेम सम सिम पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्यवस्थायामसंज्ञा
यां स्वमज्ञातिधनाख्यायां अन्तरं बहिर्योगोपसंव्यानयोः त्यद् तद् यद् एतद् इदम् अदस् एक द्वि युष्मद् अस्मद् भवतु
किम् इति उभशब्दो द्विवचनेनैव उभौ तस्य नित्यं द्विवचनान्तः उभयशब्दस्य तु नास्ति द्विवचनं अकच्प्रत्यये
ते सिद्धिः द्विवचनपरत्वाभावेनोभयत्र उभयत्रेत्यादावविप्रसंगात् तदुक्तं उभयोऽन्यत्रेति अन्यत्रेति द्विव
चनपरत्वाभावे उभयशब्दस्य द्विवचनं नास्तीति कैयटः अस्तीति हरदत्तः तस्माज्जस्यपि उभाः उभये डतरडतमौ
प्रत्ययौ ततश्च प्रत्ययग्रहणे इति विकल्पे प्राप्ते वित्ति किमिदंतौ केनाबन्तानामेव संज्ञा भवति उभयोः डतरडत
मौ प्रत्ययौ संज्ञाविधौ प्रत्ययग्रहणे तदन्तग्रहणं नास्ति सुप्तिङन्तमिति ज्ञापकात् तथापीह तदन्तग्रहणं केव
लयोः संज्ञायाः प्रयोजनाभावात् अन्यतरान्यतमशब्दावव्युत्पन्नौ स्वभावात् द्विबहुविषये निर्धारणे ... ते तत्र
यतरशब्दः ... तीया तावत्संज्ञा त्वत्वद् इति तावत्पदं तावत्परौ त्वैकतदादेशौ परौ स्वदात् ... त्येकेषु ... ल्यतं त्व

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

विस्यमिति शेषः ।।३।।

रे नेम इत्यर्द्धे सिम सर्वपर्यायः अन्यपर्यायस्तु नेहत्यदाते यथासंख्यमनुदेशः समानामिति ज्ञापकात् अंतरं बहिर्योगो
पसंव्यानयोरिति वक्ष्यते अंतराया उरिति पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्यवस्थायामसंज्ञायां एते सप्त व्यवस्थायामसं
ज्ञायां सर्वनामसंज्ञा गणसूत्रपाठात्सर्वत्र वाप्राप्ता सा जसि वा स्यात् पूर्वे पूर्वाः स्वाभिधेयापेक्षोवधिनियमो व्यवस्था व्य
वस्थायां किं दक्षिणा गाथकाः कुशला इत्यर्थः असंज्ञायां किं उत्तराः कुरवः स्वमज्ञातिधनाख्यायां ज्ञातिधनान्यवाचि
नः स्वशब्दस्य प्राप्ता संज्ञा जसि वा स्यात् स्वे स्वाः आत्मीया इत्यर्थः आत्मन इति वा ज्ञातिधनवाचिनस्तु स्वाः ज्ञातयो ध
१५ वा अंतरं बहिर्योगोपसंव्यानयोः बाह्ये परिधानीये चार्थे अंतरशब्दस्य प्राप्ता संज्ञा जसि वा स्यात् अंतरे अंतरा वा गृहा बा
ह्या इत्यर्थः अंतरे अंतरा वा शाटकाः परिधानीया इत्यर्थः पूर्वादिभ्यो नवभ्यो वा एभ्यो ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ वा स्तः पूर्वस्मा
त् पूर्वात् पूर्वस्मिन् पूर्वे एवं परादीनां ज्ञेयं सर्ववत् एकशब्दः संख्यायां नित्यैकवचनांतः न बहुव्रीहौ बहुव्रीहौ चिकी
र्षिते सर्वनामसंज्ञा न स्यात् त्वकंपिता यस्य त्वत्कपितृकः अहकंपिता यस्य मत्कपितृकः इह समासात्प्रागेव प्रक्रि
यावाक्ये सर्वनामसंज्ञा निषिध्यते अन्यथा लौकिकविग्रहवाक्ये इवात्रापि अकच् प्रवर्तेत स च समासेपि श्रूयेत अति
क्रांतो भवकं अतिभवका निवृत्तं साधकारस्त्वकंपितृको मकंपितृक इति रूपेण इष्टापत्तिकल्पे वस्तुत्वेन त्यक्ता
वस्था यथोत्तरं मुनीनां प्रामाण्यं संज्ञोपसर्जनीभूतास्तु न सर्वादयः महत्संज्ञाकरणेन तदनुगुणानामेव गणे
संनिवेशात् अतः संज्ञाकार्यमंतर्गणकार्यं च तेषां न भवति सर्वो नाम कश्चित् तस्मै सर्वाय देहि अतिक्रांतो सर्वमतिस ११
र्वः तस्मै अतिसर्वाय अतिकतरं कुलं अतितत् तृतीयासमासे अत्र सर्वनामता न स्यात् मासपूर्वाय तृतीयासमा
सार्थवाक्येपि न समासे न पूर्वाय अहं दे वत्सं द्वंद्वे च संज्ञा न वर्णाश्रमेतराणां समुदायस्य अनेन निषेधेन बहुवचना

मानायां सत्यां ।
अत्र पूर्वं दाहसमित्यनेन ... दासः ... ज्ञायेत ... दीनाम् ... कालसंज्ञा ... सर्वादिभ्यो ... त्ति ... तत्र ... निषेधात् ...

नां नचैवं तदंतविधिना सुट्प्रसंगः सर्वनाम्नोऽविहितत्वान्मः सुप्रिति व्याख्यानत्वात् विनाघाङसि ङःग्राश्रः रघ्यकार्यं नीनां वा
स्यात्रक्रमेण ङेः ङे ङकाः संज्ञा वा स्यात् वर्णाश्रमेतरे वर्णाश्रमेतराः नीनां वृत्तावेव विना बेफ्फ कनको नाकं तु किंतु कप्रत्य
य एव वर्णाश्रमेतरकाः प्रथमचरमतयाल्पार्धकतिपयनेमाश्च एते ङसः कार्यं प्रत्ययकसंज्ञा वा स्यात् प्रथमे प्रथमाः नेमे परामव
त्व व यत्वभ्यः तदंतायाश्चाः द्वितये द्वितयाः नेमे नेमाः शेषं सर्ववत् विनाघापकरणे नीटस्य ङिस्यपसस्थाने द्वितीयस्य
द्वितीयायै स्यादि वर्णेरतीयः अर्धवकृहणोः केदवनुज्ञातीयाद्य ङ याङरसनाव रस्या ङरान्नाद्यस्माङरस्यास्यात् अ
काद्वे विसर्गे पदांगाधिकारे तस्य तदंतस्य न त्वनेकान्त्वानवदिशेषापे निर्दिष्टमा नस्यादेशान्तवति एकदेशविकृतस्य
नन्यत्वा ङर नाद्यस्यङरस्य निर्जरस्यो निर्जरस्तः इत्यादौ व्याधिवाप स्वाङरस्य निर्जरसा निर्जरेण निर्जरसे निर्जर
सः पक्षे हलादौ च रामवत् इति कृतानु सर्वविधिस्तिषेधेनेनात्तो ऽस्य स्यो सन्निपातपरिभाषया अनित्यत्वमाश्रित्यङ
स्मिन्कवे निर्जरसि न निर्जरसादिविरूपं तु निर्जरसा निर्जरस इति केचित् दित्यर्क निर्जरसे रितिरूपं
तस्त्र उक्तं तदनुसारि निर्जरप्रवृत्तिक वचने निर्जरस्यस्य वक्रूपमिसिद्धोक्तं प्रतत्र्वाद्यविरूपं पद्दन्नोमास्हृन्निशासन्
पद्दोषन्याकन्नासाकन्छुदन्नासुप्रभृतिषु पादं दंतनासिकामासहृदयनिशासृजयूषदोषयकृतउदकस्य
स्यपदादत्अदेनाः स्युः वासादौ वा तत्र आसन्यादेशः प्रसन्यादेशाद्विकाशिकायामुक्तं तस्यामादिकं पादः
पादौ पादाः पादं पादौ पदः पादाः पादेन पदा सुडनपुंसकस्य सुडस्या दारः स्यादिपंचवचनानि सर्वनामस्थानसंज्ञानि
स्युः रकीवस्य स्यादिसु सर्वनामस्थाने कृते यात्यादिषु स्यादिसु सर्वनामस्थाने परतः पूर्वं पदसंज्ञं स्यात् य
स्मिन्नं च काराद्विशुडाद्विस्पदाद्विसु सर्वनामस्थानेषु पूर्वं पदसंज्ञं स्यात् आकडाराद्देका संज्ञा इत ऊर्ध्वं कडारा कर्मधारय

जो१

इत्यतः प्राक् एकैकस्य एकैकं संज्ञा स्यात् वा परा नवकारांच तेन डमादावधिसंज्ञैव न पदत्वं अतो ॐ उत्तम दत्तः दत्ता
डस्त्वे दद्भ्यां मासः मासा मासि इत्यत्र यत्वे च यलोपः मास्यां मासि अल्लोपोऽनः अगावयवो सर्वनामस्थानपरो डादि स्वादि विप
रीतो ऽनः तस्याकारस्य लोपः स्यात् रषाभ्यां नो णः समानपदे एकपदस्थाभ्यां रेफषकाराभ्यां परस्य नस्य णः राज्ञः राज्ञा ॥ इ
त्यस्मादपि विधौ स्थानिवद्भावइति पक्षे तु अनुत्वाभावात्रणत्वं सर्वत्रासिद्धेनस्थानिवदिति तु इदं नास्ति तस्यादोषः संयोगादि
लोपलत्वणत्वेषु स्थानिवद्भावनिषेधात् नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य नेतिप्रातिपदिकेऽन्तस्य पदसंज्ञके पदे प्रातिपदिकसंज्ञके यत्त
देतदं तस्य नकारस्य लोपः स्यात् नलोपस्यासिद्धत्वाद्दीर्घत्वमेत्वमैस्त्वं न पचत्वात् प्रवृत्तिः राजभ्यां इत्यादि विभाषा ङिश्योः
अगावयवो सर्वनामस्थानपरो ऽनस्याकारस्य लोपो वा स्यात् ङिश्योः राज्ञि राजनि पक्षे रामवत् पदान्तस्येति सूत्रे पद
मित्यहलो ऽकारार्थं तथा च अङ्गस्याभपिदोषवल्लादे व्योतायोकठोदोषवतीत्यदाहृतः तेन पदं ज्ञिवरणोः स्त्रियां स्त्रीत्वे
मानं समनः इत्यादि संगृह्णते आसन्नप्राणाम् पुत्रुशिविति च आस्यतः आसन्यः दोषन्याद्यस्य न उससकमधन्तस्य वनाच्चात् तेन
दक्षिणदोर्णिन्ना वरइति संगृह्णते तु ङवाक्रप्रविहितादोरिति सादृश्यात् स्वप्नमपि दोषं तस्य नद्या विधस्य लङ्काइति द्यो
रन्तोर्त्वोह्नः संख्या विसाय पूर्वस्याह्नस्याहन्नादेशो वा स्यात् ङौ द्व्यह्नि द्व्यहनि द्व्यह्ने
विगतमहः व्यह्नि व्यहनि व्यह्ने अह्नः साये सायाह्नः सायाह्नि सायाहनि सायाह्ने इत्यादेशः विश्वपाः दीर्घाज्जसि च दी
र्घाज्जसि इचि च परे प्रथमयोः पूर्वसवर्णदीर्घो न स्यात् वृद्धिः विश्वपौ सवर्णे दीर्घः विश्वपाः शसादावचि आदिति च
सिद्धं ङस्थितसत्यपि पूर्वसवर्णदीर्घ निषेध नास्ति तथापि गोयो गोर्यः इत्यादावर्थं सत्रमिदं प्रतिपाद्य यथाइ यन्यस्त आतो धा १२
तोः आकारान्तो यो धातुस्तदन्तस्य भस्य आकारस्य लोपः स्यात् अल्लोपस्य विश्वपः विश्वपा विश्वपाभ्यां एवं शंखध्मादयः धातोः

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

तोः किं हाहान् सवर्णदीर्घः हाहा उ इ वृद्धिः हाहै ङसि ङस् दीर्घः हाहाः ङसि वृद्धिः हाहैः ङौ आद्गुणः हाहे शेषं विश्वपावत्
आत इति योगविभागादधातोरप्याकारलोपः क्वचित् हाहः पश्य इत्यादौ तथा इति प्रथमयोः पूर्वसवर्णः हरी जसि च ह्रस्वांत
स्यांगस्य गुणः स्यात् जसि परे हरयः ह्रस्वस्य गुणः ह्रस्वस्य गुणः स्यात् संबुद्धौ हे हरे हरिं हरी हरीन् शेषो घ्यसखि अन
दीसंज्ञौ ह्रस्वौ याविवर्णोवर्णौ तदंतं सखिवर्जं घिसंज्ञं स्यात् शेषः किं मतौ एकसंज्ञाधिकारात् सिद्धे शेषग्रहणं स्पष्टा
र्थं ह्रस्वौ किं वातप्रम्यै किं मात्रे आङो नास्त्रियां घेः परस्य आङो ना स्यात् अस्त्रियां आङिति टासंज्ञा प्राचां हरिणा अस्त्रियां
किं मत्या घेर्ङिति घिसंज्ञस्य ङिति सुपि गुणः स्यात् हरये घेः किं सख्ये ङिति किं हरिभ्यां सुपि किं पट्वी घेर्ङिति ति गुणे ह
ते ङसिङसोश्च एङो ङसिङसोरति परे पूर्वरूपमेकादेशः स्यात् हरेः हर्योः हरीणां अच्च घेः इदुद्भ्यामुत्तरस्य ङेरौत् स्याद् घेरंत्या
त् घेरंतादेशश्चाकारः हरौ हर्योः हरिषु एवं श्रीपत्यग्निरविकव्यादयः अनङ् सौ सख्युरंगस्यानङ् स्यादसंबुद्धौ सौ परे
ङिच्चेत्यंतादेशः अलोंत्यात्पूर्व उपधा अंत्यादलः पूर्वो वर्ण उपधासंज्ञः स्यात् सर्वनामस्थाने चासंबुद्धौ नांतस्योपधाया
दीर्घः स्यादसंबुद्धौ सर्वनामस्थाने परे अपृक्त एकाल्प्रत्ययः एकाल्प्रत्ययो यः सोऽपृक्तसंज्ञः स्यात् हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात्सु
तिस्यपृक्तं हल् हलंतात् ङ्यादीर्घात् ङ्याबंतादीर्घात् परं सुतिसीत्येतदपृक्तं हल् लुप्यते हल्ङ्याब्भ्यः किं ग्रामणीः दीर्घात् किं नि
ष्कौशांबिः अभिनवदु सुतिसी ति किं अभैत्सीत् तिपा सहचरितस्य ग्रहणात् सिपोपि ग्रहणं नास्ति अपृक्तस्य किं बिभ
र्ति हल् किं बिभेद प्रथमहल् किं राजा नलोपो न स्यात् संयोगांतस्य लोपः अस्य असिद्धत्वात् सखा हे सखे सख्युरसंबुद्धौ स
ख्युरंगात्परं संबुद्धिवर्जं सर्वनामस्थानं णिद्वत्स्यात् अचो ञ्णिति अजंतांगस्य वृद्धिः स्यात् सखायौ स
खायः सखायं सखायौ सखीन् घिसंज्ञाभावान्नाभावः ततः सख्या सख्ये ख्यत्यात्परस्य [illegible] सखीनां सखौ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

५

हलयणादेशः स्यात् ङसिङसोः ततः स्यात् सख्युः अरु द्वउङसः स्यादे नैस्याः उकारान्तं ... नराणां सुदायः
अनौ कृ ... सुसखा सुसखायौ सुसखायः अनङ् लिङ्गवचो ... वाद् तदंतेपि ग्रहणं ... सुदायस्य स
ति* खे रूपद्वात्ताविना सखी निषेधाग्रहणेपि संज्ञा सुसखिना सुसखये ङसिङसोः गुणे कृते अनतत्सरूपादेशाद्वालावान् सख्यु
त्याद् ङ्वेन सुसखेः सुसखा वित्यादि एवमतिक्राथितः सखायः इति सखा परमः सखा यस्य ... इति विग्रहे परमसखा पर
मसखायौ परमसखायः इत्यादि गोणत्वेप्यनङ् णित्त्वे प्रवर्त्तेते सखीमतिक्रान्तो अतिसखिः लिंगविशिष्टपरिभाषया अनित्यत्वान्नटङ्ग
रिवत् इहानङ् णित्त्वे न भवतः गोस्त्रियोरिति कृत्वेन सखित्वाद्दस्य लाक्षणिकत्वात् लक्षणप्रतिपदोक्तयोः प्रतिपदोक्त
स्येव ग्रहणात् पतिः समास एव पतिशब्दः समास एव घिसंज्ञः स्यात् पत्या पत्ये पत्युः पत्यौ शेषं हरिवत् समासे तु भूपत
के कतिशब्दो नित्यं बहुवचनान्तः बहुगणवतुडति संख्या एते संख्यासंज्ञाः स्युः डतिश्च डत्यन्ता संख्या षट्संज्ञा स्यात् प्र
त्ययस्य लुक् श्लुलुपः लुक् श्लु लुप् शब्दैः कृतं प्रत्ययादर्शनं क्रमात् तत्तत्संज्ञं स्यात् षड्भ्यो लुक् षड्भ्यः परयोर्जश्शसो
प्रत्यय* र्लुक् स्यात् प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणं प्रत्यये लुप्तेपि तदाश्रितं कार्यं स्यात् इति जसि चेति गुणे प्राप्ते न लुमताङ्गस्य लुक् श्लु लु
प्शब्दैः लुमताः लुमताशब्देन लुप्ते तन्निमित्तमङ्गकार्यं न स्यात् कतिः कतिः कतिभिः कतिभ्यः कतीनां कतिषु अस्मद्युष्मद् षट्
संज्ञास्त्रिषु सरूपाः त्रिशब्दो बहुवचनान्तः त्रयः त्रीन् त्रिभिः त्रिभ्यः त्रयाणां त्रिषु त्रिशब्दस्यात्र त्रयादेशाः स्यादामि त्रयाणां
रमत्र गौणत्वेपि नेति केचित् प्रियत्रीणां वस्तुतस्तु प्रियत्रयाणां त्रिषु द्विशब्दो द्विवचनान्तः त्यदादीनामः एतेषाम १२
कारोन्तादेशाः स्याद्विभक्तौ द्विपर्यन्तानामेवेष्टिः द्वौ द्वाभ्यां द्वयोः द्विपर्यन्तानां किं त्वादात् नदंतो संज्ञाभ्यामुपसर्जनत्वे
नात्वे ... णकार्यत्वात् द्विनामकः द्विः द्वी द्वयः द्वावतिक्रान्तोतिद्विः हरिवत् ... परमद्वौ ... श्रो

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

डुलोमिः अङ्गुलोमीत डुलोमाः लोम्नो पत्येषु वक्तव्यः ... प्रवादः अङ्गुलोमिं अङ्गुलोमी अङ्गुलोमान्
इत्यादि ... वातप्रमी स्फलादिसूत्रे ... इति प्रत्ययः किल वातं प्रमिमीते वा वातप्रमीः दीर्घाकारः ... प्रत्य
दे वातप्रमीः अमि पूर्व वातप्रम्यौ वातप्रमीन् वातप्रम्या वातप्रम्ये वातप्रम्यः २ वातप्रम्योः वातप्रम्याम् ...
उकार ... दीर्घः वातप्रमी वातप्रम्यौ वातप्रमीषु एवं ... मार्गः ...
यापीः किप् ... इत्यत्र किं ... वातप्रम्यं वातप्रम्यः वातप्रम्यि एवं नेकाच्
इति ... बहुश्रेयसी दीर्घङ्यन्तात् ... ङ्यादिलोपः ... नदी इहतोमि द
त्स्त्रीलिङ्गो नदीसंज्ञोऽस्तः प्रथमलिङ्गग्रहणं च सर्वत्र ... उपसर्जनत्वेऽपि नदीत्वं बहुव्रीहावित्यर्थः अत्र बाधनद्योर्ह्रस्वः अ
वाधनानद्यन्तानां वक्तव्यः ... बहुश्रेयसि ... बहुश्रेयसीन् आण्नद्याः नद्यन्तात्परेषां ङितामाडागमः
स्यात् आटश्च आटो विपरेऽचि ऐकादेशः स्यात् बहुश्रेयस्यै बहुश्रेयस्याः २ नद्यन्तात्परस्यान्तु बहुश्रेयसीनां ङेराम्
नद्याम्नीभ्यः नद्यन्ताद् ... ङेराम् स्यात् ... बहुश्रेयस्यां ... वातप्रमीवत्
वा अङ्गेति ... लोपः अतिलक्ष्मीः शेषं बहुश्रेयसीवत् कुमारीमिच्छन् कुमारी ब्राह्मणः कुमारी ...
... ङ्यादिलोपः अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ श्नुप्रत्ययान्तस्य ... वर्णान्तधातो
५ र्भ्रू इत्येतस्य ... इयङुवङौ ... अजादौ प्रत्यये परे ... इयङ् ... उवङ् ...
... संयोगपूर्वस्य धातुवर्णस्य संयोगपूर्वो ... वर्णस्तदन्तो यो धातुः ... कुमा
रीलौ कुमार्यौ ... कुमार्यः ... संयोगस्यावि ...

[illegible]

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

उन्यं ङेराम् उन्यां एवं ग्रामणीः अनेकाचः किं नीः नियौ नियः अमि ङौ सिव परत्वादियङ् नियं नियः ङेराम: नियां
असंयोगपूर्वस्य किं सुश्रियौ यवक्रियौ गतिकारकेतरपूर्वपदस्यादयणनेष्यते शुद्धधियौ परमधियौ दंष्ट्रा हि दुधियौ
इक्षिकलि येत्यादि उव्यतेङः क्विन्ताधीर्वेषामिति विग्रहे उपरिस्थस्य धीत्वाद्द्व्येतस्मिंस्तिव्रमेव नास्ति अत्रियायुक्ताः पाद
यस्तं प्रत्येव गत्यपसर्गसंज्ञाः इक्षिकत्वाद्दस्य बुद्धिकृतमपादा न इत्येनेद्द्विधक्विते इक्षिकसंबंधिनीनां ष्ट्रिक
धी रित्यकैरपदलोपो वा नत्तसुधियोः पतयोर्ध्वण्स्याद् धिसुपि सुधियौ सुधियः सखायमिच्छति सखीयति ततः
क्विप् अल्लोपयलोपौ अल्लोपस्य स्थानिवत्त्वाद् णिमानेकोकुमन स्थानिवत्त्वं एकदेशविकृतस्यानन्यत्वात् नङ् णित्वे
सखा सखायौ सखायः हे सखी: अमि पूर्वरूपात्पूर्वत्वाद् णिडाधिवतो पि परत्वात् स्वरूपरबुद्धाविति प्रवर्त्तते स म
खायं सखायौ ङसिपण् सख्यः सह खेन वर्त्तते इति सखः तमिच्छतीति सखी: सुखमिच्छतीति सुखी सुती: सुख्यौ
सुख्यौ स्यत्यादि सिद्धीर्घस्यापि यद्गणोऽकारः सख्यः सुत्यः द्धनमिच्छतीति द्धनीः क्षाममिच्छतीति क्षामीः प्रस्तीमिच्छतीति प्रस्तीमी: एयौ
ङसिङसोर्यण् नत्वमत्वयोरसिद्धत्वाद्यत्वादि त्यक्ते धनत्यः क्षाम्यः प्रस्तीम्यः सुश्रीयते शुश्री: पक्षी: इयङ् शुश्रि
यौ शुश्रियः ङसिङसोः शुश्रियः ईदंताः ज्ञेयुः दीदिवत् एवं विसुवाकुसाचादयः ह्रस्वः क्रोष्टुः क्रोष्टुः ह्रस्वं तेन तृज्वद्व
त्ति असंबुद्धौ सर्वनामस्थाने परे क्रोष्टुशब्दस्य स्थाने क्रोष्टृशब्दः प्रयोक्तव्य इत्यर्थः ऋतोङि सर्वनामस्थानयोः ङौ ५४
सर्वनामस्थाने च परे ऋदंतांगस्य गुणः स्यादिति प्राप्ते ऋदुशनसपुरुदंसोनेहसां च ऋदंतानां उशनसादीनां चानङ् स्या
दसंबुद्धौ सौ परे अप्तृन्तृच्स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तॄणां अबादीनामुपधाया दीर्घः स्याद् असंबुद्धौ सर्वनामस्थाने प
रे नप्त्रादिग्रहणं व्युत्पत्तिपक्षे नियमार्थं तेन पितृ भ्रात्रादेर्न उणादिष्ट ज्ञात्स्य स नत्वं अत्र समर्थस्तत्र तृज्जातात् इतिपु

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

धातुवत्सवर्णसंयोगद्वा र एकाचो संयोगपूर्वस्य नित्यमणन्यत्र नावीति नि र्धी नामासिति त्ते ॥ अते ॥

वाद

लोपात् क्रोष्टुः क्रोष्टारौ क्रोष्टारः क्रोष्टुं क्रोष्टारौ क्रोष्टून् विभाषा तृतीयादिष्वचि अजादिषु तृतीयादिषु क्रोष्टा वा तृज्वत् क्रो-
ष्ट्रा क्रोष्टुना क्रोष्ट्रे क्रोष्टवे ऋत उत् ऋतो ङसिङसोरति परे उकार एकादेशः स्यात् रपरत्वं रात्सस्य रेफात्संयोगांतस्य सस्यैव लोपो नान्य
स्य रेफस्य विसर्गः क्रोष्टुः २ आमि परत्वात् तृज्वद्भावे प्राप्ते नुमचिरतृज्वद्भावेभ्यो नुट् पूर्वविप्रतिषेधेन क्रोष्टूनां क्रोष्टरि क्रोष्टौ
:पक्षे हलादौ च तृज्वत्त्वाभावान्न उदंताः हूहूः हूह्वौ हूहूः हूहूं हूहून् अतिचमूशब्दे तु नदीकार्यं विशेषः हे अतिचमु
अतिचम्वै अतिचम्वाः अतिचमूनां खलपूः ओः सुपि धात्ववयवसंयोगपूर्वो न भवति य उवर्णस्तदंतो यो धातुस्तदंतस्याने
काऽंगस्य यण् स्यादजादौ सुपि गतिकारकेतरपूर्वपदस्य यण् नेष्यते खलप्वौ खलप्वः एवं सुल्वादयः अनेकाचः किं लूः
लुवौ लुवः धात्ववयवेति किं उल्लूः उल्लुवौ उल्लुवः असंयोगपूर्वस्य किं कटप्रूः कटप्रुवौ कटप्रुवः गतीत्यादि किं परमलुवौ सु
पि किं लुलुवतुः स्वभूः न भूसुधियोः स्वभुवौ वर्षाभ्वश्च अस्योवर्णस्य यण् स्यादजादौ सुपि वर्षाभ्वौ वर्षाभ्वः दृन्करपुनः पू
ऽहं दृन्भूः करभूः कफेलूः कर्कन्धूः दिधिषूः इत्यादयः त्रिष्वेतावतादिवः दृन्भूः दृन्भ्वौ दृन्भ्वः दृन्भ्वितिनांतेहि मार्दवयद्भव
:किम् दृन्भूः दृन्करपुनः पूर्वस्य भुवो यण् एवं करभ्वौ दृन्भ्वः खलपूवत् करभ्वौ करभ्वः दीर्घपाठे करभूः एवकारः स्वादि
कः प्रज्ञाद्यण् कारभ्वौ कारभ्वः पुनर्भूर्योगिकः उन्मिश्रनदी इत्यादि दृन्भूकारभूशब्दौ स्वयंभूवत् इत्यन्तं ताः धा
ता हे धातः धातारौ धातारः ऋवर्णान्नस्य णत्वं वाच्यं धातॄणां एवं नप्त्रादयः उद्गातारौ पिता ऋकारान्तः पितृशब्दे पितरौ ऽप्तृन्यादय
णस्य नियमार्थत्वान्न दीर्घः पितरं पितरौ ज्ञेयं धातृवत् एवं जामातृभ्रात्रादयः ना नरौ नराः हे नः नृच नृ इत्यस्य नामिवा
दीर्घः स्यात् नृणां नृणां इत्यादयः कृदृ इत्यनयोरनुकरणे प्रकृतिवदनुकरणमिति वैकल्पिकातिदेशात् द्विरेफपरत्वं कीः
किरौ किरः गीः गिरौ गिर इत्यादि गिरिवदिति इत्वाभावपक्षे कृ इत्यस्यानेति कृतोऽङ्गालिङ्गपरकरणात् अहृ गुणेन कृः क्रौ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

क्रुः क्रुञ्चौ क्रुञ्चः क्रुञ्चेत्यादि इति चिदन्ताः। गमेर्डोः अनयोरूकरणे अनड् ग्मौ आकारो गुणविषये तु परत्वे गमलौ गम-
लः गमलं गमलौ गम्लृन् ग्लौ ग्लो ड सिड सो ... संयोगान्तलोपः गम्लृ आकृत इति चिदन्ताः से
सख्यौ सख्यः स्मृतेः स्मृतयोः स्मृतयः इत्यदन्ताः। गोतो णित्। गोशब्दात् परं सर्वनामस्थानं णिद्वत् स्यात्। गौः गावौ गा-
वः। औतोऽम्शसोः। आ ओत इति छेदः। ओकारादम्शसोरचि परे आकार एकादेशः स्यात्। गां सा साहचर्याद्धि सुबेवाम्शसौ गृह्यते
नेह अचिनवं गां गावौ गाः गवा गवे गोः इत्यादि। ओतो णिदिति वक्तव्यं विहितविशेषणं च तेन सुद्यौः सुद्यावौ ओकाराद्वि-
हितं सर्वनामस्थानमिति व्याख्यानान्नेह हे भानो भानवः उः आसु स्मृतोः यथेन स्मृतेः स्मृतौ स्मृतावः स्मृतां स्मृ-
तावो स्मृताः इत्योदन्ताः। रायो हलि। रै इत्यस्याकारोऽन्तादेशः स्याद्धलि विभक्तौ। अविभक्त्यादेशः। राः रायौ रायः राभ्यां रा-
भ्याम् इत्यैदन्ताः। ग्लौः ग्लावौ ग्लावः ग्लावं ग्लावौ ग्लावः। औतोऽम्शसोरिति तु न प्रवर्तते एतौ ओतो विहितत्वात् ... ग्लौभ्याम्
काराः इत्यजन्ताः पुंलिङ्गाः। रमा अट् आप्। औङ आपः। आबन्तादङ्गात् परस्यौङः शी स्यात्। औङित्यौकारविभक्तेः संज्ञा। रमे रमाः। सं-
बुद्धौ च। आपः एकारः स्यात्सम्बुद्धौ। एङ्ह्रस्वात्सम्बुद्धेरिति लोपः। हे रमे हे रमाः। रमां रमे स्त्रीत्वान्नत्वाभावः रमाः। आङि चापः। आङि ओसि
च परे आबन्तस्याङ्गस्य एकारः स्यात्। रमया रमाभ्यां रमाभिः। याडापः। आपः परस्य ङिद्वचनस्य याडागमः स्यात्। वृद्धिरेचि।
रमायै सवर्णदीर्घः रमायाः २ रमयोः रमाणां रमायां रमयोः रमासु एवं दुर्गादयः। सर्वनाम्नः स्याड्ढ्रस्वश्च। आबन्तात्सर्व- १५
नाम्नः परस्य ङितः स्याट् स्यादापश्च ह्रस्वः याटोऽपवादः। सर्वस्यै सर्वस्याः २ एकादेशस्य पूर्वान्तवत्त्वेन ग्रहणात् आमि सर्वनाम्न
इति सुट् सर्वासां सर्वयोः सर्वासु एवं विश्वादय आबन्ताः। विभाषा दिक्समासे बहुव्रीहौ। अत्र सर्वनामता वा स्यात्। उत्तर-
पूर्वस्यै उत्तरपूर्वायै दिङ्नामान्यन्तराले इति ज्ञापकात् दिक्समासस्य ग्रहणान्नेह योत्तरा सा पूर्वा यस्या उत्तरपूर्वा ...

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ङसेरुत्तरस्य सर्वादेर्बहुव्रीहिग्रहणं स्यात् अर्थे अन्तरस्येत्याद्यै बाह्यायै इत्यर्थः अत्र तु रीत्या एकेनेह अन्तरायै नगर्यै विभाषा द्वि
तीयातृतीयाभ्याम् ङितः स्याडापश्च ह्रस्वः इदं सूत्रं त्यक्तुं शक्यं तीयस्य ङित्सूपसंख्यानात् द्वितीयस्यै द्वितीयायै द्वितीयस्या
ः द्वितीयायाः २ द्वितीयस्यां द्वितीयायां शेषं रमावत् एवं तृतीया अम्बार्थनद्योर्ह्रस्वः हे अम्ब हे अल्ल हे अक्क असंयुक्ता
ये डलकास्तद्वतां ह्रस्वो न हे अम्बाडे हे अम्बाले हे अम्बिके जराया जरसो वा नाम्यास्वरे वा जरस् स्यात् आमि नुटः परत्वाज्जरस न ज
रसामित्यादि पक्षे रमावत् इह सर्वविप्रतिषेधेन नामः सन्निपातपरिभाषाया अनित्यतां चाश्रित्य जरसाम् इति केचिद्विदा
ङ्कुः सन्निर्मूलं यद्यपि जरसादेशस्य स्थानिवद्भावेनाबन्ततामाश्रित्य अड् आप आ ङि याप् याडापः ह्रस्वनद्यापः ङेराम
त्र- इति पदार्पि विधेयः गोपा एवं न स्वनिन्नादेशस्तथाप्यनेकविधाविति पक्षे न निवर्त्तते आ आ विति प्रक्रियायां आकाररूपस्यैवाप
: सर्वत्र ग्रहणात् एवं हल्ङ्यादि सूत्रेऽपि आ आ पङ्डी ई इति प्रश्लेषादतिखट्वः निष्कौशाम्बिरिति सिद्धे दीर्घग्रहणं प्रत्याख्या
येन चैवमप्यतिखट्वायेत्यत्र स्थाश्रयमाकारत्वं स्थानिवद्भावेनाप्त्वं चाश्रित्य याट् स्यादिति वाच्यं आबन्तस्य दंगतत: प
रत्वयाहिश्वनात् उपसर्जनस्त्रीप्रत्ययेन तदादिनियमात् पद्दन्निति नासिकाया नस् नसः नसा नोभ्यामित्यादि पक्षे
सुटि रमावत् निशाया निशः निशा व्रश्चभ्रस्जसृजमृजयजराजभ्राजच्छशां षः व्रश्चादीनां सप्तानां छशान्तयोश्च
षकारोऽन्तादेशः स्यात् झलि पदान्ते च षस्य जश्त्वेन डः निड्भ्यां निड्भिः सुपि डः सीति पक्षे धुट् पूर्वं तस्यासिद्धत्वाद्दोर्द्वि
तीया इति टत्वो ष्टो नपदान्ताट्टोरिति ष्टुत्वेन निट्त्सु निट्सु पदान्तोः कस्मि धस्य ढस्य च कः स्यात् सकारे परे इति तु न तत्र
ति डः श्चुत्वस्यासिद्धत्वात् केचित्तु व्रश्चादि सूत्रे दादेर्धातोरिति सूत्राद्धातोरित्यनुवर्त्तयन्ति तन्मते डः श्चेन डकारे निड्भ्यां
निड्भिः सुवेनिच्छुत्वोः कतिति कुत्वे तु न नव तिङः श्चुत्वस्यासिद्धत्वात् मासः छन्नासात् गोमास् ष्टुत्वे वा वाच्याः मासादे

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ता इतः एता इष्टा पक्षे श्रुतिरिव रमावत् गोपा विश्वपावत् मतिः प्राप्ते एव हरिवत् स्त्रीत्वान्नत्वाभावः मती मातेन मत्या ङि
ति ङ्गस्वस्य इयङुवङ्स्थानौ स्त्रीवर्जं इति नौ भित्य स्त्री लिंगावी ह्रस्वौ ङ्कस्यो वञ्च उवर्णौ स्त्रियां वा नदी संज्ञौ स्तो ङिति परे आ
ण्नद्याः मतये मत्यां मतौ नदीत्व पक्षे अदिति ङेः रोद्वे प्रा॰ हे ह्रस्वश्चा नदी संज्ञौ स्यामितु इप्रौ परस्य ङेः राम् स्यात् पक्षे अत्रवधे मत्यां
मतौ एवं कृति स्मृत्यादयः त्रिचतुरोः स्त्रियां तिसृ चतसृ स्त्री लिंगयोरेतयोरेतावादेशौ स्तो विभक्तौ परतः अचिरऋतः तिसृ
चतसृ एतयोर् ऋकारस्य रेफादेशः स्यादचि गुणदीर्घोत्वानामपवादः तिस्रः २ तिसृभिः तिसृभ्यः २ आमि नुम अचिरि तिसृदून
तिसृचतसृ एतयोर्नामि दीर्घो न स्यात् तिसृणां तिसृषु स्त्रिया भिति त्रिचतुरो विज्ञौ एव णान्नेह प्रियास्तिस्रः स्त्रियो वा यस्या
स्मा प्रियत्रिः मतिवत् आमि प्रियत्रयाणामिति विज्ञेयः प्रियास्तिस्रो यस्य स इति विग्रहे प्रियतिसा प्रियतिस्रौ प्रियति
स्रः प्रियतिसृभि त्यादि प्रियास्तिस्रो यस्य तत्कुलं प्रियत्रि स्वमोर्लुकासु षष्ठेन ... प्रियतिसृ रादेशः सर्वविप्रतिषेधेन नुम प्रियतिसृणी प्रियतिसृणि ... वक्ष्य
माणं त्ववक्षावविकल्पात् प्रियतिसृ प्रियतिसृणी इत्येव मत्याप्रस्ते २ द्वा स्यां इत्यादि २ गौरी गौर्यौ गौर्यः
नदी कार्यं हे गौरि गौर्ये एवं वाणी नद्यादयः प्रातिपदिकग्रहणे लिंगविशिष्टस्यापि ग्रहणमिति ... प्रात्पेति
कौ लिंगविशिष्ट ग्रहणं सखी सख्यौ सख्यः इत्यादि गौरीवत् अङ्गं तत्वान्न सुलोपः लक्ष्मीः शेषं गौरीवत् एवं तन्त्र्यादयः
स्त्री दे स्त्रि स्त्रियाः स्त्रियाः इत्येयङ्स्यादङादेः प्रत्यये परे स्त्रियो वाम्शसोः अमिशसि च स्त्रियाइयङ् वा स्यात् स्त्रियं स्त्री
स्त्रियः स्त्रीः स्त्रिया स्त्रियै स्त्रियाः २ स्त्रियोः २ परत्वान्नुट् स्त्रीणां स्त्रियां स्त्रीषु स्त्रियमतिक्रान्तो ... अतिस्त्रिः ... अतिस्त्रियो गुणनाभा
वा ... परत्वान्नुट् ... अतिस्त्रियौ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

अतिस्त्रिं अम् वा। अमि शसोः। अतिस्त्रियं अतिस्त्रिं अतिस्त्रियः अतिस्त्रीन् अतिस्त्रिणा घेर्ङिति अतिस्त्रये अतिस्त्रेः २ अतिस्त्रियोः
अतिस्त्रीणां अतिस्त्रौ उस्योकारे च नित्यं स्यात् अम्शसोस्तु विकल्पः इत्यादेशः। विनान्यत्र स्त्रियां तु स्फुटं समर्थने १ क्लीवे तु
तुम्र अतिस्त्रि अतिस्त्रिणी अतिस्त्रीणि अतिस्त्रिणे ङे प्रभृतावजादौ वक्ष्यमाणं पुंवद्भावात् पक्षे पुंवद्रूपं अतिस्त्रये अतिस्त्रिणः
अतिस्त्रेः २ अतिस्त्रिणोः अतिस्त्रेर्ष्वोरित्यादि स्त्रियां तु प्रायेण पुंवत् ज्ञासि अतिस्त्रीः अतिस्त्रियौ ङ इति किं स्त्रियौ ति क
स्तांतत्वा प्रत्युक्तो विकल्पः। अस्त्रीति इयङुवङ्स्थानाविति यमेव पक्षे हस्वे वानुवृत्तेः अतिस्त्रियै अति
स्त्रये अतिस्त्रियाः अतिस्त्रेः २ अतिस्त्रियां अतिस्त्रौ श्रीः श्रियौ श्रियः नेयङुवङ्स्थाना नवस्त्रि इयङुवङौ स्थितिर्यश्चास्त्री
वीहतोनदीसंज्ञौ स्तो न तु स्त्री हे श्रीः श्रियै श्रिये श्रियाः श्रियः २ वामि इयङुवङ्स्थानौ स्त्र्याख्यौ स्त्री मिवा नदीसंज्ञौ स्तो न
तु स्त्री श्रीणां श्रियां श्रियि श्रियां प्रधीः हस्व इत्यादीनां मते लक्ष्मीवद्रूपं पदान्तरं विनापि स्त्रियां वर्तमानत्वे नि
त्यस्त्रीत्वमिति स्त्रीकारान्तलिंगान्तरानभिधायकत्वं तदिति केचित् मते तु पुंवद्रूपं प्रकृष्टा धीरिति विग्रहे तु लक्ष्मीवत् अ
मिन्नासिच प्रध्यं प्रध्यः इति विशेषः सुष्ठु धीर्यस्याः सुष्ठु ध्यायति वेति विग्रहे सुधीः श्रीवत् मतान्तरे पुंवत् सुष्ठु धीरिति
विग्रहे तु श्रीवदेव यमक्लीः पुंवत् स्त्रियां च स्त्रीवाचिक्रोष्टु इत्थं रूपं लभते क्रोष्टोरीप् इदं तेष्वोनां तेष्वस्त्रियां
ङीप् स्यात् क्रोष्ट्री क्रोष्ट्र्यौ क्रोष्ट्र्यः वधूर्गौरीवत् भ्रूः श्रीवत् हे सुभ्रूः कथं तर्हि हा पितः क्वासि हे सुभ्रु इति नैहि प्रमाद एवाय
मिति विदवः स्वलपूः पुंवत् पुनर्भूः दृन्करपुनरितिपणो वर्षाभ्वश्चेति यङुवङिति निषेधो न हे पुनर्भु पुनर्भ्वौ पुनर्भ्वः एकाजु
त्तरपदेणः एकाजुत्तरपदं यस्य तस्मिन् समासे पूर्वपदस्थान्निमित्तात्परस्य प्रातिपदिकान्तनुम्विभक्तिस्थस्य नस्य
नित्यं णत्वं स्यात् आरं तसाम नित्यत्वे सिद्धे तु न ग्रहणं स्पष्टार्थं ग्रामणीबाधित्वा परत्वान्नुट् पुनर्भूणां हषंति लेक

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ङातो नित्यस्त्रीवाचावाचन्न देवर्षात्तु: कैयटमते मतांतरे तु देवर्षात्तु ऊनेर्नवा धांतु देवर्षात्तु नेकां ऊननर्नवा यां स्त्री वर्षा
स्तृऊक्रिऊमा निति या दव: वर्षाभ्यः वर्षात्वोवर्षात्त्वः स्वयंस्त्र: वस्त्र न षट् स्वस्त्रादिभ्य: षड्संज्ञकेभ्य: स्वस्त्रादिस्त्वष्ट
डी ष्टा षोनस्त्रः स्वसा तिस्रश्चतस्रश्च ननांदा दुहिता तथा याता मातेति सप्तैते स्वस्रादय उदाहृता: अप्तृन्निति दीर्घ: स्व
सा स्वसारौ स्वसार: माता पितृवत् ज्ञासि मातृः द्योर्गोवत् रा: पुंवत् नौ ग्लौवत् इत्यजंता: स्त्रीलिंगा: अतोम् अतोगाव
क्लीबात् स्वमोरम् स्यात् अमि पूर्व: ज्ञानं एङ ह्रस्वादिति हल्मात्रलोप: हे ज्ञान नपुंसकाच्च क्लीबात् परस्यौङ श्री स्यात् स
संज्ञायां यस्येति च तस्यैवर्णावर्णयोर्लोप: स्यात् ईकारे तद्धिते च परे इत्यकारलोपे प्राप्ते औङ: श्यां प्रतिषेधो वाच्य: ज्ञा
ने जश्शसो: शि: क्लीबादनयो: शि: स्यात् शि सर्वनामस्थानं शि इत्येतदुक्तसंज्ञं स्यात् नपुंसकस्य झलच: झलंत
स्याजंतस्य च क्लीबस्य नुमागम: स्यात् सर्वनामस्थाने परे उपधाया दीर्घ: ज्ञानानि पुनस्तद्वत् शेषं रामवत् एवं धनवनाद
य: अद्ड् डतरादिभ्य: पंचभ्य: एभ्य: क्लीबेभ्य: स्वमोरद्ड् आदेश: स्यात् टे: डिति परे तस्य टेर्लोप: स्यात् वाच्य: सानेकतरत्क
तरद् कतरे कतराणि तस्य पुनस्ति किं पंचम: टेर्लुप्तत्वात् सुपमयोरिति पूर्वसवर्णदीर्घ: एङ्ह्रस्वादिति संबुद्धिलोपश्च न
भवति हे कतरत् पुनस्तद्वत् शेषं पुंवत् अन्यत् अन्यतरत् इतरत् अन्यतम स्यात् अन्यतममित्येव एकतरत्त्वप्रति
षेधो वक्तव्य: एकतरं सोरमादेशो ह्रस्वे सन्निपातपरिभाषया न जरस् अजरम् अजरमौ अजरे परत्वाज्जरसि सि
ते कृते सन्निपातम् सांतमहत: संयोगस्य सांतसंयोगस्य महतश्च योनकारस्तस्योपधाया दीर्घ: स्यात् असंबुद्धौ सर्व १७
नामस्थाने परे अजरांसि अमि तु कोपवाद: अम् इत्येतां बाधित्वा परत्वाज्जरस् तत: सन्निपातपरिभाषया न लुक् अज
रसं अजरं अजरसी अजरे अजरांसि अजराणि शेषं पुंवत् पद्दन्निति हृदयोदकास्यानां हृदउदन्न आसन्नं हृदि

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

हृदा हृद्भ्यामित्यादि उदानि उद्ना उदभ्यामित्यादि आसानि आस्ना आसा आसभ्यामित्यादि मांसि मांसा मान्भ्यामित्यादि वस्कृत्तस्कृ

प्रकृतिग्रहणं प्रकारार्थमित्यन्ये अत स्वसाधो मांस्पचन्या उखाया इत्यादौ त अस्मद्याद्विवेन संयोगान्तलोपेन पद त्वात्

न इत्यत्र दसीत्यत्र वक्ष्यति तथापि अपोतीत्यत्र मासशब्दस्येति वार्त्तिके दोषहृदण्सामर्थ्यात् लोकेपि क्वचिदिति के

चट्टोक्तरीत्या प्रयोगमनुमन्तव्यं पद्दन्नादयः प्रयोगस्या इति बोध्यं ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य क्लीबे प्रातिपदिकस्य

अन्तस्य ह्रस्वः स्यात् श्रीपं ज्ञानवत् श्रीपाय अत्र सन्निपातपरिभाषया आतो धातोरित्यालोपेन स्वमोर्नपुंसकात् क्ली

बादङ्गात् स्वमोर्लुक्स्यात् वारि इकोऽचि विभक्तौ इगन्तस्य क्लीबस्य नुमागमः स्यादचि विभक्तौ वारिणी वारीणि न लुमतेति

निषेधस्यानित्यत्वात् पक्षे संबुद्धिनिमित्तो गुणः हे वारे हे वारि आङो ना वारिणा घेर्ङितीति गुणे प्राप्ते वृद्ध्यौत्त्वतृज्वद्भाव

गुणेभ्यो नुम् पूर्वविप्रतिषेधेन वारिणे वारिणः वारिणोः नुमचिरेति नुट् नामीति दीर्घः वारीणाम् वारिणि वारिणोः

हलादौ हरिवत् तृतीयादिषु भाषितपुंस्कं पुंवद्गालवस्य प्रवृत्तिनिमित्तैक्ये भाषितपुंस्कमिगन्तं क्लीबं पुंवद्वा स्यात् टा

दावचि अनादये अनादिने इत्यादि शेषं वारिवत् पीलुर्वृक्षः तत्फलं पीलु तस्मै पीलुने अत्र न पुंवत् प्रवृत्तिनिमित्तभे

दात् अस्थिदधिसक्थ्यक्ष्णामनङुदात्तः एषामनङ् स्याट्टादावचि स चोदात्तः अल्लोपोऽनः दध्ना दध्ने दध्नः २ दध्नोः दधि

दधनि शेषं वारिवत् एवमस्थिसक्थ्यक्षि तदन्तस्याप्यनङ् अतिदध्ना सुधि सुधिनी सुधीनि हे सुधे हे सुधि सुधिया

सुधिना सुध्या सुधिना मधु मधुनी मधूनि हे मधो एवमम्ब्वादयः सानुनासिकस्य कचाः स्यूनि सानूनि प्रियक्रोष्टु प्रिय

क्रोष्टुनी ह्रस्वत्वाभावात् पूर्वविप्रतिषेधेन नुम् प्रियक्रोष्टूनि टादौ पुंवत्पक्षे प्रियक्रोष्ट्रा प्रियक्रोष्टुना प्रियक्रोष्टु प्रि

यक्रोष्टवे अन्यत्र ह्रस्वत्वाभावात् प्रियक्रोष्ट्रा प्रियक्रोष्टुने नुमचिरेति नुट् प्रियक्रोष्टूनां सुलु

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ऋमेव खलूनि खल्वा खलुना धातृ धातृणी धातॄणि हे धातः हे धातृ धाता धातारौ धातृणा एवं ज्ञातृकर्त्रादयः एवं कनृ स्वादेशो
आदिशब्दात् मात्रभुक् स्वेरुमध्ये वइगोवस्यात् प्रत्यक् प्रत्यञ्चनी प्रत्यञ्चि प्रत्यञ्चेत्यादि इदन्तु वक्तव्यम् उदि ॥ गोतं प्रत्यञ्च इति च
स्वनापितउस्कव्वास्ता वा स्यात् एवमग्रेऽपि प्रतिली प्रतीली प्रतिली प्रतिणा एकदेशाविकृतस्यानन्यत्वात् तथोर् लीत्यावं प्रत्यां
प्रतालि: उमश्विरतिलुस्यावे प्रत्यां प्रभितिमा ध्रुवः यत्क्त तत्क सन्निपात परिभाषया उपयावं नामी ति दीर्घत्वात् तसाम
र्थ्यात्स्थिरिताया बाधत इत्यर्थः कं प्रतीणां खलु खलूनि खलुनि खलु खलूनि खलुनेत्यादि इत्यजंतानपुंसकलिंगाः हो ढः हस्य ढः
स्यात् झलि पदांते च हलङ्याब्भ्यो दीर्घात् सुतिस्यपृक्तं हल् लोपः पदांतत्वात् हस्य ढः जश्त्वं चर्त्वं लिड् लिट् लिहौ लिहः लिहं लिहौ लिहः
लिहा लिड्भ्यामित्यादि लिट्सु लिट्त्सु दादेर्धातोर्घः उपदेशे दादेर्धातो हस्य घः स्यात् झलि पदांते च उपदेशे किं अ
धोगित्यत्र वधास्यात् दामलिहमात्मन इच्छति दामलिह्यति ततः क्विप् दामलिट् अत्र मा भूत् एकाचो बशो भष् झ
षंतस्य स्ध्वोः धातोरवयवो य एकाच् झषंतस्तदवयवस्य बशः स्थाने भष् स्यात् सकारे ध्वशब्दे पदांते च एकाचो धातो
रिति सामानाधिकरण्येनान्वयेऽस्तु इह न स्यात् दत्तमात्मन इच्छति दत्तीयति ततः क्विप् लोपः गर्धभ्क् लिद् लिति त्वं स्थो
र्द इणाम ध्यात् तेनेह न दुग्धं दोग्धा व्यपदेशिवद्भावेन धात्ववयवत्वात् भष्भावः जश्त्वं चर्त्वं धुक् धुग् दुहौ दुहः ध
श्चर्त्वं धुक् धु वा द्रुहमुहष्णुहष्णिहां हस्य वा घः स्याज्झलि पदांते च ध्रुक् ध्रुग् ध्रुट् ध्रुड् द्रुहौ ध्रुक्षु ध्रुड्भ्यां ध्रु २८
क्षु ध्रुट्सु ध्रुट्त्सु एवं मुह ष्णुह ष्णिहां इग्यणः संप्रसारणं यणः स्थाने प्रयुज्यमानो य इक् स संप्रसारणसंज्ञः स्यात्
वाह ऊठ् तस्य वाहः संप्रसारणमूठ् स्यात् संप्रसारणाच्च संप्रसारणादचि पूर्वरूपमेकादेशः स्यात् एत्येधत्यूठ्सु वि
श्वौहः विश्वौह इत्यादि ध्रुवदस्यैव नितिकरियते लिङ्गं नास्ति चतुरनडुहोरामुदात्तः अनडुहो रामुदात्तः सर्वनामस्थाने सवौ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

दात्रः सावनडुहः अस्यनुम्स्यात्सौपरे आदित्यधिकारादवर्णात्परोयं नुम् अतोविहितेविशेषनाप्यनुमात्माद्बाध्यते आमाव
नुम्न बाध्यते सोर्लोपः नुम्विधिसामर्थ्यात्वस्य स्वस्थितिदर्वेन संयोगांतलोपस्यासिद्धत्वान्नलोपो न अनड्वान् अनंदु
हौ वतुरनडुहोरस्या संबुद्धौ अमोपवादः हे अनड्वन् अनड्वाहः अनड्वाहं अनड्वाहौ अनडुहः अनडुहा वस्वंसुध्वंसु
नडुहां दः सांतवस्वंतस्यध्वंसादेश्च दः स्यात्पदांते अनडुद्भ्यामित्यादि सांतेति किं विद्वान् पदांते किं स्रस्तं ध्वस्तं सादः सा
डः सः साडूपस्य मदेः सस्य मूर्धन्यादेशः स्यात् तुराषाट् तुराषाड् तुरासाहौ तुरासाहः तुराषाड्भ्यामित्यादि तुरं सहते इ
त्यर्थे क्विप् दस्सिसहइति ष्विः लोके तुर्मर्दमतेः क्विप् अन्येषामपि दृश्यत इति पूर्वपददीर्घः दिव् अत् दिवे सिप्रातिपदिक
स्योस्यात्सौपरे अधिविधित्वेन स्थानिवद्भावाभावात् उड्डयादित्विलोपो न सुद्यौः सुदिवौ सुदिवः सुदिवं सुदिवौ दिवंतता दिवोन
देश उकारः स्यात्पदांते सुद्युभ्यामित्यादि चत्वारः चतुरः चतुर्भिः चतुर्भ्यः २ षट्चतुर्भ्यश्च षट्संज्ञिकेभ्यश्चतुरश्च परस्या
मो नुडागमः स्यात् णत्वे द्वित्वे चतुर्णां रो सुपि सप्तमीबहुवचने परे रो रेव विसर्जनीयो नान्यरेफस्य षत्वं षद्वित्वे प्राप्ते
नारोः षि अविपरे नारो न देशः चतुर्षु प्रियचत्वाः हे प्रियचत्वः प्रियचत्वारौ गौणत्वे नुम् न बाध्यते प्रियचतुरा प्राधान्येस्या
देव परम चतुर्णां कमलं कमलो वा आचक्षाणः कमल् कमलौ कमलः एवं कमल्सु मो नो धातोः धातोर्मस्य नः स्याद्
पदांते नत्वस्यासिद्धत्वान्नलोपो न प्रशान् प्रशामौ प्रशामः प्रशान्भ्यामित्यादि किमः कः किमः कः स्या
द्विलकौ अकच्छिवस्यादावमादेशः कः को के इत्यादि सर्ववत् इदमो मः इदमो मः सौ परे त्यदाद्यपवादः इदोय्
पुंसि इदम इदः स्थाने अयम् स्यात् सौ पुंसि सुलोपः अत्र त्यदाद्यत्वं परत्वात् एवं द्वयम् इदमो दस्य मः स्याद्विभक्तौ परे इमौ इमे
त्यदादेः संबुद्धिर्नास्ति बहुलग्राः अनाप्यकः अककारस्य इदम इदोय् अनः स्याद्विभक्तौ परे आ विभक्तौ आदिनस्य सुपः य

अकृदन्तस्य ... दीर्घान्तस्य ... सर्वनामस्थाने ...
इ ... स्यात् ... कार्यं ...

×वि×

कारेण प्रत्याहारः अनेन हलि लोपः अककारस्येदम इदो लोपः स्यात् विभक्तौ हलादौ परतः नानर्थकेऽलोन्त्यविधिरनभ्यासविका
रे आद्यन्तवदेकस्मिन् एकस्मिन् क्रियमाणं कार्यमादावन्तवत् स्यात् आभ्यां नेदमदसोरकोः अककारयोरिदम
दसोर्भिस ऐस् न स्यात् एभिः एभ्यः अबेभ्यो सुपि पश्चाद्धलि लोपः अस्मै अस्मात् अस्य अनयोः एषाम् अ
स्मिन् अनयोः एषु ककारयोगे तु अयकं इमकौ इमके इमकं इमकौ इमकान् इत्यादि इदमोन्वादेशेऽशनुदात्तस्तृतीयादौ
अन्वादेशविषयस्येदमोऽनुदात्तोऽशादेशः स्यात् तृतीयादौ अन्वादेशश्च कथितानुकथनमात्रं द्वितीयाटौस्स्वेनः द्वितीयाटौस्सु
परत इदमेतदोरेनादेशः स्यादन्वादेशे किंचित्कार्यं विधातुमुपात्तस्य कार्यान्तरं विधातुं पुनरुपादानमन्वादेशः यथाऽनेन
व्याकरणमधीतमेनं छन्दोऽध्यापयेति अनयोः पवित्रं कुलमेनयोः प्रभूतं स्वमिति एनं एनौ एनान् एनेन एनयोः गुणप्र
ते विद्धि सुगण् सुगणौ सुगणः सुगणट्त्सु सुगणत्सु क्विप् सुगाण् सुगाणौ सुगाणट्त्सु सुगाणत्सु परत्वाड्डुपधादीर्घः
हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात् हलि लोपः ततो नलोपः राजा न ङिसम्बुद्ध्योः नस्य लोपो न स्यात् ङौ सम्बुद्धौ च हे राजन् ङौ तु छन्दस्येव सुपो सु
प्तिङि लिङि लुक् निषेधमात्रमत्र परमे व्योमन् ङावुत्तरपदे प्रतिषेधो वक्तव्यः चर्मणि तिलाः समे तिलाः
राजानौ राजानः राजानं राजानौ अल्लोपोऽनः षष्ठ्यादिनलोपः ... निषेधः ... नालोपः ... सिद्धः
यथा ... पदे ... परिभाषा ... सिद्धं ... परिभाषया ... राज्ञः राज्ञा न
लोपः सुप्स्वरसंज्ञातुग्विधिषु कृति सुप्विधौ स्वरविधौ संज्ञाविधौ कृति तुग्विधौ च नलोपो सिद्धो नान्यत्र राजाश्व इत्यादौ इ
त्यसिद्धत्वादात्वमेत्वमैत्वं च न राजभिः राज्ञे राजभ्यां राजभ्यः राज्ञः राज्ञोः राज्ञां राज्ञि राज्ञि प्रतिदीव्यतीति प्रतिदि
वा नौ प्रतिदिवानः अस्यान्तविषये अल्लोपे कृते हलि च रेफवान्तस्य धातोरुपधाया इको दीर्घः स्यात् हलि नवालोपः ... नि

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

वद्वेदीर्घविधौ तन्निषेधात् वृत्रहदीर्घः प्रतिदीर्घा बहिरंगपरिभाषात्कृन्त्याघेन वृवर्त्तते वृत्रदीर्घत्वादि सड्व्राम ह्नानो
यहानो न संयोगादमेता मकारवकारांतसंयोगात्परस्यानो;कारस्य लोपो न स्यात् यद्हनाअहन्त्यामित्यादि वृत्र
णस्यादि इन्हन्पूषार्यम्णां शौ एषां नाम्नां उपधाया दीर्घो नान्यत्र इति नियमार्थमिदं सौ च इन्नादीनामुपधाया दीर्घः
स्याद्संबुद्धौ सौ परे वृत्रहा हे वृत्रहन् एकाजुत्तरपदे णः वृत्रहणौ वृत्रहणः वृत्रहणं वृत्रहणो हो हंतेर्ञ्णिन्नेषु इति
विधुत्वाद्येन कारस्य परे हंतेर्हस्य कुत्वं स्यात् हंतेरुपसर्गस्थान्निमित्तात् परस्य हंतेर्नस्य णत्वं स्यात् प्रहण्यात् अत्र सर्वस्य
हंतेरसर्वस्यैव नस्य णत्वेनान्यस्य प्रहणंतियोगविभागसामर्थ्यादनंतरस्यैव विधिर्वा प्रतिषेधो वेतिन्यायेनबाधित्वा एका
जुत्तरपदे णइत्यनेन प्रतिनिवर्त्यते नकारे परे कुत्वविधिसामर्थ्यादनल्लोपो नस्यानिवृत्तः वृत्रघ्नः वृत्रघ्नेत्यादि वृत्रहभ्याम वृत्रघ्न
त्यादौ विकल्पिकं णत्वं माधवेनोक्तं तद्भाष्यवार्तिकविरुद्धं एवं शार्ङ्गिन् यशस्विन् अर्यमन् पूषन् यज्वन् शिविन्निति विन्न्
त्ययेइन्नो;नध्यकेवेपि इन्हन्निति वत्रयहणेन तदंतस्यैव ग्रहणं न तु अनिन्नस्मन् ग्रहणान्यर्थवंता वानर्थकेन च तदंतविधिं प्रयोजनं
तातिवचनात् अर्यम्णि पूष्णि इत्यम्णि मघवा बहुलं मघवन्शब्दस्य वा तृ इत्यंतादेशः स्यात् ऋ इत् उगिदचां सर्वना
मस्थानेऽधातोः धातोरुगितो नलोपिनोऽञ्चतेश्च नुमागमः स्यात् सर्वनामस्थाने परे उपधादीर्घः मघवान् इह दीर्घे कृते
वैसंयोगांतस्य लोपः स्यात् मिद्त्वान्न स्यात् बहुलग्रहणात् लब्धात्स्वतुकान्निति निपातनान्मघवाशब्दमेतुपाव तीपार्थी
मपिशब्दद्वयमिदमाश्रित्येतत्सूत्रं प्रत्याख्यातमीकोरेद विडर्दकतिनिःशंकोमस्वेशमघवान् मा विवितिन इः मघ
वंतो मघवंतः हे मघवन् मघवंतं मघवंतो मघवतः मघवता मघवद्भ्यामित्यादि तृत्वाभावे मघवा बहुदसौ वनिपोवे
तिवनिवंतमधोदांतत्वंदस्योवत्रतोदात्तत्वलोकैर्यी निविशेषः मघवानौ मघवानः श्वयुवमघोनामतद्धिते अत्रानोनसंज्ञाना

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

मघवा मत इति ते परे संप्रसारणं स्यात् संप्रसारणाद्गुणः मघोनः अनेतानां किं मघवतः मघवता [illegible] मघवती अनद्धि
ते किं माघवनं मघोना मघवत्स्वामित्यादि शुनाम्पत्यामित्यादि युवन्नाश्वम्यो वे कृते न संप्रसारणे संप्रसारणं संप्रसार
णे परतः पूर्वस्य यणः संप्रसारणं न स्यात् इति यकारस्य नेद्वं अत एव ज्ञापनाद तस्य यणः पूर्वसंप्रसारणं शूनः शूना
शुवन्नामित्यादि अर्वादेरर्वन्तृ अर्वणस्त्रसावनञः नञ्रहितस्यार्वन्नंतस्यांगस्य तृ इत्यं तादेशः स्यात् असौ उगित्वा
न्नुम् अर्वन्तौ अर्वन्तः अर्वन्तं अर्वन्तौ अर्वता अर्वद्भ्यामित्यादि अनञः किं अनर्वा हावत् पथिमथ्यृभुक्षामात् एषा
माकारोंऽतादेशः स्यात् सौ परे आत्र इति वक्ष्यमाणेनैवाव एव वक्ते विधानान्नानुनासिकः इतोऽत्सर्वनामस्थाने पथ्यादेरि
कारस्याकारः स्यात्सर्वनामस्थाने परे थोन्थः पथिमथोस्थस्य न्थादेशः स्यात्सर्वनामस्थाने परे पंथाः पंथानौ भस्य टेर्लोपः
भसंज्ञस्य पथ्यादेष्टेर्लोपः स्यात् पथः पथा पथिभ्यामित्यादि एवं मन्थाः ऋभुक्षाः स्त्रियां नान्तलक्षणो ङीप् न स्वादिलोपः
सुपथी सुमथी नगरी अत्र तु ङीसैना आत्वं नत्वं स के न लवतित् न लुमतेति स्थानलक्षणनिषेधात् सुपथि वनं संनेतुं स बुद्धैः
कानां न लोपो वा वाच्यः हे सुपथिन् हे सुपथि न लोपः सुपथ्यरेति न लोपस्यासिद्धत्वाद्गुणस्य सुगुणो न हि वचने तस्मादि
लोपः सुपथी श्रो सर्वनामस्थानत्वात् सुपंथानि पुनरपि सुपथि सुपथी सुपंथानि सुपथा सुपथे इत्यादि ष्णान्ताः षट् षान्ता नान्ता च सं
ख्या षट्संज्ञा स्यात् षड्भ्यो लुक् पंच संख्या किं विदुषः पामानः ज्ञाता निसह स्रस्याणी त्यत्र संनिपातपरिभाषयानलुक्
सर्वनामस्थानसंनिपातेन कृतस्य नुमस्तद्विघातकत्वात् पंचसि: पंचन्यः षट् चतुर्भ्यश्चेति नुट् नोपधायाः नांतस्यो २०
पधाया दीर्घः स्यान्नामि न लोपः पंचानां पंचसु परमपंच परमपंचानां गोणत्वे कृते न लुप्यते प्रियपंचा प्रियपंचानौ प्रिय
पंचः एवं सप्त नवन्दशानां अष्टन आ विभक्तौ अष्टन आ स्यात् हलादौ विभक्तौ अष्टाभ्यां अष्टभिः कृताकारादष्टनः प

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

रथोर्ऊत्वमासोरेत्वं स्यात् अष्टन् इति वक्तव्ये ऽष्टनात्वनिर्देशोऽष्टन आमो विषये आत्वं ज्ञापयति वैकल्पिकं चेदमष्टनश्चात्वं
अष्टनो दीर्घादिति सूत्रे दीर्घग्रहणात् ज्ञापकात् अष्टौ परमाष्टौ अष्टाभिः अष्टाभ्यः २ अष्टानां अष्टासु आत्वाभावे अष्ट २
इत्यादि पंचवत् गौणत्वात्वाभावे राजवत् नासि प्रियाष्टः इदं सर्वं स्मादपि विधिवल्लोपस्य स्थानिवद्भावान्न दुत्वं कार्यं का
लपकेवद्धिरंगस्याल्लोपस्यासिद्धत्वात् प्रियाष्टा इत्यादि उत्वनामोरनुमीय मानमात्वं प्राक्षन्यपात्वनत्र गौणत्वाद्यो येन
प्रियाष्टनो हलादावेव वैकल्पिकमात्वं प्रियाष्टाभ्यां प्रियाष्टाभिः प्रियाष्टाभ्यः २ प्रियाष्टासु प्रियाष्ट्नां राजवत् सर्वं हाहा
वत्त्वं रहलि सश्लावः उन्नद्यवर्द्धि तत्र तद्भुधो बुधः इत्यादि कचित्दधृक् स्रग्दिगुष्णिग्युञ्जिक्रुञ्चादाव एत्यः क्विन्प्रत्य
व अलाक्षणिकमपि किं विकार्यं निपातनात्स्त्यते निकपपदात् युजेः क्विन्न कनावितो ऽदतिड् सन्निहिते धातु धि
कारे क्विड् क्विन्नः प्रत्ययः कुः संज्ञः स्यात् वेरपृक्तस्य अपृक्तस्य वस्य लोपः स्यात् जदाहिते तिप्रातिपदिकवास्यादयः
युजे रसमासे युजेः सर्वनामस्थाने नुम् स्यात् असमासे सुलोपः क्विन्प्रत्ययस्य कुः क्विन्प्रत्ययो यस्मात्तस्य कवर्गोन्त
देशः स्यात् पदान्ते नस्य कुत्वे नङकारः नश्चापदान्तेतिनुमोनुस्वारः परसवर्णत्वस्यासिद्धत्वात् ऊरितिकत्वेन युङ्
युञ्जः युञ्जं युञ्जः इत्यादि असमासे किं चोः कुः चवर्गस्य कवर्गः स्यात् झलि पदान्ते च इति कत्वं क्विन्प्रत्ययस्येति कत्वा
सिद्धत्वात् सुयुक् सुयुजौ सुयुजः सुयुजेरिति धातुपाठपठितेकारविशिष्टस्यात्र करणेन ग्रहणं निर्देशः तेनेह न यु
ज्यते समाधौ इति युक् युजः समाधौ देवादिकः आत्मनेपदी संयोगान्तस्य लोपः खन् खञ्जौ खञ्जः इत्यादि वृश्चेति प
त्वं ऊत्वं वर्द्धि राट् राड् राजौ राजः राड्भ्यां राट्सु एवं विभ्राट् देवेड् देवेजः विश्वसृट् इदमृत्विग्युड्षष्ठीत्वे नेति क्वी
विवक्षतेपरिसृड्वदविभ्राड्भ्यां परिव्राडो ऽस्य वत्सलादीनां वतिपत्तेरवट् राते यश्चप्रड्भ्राज्दीपा विति तस्य

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ऊडमेव विलाकं विश्वास्यामित्यादि परौ व्रजेः षः पदांते परावुपपदे व्रजेः क्विप् स्यात् दीर्घः पदांते षत्वं च परिव्राड्
सर्वतो व्रजतीति परिव्राट् परिव्राजौ परिव्राजः विश्वस्य वसुराटोः विश्वशब्दस्य दीर्घः स्यात् वसौ राट् शब्दे च परे विश्वं वसु यस्य
स विश्वावसुः राडिति पदांतोपलक्षणार्थं तेन नेह विश्वराजौ विश्वाराट् विश्वाराड् विश्वराजौ विश्वराजः विश्वाराड्भ्यामित्या
दि स्कोः संयोगाद्योरंते च पदांते झलि च परे यः संयोगस्तदाद्योः सकारककारयोर्लोपः स्यात् भृट् भृड् भृज्जौ भृज्जः भ्रस्जेन
त्वस्य ऊ स्तृजि ऋत्विक् ऋत्विग् ऋत्विजौ ऋत्विजः ऋत्विगित्यादिना ऋत्विगादयो निपात्यंते ऋत्विक् ऋत्विग् ऋत्विजौ ऋ
त्विजः राजसमेतिनिर्दिष्टमानत्वे संयोगांतलोपः त्यदादीनामः त्यदादीनामकारः स्याद् विभक्तौ तदोः सः सावनंत्ययोः त्यदादीनां
तकारदकारयोरनंत्ययोः सः स्यात् सौ स्यः त्यौ त्ये सः तौ ते परमसः परमत्यौ परमत्ये द्विपर्यंतानामित्येव नेह त्वं नव तकारेत्वार
ण सामर्थ्यादिति वाच्यं अतित्वमिति गौणत्वे च रितार्थत्वात् संज्ञायां गौणत्वे वा त्यदाद्यत्वं न त्यद् त्यदौ त्यदः अतित्यद् अतित्यदौ
यः सौ ये एषः एतौ एते अन्वादेशे एनं एनौ एनान् एनेन एनयोः इदमो मः इदमः सौ मः स्यात् इदमस्येद्रूपस्य प्रथमाद्वितीय
योः अयमादेशः स्यात् सप्तमीपर्यंतस्य त्यदाद्यत्वे कृते इदमो मः सोपरे अतो लोपः आदेश
इति द्वितीयम् इत्यादिना अतो गुणे अभिन्नत्वे वा अदसः सौ अतिनस्त्री अदसः स्त्री स्यात् अस्मा
अहं अमः इति स्थिते अभि पूर्वतः परमपंचके तरंगस्थानादान्तोति सत्य अ लिंगे युष्मदस्मदी तेन स्त्री त्वं नानावान्तटाप् दोषे इ
तिसप्तमी स्थानिनो धिकरणत्वे विवक्षया तेन न पर्यंत त्यदाद्यत्वे इदमो लोपः सवपरे अंत रंगैतो गुणे कृते प्रथमव इति अ
दं त्वां नावान्तटाप् परमत्वं अतित्वं परमाहं अत्यहं युवां वां हि अनेन युष्मदस्मदोर्मपर्यंतस्य युवा वां वा त्वावि
तकौ प्रथमायामाद्विवचने तावां युष्मदस्मदोराकारांतादेशः स्यात् अडी लपवत्सर्वं संतावाचोः किं युवं वस्त्राणि
दकारमात्रस्य लोपे उपदेशे युष्मदस्मदोः इत्यत्र टापू निषेधः · · · लोपे सति प्रथमायाः द्विवचने
पदे तवासावान्तटाप् · · ·

ऋत्वीयत्वतिक्रतुवादः
उनि क्रतुत्वमयकेयत्ता
निक्रविता

एवे

बाधिवी

२१

वां आवां मपर्यंतस्य किं साकम्स्यमात्त् त्व युष्मदकौ आवकौ त्वया मयेत्यत्र त्वमौ मृति मात्त् त्व युवकाभ्यामावकाभ्यामिति च न
मिति त्व यु मपवचोऽस्मि त्व युवयोः परमयुवयोः परममवयोः अतियुवयोः अतिवयोः इह त्वं मेषु लोपो त्यलोपः इति पदके ऽमः त्वो पायमः
अंग कार्ये कृते नाग कार्यमिति न्न भवति डे प्रथमयोरित्यत्र मकारांतरस्य शिष्य अमसौ तस्य एवावशिष्टे न तु विकृतस्य तदिति
र्व्याख्यानात् त्वमावेकवचने एकस्यार्थे युष्मदस्मदोर्मपर्यंतस्य त्वमौ स्तः द्वितीयायां च युष्मदस्मदोरा कारः स्यात् त्वां मां
युवां आवां त्र सो नः नेत्यविनि किं युष्मदस्मद्भ्यां परस्य त्र सो न कारः स्यात् अमोप वादः आदेः परस्य संयोगांतस्य लोपः युष्मा
न् अस्मान् योवि अनयोर्यकारादेशः स्यादनादेशे अजादौ विभक्तौ परे त्वया मया युष्मदस्मदोरनादेशे अनयोरा
कारः स्यात् मादेशे हलादौ परे युवाभ्यां आवाभ्यां युष्माभिः अस्माभिः तुभ्यमह्योङसि अनयोर्मपर्यंतस्य तुभ्य मह्यौ ङ
यि अमादेशः शेषे लोपः तुभ्यं मह्यं परमतुभ्यं परममह्यं अतितुभ्यं अतिमह्यं युवाभ्यां आवाभ्यां भ्यसो भ्यम् भ्यम् अस्य
मवादेशः स्यात् आद्यः शेषे लोपः स्यात् त्यलोप एव वत्त्वांगहत्त्व परिलोप स्यात् एवं न अन्त्य पञ्चम्या सा कः युष्मभ्यं अ
स्मभ्यं एकवचनस्य च आभ्यां च बहु वचनस्य अस्मान् हेत मत्त् ङसेश् त्वत् मत् युवाभ्यां आवाभ्यां पञ्चम्या अत् आभ्या
पञ्चम्या भ्यसो स्यात् युष्मत् अस्मत् तव मम ङसि अनयोर्मपर्यंतस्य तव ममौ स्तो ङसि युष्मदस्माङ्ङसो ना तव मम
युवयोः आवयोः साम आकम् आभ्यां परस्य साम आकम् स्यात् साविनः स्तुटो निरनुस्वारिसुट् निर्देशाः युष्माकं अस्माकं त्व
यि मयि युवयोः आवयोः युष्मासु अस्मासु समस्यमाने द्व्येकत्वे वा चिनी युष्मदस्मदी समासार्थान्यसंख्यस्थे त्वो युवा
वौ त्वमावपि ? सुजस् ङे ङस् सु परत आदेशाः स्युः मदेवत्ते आहो सख्य वयौ ततस्य मह्यौ तवममावपि १० तेपर त्वा द्विधंते
युवावौ त्व परमस्य के त्वमावपि परत्वाद्वधंते पूर्वविप्रतिषिद्धतः त्व द्व्येकसंख्यः समासार्थो द्व्येकार्थे युष्मदस्मदी तयोरद्व्येक

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

नार्धत्रा लक्षुवावौ त्वमोनव ४ त्वांमांवा अतिक्रांत इति विग्रहे अतित्वं अत्यहं अतित्वां अतिमां अतियूयं अतिवयं अतित्वां अ
तिमां अतित्वान् अतिमान् अतित्वया अतिमया अतित्वाभ्यां अतिमाभ्यां अतित्वाभिः अतिमाभिः अतितुभ्यं अतिमह्यं
ङसिङसोः अतित्वत् अतिमत् त्यसिप्राग्वत् अतित्वत् अतिमत् अतित्वयोः २ अतिमयोः २ अतित्वाकं अतिमाकं अतित्वयि
अतिमयि अतित्वासु अतिमासु युवां आवां वा अतिक्रांत इति विग्रहे सुजस्ङेङस् सुप्राग्वत् औ अम् अद् सु अतियुवान्
अत्यावान् अतियुवान् अत्यावान् अतियुवया अत्यावया अतियुवाभ्यां अत्यावाभ्यां अतियुवाभिः अत्यावाभिः त्यसि
अतियुवभ्यं अतिआवभ्यं ङसिङसोः अतियुवत् अत्यावत् ङसि अतियुवयोः २ अत्यावयोः २ अतियुवाकं अत्यावाकं अ
तियुवयि अत्यावयि अतियुवासु अत्यावासु युष्मानस्मान्वा अतिक्रांत इति विग्रहे सुजस्ङेङस् सुप्राग्वत् अम्मअद्सु अतियुष्मा
अत्यस्मां अतियुष्मान् अत्यस्मान् अतियुष्मया अत्यस्मया अतियुष्माभ्यां अत्यस्माभ्यां अतियुष्माभिः अत्यस्माभिः त्य
मि अतियुष्मभ्यं अत्यस्मभ्यं ङसिङसोः अतियुष्मत् अत्यस्मत् ङसि अतियुष्मयोः २ अत्यस्मयोः २ अतियुष्माकं अत्य
स्माकं अतियुष्मयि अत्यस्मयि अतियुष्मासु अत्यस्मासु पदस्यपदात् अनुदात्तं सर्वमपदादौ विन्यस्थितत्युष्मदस्म
दोः षष्ठीचतुर्थीद्वितीयास्थयोर्वांनावौ पदात्परयोरपदादौ स्थितयोः षष्ठ्यादिविशिष्टयोर्वांनावित्यादेशौ स्तः स्वोवा युष्मद
दौ बहुवचनस्य वस्नसौ उक्तविधयोरनयोर्द्विवचनेवन्नमो स्तः तेमयावेकवचनस्य षष्ठीचतुर्थ्येकवचनांतयोः स्थ
मपत्नेस्तः त्वामौ द्वितीयायाः द्वितीयैकवचनांतयोः त्वामापनेस्तः श्रीशस्त्वावतुमापीह दत्तात्तेमेपिशर्मसः स्वामीतेम २२
पिमहरिः पातुवामपिनोविभुः १ सुखंवानोददातीशः पतिर्वामपिनोविभुः सोव्याद्वोनः शिवोवोनोदद्यात्सेव्योत्र वः स
नः २ पदात्परयोः किं वाक्यादौमाभूत् त्वांपातु मांपातु अपदादौ किं वेदैरशेषैः संवेद्योस्मान्कृष्णः सर्वदावतु स्मृयत्

श्रूयमाणविभक्तिकयोरेवनेह इतिद्युभ्यस्त्वत्राब्रवीति इ त्यस्मस्तत्रोऽब्रवीति समासवाक्ये निघातस्तुभ्यदस्मदादेशावक्त
व्याः एकतिङ् वाक्यं तेनेह न ओदनं पचतवभक्तविष्यति इह तुभ्यादेव ग्रामलीनां तेऽह दनेदास्यामीति एतेवांनावादयश्चादेशा
अनन्वादेशेवावक्तव्याः अन्वादेशेतुनित्यंस्युः धाताते भक्तोस्ति धातातवभक्तोस्तीतिवा तस्मैते नमइत्येवनवादयः दृद्धेव
युक्ते वादिपेवकमयोगेनैतेआदेशाः स्युः इहशिष्यं मामेवरक्षतु कथं त्वां मां वा रक्षेदिति तु चकारयद्धणात्सादृश्योगेः निषेधः
परंपरासंबंधेतु आदेशाःस्यादेव हरोहरिश्चमेस्वामी पश्यार्थैश्चानालोचने अचाक्षुषज्ञानार्थैर्योगेतु नित्योगेपतेआदेशा
नस्युः चेतसात्वांसमीक्षते परंपरासंबंधेप्ययंनिषेधः लक्ष्यस्वरूपंध्यायतीति आलोचनेतुजनस्त्वापश्यति वद्युषा स
पूर्वायाःप्रथमायाविभक्तौ विद्यमानपूर्वान्तप्रथमांतात्परस्यैतेआदेशाःप्यादेशावास्युः जनस्तुभ्यंदत्ते हरिस्त्वांत्रा
यतेसमांवामेतिवा सामंत्रितेसंबोधनेषाप्रथमांतदंतमामंत्रितसंज्ञंस्यात् आमंत्रितस्यपूर्वमविद्यमानवत्स्यात् अ
ग्नेतवदेवाःस्मान्पाहि अग्नेनत्र अग्नइंद्र वरुण इहतुभ्यदसदादेशासिद्धं तनिघातश्चामंत्रितनिघातश्च नसर्वदा
रक्षदेवैः इत्यत्रतुदेवस्यास्याविद्यमानवत्त्वाभावेपि वतःप्राचीनंरक्षेत्येवंदाश्चित्यादेशाः एवंदुमभगगे [illegible] अमुनेइत्यादिवत्प्राची
नामंत्रितानाविद्यमानवत्त्वायेपिमेनाष्टमेवाश्वित्यसर्वेषांनिघातः नामंत्रितेसमानाधिकरणेसामान्यवचने विशेषणंसमा
नाधिकरणेविशेषणेआमंत्रितेपरेनाविद्यमानवत्स्यात् हरेदयालोनःपाहि अग्नेतेजस्विन् विलाषितेविशेषवचने अत्र
ताप्ये बहुवचनमितिवक्ष्यामीति बहुवचनांतविशेष्यसमानाधिकरणेविशेषणेपरे विद्यमानवत्स्यात् दूष्येप्रत्त
:देवाःशरण्याद्युष्मान्भजे देवाःशरण्यावोभजे इहाखादेशेविकल्पिकाआदेशाः सुपात् सुपाद् सुपादौ सुपादः
सुपादं सुपादौ पादः पद पादःशब्दांतस्य [illegible] पादस्यपदादेशाःस्यात् सुपदः सुपदा सुपाद्भ्यामित्यादि

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

अग्निमयतीति अग्निमत् अग्निमद् अग्निमयौ अग्निमयः अग्निमद्भ्याम् इत्यादि ऋत्विगादिसूत्रेणांचेः सुप्यपदे किं न अलिदि
ता दत्त उपधाया: क्विति हलंतानामनिदितामंगानामुपधाया नलोपः स्यात् किंति किति उगिदचामिति नुम् संयोगांत
स्य लोपः उभौ नकारस्य क्विं प्रत्यये परे इति कुत्वेन ङकारः प्राङ् अनुस्वारपरसवर्णौ प्रांचौ प्रांचः प्रांचं प्रा चौ अचः
लुप्तनकारस्यांचतेर्यस्याकारस्य लोपः स्यात् चौ लुप्ताकारनकारं चतौ परे पूर्वस्याणो दीर्घः स्यात् प्राचः प्राचा प्राग्भ्याम् इत्या
दि प्रत्यङ् प्रत्यंचौ प्रत्यंचः प्रत्यंचं प्रत्यंचौ अच इति लोपस्य विधानेऽन्तरंगोपि यण् प्रवर्त्तते अकृतव्यूहा इति परि
भाषया प्रतीचः प्रतीचे इत्यादि अमुमंचतीति विग्रहे अदस् अंच इति स्थिते विष्वग्देवयोश्च टेरद्र्यंचतौ वप्रत्यये अनयोः
सर्वनाम्नः टेरद्रि देशः स्याद् वप्रत्ययांते अंचतौ परे अदद्रि अंच इति स्थिते यण् अदसोसेर्दादुदोमः अदसोसांतस्य दात्
परस्य उदूतौ स्तो दस्य मश्च उ इति दीर्घक्रस्वयोः समाहारद्वंद्वः आंतरतम्यात् ह्रस्वव्यंजनयोः ह्रस्वो दीर्घस्य दीर्घः अमुमु
यङ् अमुमुयंचौ अमुमुयंचः अमुमुयंचं अमुमुयंचौ अमुमुईचः अमुमुईचा अमुमुयग्भ्याम् इत्यादि मुत्वस्यासिद्ध
त्वाद्यण् अत्र बाधित्वा अदेशस्येति परिभाषया अतिव्याप्तौ अमुमुईचं वदंतां मते अदमुयङ् अमेः सकारस्यानेकस्य सः
अमि रिति व्याख्यानात् स्यदाद्यत्वविषय एव मुत्वं नान्यत्रेति पक्षे अनान्यत्र अदद्र्यङ् उक्तं च अदसोऽद्रेः पृथङ् मुत्वं केचि
दिच्छंति लत्ववत् केचिदंत्यस्य देशस्य नेत्यके सदोऽद्रिरूपते विष्वग्देवयोः किं अश्वाची अंचतौ किं विश्वकेद्युक वप्रत्य
ये किं विश्वगंचनं वप्रत्यय ग्रहणं ज्ञापयति अन्यत्र धातुग्रहणे तदादिविधिरिति तेनादचकारः उदङ् उदंचौ उदंचः
उदङ्क्ष उदङ्क्षु उत्पर स्यलुप्तनकारस्यांचतेर्यस्याकारस्य ईत्स्यात् उदीचः उदीचा उदग्भ्याम् इत्यादि समः समि वप्रत्ययांतेंचतौ प
रे सम्यङ् सम्यंचौ सम्यंचः समीचः समीचा सहस्य सध्रिः सध्र्यङ् तिरसस्तिर्यलोपे अलुप्ताकारेंचतौ वप्रत्ययांते परे तिरसस्ति

[illegible]

॥ अदस अकारस्य सर्वं सप्तमी ॥ ६ ॥
॥ विश्वग्देवयोश्चिति सर्वं नानवतमवासलात नन्नो ...ीनां शर्वारीसत्र गरवादे शाग ॥

२४

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

दधिञ्चः स्यात् तिर्यङ् तिर्यञ्चौ तिर्यञ्चः तिर्यञ्चं तिर्यञ्चौ तिरश्चः तिरश्चा तिर्यग्भ्याम् इत्यादि नावेः हस्वायां रस्याधिस्यां वेतरूप
धात्वान् नलोपो न स्यात् अञ्चु गमन कारवान् लक्षम प्राङ् प्राञ्चौ प्राञ्चः नलोपो नावादकारलोपो न प्राचः प्राचा प्राङ्भ्यां प्राङ्क्षु
प्राङ्षु एवं हस्वाधिस्त्यङ्ङादयः क्रुञ्च कौटिल्याल्पीभावयोः अस्य क्रुञ्च विगादीनां नलोपाभावो निपात्यते क्रुङ् क्रुञ्चौ क्रुञ्चः
क्रुङ्भ्याम् इत्यादि वेः क्रुः पयोमुक् पयोमुग् पयोमुचौ पयोमुचः इत्यादि वृश्च तिपर्व स्को रिति सलोपः डन्मूचर्व सुह
द्रुहर्न्द्रु सुव्रश्चौ सुहट् सुहड् सुहर्द्रूस्तु महद् हस्वायां वर्तमाने पृषन्महद्बृहद्जगच्छतृवच्च एते निपात्यन्ते शतृवच्चेषां कार्यं
स्यात् उगित्वान्नुम् सांतमहतः इति दीर्घः महत्ते हल्ङ्यादिलोपः महान् महांतौ महांतः हे महन् महतः महता इत्यादि अ
त्वसंतस्य चाधातोः अत्वंतस्योपधाया दीर्घः स्यात् धातुलिंगस्य मतस्य संबुद्धौ सौ परे परं नित्यं वचनमेवाधिवाचवचनसा
मर्थ्याद्वादौ दीर्घः ततो नुम् धीमान् धीमंतौ धीमंतः हे धीमन् धामादौ महद्वत् धातोरपा त्वंतस्य दीर्घः गोमत् मिद्ध तिगो
मान्त्विवत्राव रतिवाक डंताद्वावारक्किवं ताद्वाकर्त रिक्किप् उगिदचा मिति स्वेः ड्यरूपं नित्यमार्थं धातोश्च उगित्कार्यं
न स्वित्रे वेति तेन स्रत् इत्यादौ न अधातोरिति अधातुत्वात् सर्वस्यापि नुम् गोमान् गोमंतौ गोमंतः इत्यादि नातेड
वत् भवान् भवंतौ भवंतः हे भवन् शत्रंतस्य च भवत्वाभावात् दीर्घः भवती भिनवत् उते अन्यस्य षाडुक्तिवत्प्रकरणे
येद्वे विहिते शतरि समुद्धित अत्यस्य संज्ञेः नाभ्यस्ताच्छतुः अभ्यस्तात् परस्य शतुर्नुम् न स्यात् ददत् ददतौ ददतः ड
क्कित्याद्दयः षट् षड् धातवोऽन्ये जक्षित्यादयः सप्त एते अभ्यस्तसंज्ञाः स्युः जक्षत् जक्षतौ जक्षतः एवं जाग्रत् दरिद्र
त्नाम् वकारासत् दीधीवेव्योः डित्वं विकाद सर्वाद्यान्यत्र न परस्मैपदं दीध्यत् वेव्यत् गुप् गुपौ गुपः गुब्भ्याम्
त्यादि त्यदादिषु ... नालोपश्च ... त्यदादिष्वपि ... धातोः कस्याचाकिन् ... सर्वनाम्नः सर्वना

महत्
नाशे ... पूर्वमुमितन्त्र
... मावात् ...
... दीर्घ ...

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

म्स्याकारेण्यादेशः स्यात् द । ष्टशावव्रश्चेति कुत्वस्यासिद्धत्वात्कृत्वे इति षः । तस्य डत्वेन डः । तस्य कुत्वेन गः । ... र्ध्वैर्लिपक्षे कः । ता
दृक् । गृताटृशौ तादृशः । पश्चापवादत्वात्कुत्वेन खकारः इति केचित् द्दरदत्वादिसंतेश्च वर्ण्णेता वपक्षे खकारएव कृतेन तेन गः । उ
ष्व प्रति कुत्वस्यासिद्धत्वात् ह्रिगादित्योयदितिनिर्देशात् नासिद्धत्वमिति वाबोध्यं दुरूश्चेति पवि डक्ष्णु वर्त्ते वि । दविक् विशौ वि
शः । नशेर्वा नशौ नशः कवर्गोतादेशोवास्यात् पदान्ते नक् नग् नड्नक् नशौ नशः । नश्यां नश्याभिः । ... स्कूशौ नुदके किन् अ
नुदके नुष्णपदेस्य शेः किन्नस्यात् घृतस्पृक् घृतस्पृशौ घृतस्पृशः । किन्नत्ययोयस्मादिति न ... साश्रयणात् क्विप
पिस्पृक् स्पृग् षडगकाः । प्राग्वत् निघृषा ग्रागत्ये असात् कृविग्रादिना क्विन् । दिर्षमंतोदातं ... पात्यते कुत्वान्दर्व
डत्वेन कः गः कः । दधृक् दधृग् दधृषौ दधृषः । दधृष्यां रत्नानि मुष्णातीति रत्नमुट् रत्नमुषौ रत्नमुष्यां षष्ठोन्तु
क षट् षड् षड्भिः षड्भ्यः २ षट् चतुर्भ्योश्चेति नुट् अनामिति पर्युदासान्न ष्टुत्वनिषेधः रोनुनासिक इति विकल्पं बाधित्वा
प्रत्यये नित्यवचनान्नित्यमनुनासिकः षण्णां षट्सु षट्त्सु तदन्तविधिः परमषट् परमषण्णां गौणत्वेतु प्रियषषः प्रियषषां
मसङ्कुषोरिति रुत्वे वोरुपधाया दीर्घ इकः । रेफवान्तस्य धातोरुपधाया इको दीर्घः स्यात् पदान्ते पिपठीः पिपठिषौ पिपठिषः
पिपठीर्ष्षु वान्नारीतिवा विसर्जनीयः नुम्विसर्जनीयशर्व्यवायेपि एतैः प्रत्येकं व्यवधानेपीण्कोः परस्यसस्यमूर्द्ध
न्यादेशः स्यात् षत्वेन ष्टुत्वस्य पत्वं पिपठीष्षु पिपठीःषु प्रत्येकमिति व्याख्यानादनेकव्यवधाने षत्वं न निं... निंस्से नुमन्य स्व×
हणोनुस्वारानुनासिकोपलक्षणार्थं व्याख्यानात् तेन रुनसुहिसु पुंसु । अनएव नन्नाराय सणेनगताद्वितीयानुस्वार इति स २४
लोपे विसर्गः चिकीः चिकीर्षौ चिकीर्षः रोःसुपीति नियमान्न विसर्गः चिकीर्षु इदमो म इति मः । त्यदाद्यत्वापवादः । रुत्व विसर्गौ
दोः दोषौ दोषः । पद्दन्निति वा दोषन्न दोषः । दोषा दोः । दोषा दोष्णा वि... प्रवेतानि सन्तेनाक्विपूर्वत्वस्यासिद्धत्वात् स्कोर्योगात् लो

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

पः ऊष्वे ति षः डाम्बुवर्ष्टे विविट् विविड् विविक्षौ विविक्षः स्कोरिति कलोपः तट् तड् तक्षौ तक्षः गोरट् गोरड् गोरक्षौ गोरक्षः
तक्षि रक्षि स्यात् एतास्यां क्विप् स्कोरिति न प्रवर्त्तते लोपस्य स्थानिवद्भावात् षढत्वं असिद्धीयेन स्थानिवद्भिस्तु तस्य दोषः
संयोगादिलोपलत्वणत्वे विधिनिषेधे तस्मात् संयोगान्तलोप एव तक् तग् गोरक् गोरग् ऋकारस्थानिवद्भावात् संयोगान्तलोपः पि
पक् पिपग् पिपक्षौ पिपक्षः एवं विवक् विवग् दिधक् पिसग्नौ सुहुपिसतीति सुपीः सुपिसौ सुपिसः सुपिसा सुपीर्भ्यां
सुपीष्षु सुपीःषु एवं सुतूः उभ ऋदने विद्वान् विद्वांसौ विद्वांसः हे विद्वन् विद्वांसं विदुषो वसोः संप्रसारणं वस्वन्तस्य
सम्प्रसारणं स्यात् षत्वं रूपं एवं विदुषः विदुषा वसुसंस्विति दत्वं विद्वद्भ्यामित्यादि सेदिवान् सेदिवांसौ सेदिवा
सः सेदिवांसं सेदिवांसौ अनवर्गो ईकागमः संप्रसारणविषये न प्रवर्त्तते अस्य तस्य हा इति परिभाषया सेदुषः से
दुषा सेदिवद्भ्यामित्यादि सान्तमहतः इत्यत्र सान्तसंयोगोपि धातोर्विपदिकस्येव गृह्यते न तु धातोः महत्त्वं दमादवदीर्घ सु
सुहिन्स्तीति सुहिन् सुहिंसौ सुहिंसः सुहिंस्यामित्यादि सुहिन्सु ध्वत् ध्वसौ ध्वसः ध्व[illegible]भ्यामित्यादि एवं स्रत् उपसोऽस्रद्
सर्वनामस्थाने विवक्षिते पुंसो सुट् स्यात् उकारस्योच्चारणार्थः बकुं पुंसी त्यत्र उगितश्चेति [illegible] ईकारः तेन नस्ते नोऽनुमस्त्विति त
त्यादयस्यादेशितेन वसुश्चेति दीः पुमान् हे पुमन् पुमांसौ पुमांसः पुंसा पुंभ्यां पुंसु ऋदुशन[illegible] उशना उशनसौ उश
नसः अस्य संबुद्धौ वा अनङ् नलोपश्च वावाच्यः हे उशनान् हे उशनन् हे उशनः उशनोभ्यामित्यादि अनेहाः अनेह
सौ अनेहसः हे अनेहः वेधा वेधसौ वेधसः हे वेधः वेधोभ्यामित्यादि अधातोरित्यत्र केनदीर्घः सुष्टु वस्ते सुवः सुवसौ सु
वसः पिण्डग्रसते पिण्डग्रः पिण्डग्रसः अदने अदसअसुलोपश्च अदस अकारान्तादेशः स्यात् सोपरे सुलोपश्च व
दोः संसा विलिदसासः असौ अदत्वप्रतिषेधः साकच्कस्य वा वक्तव्यः साकच्कश्च प्रतिषेधः सन्निपातोगत्वा [illegible] तदसावेन व

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

वर्त्तते अमुको अमुकः त्यदाद्यत्वं पररूपत्वं वृद्धिः अदसो मे इति इमत्वोत्वे अमू उ मः त्री आकुणत्वे इकुत्ववते अ
दसो दात्परस्य तदि स्याद् स्यदमो बहुत्वोक्तौ अमी सर्वत्रासिद्धमिति विसर्गकार्यं प्राक् पश्चाद् उत्वमत्वे अमुं अमू नमुत्वे
कृते घिसंज्ञायां नानाव: नमुत्वे नानात्वे कर्त्तव्ये कृते च मुत्वे वा नासिद्धः स्यात् अमुना अमूभ्यां अमीभिः अमुष्मै अमू
भ्यां अमीभ्यः अमुष्मात् अमुष्य अमीषां अमुष्मिन् अमुयोः अमीषु इति हलंताः पुंलिंगाः नहो धः नहो हस्य धः स्यात् झ
लि पदांते च उपानत् उपानद् उपानहौ उपानहः उपानद्भ्यां उपानत्सु उत्स्नात् क्विन्नंता सहित्यादि ऋत्विगादिना क्विन्
निपातनाद् नलोपपदत्वे क्विनं तत्वात् कुत्वे नहस्य घः उष्णिक् सर्वे उष्णिक् उष्णिग् उष्णिहौ उष्णिहः उष्णिग्भ्यामित्यादि उ
ष्णिक्षु द्यौः दिवौ दिवः द्युभ्यां द्युषु गीः गिरौ गिरः एवं पूः चतुरश्चतसृ सादेशाः चतस्रः २ चतसृभ्यां किमः कादेशे टाप् का
के काः सर्ववत् त्यदः सो इदमोद स्यदः स्या सौ इदमो मः इयं त्यदाद्यत्वे टाप् इदं इति इमः इमे इमाः इमां इमे इमाः अनला
हलि लोपः आभ्यां आभिः अस्यै आभ्यां आभ्यः २ अस्याः २ अनयोः २ आसां अस्यां आसु अन्वादेशे तु एनां एने एनाः एनया एनयोः २
ऋत्विगादिना स्रजेः क्विन् अमागमश्च निपातितः स्रक् स्रग् स्रजौ स्रजः स्रग्भ्यां स्रक्षु त्यदाद्यत्वे टाप् स्या त्ये स्याः एवं तद्
यद् एतद् वाक् वाग् वाचौ वाचः २ वाग्भ्यां वाक्षु अप् शब्दो नित्यं बहुवचनांतः अपृन्निति दीर्घः आपः अपः अपो भि
: अपस्कारः स्याज्ञादौ प्रत्यये परे अद्भिः अद्भ्यः २ अपां अप्सु दिक् दिग् दिशौ दिशः दिशां दिक्षु क्विन् विधानादन्यत्रापि
कुत्वं दृग् दृक् दृशौ दृशः त्विट् त्विड् त्विषौ त्विषः त्विड्भ्यां त्विट्सु त्विट्त्सु सजुषत्वे इति सजूः सजुषौ सजुषः सजू २५
र्भ्यां सजूःषु रुत्वं आशीः आशिषौ आशिषः आशीर्भ्यां आशीःषु त्यदाद्यत्वे टाप् औङ शी उत्वमत्वे अमू अमूः अमुया
अमूभ्यां अमूभिः अमुष्यै अमुष्याः २ अमुयोः २ अमूषां अमूषु इति हलंताः स्त्रीलिंगाः स्वमोर्लुक् दत्वं स्वनडुत् स्वन

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

रुदु स्वनडुद्भ्यां चतुरनडुहोरित्याम् अनड्वांहि पुनस्तद्वत् दिव उत् विमलद्युः अन्तर्वर्तिनीं विभक्तिमाश्रित्य सर्वपदस्य
वोत्तरखंडस्यापि पदसंज्ञायां प्राप्तायां उत्तरपदत्वे चापदादिविधौ प्रतिषेधः इति प्रत्ययलक्षणेन विमलदिवौ विमलदि
वि अपदादिविधौ किं दधिसेचौ इह षत्वनिषेधकर्त्तव्ये पदत्वमस्त्येव ... वाः वारी वारि अक्षि ... चत्वारि
नखमतेस्त्रिकादेशो न किं के कानि इदं इमे इमानि अन्वादेशे नपुंसके एनद्वक्तव्यः एनत् एने एनानि एनेन एनयोः २
ब्रह्म ब्रह्मणी ब्रह्माणि हे ब्रह्मन् हे ब्रह्म रोऽसुपि अहन्निति विना ... अह्नी अहनी अहानि अहन् अहन्निति
स्यात् ... पदान्ते अहोभ्यां अहोभिः इह अहः अहोभ्यामित्यादौ रत्वरुत्वयोरसिद्धत्वान्नलोपे प्राप्ते अहन्नित्यावृत्त्या न
लोपाभावो निपात्य द्वितीयेन रुविधिः ... दीर्घाण्यहानि यस्मिन् स दीर्घाहा निदाघः इह दण्ड
ड्यादिलोपे प्रत्ययलक्षणेन नात्सुपीति निषेधः इन्हन्नावेवकः तस्यासिद्धत्वान्नलोपलक्षण उपधादीर्घः संबुद्धौ तु हे दीर्घा
हो निदाघ दीर्घाहानौ दीर्घाहानः दण्डि दण्डिनी दण्डीनि स्रग्वि स्रग्विणी स्रग्वीणि वाग्मि वाग्मिनी वाग्मीनि बहुवृ
त्रहाणि बहुपूषाणि बहुर्यमाणि असृक् असृङ्ः पदान्ते कुत्वं स्वङोः ... विधानाद् ... इति
त्र कुसृङ्भामिति ... प्रयोगात् ... पदान्ते ... अपवादः ...
पातनादेव कुत्वं असृक् ... असृग् असृङ् ... पदत्त्वे ...
वा असन् असानि ... इत्यादि ऊर्क् ऊर्ग् ऊर्जी ऊर्ञ्जि ... संयोगः ...
प्रतिषेधः ... बहूर्ञ्जि ... कुलानि ... तत् ते तानि ... एतत् एते एता
नि अन्वादेशे तु एनत् ... लोपः ... अहं ... लक्षणे ...

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

नस्मान्नित्यत्वात्तावात् खत्तिदिभा सर्वत्र कल्पनीयं दृष्टिदिशा वाक् शाद्वस्य रूपाणि ॥ क्रोष्टुर्वा गतिरेदतः अस्य धावत् पूर्वरूपे नि
वाधिकत्वात्समतं १ स्वमस्तु प्रत्ययपदत्वादौ पदे स्फन्नी ॥ ङइन्नसोः बहुव्रीहित्रौ पदत्वाके रूपाणीति विलासवृत्ति २ गवादिगा गो
अर्थे दितो मित
चतीति विग्रहे ऋक्विगादि नाक्किंस गतौ नलोपः अवङ् स्फोटायनस्येत्यवङ् गवाक् गवाङ् सर्वत्र विभाषेति पक्षे इति नावः
गो अक् गोअग् एङ्पूर्वरूपे गोक् गो ॥ गु इडायां नस्य कुत्वे नङ् गवाङ् गोअङ् गोङ् अस्य एतान्येव नव अङ् औ सवातक्र
गोऋती वस्यलोपः गोवी इडायां तु गवावी गोश्वीङ् जस्नसोः श्वि: ओः सर्वनामस्थानत्वात्तुम् गवांश्वि गोश्वि गो ग्वि गतिहडन
ओस्वी ॥ एवं गोवा गवावा गोअवा गोस्वा गवास्या गोअस्या गोस्या गवाड्भ्यामि त्यादि सुपि तु उदत्तानां पक्षे इत्रौं कु क्रुटुक् इति
क कू गवाङ् कुगवाङ् कुगवाक्कु नवेहवद्योद्वितीयाद इति पक्षे ककारस्य द्वकारेण एला माधिकं दशकं वर्तस्यामिद्
तु ऊकपक्षेतु तस्या सिद्दत्वाङू स्थानेवपक्षे द्वितीयादेशा: द्वी ॥ रूपाणि वर्द्धन्ते एव ऊहामेषां द्विर्वचनात्तु नामिक वि
कल्पनात् रूपाण्यष्टाविंशति तानि प ७ ७ सर्वत्र तिसृ नोपिति: तिर्यक् तिरश्चा तिर्यक्षु इडायां तु तिर्यङ् तिर्यञ्चौ तिर्यं
चि यक्र क्रयक्रती अकृति पदत्वि तिवाद कन्न यकानि यक्रौ अकृता शाकृती शाकृति शाका निशाका शाकृता दद
त् ददती वानपुंसकस्य अन्यस्थान्यरोपः शातृ रवत्त्रपस्य दत् गस्यनुम्वा स्यादीनद्यो: परतः तुदती तुदती तुदंति सात *सा*
ताती तानी तांति पचत् शा प्रत्ययनोर्नित्यं शाप प्रत्ययनो शानुरोपः शातृ नवप्रत्ययस्य दंतस्य नित्यं नुम् स्यात् श्री नद्योः परतः
पचंती पचति दीव्यत् दीव्यंति सप स्यन् स्यपी नित्यात्परादपि तुमं पाक अस्तु न्नितिदीर्घः प्रतिपदोक्त वाङ्ख्यापी निरवका
शा द्वे प्रतिपदोक्तत्वमितिपक्षे तु प्रत्यनेवद्वितहात्नुमेव स्वपि स्वपा अपोनि: स्वन्नामन्: अद्विः एवं पान्याधिनो धनेः उ स २६
रूवे धनु: धनुषी सांतेति दीर्घः तुम्विसर्जनीयेति षत्वे धनूंषि धनुषा धनुर्भ्यां एवं चक्षुर्हविरादयः पिपठिषते: क्विप् प्रथी
शाता नदं तस्य जी वस्यनुम्वा स्या नत्सर्वनामस्थाने दध्यांदितिदधतिकुदत्त अनुत्तीनद्योर्लिङ्गम् अवर्णदिशाव्यपरोध्वः

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

रितिदीर्घः पिपठीः पिपठिषी अन्त्योपस्य स्थानिवद्भावात्कृते लत्वे नलघूपधगुणः स्वविधौ स्थानिवद्भावाभावाद्दकारे नलघूपधगुणोपि

न पिपठिषि पिपठीःर्षि इत्यादि पयः पयसी पयांसि पयसा पयोभ्यामित्यादि सुपुंस् सुपुंसी सुपुंमांसि अदः वि

शक्ति कार्यं तु वमद्वे अमूनि त्रीण्ययुद्धवत् इति हलंतानपुंसकलिंगाः स्वरादिनिपातमव्ययं स्वरादयो निपाताश्चा

व्ययसंज्ञाः स्युः स्वर् अन्तर् प्रातर् पुनर् सनुतर् उच्चैस् नीचैस् शनैस् ऋधक् ऋते युगपत् आरात् पृथक् ह्यस्

श्वस् दिवा रात्रौ सायं चिरं मनाक् ईषत् जोषं तूष्णीम् बहिस् अवस् समया निकषा स्वयं वृथा नक्तं नञ् हेतौ इद्धा

अद्धा सामि वत् ब्राह्मणवत् क्षत्रियवत् सना सनत् सनात् उपधा तिरस् अंतरा अंतरेण ज्योक् कं शं सहसा वि

ना नाना स्वस्ति स्वधा अलं वषट् श्रौषट् वौषट् अन्यत् अस्ति उपांशु क्षमा विहायसा दोषा मृषा मिथ्या मुधा पुरा मि

थो मिथस् प्रायस् मुहुस् प्रवाहुकं प्रवाहिका आर्यहलं अभीक्ष्णं साकं सार्धं नमस् हिरुक् अथ अम् आम् प्रताम्

प्रशान् प्रतान् मा माङ् आकृतिगणोयं चवाह अह एव एवं नूनं शश्वत् युगपत् भूयस् कूपत् कुवित् सुपत् नेत्

त् चित् चित् चण् कच्चित् यत्र नेह हंत माकिः माकिम् नकिः नकिम् आकी माङ् नञ् यावत् तावत् त्वै वै द्वै रै श्रौषट्

वौषट् स्वाहा स्वधा वषट् तुम् तथाहि खलु किल अथ सु स्म आदह उपसर्गविभक्तिस्वरप्रतिरूपकाश्च अवद तं+

अरेरे अस्तिक्षीरा अ आ इ ई उ ऊ ए ऐ ओ औ पशु शुकम् यथा कथा पाट् प्याट् अंग हे है भोः अये द्य विषु एकपदे

युत् आतः चादिरप्याकृतिगणः तद्धितश्चासर्वविभक्तिः यस्मात्सर्वा विभक्तिर्नोत्पद्यते स तद्धितांतोव्ययं स्यात् प वि

गणने कर्तव्यं तसिलादयः प्राक्पाशपः शस्प्रभृतयः प्राक्समासांतेभ्यः अम् आम् आम् कृत्वोर्थाः तसिवती ना

नाञाविति तेनेदमन्यवत्तिकल्पं प्रवतिरूपं कृन्मेजंतः क्त्वातोसुन्कसुनः तत्सवदंतमव्ययं ऽस्मार्तं स्मारं स्मारं जीवि से

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

पिबध्येक्रीतोत्सुकसुनः एतदंतमव्ययं स्यात् कृत्वा उदितोः विस्तपः अव्ययीभावश्च अधिहरि अव्ययाद्वाप्सुपः अव्य
याद्विहितस्यापः सुपश्च लुक् स्यात् तत्र शालायां अव्ययविहित विशेषणान्नेह अत्यकेसो अव्ययसंज्ञायां यद्यपि तदंत
विधिरस्ति तथापि न गौणे आव्ययग्रहणं व्यर्थमलिंगत्वात् सदृशं त्रिषु लिंगेषु सर्वासु च विभक्तिषु वचनेषु च सर्वेषु
यन्न व्येति तदव्ययम् इति निपातलिंगकारकसंख्यानामपरा वष्टिभागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः आपं चैव ह
लंतानां यथावाचा निशादिशा वगाहः अवगाहः पिधानं अपिधानं इत्यव्ययानि स्त्रियां अधिकारोयं समर्थानामि
तियावत् अजाद्यतष्टाप् अजादीनामकारांतस्य च वाच्यं यत्स्त्रीत्वं तत्र द्योत्ये टाप् स्यात् अजाद्युक्तिङीबादीपश्च बाध
नाय अजा अतः खट्वा अजादिभिः स्त्रीत्वविशेषणान्नेह पंचाजी अत्र हि समासार्थसमाहारनिष्ठं स्त्रीत्वं अजा एडका
अश्वा चटका मूषिका एषु जातित्वलक्षणो ङीष्प्राप्तः बाला वत्सा होडा मंदा विलाता एषु वयसि त्वयमेत्र ङीष्प्राप्तः सदश्व
कांतप्रांतज्ञातेकेभ्यः शुद्धात् सत्शुद्धा प्राक्शुद्धा प्रत्यक्शुद्धा मेतस्त्रु ङिन ज्ञाण पिनेस्य फला संफला सत्फला श्रा *त्र
पारितिकस्यः शूद्रा चामहत्सूर्वाज्जातावपि मूला न्नञः अमूला कन्मेपोडीप् कत्री दंफिनी उगितश्च उगिदंतात्प्रातिप
दिकात् स्त्रियां ङीप् स्यात् पचंती शाप्तृश्यनोरिति नुम् उगितश्चामिति सूत्रे जग्रहणेन धातोश्चेदुगित्कार्यं तर्ह्यंचतेरेवे
ति नियमप्रत्तेनेह न उखास्रत् क्विप् अनिदितामिति नलोपः पर्णध्वत् अंचतेस्तु स्यादेव प्राची प्रतीची वनोरच वनं
तात्तदंतात्प्रातिपदिकात् ङीप् स्यात् रश्चांतादेशः वन्निति निपक्कनिपकनिपांसामान्यग्रहणं प्रत्ययग्रहणे २७
यस्मात्स विहितस्तदादेस्तदंतस्य ग्रहणं तेन प्रातिपदिकविशेषणात्तदंत ... मपि लभ्यते सुत्वा नमतिकांता अतिसु
वरी अतिधीवरी शार्वरी वनोनहत्वान्नेति वक्तव्यं हकारांताद्धातो विहितो यो वन् तदंतात्तदंतात् प्रातिपदिकात् ङीप् रश्च

व श्रा*

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

नेत्यर्थः उपधा अपनयनेन वन्निषिद्धो नेति स्यादेवं अवावा ब्राह्मणी राजयुध्वा बहुव्रीहौ वा बहुधीवरी बहुधीवा पक्षे न
श्वकृते पादोन्यतरस्यां पादः कृतसमासान्तस्य पादन्तात्प्रातिपदिकान्ङीब्वा स्यात् द्विपदी द्विपदा द्विपात् टाबृचि ऋचि विवा
च्यायां पादन्ताट्टाप् स्यात् द्विपदा ऋक् एकपदा न षट्स्वस्रादिभ्यः पंचवनस्यः पंचेत्यत्र नलोपे कृते पि स्त्रीत्वात् प्रक्रियेति विध
संज्ञाप्रतिनलोपः सुप्स्वरेति नलोपस्यासिद्धत्वान्न षट्स्वस्रादिभ्य इति टाप् मनः मन्नन्तान्न ङीप् सीमा सीमानौ अनो बहुव्रीहेः अ
नन्ताद्बहुव्रीहेर्न ङीप् बहुयज्वा बहुयज्वानौ डाबुभाभ्यामन्यतरस्यां सूत्रद्वयोपात्ताभ्यां डाब्वा स्यात् सीमा सीमे दामा दामा
नौ दामे न तु सिद्धा मेत्यमरः बहुयज्वा बहुयज्वानौ बहुयज्वे अन उपधालोपिनोन्यतरस्यां अन्नन्ताद्बहुव्रीहेरुपधालोपि
नो वा ङीप् स्यात् पक्षे डाप्निषेधौ बहुराज्ञी बहुराज्ञ्यौ बहुराजे बहुराजे बहुराजानौ प्रत्ययस्थात्कात्पूर्वस्यात इदाप्यसुपः प्र
त्ययस्थात्ककारात्पूर्वस्याकारस्येकारः स्यादापि परे स चेदापसुपः परो न चेत् सर्विका कारिका अतः किं नौका प्रत्ययस्थात्किं शा
क्नोतीति शका असुपः किं बहुपरिव्राजका नगरी कात्किं नंदना पूर्वस्य किं परस्य मा भूत् कटुका आपः किं शका आपि किं
कारकः मामकनरकयोरुपसंख्यानं मामिका नरान्कायतीति नरिका त्यक्त्यपोश्च दाक्षिणात्यिका इहत्यिका नयाम
योः यत्तदोरस्येत्वं स्यात् यका सका यकां तकां त्यकन्निषेधः उपत्यका अधित्यका आशिषि वुनश्च न जीवका नवका
उत्तरपदलोपे न देवदत्तिका देवका क्षिपकादीनां च क्षिपका ध्रुवका कन्यका चटका तारका तारकाज्योतिषि अन्यत्र
तारिका वर्णका तान्तवे अन्यत्र वर्णिका वर्तका शकुनौ प्राचां उदीचां तु वर्तिका अष्टका पितृदेवत्ये अष्टिकान्या सूतिका पु
त्रिका वृन्दारकाणां वेति वक्तव्यं इह वा अस्य इति कात्पूर्वस्याकारस्ये त्वं वेत्यर्थः तेन पुत्रिका नादेशे ङीन इवर्णस्य पक्षे अ
कारः अभ्यन्तरबाधनार्थमकारः उदीचामातः स्थाने यकपूर्वायाः यकपूर्वस्य स्त्रीप्रत्ययाकारस्य ...ऽतोकारस्यकारात्

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

वसिद्धस्याद्वापि परे केण इति ह्रस्वः आर्यका आर्यिका चटकका चटकिका आतः किं सांकाश्ये भवा सांकाश्यिका य
केति किं अश्विका स्त्रीप्रत्ययस्य: किं शुभंयानीति शुभंयाः अज्ञाता शुभंयाः शुभंयिका धात्वन्तयकोस्तु नित्यं सुनयिका सु
पाकिका न भस्त्रैषाजाज्ञाद्वास्वा नञ्पूर्वाणामपि स्थितं तत्तु नपूर्वीके पदे एषामात इद्वा स्यात् तदंतविधिनैव सिद्धे नञ्पूर्वा
णामपीति स्पष्टार्थं तच्चाप्युपसर्जनार्थं अन्यस्य त्वनेन त्रेणैव सिद्धं यथा द्वापत्ययोस्त्वमद्वयोर्नैवं अत वस्त्रिनी
वितकिमा भस्त्रिकास्तु पट इति प्रतिषेधात् अनेषका परमेषका अद्वके परमद्वके स्वज्ञाद्यद्धरणं संज्ञोपसर्जनार्थं इह हि
आतस्थाने इत्यनुवर्त्तं स्वज्ञाद्यस्यातो विज्ञेयं नत्वेषयोरसंभवात् नाप्यन्येषां अव्यभिचारात् स्वज्ञाद्यस्तूपसर्जन
मात्मीयवाची अकडुर्दः अर्थांतरे तु न स्त्री संज्ञोपसर्जनीभूतस्तत्र कप्रत्ययो नवाद्विवस्तदाहरणं एवं चात्मीयायां ॥
स्विका परमस्विकेति नित्यमेवेदं निर्गतस्विका निर्गतस्वका एषका एषिका अतएव निर्देशान्नेह विकल्पः एतिके एतिका
अजका अजिका ज्ञका ज्ञिका द्वके द्विके निःस्वका निःस्विका अनाविनत्रुंस्कात् तेनेह स्यादिहितस्यातः स्थाने इद्वास्या
त् गंगका गंगिका बहुव्रीहिर्नाविंशति पुंस्कत्वाद्भवतो विहितस्य नित्यं अज्ञाता अखट्वा अखट्विका नौपिके कपितु विक
ल्प एव आदाचार्याणां एवं सूत्रविषये अर्द्धास्यात् गंगाका अक्रुपुंस्कात्तु शुभ्रिका अनुपसर्जनात् अधिकारोयं यून
स्तिरित्यभिव्याप्य अयमेव स्त्रीप्रत्ययेषु तदंतविधिं ज्ञापयति टिड्ढाणञ्द्वयसज्दघ्नञ्मात्रच्तयप्ठक्ठञ्कञ्क्वरपः अ
नुपसर्जनं यट्टिदादि तदंतं यदंत्यातिपदिकं ततः स्त्रियां ङीप्स्यात् कुरुचरी उपसर्जनत्वान्नेह बहुकुरुचरा नदट् २८
दी वहमानेत्यत्र टित्वाड्गित्वाद्ङीप्प्राप्तः शाप्तुटोङित्त्वेन लाघवानुबंधकार्यं अनादेशानामिति ज्ञापनान्न भवति अ
ः शानचः शित्वेन कविदत्तुबंधकार्येष्वनल्विधाविति निषेधज्ञापनाद्वा सौपर्णेयी ऐन्द्री औत्सी ऊरुद्वयसी ऊरुदघ्नी

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ऊरुमात्री पञ्चतयी आक्षिकी लावणिकी यादृशी इत्वरी ताच्छिले करणे पि चौरी न ञ्स्नञीकक्ख्युंस्तरुणतलुनानामु
पसंख्यानं स्त्रैणी पौंस्नी शाक्तीकी आढ्यंकरणी तरुणी तलुनी यञश्च यञन्तात्स्त्रियां ङीप् स्यात् अकारलोपे कृते हलस्त
द्धितस्य इत्युपधायकारस्योपधात् तस्य लोपः स्यादीति परेणाग्री अनपत्याधिकारस्थान्न ङीप् द्वीपे भवा द्वैप्या
: अधिकारग्रहणात् दैवस्यापत्यं दैव्या देवाद्यञञाविति हि प्राग्दीव्यतीयोऽनपत्याधिकारः प्रवृत्तः प्राचां ष्फ तद्धितः यञन्तात्
ष्फो वा स्यात् स्त्रियां स च तद्धितः षः प्रत्ययस्य प्रत्ययस्यादिः षः स्यात् आयनेयीनीयियः फढखछघां प्रत्ययादीनां प्रत्य
यादिभूतानां फादीनां क्रमादायन्नादय आदेशाः ष्फः तद्धितत्वात् प्रातिपदिकं षित्त्वसामर्थ्यात् षिद्गौरादिभ्यश्चेति
वक्ष्यमाणो ङीष् गार्ग्यायणी सर्वत्र लोहितादिकतन्तेभ्यः लोहितादिभ्यः कतन्तेभ्यश्च यञन्तेभ्यो नित्यं ष्फः स्यात् लौहित्या
यनी कात्यायनी कौरव्यमाण्डूकाभ्यां च आभ्यां ष्फः स्यात् क्रमेण टाप्ङीपोरपवादः कौरवादिभ्यो ण्यः कौरव्यायणी ठक्कु मण्डूकादि
त्यण् माण्डूकायनी आसुरेरुपसंख्यानं आसुरायणी वयसि प्रथमे प्रथमवयोवाचिनोऽदन्तात् स्त्रियां ङीप् स्यात् कुमारी वय
स्यचरम इति वाच्यं वधूटी चिरण्टी वधूं चिरण्टत्वा द्वितीयवयोवाचिनावेतौ किं शिशुः कन्याया न कन्यायाः कनीन चेति निर्देशा
त् द्विगोः अदन्ताद्विगोर्ङीप् स्यात् त्रिलोकी अजादित्वात्त्रिफला त्र्यनीका अपरिमाणबिस्ताचितकम्बल्येभ्यो न तद्धितलु
कि अपरिमाणान्ताद्बिस्ताद्यन्ताच्च द्विगोर्ङीप् न स्यात् तद्धितलुकि सति पञ्चभिरश्वैः क्रीता पञ्चाश्वा आर्हीयष्ठक् अध्यर्द्धेति लुक्
द्वौ बिस्तौ पचति द्विबिस्ता द्व्याचिता द्विकम्बल्या परिमाणात्तु द्व्याढकी तद्धितलुकि किं किं समाहारे पञ्चाश्वी काण्डान्तात्क्षेत्रे क्षेत्रे
यः काण्डान्तो द्विगुस्ततो न ङीप् तद्धितलुकि द्वे काण्डे प्रमाणमस्याः द्विकाण्डा क्षेत्रभक्तिः प्रमाणे द्वयसज्दघ्नञ्मात्रचः इति विहितस्य मात्रचः प्रमाणे
लो द्विगोर्नित्यमिति लुक् क्षेत्रे किं द्विकाण्डी रज्जुः पुरुषात्प्रमाणेऽन्यतरस्यां प्रमाणे यः पुरुषस्तदन्ताद्विगोर्ङीब्वा स्यात् तद्धितलु

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

किं चैवं कृते सुप्सुपा गतस्याः साहित्तु कथं द्विकृत्वा पटिरवा ऊधसोऽनङ् ऊधोन्तस्य बहुव्रीहेरनङादेशः स्यात् स्त्रियां घटोध्नी
कृतेडाप्नी ङिषेधश्चापीष्टे बहुव्रीहेरूधसो ङीष् ऊधोन्ताद् बहुव्रीहेर्ङीष् स्यात् स्त्रियां कुण्डोध्नी स्त्रियां किं कुण्डोधो धैनुकं इ
त्यानङ्यपि न ङद्विधौ स्त्रियामित्यस्य संबन्धात् संख्याव्ययादेर्ङीप् ङीषोपवादः द्व्यूध्नी अत्यूध्नी बहुव्रीहेरित्येव ऊधोऽतिक्रा
न्ताः अत्यूधाः दामहायनान्ताच्च संख्यादेर्बहुव्रीहेर्दामान्ताद्धायनान्ताच्च ङीप् स्यात् दामान्ते ङाप्प्रतिषेधप्राप्तौः ङाप्सिद्धौः हायनान्ते
टाप्प्राप्ते वचनं द्विदाम्नी अव्ययग्रहणानन्तरं च बहुव्रीहेर्दामावड वेयन्नदाम निषेधार्थं विपक्वेनः द्विहायनी बाला त्रिचतुर्भ्यां
हायनस्य णत्वं वाच्यं वयोवाचकस्यैव हायनस्य ङीप् णत्वं चेष्यते त्रिहायणी चतुर्हायणी वयसोऽन्यत्र द्विहायना चतुर्हायना
शाला नित्यं संज्ञाछन्दसोः अन्नन्ताद्बहुव्रीहेरुपधालोपिनो ङीप् सुराज्ञी नाम ग्रामः अन्यत्र पूर्वेण विकल्प एव वेदे शतदा
म्नी केवलमामकभागधेयपापापरसमानार्यकृतसुमङ्गलभेषजाच्च एभ्यो नवभ्यो नित्यं ङीप् स्यात् संज्ञाछन्दसोः अथो तर
केवली विधाः भागधेयी पापी अपरी समानी आर्यकृती सुमङ्गली भेषजी अन्यत्र केवला इत्यादि मामकग्रहणं नियमार्थं
अणन्तत्वादेव सिद्धेः तेन लोके संज्ञायां मामिका अन्तर्वत्पतिवतोर्नुक् एतयोर्नुक् स्यात् स्त्रियां अन्तर्वत्नी पत्नी गर्भिण्यां जी
वद्भर्तृकायां च अकृतितानोऽनिपात्येते तत्रान्तरस्त्यस्मिन् गर्भ इति विग्रहे अन्तःशब्दस्याधिकरणशक्तिप्रधानतया अस्तिसा
मानाधिकरण्याभावादप्राप्तो मतुप् निपात्यते पतिवत्नीत्यत्र तु वत्वं निपात्यते अन्तर्वत्नी पतिवत्नी पत्नीत्युदाहरणं तु अन्तरस्त्यस्यां
शालायां घटः पतिमती पृथिवी पत्युर्नो यज्ञसंयोगे पतिशब्दस्य नकारादेशः स्यात् यज्ञे संबन्धे वसिष्ठस्य पत्नी तत्कर्तृक २९
यज्ञस्य फलभोक्त्रीत्यर्थः दंपत्योः सहाधिकारात् विभाषा सपूर्वस्य पतिशब्दान्तस्य सपूर्वस्य प्रातिपदिकस्य नो वा स्यात् गृह
पत्नी गृहपतिः अनुपसर्जनस्येत्यादेरत्रार्थमनुवृत्तमपि न पत्युर्विशेषणं किंतु सपदं तस्य तेन बहुव्रीहावपि दृढपत्नी दृ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

दपतिः वृषलपत्नी वृषलपतिः । अथ वृषलस्य पत्नीति व्यस्ते कथमिति चेत् पत्नीव पत्नीत्युपचारात् यथा आचार्याणि वेता
कर्त्तरि क्विप् अश्विं स्वपदे पत्नियो पत्नीय इतीयङ्कुष्पदे विज्ञेयः सपत्न्यस्य किं गवां पतिः स्त्री नित्यं सपत्न्यादिषु पूर्वविक
ल्पापवादः समा ॰ नस्य सभावो पि निपात्यते समानः पतिर्यस्याः सा सपत्नी एकपत्नी वीरपत्नी पूतक्रतोरै च इयं त्रिसू
त्री पुंयोगे एवेष्यते पूतक्रतोः स्त्री पूतक्रतायी यया तु क्रतवः पूताः पूतक्रतुरेव सः वृषाकप्यग्निकुसितकुसिदानामु
दात्तः एषामुदात्त ऐ आदेशः स्यान्ङीप् च वृषाकपेः स्त्री वृषाकपायी हरविष्णु वृषाकपी इत्यमरः वृषाकपायी स्त्री श्रीगौर्यो
रिति च अग्नायी कुसितायी कुसिदायी कुसिदशब्दोऽकारान्तमध्योदात्तो दीर्घमध्यः मनोरौ वा मनुशब्दस्यौकारादेशः स्यात्
उदात्त ऐकारश्च वा तत्संनियोगशिष्टो ङीप् च मनोः स्त्री मनायी मनावी मनुः वर्णादनुदात्तात्तोपधात्तो नः वर्णवाचिनोऽनु
दात्तान्तस्तोपधस्तदन्तादनुपसर्जनात्प्रातिपदिकाद्वा ङीप् स्यात् तकारस्य नकारादेशश्च एता एनी रोहिता रोहिणी व
र्णानां तणतिनितान्तानामिति फिट्सूत्रेणाद्युदात्तः त्रेण्या च त्राल्लोप इत्यादौ त्रीण्येता नि श्यात् इति वक्तव्याः अनु
दात्तात् किं श्वेता घृतादीनां चेत्यन्तोदात्तोऽयं अश इत्येव शितिः स्त्री पिशङ्गा उपसंख्यानं पिशङ्गी असितपलितयोर्न अ
सिता छन्दसि क्नमेके असिक्नी पलिक्नी अवदातशब्दस्तु न वर्णवाची किं तु विशुद्धवाची तेनावदातेत्येव अन्यतो ङी
ष् तोपधभिन्नाद्वर्णवाचिनोऽनुदात्तान्तात्प्रातिपदिकात्स्त्रियां ङीष् स्यात् कल्माषी सारङ्गी लघावन्ते द्वयोश्च बह्वषो गुरु
रिति मध्योदात्तावेतौ अनुदात्तान्तात् किं कृष्णा कपिला षिद्गौरादिभ्यश्च षिद्भ्यो गौरादिभ्यश्च ङीष् स्यात् नर्तकी गौरी अन
डुही अनड्वाही पिप्पल्यादयश्च आकृतिगणोऽयं सूर्यातिष्ययागस्त्यमत्स्यानां य उपधायाः अङ्गस्योपधायाः यस्य लोपः
स्यात्तत्रेषु सूर्या ॰ घवय्वः मत्स्यङ्ग्यां सूर्याऽगस्त्ययोश्छे च ङ्यां च तिष्यपुष्ययोर्नक्षत्राणि यलोपस्तिवाच्य मत्सी

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

मातरिपित्रेतिपित्राद्देवसिद्धे गौरादिषुमातामहीशब्दपाठादनित्यः । विनोऽङीष् इंद्रा जानपदकुंडगोणस्थलभाज
नागकालनीलकुशकामुककबराद्वृत्त्यमत्रावपनाकृत्रिमाश्राणास्थौल्यवर्णानाच्छादना, योविकारमैथुनेच्छाकेशवेशेषु एका
दशभ्यः प्रातिपदिकेभ्यः क्रमाद्वृत्त्यादिविषयेषु ङीष् स्यात् जानपदी वृत्तिश्चेत् अन्या तु जानपदी उत्सादित्वादणंतत्वेनटिड्ढेतिङी
प् । हृदादः कुंडी अमत्रं चेत् कुंडान्या कुंडीदाहेपुरीश्वरलइति अपवत्पदः यस्कं अमत्रेडारडः कुंडइतिमनुष्यजातिव
चनस्वतोजातिलक्षणोङीष्चवत्येव अमत्रेहिस्त्री विषयत्वादप्राप्तोङीषिधीयते न तु नियम्यते गोणी आवपनं चेत् गोणान्या स्थ
ली अकृत्रिमा चेत् स्थलान्या भाजी श्राणा चेत् भाजान्या नागी स्थूला चेत् नागान्या गजवाचीनागशब्दः स्थौल्यगुणयोगादन्य
त्रप्रयुक्तउदाहरणं सर्पवाचीतुदैर्घ्यगुणादन्यत्रप्रयुक्तः प्रत्युदाहरणं काली वर्णश्चेत् कालान्या नीली अनाच्छादनं चेत् नी
लान्या नील्या रक्तसाटीत्यर्थः नील्या अन्वक्तव्य इत्यत्र अनाच्छादनेऽपि न सर्वत्र किंतु नीलादोषधौ नीलीप्राणिनि च नीलीगौः सं
ज्ञायांवा नीली नीला कुशी अयोविकारश्चेत् कुशान्या कामुकी मैथुनेच्छा चेत् कामुकान्या कबरी केशानांसंनिवेशविशेषः
कबरान्या चित्रेत्यर्थः शोणात्प्राचां शोणी शोणा वोतोगुणवचनात् उदंतात् गुणवाचिनो वा ङीष् स्यात् मृद्वी मृदुः उतः किं शुचिः शु
चितिकिं आखुः खरुसंयोगोपधात् खरुः पतिंवरा कन्या पाण्डुः बह्वादिभ्यश्च एभ्यो वा ङीष् बह्वी बहुः कृतिकारादक्तिनः रात्रिः
रात्री सर्वतोऽक्तिन्नर्थादित्येके शकटिः अक्तिन्नर्थात् किं अजननिः कृदिकारादपीति विकल्पं पद्धतिशब्दोगणपद्यते हिमं हरि +काचि+
इतिवेतिपक्षे वः पुंयोगादाख्यायां पुंयोगात्स्त्रियां वर्तते ततो ङीष् स्यात् गोपस्यस्त्री गोपी पालकान्तान्न गोपालि ३०
का अश्वपालिका सूर्याद्देवतायां चाप्वाच्यः सूर्यस्य स्त्री देवता सूर्या देवतायां किं सूरी कुन्ती मानुषीयं इन्द्रवरुणभव
शर्वरुद्रमृडहिमारण्ययवयवनमातुलाचार्याणामानुक् एषामानुगागमः स्यात् ङीष् च इन्द्रादीनां पञ्चानां मातुलाचार्ययोश्च

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

पुंयोग एवेष्यते तत्र ङीषि सिद्धे आनुगागममात्रं विधीयते इतरेषां तु ङीषानुकौ सह इंद्राणी हिमारण्ययोर्महत्त्वे महद्धिमं हिमानी
अरण्यानी यवाद्दोषे दुष्टो यवो यवानी यवनाल्लिप्यां यवनानां लिपिर्यवनानी मातुलोपाध्याययोरानुग्वा मातुलानी मातुली उपा
ध्यायानी उपाध्यायी आनुक् स्वयमेवाध्यापिका तत्र वा ङीष् वाच्यः उपाध्यायी उपाध्याया आचार्यादणत्वं च आचार्यस्य स्त्री आचार्या
नी पुंयोग इत्येव आचार्या स्वयं व्याख्यात्री अर्यक्षत्रियाभ्यां वा स्वार्थे अर्याणी अर्या स्वामिनी वैश्या वेत्यर्थः क्षत्रियाणी अर्या क्ष
त्रिया कथं तु सूर्याणीति तु स्त्राणमानयतीङीवयतीति कर्मण्यण् क्रीतात्करणपूर्वात् क्रीतांताददंतात्करणादेः स्त्रियां ङीष्स्यात्
वस्त्रक्रीती क्वचिन्न धनक्रीता क्तादल्पाख्यायां करणादेः क्तांताददंताद्ङीष्स्यादल्पत्वे द्योत्ये अभ्रलिप्ती द्यौः बहुव्रीहेश्चांतोदा
त्तात् बहुव्रीहेः क्तांताददंतात्स्त्रियां ङीष्स्यात् जातिपूर्वादिति वक्तव्यं तेन न बहुकृता सुखादिपूर्वान्न कृकल
ल्नी नेदं बहुक्रीता ङातांतान्न दंतजाता पाणिगृहीती तीं भार्यां पाणिगृहीतान्या अस्वांगपूर्वपदाद्वा पूर्वेण नित्ये प्राप्ते विक
ल्पोयं सुरापीती सुरापीता अंतोदात्तात्किं वस्त्रछिन्ना अनाच्छादनादित्यस्य दात्ते निषेधः अत एव पूर्वेणापि न ङीष् स्वांगाच्चोप
सर्जनादसंयोगोपधात् असंयोगोपधमुपसर्जनं यत्स्वांगं तदंतादंतात्प्रातिपदिकाद्वा ङीष्स्यात् केशानतिक्रांता अतिके
शी अतिकेशा चंद्रमुखी चंद्रमुखा संयोगोपधात्तु सुगुल्फा उपसर्जनात्किं शिखा स्वांगं त्रिधा अद्रवं मूर्तिमत्स्वांगं प्राणिस्थ
मविकारजं सुस्वेदा द्रवत्वात् सुज्ञाना अमूर्तत्वात् सुमुखा शाला अप्राणिस्थत्वात् सुशोफा विकारजत्वात् अतत्स्थं तत्र दृष्ट
च सुकेशी सुकेशा वा रथ्या अप्राणिस्थस्यापि प्राणिनि दृष्टत्वात् तेन चेत् सुस्तनी सुस्तना प्रतिमा प्राणिवत्प्राणिसदृ
शे स्थितत्वात् नासिकोदरौष्ठजंघादंतकर्णशृंगाच्च एभ्यो वा ङीष् आद्यद्वयं बह्वज्लक्षणनिषेधबाधनार्थं पुरस्तादपवा
दन्यायात् ओष्ठादीनां पंचानां तु असंयोगोपधादिति निषेधं मध्येपवादन्यायात् संयोगलक्षणस्य निषेधं परत्वादस्य

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

बाधकः तुंगनासिकी तुंगनासिका इत्यादि नेदं सहनासिका अत्र वृत्तिः अंगगात्रकंठेभ्यो वक्तव्यं स्वंगी स्वंगेत्यादि पृथग्ग्रहणानुक्त
समुच्चयार्थेन चकारेण संयोगोपधान्नेति केचिन्न लाभाद्यनुक्तं बाधप्रमाणमिदमिति प्रामाणिकाः अत्र वार्तिकानि पुच्छाच्च सुपुच्छी सु
पुच्छा कबरमणिविषशरेभ्यो नित्यं कबरं चित्रं पुच्छमस्याः कबरपुच्छीत्यादि उपमानात्पक्षाच्च पुच्छाच्च नित्यमित्येव उलूकपक्षी शा
ला उलूकपुच्छी सेना न क्रोडादिबह्वचः क्रोडादेर्बह्वचश्च स्वांगान्न ङीष् कल्याणक्रोडा अश्वानामुरः क्रोडा आकृतिगणोयं सु
जघना सहनञ्विद्यमानपूर्वाच्च सहेत्यादित्रिकपूर्वान्न ङीष् सकेशा अकेशा विद्यमानकेशा नखमुखात्संज्ञायां न ङीष् स्या
त् शूर्पणखा गौरमुखा संज्ञायां किं ताम्रमुखी कन्या दिक्पूर्वपदान्ङीप् दिक्पूर्वपदात्स्वांगांतात्प्रातिपदिकात्परस्य ङी
षो ङीबादेशः स्यात् प्राङ्मुखी आद्युदात्तं पदं वाहः वाहंतात्प्रातिपदिकान्ङीष् ऊठ् एवानुवर्तते न ङीप् दित्यवाड् इति दित्यौही व
मे सख्यशिश्वीति भाषायां इति निपातः ईकारेण भाषायामित्यस्यानंतरं उदात्तः तेन छंदसि पक्षे सखी अशिश्वी आवेन बाधन
येतम शिश्वी जातेरस्त्रीविषयादयोपधात् जातिवाचि यन्न च स्त्रियां नियतम् अयोपधं ततः स्त्रियां ङीष् स्यात् आकृतिग्रहणा
जातिः अनुगतसंस्थानव्यंग्येत्यर्थः तटी लिंगानां च न सर्वभाक् सकृदाख्यातनिर्ग्राह्या असर्वलिंगत्वे सत्येकस्यां व्यक्तौ कथ
नाद्व्यक्त्यंतरे कथनं विनापि सुग्रहा जातिरिति लक्षणांतरं वृषली सत्यं तर्हि किं शुक्रा सकृदित्यादि किं देवदत्ता गोत्रं च चरणैः स
पत्र ह अपत्यप्रत्ययांतः शाखाध्येतृवाची च शब्दो जातिकार्यं लभत इत्यर्थः औपगवी कठी बह्वृची ब्राह्मणी स्वबंधु शार्ङ्गरवादियावान्
न ङीष् द्विधा ध्यते जातेः किं मुंडा अस्त्रीविषयात्किं बलाका अयोपधात्किं क्षत्रिया योपधप्रतिषेधे गवयहयमुकयमनुष्य ३१
मत्स्यानामप्रतिषेधः गवयी हयी मुकयी हलस्तद्धितस्येति यलोपः मनुषी मत्स्यस्य ङ्यां मत्सी पाककर्णपर्णपुष्पफलमूल
वालोत्तरपदाच्च पाकाद्युत्तरपदाज्जातिवाचिनः स्त्रीविषयादपि ङीष् स्यात् ओदनपाकी शंकुकर्णी शालपर्णी शंखपुष्पी

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

दासीफली दर्भमूली गोवाली उपधिविशेषणं दार्थते इतो मनुष्यजातेः ङीष् स्यात् दाक्षी योपधादपि उदमेयस्याः पत्यं अ
दमेयी मनुष्येति किं तित्तिरिः ऊङुतः उकारान्तादयोपधान्मनुष्यजातिवाचिनः स्त्रियामूङ् स्यात् कुरूः कुरुनादित्वाण्ण्य
ः तस्य स्त्रियामवन्तीत्यादिना लुक् अयोपधा किं अध्वर्युर्ब्राह्मणी अप्राणिजातेश्चारज्ज्वादीनामुपसंख्यानं रज्ज्वादिपर्यु
दासाउवर्णेनित्यएव अलाबू कर्कन्धू अनयोर्दीर्घान्तत्वेपि नोङ्धात्वोरिति निषेधबाधनार्थं प्रतिषेधकऊङः फलं प्राणिजाति
स्तु कृकवाकुः रज्ज्वादिस्तु रज्जुः हनुः बाह्वन्तात्संज्ञायां स्त्रियामूङ् मद्रबाहूः संज्ञायां किं वृत्तबाहुः पंगोश्च पंगूः श्वसुरस्यो
काराकारलोपश्च वाच्यः ऊङो गलक्षणस्य ङीषोपवादः लिंगविशिष्टपरिभाषयास्यादयः श्वश्रूः ऊरूत्तरपदादौपम्ये
उपमानवाचिपूर्वपदमूरूत्तरपदं यत्प्रातिपदिकं तस्मादूङ् स्यात् करभोरूः संहितशफलक्षणवामादेश्च अनौपम्यार्थं
सूत्रं संहितोरूः सेवशफोरूः शफौ खुरौ ताविव संश्लिष्टत्वादुपचारात् लक्षणशब्दादर्शआद्यच् लक्षणोरूः वामोरूः
सहितसहाभ्यां चेति वक्तव्यं हितेन सह सहितो ऊरू यस्याः सा सहोरूः यद्वा विद्यमानवचनस्य सहशब्दस्य ऊर्वेति वाच्यप्रतिपादना
यप्रयोगः संज्ञायां कद्रुकमण्डल्वोः संज्ञायां स्त्रियामूङ् कद्रूः कमण्डलूः संज्ञायां किं कद्रुः कमण्डलुः अत्र दीर्घवचने शार्ङ्गरवा
द्यञो ङीन् शार्ङ्गरवादेरञो यः कारस्तदन्ताच्च जातिवाचिनो ङीन् स्यात् शार्ङ्गरवी वैदी जातेरित्यनुवृत्तेः पुंयोगे ङीषेव नरस्यो
दिश्चेति गणसूत्रं नारी यङश्चाप् यङन्तात्स्त्रियां चाप् स्यात् ष्यङ् ष्यङोः सामान्यग्रहणं आंबष्ठ्या कारीषगन्ध्या षाद्यञश्चाब्राह्म्यः
यौतिमाप्या आवट्याच्च अस्माच्चाप् स्यात् यञश्चेति ङीपोपवादः अवटशब्दो गर्गादिः आवट्या तद्धिताः आपञ्चमसमाप्तेरधिका
रोयं यूनस्तिः युवन्शब्दात्स्त्रियां तिप्रत्ययः स्यात् स च तद्धितः लिंगविशिष्टपरिभाषया सिद्धे तद्धिताधिकारार्थं युवतिः अनु
पसर्जनादित्येव बहवो युवानो यस्यां बहुयुवा युवतीत्युक्तेः त्वात्तान्ङीपि बोध्यम् ॥इति स्त्रीप्रत्ययाः॥ २५ प्रातिप

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

दिकार्थलिंगपरिमाणवचनमात्रेप्रथमा नियतोपस्थितिकः प्रातिपदिकार्थः मात्रशब्दस्यप्रत्येकंयोगः प्रातिपदिकार्थमात्रेलि
गमात्राद्याधिक्येसंख्यामात्रेचप्रथमास्यात् उच्चैः नीचैः कृष्णः श्रीः ज्ञानं अलिंगानियतलिंगाश्चप्रातिपदिकार्थमात्रइत्यस्यो
दाहरणं अनियतलिंगास्तुलिंगमात्राधिक्यस्य तटः तटी तटं परिमाणमात्रे द्रोणोव्रीहिः द्रोणरूपंयत्परिमाणंतत्परिछिन्नो
इत्यर्थः प्रत्ययार्थेपरिमाणेप्रकृत्यर्थोऽभेदेनसंसर्गेणविशेषणं प्रत्ययार्थस्तुपरिच्छेद्यपरिछेदकभावेनव्रीहौविशेषण
मितिविवेकः वचनंसंख्या एकः द्वौबहवः इहउक्तार्थत्वाद्विभक्तेरप्राप्तौवचनं संबोधनेच इहप्रथमास्यात् हेराम कारके इत्य
धिकृत्य कर्तुरीप्सिततमंकर्म कर्तुः क्रिययाप्तुमिष्टतमंकारकंकर्मसंज्ञंस्यात् कर्तुः किं माषेष्वश्वंबध्नाति कर्मणः ईप्सिता
माषानकर्तुः तमब्ग्रहणंकिं पयसाओदनंभुंक्ते कर्मेत्यनुवृत्तौ कर्मण्यित्येवाधारनिरूप्यार्थं अनभिहितेइदंप्रविज्ञानीत्वत्रैवस्या
त् अनभिहितेइत्यधिकृत्य कर्मणिद्वितीया अनुक्तेकर्मणिद्वितीयास्यात् हरिंभजति अभिहितेतुकर्मणिप्रातिपदिकार्थ
इति॰ मात्रेप्रथमेव अभिधानंप्रायेणतिङ्कृत्तद्धितसमासैः तिङ् हरिःसेव्यते कृत् लक्ष्म्यासेवितः तद्धितः शतेनक्रीतः शत्यः स
मासः प्राप्तआनंदोयंप्राप्तानंदः क्वचिन्निपातेनाभिधानं यथाविषवृक्षोपिसंवर्ध्यस्वयंछेत्तुमसांप्रतं असांप्रतमित्यस्यार्थःप्रयुज्य
तेइत्यर्थः तथायुक्तंचानीप्सितं ईप्सिततमवत्क्रिययायुक्तमनीप्सितमपिकारकंकर्मसंज्ञंस्यात् ग्रामंगछन्तृणंस्पृशति
विषंभुंक्ते अकथितंच अपादानादिविशेषैरविवक्षितंकारकंकर्मसंज्ञंस्यात् दुह्याच्पच्दंड्रुधिप्रछिचिब्रूशासुजिमथमुषां
कर्मयुक्स्यादकथितंतथास्यान्नीहृकृष्वहां दुहादीनांद्वादशानांतथानीप्रभृतीनांचतुर्णांकर्मणायद्युज्यतेतदेवाकथितंकर्मे ३२
तिपरिगणनंकर्तव्यमित्यर्थः गांदोग्धिपयः बलिंयाचतेवसुधां अविनीतंविनयंयाचते तंडुलानोदनंपचति गर्गान्शतंदंड
तिव्रजमवरुणद्धिगां माणवकंपंथानंपृछति वृक्षमवचिनोतिफलानि माणवकंधर्मंब्रूतेशास्तिवा शतंजयतिदेवदत्तं सुधां

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

क्षीरधिं मथ्नाति देवदत्तं शतं मुष्णाति ग्राममजां नयति हरति कर्षति वहति वा अर्थनिबंधनेयं संज्ञा बलिं भिक्षते वसुधां माण-
वकं धर्मं भाषते अभिधत्ते वक्तीत्यादि कारकं किं माणवकस्य पितरं पंथानं पृच्छति अकर्मकधातुभिर्योगे देशः कालो भावो गंत-
व्योऽध्वा च कर्मसंज्ञक इति वाच्यं कुरून्स्वपिति मासमास्ते गोदोहमास्ते गतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थशब्दकर्माकर्मकाणामणि कर्ता
स णौ गत्याद्यर्थानां शब्दकर्मकाणामकर्मकाणां चाणौ यः कर्ता स णौ कर्म स्यात् शत्रूनगमयत्स्वर्गं वेदार्थं स्वानवेदयत् आ-
शयच्चामृतं देवान् वेदमध्यापयद्विधिं आसयत्सलिले पृथ्वीं यः स मे श्रीहरिर्गतिः गत्यादीति किं पाचयत्योदनं देवदत्तेन
अण्यंतानां किं गमयति देवदत्तो यज्ञदत्तं तमपरः प्रयुंक्ते गमयति देवदत्तेन यज्ञदत्तं विष्णुमित्रः नीवह्योर्न नाययति वा-
हयति वा भारं भृत्येन नियंतृकर्तृकस्य वहेरनिषेधः वाहयति रथं वाहान्सूतः आदिखाद्योर्न आदयति खादयति वान्नं बटु-
ना भक्षेरहिंसार्थस्य न भक्षयत्यन्नं बटुना अहिंसार्थस्य किं भक्षयति सस्यं बलीवर्दान् जल्पतिप्रभृतीनामुपसंख्यानं जल्पय-
ति भाषयति पुत्रं देवदत्तः दृशेश्च दर्शयति हरिं भक्तान् सूत्रे ज्ञानसामान्यार्थानामेव ग्रहणं न तु तद्विशेषार्थानामित्यनेन ज्ञाप्य-
ते तेन स्मरति जिघ्रत्यादीनां न स्मारयति घ्रापयति देवदत्तेन शब्दाययतेर्न शब्दाययति देवदत्तेन धात्वर्थसंगृहीतकर्मत्वेनाकर्मक-
त्वात्प्राप्तिः येषां देशकालादिभिन्नं कर्म न संभवति तेऽत्राकर्मकाः न त्वविवक्षितकर्माणोऽपि तेन मासमासयति देवदत्तमित्यादौ क-
र्मत्वं भवति देवदत्तेन पाचयतीत्यादौ तु न हृक्रोरन्यतरस्याम् हृक्रोरणौ वा कर्म स्यात् हारयति कारयति वा भृत्यं भृत्येन वा क-
टं अभिवादिदृशोरात्मनेपदे वेति वाच्यं अभिवादयते दर्शयते देवं भक्तं भक्तेन वा अधिशीङ्स्थासां कर्म अधिपूर्वाणामेषामा-
धारः कर्म स्यात् अधिशेते अधितिष्ठति अध्यास्ते वा वैकुंठं हरिः अभिनिविशश्च अभिनीत्येतत्संघातपूर्वस्य विशतेराधारः कर्म
स्यात् अभिनिविशते सन्मार्गं परिक्रयणे संप्रदानमिति सूत्रादिह मंडूकप्लुत्यान्यतरस्यांग्रहणमनुवर्त्य व्यवस्थितविभाषाश्रय

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

णात्कश्चिन्न पापे लिप्यते॥ उपान्वध्याङ्वसः उपादिपूर्वस्य वसतेराधारः कर्मस्यात् उपवसति अनुवसति अधिवसति आव
सति वा वैकुंठं हरिः अभुक्त्यर्थस्य न वने उपवसति उभसर्वतसोः कार्या धिगुपर्यादिषु त्रिषु द्वितीयाम्रेडितान्तेषु ततोन्यत्रापि
दृश्यते उभयतः कृष्णं गोपाः सर्वतः कृष्णं धिक् कृष्णाभक्तं उपर्युपरि लोकं हरिः अध्यधि लोकं अधोधो लोकं अभितः परित
ः समया निकषा हा प्रतियोगेपि अभितः कृष्णं परितः कृष्णं ग्रामं समया निकषा हा कृष्णाभक्तं तस्य शोच्यते त्यर्थः बुभुक्षितं
न प्रतिभाति किंचित् अंतरांतरेण युक्ते आभ्यां योगे द्वितीया स्यात् अंतरा त्वां मां हरिः अंतरेण हरिं न सुखं कर्मप्रवचनीयाः इ
त्यधिकृत्य अनुर्लक्षणे लक्षणे द्योत्ये अनुरुक्तसंज्ञः स्यात् गत्युपसर्गसंज्ञापवादः कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया एतेन यो
गे द्वितीया स्यात् जपमनुप्रावर्षत् हेतुभूतजपोपलक्षितं वर्षणमित्यर्थः परापि हेतौ तृतीया बाधते लक्षणेत्थंभूतेत्यादि
ना सिद्धे पुनः संज्ञाविधानसामर्थ्यात् तृतीयार्थे अस्मिन्द्योत्ये अनुरुक्तसंज्ञः स्यात् नदीमन्ववसिता सेना नद्या सह संबद्धे
त्यर्थः हीने हीने द्योत्ये अनुरुक्तसंज्ञः स्यात् अनु हरिं सुराः हरेर्हीना इत्यर्थः उपोधिके च अधिके हीने च द्योत्ये उ
पेत्युक्तसंज्ञः स्यात् अधिके सप्तमी वक्ष्यते हीने उप हरिं सुराः लक्षणेत्थंभूताख्यानभागवीप्सासु प्रतिपर्यनवः एष्वर्थेषु
विषयभूतेषु प्रत्यादय उक्तसंज्ञाः स्युः लक्षणे वृक्षं प्रति पर्यनु वा विद्योतते विद्युत् इत्थंभूताख्याने भक्तो विष्णुं प्रति परि
अनु वा भागे लक्ष्मीर्हरिं प्रति परि अनु वा हरेर्भाग इत्यर्थः वीप्सायां वृक्षं वृक्षं प्रति परि अनु वा सिंचति अत्रोपसर्गत्वाभावान्न ष त्वं
त्वं एषु किं परिषिंचति अभिरभागे भागवर्जे लक्षणादावभिरुक्तसंज्ञः स्यात् हरिमभि वर्तते भक्तो हरिमभि पर्यायगच्छति गति
संज्ञाबाधात् गतिर्गतौ इति निघातो न स्युः स्फुरता देवं देवमभि सिंचति अभागे किं यदत्र ममाभिष्यात्तद्दीयतां अधिपरी अन
र्थकौ उक्तसंज्ञौ स्तः कुतोध्यागच्छति कुतः पर्यागच्छति सु पूजायां सुसिक्तं सुस्तुतं अनुपसर्गत्वान्न षः पूजायां किं सुषिक्तं किं तवात्र क्षेपोयं

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

अतिरतिक्रमणे च अतिक्रमणे इत्याद्यर्थवृत्तिः कर्मप्रवचनीयः स्यात् अति देवान् कृष्णः अपिः पदार्थसंभावनान्ववसर्गगर्हा
समुच्चयेषु एषु द्योत्येषु अपिरुक्तसंज्ञः सर्पिषोपि स्यात् अनुपसर्गत्वान्न षः संभावनायां लिङ् तस्या एव विषयभूते भवने क
र्तृदौर्लभ्यप्रयुक्तं दौर्लभ्यं द्योतयन्नपिशब्दः स्यादित्यनेन संबध्यते सर्पिष इति षष्ठी तु अपिशब्दबलेन गम्यमानस्य बिन्दोरवयवाव
यविभावसंबंधे इयमेव ह्यपिशब्दस्य पदार्थद्योतकता नाम द्वितीया तु नेह प्रवर्तते सर्पिषो बिन्दुना योगो न त्वपिनेत्युक्तत्वात्
अपि स्तुयाद्विष्णुं संभावनं शक्त्युत्कर्षमाविष्कर्तुमत्युक्तिः अपि स्तुहि अन्ववसर्गः कामचारानुज्ञा धिग्देवदत्तं अपि स्तुयाद्वृष
लं गर्हा अपि सिंच अपि स्तुहि समुच्चये कालाध्वनोरत्यंतसंयोगे इह द्वितीया स्यात् मासं कल्याणी मासमधीते मासं गुडधा
नाः क्रोशं कुटिला नदी क्रोशमधीते क्रोशं गिरिः अत्यंतसंयोगे किं मासस्य द्विरधीते क्रोशस्यैकदेशे पर्वतः स्वतंत्रः कर्ता
क्रियायां स्वातंत्र्येण विवक्षितोर्थः कर्ता स्यात् साधकतमं करणं क्रियासिद्धौ प्रकृष्टोपकारकं करणसंज्ञं स्यात् तमब्ग्रह
णं किं गंगायां घोषः कर्तृकरणयोस्तृतीया अनभिहिते कर्तरि करणे च तृतीया स्यात् रामेण बाणेन हतो वालिः प्रकृत्यादिभ्य उपसंख्या
नं प्रकृत्या चारुः प्रायेण याज्ञिकः गोत्रेण गार्ग्यः समेनैति विषमेणैति द्विद्रोणेन धान्यं क्रीणाति सुखेन दुःखेन वा यातीत्यर्थः दिवः
कर्म च दिवः साधकतमं कर्मसंज्ञं स्याद्वा करणसंज्ञं अक्षैः अक्षान्वा दीव्यति अपवर्गे तृतीया अपवर्गः फलप्राप्तिस्तस्यां द्योत्या
यां कालाध्वनोरत्यंतसंयोगे तृतीया स्यात् अह्ना क्रोशेन वा अनुवाकोऽधीतः फलप्राप्तिः किं मासमधीतो नायातः सहयुक्तेऽप्रधा
ने सहार्थेन युक्तेऽप्रधाने तृतीया स्यात् पुत्रेण सहागतः पिता एवं साकं सार्धं योगेपि विनापि तद्योगं तृतीया वृद्धो यूनेत्यादिनि समं×
र्देशात् येनांगविकारः येनांगेन विकृतेनांगिनो विकारो लक्ष्यते ततस्तृतीया स्यात् अक्ष्णा काणः अक्षिसंबंधिकाणत्वविशि
ष्ट इत्यर्थः अंगविकारः किं अक्षि काणमस्य इत्थंभूतलक्षणे किंचित्प्रकारमापन्नस्य लक्षणे तृतीया स्यात् जटाभिस्तापसः

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ऊढाहाप्यताप्रसक्तविशिष्टाह इत्यर्थः संज्ञोन्यतरस्यां कर्मणि संप्रर्वस्य ज्ञानातेः कर्मणि तृतीया वा स्यात् पित्रा पितरं वा संजा
नीते हेतौ हेत्वर्थे तृतीया स्यात् द्रव्यादि साधारणं निर्व्यापारसाधारणं च हेतुत्वं करणत्वं क्रियामात्रविषयं व्यापारनियतं च दंडे
न घटः पुण्येन दृष्टो हरिः फलमपीह हेतुः अध्ययनेन वसति गम्यमानापि क्रिया कारकविभक्तौ प्रयोजिका अलं श्रमेण श्रमेण साध्यं
नास्तीत्यर्थः इह साधनक्रियां प्रति श्रमः करणं शतेन शतेन वत्सान्पाययति पयः शतेन परिच्छिद्य इत्यर्थः अशिष्टव्यवहारे दा
णः प्रयोगे चतुर्थ्यर्थे तृतीया दास्या संयच्छते कामुकः धर्म्ये तु भार्यायै संयच्छति कर्मणा यमभिप्रैति स संप्रदानं दानस्य कर्मणा
यमभिप्रैति स संप्रदानसंज्ञः स्यात् चतुर्थी संप्रदाने विप्राय गां ददाति अनभिहित इत्येव दानीयो विप्रः क्रियया यमभिप्रैति
सोपि संप्रदानं पत्यन्तेने कर्मणः करणसंज्ञा संप्रदानस्य च कर्मसंज्ञा पशुना रुद्रं यजते पशुं रुद्राय ददातीत्यर्थः रुच्यर्था
नां प्रीयमाणः रुच्यर्थानां धातूनां प्रयोगे प्रीयमाणोर्थः संप्रदानं स्यात् हरये रोचते भक्तिः अन्यकर्तृकोभिलाषो रुचिः हरिनि
ष्ठप्रीतेर्भक्तिः कर्त्री प्रीयमाणः किं देवदत्ताय रोचते मोदकः पथि श्लाघह्नुङ्स्थाशपां ज्ञीप्स्यमानः एषां प्रयोगे बोधयितुमि
ष्टः संप्रदानं स्यात् गोपी स्मरात् कृष्णाय श्लाघते ह्नुते तिष्ठते शपते वा ज्ञीप्स्यमानः किं देवदत्ताय श्लाघते पथि धारेरुत्तमर्णः
धारयतेः प्रयोगे उत्तमर्ण उक्तसंज्ञः स्यात् भक्ताय धारयति मोक्षं हरिः उत्तमर्णः किं देवदत्ताय शतं धारयति ग्रामे स्पृहेरीप्सि
तः स्पृहयतेः प्रयोगे इष्टः संप्रदानं स्यात् पुष्पेभ्यः स्पृहयति ईप्सितः किं पुष्पेभ्यो वने स्पृहयति ईप्सितमात्रे इयं संज्ञा प्रक ३४
र्षविवक्षायां तु परत्वात् कर्मसंज्ञा पुष्पाणि स्पृहयति क्रुधद्रुहेर्ष्यासूयार्थानां यं प्रति कोपः क्रुधाद्यर्थानां प्रयोगे यं प्रति कोपः
स उक्तसंज्ञः स्यात् हरये क्रुध्यति द्रुह्यति ईर्ष्यति असूयति यं प्रति कोप इति किं भार्यामीर्ष्यति मैनामन्योद्राक्षीदिति क्रोधो
मर्षः द्रोहोपकारः ईर्ष्या अक्षमा असूया गुणेषु दोषाविष्करणं द्रोहादयोपि कोपप्रभवा एव गृह्यन्ते अतो विशेषणं सामान्येन तु प्र

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

भिक्रोपसृष्टयोः क्रुधद्रुहोरुपसृष्टयोः कर्म सोपसर्गयोरनयोर्योगे यं प्रति कोपस्तत्कारकं कर्मसंज्ञं स्यात् क्रूरमभिक्रुध्यति अभिद्रु-
ह्यति राधीक्ष्योर्यस्य विप्रश्नः १।४।३९ राधीक्ष्योः कारकं संप्रदानं स्यात् यदीयो विविधः प्रश्नः क्रियते कृष्णाय राध्यति ईक्षते पृष्टो गर्गः शु-
भाशुभं पर्यालोचयतीत्यर्थः प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः पूर्वस्य कर्ता आभ्यां परस्य शृणोतेर्योगे पूर्वस्य प्रवर्तनरूपव्यापारस्य कर्ता संप्र-
दानं स्यात् विप्राय गां प्रतिशृणोति आशृणोति वा विप्रेण मह्यं देहीति प्रवर्तितः प्रतिजानीत इत्यर्थः अनुप्रतिगृणश्च आभ्यां
गृणातेः कारकं पूर्वव्यापारस्य कर्तृभूतमुक्तसंज्ञं स्यात् होत्रेऽनुगृणाति प्रतिगृणाति होता प्रथमं शंसति तमध्वर्युः प्रोत्साह-
यतीत्यर्थः परिक्रयणे संप्रदानमन्यतरस्यां नियतकालं भृत्या स्वीकरणं परिक्रयणं तस्मिन्साधकतमं कारकं संप्रदानसं-
ज्ञं वा स्यात् शतेन शताय वा परिक्रीतः तादर्थ्ये चतुर्थी वाच्या मुक्तये हरिं भजति क्लृपि संपद्यमाने च भक्तिर्ज्ञानाय कल्पते
संपद्यते जायत इत्यादि उत्पातेन ज्ञापिते च वाताय कपिला विद्युत् हितयोगे च ब्राह्मणाय हितं क्रियार्थोपपदस्य च कर्मणि
स्थानिनः क्रियार्था क्रियोपपदं यस्य तस्य स्थानिनः प्रयुज्यमानस्य तुमुनः कर्मणि चतुर्थी स्यात् फलेभ्यो याति फलान्याहर्तुमित्य- धं॰
र्थः नमस्कुर्मो नृसिंहाय नृसिंहमनुकूलयितुमित्यर्थः एवं स्वयंभुवे नमस्कृत्येत्यादावपि तुमर्थाच्च भाववचनात् भाववचना-
को॰+ च्चेति सूत्रेण विहितो यस्तदन्ताच्चतुर्थी स्यात् यागाय याति यष्टुं यातीत्यर्थः नमः स्वस्ति स्वाहा स्वधालंवषड्योगाच्च एभिर्योगे चतुर्थी
स्यात् हरये नमः उपपदविभक्तेः कारकविभक्तिर्बलीयसी नमस्करोति देवान् प्रजाभ्यः स्वस्ति अग्नये स्वाहा पितृभ्यः स्वधा
अलमिति पर्याप्त्यर्थग्रहणं तेन दैत्येभ्यो हरिरलं प्रभुः शक्तः समर्थ इत्यादि प्रभ्वादियोगे षष्ठ्यपि साधुः तस्मै प्रभवति स एषां
ग्रामणीरिति निर्देशात् तेन प्रभुर्बुभूषुर्भुवनत्रयस्येति सिद्धं वषडिन्द्राय चकारः पुनर्विध्यर्थः तेनाशीर्विवक्षा-
यां परामपि चतुर्थी चाशिषीति षष्ठीं बाधित्वा चतुर्थ्येव भवति स्वस्ति गोभ्यो भूयात् मन्यकर्मण्यनादरे विभाषाप्राणिषु प्रा-

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

णिवर्त्तेमन्यतेः कर्मणि चतुर्थी वा स्यात् तिरस्कारे न त्वां तृणं मन्ये तृणाय वा अपमाने किं श्वानादिकयोगेन न त्वां तृणं मन्ये अ
प्राणिष्वित्यपनीय नौकाकान्नशुकशृगालवर्जेष्विति वक्तव्यं तेन न त्वां नावमन्नं मन्य इत्यत्र प्राणित्वेपि चतुर्थी न न त्वां शुने
मन्य इत्यत्र प्राणित्वेपि भवत्येव गत्यर्थकर्मणि द्वितीयाचतुर्थ्यौ चेष्टायामनध्वनि अध्वनि नेति गत्यर्थानां कर्मणि एते स्तः चेष्टायां
ग्रामं ग्रामाय वा गच्छति चेष्टायां किं मनसा हरिं व्रजति अनध्वनीति किं पंथानं गच्छति गत्वात्र धिष्ठितेध्वन्येवायं निषेधः अ
दहत्यपायात्यपाय एव कर्मणि निषिध्यते तदा चतुर्थी भवत्येव उत्पथेन पथे गच्छति ध्रुवमपायेपादानं अपायो विश्लेषस्तस्मिन्
साध्ये ध्रुवमवधिभूतं कारकमपादानं स्यात् अपादाने पंचमी ग्रामादायाति धावतोश्वात्पतति कारकं किं वृक्षस्य पर्णं प
ततीति जुगुप्साविरामप्रमादार्थानामुपसंख्यानं पापाज्जुगुप्सते विरमति धर्मात्प्रमाद्यति भीत्रार्थानां भयहेतुः भयार्थानां त्रा
णार्थानां च योगे भयहेतुरपादानं स्यात् चोराद्बिभेति चौरात्त्रायते भयहेतुः किं अरण्ये बिभेति त्रायते वा पराजेरसोढः प
राजेः प्रयोगे असोढोपादानं स्यात् अध्ययनात्पराजयते सोढुमशक्त इत्यर्थः असोढः किं शत्रून्पराजयते अभिभवतीत्यर्थः
वारणार्थानामीप्सितः वारणार्थानां प्रयोगे ईप्सितोर्थोपादानं स्यात् यवेभ्यो गां वारयति ईप्सितः किं
यवेभ्यो गां वारयति क्षेत्रे अन्तर्द्धौ येनादर्शनमिच्छति व्यवधाने सति यत्कर्तृकस्यादर्शनस्याभावमिच्छति तदपादानं
स्यात् मातुर्निलीयते कृष्णः अन्तर्द्धौ किं चौरान्न दिदृक्षते इच्छतिग्रहणं किं अदर्शनेच्छायां सत्यामसत्यपि दर्शने यथा स्यात्
आख्यातोपयोगे नियमपूर्वकविद्यास्वीकारे वक्ता प्राख्यः स्यात् उपाध्यायादधीते उपयोगे किं नटस्य शृणोति जनि ३५
कर्तुः प्रकृतिः जायमानस्य हेतुरपादानं स्यात् ब्रह्मणः प्रजाः प्रजायन्ते भुवः प्रभवः भूकर्तुः प्रभवस्तथा हिमवतो गंगा
प्रभवति तत्र प्रकाशत इत्यर्थः ल्यब्लोपे कर्मण्यधिकरणे च प्रासादात्प्रेक्षते आसनात्प्रेक्षते प्रासादमारुह्य आसनमुपवि

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

अपेक्षत इत्यर्थः श्वशुराज्जिह्रेति श्वशुरं वीक्ष्य इत्यर्थः गम्यमानापि क्रियाकारकविभक्तीनां निमित्तं कस्मात्त्वं नद्याः यतश्चाध्व
कालनिर्माणं तत्र पंचमी तद्युक्तादध्वनः प्रथमासप्तम्यौ कालात्सप्तमी च वक्तव्या वनाद्ग्रामो योजनं योजने वा कार्त्तिक्या आग्र
हायणी मासे अन्यारादितरर्त्तेदिक्शब्दाञ्चूत्तरपदाजाहियुक्ते एतैर्योगे पंचमी अन्य इत्यर्थग्रहणं इतरग्रहणं प्रपंचार्थं अन्यो
भिन्न इतरो वा कृष्णात् आराद्वनात् ऋते कृष्णात् पूर्वो ग्रामात् दिशि दृष्टः शब्दो दिक्शब्दस्तेन संप्रति देशकालवृत्तिना
योगेपि भवति चैत्रात्पूर्वः फाल्गुनः अवयवावयवियोगे तु न तस्य परमाम्रेडितमिति निर्देशात् पूर्वं कायस्य अञ्चूत्तरपदस्य
दिक्शब्दत्वेपि षष्ठ्यतसर्थ इति षष्ठीं बाधितुं पृथग्ग्रहणं प्राक् प्रत्यग्वा ग्रामात् आच् दक्षिणा ग्रामात् आहि दक्षिणाहि ग्रामात्
अपादाने पंचमीति सूत्रे कार्त्तिक्याः प्रभृतीति तद्योगात् प्रभृतियोगे पंचमी भवात्प्रभृति आरभ्य वा सेव्यो हरिः अपपरि
बहिरंचवः पंचम्याः अपाद्बहिर्योगेपि पंचमी ग्रामाद्बहिः अप परी वर्जने एतौ वर्जने कर्मप्रवचनीयौ स्तः आङ् म
र्यादावचने आङ् मर्यादायामुक्तसंज्ञः वचनग्रहणादभिविधावपि पंचम्यपाङ्परिभिः एतैः कर्मप्रवचनीयैर्योगे पंचमी स्या
त् अप हरेः परि हरेः संसारः परिरत्र वर्जने लक्षणादौ तु हरिं परि आ मुक्तेः संसारः आ सकलाद्ब्रह्म प्रतिः प्रतिनिधिप्रतिदान
योः एतयोरर्थयोः प्रतिरुक्तसंज्ञः प्रतिनिधिप्रतिदाने च यस्मात् अत्र कर्मप्रवचनीयैर्योगे पंचमी स्यात् प्रद्युम्नः कृष्णात्प्रति
तिलेभ्यः प्रतियच्छति माषान् अकर्त्तर्यृणे पंचमी कर्तृवर्जितं यद्धेतुभूतं ऋणं ततः पंचमी शताद्बद्धः अकर्तरीति किं शतेन बं
धितः विभाषा गुणेऽस्त्रियां गुणे हेतावस्त्रीलिंगे पंचमी वा स्यात् जाड्यात् जाड्येन वा बद्धः गुणे किं धनेन कुलं अस्त्रियां किं बु
द्ध्या मुक्तः विभाषेति योगविभागाद्गुणे स्त्रियां च क्वचित् धूमादग्निमान् नास्ति घटोऽनुपलब्धेः पृथग्विनानानाभिस्तृतीया
न्यतरस्यां एतैर्योगे तृतीया स्यात् पंचमी द्वितीया च अन्यतरस्यां ग्रहणं समुच्चयार्थं पंचमी द्वितीये अनुवर्तेते पृथग्रामेण रा

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

मात्रमेवापि एवं विना नाना करणे च स्तोकाल्पकृच्छ्रकतिपयस्यासत्त्ववचनस्य एभ्यः द्रव्यवचनेभ्यः करणे तृतीया पञ्चमी च स्तो-
स्तोकेन स्तोकाद्वा मुक्तः इत्यत्र स्तोकेन विधिना इत्यतः दूरान्तिकार्थेभ्यो द्वितीया च एभ्यो द्वितीया स्यात् चात् पञ्चमी तृतीये प्रातिपदि-
कार्थमात्रे विधिरयं ग्रामस्य दूरं दूरात् दूरेण वा अन्तिकं अन्तिकात् अन्तिकेन वा असत्त्ववचनस्येत्यनुवृत्तेर्नेह दूरः पन्थाः षष्ठी शेषे कार-
कप्रातिपदिकार्थव्यतिरिक्तः स्वस्वामिभावादिः शेषः तत्र षष्ठी राज्ञः पुरुषः कर्मादीनामपि सम्बन्धविवक्षायां षष्ठ्येव सतां गतं स-
र्पिषो जानीते मातुः स्मरति एधोदकस्योपस्कुरुते भजे शम्भोश्चरणयोः फलानां तृप्तः षष्ठी हेतुप्रयोगे हेतुशब्दप्रयोगे हेतौ द्योत्ये
षष्ठी स्यात् तृतीया च केन हेतुना वसति कस्य हेतोर्वसति निमित्तपर्यायप्रयोगे सर्वासां प्रायदर्शनं किं निमित्तं वसति केन निमि-
त्तेन कस्मै निमित्ताय इत्यादि एवं किं कारणं को हेतुः किं प्रयोजनमित्यादि प्रायग्रहणाद सर्वनाम्नः प्रथमा द्वितीये न स्तः ज्ञानेन नि-
मित्तेन हरिः सेव्यः ज्ञानाय निमित्ताय इत्यादि षष्ठ्यतसर्थप्रत्ययेन एतद्योगे षष्ठी स्यात् दक्षिणत इति पञ्चम्या अपवादः ग्रामस्य दक्षि-
णतः पुरः पुरस्तात् उपरि उपरिष्टात् एनपा द्वितीया एनबन्तेन योगे द्वितीया स्यात् एनपेति योगविभागात् षष्ठ्यपि दक्षिणेन
ग्रामं ग्रामस्य वा एवमुत्तरेण दूरान्तिकार्थैः षष्ठ्यन्यतरस्याम् एतैर्योगे षष्ठी स्यात् पञ्चमी च दूरं निकटं वा ग्रामस्य ग्रामाद्वा ज्ञोऽविद-
र्थस्य करणे जानातेरज्ञानार्थस्य करणे शेषत्वेन विवक्षिते षष्ठी स्यात् सर्पिषो जानीते अधीगर्थदयेशां कर्मणि एषां कर्मणि शेषे
षष्ठी स्यात् मातुः स्मरणं सर्पिषो दयनं ईशनं वा कृञः प्रतियत्ने कृञः कर्मणि शेषे षष्ठी गुणाधाने एधोदकस्योपस्करणं रुजार्था-
नां भाववचनानामज्वरेः भावकर्तृकाणां ज्वरिवर्जितानां रुजार्थानां कर्मणि शेषे षष्ठी चौरस्य रोगस्य रुजा अज्वरिसंताप्योरिति वा- म- ३६
च्यो रोगस्य चौरज्वरः चौरसंतापो वा रोगकर्तृकं चौरसंबंधि ज्वरादिकमित्यर्थः आशिषि नाथः आशीरर्थस्य नाथतेः शेषे कर्मणि
षष्ठी सर्पिषो नाथनं आशिषि किं माणवकनाथनं तत्संबंधिनी याच्ञेत्यर्थः जासिनिप्रहणनाटक्राथपिषां हिंसायां हिंसार्थानामे

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

षां शेषे कर्मणि षष्ठी चौरस्योज्जासनं निप्रौ संहतौ विपर्यस्तौ व्यस्तौ च चौरस्य निप्रहणनं प्रणिहननं निहननं प्रहणनं वा नट स्यंदने
चुरादिः चौरस्योन्नाटनं चौरस्य क्राथनं वृषलस्य पेषणं हिंसायां किं धानापेषणं व्यवहृपणोः समर्थयोः शेषे कर्मणि षष्ठी स्यात्
द्यूते क्रयविक्रय व्यवहारे चानयोस्तुल्यार्थता शतस्य व्यवहरणं पणनं वा समर्थयोः किं शलाकाव्यवहारः गणनेत्यर्थः ब्राह्म
णपणनं स्तुतिरित्यर्थः दिवस्तदर्थस्य द्यूतार्थस्य क्रयविक्रयरूपव्यवहारार्थस्य दिवः कर्मणि षष्ठी स्यात् शतस्य दीव्यति तदर्थ
स्य किं ब्राह्मणं दीव्यति स्तौतीत्यर्थः विभाषोपसर्गे पूर्वयोगापवादः शतस्य शतं वा प्रदीव्यति प्रेष्यब्रुवोर्हविषो देवतासंप्रदाने देव
तासंप्रदाने र्थे वर्तमानयोः प्रेष्यब्रुवोः कर्मणो हविषो वाचकाच्छब्दात् षष्ठी स्यात् अग्नये छागस्य हविषो वपाया मेदसः प्रेष्य
:अनुब्रूहि वा कृत्वोर्थप्रयोगे कालेधिकरणे कृत्वोर्थानां प्रयोगे कालेवाचिन्यधिकरणे शेषे षष्ठी पंचकृत्वोह्नो भोजनं द्वि
रह्नो भोजनं शेषे किं द्विरहन्यध्ययनं कर्तृकर्मणोः कृति कृद्योगे कर्तरि कर्मणि च षष्ठी स्यात् कृष्णस्य कृतिः जगतः कर्ता कृ
ष्णः गौणे कर्मणि वेष्यते नेताश्वस्य स्रुघ्नस्य स्रुघ्नं वा कृति किं तद्धिते मा भूत् कृतपूर्वी कटं उभयप्राप्तौ कर्मणि उभयोः प्राप्तिर्य
स्मिन् कृति तत्र कर्मण्येव षष्ठी स्यात् आश्चर्यो गवां दोहोऽगोपेन स्त्रीप्रत्यययोरकाकारयोर्नायं नियमः भेदिका बिभित्सा वा रु
द्रस्य जगतः शेषे विभाषा स्त्रीप्रत्यय इत्येके विचित्रा जगतः कृतिर्हरेर्हरिणा वा केचिदविशेषेण विभाषां शब्दानामनुशास ×मिछंति×
नमाचार्येणाचार्यस्य वा क्तस्य च वर्तमाने वर्तमानार्थक्तस्य योगे षष्ठी स्यात् न लोकेति निषेधस्यापवादः राज्ञां मतः बुद्धः पू
जितो वा अधिकरणवाचिनश्च क्तस्य योगे षष्ठी इदमेषामासितं न लोकाव्ययनिष्ठाखलर्थतृनां एषां प्रयोगे षष्ठी न स्यात् लादेशाः कु
र्वन् कुर्वाणो वा सृष्टिं हरिः उ हरिं दिदृक्षुः अलंकरिष्णुर्वा उक दैत्यान् घातुको हरिः कमेरनिषेधः लक्ष्म्याः कामुकः अव्ययं ज
गत्सृष्ट्वा सुखं कर्तुं निष्ठा दैत्यान् हतवान् विष्णुना हता दैत्याः खलर्थः ईषत्करः प्रपंचो हरिणा तृन्निति प्रत्याहारः शानच्

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

विविधत्वाद्धातोरन्यत्वेनोक्तकारकत्वात् सोमं पवमानः नामन्त्र आत्मानं मंस्यमानः ज्ञात्वेव समधीयन्त इन्द्र कर्तृलोकान् छिंद
ज्ञातवीनुस्तस्मात्सुर्वाहिषन् सर्वेषां कारकः षष्ठाः प्रतिषेधः ज्ञोपपष्ठी उस्मादेव वासरणम् अकर्वेन्न नरकस्यात् लिंगसु: अकेनो सवि
षष्ठाधमर्णयोः सविधत्वाकस्यन दिष्यदाधमर्णयोर्येनस्य योगे षष्ठी न स्यात् स्वतः पालकोवनरक्षितरिक्तं गामी ज्ञातदायी कृत्या
नां कर्तरि वा षष्ठी स्यात् मया मम वा सेव्यो हरिः कर्तरीति किं गेयो माणवकः साम्नां न व्याप्य इति कर्तरि यद्विधानादन्यत्र तक
मेऽव्ययोगे विन्नकृते कृत्यानां उत्तयप्राप्ता विविनेति वाऽनुवर्तते तेन नेत्यादि [illegible] तं ज्ञानं गावः कृष्णेन नेतव्याः कर्तरि वा उक्तौ षष्ठी तु
ल्यार्थैरतुलोपमाभ्यां तृतीयान्यतरस्यां तुल्यार्थैर्योगे तृतीया वा स्यात् तुल्यः सदृशः समो वा कृष्णस्य कृष्णेन वा अतुलोपमाभ्यां
किं तुला उपमा वा कृष्णस्य नास्ति चतुर्थी वाशिष्यायुष्यमद्रभद्रकुशलसुखार्थहितैः एतदर्थैर्योगे चतुर्थी वा स्यात् पक्षे षष्ठी
आयुष्यं चिरंजीवितं कृष्णाय कृष्णस्य वा भूयात् एवं मद्रं भद्रं कुशलं निरामयं सुखं शं अर्थः प्रयोजनं हितं पथ्यं भूयात् आ
शिषि किं देवदत्तस्यायुष्यमस्ति व्याख्यानात् सर्वत्रार्थग्रहणं मद्रभद्रयोः पर्यायत्वादन्यतरेण न पठनीयः आधारोऽधिकरणं
कर्तृकर्मद्वारा तन्निष्ठक्रियाया आधारः कारकमधिकरणसंज्ञं स्यात् सप्तम्यधिकरणे च अधिकरणे सप्तमी स्यात् दूरान्तिका
र्थेभ्यश्च पञ्चम्यधिकौ वैषयिकोऽभिव्यापकश्चेत्याधारस्त्रिधा कटे आस्ते स्थाल्यां पचति मोक्षे इच्छास्ति सर्वस्मिन्नात्मास्ति वनस्य दूरे
अन्तिके वा दूरान्तिकार्थेभ्य इति विभक्ति त्रयेण सह चतसृणां विधानं क्तस्येन्विषयस्य कर्मण्युपसंख्यानं अधीती ३०
व्याकरणे अधीतमनेनेति विग्रहे इष्टादिभ्यश्चेति कर्तरि इनिः निमित्तात् कर्मयोगे निमित्तमिह फलं योगः संयोगसमवायात्मक
वर्मणि द्वीपिनं हन्ति दन्तयोर्हन्ति कुञ्जरं केशेषु चमरीं हन्ति सीम्नि पुष्कलको हतः हेतु तृतीयात्र प्राप्ता सीमाण्डकोशः पुष्क
लको गन्धमृगः योगविशेषे किं वेतनेन धान्यं लुनाति यस्य च भावेन भावलक्षणं यस्य क्रियया क्रियान्तरं लक्ष्यते ततः सप्त

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

डीस्यात् गोषु दुह्यमानासु गतः साधुसाधकप्रयोगे च साधुः कृष्णो मातरि असाधुर्मातुले अर्हाणां कर्तृत्वे अनर्हाणामकर्तृत्वे
तद्वैपरीत्ये च सत्सु तरत्सु असत्सु आसते असत्सु तिष्ठत्सु सन्तस्तरन्ति सत्सु तिष्ठत्सु असन्तस्तरन्ति असत्सु तरत्सु सन्तस्तिष्ठन्ति षष्ठी
चानादरे अनादराधिक्ये भावलक्षणे षष्ठीसप्तम्यौ स्तः रुदति रुदतो वा प्राव्राजीत् रुदन्तं पुत्रादिकमनादृत्य संन्यस्तवानित्यर्थः
स्वामीश्वराधिपतिदायादसाक्षिप्रतिभूप्रसूतैश्च एतैः सप्तभिर्योगे षष्ठीसप्तम्यौ स्तः षष्ठ्यामेव प्राप्तायां पाक्षिकसप्तम्यर्थं वचनं
गवां गोषु वा स्वामी गवां गोषु वा प्रसूतः गा एवानुभवितुं जात इत्यर्थः आयुक्तकुशलाभ्यां चासेवायां आभ्यां योगे षष्ठीसप्तम्यौ
स्तः तात्पर्ये आयुक्तो व्यापारितः आयुक्तः कुशलो वा हरिपूजने हरिपूजनस्य वा आसेवायां किं आयुक्तो गौः शकटे ईषद्युक्त इ
त्यर्थः यतश्च निर्धारणं जातिगुणक्रियासंज्ञाभिः समुदायादेकदेशस्य पृथक्करणं निर्धारणं यतस्ततः षष्ठीसप्तम्यौ स्तः नृणां
नृषु वा ब्राह्मणः श्रेष्ठः गवां गोषु वा कृष्णा गौर्बहुक्षीरा गच्छतां गच्छत्सु वा धावन्तः शीघ्राः छात्राणां छात्रेषु वा मैत्रः पटुः पंचमी विभ
क्ते विभागो विभक्तं निर्धार्यमाणस्य यत्र भेद एव तत्र पंचमी स्यात् माथुराः पाटलिपुत्रकेभ्यः आढ्यतराः साधुनिपुणाभ्यामर्
चायां सप्तम्यप्रतेः आभ्यां योगे सप्तमी स्यादर्चायां न तु प्रतेः प्रयोगे मातरि साधुर्निपुणो वा अर्चायां किं निपुणो राज्ञो भृत्य
ः इह तत्त्वकथने तात्पर्यं अप्रत्यादिभिरिति वक्तव्यं साधुर्निपुणो वा मातरं प्रति परि अनु वा प्रसितोत्सुकाभ्यां तृतीया च आ
भ्यां योगे तृतीया स्यात् चात्सप्तमी प्रसितः उत्सुको वा हरिणा हरौ वा नक्षत्रे च लुपि नक्षत्रे प्रकृत्यर्थे मति यो लुप्संज्ञया लुप्प
मानस्य प्रत्ययस्यार्थे वर्तमानात् तृतीयासप्तम्यौ स्तः अधिकरणे मूलेनावाहयेद्देवीं श्रवणेन विसर्जयेत् मूले श्रवणे इति
वा लुपि किं पुष्ये जाताः सप्तमीपंचम्यौ कारकमध्ये शक्तिमध्ये यौ कालाध्वानौ ताभ्यामेते स्तः अद्य भुक्त्वायं द्व्यहे द्व्यहाद्वा भो
क्ता कर्तृशक्त्योर्मध्ये यं कालः इहस्थोऽयं क्रोशे क्रोशाद्वा लक्ष्यं विध्येत् कर्तृकर्मशक्त्योर्मध्ये देशः अधिकशब्देन योगे सप्त

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

मी पंचम्या विधेति तदस्मिन्नधिकमिति अस्मादधिकं वस्तु निर्देशात् लोके लोकाद्वाधिको हरिः अधिरीश्वरे स्वस्वामिसंबंधे
ऽधिः कर्मप्रवचनीयसंज्ञः यस्मादधिकं यस्य चेश्वरवचनं तत्र सप्तमी अत्र कर्मप्रवचनीययुक्ते सप्तमी स्यात् उपपरार्द्धे हरे
र्गुणाः परार्द्धादधिका इत्यर्थः ईश्वरे तु स्वस्वामित्वात् पर्यायेण सप्तमी अधि भुवि रामः अधि रामे भूः सप्तमी शौण्डैरिति समासप
क्षे तु रामाधीना अषडक्षेत्यादिना खः विभाषा कृञि अधिः करोतौ प्राक्संज्ञो स्यादीश्वरेर्थे यदत्र मामधिकरिष्यति विनियो
क्तवानित्यर्थः इह विनियोक्तुरीश्वरत्वं गम्यते अगतित्वान्निहि तो दात्तवतीति निघातो न ॥इति विभक्त्यर्थाः॥ समर्थः पदविधिः
पदसंबंधी यो विधिः स समर्थाश्रितो बोध्यः प्राक्कडारात्समासः कडाराः कर्मधारये इत्यतः प्राक्समास इत्यधिक्रिय
ते सह सुपा सह इति योगो विभज्यते सुबंतं समर्थेन समस्यते योगविभागस्येष्टसिद्ध्यर्थत्वात्कतिपयतिङोत्तरपदोयं समास
स्तदंतस्यैव पर्युदस्य अनुव्यचलत् सुपा सुप् सुपा सह समस्यते समासत्वात्प्रातिपदिकत्वे सुपो धातुप्रातिपदिकयोः ए
तयोरवयवस्य सुपो लुक्स्यात् भूतपूर्वे चरडिति निर्देशात्पूर्वनिपातः पूर्वं भूतो भूतपूर्वः इवेन समासो विभक्त्यलोपश्च
जीमूतस्येव अव्ययीभावः अधिकारोयं अव्ययं विभक्तिसमीपसमृद्धिव्यृद्ध्यर्थाभावात्ययासंप्रतिशब्दप्रादुर्भावपश्चा
द्यथानुपूर्व्ययौगपद्यसादृश्यसंपत्तिसाकल्यांतवचनेषु अव्ययमिति योगो विभज्यते अव्ययं समस्यते सोऽव्ययीभावः अथ
मानिर्दिष्टं समास उपसर्जनं समासशास्त्रे प्रथमानिर्दिष्टमुपसर्जनसंज्ञं स्यात् उपसर्जनं पूर्वं समासे उपसर्जनं प्राक्प
योज्यं एकविभक्ति चापूर्वनिपाते विग्रहे यन्नियतविभक्तिकं तदुपसर्जनं स्यात् न तु तस्य पूर्वनिपातः गोस्त्रियोरुपसर्ज २८
नस्य उपसर्जनं यो गोशब्दः स्त्रीप्रत्ययांतं च तदंतस्य प्रातिपदिकस्य ह्रस्वः स्यात् अव्ययीभावश्च अव्ययीभावश्चाव्ययं स्यात् नाव्ययीभावाद
तोम्त्वपंचम्याः अदंतादव्ययीभावात्सुपो न लुक् तस्य पंचमीं विना अमादेशः [illegible] अधिहरि

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

श्योर्मध्यं विदिक् स्त्रियामित्यमरः ॥ तृतीयासप्तम्योर्बहुलं ॥ अदन्तादव्ययीभावात्तृतीयासप्तम्योर्बहुलममभावः स्यात् ॥ अपदि-
शं ॥ अपदिशेन ॥ अपदिशे ॥ बहुलग्रहणात् सुमद्रमुन्मत्तगंगमित्यादौ सप्तम्या नित्यममभावः ॥ [illegible] विभक्त्यादेरर्थे ॥ वि-
भक्त्यर्थादिषु वर्तमानमव्ययं सुबन्तेन सह समस्यते सोऽव्ययीभावः ॥ विभक्तौ तावत् हरौ इत्यधिहरि ॥ सप्तम्यर्थस्यैवात्र द्योतको-
ऽधिः ॥ हरिङि अधि इत्यलौकिकविग्रहवाक्यं ॥ अत्र निपातेनाभिहितेऽप्यधिकरणे वचनसामर्थ्यात्सप्तमी ॥ अव्ययीभावश्च ॥ अव्ययमे-
तत्संज्ञकं स्यात् ॥ ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य ॥ गोपायति गाः पातीति वा गोपाः ॥ तस्मिन्नधिगोपं ॥ समीपे कृष्णस्य समीपमुपकृष्णं ॥ +अधि+
समया ग्रामं निकषा लंकां आराद्वनादित्यत्र नाव्ययीभावः ॥ अभितः परितः ॥ अन्यारादितरर्ते ॥ इति द्वितीयापंचम्योर्विधानसामर्थ्या-
न्मद्राणां समृद्धिः सुमद्रं ॥ यवनानां व्यृद्धिर्दुर्यवनं ॥ विगता ऋद्धिः व्यृद्धिः ॥ मक्षिकाणामभावो निर्मक्षिकं ॥ हिमस्यात्ययोऽतिहि-
मं ॥ अत्ययो ध्वंसः ॥ निद्रा संप्रति न युज्यत इत्यतिनिद्रं ॥ हरिशब्दस्य प्रकाश इति हरि ॥ विष्णोः पश्चादनुविष्णु ॥ पश्चाच्छब्दस्य नाव्ययी-
भावः ॥ ततः पश्चात्कस्यातद्धितप्रयोगात् ॥ योग्यतावीप्सापदार्थानतिवृत्तिसादृश्यानि यथार्थाः ॥ अनुरूपं रूपस्य योग्य-
मित्यर्थः ॥ अर्थमर्थं प्रति प्रत्यर्थं ॥ प्रतिशब्दस्य वीप्सायां कर्मप्रवचनीयत्वविधानसामर्थ्यादयोगे द्वितीयान्तं वाक्यमपि शक्ति-
मनतिक्रम्य यथाशक्ति ॥ हरेः सादृश्यं सहरि ॥ वक्ष्यमाणेन सहस्य सः ॥ ज्येष्ठस्यानुपूर्व्येणेत्यनुज्येष्ठं ॥ चक्रेण युगपदिति
विग्रहे अव्ययीभावे चाकाले सहस्य सः ॥ संपन्नं तु काले ॥ सचक्रं कालेत्तसहवर्ति ॥ सदृशः सख्या ससखि ॥ सादृश्यार्थेनैव सि-
द्धे सादृश्यपदं गुणभूते सादृश्ये प्राधान्यादिह संबन्धः ॥ क्षत्राणां संपत्तिः सक्षत्रं ॥ ऋद्धेराधिक्यं समृद्धिः ॥ अनुरूप आत्मभा-
वः संपत्तिरिति भेदः ॥ तृणमप्यपरित्यज्य सतृणमत्ति साकल्येनेत्यर्थः ॥ नतु अत्र तृणग्रहणेनाव्ययीभावः ॥ अन्ते अग्निग्रन्थपर्यन्तमधी-
ते साग्नि ॥ यथा ॥ सादृश्ये ॥ सादृश्यवचनयथाशब्दः समस्यते तेनेह न यथा हरिस्तथा हरः ॥ हरेरुपमानत्वं यथाशब्दो द्योतयति

+प+ उ+

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

तेनसमाहृत्यपदइतिवाइतिवाच्यं शार्थे: आसंनिविष्टे यावदवधारणे यावंतः श्लोकास्तावंतोऽच्युतप्रणामाः यावच्छ्लोकं सुप्प्र
तिनामात्रार्थे शाकस्यलेशः शाकप्रति मात्रार्थेकिं वृक्षंप्रतिविद्योततेविद्युत् अक्षशलाकासंख्याः परिणा द्यूतव्यवहा
रेपराजयेएवायंसमासः अक्षेणविपरीतंवृत्तमक्षपरि शलाकापरि एकपरि विभाषा अधिकारोऽयं एतस्मात्प्राग्वादिवक्षा
वीनानांनित्यसमासत्वं सुप्सुपेतितुननित्यसमासः अव्ययमित्यादिनासमासविधानात्ज्ञापकात् अपपरिबहिरंच
वः पंचम्याः अपविष्णुसंसारः अपविष्णोः परिविष्णुः परिविष्णोः बहिर्वनंबहिर्वनात् प्राग्वनंप्राग्वनात् आङ्मर्यादाभिवि
ध्योः एतयोराङ्पूर्ववत् तेनवासमस्यतेसोऽव्ययीभावः आमुक्तेःसंसारः आमुक्तेः आबालंहरिभक्तिः आबालेभ्यः लक्षणे
नाभिप्रतीआभिमुख्ये आभिमुख्यद्योतकावभिप्रतीचिह्नवाचिनासहप्राग्वत् अभ्यग्निशलभाः पतंति अग्निमभिप्रत्य
ग्नि अभिमुखंप्रति अनुर्यत्समया यंपदार्थंसमयाद्योतनलक्षणस्तेनानुःसमस्यतेसोऽव्ययीभावः अनुवनमशनिर्गतः वन
स्यसमीपंगतइत्यर्थः यस्यचायामः यस्यदैर्घ्यमनुनाद्योत्यतेतेनलक्षणेनानुःसमस्यते अनुगंगंवाराणसी गंगा
याअनुगंगादैर्घ्यसदृशदैर्घ्योपलक्षितइत्यर्थः तिष्ठद्गुप्रभृतीनिच एतानिनिपात्यंतेतिष्ठंतिगावोयस्मिन्कालेसतिष्ठद्गु
दोहनकालः आयतीगवं इद्दन्त्रादेशाः शुवङावविरहः समासांतश्चनिपात्यंते इत्यादि पारेमध्येषष्ठ्यावा पारमध्यशब्दौ
षष्ठ्यंतेनसहवासमस्येते एदंतत्वंचानयोर्निपात्यते पक्षेषष्ठीतत्पुरुषः पारेगंगात्गंगापारात् मध्येगंगात्गंगामध्य ३९
त् महाविकल्पेनवाक्यमपि गंगायाःपारात् गंगायामध्यात् संख्यावंश्येन वंश्याद्विविधाः विद्ययाजन्मनावा तद्वत्स्ववं
श्यः तद्वाचिनासंख्यावासमस्यते द्वौमुनीवंश्यौ द्विमुनिव्याकरणस्य त्रिमुनिविद्यातद्वतामभेदविवक्षायां त्रिमुनिव्याकर
णं एकविंशतिभारद्वाजं नदीभिश्च नदीभिःसंख्यावाप्राग्वत् समाहारेचायमिष्यते सप्तगंगं द्वियमुनं अन्यपदार्थेचसंज्ञा

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

वा । अन्यपदार्थे विद्यमानं सुबन्तं नदीभिः सह नित्यं समस्यते संज्ञायां विभाषाधिकारे ऽपि वाक्येन संज्ञानवगमादिह नित्यसमा
सः । उन्मत्तगंगं लोहितगंगं नाम देशः । समासान्ताः इत्यधिकृत्य । अव्ययीभावे शरत्प्रभृतिभ्यः । शरदादिभ्यष्टच् स्यात् समासां
तो ऽव्ययीभावे शरदः समीपं उपशरदं प्रतिविपाशं शरद् विपाश् अनस् मनस् उपानह् दिव् हिमवत् अनडुह् दृश् दि
श् चेतस् चतुर् त्यद् तद् यद् कियत् जराया जरस् च उपजरसं प्रतिपरसमनुभ्यो ऽक्ष्णः । यस्येति च प्रत्यक्षं अक्ष्णोः परम् इति विग्रहे
समासान्तविधानसामर्थ्यादव्ययीभावः । परोक्षे लिटि निपातनात् परस्य ओकारादेशः । परोक्षं परोक्षा क्रियेत्यादि तु अर्शआद्यचि
समक्षं अन्वक्षं । अनश्च । अन्नन्ताद् अव्ययीभावाट्टच् स्यात् । नस्तद्धिते । नान्तस्य भस्य टेर्लोपः स्यात्तद्धिते उपराजं अध्यात्मं । नपुंसकादन्य
तरस्यां । अन्नन्तं यत् क्लीबं तदन्ताद् अव्ययीभावाट्टज्वा उपचर्मं उपचर्म । नदीपौर्णमास्याग्रहायणीभ्यः । वा टच् । उपनदं उपनदि । उ
पपौर्णमासं उपपौर्णमासि । झयः । झयन्ताद् अव्ययीभावाट्टज्वा । उपसमिधं उपसमित् । गिरेश्च सेनकस्य । गिर्यन्ताद् अव्ययीभावाट्ट
ज्वा सेनकमते । उपगिरं उपगिरि इत्यव्ययीभावः । तत्पुरुषः । अधिकारो ऽयं प्राग्बहुव्रीहेः । द्विगुश्च । द्विगुरपि तत्पुरु
षसंज्ञः स्यात् । इदं सर्वं तत्पुरुषवाक्यं संख्यापूर्वो द्विगुरिति पठित्वा चकारबलेन संज्ञासमावेशः स्यात् तत्पुरुषत्वात् समासान्तप्रयो
जनं पंचराजं । द्वितीया श्रितातीतपतितगतात्यस्तप्राप्तापन्नैः । द्वितीयान्तं श्रितादिप्रकृतिकैः सुबन्तैः सह समस्यते वा स तत्पु
रुषः । कृष्णं श्रितः कृष्णश्रितः । दुःखातीतः । गम्यादीनामुपसंख्यानं । ग्रामं गमी ग्रामगमी अन्नं बुभुक्षुः । स्वयं क्तेन । द्वितीयेति
न संबध्यते ऽयोग्यत्वात् । स्वयंकृतस्यापत्यं स्वायंकृतिः । खट्वा क्षेपे । खट्वाप्रकृतिकं द्वितीयान्तं क्तान्तप्रकृतिकेन सुबन्तेन समस्य
ते निन्दायां खट्वारूढो जाल्मः । नित्यसमासो ऽयं न हि वाक्येन निन्दा गम्यते । सामि । सामिकृतं । कालाः । क्तेनेत्येव अनत्यन्तसंयोगा
र्थं वचनं मासप्रमितः प्रतिपच्चन्द्रः । मासं परिच्छेत्तुमारब्धवान् । अत्यन्तसंयोगे च । काला इत्येव । अक्तान्तार्थं वचनं मुहूर्तं सुखं

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

गुडखंडेतुरवं तृतीया तत्कृतार्थेनगुणवचनेन तत्कृतेनगुणवचनेन तृतीयकं तृतीयांतं तृतीयार्थकृतगुणवचनेनार्थेनाद्देनच

सह प्राग्वत् शंकुलया खंडः शंकुलाखंडः धान्येनार्थो धान्यार्थः तत्कृतेति किं अक्ष्णा काणः पूर्वसदृशसमोनार्थकलहनिपु

णमिश्रश्लक्ष्णैः तृतीयांतमेतैः प्राग्वत् मासपूर्वः मातृसदृशः पितृसमः ऊनार्थे माषोनं कार्षापणं माषविकलं वाक्कलह

: आचारनिपुणः गुडमिश्रः आचारश्लक्ष्णः मिश्रग्रहणे सोपसर्गस्य ग्रहणं मिश्रं चानुपसर्गमसंधौ इति ज्ञापकात् अनुपसर्गग्रह

णात् गुडसंमिश्राः धानाः अवरस्योपसंख्यानं मासेनावरो मासावरः कर्तृकरणे कृता बहुलं कर्तृकरणे च तृतीयाव

कृतेप्राग्वत् हरिणा त्रातो हरित्रातः नखैर्भिन्नो नखभिन्नः कर्तृग्रहणं गतिकारकपूर्वस्यापि ग्रहणं नखैर्निर्भिन्नः कृता किं

काष्ठैः पचतितरां कृत्यैरधिकार्थवचने स्तुतिनिंदाफलकमर्थवादवचनमधिकार्थवचनं तत्र कर्तृकरणे च तृतीयांतं कृत्यै

:सह प्राग्वत् काकपेया नदी वातच्छेद्यं तृणं अन्नेन व्यंजनं संस्कारकद्रव्यवाचकं तृतीयांतमन्नेन प्राग्वत् दध्ना उपसिक्त ओद

ध्योदनः इहोत्तरत्रोपसेकक्रियाद्वारा सामर्थ्यं भक्ष्येण मिश्रीकरणं गुडेन धानाः गुडधानाः मिश्रण क्रियाद्वारा सामर्थ्यं

चतुर्थी तदर्थार्थबलिहितसुखरक्षितैः चतुर्थ्यंतार्थाय यत्तद्वाचिना अर्थादिभिश्च चतुर्थ्यंतं वा प्राग्वत् तदर्थेन प्रकृतिविकृति

भाव एव बलिरक्षितयोर्ग्रहणाज्ज्ञापकात् यूपाय दारु यूपदारु नेह रंधनाय स्थाली अश्वघासादयस्तु षष्ठीसमासः अर्थेन

नित्यसमासो विशेष्यलिंगता चेति वक्तव्यं द्विजायायं द्विजार्थः सूपः द्विजार्था यवागूः द्विजार्थं पयः भूतबलिः गोहितं गोसु ५०

खं गोरक्षितं पंचमी भयेन चोरात् भयं चोरभयं भयभीतभीतिभीभिरिति वाच्यं वृकभीतः अपेतापोढमुक्तपतितापत्रस्तैरल्पशः

एतैः सह अल्पंचम्यंतं समस्यते सुखापेतः कल्पनापोढः चक्रमुक्तः स्वर्गपतितः तरंगापत्रस्तः अल्पशः किं प्रा

सादात्पतितः स्तोकांतिकदूरार्थकृच्छ्राणि क्तेन स्तोकान्मुक्तः अल्पान्मुक्तः अंतिकादागतः अभ्याशादागतः दूरादागतः विप्र

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

कस्मादागतः कृच्छ्रादागतः पंचम्याः स्तोकादिभ्य इत्यलुक् षष्ठी राज्ञः पुरुषो राजपुरुषः याजकादिभिश्च ए ति: षष्ठ्यंते समस्यते तृजका
कास्यां कर्तरीत्यस्य प्रतिप्रसवोयं ब्राह्मणयाजकः देवपूजकः गुणांतरेण तरलोपश्चेति लोपः इति वक्तव्यं तरबंतं यत् गुणवाचि
तेन समासः न निर्धारण इति पूरणगुणेति च प्रतिषेधस्य प्रतिप्रसवोयं सर्वेषां श्वेततरः सर्वश्वेतः सर्वेषां महत्तरः सर्वमहान्
कर्तृयोगाच्च षष्ठी समस्यत इति वाच्यं इध्मप्रव्रश्चनः न निर्धारणे निर्धारणे या षष्ठी सा न समस्यते नृणां द्विजः श्रेष्ठः प्रतिपदविधाना
षष्ठी न समस्यत इति वाच्यं सर्पिषो ज्ञानं पूरणगुणसुहितार्थसदव्ययतव्यसमानाधिकरणेन पूरणाद्यर्थैः सदादिभिश्च षष्ठी
गुणेन॰ न समस्यते पूरणे सतां षष्ठः गुणः काकस्य कार्ष्ण्यं ब्राह्मणस्य शुक्लाः यदा प्रकरणादिना दंतादि इति विशेष्यं ज्ञातं तदेदमुदाह
रणं अनित्योयं निषेधः संज्ञाप्रमाणत्वात् इत्यादिनिर्देशात् तेनार्थगौरवं बुद्धिमांद्यमित्यादि सिद्धं सुहितार्थास्तृप्त्यर्थाः फला
नां सुहितः तृतीयासमासस्तु स्यादेव स्वरे विशेषः सत् द्विजस्य कुर्वन् कुर्वाणो वा किंकर इत्यर्थः अव्ययं ब्राह्मणस्य कृत्वा सर्वो
त्तरस्मात् तवयोश्च तदव्ययमेव गृह्यते तेन तदुपरि इत्यादि सिद्धमिति रक्षितः तव्यः ब्राह्मणस्य कर्तव्यं तव्यता तस्यैव स्वकर्त
स॰ व्यं स्वरे भेदः समानाधिकरणे तक्षकस्य सर्पस्य विशेषणसमासस्तु स्यादेव कुलस्य पदलग्नगोधेनोरित्यादि शेषो टाप्सुवत्तीत्यादौ
नां विरक्तं तरेत्र इतार्थानां परत्वाद्बाधकः षष्ठीसमासः प्राप्तः सोप्यनेन वार्यते क्तेन च पूजायां मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्चेति विहितो यः
क्तः तदंतेन षष्ठी न समस्यते राज्ञां मतः बुद्धः पूजितो वा राज्ञां पूजित इत्यादौ तु क्तेनेति न समस्त तृतीयांतस्य समासः अधि
करणवाचिना च क्तेन षष्ठी न समस्यते इदमेषामासितं गतं भुक्तं वा कर्मणि च उभयप्राप्तौ कर्मणीति या षष्ठी सा न समस्य
ते आश्चर्यो गवां दोहो गोपेन तृजकाभ्यां कर्तरि कर्त्रर्थतृजकाभ्यां षष्ठ्या न समासः अपां स्रष्टा वज्रस्य भर्ता ओदनस्य पा
चकः कर्तरि किं इक्षूणां भक्षणमिक्षुभक्षिका पत्यर्थभर्तृशब्दस्य याजकादित्वात् समासः तृतीयाकर्मणि हितावताति

द्रोविर्द्रुमसक त्रिंगर्ह्येदयेवाका लिंगाञ्जः प्रतिवाके लज्ञा वर्णितः लावृति नि त्रितिवाशु ज्ञा कि चि प्रद्रुम लिंगा दि द्वय वेवर्णनोः समर्थश्च गदि वलवर्ण लक्षिषण सृष्ट्वा आति दितत्तर्थ

मत्ते त्रिभुवनविधातृश्च कस्य इति शेषषष्ठ्याः समास इति कैयटः कर्त्तरि च कर्तृषष्ठ्या अकेन न समस्यते तत्तः आदि
कानि इह ट्टुभुवर्त्तते उभयप्राप्तौ कर्मणि इति हितत्वेन कर्तृषष्ठ्याः अप्राप्तावात् नित्यं क्रीडाजीविकयोः एतयोरर्थयोरकेन नित्यं ष
ष्ठी समस्यते उद्दालकपुष्पभंजिका क्रीडाविशेषस्य संज्ञा संज्ञायामिति सा वेण्वुल् जीविकायां दंतलेखकः तत्र क्रीडा
यां विकल्पे जीविकायां इकका स्यात् कर्त्तरि इति निषेधप्राप्ते वचनं पूर्वापराधरोत्तरमेकदेशिनैकाधिकरणे अवयविनास
ह पूर्वादयः समस्यंते एकत्वसंख्याविशिष्टश्चेदवयवी षष्ठीसमासापवादः पूर्वं कायस्य पूर्वकायः अपरकायः एकदे
शिना किं पूर्वं नाभेः कायस्य एकाधिकरणे किं पूर्वश्छात्राणां सर्वेप्येकदेशोक्ता समस्यते संख्याविशेषविशिष्टा पकाल
मध्याह्नः सायाह्नः केचित्तु सर्वैकदेशः कालेन समस्यते न त्वेकत्वव्यापकस्य सामान्यापेक्षकत्वात् तेन मध्यरात्रः उपार
ताः पश्चिमरात्रः गोवराद्यादिसिद्धमित्याहुः अर्धं नपुंसकं समांशवाची अर्धशब्दो नित्यं क्लीबे स प्राग्वत् एकविभक्तावषष्ठ्य
न्तवचनं एकदेशिसमासविषयको यमुपसर्जनसंज्ञानिषेधः तेन पंचखट्वीत्यादि सिध्यति अर्धं पिप्पल्या अर्धपिप्पली
क्लीबे किं ग्रामार्धः द्रव्यैक्य एव अर्धं पिप्पलीनां द्वितीयतृतीयचतुर्थतुर्याण्यन्यतरस्यां एतान्येकदेशिना सह प्राग्वत् द्वि
तीयं भिक्षायाः द्वितीयभिक्षा एकदेशिना किं द्वितीयं भिक्षाया भिक्षुकस्य अन्यतरस्यांग्रहणसामर्थ्यात् पूरणगुणेति निषेधं बा
धित्वा पक्षे षष्ठीसमासः भिक्षाद्वितीयं प्राप्तापन्ने च द्वितीयया प्राप्तापन्नो द्वितीयया श्रितेति समासः प्राप्तो जीविकां प्राप्तजीविकः जीवि ५१
कां प्राप्तः आपन्नजीविकः जीविकापन्नः इह सूत्रे द्वितीयाअ इति छित्वा अकारोपि विधीयते तेन जीविकां प्राप्ता स्त्री प्राप्तजी
विका आपन्नजीविका कालाः परिमाणिना परिच्छेद्यवाचिना सुबंतेन सह कालाः समस्यंते मासो जातस्य स मासजातः
द्व्यहजातः द्वयोरह्नोः समाहारो द्व्यहः द्व्यहो जातस्येति विग्रहः उत्तरपदेन परिमाणिना द्विगोः सिद्धये बहूनां तत्पुरुषस्योपसं

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ख्यानं रूढ्नदीज्ञानस्य यस्य लक्षणातः अक्षोऽक्षं इति वर्त्तमाणो ज्ञादेशाः पूर्वत्र तु न संख्यादेः समाहारे इति निषेधः सप्तमी
शौण्डैः सप्तम्यंतं शौण्डादिभिः प्राग्वत् अक्षेषु शौण्डः अक्षशौण्डः अधिशब्दोऽत्र पठ्यते अध्युत्तरपदादिति खः ईश्वराधीनः सिद्ध
शुष्कपक्वबंधैश्च एतैः सप्तमी प्राग्वत् सांकाश्यसिद्धः आतपशुष्कः स्थालीपक्वः चक्रबंधः ध्वांक्षेण क्षेपे ध्वांक्षवाचिना सह सप्त
म्यंतं प्राग्वत् तीर्थध्वांक्ष इव तीर्थध्वांक्षः तीर्थकाकः कृत्यैर्ऋणे सप्तम्यंतं कृत्यप्रत्ययांतैः सह प्राग्वत् आवश्यके मासदेयमृ
णं पूर्वाह्णेगेयं साम संज्ञायां सप्तम्यंतं सुपा प्राग् संज्ञायां वाक्येन संज्ञानवगमान्नित्यसमासोऽयं अरण्येतिलकाः वनेकसेरु
काः क्तेनाहोरात्रावयवाः अहोरात्रावयवाः सप्तम्यंताः क्तांतेन सह प्राग्वत् पूर्वाह्णकृतं अपररात्रकृतं अवयवग्रहणात्किं
अह्नि दृष्टं तत्र तत्रेत्येतत् सप्तम्यंतं क्तांतेन सह प्राग्वत् तत्रभुक्तं क्षेपे सप्तम्यंतं क्तांतेन प्राग्वन्निंदायां अवतप्तेनकुलस्थितं
एतत्र पात्रेसमितादयश्च एते निपात्यंते क्षेपे पात्रेसमिता भोजनसमय एव संगता न तु कार्ये गेहेशूरः गेहेनर्दी आकृतिग
णोऽयं चकारोऽवधारणार्थः तेनैषां समासांतरे घटकतया प्रवेशो न पूर्वकालैकसर्वजरत्पुराणनवकेवलाः समानाधिकर
णेन पूर्वकालिकवचनमापरकालिकवचनेन समानाधिकरणेन एकादयश्च सप्तम्यंते विशेषणं विशेष्येणेति सिद्धे पूर्व
निपातार्थं नियमार्थं सूत्रं एक शब्दस्य दिक्संख्ये संज्ञायामिति नियमार्थं पूर्वं स्नातः पश्चादनुलिप्तः स्नातानुलिप्तः एक बाधना×
नाथः सर्वयाज्ञिकाः जरन्नैयायिकाः पुराणमीमांसकाः नवपाठकाः केवलवैयाकरणाः दिक्संख्ये संज्ञायां समानाधिक
रणेनेत्या पादपरिसमाप्तेरधिकारः संज्ञायामेवेति नियमार्थं सूत्रं पूर्वेषुकामशमी सप्तर्षयः नेह उत्तरा वृक्षाः पंचब्राह्मणाः
तद्धितार्थोत्तरपदसमाहारे च तद्धितार्थे विषये उत्तरपदे च परतः समाहारे च वाच्ये दिक्संख्ये प्राग्वत् पूर्वस्यां शालायां भवः
पौर्वशालः समासे कृते दिक्पूर्वपदादसंज्ञायां ञ इति ञः सर्वनाम्नो वृत्तिमात्रे पुंवद्भावः आपरशालः पूर्वा शाला प्रिया य

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

स्येति त्रिपदे बहुव्रीहौ कृते प्रियाज्ञा इत्युत्तरपदे पूर्वयोस्तत्पुरुषः तेन ज्ञालाज्ञा इति आकार उदात्तः पूर्वत्र ज्ञालाप्रियः द्विगुसमा
हारो नास्य न तिष्ठ नाव संख्यायास्तद्धितार्थे बहुनां मातृणामपत्यं षाण्मातुरः पंचगावो धनं यस्येति त्रिपदे बहुव्रीहावंतरत
त्पुरुषस्य विकल्पे प्राप्ते द्वंद्व तत्पुरुषयोरुत्तरपदे नित्यसमासवचनं गो [illegible] रस्तद्धितलुकि गोस्तात्पुरुषाट्ट्रचा समासांतो नतु त
द्धितलुकि पंचगवधनः पंचानां गवां समाहारः संख्यापूर्वो द्विगुः तद्धितार्थेति प्रोक्तः संख्यापूर्वो द्विगुः स्यात् द्विगुरेकवचनं द्वि
गुर्थः समाहार एकवत् स नपुंसकमिति नपुंसकत्वं पंचगवं कुत्सितानि कुत्सनैः कुत्स्यमानानि कुत्सनैः सह प्राग्वत् वैयाक
रणखसूचिः मीमांसकदुर्दुरूढः पापाणके कुत्सितैः पूर्वसूत्रापवादः पापनापितः अणककुलालः उपमानानि सामान्य
वचनैः घनश्यामः इह पूर्वपदस्य स्यात् इत्ये ला कणिकमिति सर्वथैव लौकिकविग्रहे इव शब्दः प्रयुज्यते पूर्वनिपातनि
यमार्थमिदं उपमितिव्याघ्रादिभिः सामान्याप्रयोगे उपमेयं व्याघ्रादिभिः सह प्राग्वत् साधारणधर्मस्याप्रयोगे सति विशेष्य
स्य पूर्वनिपातार्थमिदं पुरुषव्याघ्रः नृसोमः व्याघ्रादिराकृतिगणः सामान्याप्रयोगे किं पुरुषो व्याघ्र इव शूरः विशेषणं विशे
ष्येण बहुलं भेदकं समानाधिकरणेन भेद्येन बहुलं प्राग्वत् नीलमुत्पलं नीलोत्पलं बहुलग्रहणात् कृष्णसर्पः
कचिन्न रामो जामदग्न्यः पूर्वापरप्रथमचरमजघन्यसमानमध्यमध्यमवीराश्च पूर्वनिपातनियमार्थमिदं पूर्ववैयाकरणः
अपराध्यापकः अपरस्माद्दिपश्चाद्भावो वक्तव्यः अपरश्चासावर्धश्च पश्चार्धः कथमेकवीर इति पूर्वकालैकेति बाधित्वा परत्वाद ४२
नेन समासे वीरैकः स्यात् बाहुलकात् इति विभाति श्रेण्यादयः कृतादिभिः श्रेण्यादिषु च्व्यर्थवचनं कर्तव्यं अश्रेणयः श्रेणयः
कृताः श्रेणीकृताः केन नञ् विशिष्टेनानञ् कृतं च तदकृतं च कृताकृतं शाकपार्थिवादीनां सिद्धये उत्तरपदलोपस्योपसं
ख्यानं शाकप्रियः पार्थिवः शाकपार्थिवः देवब्राह्मणः सन्महत्परमोत्तमोत्कृष्टाः पूज्यमानैः सद्वैद्यः वक्ष्यमाणेन महत

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

आकारः महावैयाकरणः। पूज्यमानैः किं। उत्कृष्टो गौः पंकादुद्धृत इत्यर्थः। वृंदारकनागकुंजरैः पूज्यमानं। गोवृंदारकः। व्याघ्रादे
राकृतिगणत्वादेव सिद्धे सामान्यप्रयोगार्थं वचनं। कतरकतमौ जातिपरिप्रश्ने। कतरकठः। कतमकलापः। गोत्रं च चरणैः सहेति
जातित्वं। किं क्षेपे। कुत्सितो राजा किंराजा यो न रक्षति। पोटायुवतिस्तोककतिपयगृष्टिधेनुवशावेहद्बष्कयणीप्रवक्तृश्रोत्रियाध्या
पकधूर्तैर्जातिः। एतैः सह समानाधिकरणः कर्मधारयः। पुंवत्कर्मधारयजातीयदेशीयेषु। कर्मधारये जातीयदेशीययो
श्च परतो भाषितपुंस्कात्परं ऊङभावो यस्मिन् तथाभूतं पूर्वं पुंवत्। पूरणीप्रियादिष्वप्राप्तः पुंवद्भावो विधीयते। महानवमी कृ
ष्णचतुर्दशी महाप्रिया। तथा कोपधादेः प्रतिषिद्धः पुंवद्भावः कर्मधारयादौ प्रतिप्रसूयते। पाचकस्त्री। दत्तभार्या। पंचमभार्या।
स्त्रीघृताचीसुकेशीभार्या ... एवं पाचकजातीया। पाचकदेशीया। इत्यादि। इभपोटा। पोटा स्त्रीपुंसलक्षणा। इभयु
वतिः। अग्निस्तोकः। उदश्वित्कतिपयं। गृष्टिः सकृत्प्रसूता। गोगृष्टिः। धेनुर्नवप्रसूतिका। गोधेनुः। वशा वंध्या। गोवशा। वेहद्गर्भघाति
नी। गोवेहत्। बष्कयणी तरुणवत्सा। गोबष्कयणी। कठप्रवक्ता। कठश्रोत्रियः। कठाध्यापकः। कठधूर्तः। प्रशंसावचनैश्च। एतैः
सह जातिः प्राग्वत्। गोमतल्लिका। गोमचर्चिका। गोप्रकांडं। गवोद्धः। गोतल्लजः। प्रशस्ता गौरित्यर्थः। मतल्लिकादयो नियतलिं
गाः न तु विशेष्यलिंगाः। जातिः किं। कुमारी मतल्लिका। युवा खलतिपलितवलिनजरतीभिः। पूर्वनिपातनियमार्थं सूत्रं। लिं
गविशिष्टपरिभाषया युवतिशब्दोऽपि समस्यते। युवा खलतिः। युवखलतिः। युवतिः खलती। युवखलतिः। युवत्यामेव जरतीध
र्मेयिलं तेन न बहुव्रीहिप्रायं सामानाधिकरण्यं। कृत्यतुल्याख्या अजात्या। भोज्योष्णं। तुल्यश्वेतः। सदृशश्वेतः। अजात्या किं। भोज्य ओ
दनः। प्रतिषेधसामर्थ्यादिह त्रिपदसमासोऽपि न। वर्णो वर्णेन समानाधिकरणेन सह प्राग्वत्। कृष्णसारंगः। कडाराः कर्मधारये। क
डारादयः कर्मधारये वा पूर्वं प्रयोज्याः। कडारजैमिनिः। जैमिनिकडारः। कुमारः श्रमणादिभिः। कुमारीश्रमणा। कुमारश्रमणा

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

इत्यागोम्भमणाश्वतडिन्नागत्रिणीन्याद्दयः स्त्रीलिंगाः एषुते लिंगविशिष्टपरिभाषया आपदेवह्नापकं बोध्यं चतुष्पादोनन्नि
णपचतुष्पाज्जातिवाचिनो गत्रिणीनाहेनसद्भावात् गोगत्रिणी मयूरव्यंसकादयश्च एते निपात्यंते मयूरो व्यंसको मयू
रव्यंसकः व्यंसको धूर्त्तः उदक् अवाक् उच्चावचं निश्चितं प्रचितं निश्चप्रचं नास्ति किंचन यस्य सः अकिंचनः आख्यातमाख्या
तेन क्रियासातत्ये अश्नीतपिबतेत्येवं सततं यस्यां सा अश्नीतपिबता पचतभृज्जता खादतमोदता एहीडादयो
न्यपदार्थे एहीडमित्यस्मिन् कर्मणि वदेहीडं एहियवं उद्धरकोष्ठात् उद्धरउत्सृजदेहीति यस्यां क्रियायां सा उद्धरोत्सृजा उद्ध
मविधमा अश्नानपिबता भिंद्धिलवणा उद्धिकर्मणा बद्धकलमाचाकृति कर्त्वरीत्या विदधाति उद्धरोत्सृजकर्मणा बद्धकलमपचते
आतीकेगामस्मा सेनचेत कर्तानिधाव तद्वावधि उद्धिको... उद्धिसेवः नास्तिकुतोभयमस्य सो कुतोभयः अ
न्यो राजाराजांतरं चिदेव चिन्मात्रं इषदकडारः ईषत्पिंगलः ईषत्कृष्णवचनेनेविवाचा ईषदकं नञ् अनञ्जपा सममपाते न
लोपोनञः नञोनस्य लोपः स्यादुत्तरपदे अ ब्राह्मणः तस्मान्नुडचि लुप्तनकारान्नञ उत्तरपदस्याजादेर्नुडागमः स्यात्
अनश्वः अधर्मवाचकत्वाद्वा तावेनमहाय्यविकल्पते स्वोहाम लघुसंदेहाः प्रध्वोक्तानभिहिताद्युतायामस्तेदिनभिहिता
पवाहिकप्रयोगाच्च तेनानुपलब्धिरवचादेः चिन्मिन्यादिनिदंनञोनलोपस्त्रिडेकेपि अपचसि त्वंजाल्म नेकधेयादे
तुनञाहेनसदनुपघेतिसमासः नखाएनपान्नवेदानासत्यान्नबुधिनकुलनखनपुंसकनक्षत्रनक्रनाकेषु प्रकृत्या
दितिज्ञात्रेतःवेदाद्युत्वमृत्रे नखत्वा असत्यानअसत्यानासत्यानपुंसकवलीलिनगुविः नक्षत्रमबद्धनखनमक्षत्रान्न स्त्री ५२
पुंसयोग्यानपुंसककलाविधियात् नक्रः रनोतिनक्रं वेदोयत्रेः कर्त्तवेवाक्रवनिर्जितिलिपात् नकाम रतीतिनकाः कं सेको न
अकमस्मिन्निति नाकः नगोपाणिः नृत्यतरस्यां नगाश्च नात्वं नमक्कृत्वाः नगाः अगाः पर्वताः अप्राणिषु किं अगो वृषलः
॥ अन्यत्रेविलक्षिसमर्थविविसश्वेतलवाकं नु ४ तेनो ४ नतलगसदो विकल्पतरस्पर्धितेनरदोदाग मेत्यादौ अस्देहाद तिनजतलुक व अकृताका ममहितनिमव्ययीतावः इतिदृशवक
अनुपलब्धिआविवादोनजलुकवः अधि ... मिसद्यनिजाधवीतिकल्पनात् ...

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ष्टि

श्रीतेन नित्यं शीकांडी विकल्पो इत्यतो नित्यमनुवर्त्तमाने कुगतिप्रादयः एते समर्थेन नित्यं समस्यंते कुत्सितः पुरुषः कुपुरुषः ग
तिश्चेत्यनुवर्त्तमाने ऊर्यादिच्विडाचश्च एते क्रियायोगे गतिसंज्ञाः स्युः ऊरीकृत्य शुक्लीकृत्य पटपटाकृत्य कारिकाशब्दस्योप
संख्यानं कारिका क्रिया कारिकाकृत्य अनुकरणं चानितिपरं खाट्कृत्य अनितिपरं किं खाडिति कृत्वा निरष्ठीवत् आदरा
नादरयोः सदसती सत्कृत्य असत्कृत्य भूषणेऽलं अलंकृत्य भूषणे किं अलं कृत्वौदनं गतः पर्याप्तमित्यर्थः अनुकरणमि
र त्यादि त्रिसूत्री स्वभावात्कृञ्विषया अन्तरपरिग्रहे अन्तर्हत्य मध्ये हत्वेत्यर्थः अपरिग्रहे किं अन्तर्हत्वा गतः हतं परिगृह्य गत इत्यर्थः
कणेमनसी श्रद्धाप्रतीघाते कणेहत्य पयः पिबति मनोहत्य कणेशब्दः सप्तमीप्रतिरूपको निपातोऽभिलाषातिशये वर्त्तते म
नःशब्दोप्यत्रैव पुरोऽव्ययं पुरस्कृत्य अस्तं च अस्तमिति मान्तमव्ययं गतिसंज्ञं स्यात् अस्तंगत्य अच्छगत्यर्थवदेषु अव्ययमित्येव
अच्छगत्य अभिमुखं गत्वा उदकं वेत्यर्थः अव्ययं किं जलमच्छं गच्छति अदोऽनुपदेशे अदःकृत्य अदःकृतं परंप्रत्युपदेशे प्रत्युदा
हरणे तिरोऽन्तर्द्धौ तिरोभूय विभाषा कृञि तिरःकृत्य तिरस्कृत्य तिरःकृत्वा उपाजेऽन्वाजे एतौ कृञि वा गतिसंज्ञौ उपाजेकृत्य उ पाजेकृत्वा
अन्वाजेकृत्य अन्वाजेकृत्वा दुर्बलस्य बलमाधायेत्यर्थः साक्षात्प्रभृतीनि च कृञि वा गतिसंज्ञानि स्युः च्व्यर्थ इति वक्तव्यं सा
क्षात्कृत्य साक्षात्कृत्वा लवणंकृत्य लवणंकृत्वा मान्तत्वं निपातनात् अनत्याधान उरसिमनसी उरसिकृत्य उरसिकृत्वा अभ्यु
पगमेत्यर्थः मनसिकृत्य मनसिकृत्वा निश्चित्येत्यर्थः अत्याधानमुपश्लेषणं तत्र न उरसि कृत्वा पाणिं शेते मध्येपदेनिवच
ने च एते कृञि गतिसंज्ञा वा स्युः अनत्याधाने मध्येकृत्य मध्येकृत्वा निवचनेकृत्य वाचं नियम्येत्यर्थः नित्यं हस्ते पाणावुपयम
ने कृञि उपयमनं विवाहः स्वीकारमात्रमित्यन्ये हस्तेकृत्य प्राध्वं बंधने प्राध्वमित्यव्ययं प्राध्वंकृत्य बंधनेनानुकूलं कृत्वेत्यर्थः
प्रार्थनादिना वा आनुकूल्यकरणे प्राध्वं कृत्वा जीविकोपनिषदावौपम्ये जीविकामिव कृत्वा जीविकाकृत्य औपम्ये किं जीविकं

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

त्राप्यमाणाय: यदा सु सु सह: प्राक् समासवचनं नो गौ क्रियतेवेत् व्याघ्री अश्वक्रीती कच्छपी इति रूपं न स्यात् जातेरस्त्री विषयादयोपधादिति अदंतत्वमनुवर्त्तते पूर्वस्मादाद्य(?)त्पश्चात्सुबुत्पत्तिः आकारांतत्वाद्धि जातः पश्वाज्जा
तेरस्त्री [illegible] त्वेनङीपः प्राप्तिरेव नास्ति अदंतत्वाभावात् तस्मात् सुबुत्पत्तेः प्राक् समासवचनं कर्त्तव्यमेवेति निर्बाहः ॥१८॥

प्राचार्यः

क्त्वा प्रादिग्रहणमगत्यर्थं सुसुरूपः अत्र वार्त्तिकानि प्रादयो गताद्यर्थे प्रथमया प्रगत आचार्यः अत्याद्यर्थः क्रांताद्यर्थे द्विती
यया अतिक्रांतो मालामतिमालः अवादयः क्रुष्टाद्यर्थे तृतीयया अवक्रुष्टः कोकिलया अवकोकिलः पर्यादयो ग्लानाद्य
र्थे चतुर्थ्या परिग्लानोऽध्ययनाय पर्यध्ययनः निरादयः क्रांताद्यर्थे पंचम्या निष्क्रांतः कौशांब्या निष्कौशांबिः कर्मप्रवचनीया
नां प्रतिषेधः इह कं प्रति तत्रोपपदं सप्तमीस्थं सप्तम्यंते पदे कर्मणीत्यादौ वाच्यत्वेन स्थितं कुंभादि तद्वाचकं पदं उपपदसंज्ञं
स्यात् तस्मिंश्च सत्येव वक्ष्यमाणः प्रत्ययः स्यात् उपपदमतिङ् उपपदं सुबंतं समर्थेन नित्यं समस्यते अतिङंतश्च समासः कुंभं
करोतीति कुंभकारः इह कुंभस् कार इत्यलौकिकप्रक्रियावाक्यं अतिङ् किं मा भवान् भूत् माङि लुङिति सप्तमीनिर्देशात्
माङुपपदं अतिङ्ग्रहणं ज्ञापयति सुप्सुपेत्येतन्नेहानुवर्त्तते इह तिङ्वर्जं ते पूर्वगतिग्रहणं पृथक्कृत्या तिङ्ग्रहणं तत्रापकृ
ष्यते सुप्तिवनिवर्त्तं तथा च गतिकारकोपपदानां कृद्भिः सह समासवचनं प्राक् सुबुत्पत्तेरिति सिद्धं व्याघ्री अश्वक्रीती कच्छपी अमैवा
व्ययेन अमैव तुल्यविधानं यदुपपदं तदेवाव्ययेन सह समस्यते स्वादुंकारं नेह कालसमयवेलासु तुमुन् कालः समयो वेला
वा प्राप्तो भोक्तुं अमैवेति किं अग्रेभोजं अग्रे भुक्त्वा विभाषाग्रेप्रथमपूर्वेषु इति क्त्वाणमुलौ अमा चान्येन तुल्यविधानमेतत् तृतीयाप्रभृ
तीन्यन्यतरस्यां उपदंशस्तृतीयायामित्यादीन्युपपदानि अमंतेनाव्ययेन सह वा समस्यंते मूलकेनोपदंशं भुंक्ते मूलकोप
दंशं भुक्त्वा च तृतीयाप्रभृतीन्युपपदानि क्त्वांतेन सह वा समस्यंते उच्चैः कृत्य उच्चैः कृत्वा अव्ययेयथा[illegible]भिप्रेतति क्त्वा इति
त्याप्राप्तेति किं अलं कृत्वा खलु कृत्वा तत्पुरुषस्यांगुलेः संख्याव्ययादेः संख्याव्ययादेरंगुल्यंतस्य तत्पुरुषस्य समासांति [illegible] ४४
ऽच् स्यात् द्वे अंगुली प्रमाणमस्येति द्व्यंगुलं दारु निर्गतमंगुलिभ्यो निरंगुलं अहः सर्वैकदेशसंख्यातपुण्याच्च रात्रेः एभ्यो रात्रेरच्
स्यात् चात्संख्याव्ययादेः अहर्ग्रहणं द्वंद्वार्थं अहश्च रात्रिश्च अहोरात्रः सर्वा रात्रिः सर्वरात्रः संख्यातरात्रः पुण्यरात्रः द्वयो रात्र्योः

कृतिकर्मणोः कारि परतिखडी

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

समाहारो द्विरात्रं अतिक्रांतो रात्रिमतिरात्रः राजाहः सखिभ्यष्टच् एतदंतात्तत्पुरुषात् टच् स्यात् परमराजः अतिराजो क्षसखः अक्ष
स्वोरेव टिलोपः स्यात् न्याय्यवत्रमादः देवस्य दीक्षितो द्यादीनः अद्विताद्विद्विगुः तमधीष्टकृत्स्वधिकारे द्विगोर्वि वयसुष्टत्रौ रात्रमहः सवस्त्रा रा
त्रेति सखः लिंग विशिष्टपरिभाषा अक्षि स्यन्ना देह महाणां राज्ञी मद्रराज्ञी अक्षोक्ष एतेभ्यः सर्वाद्विस्थः परस्यात् हन्नन्नस्य अक्षा
देशः स्यात् समासांते परे अक्षोदंतात् अदंतपूर्वपदस्यादेकाल्परस्याक्षो नस्य णः स्यात् सर्वाह्नः संख्यातांह्नः द्वयोरह्नोर्भवः का
लाट्ठञ् द्विगोर्लुगनपत्ये इति अह्नोष्टुक् घञः स्त्रियामदंतद्वादाप् घञा घञपिवः अत्यन्तः क्षुन्नादिषु च एभ्यो णत्वं न स्यात् दीर्घा
ह्नी प्रावृट् एवं चैतदप्यमिह इत्यदंतानुकरणस्य चोनकर्तव्यः प्रातिपदिकांतेति णत्वं वारयितुं क्षुभ्नादिपाठस्यावश्यकत्वात् अ
दंतादिति परकरणोपेह परागतमहः पराह्नः संख्यादेः समाहारे समाहारे वर्तमानस्य संख्यादेरह्नादेशोन स्यात् संख्यादेरिति
स्पष्टार्थं द्वयोरह्नोः समाहारः द्व्यहः त्र्यहः उत्तममेकास्याश्च आभ्यामह्नादेशोन उत्तमप्राप्तिरर्थात् पुण्यशब्दः पुण्यैकाभ्यामिति
वक्तव्ये तत्र यित्सुचितं पुण्याहं एकाहः उत्तमयदराश्च पाश्च पश्चाग्निरर्थमिति संख्यातादः अग्रसंख्यादाभ्युदयः टच् स्यात् अ
ग्राभ्युरश्वाम्यो रसंसुखापस्त्यर्थः अनोश्मायःसरसांजातिसंज्ञयोः टच् उपानसं अमस्रावश्मः कालायसं मंडूकसरसमिति ज्ञा
तिः महानसं पिंडाश्मः लोहितायसं डूलसरसमिति संज्ञा ग्रामकौटाभ्यां च तक्ष्णः ग्रामस्य तक्षा ग्रामतक्षः साधारण इत्यर्थः कत्यां
तवकौटः स्वतंत्रः स्वयामोतक्षा चकौटतक्षः अतेःशुनः अतिश्वो वराहः अतिशय्या सेवा उपमानादप्राणिषु अप्राणिविषयकोप
मानवाचिनः परश्वथ्यात् स्याकर्षः श्वेव आकर्षः श्वा अप्राणिषु किं वानरः श्वेव वानरश्वा उत्तरमृगपूर्वाच्च सक्थ्नः चाद्ग्रुपमानाच्च
उत्तर सक्थ्नं मृगसक्थं पूर्वसक्थं फलकमिव सक्थिफलकसक्थं नावो द्विगोः नौशब्दांतात् द्विगोष्टच् स्यात् न तद्धितलुकि द्वा
भ्यां नौभ्यामागतो द्विनावरूप्यः द्विगोर्लुगनपत्य इत्यस्य अर्धाच्च अस्मात्पकर्षणात् हलादेर्लुक पंचनावप्रियः द्विनावं त्रिनावं अस
द्धितलुकीति किं पंचभिर्नौभिः क्रीतः पंचनौः अर्धाच्च अर्धान्नावष्टच् स्यात् नावोर्धमर्धनावं क्लीबत्वं लोकात् ख[illegible]ावो द्विगो

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

रहोद्विरत्वास्येद्वद्यात् द्विरवारं द्विरवारि अर्द्धरवारं अर्द्धरवारि द्वित्रिभ्यामञ्जलेः टच्वा स्यात् द्विगौ द्व्यञ्जलं द्व्यञ्जलि त्र्य[...]लं त्र्यञ्जलि
व द्वाभ्यामञ्जलिभ्यां क्रीतः द्व्यञ्जलिः ब्रह्मणो जानपदाख्यायां ब्रह्मान्तात्तत्पुरुषात् टच् स्यात् समासेन जानपदत्वमाख्यायते चेत्
सुराष्ट्रे ब्रह्मा सुराष्ट्रब्रह्मः कुमहद्भ्यामन्यतरस्यां आभ्यां ब्रह्मणो वा टच् स्यात् तत्पुरुषे कुत्सितो ब्रह्मा कुब्रह्मः कुब्रह्मा आन्महतः स
मानाधिकरणजातीययोः महत आकारोऽन्तादेशः स्यात् समानाधिकरणे उत्तरपदे जातीये च परे महांश्चासौ देवश्च महादेवः महा
देव महाजातीयः समानाधिकरणे किं महतः सेवा महत्सेवा लाक्षणिकं विशेषणमप्यत्र इति समासोऽयं दीर्घः न इति विवक्षितं महा
बाहुर्नस्यात् तस्मात् लक्षणप्रतिपदोक्तयोः प्रतिपदोक्तस्येति परिभाषया नेह प्रवर्तते समानाधिकरणग्रहणसामर्थ्यात् आदि
तियोगविभागादाद्यपि गकारादन्यत्र इति निर्देशाद्वा एकादश महतो वाद्यस्य पूर्वकर्मधारयेतिपूर्वपदविकल्पे आद्वं महाजाती
यः महदादेर्घासकरविशिष्टेषूपसंख्यानं पुंवद्भावश्च असमानाधिकरणार्थमिदं महतो महत्या वा घासो महाघासः महा
करः महाविशिष्टः अष्टनः कपाले हविषि अष्टाकपालं हविः चरुः केगो गवादिपरस्य कद्व्यंशे मयः अष्टनश्चाबवक्तव्यमित्यर्थः अ
ष्टागवं शकटं अत्र पुस्तकान्तरे आदितियोगविभागाद्वा [...] अष्टानां गवां समाहारेण च गवां श[...]कटम् अष्टा
वं घष्टनः संख्यायामबहुव्रीह्यशीत्योः आत्स्यात् द्वौ च दश च द्वादश अष्टाधिकादश अष्टादश द्वाविंशतिः अष्टाविंशतिः
अबहुव्रीह्यशीत्योः किं द्वित्राः द्व्यशीतिः प्राक्शतादिति वक्तव्यं नेह द्विशतं द्विसहस्रं त्रेस्त्रयः त्रिशब्दस्य त्रयस्स्यात् पूर्वविषये त्रयो
विंशतिः बहुव्रीहौ तु त्रिदशाः त्रिदशा सङ्ख्येये बहुव्रीहिः त्र्यशीतिः त्र्यशीतिः प्राक् शतादित्येव त्रिशतं त्रिसहस्रं विभाषा चत्वारिं
शत्प्रभृतौ सर्वेषां द्व्यष्टनोस्त्रेश्च प्रागुक्तं वा स्यात् चत्वारिंशदादौ परे द्विचत्वारिंशत् द्वाचत्वारिंशत् अष्टचत्वारिंशत् अष्टाचत्वारि
शत् त्रिचत्वारिंशत् त्रयश्चत्वारिंशत् एवं पञ्चाशत् षष्ट्यादौ समर्थितं च तिसृषु एकादिश्चैकस्य चादुक् एकादिर्न्नञ् एकस्य स्यात् एक
शतम् अनुनासिकविकल्पस्य समासेन संख्यासमानाधिकरणैकविंशतिः एकेनैव विंशतिरेकोनविंशतिः एकान्नविंशतिः

मन्महस्तरसेमहा [...] इति लक्ष्णालोपो यर द्विदेश आक्रमणसमास रवयद्विरस्य तिलद्विस लक्ष्मीबाहुः महाबाहु [...] प्रतिपदोक्तः [...] स्यात् महतो बाहुः यथा अक्षमहा बाहुरिति तु स्यात् स पूर्वकुपातलक्षणप्रतिपदोक्तयो रिति परिभाषा नेह प्रवर्त्तते आदितियोगविभा गोवा क्रियातातत्त्वनिर्वा होवा महदादेरश्चोक स्यात् प्रसम्यमानाधिक रणेन तत्र शास्त्रिप्रवृत्ति मिहाना

४५

पंश्चाबहुव्रीह्यशीत्योः [...] शाम्नः ९४ समस्यन्ताप्र द्विगमरैतल्पसु च भैताम [...] द्वित्रिचतुर्भ्यः स्यात् [...]

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

शतिः एकान्नविंशतिः एकाद्नविंशतिः एकोनविंशतिरित्यर्थः षष्ठत्वे दत्वं दशाधिसत्त्वरादेश्चुत्वं च धासुवेतिवाच्यः षोडन्त्वं षोडश षोढा
षड्धा परवल्लिंगं द्वंद्वतत्पुरुषयोः एतयोः परपदस्येव लिंगं स्यात् कुक्कुटमयूर्याविमे मयूरीकुक्कुटाविमौ अर्द्धपिप्पली द्विगुप्रा
प्तापन्नालंपूर्वगतिसमासेषु प्रतिषेधो वाच्यः पंचसु कपालेषु संस्कृतः पंचकपालः पुरोडाशः प्राप्तो जीविकां प्राप्तजीविकः आ
पन्नजीविकः अलंकुमार्यै अलंकुमारिः अतएव ज्ञापकात्समासः निष्कौशाम्बिः पूर्ववदश्ववडवौ द्विवचनमतंत्र अश्ववडवौ
अश्ववडवान् अश्ववडवैः रात्राह्नाहाः पुंसि एतदंतौ द्वंद्वतत्पुरुषौ पुंस्येव अनंतरस्यापरवल्लिंगतापवादोऽयं परत्वात्समाहा
रनपुंसकतां बाधते अहोरात्रः रात्रेः पूर्वभागः पूर्वरात्रः पूर्वाह्नः घ्यहः संख्यापूर्वं रात्रं क्लीबं द्विरात्रं त्रिरात्रं गणरात्रं अपथं नपुंस
कं तत्पुरुषस्येव अन्यत्र तु अपथो देशः कृतसमासान्तनिर्देशान्नेह अपंथाः अर्द्धर्चाः पुंसि च अर्द्धर्चादयः शब्दाः पुंसि क्लीबे च स्यु
: अर्द्धर्चः अर्द्धर्चं ध्वजः ध्वजं एवं तीर्थशरीरमंडपयूपदेह अंकुशकलश इत्यादि जात्याख्यायामेकस्मिन्बहुवचनमन्यतरस्यां
एको व्रीहिर्बहुवद्भवति ब्राह्मणाः पूज्याः ब्राह्मणः पूज्यः अस्मदो द्वयोश्च एकत्वे द्वित्वे च विवक्षिते अस्मदो बहुवचनं वा स्यात्
वयं ब्रूमः पक्षे अहं ब्रवीमि आवां ब्रूवः इति वा सविशेषणस्य प्रतिषेधः पटुरहं ब्रवीमि फल्गुनीप्रोष्ठपदानां च नक्षत्रे द्वित्वे बहुव
चनं कार्यं वा स्यात् पूर्वे फल्गुन्यौ पूर्वे प्रोष्ठपदे पूर्वाः फल्गुन्यः पूर्वाः प्रोष्ठपदाः नक्षत्रे किं फल्गुन्यो माणविके तिष्यपुन
र्वस्वोर्नक्षत्रद्वंद्वे बहुवचनस्य नित्यं द्विवचनं बहुत्वे बहुवचनं भवति तिष्यश्च पुनर्वसू [illegible] वति तिष्यपुनर्वसू तिष्येति किं वि शाखा
नुराधाः नक्षत्रेति किं तिष्यपुनर्वसवो माणवकाः सनपुंसकसमाहारे द्विगुर्द्वंद्वश्च नपुंसकं स्यात् परवल्लिंगापवादः पंच
गवं दंतोष्ठं अकारान्तोत्तरपदो द्विगुः स्त्रियामिष्टः पंचमूली आबन्तो वा पंचखट्वी पंचखट्वं अनो नलोपश्च वा द्विगुः स्त्रियां पंच
तक्षी पंचतक्षं पात्राद्यंतस्य न पंचपात्रं त्रिभुवनं चतुर्युगं पुण्यसुदिनाभ्यामह्नः क्लीबतेष्टा पुण्याहं सुदिनाहं पथः संख्याव्य

.केनाविस्सत्रेणअ.
त्रद्विगुप्राप्तापन्नालं
तिके अलंपूर्वसमासम
भाषमार्गादिनिकुमारि रिति
समासः॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

यादेः संख्याव्ययरूपादेः परः कृतसमासांतः पथशब्दः क्लीबमित्यर्थः त्रयाणां पंथाः त्रिपथं विरूपः पंथाः विपथं कृतस
मासग्रहणात्किं दृढपंथाः सामान्ये नपुंसकं मृदु पचति प्रातः कमनीयं तत्पुरुषोऽनञ्कर्मधारयः अधिकारोऽयं संज्ञायां कं
थोशीनरेषु कंथांतस्तत्पुरुषः क्लीबं स्यात् सा चेदुशीनरदेशोत्पन्नायाः कंथायाः संज्ञा सुशमस्यापत्यानि सौशमयः तेषां कं
था सौशमिकंथं संज्ञायां किं वीरणकंथा उशीनरेषु किं दाक्षिकंथा उपज्ञोपक्रमं तदाद्याचिख्यासायां उपज्ञांत उपक्रमांत
श्च तत्पुरुषो नपुंसकं स्यात् तयोरुपज्ञायमानोपक्रम्यमाणयोरादिः प्राथम्यं चेदाख्यातुमिष्यते पाणिनेरुपज्ञा पाणिन्यु
पज्ञं ग्रंथः नंदोपक्रमं द्रोणः छाया बाहुल्ये बाद्यांतस्तत्पुरुषो नपुंसकं स्यात् पूर्वपदार्थबाहुल्ये इक्षूणां छाया इक्षुच्छायं वि
भाषा सेनेति विकल्पस्यापवादः इक्षुच्छायानिषादिन्य इति तु सत्संगत्वान्निषादिन्य इत्याद्युपश्लेषो बोध्यः सभा राजाऽमनुष्यपू
र्वा राजपर्यायपूर्वो मनुष्यपूर्वश्च सभांतस्तत्पुरुषो नपुंसकं स्यात् इनसभं ईश्वरसभं पर्यायस्यैवेष्यते नेह राजसभा
चंद्रगुप्तसभा अमनुष्यशब्दो रूढ्या रक्षःपिशाचादीनाह रक्षःसभं पिशाचसभं अशाला च संघातार्थया सभया तदंतस्त
त्पुरुषः क्लीबं स्यात् स्त्रीसभं स्त्रीसंघात इत्यर्थः अशाला किं धर्मसभा धर्मशालेत्यर्थः विभाषा सेनासुराच्छायाशालानिशानां
एतदंतस्तत्पुरुषः क्लीबं वा स्यात् ब्राह्मणसेनं ब्राह्मणसेना यवसुरं यवसुरा कुड्यच्छायं कुड्यच्छाया गोशालं गोशाला श्व
निशं श्वनिशा तत्पुरुषोऽनञ्कर्मधारय इत्यनुवृत्तेर्नेह दृढसेनो राजा असेना परमसेना इति तत्पुरुषः शेषो बहुव्रीहिः ५६
अधिकारोऽयं द्वितीयाश्रितेत्यादिना यस्य त्रिकस्य विशिष्य समासो नोक्तः स शेषः प्रथमांतमित्यर्थः अनेकमन्यपदार्थे अनेकं
प्रथमांतं अन्यपदार्थे वर्तमानं वा समस्यते स बहुव्रीहिः अप्रथमाविभक्त्यर्थे बहुव्रीहिरिति समानाधिकरणानामिति फलि
तं प्राप्तमुदकं यं प्राप्तोदको ग्रामः ऊढरथोऽनड्वान् उपहृतपशू रुद्रः उद्धृतौदना स्थाली पीतांबरो वीरपुरुषको ग्रामः प्र

॥प्रथमाविभक्तिः सं
कस्य न द्विवच
नमिति॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

मार्धेतुन दृष्टे देवेगतः व्यधिकरणानामपि न प्रवर्तितुकं मस्य प्रादिभ्यो धातुजस्य वाच्यो वा चोत्तरपदलोपः प्रपतितः पर्णः प्रपर्णः न
ञोऽस्त्यर्थानां वाच्यो वा चोत्तरपदलोपः अविद्यमानः पुत्रः अपुत्रः अस्तीति विभक्तिप्रतिरूपकमव्ययं अस्तिक्षीरा गौः स्त्रियाः पुंवद्भा
षितपुंस्कादनूङ् समानाधिकरणे स्त्रियामपूरणी प्रियादिषु भाषितपुंस्कादनूङ् ऊङोऽभावोऽस्यामिति बहुव्रीहिः निपातनात्पंच न
म्या अलुक् षष्ठ्याश्च लुक् तुल्ये प्रवृत्तिनिमित्ते यदुक्तपुंस्कं तस्मात्परऊङ्भावो यत्र तथाभूतं तस्य स्त्रीवाचकस्य शब्दस्य पुंवाचकस्ये
वरूपं स्यात् समानाधिकरणे स्त्रीलिंगे उत्तरपदे न तु पूरण्यां प्रियादौ च परतः गोस्त्रियोरिति ह्रस्वः चित्रा गावो यस्येति लौकिक
विग्रहे चित्रा अस् गो अस् इत्यलौकिकविग्रहे चित्रगुः रूपवद्भार्यः चित्राजरती गौर्यस्येति विग्रहे अनेकोक्तेर्बहूनां बहुव्री
हिः अत्र केचित् चित्राजरतीगुः जरती चित्रा गुर्वा एव दीर्घा तन्वी जंघः तन्वी दीर्घा जंघः त्रिपदे बहुव्रीहौ प्रथमं न पुंवत् उत्तर
पदस्य मध्ये व्यवधानात् द्वितीयमपि न पुंवत् पूर्वपदत्वाभावात् उत्तरपदत्वाद्द्विसमासस्य चरमावयवे रूढः पूर्वपदत्वादस्य
प्रथमावयवे इति वदंति तस्करत्तस्क नेह पूर्वपदमाक्षिप्यते आनङ् तद्दन्यत्र यथा तेनोपात्तस्य पुंवदेव चित्राजरद्गुरित्यादि हेतूपोह्रङ्रिट्टउक्त
अत एव चित्रा जरत्यो गावो यस्येति दृढगतेपि चित्राजरद्गु इति तात्पर्य कर्मधारये पूर्वपदे तु द्वयोरपि पुंवत् जरच्चित्रगुः कर्म चोरइतिदत्तउवर्णोलेख
धारयोत्तरपदे तु चित्रजरद्गवीकः स्त्रियाः किं ग्रामणिकुलं दृष्टिरस्य ग्रामणिदृष्टिः भाषितपुंस्कात् किं गंगाभार्यः अनूङ् किं भ्रमात्॥
वामोरूभार्यः समानाधिकरणे किं कल्याण्या माता कल्याणीमाता स्त्रियां किं कल्याणीप्रधानः पूरण्यां तु अप्पूरणीप्रमा
ण्योः पूरणार्थप्रत्ययांते स्त्रीलिंगे तदंतात् समासांतो अप् बहुव्रीहेः स्यात् कल्याणी पंचमी आसां रात्रीणां ताः कल्याणीपंच
मा रात्रयः स्त्री प्रमाणी यस्य स स्त्रीप्रमाणः पुंवद्भावनिषेधोऽप्रत्ययप्रधानपूरण्यामेव रात्रिः पूरणी वाच्या वेष्वकोदाहरणेषु
रत्वाः अन्यत्र तु नद्यृतश्च नद्युत्तरपदात् ऋदंतोत्तरपदाच्च बहुव्रीहेः कप् स्यात् केणः केपरे णो ह्रस्वः स्यादिति प्राप्ते नंकपि

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

कपिपरेकस्वोनस्यात् कल्याणपंचमीकःपक्षः अत्रतिरोहितावयवत्वेदस्यपक्षस्यान्यपदार्थत्वाराजिरप्रधानं बहुकर्तृकिः
अप्रियादिषु किं कल्याणीप्रियः प्रियामनोज्ञा कल्याणीसुनगा दुर्नगात्तक्किः सविवस्त्रसाकांताक्षांतासमावपलादुहिता
वामाअचलातनया सामान्येनपुंसकं हृदंतकिद्धस्यमहृदंतक्किः स्त्रीत्वविवक्षायांतुदृढात्तक्किः तसिलादिष्वाकृत्वसुचःत
सिलादिषु कृत्वसुजंतेषु परेषु स्त्रियाःपुंवत्स्यात् परिगणनं कर्तव्यं अव्ययस्त्विब्यासिपरिहारार्थं त्रतसौ तरप्तमपौ चरट्
जातीयरौ कल्पदेश्यदेशीयरौ रूपप्पाशपौ थालतिलथ्यौ नौबह्वीषु बहुत्र बहुतः दर्शनीयतरा दर्शनीयतमा पटुरूपे
तिवक्ष्यमाणेहस्वःपुंवद्भावं बाधते पट्वीतरा पटुतमा पटुचरी पटुजातीया दर्शनीयकल्पा दर्शनीयदेशीया दर्शनी
यरूपा दर्शनीयपाशा बहुषोवृनाम्नाइकीट् कतीः अकास्योहिताअडध्या बहल्पार्थस्यपुंवद्भावो वक्तव्यः बह्वीभ्यो देहि बहुशः
वतलोप्युणवचनस्य शुक्लाबाःशाव:शुक्लावेषु कृता गुणवचनं किं कल्याणीतावः कत्रीत्वं ज्ञारदःकृत्वा धंतेस्यादौतु सामान्येनपुंसकं स्य*
तस्यादितद्धिते हस्तिनीनांसमूहः हास्तिकं अदेकिं रोहिण्याःस्त्रीस्याद् गोविंदोत्र्यूपत्ते अगोगणतिद किंतु पुंवद्वेवत्र या
यादेवताःस्यस्थालीपाकस्यआग्नेयः सपत्नीज्ञाह श्रियाज्ञातुपर्यायोऽसपत्नाशब्दाद्रवादिव्रातुनोकः समानःपतिर्य
स्याःइतिविग्रहे विवाहनिबंधनपतिशब्दमाश्रित्यनित्यस्त्रीलिंगोद्वितीयः स्वामिपर्यायपतिशब्देनतापितपुंस्कस्तृतीयः
आद्ययोःस्त्रीवाद्यणसपत्न्याअपत्यंसापत्नः तृतीयात्तुलिंगविशिष्टपरिभाषयापत्नतरपदलक्षणोण्प्रत्ययेनतस्त्रीवा ५१
दोरूढयोरेवग्रहणात् सापत्यः वक्तव्यमोयनत्वनामाभाषात्वा वक्ताः तवदीयाः एतदायत्विकिमेकवद्धितेवेतिस्य त्वेचन कर्त
व्यंसर्वनाम्नोवृत्तिमात्रेइतितापकारेगागतार्थत्वात् सर्वमयः सर्वकाम्यति सर्वकास्यापत्यं सर्वकतायः सर्वप्रियः
इत्यादि सर्वस्मै देहि तस्मैपाहि तिलिंगात् तेनाकथयेकत्रीपरतोवनसर्विका:सर्वा:ऊकर्याम्भृदिषु ऊकर्या ऊकंऊकं

अत्रायमाशयः [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

रोहं मृग्याः पदं मृगपदं मृगक्षीरं काकशावः क्यङ् मानिनोश्च एतयोः परतः पुंवत् एनीवाचरतीति एतायते श्येनीवाचर
तीति श्येतायते स्वभिन्नां कांचिद्दर्शनीयां मन्यते दर्शनीयमानी स्वां दर्शनीयां मन्यते दर्शनीयमानी चैत्रः न कोप
धायाः कोपधायाः स्त्रिया न पुंवत् पाचिकाभार्यः रसिकाभार्यः मद्रिकाभार्यः मद्रिकायते कोपधप्रतिषेधे तद्धितवुग्रह
णं नेह पाकभार्यः पाकभार्या यस्य पाकभार्यः संज्ञापूरण्योश्च अनयोर्न पुंवत् दत्ताभार्यः दत्तामानिनी दानक्रियानिमित्तः स्त्रियाः पुंसि
वसंज्ञास्ततो न भिन्नतीति पुंस्कमस्ति पंचमीभार्यः वृद्धिनिमित्तस्य च तद्धितस्यारक्तविकारे वृद्धिशब्देन विहिता या वृद्धिस्तद्धे
तुर्यस्तद्धितो रक्तविकारार्थभिन्नस्तदन्ता स्त्री न पुंवत् स्रौघ्नीभार्यः माथुरीयते माथुरीमानिनी वृद्धिनिमित्तस्य किं मध्यमभार्यः तद्धित
स्य किं काण्डलावभार्यः वृद्धिशब्देन किं तावकभार्यः रक्ते तु काषायी कंथा यस्य स काषायकंथः विकारे तु हैमी मुद्रिका यस्य
हैममुद्रिकः वृद्धिशब्देन वृद्धिं प्रति फलोपधानाभावादिह पुंवत् वैयाकरणभार्यः सौवश्वभार्यः स्वांगाच्चेतः स्वांगाद्य ईकारस्त
दन्ता स्त्री न पुंवत् सुकेशीभार्यः स्वांगात्किं पटुभार्यः इतः किं सुकेशाभार्यः अमानिनीति वक्तव्यं सुकेशमानिनी सुकेश
मानिनी जातेश्च जातेः परो यः प्रत्ययस्तदन्तं न पुंवत् शूद्राभार्यः ब्राह्मणीभार्यः सौत्रस्यैवायं निषेधः तेन हस्तिनीनां समू
इति हास्तिकमित्यत्र भस्याढे भवत्येव संख्ययाव्ययासन्नादूराधिकसंख्याः संख्येये संख्येयार्थया संख्यया अव्ययादयः समस्य
ते स बहुव्रीहिः दशानां समीपे ये संति ते उपदशाः नव एकादश वेत्यर्थः बहुव्रीहौ संख्येये इति वक्ष्यमाणो डच् विंश
तिविंशाः तेर्डिति विंशतेर्भस्य तिशब्दस्य लोपः स्यात् डिति आसन्नविंशाः विंशतेरासन्ना इत्यर्थः अदूरविंशाः अधिक
विंशाः द्वौ वा त्रयो वा द्वित्राः द्विरावृत्ता दश द्विदशाः विंशतिरित्यर्थः दिङ्नामान्यन्तराले दिशो नामान्यन्तरालवाच्ये
वा समस्यन्ते दक्षिणस्याः पूर्वस्याश्च दिशोऽन्तरालं दक्षिणपूर्वा नामग्रहणाद्यौगिकानां न ऐन्द्र्याश्च कौवेर्याश्चान्तरालं तत्रतेने

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

दमितिस्वरूपे समस्यंते यद्ग्रहणविषये स्वरूपे पदे तृतीयांतेव पदग्रहणविषये इदं तु दमित्यर्थे समस्यते कर्मव्यतिहारे सब

हुव्रीहिः इतित्राष्टादशे विषये विग्रहोपलभ्यते अन्येषामपि दृश्यते इति दीर्घः इत्यनुवर्तमाने इति कर्मव्यतिहारे बहुव्रीहेः पूर्व

पदस्य दीर्घः इच् समासांतो वक्ष्यते तिष्ठद्गुप्रभृतीनि च प्रत्ययपाठादव्ययीभावत्वमव्ययत्वं च केशाकेशि केशेषु केशेषु गृहीत्वा युद्धं प्रव

र्त्तं केशाकेशि दंडादंडि दंडैश्च दंडैश्च प्रहृत्येदं युद्धं प्रवृत्तं दंडादंडि मुष्टीमुष्टि अर्थेण: उवर्णांतस्य नस्य गुणः स्यात् द्विते परे अवादेशः

बाहूबाहवि उरोदिति बहुलं वा गुणो क्किः संज्ञापूर्वको विधिरनित्य इति ज्ञापकात् तेन स्वायंभुवमित्यादि सिद्धं सरूपे ति

किं दण्डेन मुसलेन तेन सहेति तुल्ययोगे तुल्ययोगे वर्तमानं सहेत्येतत् तृतीयांतेन प्राग्वत् वोपसर्जनस्य बहुव्रीहेरवय

*सः वस्य सहस्य सः स्याद्वा पुत्रेण सह सपुत्रः सहपुत्रो वा गतः तुल्ययोगवचनं प्रायिकं सकर्मकः सलोमकः प्रकृत्याशिषि सहस्याह:

प्रकृत्यास्याद्वाशिषि स्वस्ति राज्ञे सहपुत्राय सहामात्याय अगोवत्सहलेष्विति वाच्यं सगवे सवत्साय सहलाय बहुव्रीहेः संख्ये

येडड्बहुगणात् संख्येये यो बहुव्रीहिस्तस्मात् डच् स्यात् उपदशाः अबहुगणात् किं उपबहवः उपगणाः अत्र स्वरे विशेषः सं

ख्याव्ययासन्नादूराधिकसंख्याः संख्येये निर्गता त्रिंशतो निस्त्रिंशाः निर्गतानि त्रिंशतः निर्गतस्त्रिंशतोऽङ्गुलिभ्यो निस्त्रिंशाः खड्गः बहुव्रीहेः स

क्थ्यक्ष्णोः स्वांगात् षच् व्यत्ययेन षष्ठी स्वांगवाचिसक्थ्यक्ष्यंतात् बहुव्रीहेः षच् स्यात् दीर्घसक्थः जलजाक्षी स्वा

गात्किं दीर्घसक्थि शकटं स्थूलाक्षा वेणुयष्टिः अक्ष्णोऽदर्शनादित्यच् अंगुलेर्दारुणि अंगुल्यंतात् बहुव्रीहेः षच् स्यात् दारुण्य ५८

र्थे पंचांगुलयो यस्य तत् पंचांगुलं दारु अंगुलीसदृशावयवं धान्यादिविक्षेपकाष्ठमुच्यते बहुव्रीहेः किं द्वे अंगुली प्रमाणम

स्या द्व्यंगुला यष्टिः बहुव्रीहेरित्येव पंचसु अंगुलिषु दारुणि किं पंचांगुलिर्हस्तः द्वित्रिभ्यां मूर्ध्नः द्वित्रिभ्यां मूर्ध्नः षः

स्यात् बहुव्रीहेः द्विमूर्धः त्रिमूर्धः नेतुर्नक्षत्रे अब्वक्तव्यः मृगो नेता यासां ता मृगनेत्रा रात्रयः पुष्यनेत्राः अंतर्बहिर्भ्यां च लो

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

उपसर्गाद्बहुलमपरदृष्टस्यावम
हि उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य णः
स्यात् नमनकार्येषु दिर्देकार
यदि न वेदृष्टिमतो बहुलोक्ते
बहिरङ्गमपि दृष्टस्य णत्वं प्राप्नि
र्वेति बहुव्रीहौ सिकारेलोके
उपसर्गाद्बहुलं इति प्र...
...क्रीणाः

नः अस्थूलोक्तेः स्थूलात् बहुव्रीहौ अचलोभिः बहिर्लोमिः अच्नासिकायाः संज्ञायां नसं चास्थूलात् नासिकान्ताद्बहुव्रीहेरच्
स्यात् नासिकाशब्दस्य नसं प्राप्नोति नत्वसंज्ञाप्रवर्तिनि पूर्वपदात्संज्ञायामगः पूर्वपदस्थान्निमित्तात्परस्य नस्य णः स्यात् संज्ञायां
नत्वगकारव्यवधाने द्रुरिव नासिका अस्य द्रुणसः खरणसः अगः किं ऋचामयनमृगयनं अत्र गयनादित्वान्निपातनात्
णत्वाभावो नासिका अस्य गोनसः इत्यादि प्रयोगेषु अस्थूलात् किं स्थूलनासिकः खुरखराभ्यां वा नस् खुरणाः खरणाः पक्षे ऽच्
पीत्यवे खुरणसः खरणसः उपसर्गाच्च प्रादेर्नासिकाया नसादेशः अच्संज्ञा पूर्ववत् उन्नता नासिका अस्य उन्नसः उपस
र्गाद्बहुलं अत्र प्रकारः उपसर्गाद्बहुलं उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य नस्य णः स्यात् बहुलं प्रणसः वेर्ग्रो वक्तव्यः
विगता नासिका अस्य विग्रः ख्यश्च विख्यः कथं विनर्दं नवधेति विगतया नासिकयोपलक्षिते निपात्यते
सुप्रातसुश्वसुदिवशारिकुक्षचतुरश्रैणीपदाजपदप्रोष्ठपदाः एते बहुव्रीहयोऽच्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते शोभनं प्रातरस्य
सुप्रातः शोभनं श्वः अस्य सुश्वः शोभनं दिवा अस्य सुदिवः शारेरिव कुक्षिरस्य शारिकुक्षिः चतस्रोऽश्रयोऽस्य चतुरश्रः एण्या इव
पादा अस्य एणीपादः अजपदः प्रोष्ठो गौः तस्येव पादा अस्य प्रोष्ठपदः नञ्दुःसुभ्यो हलिसक्थ्योरन्यतरस्यां अहलः
अहलिः असक्थः असक्थिः एवं दुःसु आभ्यां नित्यमसिच् प्रजामेधयोः नञ्दुःसुभ्यः सुप्रज इत्ये
व अप्रजाः दुःप्रजाः सुप्रजाः अमेधाः दुर्मेधाः सुमेधाः धर्मादनिच् केवलात् केवलात्पूर्वपदात्परो यो धर्मशब्दस्तदन्ताद्बहुव्री
हेरनिच् स्यात् कल्याणधर्मा केवलात् किं परमः स्वो धर्मोऽस्येति त्रिपदबहुव्रीहौ मा भूत् अत्र समासान्तो हि न केवलपूर्वपदं किं तु मध्य
मपदविशिष्टं सन्दिग्धसाध्यधर्मेत्यादौ तु कर्मधारयपूर्वपदो बहुव्रीहिः एवं परमस्वधर्मेत्यपि साध्वेव निरवधिर्धर्मा यस्य
निर्धर्मेत्यादिवत् पूर्वपदं तु बहुव्रीहिणा कृतैव तृणसोमेभ्यः जम्भा सुहरिततृणसोमेभ्यः जम्भेति निपात्यते जम्भो

शोभनो जंभो दंतो भक्ष्यं वास्य सुजंभा तृणमिव दंता यस्येति वा तृणजंभा एवं सोमजंभा स्वादिभ्यः किं
पतितजंभः दक्षिणेर्मा लुब्धयोगे दक्षिणे ईर्मं व्रणं यस्य दक्षिणेर्मा मृगः व्याधेन कृतव्रण इत्यर्थः इच् कर्मव्य
तिहारे यो बहुव्रीहिस्तस्मादिच् समासान्तः केशाकेशि मुसलामुसलि इदं स्यादित्यस्य नाद्यैवि वत्रु प्रीवा एवं सिद्धं द्वि
दण्ड्यादिभ्यश्च द्विदण्डि द्विमुसलि तत्रादन्यत्वात् प्रसंभ्यां जानुनोर्ज्ञुः आभ्यां परयो
र्जानुनो र्ज्ञुरादेशः स्यात् बहुव्रीहौ प्रगते जानुनी यस्य प्रज्ञुः संज्ञुः ऊर्ध्वाद्विभाषा ऊर्ध्वज्ञुः ऊर्ध्वजानुः धनुषश्च
धनुरंतस्य बहुव्रीहेरनङादेशः स्यात् शार्ङ्गधन्वा वा संज्ञायां शतधन्वा शतधनुः जायाया निङ् जायान्तस्य बहुव्री
हेर्निङादेशः स्यात् लोपो व्योर्वलि वकारयकारयोर्लोपः स्यात् युवतिर्जाया यस्य युवजानिः गन्धस्येदुत्
पूतिसुसुरभिभ्यः एभ्यो गन्धस्य इकारोऽन्तादेशः स्यात् उद्गन्धिः पूतिगन्धिः सुरभिगन्धिः गन्धस्येत्वे तदेकान्तग्रहणं एकान्त
कदेशवद् द्रव्यविभागेन लक्ष्यमाण इत्यर्थः सुगन्धि पुष्पं सलिलं च सुगन्धिर्वायुः नेह शोभना गन्धा द्रव्याण्यस्य सुगन्ध आ
पणिकः अल्पाख्यायां सूपस्य गन्धो लेशो यस्मिन् तत् सूपगन्धि भोजनं घृतगन्धि अल्पाख्यायां किं द्रव्यत्वे घृतगन्धो वि
विक्षे उपमानाच्च पद्मस्येव गन्धोऽस्य पद्मगन्धिः पादस्य लोपोऽहस्त्यादिभ्यः हस्त्यादिवर्जितादुपमानात् परस्य पादस्य
लोपः स्याद् बहुव्रीहौ समासान्तः व्याघ्रस्येव पादावस्य व्याघ्रपात् अहस्त्यादिभ्यः किं हस्तिपादः कुसूलपा ४९
दः कुम्भपदीषु च कुम्भपद्यादिषु पादस्य लोपो ङीष् निपात्यते स्त्रियां पादः कुम्भपदी स्त्रियां किं कुम्भपादः संख्या
सुपूर्वस्य पादस्य लोपः स्यात् समासान्तो बहुव्रीहौ द्विपात् सुपात् वयसि दन्तस्य दतृ संख्यासुपूर्वस्य दन्तस्य दतृ इत्यादेशः
स्याद् वयसि द्विदन् चतुर्दन् षड्दन्तः अस्य शिशोः सुदन् सुदती वयसि किं द्विदन्तः करी सुदन्तः स्त्रियां संज्ञायां द

॥ अर्थविदूरा रूपेणानर्थकस्य रूपाभिसंस्याश्च वादको मे विधि: तेन दंभी त्राह्मस्य दन्तुभेत्वा नांयत्रा स्विन्त्वाद्वेपिस बद्वेबहुत्व समासे दंतिन्: बहुवाग्मिकावा वाग्मिनारशिम्निति वृत्तयोपमाक्षरेव त्रान॥
नेति ८

वस्य दतृस्मात्त समासांतो बहुव्रीहौ अयोदती फालदती संज्ञायां किं समदंती विनाषा रूपावारोकाला दंतस्य दतृ बहुव्रीहौ
श्यावदंतः अरोकदन् अरोकदंतः अयानस्य दश्वम्रखपवराहेभ्यश्च पल्योदंतस्य दतृवा कुद्मलाग्रदन् कुद्मलाग्रदंतः ककु
दस्यावस्थायां लोपः असंजातककुत् पूर्णककुत् विककुत्स्यदंति त्रिककुत् त्रिककुद संज्ञायां पर्वते विशेषस्य त्रिक
कुदोन्यः उद्विभ्यां काकुदस्य लोपः उत्काकुत् विकाकुत् काकुदं तालु पूर्णाद्विभाषा पूर्णकाकुत् पूर्णकाकुदः सुहृद्दु ई
दौ मित्रामित्रयोः सुहृन्मित्रं दुर्हृदमित्रः अन्यत्र सुहृदयः दुरहृदयः प्रवृत्तिश्चः कप् बहुव्रीहौ ८
रस्कः प्रियसर्पिष्कः इस्तुमान् अनन्धान्न पयःनोः लक्ष्मीरिति एकवचनांतान्नित्यं ब्रूते द्विवचनबहुवचनांतेभ्यस्तु शेषाद्वि
भाषेति विकल्पेन कप् द्वितुमान् द्वितुस्कः अर्थान्नञः अनर्थकं मन्त्रः किं अपार्थं अपार्थकं इनः स्त्रियां बहुदंडिका नगरी
अमिनिस्मन्युद्गान्यर्थवितावानर्थकेनापि तदंतविधिप्रयोजनमिति बहुवाग्मिका स्त्रियां किं बहुदंडी बहुदंडिको ग्रामः
शेषाद्विभाषा अनुक्तसमासांताच्छेषाधिकारस्य बहुव्रीहेः कप्रत्ययस्याः महायशस्कः महायशाः अनुक्तसमासांतादिति किं व्याघ्र
पात् सुगंधिः प्रियपथः शेषाधिकारस्यात् किं उपबहवः प्रसरपूर्वा सुपुत्रः नेतादिनाशे बहुव्रीहौ तत्पुरुषः आयोन्यतर
स्यां कपिस्त्रावेत स्यकरवो वास्यात् बहुमालाकः बहुमालकः कबलावेबहुमालः मनसंज्ञायां शेषादिति प्रामः कप
स्यां संज्ञायां विश्वदेवाः स्यविश्वदेवः ईश्वरस्य इत्यसनोत्तरपदात्मकप् बहवः श्रेयांसो स्य बहुश्रेयान् गोस्त्रियो रिति
ह्रस्वत्वात्स इत्ययमो बहुव्रीहेर्नेतिवाच्यं बहवः श्रेयस्यो स्य बहुश्रेयसी बहुव्रीहेः किं अतिश्रेयसिः वंदिते भ्रातुः प्रजिते
र्हदयोत्सोढ्ढात्रा पुत्रदेतान्न कप् प्रशस्तो भ्राता यस्य प्रभ्राता सुभ्राता न पूजितादिति किं सोधकश्च बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोः १
स्वांगात्तत्यतः कालिदितेधिकिमर्थं बाहुकः नाडीतन्त्र्योः स्वांगे स्वांगे वेनाडीतन्त्री उत्स्त्री तदंता कप्स्यान्न बहुनाडिः
ह्रित्यतः प्राणेवितिबहुत्रेतरवदितेकिमर्थं बाहुकः नाडीतन्त्र्योः

॥ संख्याव्ययेत्याविशेषो बहुव्रीहिस्कासः तत्रनसर्वतास्य र्थः
उपसर्जनादि सर्वः

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

कायः बहुनेत्रार्थिता नेत्रार्धमनी स्त्रीप्रत्ययान्तत्वाद्बहुव्रीहिर्न स्यात् किं बहुनां कर्मधारयः बहुनेत्रीकायौ णिपवाणि
स्य कबलावोऽत्रनिपातात् वेत्र पूर्वीदहवेत्यर्थे प्रवाणी तन्तुवायशलाका निर्गता प्रवाणी अस्य निष्प्रवाणिः पटः समासान्
नवकस्त्यर्थः सप्तमीविशेषणे बहुव्रीहौ सप्तम्यन्तं विशेषणं च बहुव्रीहौ पूर्वं प्र ऽस्य कण्ठेकालः अत एव ज्ञापकाद्व्यधि
करणपदो बहुव्रीहिः चित्रगुः सर्वनामसंख्ययोरुपसंख्यानं सर्वश्वेतः द्विशुक्लः मिथोऽनयोः समासे संख्या पूर्वं शब्दपर
विप्रतिषेधात् द्व्यन्यः संख्यायां अल्पीयस्याः द्वित्राः द्वन्द्वेऽपि वा प्रियस्य गुडप्रियः प्रियगुडः गड्वादेः परा सप्तमी ग
डुकण्ठः क्वचिन्न वहेगडुः निष्ठा निष्ठान्तं बहुव्रीहौ पूर्वं स्यात् कृतकृत्यः जातिकालसुखादिभ्यः परा निष्ठा वाच्या सारङ्गज
ग्धी मासजाता सुखजाता प्रायिकं चेदं कृतकटः पीतोदकः वाहिताग्न्यादिषु आहिताग्निः अग्न्याहितः आकृतिगणो
ऽयं प्रहरणार्थेभ्यः परे निष्ठासप्तम्यौ अस्युद्यतः दण्डपाणिः क्वचिन्न विवृतासिः इति बहुव्रीहिः चार्थे द्वन्द्वः अनेकं सुब
न्तं चार्थे वर्तमानं वा समस्यते स द्वन्द्वः समुच्चयान्वाचयेतरेतरयोगसमाहाराश्चार्थाः परस्परनिरपेक्षस्यानेकस्यैकस्मि
न्नन्वयः समुच्चयः अन्यतरस्यानुषङ्गिकत्वेऽन्वाचयः मिलितानामन्वय इतरेतरयोगः समूहः समाहारः तत्रेश्वरं गुरु
ञ्च भजस्वेति समुच्चये भिक्षामट गां चानयेत्यन्वाचये च न समासः असामर्थ्यात् धवखदिरौ संज्ञापरिभाषं अनेकोक्तेः हो
तृपोतृनेष्टोद्गातारः द्वयोर्द्वन्द्वे ऋत्वाभुनङ् द्वन्द्वे होतापोता नेष्टोद्गातारः राजदन्तादिषु परं पूर्वप्रयोगार्हं परं स्यात् ५८
दन्तानां राजा राजदन्तः धर्मादिष्वनियमः अर्थधर्मौ धर्मार्थौ दम्पती दंपती जायापती जायाशब्दस्य जंभावो दंभावश्च निपात्यते वा
आकृतिगणोऽयं द्वन्द्वे घि द्वन्द्वे घिसंज्ञं पूर्वं स्यात् हरिश्च हरश्च हरिहरौ अनेकप्राप्तावेकत्र नियमोऽनियमः शेषे हरिगुरु
हराः हरिहरगुरवः अजाद्यदन्तं इदं द्वन्द्वे पूर्वं स्यात् ईशकृष्णौ बहुष्वनियमः अश्वरथेन्द्राः इन्द्राश्वरथाः घ्यन्तादजाद्यद

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

न विप्रतिषेधेन इडायां अन्यतरं शिवकेशवौ कर्तृन कृत्तानां समाहारो मातृपूर्वेण इदमेतत् शिरवसताः कुक्कुटाद्वि
समाहारेण किं पाण्डवसेनौ लघ्वक्षरं पूर्वं कुशकाशौ अल्पाच्तरं पूर्वं वर्णानामानुपूर्व्येण ब्राह्मणक्षत्रियविट्
शूद्राः मातुर्ज्यायसः युधिष्ठिरार्जुनौ द्वन्द्वश्च प्राणितूर्यसेनाङ्गानां एषां द्वन्द्व एकवत् स्यात् पाणिपादं मार्दङ्गिकपाणविकं र-
थिकाश्वारोहं समाहारस्यैकत्वादेकत्वे सिद्धे नियमार्थं प्रकरणं जात्यप्राणिनां समाहार एव द्वन्द्वः स्यात् अनुवादे चरणानां
चरणानां द्वन्द्व एकवत् सिद्धस्योपन्यासे स्थेणोर्लुङि सिवक्तव्य उदगात् कठकालापं प्रत्यष्ठात् कठकौथुमं अध्वर्युक्रतुरनपुं-
सकं यजुर्वेदे विहितो यः क्रतुस्तद्वाचिनामनपुंसकलिङ्गानां द्वन्द्व एकवत् स्यात् अर्काश्वमेधं अध्वर्युः क्रतुः किं इषुवज्रौ सा-
मवेदे विहितौ अनपुंसकं किं राजसूयवाजपेये अर्द्धर्चादी अध्ययनतोऽविप्रकृष्टाख्यानां अध्ययनेन प्रत्यासन्ना आख्या
येषां तेषां द्वन्द्व एकवत् पदककमकं जातिरप्राणिनां प्राणिवर्ज्जजातिवाचिनां द्वन्द्व एकवत् धानाशष्कुलि प्राणिनां तु वि-
ट्शूद्राः द्रव्यवाचिनामेवेष्टं रूपरसौ गमनाकुञ्चने विशिष्टलिङ्ग एकवद्भावः द्रव्यविशेषविवक्षायां तु बदराम-
लकानि विशिष्टलिङ्गो नदी देशोऽग्रामाः ग्रामवर्ज्जनदीदेशवाचिनां भिन्नलिङ्गानां समाहारे द्वन्द्वः स्यात् एकवत् उद्ध्य-
श्च इरावती च उद्ध्येरावति गङ्गा च शोणश्च गङ्गाशोणं कुरवश्च कुरुक्षेत्रं च कुरुकुरुक्षेत्रं भिन्नलिङ्गानां किं गङ्गायमु-
ने मद्रकेकयाः अग्रामाः किं जाम्बवं नगरं शालूकिनी ग्रामः जाम्बवशालूकिन्यौ क्षुद्रजन्तवः एषां समाहारे द्वन्द्वः स्यात्
यूकालिक्षं आनकुलात् क्षुद्रजन्तवः येषां च विरोधः शाश्वतिकः एषां प्राग्वत् अहिनकुलं गोव्याघ्रं काकोलूकमित्या-
दि परत्वाद्विभाषा वृक्षमृगेति प्राप्तं चकारेण बाध्यते शूद्राणामनिरवसितानां अबहिष्कृतानां शूद्राणां प्राग्वत् तक्षाय-
स्कारं पात्राद्बहिष्कृतानां तु चण्डालमृतपाः गवाश्वप्रभृतीनि च यथोच्चारितानि साधूनि स्युः गवाश्वं दासीदासमित्यादि

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

सि०त०कौ०

५१

विभाषा वृक्षमृगतृणधान्यव्यंजनपशुशकुन्यश्ववडवपूर्वापराधरोत्तराणां वृक्षादीनां सप्तानां द्वंद्वः अश्ववडवेत्यादि द्वंद्वत्रयं
प्राग्वत् वृक्षादौ विशेषाणामेव ग्रहणं प्लक्षन्यग्रोधं प्लक्षन्यग्रोधाः रुरुपृषतं रुरुपृषताः कुशकाशं कुशकाशाः व्रीहियवं व्रीहि-
यवाः दधि घृतं दधिघृते गोमहिषं गोमहिषाः शुकबकं शुकबकाः अश्ववडवं अश्ववडवौ पूर्वापरं पूर्वापरे अधरोत्तरं अधरो-
त्तरे फलसेनावनस्पतिमृगशकुनिक्षुद्रजंतुधान्यतृणानां बहुप्रकृतिरेव द्वंद्व एकवदिति वाच्यं बदराणि चामलकानि च ब-
दरामलकं जातिरप्राणिनामित्येकवद्भावः नेह बदरामलके रथिकाश्वारोहौ प्लक्षन्यग्रोधावित्यादि विभाषा वृक्षेति सूत्रे ये-
ऽप्राणिनस्तेषां ग्रहणं जातिरप्राणिनामिति नित्ये प्राप्ते विकल्पार्थं पशुग्रहणं हस्त्यश्वादिषु सेनांगत्वान्नित्ये प्राप्ते मृगाणां मृगै-
रेव शकुनीनां शकुनिभिरेव यत्र द्वंद्वः अन्यैस्तु सह इतरेतरयोग एवेति नियमार्थं मृगशकुनिग्रहणं एवं पूर्वापरमधरोत्तरमित्यपि
अश्ववडवग्रहणं तु पक्षे नपुंसकत्वार्थं अन्यथा परत्वात्पूर्ववदश्ववडवाविति स्यात् विप्रतिषिद्धं चानधिकरणवाचि विरुद्धा-
र्थानामद्रव्यवाचिनां द्वंद्व एकवद्वा स्यात् वैकल्पिकः समाहारद्वंद्वस्यार्थं इतरेतरेण प्राप्तः सविरुद्धार्थानां द्वंद्वश्चेति तद्द्र-
ऽव्यवाचिनामेवेति नियमार्थं तेन द्रव्यवाचिनामितरेतरयोग एव शीतोष्णे उदके स्तः विप्रतिषिद्धं किं नंदकपांचजन्ये ह[रेः] ×हपाञ्चिक×
समाहारे द्वंद्वो न त्वेव न दधिपयआदीनि एतानि नैकवत्स्युः दधिपयसी इध्माबर्हिषी निपातनाद्दीर्घः ऋक्सामे वाङ्मनसे अ-
धिकरणैतावत्त्वे च द्रव्यसंख्यावगमे एकवदेवेति नियमो न स्यात् दश दंतोष्ठाः विभाषा समीपे अधिकरणैतावत्त्वस्य सामीप्ये
न परिच्छेदे समाहार एवेत्येवंरूपो नियमो वा स्यात् उपदशं दंतोष्ठं उपदशाः दंतोष्ठाः आनङ् ऋतो द्वंद्वे विद्यायोनिसंबंधवाचिनामृ- ५१
दंतानां द्वंद्वे आनङ् स्यात् उत्तरपदे होतापोतारौ होतृपोतृनेष्टोद्गातारः मातापितरौ पुत्रेऽन्यतरस्यामित्यतो मंडूकप्लुत्या उत्तरप-
दानुवृत्तेः पितापुत्रौ देवताद्वंद्वे च इहोत्तरपदे परे आनङ् मित्रावरुणौ वायुशब्दप्रयोगे प्रतिषेधः अग्निवायू वाय्वग्नी पुनर्द्वंद्व

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

अहरणे प्रसिद्धसाहचर्यस्य परिग्रहार्थं तेन ब्रह्मप्रजापती इत्यादौ नानङ् एतद्धि नैकहविर्भागत्वेन श्रुतं नापि लोके प्रसिद्धसाहचर्यं
ईदग्नेः सोमवरुणयोः देवताद्वंद्व इत्येव अग्नेः स्तुत्स्तोमसोमाः अग्नेः परस्य एषां सस्य षः स्यात् समासे अग्निष्टुत् अग्निष्टोमः अग्नीषो
मौ अग्नीवरुणौ इद्वृद्धौ वृद्धिमत्युत्तरपदे अग्नेरिदादेशः स्यात् देवताद्वंद्वे अ[illegible]ग्नामरुतौ देवता अस्य आग्निमारुतं कर्म अग्नीवरु
णौ देवता अस्य आग्निवारुणं देवताद्वंद्वे उत्तरपदवृद्धिः अलौकिके वाक्ये आनङ् नित्यं न बाध्यते इद्वृद्धौ किं आग्नेन्द्रः नेन्द्रस्य
परस्य उत्तरपदवृद्धि प्रतिषेधः विष्णोर्न आग्नावैष्णवं दिवो द्यावा देवताद्वंद्वे उत्तरपदे द्यावा स्यात् मिः द्यावाक्षामा दिवसश्च पृ
थिव्यां [illegible] इत्येव वा स्यात् द्यावा आदेशः कारोच्चारणं सकारस्य रुत्वं मा भूत् दिवो न दर्शं द्यौश्च पृथिवी च दिवस्पृथिव्यौ छंदसि दृष्टानु
दि विधिः द्यावाक्षितस्येदं पृथिवी दिवस्पृथिव्योरिति रित्यत्र पदकारा विसर्गं पठंति उषासोषसः उषस्शब्दस्य उषासादेशो देवता द्यावापृथिव्यौ
द्वंद्वे उषासासूर्यं मातरपितरावुदीचां उदीचां किं मातापितरौ द्वंद्वाच्चुदषहांतात् समाहारे चवर्गांताद्दषहांताद्द्वंद्वाट्टच् स्या
त् समाहारे वाक्त्वचं त्वक्स्रजं शमीदृषदं वाक्त्विषं छत्रोपानहं समाहारे किं प्रावृट्शरदौ इति द्वंद्वः अथैकशेषः सरूपाणामे
कशेषः विरूपाणामपि समानार्थानां वक्रदंडश्च कुटिलदंडश्च वक्रदंडौ कुटिलदंडौ वृद्धो यूना तल्लक्षणश्चेदेव विशेषः वृ
द्धो यूना सहोक्तौ गोत्रं शिष्यते युवप्रत्ययमात्रकृतं चेत्तयोः कृत्स्नं वैरूप्यं स्यात् गार्ग्यश्च गार्ग्यायणश्च गार्ग्यौ वृद्धः किं गर्गगार्ग्यायणौ
यूना किं गर्गगार्ग्यौ तल्लक्षणः किं भागवित्तिभागवित्तिकौ कृत्स्नं किं गार्ग्यवात्स्यायनौ स्त्री पुंवच्च यूना सहोक्तौ वृद्धा स्त्री शिष्यते
तदर्थश्च पुंवत् गार्गी च गार्ग्यायणश्च गार्ग्यौ अस्त्रियामित्यनुवर्तमाने [illegible] दाक्षी च दाक्षायणश्च दाक्षी पुमान्
स्त्रिया स्त्रिया सहोक्तौ पुमान् शिष्यते तल्लक्षण एव विशेषश्चेत् हंसी च हंसश्च हंसौ भ्रातृपुत्रौ स्वसृदुहितृभ्यां भ्राता च स्वसा च
भ्रातरौ पुत्रश्च दुहिता च पुत्रौ नपुंसकमनपुंसकेनैकवच्चास्यान्यतरस्यां अक्लीबेन सहोक्तौ क्लीबं शिष्यते तद्वच्चास्य कार्यं वा स्या

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

सि॰कौ॰

५२

त् तद्गुक्तलक्षण एव विशेषश्चेत्तत्र शुक्लः पटः शुक्ला पटी शुक्लं वस्त्रं तदिदं शुक्लं तानीमानि शुक्लानि पिता मात्रा मात्रा सहोक्तौ पिता
वा शिष्यते माता च पिता च पितरौ मातापितरौ श्वशुरः श्वश्र्वा श्वश्र्वा सहोक्तौ श्वशुरौ श्वश्रू श्वशुरौ त्यदादीनि सर्वैर्नित्यं सर्वैः सहो
क्तौ त्यदादीनि नित्यं शिष्यन्ते स च देवदत्तश्च तौ त्यदादीनां मिथः सहोक्तौ यत्परं तच्छिष्यते स च यश्च यौ पूर्वशेषोपि दृश्यत इति
भाष्ये स च यश्च तौ त्यदादितः शेषे पुंनपुंसकतो लिंगवचनानि सा च देवदत्तश्च तौ तच्च देवदत्ता च ते तानि पुंनपुंसकयोः पर
त्वान्नपुंसकं शिष्यते तच्च देवदत्तश्च ते अद्वंद्वतत्पुरुषविशेषणानामिति वक्तव्यं कुक्कुटमयूर्याविमे मयूरीकुक्कुटाविमौ
तद्धमपुत्रार्धपिप्पल्यौ ते ग्राम्यपशुसंघेष्वतरुणेषु स्त्री पशुसंघे द्विवक्षायां स्त्री शिष्यते पुमान् स्त्रियेत्यस्यापवादः गाव इमाः ग्राम्ये
ति किं रुरव इमे पशुषु किं ब्राह्मणाः संघेषु किं एतौ गावौ अतरुणेषु किं वत्सा इमे अनेकशफेष्विति वाच्यं अश्वा इमे इदस
र्वत्रैकशेषे कृते नैकाचावाचत्वं द्वंद्वेन तेन त्रिशिरसि त्रिशिरो सि इत्यादौ समासस्यैकत्वे तौ दावशः प्रायं गवादिकवन्नावश्यनपेक्षा
नोपंधानः इत्यादौ समासान्तेन इत्येकशेषः   अथ वृत्तिसमासैकशेषसनाद्यन्ता धातुरूपाः पंचवृत्तयः परार्थाभिधानं वृत्ति
: वृत्त्यर्थावबोधकं वाक्यं विग्रहः स द्विधा लौकिको ऽलौकिकश्च परिनिष्ठितत्वात् साधुर्लौकिकः प्रयोगानर्हो साधुर्लौकिकः अ
या राज्ञः पुरुषः राजन् अस् पुरुष सु इति अविग्रहो नित्यसमासः अस्वपदविग्रहो वा समासश्चतुर्धेति प्रायोवादः अव्ययीभा
व तत्पुरुष बहुव्रीहि द्वंद्वाधिकारबहिर्भूतानामपि सह सुपेति विधानात् पूर्वपदार्थप्रधानोऽव्ययीभावः उत्तरपदार्थप्रधान
स्तत्पुरुषः अन्यपदार्थप्रधानो बहुव्रीहिः उभयपदार्थप्रधानो द्वंद्वः इत्यपि प्रायोवादः प्रायेणेति प्राहुः सूपप्रति उन्मत्तगंग
मित्याद्यव्ययीभावे अतिमालादौ तत्पुरुषे द्वित्रा इत्यादौ बहुव्रीहौ दंतोष्ठमित्यादौ चाभावात् तत्पुरुषविशेषः कर्मधारयः
तद्विशेषो द्विगुः अनेकपदत्वं द्वंद्वबहुव्रीह्योरेव तत्पुरुषस्य क्वचिदेवेत्युक्तं किंच सुपां सुपा तिङा नाम्ना धातुनाथ तिङां ति ५२

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ङा सुबंतेनेति विज्ञेयः समासः षड्विधो बुधैः सुपा राजपुरुषः तिङा पर्यभूषयत् नाम्ना कुंभकारः धातुना कटप्रूः अजस्रं तिङां
तिङा पचतखादता तिङां सुपा कृंतविचक्षणेति यस्यां क्रियायां सा कृंतविचक्षणा एहीडादयो न्यपदार्थे इति मयूरव्यंसका
दीपावा समासः इति सर्वसमासविशेषः ऋक्पूरब्धूःपथामानक्षे अ अनक्षे इति वेदः ऋगाद्यंतस्य समासस्य अप्रत्ययो
तावंअवः स्यात् अक्षेया धूः स्त्र दंतस्य तु न अर्धर्चः अनृचबह्वृचावध्येतर्येव नेह अनृक्साम बह्वृक्सूक्तं विष्णोः पूः वि
ष्णुपुरं ह्रीवत्वं लोकांत विमलापं सरः द्व्यंतरुपसर्गेभ्योप ईत् अप इति हृतसमातस्यानुकरणे षष्ठीदीर्घमापस्योःपस्य
ईत्स्यात् द्विर्गतान्त्रापो यस्मिन् तत् द्वीपः अंतरीपं प्रतीपं समापो देवयजनमिति तु समाप्ता आपो यस्मिन् तिस्मिन् ध्रुवसमासांतअह
णोव्हेद सवु सपी सपि अवर्णांताद्वा श्रेयंपरंपंथा पंपरायं ऋदतोदेशे अनोःपस्य अपस्य ऊः स्यात् देशे अनूपो देशः राजध
रा अक्षे तु अक्षधूः दृढधूः रथः सखिपथौ रम्यपथो देशः अनु प्रत्यव पूर्वांत्सामलोम्नः एतस्य सामलोमांता समासांतोः
स्यात् प्रतिसामं अनुसामं अवसामं प्रतिलोमं अनुलोमं अवलोमं कृष्णोदकपांडु संख्यापूर्वाया भूमेरच्प्रत्ययो कृष्णभूमः
उदग्भूमः पांडुभूमः द्विभूमः त्रिभूमः प्रासादः संख्यायानदीगोदावरीभ्यां पंचनदं सप्तगोदावरं अच्छितियोगविभागादन्यत्रा
पि पद्मनाभः अक्ष्णोदर्शनात् अचक्षुःपर्यायादक्ष्णोऽच्स्यात् समासांतः गवामक्षीव गवाक्षः अचतुर विचतुर सुचतुर
स्त्रीपुंसधेन्वनडुह ऋक्सामवाङ्मनसाक्षिभ्रुवदारगवोर्वष्ठीवपदष्ठीवनक्तंदिवरात्रिंदिवाहर्दिवसरजसनिःश्रेयसपुरुषा
यु द्व्यायुषत्र्यायुषर्ग्यजुषजातोक्ष महोक्ष वृद्धोक्ष उपशुनगोष्ठश्वाः एतेऽचसिद्धाः ते निपात्यंते अचाद्याः त्रयो बहु
व्रीहयः अविद्यमानानि चत्वारि यस्य अचतुरः विचतुरः सुचतुरः कृपायां चतुरो दिश्यंते त्रिचतुराः चतुर्णां समीपे उपच
तुराः तत्पुरुषः कोद्वंद्वः स्त्रीपुंसौ धेन्वनडुहौ ऋक्सामे वाङ्मनसे अक्षिणी भ्रुवौ च अक्षिभ्रुवं दाराश्च गावश्च दारगवं ऊ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

सिं॰कौ॰
५२

रूपं अश्वा... नक्तंदिवं निपात्यते। ... पदस्यैव निपातनात् ... नक्तं च दिवा च नक्तंदिवं रात्रौ च दिवा च
रात्रिंदिवं रात्रेर्मान्तत्वं निपात्यते अहनि च दिवा च अहर्दिवं वीप्सायां द्वंद्वो निपात्यते अहन्यहनीत्यर्थः सरजसं सह रजसा साकल्ये
अव्ययीभावः बहुव्रीहौ तु सरजः पंकजं निःश्रेयसं निश्चितं श्रेयो निःश्रेयसं तत्पुरुष एव नेष्यते निःश्रेयान् पुरुषः पुरुषस्यायुः पुरु
षायुषं द्वे आयुषी द्व्यायुषं त्र्यायुषं ऋग्यजुषं तत्पुरुषः कर्मधारयः जातोक्षः महोक्षः वृद्धोक्षः उपशुनं शुनः समीपं उपशुनं टि
लोपाभावः संप्रसारणं च निपात्यते गोष्ठश्वः गोष्ठे श्वा गोष्ठश्वः ब्रह्महस्तिभ्यां वर्चसः अच् स्यात् ब्रह्मवर्चसं हस्तिवर्चसं पल्यराजभ्यां चेति वक्त
व्यं पल्यवर्चसं राजवर्चसं अवसमंधेभ्यस्तमसः संतमसं अंधयतीति अंधं एवावतमसं अंधतमसं श्वसो वसीयः श्रेयसः वसु
नाद्यः श्रेयोवाची न न... ...समाहारार्थ... मयूरव्यंसकादित्वात् समासः श्वोव
सीयसं श्वःश्रेयसं अन्ववतप्ताद्रहसः अनुरहसं अवरहसं तप्तरहसं प्रतेरुरसः सप्तमीस्थात् उरसि प्रति प्रत्युरसं वि ×श्वेति×
भक्त्यर्थे अव्ययीभावः अनुगवमायामे एतन्निपात्यते दीर्घत्वे अनुगवं यानं ...यामे ... द्विस्तावा त्रिस्तावा वेदि
रिति ... द्विगुणा त्रिगुणा वा ... निपातनं वेदिश्चेति किं द्विस्तावती त्रिस्तावती रज्जुः उपसर्गादध्वनः प्रगतोऽध्वानं प्राध्वो
रथः न पूजनात् पूजनार्थात्परेभ्यः समासान्ता न स्युः सुराजा अतिराजा स्वतिभ्यामेवेति नेह परमराजः पूजनात् किं गामतिक्रांतो
ऽतिगवः बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोरित्यत्र षचो वाऽयं निषेधः नेह सुसक्थः स्वक्षः किमः क्षेपे क्षेपे यः किंशब्दस्ततः परेभ्यः समा
सांता न स्युः कुत्सितो राजा किंराजा किंसखा किंगौः क्षेपे किं किंराजः किंसखः किंगवः नञस्तत्पुरुषात् समासांतो न अ
राजा असखा तत्पुरुषात् किं अधुरं शकटं पथो विभाषा नञ्पूर्वात्पथो वा समासांतः अपथं अपंथाः तत्पुरुषादित्येव अपथो दे
शः अपथं वर्त्म इति समासांतः अलुगुत्तरपदे अलुगधिकारः प्रागानङः उत्तरपदाधिकारस्तु आपादपरिसमाप्तेः पंचम्याः ५२

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

स्तोकादिभ्यः परस्याः पंचम्या अलुक्स्यात् उत्तरपदे स्तोकान्मुक्तः एवमंतिकार्थदूरार्थकृच्छ्रेभ्यः उत्तरपदे किं निःक्रांतः स्तोकान्निःस्तोक
ः ब्राह्मणाच्छंसिन उपसंख्यानं ब्राह्मणाहितानि शास्त्राण्युपचाराद्ब्राह्मणानि तानि शंसतीति ब्राह्मणाच्छंसी ऋत्विग्विशेषः द्विती
यार्थे पंचम्या उपसंख्यानं ओजःसहोंभस्तमसस्तृतीयायाः ओजसाकृतमित्यादि अंजसा उपसंख्यानं अंजसाकृतं आर्जवेन कृतमि
त्यर्थः पुंसानुजो जनुषांध इति च यस्याग्रजः पुमान् स पुंसानुजः जनुषांधो जात्यंधः मनसः संज्ञायां मनसागुप्ता आज्ञायिनि
च मनस इत्येव मनसा आज्ञातुं शीलमस्य मनसाज्ञायी आत्मनश्च आत्मनस्तृतीयाया अलुक्स्यात् पूरण इति वक्तव्यं पूरणप्र
त्ययांते उत्तरपदे इत्यर्थः आत्मनापंचमः जनार्दनस्त्वात्मचतुर्थ एव इति तु बहुव्रीहेर्बोध्यः पूरणे किं आत्मकृतं वैयाकरणाख्या
यां चतुर्थ्याः आत्मन इत्येव आत्मनेपदं आत्मनेभाषाः तादर्थ्ये चतुर्थी चतुर्थीति योगविभागात्समासः परस्य च परस्मैपदं पर
स्मैभाषाः हलदंतात्सप्तम्याः संज्ञायां हलंतादंताच्च सप्तम्या अलुक्संज्ञायां त्वचिसारः गवियुधिभ्यां स्थिरः आभ्यां स्थिरस्य षः
स्यात् गविष्ठिरः अत्र गवीति वचनादेवालुक् युधिष्ठिरः अरण्येतिलकाः अत्र संज्ञायामिति सप्तमीसमासः हृद्द्युभ्यां च हृ
दिस्पृक् दिविस्पृक् कारनाम्नि च प्राचां हलादौ प्राग्देशे यत्कारनाम तत्र हलादावुत्तरपदे हलदंतात्सप्तम्या अलुक् मुकुटे
कार्षापणं दृषदिमाषकः पूर्वेण सिद्धे नियमार्थं कारनाम्न्येव प्राचामेव हलादावेवेति कारनाम्नि किं अभ्याहितपशुः कार
दन्यस्मै तद्देयस्य नाम प्राचां किं यूथपशुः हलादौ किं अविकटोरणः अदंतात् किं नद्यां दोहः नदीदोहः मध्याद्गुरौ मध्येगुरुः अ
ताच्च अंतेगुरुः अमूर्द्धमस्तकात्स्वांगादकामे कंठेकालः उरसिलोमा अमूर्द्धमस्तकात् किं मूर्द्धशिखः मस्तकशिखः अकामे
किं मुखेकामोऽस्य मुखकामः बंधे च विभाषा हलदंतात्सप्तम्या अलुक् हस्तेबंधः हस्तबंधः हलेति किं गुप्तिबंधः तत्पुरुषे
कृति बहुलं स्तंबेरमः कर्णेजपः क्वचिन्न कुरुचरः प्रावृट्शरत्कालदिवां जे प्रावृषिजः शरदिजः कालेजः दिविजः पूर्व

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

स्यात्प्रपंचः विभाषा वर्षक्षरशरवराद् एभ्यः सप्तम्या अलुक् वर्षेजः वर्षजः क्षरेजः क्षरजः शरेजः शरजः वरेजः वरजः घकालतनेषु
कालनाम्नः सप्तम्या विभाषालुक्स्याद् घ पूर्वाह्णेतरे पूर्वाह्णतमे पूर्वाह्णतरे काल: पूर्वाह्णेकाले पूर्वाह्णकाले तन: पूर्वाह्णेत
ने पूर्वाह्णतने शयवासवासिष्वकालात् खेशयः खशयः ग्रामेवासः ग्रामवासः ग्रामेवासी ग्रामवासी अपोयोनियन्मतिषु
अप्सुयोनिरुत्पत्तिर्यस्य सोऽप्सुयोनिः अप्सुभवोऽप्सव्यः अप्सुमंतावाज्यभागौ नेन्सिद्धबध्नातिषु इन्नंतादिषु सप्तम्या अलुग्
स्थंडिलशायी सांकाश्यसिद्धः चक्रबंधः स्थे च भाषायां सप्तम्या अलुग्न समस्थः भाषायां किं कृष्णोस्याखरेष्ठः षष्ठ्या आक्रोशे चौरस्यकु
ले आक्रोशे किं ब्राह्मणकुले वाग्दिक्पश्यद्भ्यो युक्तिदंडहरेषु वाचोयुक्तिः दिशोदंडः पश्यतोहरः आमुष्यायणः आमुष्यपुत्रिका
आमुष्यकुलिकेति च अमुष्यापत्यं आमुष्यायणः नडादित्वात्फक् अमुष्य पुत्रस्य भाव आमुष्यपुत्रिका मनोज्ञादित्वाद्वुञ् एव
मामुष्यकुलिका देवानांप्रिय इति च अन्यत्र देवप्रियः शेपपुच्छलांगूलेषु शुनः शुनःशेपः शुनःपुच्छः शुनोलांगूलः दिवश्च दा
से दिवोदासः पुत्रेऽन्यतरस्यां षष्ठ्याः पुत्रे परे अलुग्वा निंदायां दास्याःपुत्रः दासीपुत्रः निंदायां किं ब्राह्मणीपुत्रः ऋतो विद्यायोनिसंबंधेभ्यः
विद्यासंबंधयोनिसंबंधवाचिन ऋदंतात्षष्ठ्या अलुक् होतुरंतेवासी होतुःपुत्रः पितुरंतेवासी पितुःपुत्रः विद्यायोनिसंबंधेभ्यस्तत्पूर्वोत्त ॰सोथि॰
रपदग्रहणं नेह होतृधनं पितृगृहं विभाषा स्वसृपत्योः ऋदंतात्षष्ठ्या अलुग्वा स्वसृपत्योः परयोः मातुःपितृभ्यामन्यतरस्यां आभ्यांप
रस्य स्वसुः सस्य षो वा स्यात् समासे मातुःष्वसा मातुःस्वसा पितुःष्वसा पितुःस्वसा लुक्पक्षे तु मातृपितृभ्यां स्वसा आभ्यां परस्य स्वसुः सस्य ५४
षः स्यात् समासे मातृष्वसा पितृष्वसा असमासे तु मातुःस्वसा पितुःस्वसा इत्यलुक्समासः घरूपकल्पचेलड्ब्रुवगोत्रमतहते
षु ङ्योऽनेकाचो ह्रस्वः भाषितपुंस्काद्यो ङीतदंतस्यानेकाचो ह्रस्वः स्यात् घरूपकल्पप्रत्ययेषु परेषु चेलडादिषूत्तरपदेषु वा
ब्राह्मणितमा ब्राह्मणितरा ब्राह्मणिरूपा ब्राह्मणिकल्पा ब्राह्मणिचेली ब्राह्मणिब्रुवा ब्राह्मणिगोत्रेत्यादि कृ[illegible]तः पदाद्यधिवच्चादेशागुण

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ण्योर्ह्रस्वो विनिपात्यते चेलडादीनि त्रिविषये कुत्सनवाचीनि तैः कुत्सितानि कुत्सनैरिति समासः। ङ्यः किं दत्तातरा भाषितपुं
स्कात् किं आमलकीतरा कुवलीतरा नद्याः शेषस्यान्यतरस्याम् अङ्यन्तनद्याः ङ्यन्तेकाचश्च घादिषु ह्रस्वो वा स्यात् ब्रह्मबन्धूतरा ब्र
ह्मबन्धुतरा स्त्रीतरा स्त्रितरा कृन्नद्या न लक्ष्मीतरा उगितश्च उगितः परा नदी तदन्तस्य घादिषु ह्रस्वो वा स्यात् विदुषितरा ह्र
स्वाभावपक्षे तसिलादिष्विति पुंवत् विद्वत्तरा इत्यादिषु तु विदुषीतरेत्यप्युदाहृतं तन्निर्मूलं हृदयस्य हृल्लेखयदण्लासे
षु हृदये लिखतीति हृल्लेखः हृदयस्य प्रियं हृद्यं हृदयस्येदं हार्दं हृल्लासः लेखेत्यणन्तस्य ग्रहणं घञि तु हृदयलेखः लेख
ग्रहणमेव ज्ञापकमुत्तरपदाधिकारे तदन्तविधिर्नास्तीति वा शोकष्यञ्रोगेषु हृच्छोकः हृदयशोकः सौहार्द्यं सौहृदय्यं हृ
द्रोगः हृदयरोगः हृदयशब्दपर्यायो हृच्छब्दोऽप्यस्ति तेन सिद्धे रूपे वार्थमिदं पादस्य पदाज्यातिगोपहतेषु एषूत्तरपदेषु पाद
स्य पदित्ययमादेशः स्यात् पादाभ्यामजतीति पदाजिः पदातिः अज्यतिभ्यां पादे चेति इण् प्रत्ययः अजेर्वीभावो निपातना
त् पदगः पदोपहतः पद्यत्यतदर्थे पादस्य पत्स्यात् तदर्थेऽयति परे पादौ विध्यन्ति पद्याः शर्कराः अतदर्थे किं पादार्थमुदकं पाद्य
म् के वर्तानुपसंख्यानं पादाभ्यां वर्तते इति पदिकः पदादिर्वा स्यात् हिमकाषिहतिषु च पद्धिमं पत्काषी पद्धतिः ऋचः शे ऋच
ः पादस्य पत्स्याच्छे परे गायत्र्या पच्छः शंसति पादं पादमित्यर्थः ऋचः किं पादशः कार्षापणं ददाति वा घोषमिश्रशब्देषु पादस्य
पत् पद्घोषः पादघोषः पन्मिश्रः पादमिश्रः पच्छब्दः पादशब्दः निष्के चेति वाच्यं पन्निष्कः पादनिष्कः उदकस्योदः संज्ञायां उ
दमेघः उत्तरपदस्य चेति वक्तव्यं क्षीरोदः पेषंवासवाहनधिषु च उदपेषं पिनष्टि उदवासः उदवाहनः उदधिः घटः समु
द्रे तु पूर्वेण सिद्धं एकहलादौ पूरयितव्येऽन्यतरस्याम् उदकुंभः उदककुंभः एकेति किं उदकस्थाली पूरयितव्ये किं उदकपर्व
तः मन्थौदनसक्तुबिन्दुवज्रभारहारवीवधगाहेषु च उदमन्थः उदकमन्थः उदौदनः उदकौदनः इको ह्रस्वोऽङ्यो गालवस्य इ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

सि॰ कौ॰ णेतस्याङ्गं तस्य ङसो वास्यादुत्तरपदे ग्रामणिपुत्रः ग्रामणीपुत्रः इकः किं रमापतिः अङोतः किं गौरीपतिः गालवग्रहणं इङग्रहणार्थं
अन्यतरस्यामित्यनुवृत्तेः इयङुवङ्भाविनामव्ययानां च नेति वाच्यं श्रीमदः भ्रूतंगः भ्रुकुंसादीनामिति वक्तव्यं
५५ भ्रुकुंसः भ्रुकुटिः भ्रूकुंसः भ्रूकुटिः अकारोऽनेन विधीयते इति व्याख्यानांतरे भ्रकुटिः भ्रवाकुंसोनाम ग्रोनावाय स्यसः
स्त्रीवेषधारी नर्त्तकः भ्रुवः कुटिः कौटिल्यं एकतद्धिते च एकस्यां ह्रस्वः स्यादुत्तरपदे च एकस्या आगतं एकरूप्यं ए
कक्षीरं ङ्यापोः संज्ञाछंदसोर्बहुलं रेवतीपुत्रः अजाक्षीरं चैव ङ्यप्रत्यये परिज्ञापो वीकस्वः अजावेरोहिणी च ष्यङः संप्रसारणं
पुत्रपत्योस्तत्पुरुषे ष्यङंतस्य ह्रस्वेपदस्य संप्रसारणं स्यात् पुत्रपत्योरुत्तरपदयोस्तत्पुरुषे संप्रसारणस्य संप्रसारणस्य दी
र्घः स्यादुत्तरपदे कौमुदगंधापुत्रः कौमुदगंधीपुत्रः कौमुदगंधीपतिः व्यवस्थितविभाषया ङसो न स्त्रीप्रत्यये चानुप
सर्जनेन तितदादिनियमप्रतिषेधात् परमकारीषगंधीपुत्रः उपसर्जने तु तदादिनियमान्नेह अतिकारीषगंध्यापुत्रः बंधु
नि च बहुव्रीहौ बंधुशब्दे उत्तरपदे ष्यङः संप्रसारणं स्यात् बहुव्रीहौ कारीषगंध्याबंधुरस्य इति कारीषगंधीबंधुः बहुव्रीहौ
किं कारीषगंध्यायाः बंधुः कारीषगंध्याबंधुः क्लीवनिर्देशात् शब्दस्वरूपपरिग्रहः मातृमातृकमातृषु वा कारीषगंधीमा
तः कारीषगंध्यामातः कारीषगंधीमातृकः कारीषगंध्यामातृकः कारीषगंधीमाता कारीषगंध्यामाता अस्मादेव निपातना ५५
न्मातृशब्दस्य मातृ नादेशः कश्चित्कल्पश्च बहुव्रीहावेवेदं नेह कारीषगंध्यामाता कारीषगंधीमाता चित्तु सामर्थ्यात्त्विच्छ
रो बहुव्रीहिस्सरस्वान् इष्टकेषीकामालानां चिततूलभारिषु इष्टकादीनां तदंतानां च पूर्वपदानां चितादिषु क्रमात् उत्तर
पदेषु ह्रस्वः स्यात् इष्टकचितं पक्वेष्टकचितं इषीकतूलं मुंजेषीकतूलं मालभारी उत्पलमालभारी कारेसत्यागदस्य अनु
स्यात् सत्यंकारः अगदंकारः अस्तोश्चेति वक्तव्यं अस्तुंकारः धेनोर्भव्यायां धेनुंभव्या लोकस्य पृणे लोकंपृणः इत्यनभ्या

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

नविन्दुजादिष्वाकः इत्यंतस्यास्य अन्तस्यासमित्यः इतरतः परिदृष्टेष्वपादिः स्याद्वाप्योविधे स्याद्वस्निधः अस्तिमिधः तिर्गिलः गिलस्य तिमि
गिलः अगिलस्य किं गिलगिलः गिलगिलेव ति मिंगिलगिलः उष्णभद्रयोः करणे उष्णंकरणं भद्रंकरणं रात्रेः कृति विभाषा रात्रि
चरः रात्रिचरः रात्रिमटः रात्र्यटः अखिदर्घमिदंम त्वं खिल्विति अरुर्द्विषदिति निश्चयवद्यते रात्रिंमन्यः सहस्य सः संज्ञायां उत्तरपदे
सपलाशं संज्ञायां किं सहयुध्वा ग्रंथान्ताधिके च अनयोर्द्वयोः सहस्य सः स्यादुत्तरपदे सकुलं त्वं ज्योतिषमधीते सद्रोणाखारी
द्वितीये चानुपाख्ये अनुमेये द्वितीये सहस्य सः स्यात् साग्निः कपोतः साराक्षसी साक्षात् अनुपलभ्यमानाग्निर्यानुमीयते
समानस्य छन्दस्यमूर्धप्रभृत्युदर्केषु समानस्य सः स्यात् उत्तरपदेन तु मूर्धादिषु अनुदात्ता सगर्भ्यः अनुसख्यो सयूथ्यः योनः
सनुत्यः तत्र भव इत्यर्थे सगर्भसयूथसनुताद्यत् अमूर्धादिषु किं समानमूर्धा समानप्रभृतयः समानोदर्काः समानस्य तियो
गो विभज्यते तेन सपक्षः साधर्म्यं सजातीय इत्यादि सिद्धमिति काशिका अथवा सह शब्दः सदृशवचनोस्ति सदृशः सख्या सम
रवीति यथा तेनास्य समस्य पदविग्रहो बहुव्रीहिः समानः पक्षोऽस्येत्यादि ज्योतिर्जनपदरात्रिनाभिनामगोत्ररूपस्थानवर्णवयोव
चनबन्धुषु एषु द्वादशसूत्तरपदेषु समानस्य सः स्यात् सज्योतिः सजनपद इत्यादि चरणे ब्रह्मचारिणि ब्रह्मचारिण्युत्तरपदे
समानस्य सः स्यात् चरणे समाने [illegible] विनगम्यमाने चरणः शाखा ब्रह्म वेदः तदध्ययनार्थं व्रतमपि ब्रह्म तच्चरतीति ब्रह्मचारी समा
नः सः सब्रह्मचारी तीर्थे ये तीर्थे उत्तरपदे यदादौ प्रत्यये विवक्षिते समानस्य सः स्यात् सतीर्थ्यः एकगुरुकः समानतीर्थे वासीति
यत्स्यत्प्रत्ययः विभाषोदरे यादौ प्रत्यये विवक्षित उदरे परे समानस्य सोदर्यः समानोदर्यः दृग्दृशवतुषु सदृक् सदृशः दृक्षे चेति वक्तव्य
सदृक्षः वतुरुत्तरार्थः इदंकिमोरीश्की दृग्दृशवतुषु इदम ईश् किमः की स्यात् ईदृक् ईदृशः कीदृक् कीदृशः वत्वाददरणं च
कृते दृक्षे च ईदृक्षः कीदृक्षः आ सर्वनाम्नः सर्वनाम्न आकारः स्यात् दृग्दृशवतुषु दृक्षे च तादृक् तादृशः तावान् तादृक्षः

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

अंगुलिषंगः भीरोःस्था
नं१

सि॰कौ॰ दीर्घमश्वोवे अमूर्द्दन्नाः अमूर्द्दक अमूर्द्दक्कः समासेंगुलेः संगः अंगुलित्राद्या संगस्यसस्यमूर्द्धन्यः स्यात्समासे भीरुष्ठानं अस

५६ मासेतुभीरोः स्थानं ज्योतिरायुषः स्तोमः आभ्यांस्तोमस्यसस्यमूर्द्धन्यः समासे ज्योतिष्टोमः आयुष्टोमः समासे किं ज्योतिषः

स्तोमः सुषामादिषु च सस्यमूर्द्धन्यः शोभनंसामयस्यसः सुषामा सुषंधिः एतिसंज्ञायामगात् हरिषेणः एति किं हरिसक्थः संज्ञा

यां किं हरिकषेनः अगकारात् किं विष्वक्सेनः इत्येकोरिवसर्वसेनः नक्षत्राद्वा एतिसंज्ञायाम् अगकारान्मूर्द्धन्यो वा रोहिणीषेणः

रोहिणीसेनः अगकारात् किं शतभिषक्सेनः आकृतिगणोऽयं अषष्ठ्यतृतीयास्थस्यान्यस्य दुगाशी राशास्थास्थितोत्सुको

तिकारकरागछेषु अन्यार्थस्य दुगागमः स्यात् आशीरादिषु परेषु अन्यदाशीः अन्यदाशा अन्यदास्था अन्यदास्थितः अन्य

दुत्सुकः अन्यदूतिः अन्यद्रागः अषष्ठ्यादि किं अन्यस्य आशीः अन्यस्याशीः कारके छेवनात्येति विधः अन्यस्य कारकोः

न्यकारकः अन्यस्यायंमन्यदीयः गहादेराकृतिगणत्वात् अर्थे विभाषा अन्यदर्थः अन्यार्थः कोः कत्तत्पुरुषेऽचि अश्वादावु

त्तरपदे कुशब्दस्य कत् स्यात् कदश्वः कदन्नं तत्पुरुषे किं कुष्ट्राराजा रथवदयोश्च कद्रथः कद्वदः तृणे

चजातौ कत्तृणं कापथ्यक्षयोः कापथं काक्षः अकत्वादेश तत्पुरुषः अद्वितीयेन कुत्सितादिर्वा ईषदर्थे ईषदर्थे कुशब्दस्य काआदे

शः स्यात् कामलं विभाषा पुरुषे कापुरुषः कुपुरुषः अनीषदर्थे विभाषा ईषदर्थे तु नित्यमेव क

वंचोष्णे उष्णे उत्तरपदे कवं का च वा स्यात् कवोष्णं कवोष्णं कदुष्णं पृषोदरादीनि यथोपदिष्टं पृषोदर प्रकाराणि ५६

शिष्टैर्यथोच्चारितानि तथैव साधूनि स्युः पृषदुदरं पृषोदरं बलाहकः पूर्वपदस्य च उत्तरपदादेश्च लत्वं तथे

वर्णागमाद्धंसः सिंहो वर्णविपर्ययात् गूढोत्मा वर्णविकृते वर्णनाशात्पृषोदरं दिक्शब्देभ्यस्तीरस्य तारभावो वा दक्षि

णतारं दक्षिणतीरं उत्तरतारं उत्तरतीरं दुरोदाशनाशदभध्येषु उत्वमुत्तरपदादेः ष्टुत्वं च दुरः उत्वं दाशस्य ष्टुत्वं दूणाशः दूडभ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

इयर्तेर्ऋणाः। डुः स्वेन दस्यते इह ऋतः खलु त्रित्वः दंते नीलोपो निपात्यते डुः स्वेन ध्मायति इह दुः। आतस्थ्येतिकः ऋवेतोः स्यासादंतित्व
सी ऋवत्राष्टस्याष्ट आदेशः सदेरधिकरणे ऋ आत्मतिरलोपं संहितायां अधिकारोयं कर्णे लक्षणस्याविष्टाष्टपंचमणिभिन्नछि
न्नछिद्रस्रुवस्वस्तिकस्य कर्णशब्दे परे लक्षणवाचकस्य दीर्घः द्विगुणाकर्णः लक्षणस्य किं शोभनकर्णः अविष्टादीनां किं विष्टक
र्णः अष्टकर्णः मणिकर्णः भिन्नकर्णः छिन्नकर्णः छिद्रकर्णः स्रुवकर्णः स्वस्तिककर्णः नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनिषु क्वौ
क्विबंतेषु पूर्वपदस्य दीर्घः उपानत् नीवृत् प्रावृट् मर्मावित् नीरुक् अभीरुक् ऋतीषट् परीतत् क्वावित्ति किं परिणद्धं
विततो पात्रकषदर्शते मंकुकृत्या विततया तु वर्तते सा च व्यवस्थिता तेन गतिकारकयोरेव नेह पटुरुक् तिग्मरुक् वनगिर्योः
संज्ञायां कोटरकिंशुलुकादीनां कोटरादीनां वने परे किंशुलुकादीनां गिरौ परे दीर्घः स्यात् संज्ञायां वनशरगाभिश्रकासिध्रका
सारिकाकोटराग्रेभ्यः वनशब्दस्योत्तरपदस्य णत्वं एवणत्वं नत्वन्येभ्यः इदं कोटराताः एवं दीर्घविधौ कोटरादयो बोध्याः तेषां कं
तदीर्घाणां णत्वविधौ निर्देशो निदर्शनार्थः अग्रे शब्दस्य तु विधार्थः श... रगावणं मिश्रकावणं सिध्रकावणं सारिकावणं कोट
रावणं एतस्य एवेति किं असिपत्रवनं वनस्याग्रे अग्रेवणं शरद्दंतादिषु निपातनात् समस्या अनुलुक् प्रातिपदिकार्थमात्रे प्र
मा किंशुलुकागिरिः वले वलप्रत्यये परे दीर्घः स्यात् संज्ञायां कृषीवलः मतौ बह्वचो नजिरादीनां अमरावती अनजिरादी
नां किं अजिरवती बह्वचः किं व्रीहिमती संज्ञायामित्येव वलयवती शरादीनां च शरावती इको वहे पीलोः इगंतस्य दीर्घः
वहे। स्यात् कृषीवहं कपीवहं इकः किं पिंडवहं अपीलोः किं पीलुवहं अर्यम्णादीनामिति वाच्यं दारुवहं उपसर्गस्य घञ्यमनुष्ये ब
हुलं उपसर्गस्य बहुलं दीर्घः स्यात् घञि परे न तु मनुष्ये परिपाकः परीपाकः अमनुष्ये किं निषादः इकः काशे इगंतस्योपस
र्गस्य दीर्घः स्यात् वीकाशः नीकाशः इकः किं प्रकाशः अष्टनः संज्ञायां उत्तरपदे दीर्घः अष्टापदं संज्ञायां किं अष्टपुत्रः छित्वे

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

सि॰कौ॰

५७

कपिः एकविलोकः द्विविलोकः नरे संज्ञायां विश्वानरः मित्रे चर्षौ विश्वामित्रः संज्ञायां किं विश्वमित्रो माणवकः पुंमेदंतदेषु
कर्णं कुर्दरवरा दृष्टुपदेषु दीर्घो वाच्यः श्वादंष्ट्र इत्यादि प्रनिरंतःशरेक्षुप्लक्षाम्रकार्ष्यखदिरपीयूक्षाभ्यो संज्ञायामपि पत्तो
वनस्य णत्वं स्यात् प्रवणं कार्ष्यवणं इरवात्यरवालद्वं विभाषौषधिवनस्पतिभ्यः वनस्य णः स्यात् दूर्वावनं दूर्वावणं शिरीषवणं
शिरीषवनं द्व्यक्षरत्र्यक्षराभ्यामेव नेह देवदारुवनं इरिकादिभ्यः प्रतिषेधो वाच्यः इरिकावनं मिरिकावनं वाहनमाहितात् आरोप्य
यदुह्यते तद्वाचिनो निमित्तात्परस्य वाहननकारस्य णत्वं स्यात् इक्षुवाहणं आहितात् किं इंद्रवाहनं इंद्रस्वामिकवाहन
मित्यर्थः वहेस्तु टिट्टिविदिवस्य त्रिमियावन्नात् पानं देशे पूर्वपदस्थान्निमित्तात्परस्य पानस्य नस्य णत्वं स्याद्देशे गम्ये क्षीर
पाणा येषां ते क्षीरपाणाः उशीनराः सुरापाणाः प्राच्याः पीयतेऽनेनेति पानं कर्मणि ल्युट् वा भावकरणयोः पानस्यैव क्षीर
पानं क्षीरपाणं गिरिनद्यादीनां वा गिरिणदी गिरिनदी चक्रणितंबा प्रातिपदिकांतनुम्विभक्तिषु च पूर्वपदस्थान्निमित्ता
त्परस्य एषु स्थितस्य नस्य णो वा स्यात् प्रातिपदिकांते माषवापिणौ नुमि व्रीहिवापाणि विभक्तौ माषवापेण पक्षे माषवापि
नावित्यादि उत्तरपदत्वे प्रातिपदिकांतस्यैव णत्वं नेह गर्गाणां भगिनी गर्गभगिनी अस्त्र तस्यवत्तुमनस्यदर्णं कृतं अंगस्य तु
विधानात् तद्धितोदिततुमनुत्तरपदस्य किंच प्रदिदिवश्य मित्यादौ हितेऽनुमोण्णत्वार्थम पितुर्बुधहर्णं कृतं प्रेदिवन मित्यादौ
तत्कुर्मादि विभाल्लयत्वादिनैव मध्यस्थनपि पकाशोति एकाजुत्तरपदे णः नित्यमिदमर्कं वृत्रहणौ हरिमान्यवंतीत्रि दिहरिमाणी
कुमति च क्षीरपाणि विभक्तौ क्षीरपेणस्य विनाकुमति च कवर्गवत्युत्तरपदे प्राग्वत् हरिकामिणौ हरिकामाणि हरिकामे
ण पदव्यवायेऽपि पदेन व्यवधानेऽपि णत्वं न स्यात् माषकुंभवापेन चतुरंगयोगेन अतद्धित इति वाच्यं आर्द्रगोमयेन शुष्कगो
मयेन कर्तृत्वपुरुणिकाति अत्रसूत्रनिपातनात् कुसुंभुकधान्याकं क्षीवत्वमनत्रेडातिः किं कर्तृत्वपुरुणि कस्मितानितिन ५७

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

कोकलानोत्सर्थः अपरस्पराः क्रियासातत्ये सुट् निपात्यते अपरस्पराः सार्थं गच्छन्ति सततमविच्छेदेन गच्छन्तीत्यर्थः क्रियेति किं अ-
परपरा गच्छन्ति अपरे च परे च सकृदेव गच्छन्ति गोष्पदं सेवितासेवितप्रमाणेषु सुट् सस्य षत्वं निपात्यते गावः पद्यन्ते यस्मिन्देशे सो
गोष्पदः सेवितो गोष्पदः असेवितो अगोष्पदान्यरण्यानि प्रमाणे गोष्पदमात्रं क्षेत्रं सेवितेति किं गोः पदं गोपदं आस्पदं प्रतिष्ठायां
आत्मयापनाय स्थाने सुट् निपात्यते प्रतिष्ठेति किं आपदादापदं आश्चर्यमनित्ये अद्भुते सुट् आश्चर्यं यदि स भुञ्जीत अनित्येति किं आच-
र्यं कर्म शोभनं वर्चस्केऽवस्करः अन्नमलं वर्चस्कमन्नमलं तस्मिन्सुट् अवकीर्यते इत्यवस्करः वर्चस्केति किं अवकरः अप-
स्करो रथाङ्गं अपकरोऽन्यः विष्किरः शकुनौ वा पक्षे विकिरः वावचनेन सुट् विकल्पे सिद्धे विकिरग्रहणं तस्यापि शकुनेरन्य-
त्र प्रयोगो मा भूदिति विट्ठलिः तन्न भाष्यविरोधात् प्रतिष्कशश्च कशेः कश गतिशासनयोरित्यस्य प्रतिपूर्वस्य पचाद्यचि सुट्ष-
त्वं निपात्यते पुरोगामी सहायः पुरोयायी प्रतिष्कशः इत्युच्यते कशेः किं प्रतिगतः कशां प्रतिकशोऽश्वः बहुपिकशोरेव कशा
तदापिकशेः इति धातोर्ग्रहणं उपसर्गस्य प्रतेर्ग्रहणार्थं तेन धात्वन्तरोपसर्गान्न प्रस्कण्वहरिश्चन्द्रावृषी हरिश्चन्द्रग्रहणमम-
न्त्रार्थं ऋषी किं प्रकण्वो देशः हरिचन्द्रो माणवकः मस्करमस्करिणौ वेणुपरिव्राजकयोः मकरशब्दोऽकन्त्यन्तस्य सुट् इ-
निश्च निपात्यते वेणाविति किं मकरो ग्राहः मकरी समुद्रः कास्तीराजस्तुन्दे नगरे ईषत्तीरमस्येति कास्तीरं नाम नगरं अजस्य
तुन्दमस्येति अजस्तुन्दं नाम नगरं नगरे किं कातीरं अजतुन्दं कारस्करो वृक्षः कारं करोतीति कारस्करो वृक्षः अन्यत्र
कारकरः केचित्तु कस्कादिषु इदं पठन्ति तन्मते वृक्ष पारस्करप्रभृतीनि च संज्ञायां एतानि ससुट्कानि निपात्यन्ते नाम्नि
पारस्करः किष्किन्धा तद्बृहतोः करपत्योश्चोरदेवतयोः सुट् तलोपश्च तात्पर्यं वर्णनाद्ब्रह्मणोरपि बाधः बृहदन्तोऽद्रिकारह
कारो सुप्रबलं करपत्योः सुट् चोरदेवतयोरिति निमन्त्रणाद्यो बाधिः तस्करः बृहस्पतिः प्रायस्य चित्तिचित्तयोः प्रायश्चि-

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

सिं० कौ०
५८

त्रिः प्रायश्चित्तं वनस्पतिरित्यादि आकृतिगणोऽयं [illegible] समर्थानां प्रथमाद्वा इदं पदद्वयम
धिक्रियते प्राग्दिशो इति यावत् सामर्थ्यं परिनिष्ठितत्वं कृतसन्धिकार्यमिति यावत् प्राग्दीव्यतोऽण् तेन दीव्यतीत्यतः प्रागणधि
धिक्रियते अश्वपत्यादिभ्यश्च एत्योः ण्यस्मात् प्राग्दीव्यतीयेष्वर्थेषु वक्ष्यमाणस्य ण्यस्यापवादः तद्धितेष्वचामादेः किति णिति
च तद्धिते परे अचामादेरचो वृद्धिः स्यात् किति च किति तद्धिते तथा अश्वपतेरपत्यादि आश्वपतं गाणपतं गणपतिमन्त्रज्ञ इति
उपांमादिकमेव दित्यदित्यादित्य पत्युत्तरपदाण्ण्यः दित्यादित्यः पत्युत्तरपदाच्च प्राग्दीव्यतीयेष्वर्थेषु ण्यः स्यादणोऽपवादः दै
त्यः आदितेरादित्यस्य वा आदित्यः प्राजापत्यः यमाद्वेति कात्यायनः याम्यः पृथिव्या ञाञौ पार्थिवा पार्थिवी दैवस्य यञ्ञौ
दैव्यं दैवं बहिषष्टिलोपो यञ्च बाह्यः ईकक्च बाहीकः स्थाम्नोऽकारः अश्वत्थामः पृषोदरादित्वात्सस्य तः नद्यादित्वात्सुत्थाम्नः
अश्वत्थामा लोम्नोऽपत्येषु बहुष्वकारो वाच्यः अनुलोमाः उडुलोमान् बहुषु किं औडुलोमिः गोरजादिप्रसंगे यत् ग
व्यं अजादिप्रसंगे किं गोस्सुरेत्वनस्य आगतं गोरूप्यं गोमयं उत्सादिभ्योऽञ् अश्वः अग्निकलिभ्यां ढक् वक्तव्यः आग्नेरपत्या
दि आग्नेयं कालेयं उत्सपत्यादि विकारान्तार्थेषु बालाः उत्सपत्याः स्त्रीपुंसाभ्यां नञ्स्नञौ भवनात् धान्यानां भवने क्षेत्रे यत्
प्राग्दीव्यतीयेषु स्त्रीपुंसाभ्यां क्रमात् नञ्स्नञौ स्तः स्त्रैणः पौंस्नः वत्यर्थे न स्त्रीवत् पुंवत् स्त्रीपुंवच्चेति ज्ञापकात् द्विगोर्लुगनपत्ये
द्विगोर्निमित्तं यस्तद्धितोऽजादिरनपत्यार्थः प्राग्दीव्यतीयस्तस्य लुक् स्यात् पंचसु कपालेषु संस्कृतः पुरोडाशः पंचकपालः द्वि
गुनिमित्तस्येति किं पंचकपालस्येदं पांचकपालं अजादि किं पंचगर्गरूप्यं अनपत्ये किं द्वयोर्मित्रयोरपत्यं द्वैमित्रिः गो
त्रेलुगचि अजादौ प्राग्दीव्यतीये विवक्षिते गोत्रप्रत्ययस्य लुक् गर्गाणां छात्राः इत्यादि आपत्यस्य च तद्धितेऽनाति इत्ययं लोपः
स्यापत्यस्य यकारस्य लोपः स्यात् तद्धिते परे नत्वाकारे गार्गीयाः प्राग्दीव्यतः किं गर्गेभ्यो हितं गर्गीयं अचि किं गार्ग्यरूप्यं

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

गर्गारूप्यं यूनि लुक् प्राग्दीव्यतीयेऽजादौ प्रत्यये विवक्षिते युवप्रत्ययस्य लुक्स्यात् स्तुतुकस्य गोत्रापत्यं तुतुकायनिः वह्नमा
णः फिञ् ततो यून्यण् तौतुकायनः तस्य छात्रो पि तौतुकायनः अणो लुकि इञ्छात्रा वा छोन पैलादिभ्यश्च एभ्यो युवप्रत्यय
स्य लुक् पीलाया अपत्यं अण् तस्मादणो द्व्यचः इति फिञ् तस्य लुक् पैलः पिता पुत्रश्च तद्राजाच्चाणः अ अगधेय अणन्ता दाग
त्रा इणो द्व्यचः इति फिञो लुक् आंगः पिता पुत्रश्च इञः प्राचां गोत्रे यञ इञन्तादेतस्मात् युवप्रत्ययस्य लुक्स्यात् तद्वेऽत्र प्राचां स
वत्सियपन्नागारस्यापत्यं अत इञ् तस्मिन् यञिञोश्चेति फक् पान्नागारिः पिता पुत्रश्च प्राचां किं दाक्षिः पिता दाक्षायणः पुत्रः तौ
ल्वलिस्यः तौल्वलादिभ्यः परस्य युवप्रत्ययस्य लुक्स्यात् न इञ् ... तुल्वलः तत इञि फक् तौल्वलिः पिता तौल्वलाय
नः पुत्रः फक् फिञोरन्यतरस्यां स्त्रलि लुक् गिरिनिसे लुकि प्राग्दीव्यतीये कल्याणीन्त्रे का० त्याञन्नस्य छात्राः कातीयाः कोत्सा
यनीयाः यस्कस्यापत्यं यास्कः शिवाद्यण् तस्यापत्यं बहुवचने यास्काः अणो द्व्यचः इति फिञ् तस्य छात्राः यास्कीयाः या
स्कायनीयाः तस्यापत्ये पष्ठ्यन्तात् कृत संबन्धे समर्थादपत्ये ऽर्थे ऽभिधेये यथा विहितं प्रत्ययः स्यात् यास्कः अपगोरपत्यमौपगवः आदि
वृद्धिरत्योपधाद्वृद्धिं बाधते तस्येदमित्यपत्येपि बाधनार्थं कृतं स्तवेत् उत्सर्गोऽपवादो वामो व्द्दान्यस्य प्रयोजनं यद्यपित्येप
मित्यैवापत्यं प्यण् सिद्धः तथापि अत इञ् इत्याद्यर्थं तस्यापत्यमिति वा ब्रह्मचर्यं योगविभागस्य कर्तव्यः प्रत्ययान्तानां वह स्यात्
मित्यैवापत्येष्यण् सिद्धः तथापि अत इञ् इत्याद्यर्थं तस्यापत्यमिति वा वहत्कृत्यं योग विभागः सामान्यतोः प्रत्ययार्थः औपगव स्यात्
वृद्धान्त बाधितुं तथा हि असति योगविभागे प्रकृते विवक्षितो वासंबन्धस्येवापत्यार्थस्यो पयोगात् इञो वृद्धात्वे नहस्यादाशिरेव नास्मात् तानोरपत्यं ता
तथाच वृद्धाद्धः प्रसज्येत योगविभागे तु कृते अपत्यार्थस्योपयोगात् इञो व्द्धात्वे न हस्यपदासिरेव नास्मात् ... तद्वत्योगारपत्यं चैत्रस
नवः कृतसंबन्धे किं मौक्षिकिः अकृतसंबन्धे पत्रिवास्रो ... समर्थपरिस्ता प्रथमादिवसु ... पगोरपत्यं चैत्रस
प्रथमाद्विकिं ... उपसंवावक्ताः पष्ठ्यंमादन्त वा यद्दत्ताणाद्याकार्यमपि देवयज्ञी लिखत्ता ... अन्यतरस्यां यदन्ताश्च राञ्जः समा

सिं॰ कौ॰

५८

सोऽपि गु ग्वपत्यं काशिकान्तेषु अपराधी औपगव: दैत्य: आसु: स्त्रैण: पौंस्न: अपत्यं पौत्रप्रभृति गोत्रं अपत्यत्वेन विव
क्षितं पौत्रादि गोत्रसंज्ञं स्यात् जीवति तु वंश्ये युवा वंश्ये पित्रादौ जीवति पौत्रादेर्यदपत्यं चतुर्थादि तद्युवसंज्ञमेव
न गोत्रसंज्ञं भ्रातरि च ज्यायसि इति ज्येष्ठे भ्रातरि जीवति कनीयान् चतुर्थादिर्जीवन्नेव युवा स्यात् वान्यस्मिन् सपिण्डे स्थविरतरे
जीवति वा तु स्मिन् सपिण्डे स्थविरे जीवति पौत्रप्रभृतेरपत्यं जीवदेव युवसंज्ञं वा स्यात् एकं जीवतिग्रहणं अपत्यस्य
विशेषणं द्वितीयस्य पिन्यस्य तरस्य निर्देशो उत्तयो कर्षार्थ: स्थाने न वयसा चोत्कृष्टे पितृव्ये मातामहे भ्रातरि वा जी
वति गार्ग्यस्यापत्यं गार्ग्यायण: गार्ग्यो वा वृद्धस्येति किं स्थाने वयोन्नते गार्ग्य एव वृद्धस्य वृद्धा कामिति वाच्य गोत्रस्यैव
वृद्धसंज्ञा प्राचां गोत्रस्य युवसंज्ञा वृद्धा जीवाग म्यमानायां तत्रत्वान्नगार्ग्यायण: वृद्धेति गार्ग्य: वृद्धस्य कुत्सायां
गोत्रसंज्ञेति वाच्यं गार्ग्यो जाल्म: कुत्सेति किं गार्ग्यायण: एको गोत्रे गोत्रे एक एवापत्यप्रत्यय: स्यात् उपगोर्गोत्रा
पत्यमौपगव: गार्ग्य: नाडायन: गोत्रे विवेकोन संख्यानां प्रत्ययानां परंपरा स्थाने एकप्रत्ययो निर्दिष्टो दर्शि: प्रसङ्गे
अपत्यं पितुरेव स्यात् तत: प्राचामपीति मतस्येदेन तद्यान्ये: सूत्रमेतत्र योत्तरं पितुरेवापत्यमिति पक्षे द्वितीयगो
सूत्री वाच्य अपगवादिस्यात् चतुर्थे जीवत्क्षपि सुतं तदुपेअपगवे: फक्क इञ्फञ्ञो: परंपरायां सूत्राद्वे तत
मे गोत्रे एको नत्वानं प्रत्यय: स्फ: पितामहादीनामपीति मुख्यपक्षे तद्दर्शी वाच्ये उपगोरणा इष्टे सिद्धे पि अणेता
दिनपि चतुर्थे तत: फगिति फञ्ञिञो: परंपरायां ज्ञानमे गोत्रे इञ्त्रे तेरन्निष्टप्रत्यय: स्फ: अतो निर्माद्वसिद्धं
मत्रे एवमुत्तरसूत्रेष्वपि गोत्राद्यन्यस्त्रियां यून्यपत्ये गोत्रप्रत्ययादेव प्रत्यय: स्यात् स्त्रियां तु न युवसंज्ञा गार्ग्य
स्य युवापत्यं गार्ग्यायण: स्त्रियां गोत्रत्वादेकएव प्रत्यय: अतइञ् अदन्तं यत्प्रातिपदिकं तस्य कृतिकास्त्वपत्यन्तात्

५८

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

एद्दिं॥ पण्डितश्रद्धापण्डितश्रीपश्री ७ उत्तमसागर[..]गुरुभ्यो नमः॥ अथ त्यादेशैर्नितवल्गे गुणैर्यैर्मेदविलसिरदद्दिर्वितो हृद्यमानोपघुले
विस्तुर्विडव्यततराम् १ सर्वादिकधितासुधा[..]वमाधात्ववर्तिनः प्रत्ययाश्च धिकांस्ते वृत्तीस्याधातुगोचराः २ तत्रादौ दश ल
काराः प्रदर्श्यन्ते लट् लिट् लुट् लृट् लेट् लोट् लङ् लिङ् लुङ् लृङ् एषु पंचमो लकारश्छंदोमात्रगोचरः वर्त्तमाने लट् वर्त्तमा
नक्रियावृत्तेर्धातोर्लट् स्यात् अथाविशे[..]तः कर्मणि च भावे चाकर्मकेभ्यः लकाराः सकर्मकेभ्यः कर्मणि कर्त्तरि च स्फुरक
र्मकेभ्यो भावे कर्त्तरि च तस्य अधिकारोऽयं तिप्तस्झि सिप्थस्थ मिप्वस्मस् तातांझ थासाथांध्वम् इड्वहिमहिङ् एतेऽष्टाद
श लादेशाः स्युः लः परस्मैपदं लादेशाः परस्मैपदसंज्ञाः स्युः तङानावात्मनेपदं तङ् प्रत्याहारः शानच् कानचौ चैतत्संज्ञाः स्यु
र्वसंज्ञापवादः अनुदात्तङित आत्मनेपदं अनुदात्तेत [..] उपदेशे योऽनुदात्तो ङिच्च तदन्ताद्धातोर्लस्य स्थाने आत्मनेपदं स्यात् स्व
रितञितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले स्वरितेतो ञितश्च धातोरात्मनेपदं स्यात् कर्त्रगामिनि क्रियाफले शेषात्कर्त्तरि परस्मैप
दं आत्मनेपदनिमित्तहीनाद्धातोः कर्त्तरि परस्मैपदं स्यात् तिङस्त्रीणि त्रीणि प्रथममध्यमोत्तमाः तिङ उभयोः पदयोः त्रयस्त्रि
काः क्रमादेतत्संज्ञाः स्युः तान्येकवचनद्विवचनबहुवचनान्येकशः सुप्तु प्रथमादिसंज्ञानि तिङस्त्रीणि त्रीणि वचनानि
प्रत्येकं एकवचनादिसंज्ञानि स्युः युष्मद्युपपदे समानाधिकरणे स्थानिन्यपि मध्यमः तिङ्वाच्यकारकवाचिनि युष्म
दि प्रयुज्यमाने अप्रयुज्यमाने च मध्यमः स्यात् प्रहासे मन्योपपदे मन्यतेरुत्तम एकवच्च मन्यधातुरुपपदं यस्य धातो १
तिस्त स्तस्मिन्प्रयुक्ते सति मध्य[..]स्यात् परिहासे गम्यमाने मन्यतेस्तूत्तमः स्यात् स चैकार्थः स्याच्च अस्मद्युत्तमः त
था तस्मिन्तुत्तमः स्या[..]षे प्रथमः मध्यमोत्तमयोरविषये प्रथमः स्यात् तसतोऽयो कर्त्रविवक्षायां लस्य तिङस्तिङ्षि
शित् तिङ् शित्सार्वधातुकं तिङ् शिच्च सार्वधातुकाधिकारे [..] संज्ञाः स्युः कर्त्तरि शप् कर्त्रर्थे सार्वधातुके परे धातोः शप्

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

सर्वलकारापवादः स्मोत्तरे लङ् च स्मोत्तरे माङि लङ् स्याल्लुङ् च लुङि आशिष्यपवादः च्लेः सिच् इत्यादिर्गातिस्थाघुपा
भ्यः सिचः परस्मैपदेषु एभ्यः सिचो लुक् स्यात् गापाविहेणादेशपिबती गृह्येते भूसुवोस्तिङि भूसुवोः सार्वधातुके ति
ङि परे गुणो न स्यात् अस्तिसिचोऽपृक्ते सिच अस्ति अनयोः समाहारद्वंद्वः सिचश्च प्यमो(?) अस्तीत्यनेन कर्मधारयः तत
:पंचम्याः सौत्रो लुक् विद्यमानात् सिचो ऽस्तेश्च परस्यापृक्तस्य हल ईडागमः स्यात् इति ईण्णेह सिचो लुक्यत्वात् अभूत् इत्यादि
किं प्रेमिति अभूतां सिङन्यस्य विद्यमानात् सिचोऽन्यस्मादित्यर्थः परस्य ङि अवधिनो नेटुस्तस्मादित्यादि अतः सिद्धान्ते किआ
देतादेव फेरुर्स्यात् अभूवन् अभूः अभूतं अभूत अभूवं अभूव अभूम न माङ्योगे अडाटौ न स्तः मा भवान् भूत् मा स्म
भवत् स्म भूत् लिङ् निमित्ते लृङ् क्रियातिपत्तौ हेतुहेतुमद्भावादि लिङ् निमित्तं तत्र अभविष्यत् स्यात् क्रियातिपत्तिः अभि
धानोपगम्यमानायां अभविष्यत् अभविष्यतां अभविष्यन् अभविष्यः अभविष्यतं अभविष्यत अभविष्यं अभविष्याव अभ
विष्याम प्रादयः उपसर्गाः क्रियायोगे तेषामुपसर्गसंज्ञा धातोः प्रागेव प्रयोक्तव्याः आभिलोटः उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य णो ङादेशः स्य
आनीत्यस्य नस्य णः स्यात् प्रभवाणि इरः प्रवृत्तगणवयो(?) रुपसर्गत्वविधिर्योवक्तव्यः इः स्थितिः दुर्भवानि अतः ताहस्याङ्
किं विधिर्णत्वे उपसर्गत्वं वाच्यं अन्तर्भवाणि शेषे विनाशे कस्माद् अदादा अवकाश उपदेशो उपदेशो दिश्वा दिषांत वर्ज्यं दनदादे
रत्यस्मिन् धातोपरे उपसर्गस्था निमित्तात्परस्य नेर्णत्वं वा स्यात् प्रणिभवति प्रनिभवति इत्येवं उपसर्गाणां समासे वि सं
हिता नित्या वदुक्तं संहितैकपदे नित्या नित्या धातूपसर्गयोः नित्या समासे वाक्ये तु सा विवक्षामपेक्षते इति सत्ताद्यर्थ
निर्देशा उपलक्षणं वा गणस्वर्गोक्तवतीत्यादाव ... यद्यप्युपसर्गास्तु ... येन धातुः का पृतवति पराभवति
संभवति अनुभवति अभिभवति उद्भवति परिभवति इत्यत्र विशेषणार्थाः उक्तं च उपसर्गेण धात्वर्थो बलादन्यत्र नी

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

नद्यतने लङ्॰ अनद्यतनस्ताद्यर्थवृत्तेर्लङ् स्यात् लुङ् लङ् लृङ् स्वडुदात्तः एषु परेष्वंगस्याडागमः स्यात्स चोदात्तः इतश्च ङि
तो लस्य परस्मैपदमिकारांतं यत्तस्य लोपः स्यात् अभवत् अभवतां अभवन् अभवः अभवतं अभवत अभवं अभवाव अभवा
मः विधिनिमंत्रणामंत्रणाधीष्टसंप्रश्नप्रार्थनेषु लिङ् एष्वर्थेषु द्योत्येषु वाच्येषु वा लिङ् स्यात् विधिः प्रेरणं भृत्यादेर्निकृष्ट
स्य प्रवर्त्तनं निमंत्रणं नियोगकरणं आवश्यके श्राद्धभोजनादौ दौहित्रादिः प्रवर्त्तनं आमंत्रणं कामचारानुज्ञा अधीष्टं सत्का
रपूर्वको व्यापारः प्रवर्त्तनात्मा लिङ्॰ वक्तुरीष्टमनुपादानं प्रश्नः प्रार्थना यासुट् परस्मैपदेषूदात्तो ङिच्च लिङः परस्मैपदानां यासु
डागमः स्यात् स चोदात्तो ङिच्च ङिद्वचनं ङ्णिते इति च विदव्यबंधकार्येप्यनल्विधाविति निषेधः इतश्चा देशास्य ज्ञान्वः लि
ङमपीह लिंगं सुट् तिथोः लिङ् स्तकारथकारयोः सुट् स्यात् सुट्याः सुट् न बाधते लिङो यासुत्सकारस्य सुकिति विषय
ले दात्त लिङः सलोपोनंत्यस्य सार्वधातुक लिङो नंत्यस्य सस्य लोपः स्यात् इति सकारद्वयस्यापि निवृत्तिः सुटः श्रवणं त्वाशी
र्लिङि स्फुटतरं तत्रात्मनेपदे अतो येयः अतः परस्य सार्वधातुकावयवस्य याङ्स्य इयः स्यात् गुणयोलोपः स चेन्न सार्व
धातुके किं चिकीर्ष्यात् मध्ये पवादन्यायेन दिंत्रतो लोपः एव बाध्येत भवेदित्यादौ तु परत्वाद्दीर्घः स्यात् भवेतां झेर्जुस् लि
ङोझे र्जुस् स्यात् उः इत्त उस्यपदांतात् अपदांतादवर्णादुसि पररूपमेकादेशः स्यात् इति प्राप्ते परत्वान्नित्यत्वाच्चातो ये
य इति प्राप्तः बहिरंगत्वात्पररूपं न्यायसूत्र पाणिकाभ्यः इत्येतस्येव इति व्याख्येयं एवं वलोपस्यापवादः इय् अतो ये
य इत्यत्र तु संक्षिप्तार्थः भवेयुः भवेः भवेतं भवेत भवेयं भवेव भवेम लिङाशिषि आशिषि लिङ् लिङ् आर्धधातुकसंज्ञः स्यात्
किदाशिषि आशिषि लिङो यासुट् कित् स्यात् स्कोरिति सलोपः क्ङिति च इति गुणवृद्धिनिषेधः किति ङिति च निमित्ते इग्लक्षणो गुणवृद्धीन स्तः
भूयात् भूयास्तां भूयासुः भूयाः भूयास्तं भूयास्त भूयासं भूयास्व भूयास्म लुङ् भूतार्थे धातोर्लुङ् स्यात् माङि लुङ्

लोपो व्योर्वलि

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

स्यात् ञापाविति सार्वधातुकार्द्धधातुकयोः अनयोः परयोरिगंतांगस्य गुणः स्यात् अवादेशः भवति भवतः झोंतः प्रत्ययाव
यवकस्यांतादेशः स्यात् अतो गुणे भवंति भवसि भवथः भवथ अतो दीर्घो यञि अतोंगस्य दीर्घः स्यात् यञादौ सार्वधातुके प
रे भवामि भवावः भवामः स भवति तौ भवतः ते भवंति त्वं भवसि अहं भवामि एहि मन्ये ओदनं भोक्ष्यसे भुक्तः सोऽतिथिभिः एत
एत वा मन्ये ओदनं भोक्ष्येथे भोक्ष्यध्वे भोक्ष्ये भोक्ष्यावहे भोक्ष्यामहे इत्यादि मन्यसे मन्येथे इत्यादिरर्थः युष्मदुपपदे इत्यादि
वर्त्तते तेनेदं न एवं भवान् मन्यते ओदनं भोक्ष्ये इति प्रहासे किं ... एहि मन्यसे ओदनं भोक्ष्ये इत्यादि परोक्षे
लिट् भूतानद्यतनपरोक्षार्थवृत्तेर्धातोर्लिट् स्यात् ... लिट् च लिडादेशस्तिङार्द्धधातुकसंज्ञ एव स्यात् न तु सा
र्वधातुकसंज्ञः तेन शबादयो न परस्मैपदानां णलतुसुस्थलथुसणल्वमाः लिटस्तिबादीनां नवानां णलादयो न
व स्युः भू अ इति स्थिते भुवो वुग्लुङ्लिटोः भुवो वुगागमः स्यात् लुङ्लिटोरचि नित्यत्वात् वुक् गुणवृद्धी बाधते एकाचो द्वे
प्रथमस्य अजादेर्द्वितीयस्येत्यधिकृत्य लिटि धातोरनभ्यासस्य लिटि परे अनभ्यास धातुावयवस्यैकाचः प्रथमस्य द्वे स्तः
आदिभूतादचः परस्य तु द्वितीयस्य भूव भूव इति स्थिते पूर्वोऽभ्यासः अत्र ये द्वे तयोः पूर्वोऽभ्याससंज्ञः स्यात् हलादिः शे
षः अभ्यासस्यादिर्हल् शिष्यते अन्ये हलो लुप्यन्ते इति वलोपः ह्रस्वः अभ्यासस्याचो ह्रस्वः स्यात् भवतेरः भवतेरभ्यासो
कारस्य अः स्यात् लिटि अभ्यासे चर्च अभ्यासे झलां चरः स्युः जशश्च झशां जशः खयां चरः तत्रापि प्रकृतिचरां प्रकृ
तिजशः प्रकृतिचरां प्रकृतिचर इति विवेकः आन्तरतम्यात् असिद्धवदत्राभात् इत ऊर्द्ध्वमापादपरिसमाप्तेराभीयं स
मानाश्रये तस्मिन् कर्त्तव्ये तदसिद्धं स्यात् इति वुको सिद्धत्वात् उवङ् प्राप्ते भुवो वुग्लुङ्लिटोरिति वुग्भवति बभूव बभूव
तुः बभूवुः आर्द्धधातुकस्येड्वलादेः वलादेरार्द्धधातुकस्य इडागमः स्यात् बभूविथ बभूवथुः बभूव बभूविव

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

षिवंवत्स्विम अनद्यतने लुट् सविता अनद्यतने धातोर्लुट् स्यात् स्यतासी ऌलुटोः ऌङ्ऌलिङ्ऌट्लुटोः परे धातोः स्यता
सी एतौ प्रत्ययौ स्तः ऌलुटोः परतः त्राबाद्यपवादः आर्द्धधातुकं शेषः लिङाशिष्यन्यो धातोरिति विहितः प्रत्ययः एतत्संज्ञः स्या
त् इट् लुटः प्रथमस्य डारौरसः डारौरस एते क्रमात् स्युः डित्वसामर्थ्यादन्त्यस्य टेर्लोपः उगन्तलघूपधस्य च उगन्तस्य ल
घूपधस्य चांगस्येको गुणः स्यात् सार्वधातुकार्द्धधातुकयोः येन नाव्यवधानं तेन व्यवहितेपि वचनप्रामाण्यात् येन नि
त्रीत्यादावनेकव्यवहितस्येको न गुणः सवि त् आ अत्रैको गुणो प्राप्ते दीधीवेवीटां दीधीवेव्योरिटश्च गुणवृद्धी न स्तः सवि
ता तासस्त्योर्लोपः तासेरस्तेश्च लोपः स्यात् सादौ प्रत्यये परे रि च रादौ प्रत्यये परे च सवितारौ सवितारः सवितासि सवितास्थः
सवितास्थ सवितास्मि सवितास्वः सवितास्मः ऌट् शेषे च सविष्यदर्थाद्धातोर्ऌट् स्यात् क्रियार्थायां क्रियायां सत्यामसत्यां सत्यां वा
स्यः इट् सविष्यति सविष्यतः सविष्यंति सविष्यसि सविष्यथः सविष्यथ सविष्यामि सविष्यावः सविष्यामः लोट् च विध्यादि
ष्वर्थे लोट् आशिषि लिङ्लोटौ एरुः लोटः इकारस्य उः स्यात् सवतु तुह्योस्तातङाशिष्यन्यतरस्याम् आशिषि तुह्योस्तातङ्
वा स्यात् अनेकाल्त्वात् सर्वादेशः ङिच्चेति ङित्त्वस्यापवादः स्थान्यवत्त्वात् ङित्त्वे च नडादिश्च वृद्धिर्नामी इत्युक्ते गुणवृद्धिप्रति
षेधः [illegible] संप्रसारणादि स्यात् तस्यांतरंगत्वाद् ङकारेण तङि स्थानिवद्भावः परेण बाध्यते इत्येतस्मिन्नपवादत्वोऽपि समव
लत्वात् सवतात् लोटो लङ्वत् लोटो लङ्वत् कार्यं स्यात् तेन तामादयः सलोपश्च तथा हि तस्थस्थमिपां तांतंतामः ङित
श्चतु [illegible] णां तामादयः क्रमात् स्युः नित्यं ङितः सकारांतस्य ङित उत्तमस्य नित्यं लोपः स्यात् अलोत्पत्तेर्निसस्य लोपः सवतां स
वंतु सेर्ह्यपिच्च लोटः सेर्हिः स्यात् सोऽपिच्च अतो हेः अतः परस्य हेर्लुक् स्यात् सव सवतात् सवतं सवत मेर्निः लोटो मेर्निः स्या
त् आडुत्तमस्य पिच्च लोडुत्तमस्याडागमः स्यात् स पिच्च ह्नियोरुत्वं न इकारोच्चारणसामर्थ्यात् सवानि सवाव सवाम अ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

यते श्रृंगारहारसंहारविहारपरिहारवत् इति एधवृद्धौ अथ कथ्यन्ताः पदानि आत्मनेपदानीत्येतः टित आत्मनेपदानां टेरे टितो लस्या
त्मनेपदानां टेरेत्वं स्यात् एधते सार्वधातुकमपित् अपित्सार्वधातुकं ङिद्वत्स्यात् आतो ङितः अतः परस्य ङितामाकारस्य इय् स्या
त् एधेते एधन्ते थासःसे टितो लस्य थासः से स्यात् एधसे एधेथे एधध्वे अतो गुणे एधे एधावहे एधामहे इजादेश्च गुरुमतोऽनृच्छः इ
जादिर्यो धातुर्गुरुमान् ऋच्छत्यन्यः तत आम् स्यात् लिटि आमो मकारस्यानेत्वं अस्कौ मविधानात् ज्ञापकात् आमः आमः प
रस्य लुक् स्यात् कृञ्चानुप्रयुज्यते लिटि आमन्ता लिट्पराः कृञ्भ्वस्तयोऽनुप्रयुज्यन्ते आम्प्रत्ययवत्कृञोऽनुप्रयोगस्येति सू
त्रे कृञ्ग्रहणसामर्थ्यादनुप्रयोगोऽन्यस्यापि लिङ्ग्यते तेन कृञ्भ्वस्तिलोगः ततः कृञो द्वितीयेति अकारेण प्रत्याहाराकृञ्भ्व
स्तिलाभः तेषां क्रियासामान्यवाचित्वात् आम्प्रकृतीनां विशेषवाचित्वात् तदर्थयोरभेदान्वयः संपदि कृञ् प्रत्याहारे तत् लोप
नश्चिताः पूर्वान्नप्रयुज्यते कृञ् क्रियाफले परगामिनि परस्मैपदे प्राप्ते। आम्प्रत्ययवत् कृञोऽनुप्रयोगस्य आम्प्रत्ययो य
स्मादित्यतद्गुणसंविज्ञानो बहुव्रीहिः आम्प्रकृत्या तुल्यमनुप्रयुज्यमानात् कृञो प्यात्मनेपदं स्यात् इह एधांचक्रे इत्यनुव
र्तीवाकालेदेन संबध्यते एधांचक्रे आत्मनेपदं नतु तद्विपरीतमिति तेन कर्तृगे पि फले इन्द्रोवकारेत्यादौ न तङ् लिटस्तझयो
रेशिरेच् लिटादेशयोस्तझयोरेशिरेच् इरेच् एतो स्तः एकारोच्चारणं ज्ञापकं तङादेशानां टेरेत्वं नेति तेन कारोरसौ न कृ र
इति स्थिते असंयोगाल्लिट्कित् असंयोगात्परोऽपित्लिट् कित्स्यात् क्ङिति च इति निषेधात् सार्वधातुकार्धधातुकयोरिति
गुणो न द्विर्वचनेऽचि द्विर्वचननिमित्तेऽचि परे अच आदेशो न स्यात् द्वित्वे कर्तव्ये उरत् अभ्यासकवर्गस्य
स्थानिवत्प्रत्यये परे प्रत्यये किं ... रपरत्वं हलादिः शेषः कुहोश्चुः अभ्यासकवर्गहकारयोश्चवर्गादेशः स्यात् एधांचक्रे एधां
चक्राते एधांचकृषे एकाच उपदेशेऽनुदात्तात् उपदेशे योधातुरेकाजनुदात्तश्च ततः परस्यार्धधातुकस्येण्न स्यात् उपदे

[illegible]

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ते इत्यत्र यान्वयौ एकाच इति किं यङ्लुगन्ताद्वृत्तिर्यथा स्यात् स्मरंतिदि पिपठिषाऽनुबंधेन निर्दिष्टं यङ्लुगन्तेन व अ
चैकाच्त्वग्रहणं चैव यं चैता निन यङ्लुकीति एतद्वैदेवैकाच्त्वग्रहणेन ज्ञाप्यते अवकस्यैकत्वविवक्षया नवतोयग्रहणेन नवस्मिंदि
एकग्रहणसामर्थ्यादनेकाचोऽपदेशो व्यावर्त्यते तेन वधेर्द्वस्फपदिके एकाचोऽपिन निषेधः आदेशोपदेशोऽनेकाच्त्वात् अनु
दात्तात् अनुपदमेव संयद्दीध्यते एधांचकृषे एधांचकाथे इणः षीध्वंलुङ्लिटां धोंगात् इणंतादंगात्परेषां षीध्वंलुङ्लिटां धस्य
मूर्द्धन्यः स्यात् एधांचकृढ्वे एधांचक्रे एधांचकृवहे एधांचकृमहे एधांबभूव अनुप्रयोगसामर्थ्यादस्तेर्भूभावो न अन्यथाहि
अस्त्यानुप्रयुज्यते इति कृभ्वस्तीति ब्रूयात् अतआदेः अभ्यासस्यादेरतो दीर्घः स्यात् पररूपापवादः एधामास एधामासतु
रित्यादि एधिता एधितारौ एधितारः एधितासे एधितासाथे धिच धादौ प्रत्यये परे सलोपः स्यात् एधिताध्वे हएति तासस्त्योः सस्य
हः स्यात् एतिपरे एधिताहे एधितास्वहे एधितास्महे एधिष्यते एधिष्येते एधिष्यंते आमेतः लोट एकारस्य आम स्यात् एधतां ए
धेतां एधंतां सवाभ्यांवामौ सवाभ्यां परस्य लोडेतः क्रमात् व अम् एतौ स्तः एधस्व एधेथां एधध्वं एतऐ लोडुत्तमस्य एत ऐ स्याद
सोपवादः एधै एधावहै एधामहै आडजादीनां अजादीनामाट् स्याल्लुङादिषु अटोपवादः आटश्च ऐधत ऐधेतां ऐधंत
ऐधथाः ऐधेथां ऐधध्वं ऐधे ऐधावहि ऐधामहि लिङः सीयुट् सलोपः एधेत एधेयातां झस्य रन् लिङो झस्य रन् स्यात् एधेरन्
एधेथाः एधेयाथां एधेध्वं इटोऽत् लिङादेशस्य इटोऽत् स्यात् एधेय एधेवहि एधेमहि आशीर्लिङि आर्द्धधातुकत्वाल्लिङः स
लोपो न सीयुट् सुटौ प्रत्ययावयवत्वात् षत्वं एधिषीष्ट एधिषीयास्तां एधिषीरन् एधिषीष्ठाः एधिषीयास्थां एधिषीढ्वं एधिषी ध
य एधिषीवहि एधिषीमहि ऐधिष्ट ऐधिषातां आत्मनेपदेष्वनतः अनकारात्परस्यात्मनेपदेषु झस्य अत इत्यादेशः स्यात्
ऐधिषत ऐधिष्ठाः ऐधिषाथां इणः षीध्वंलुङ्लिटां धोंगात् ऐधिढ्वं इच्छिन्नपवर्ग इति ग्रहणे इतिमतेनतु ऐधिध्वं ऐधिषि उधिवोर्व

स्यमस्यानवातिद्विविकल्पास्योम्नवारूपाणि एधिष्यि एधिष्वहि एधिष्महि एधिष्यत एधिष्येतां एधिष्यंत एधिष्यथाः एधिष्येथां एधिष्यध्वं
एधिष्ये एधिष्यावहि एधिष्यामहि ३ दान्नत्राहलादेशिट् प्रसंगादनुदात्ताः संगृह्यंते ऊदृदंतैर्यौतिरुक्ष्णुशीङ्स्नुनुक्षुश्विडीङ्श्रिभिः वृ
ङ्वृञ्भ्यां च विनैकाचोऽजंतेषु निहताः स्मृताः १ शक्लृपचमुचिरिचिवचिविचिसिचिप्रच्छित्यजिनिजिर्भजः भंजिभुजिभ्रस्जिमस्जियज
युजरुजरंजिविजिस्वंजिसंजिसृजः २ अद्क्षुद्खिद्छिद्तुदिनुदः पद्यभिद्विद्यतिर्विनद् शदसदीस्विद्यतिः स्कंदिहदी क्रुधक्षु
धिबुध्यती बंधिर्युधिरुधीराधिव्यधशुधः साधिसिध्यती मन्यहन्याप्क्षिप्छुपि तप्तिपिस्तृप्यतिदृप्यती ४ लिपलुपवपशपस्वप
स्वपसृपियभरभलभगमनमयमो रमिः क्रुशिर्दंशिदिशी दृशमृशरिशरुशलिशविशस्पृशः कृषिः ५ त्विषतुषद्विषदुषपुष्यपिषविषवि
षशिषशुषश्लिष्यतयो घसिः वसतिर्दहदिहिदुहो नहमिहरुहलिहवहिस्तथा ६ अनुदात्ता हलंतेषु धातवो द्व्यधिकं शतं
दादौ मतभेदेन स्थितेऽयौ वक्ष्यराहितेषु इष्टकृदपीनुवारश्चितेनानानिर्देशाद्यादितः किं च स्विद्यपदो सिध्यबुध्यौ मन्यपुष्यश्लिषः श्यप
ना वसिः शपा लुका यौतिनिर्दिष्टोऽन्यनिवृत्तये निजिर्विजिर्शब्दविकरणा इति सानुबंधा अमी तथा विदद्यां इदौ गृदिशिष्टो नाथ्यपि
इष्यते व्याघ्रभूत्यादयस्त्वेनं नेहपेठुरिति स्थितं रंजिमस्जी अदापदानुदक्रुधशुचिपुषीश्लिषिः नाप्यानुक्ताने दैकाव्याघ्रभूत्या
त्यादिसम्मतेः स्पर्द्ध संघर्षे संघर्षः पराभवेच्छा धातुर्धनोपसंग्रहादकर्मकः स्पर्द्धते शाऽर्वोदवः अत्यासस्यशाऽर्ववाखवः शि
थ्येते हलादिः शेषस्यापवादः पस्पर्द्धे स्पर्द्धिता स्पर्द्धिष्यते स्पर्द्धतां अस्पर्द्धत स्पर्द्धेत स्पर्द्धिषीष्ट अस्पर्द्धिष्ट अस्पर्द्धिष्यत २
गाधृ प्रतिष्ठालिप्सयोर्ग्रंथे च गाधते जगाधे ३ बाधृ लोडने लोडनं प्रतिघातः बाधते ४ नाथृ नाधृ याच्ञोपतापैश्वर्याशीःषु च
आशिषि एव नाथ इति वाच्यं अस्याशिष्येवात्मनेपदं स्यात् नाथते अन्यत्र नाथति नाथते ७ दध धारणे ८ अतपकदहस्य थेनादे
शादेर्लिटि लिङ्लिङ्गिताद्देशादे ... टिकं न तवति यदंगं तदवयवस्यामंगुक्तं दल्मध्यस्थाकारस्यैकारः स्यात् अस्यासलो

पक्ष किति ङिति इति प्राप्तुं कं स्यात् आदेशाश्चेद्वैरूप्यं पादकण्ठवाक्षीयते शाक्षि दयोः प्रतिषेधवचनाङ्गोपकात्
तेन प्रकृतिङः श्वरांते शुभस्वरूपिण्यावार्नुसन्नोपोस्तएव देधे देधाते देधिरे अतः किं दिदिवतुः तपरः किं रराध्येके त्यादि किं नेत्यरव
: अनादेशादेः किं वकणतुः लिटादेशाविशेषणादित्यादेव नेमिष्वसेरे स्कुदि आप्रवणे आप्रवणमुत्प्लवनमुद्धरणं च इदितो
नुम्धातोः स्कुन्दते चुस्कुन्दे ९ श्विदि श्वैत्ये अकर्मकः श्विन्दते शिश्विन्दे १० वदि अभिवादनस्तुत्योः वन्दते ववन्दे ११ भदि कल्याणे सु
मद४ खे च भन्दते बभन्दे १२ मदि स्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु मन्दते ममन्दे १३ स्पदि किंचिच्चलने स्पन्दते पस्पन्दे १४ क्लिदि परिदेवने शो
के इत्यर्थः सकर्मकः क्लिन्दते चैत्रं चिक्लिन्दे १५ मुद हर्षे मोदते १६ दद दाने ददते न शसददवादिगुणानां शशोर्ददे दं कारादी
नां गुणशब्देन तद्विहितस्याकारस्य एत्वाभ्यासलोपौ न ददृशे ददते ददाते ददिरे १७ ष्वद स्वर्द आस्वादने अयमनुपसर्गः सकर्म
कः स्वादवकर्मकः धात्वादेः षः सः धातोरादेः षस्य सः स्यात् सात्पदाद्योरिति षत्वनिषेधः अनुस्वदते स्वर्दते सस्वर्दे १९ उर्द मा
ने क्रीडायां च उपधायां च धातोरुपधाभूतयोरेफवकारयोर्हल्परयोः परत इको दीर्घः स्यात् ऊर्दते ऊर्दाञ्चक्रे २० कुर्द खुर्द
गुर्द गुद क्रीडायामेव कूर्दते चुकूर्दे २२ खूर्दते गूर्दते २३ गोदते जुगुदे २४ षूद क्षरणे सूदते सुषूदे सेकसृपसृस्तृसृजस्तृ
स्म्यादिं त्याङ्गसमादयः एकाचः षोपदेशाः ष्वष्कस्विदस्वदस्वपस्मिङः दंत्यः केवलदंत्यः नतु दंतो इको पि स्वदादीनां ह्रस्व
दणात् २५ ह्राद अव्यक्ते शब्दे ह्रादते जह्रादे २६ ह्लादी सुखे च चादव्यक्ते शब्दे ह्लादते २७ स्वाद आस्वादने स्वादते २८ पर्द
कुत्सिते शब्दे गुदरवह इत्यर्थः पर्दते २९ यती प्रयत्ने यतते येते ३० युतृ जुतृ भासने योतते जुयुते जोतते जुजुते ३२ विथृ
वेथृ याचने वेथते विवेथे ३४ श्रथि शैथिल्ये श्रन्थते ३५ ग्रथि कौटिल्ये ग्रन्थते ३६ कत्थ श्लाघायां कत्थते ३७ धातवः ऽत्र उदात्ते
तो गताः अथाष्टत्रिंशत्तवर्गीयान्ताः परस्मैपदिनः अत सातत्यगमने अतति अतत् आदेः आत आततुः आतुः लुङि आतिस

[illegible]

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

अचेतीत्

ईटितिसिद्धम् इट ईटि इटः परस्य सस्य लोपः स्यादीटि परे सिद्धलोपः एकादेशो सिद्धो वाच्यः आतीत् आतिष्टां आतिषुः वदव्रजहलन्तस्याच

ः वदेर्व्रजेर्हलन्तस्य चागमस्य स्थाने वृद्धिः स्यात् सिचि परस्मैपदेषु इति प्राप्ते नेटि इमादौ सिचि वृद्धिः प्रागुक्तं न स्यात् मा भवानतीत् अति

ष्टां अतिषुः ४ चिती संज्ञाने चेतति चिचेत अचेतीत् अचेतिष्टां अचेतिषुः ४ च्युतिर् आसेचने सेचनमार्द्रीकरणं आर्द्रीभवने च्योतति

च इरन्तस्य संज्ञा वाच्या च्योतति चुच्योत इरितो वा इरितो धातोश्च्लेरङ् स्यात् परस्मैपदे परे अच्युतत् अच्योतीत् ४० श्च्युतिर् क्ष

रणे श्च्योतति चुश्च्योत अश्च्युतत् अश्च्योतीत् यकाररहितोप्ययं श्चोतति ४१ मन्थ विलोडने धातुरुदितो दाविधावीति किद्वाद

निदितामिति नलोपः मथ्यात् ४२ कुथि पुथि लुथि मथि मन्थ हिंसासंक्लेशनयोः इदित्वान्नलोपो न कुंथ्यात् मंथ्यात् ४३ षिध गत्या

सेधति सिषेध सेधिता असेधीत् सात्पदाद्योरिति निषेधे प्राप्ते उपसर्गात्सुनोतिसुवतिस्यतिस्तौतिस्तोभतिस्थासेनयसेधसि

चसञ्जस्वञ्जां उपसर्गस्थान्निमित्तादेषां सस्य षः स्यात् सदिरप्रतेः प्रतिभिन्नादुपसर्गात् सदेः सस्य षः स्यात् स्तन्भेः स्तन्भतेः सौत्रस्य स

स्य षः स्यात् योगविभाग उत्तरार्थः किं च अप्रतेरिति नानुवर्त्तते बाकुप्रतिष्टम्भविष्टम्भः अवाच्चालम्बनाविदूर्ययोः अवा

त्स्तन्भेरेतयोरर्थयोः षत्वं स्यात् वेश्च स्वनो भोजने व्यवायेऽपि षः स्याद्भोजने परिनिविभ्यः सेवसितसयसिवुसहसुट्स्तु

स्वञ्जां परिनिविभ्यः परेषामेषां सस्य षः स्यात् निषेधति प्राक् सितादड्व्यवायेऽपि सेवसितेत्यत्र सितशब्दात् प्राक्पाठात् सुनोत्या

दयस्तेषामड्व्यवायेऽपि षत्वं स्यात् न्यषेधत् न्यषेधीत् न्यषेधिष्यत् स्थादिष्वभ्यासेन वाभ्यासस्य प्राक् सितात् स्थादिष्वभ्यासेन

व्यवायेऽपि षत्वं स्यात् एषामेवाभ्यासस्य न तु सुनोत्यादीनां निषिषेध निषिषिधतुः सेधतेर्गतौ गत्यर्थस्य सेधतेः षत्वं न स्यात् २

गंगां विसेधति ४४ षिधू शास्त्रे माङ्गल्ये च स्वरतिसूतिसूयतिधूञूदितो वा स्वरत्यादेरूदितश्च परस्य वलादेरार्धधातुकस्येड्

वा स्यात् रुधघसवेशोधः ऋधः परस्य सवोर्धः स्यान्न तु दधातेः ऊधाः सिषेध सिषेधिथ सेद्धा सेधिता सेत्स्यति सेधिष्यति असैत्

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

सीत् कलो कलि कलः प[illegible] सेः स्यात् कलि असैद्यां असैद्युः असैदीः असैदं असैद असैदं असैत्व असैत्म पक्षे असे
धीत् असेधिष्टां सिन्या [illegible] हल्कणो ऋकार इत् खादति खखाद ४५ खद स्थैर्ये हिंसायां च वा इत्कणो स्थैर्ये वाकर्मकः
खदति अत उपधायाः उपधाया अतो वृद्धिः स्यात् ञिति णिति च प्रत्यये परे चखाद णलुत्तमो वा उत्तमो णल्वा णित्स्यात् च
-ववद- खाद अतो हलादेर्लघोः हलादेर्लघोरकारस्य इमादौ परस्मैपदे परे सिचि वृद्धिर्वा स्यात् अखादीत् ४६ बद स्थैर्ये पवर्गीयादिः
बदति बबाद बेदतुः बेदिथ गद व्यक्तायां वाचि गदति ङु गाद नेर्गदनदपतपदघुमास्यतिहन्तियातिवातिद्रातिप्सातिवपतिवह
तिशाम्यतिचिनोतिदेग्धिषु च उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य नेर्णः स्यात् गदादिषु परेषु प्रणिगदति रद विलेखने विलेखनं निर्दलनं र
रादपत् णादेश्च अष्टके वा ईद णोनः धातोरादेर्णस्य नः स्यात् णोपदेशास्तु अनर्द्दनाटिनाथृनाधृनन्दनक्कनृनृतः नादेर्दीर्घोर्हस्यपर्द्धदासा
यटादिर्णोपदेशा एव नवर्गचतुर्थान्ताः धतेर्न्नृतिनाथृष्केच्चिमोपदेशा नामाज्ञः उपसर्गादसमासेपि णोपदेशस्य उपसर्गस्था
न्निमित्तात्परस्य णोपदेशस्य धातोर्नस्य णः स्यात् समासे समासेपि प्रणदति प्रणिनदति पथ अट्टिगतो याचनेच अत्रादेः
न स्यात् तुम्हिं दलः द्विहलो धातोर्दीर्घात्परतादकारात्परस्य नुट् स्यात् आनर्द आर्दीत् ५५ नर्द गर्द शब्दे णोपदेशा त्वान्नणः
प्रनर्दति गर्दति जगर्द ५७ तर्द हिंसायां तर्दति ५८ कर्द कुत्सिते शब्दे कुत्सितकोष्ठे कर्दति ५९ खर्द दंदशूके दशने हिंसा
दिष्टू मा यां क्रियायां मित्स्पर्द्धः खर्दति चखर्द ६० अति आदि बंधने अन्तति आनन्त अन्दति आनन्द इदितो मे स्पर्द्धे इदति
इदोपकार इत् विदि अवयवे पवर्गतृतीयादि विन्दति अवयवं करोतीत्यर्थः लिदी लिप्यायां तरं इपगभिवः दशेकदेशे गण ६
ति अन्याद यः पथेतेन ति ३ दिवश्वा इतिकारपथः अन्तेउलिडमपयोः विशेचि इद् लिदि कुत्सायां निंदति प्रणिन्दति ६७ तुनदि
समृद्धौ आदि निरदय: उपदेशे धातोराद्याणः षस्तः नर्द्ते इदि आन्नणितौ नर्दति ६८ चदि आह्लादे चन्दति ६७

त्रदिवेशायां तत्रंद ७० कदि क्रदि क्लदि आह्वाने रोदने च वक्लंद ७१ चक्लंद ७२ वक्लिंद ७३ क्लिदि परिदेवने क्लिंद ७४ मुद ह
र्षे मुद मन्दनलोपः मुद्मा त्र ७५ अथ कवर्गीयान्ता अनुदात्तेतो द्विचत्वारिंशत् शीक सेचने तालव्यादिर्दन्त्यादिश्चायं शीकते
शिशीके ७६ लोकृ दर्शने लोकते लुलोके ७७ श्लोकृ संघाते संघातो ग्रन्थः सर्वेहस्थ मानस्य व्यापारो ग्रथितवी आद्यो अक
र्मको द्वितीयः सकर्मकः श्लोकते ७८ द्रेकृ ध्रेकृ शब्दोत्साहयोः उत्साहो वृद्धिरौद्धत्यश्च द्रेकते दिद्रेके दिध्रेके ८० रेकृ शंकायां रेक
ते ८१ सेकृ स्रेकृ स्रकि श्रकि श्लकि गतौ त्रयोदन्त्यादयः तालव्यादिः अयोपदेशा द्वाविमौ ष सिसेके ८६ शकि शंकायां शंकते ८ — त्रशंके
७ अकि लक्षणे अङ्कते आनङ्के ८८ वकि कौटिल्ये वंकते ८९ मकि मंडने मंकते ९० कक लौल्ये लौल्यं गर्वश्चापलं च ककके ९
१ कुक वृक आदाने कोकते चुकुके वर्कते ९३ चक तृप्तौ प्रतिघाते च चकते चेके ९४ ककि वकि श्वकि त्रकि
ढौकृ त्रौकृ ष्वष्क वस्क मस्क टिकृ टीकृ तिकृ तीकृ रघि लघि गत्यर्थाः कंकते दुढौके तुत्रौके सस्वष्के वृत्तिवृत्त्वक्तीनां वृत्तिविधौ — म
वक्तव्यः ष्वष्कते षषष्के अत्र टवर्गीयं दंत्यादिमे के लघि भोजननिवृत्तावपि १०९ अघि वघि मघि गत्याक्षेपे आक्षेपो निंदा गतो
गत्यारंभे चेत्यन्ये अंघते आनंघे वंघते मंघते ममघे तवे च ११० राघृ लाघृ द्राघृ सामर्थ्ये राघते धाघृ इत्यपि केचित् द्राघृ आया
मे च शद्रसाघृ कत्थने ११३ अथ परस्मैपदिनः पंचाशत्ता फक्कनीचैर्गतौ नीचैर्गतिर्मंदगमनं असद्व्यवहारश्च फक्कति १९८ तक
हसने तकति ११९ तकि कृच्छ्रजीवने तंकति १२० बुक्क भषणे भषणं श्वरवः बुक्कति १२१ कख हसने प्रतिकखति १२२ उख उखि
नख णख वख मख रख लख इख ईख वल्ग रगि लगि अगि वगि मगि तगि त्वगि श्रगि श्लगि इगि रिगि लिगि गत्यर्थाः द्विती यांतापंच
चदश आद्यतादात त्यस्योदन्तादिः स्तदेवोत्तेपुरिरव वस्वक्रिखिवि त्रिरिखि इत्यपि चक्षुरः केचित्पठन्ति अन्याश्वाख्यातसवर्णो अन्यास

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

स्यात् इवर्णोवर्णयो रियङुवङौ स्तः सवर्णेऽपि उवोरव संनिपातपरिभाषया इङादेरित्याम् ऊरवतुः ऊवुः इइ सवर्णे दीर्घः स्यादन्या
सम्प्रहणेन यद्ग्रहणात् ऊरवः आमोन स्वरति मकरस्य ह्रस्वत्वात् आंगत्वाद् द्विपदन्यवहल्लकरण प्रवृत्त्या ऊस्वेकस्मिन्स्ते ततो दीर्घः वाणदंग
बलीयस्त्वादित्यायात परत्वाच्च उरवति ववख तुः वरवति मे खतुः अगि कंपने १६३ अगु गिउ गितु गि वडीने खुंगति १६४ घघद
सने ऊघाघ १६५ मघि मंडने १६६ त्रौघि श्रावा लोवीघ्रति १६७ अथ ववगीयांताः तत्रात्तुदात्तेत एकविंशतिः ववर्दीप्तौ १६८
घवसेववतेसेववतेवसवतेसेवेसेविता १६९ लोहृ दर्शने लोचते लुलोचे १७० शच व्यक्तायां वाचि शेचे १७१ श्वच श्वचि गतौ
श्वचते श्वंचते १७२ कच बंधने कचते १७३ कचि काचि दीप्तिबंधनयोः कंचे चकांचे मच मुचि कल्कने कल्कने दंभः शा
ठ्यंच कथनमित्यन्ये मेचे मुमुचे मचि धारणोच्छ्राय पूजनेषु ममंचे पचि व्यक्तीकरणे पंचते १८० ष्टुच प्रसादे स्तोचते तुष्टुचे
१८१ ऋज गतिस्थानार्जनोपार्जनेषु अर्जते ऋद्धिधौ ऋकारैकदेशो रेफो हल्त्वेन गृह्यते तेन हल्वान्नुट् आनृजे १८२ ऋ
जि भृजि भर्जने ऋंजते उपसर्गाहतोतिर्वृद्धिः आर्जते ऋंजांचक्रे भर्जते बभृंजे अथ भर्ज इद १८४ एजृ भ्रेजृ भ्राजृ दीप्तौ
एजांचक्रे १८७ ईज गतिकुत्सनयोः ईजांचक्रे १८८ अथ ७२ द्विसप्ततिर्ईडांताः परस्मैपदिनः शुच शोके शोचति १८९ कु
च शब्दे तारे कोचति १९० कुंच क्रुंच कौटिल्याल्पीभावयोः अनिदितां हलिनलोपः कुच्यात् क्रुच्यात् १९२ लुंच अपनय
ने १९३ अंचु गतिपूजनयोः अच्यात् पूजायाम् अंच्यात् १९४ वंचु चंचु तंचु त्वंचु म्रुंचु म्लुंचु म्रुचु ग्लुचु गत्यर्थाः वच्यात् वंच्यात्
तच्यात् त्वच्यात् अम्रुंचीत् अम्रोचीत् २०० ग्रुचु ग्लुचु कुजु खुजु म्रुचु म्लुचु ग्रुचु ग्लुचु इत्यस्य रूपं स्याद्वा अम्लुचत् अम्लो
चीत् अग्रुचत् अग्रोचीत् २०१ ग्रुचु ग्लुचु कुजु खुजु स्तेयकरणे कुजोव अकुजत् अकोजीत् कुजोव अखुजत् अखोजीत् अको
जीत् अखोजीत् ... गतौ अजुचत् अजुचीत् ... [illegible] २०...

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

गुडि अव्यक्ते शब्दे गुंडति गुंडयाञ्च २०९ अर्द्द शब्दो वाञ्चा नर्द्द २१० स्लिहु अव्यक्ते शब्दे अस्फुटे अव्यक्ते शब्दे वेत्यर्थः स्लिहति स्मि
स्लिह २११ लल लालि लल्लु ललल ल लोड २१२ वाहिड्डाञ्चोवाडति आविड्डाञ्चामे आवति अनआदेरित्यत्र तपरकरणं
स्वाभाविकत्वस्य परिग्रहार्थं तेन दीर्घान्तावान्न तु इट् आंड तपरकरणं मुखसुखार्थमिति मैत्रेयः तु इट् आनंड फोडलकांड ।
डि फोड फडो कौटिल्ये कौटिल्यमपसरणमिति मैत्रेयः उपधायां चेति दीर्घः स्फुडति स्फुडामि स्फुडेहुयोः स्फुडति स्फुडावि
स्मृतौ स्फुटति खुड प्रमादे खुडति २२० त्रुटि तंडे तेडः कणद्वा आदाने कणद्वादर्शन [illegible] मिमिमादवः तेडति तं
तम्बकार तुडि विवासे विवासः समाप्तिः प्रायेणायं विहृदः खुडति घुड घुडि घुड घुडि धुड धुडि गतौ धुडति धुंडति ध
डति धंडति धुडति धुंडति रुडु अव्यक्ते शब्दे रुरुडे अर्द पर्द अर्दने अर्दति आनर्द २३० मर्दति समर्द गर्द शब्दे गर्द
ति नर्दति नर्दने नर्दति कुर्द खुर्द गुर्द खर्द प्रडने च वकर्द वखर्द अड गतिक्षेपणयोः अडति अडेर्वा पत्रयोः अडतेवीत्य
समादेशस्या [illegible] र्धधातुक विषये घञ्समपवर्ग विधातु वधादावार्धधातुके विषये विधातु विवातु विवक्तः अत्र वकारस्य द
त्वरवोरुपधायां चेति दीर्घ प्राप्तेऽवः परस्मिन्निति निमित्तनिवृत्तावेनाद् परत्वं नवनपदांतेति निषेधः स्वरदीर्घ्यकारे त्रुलोपाडा
देशः एवं न स्थानिवदित्यर्थः किं इति प्रकाशः इति इण्निषेधप्राप्ते इत्यर्थः [illegible] वोलिटि एत्वोलिटि इट्न स्यात् आद्यानो
वर्णाग्रहणं नियमार्थं प्रकृत्याप्यः प्रत्ययाद्यो वा वा निट् निषेधः स लिटि वेत्र दीर्घाद्यन्यत्र नान्यत्र इति तत्र
र्णो वलिनाराधाञ्जनियमवापि तस्यव मादिक्रादिनियमवापि तस्य वेटो लिङि धार्थं अवस्थास्वयन्निटो नित्यं उपदेशो डं
तोटो धातुस्थासो नित्यानिट् ततः परस्य वलादेरिट् न स्यात् उपदेशोऽत्ववतः उपदेशोऽकारवतस्तासौ नित्यानिटः ततः परस्य वलादे
इट् न स्यात् कृतो नारब्धाद्यस्य तासौ नित्यानिट्कत्वं तादेव वलो निट्नारब्धा ज्यम तेन तेनान्यस्यात्यादेव अश्रमनेपदः अ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ङ्तेः कारवान्त वाअस्तास्य निट् थलि वेडयं ऊदंतइटि · त्यानिट् कादस्यो लिटि मेत्र्वस्वेत् १ नवस्कडुादीनामपि थलि वि
कल्पः ऊङ्क्य अयस्मान्व दिलिउपदेशेऽत्वत इति वधो गदयथा पिलस्येव दिथ ति थ धस्यनारद्याङ निलमो निवर्तकः अनेन तस्पेति
न्याथान्त् विवयिथ विवेथ आ ङ्रिथ विव्यढः विव्य विवाद विव्यिव विव्यिम वेता अङ्गिना वेष्यति अङ्गिष्यति अटात आङत्
अडे वधीयात् लिपिवृद्धिः परस्मैपदेषु इगंतांगस्य वृद्धिः स्यात् परस्मैपदे परे सिचि अवैषीत् अवेष्यत् आङिष्यत् तेङ पा
लने नेङ तिर्खङ मंथे खङ तिखङिग तिवैकल्ये खडाति १८७ कंपने एकोवकार १४० टुओस्फूर्जा वज्रनिर्घोषे स्फूर्जति उ
स्फूर्ज क्षि क्षये अकर्मकः अत्र लीविलण्यर्थस्तु सकर्मकः क्षयति चिक्षियतुः चिक्षियुः चिक्षियथ चिक्षय चिक्षियथ चिक्षियि
म क्षेता अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घः अजंतांगस्य दीर्घः स्याद्यादौ प्रत्यये परे न तु कृत्सार्वधातुकयोः क्षीयात् क्षीङ अक्षयत्केच
द्रकुङि नामहायंपथितुक्षुक्षः विक्षीङ लत्तुलङिनर्जने नाडलाङि नर्जनेव डाङडाङिथुद्व उडाद्दिसायां तोङलितुतोङ
१५० तुङि पालने गडाग ङिगडागृङि मुडामुङि माथार्थाः गडामदनेव वडाबडागतेोवदवङे लिङ्कृदि: अवाङीत् अघटव
गीतांताः ञाडोना अउदात्तेतः पद्विंमात्र अटट्अतिक्रमहिंसनयोः दोपधोऽयं तोपधइत्येके अटते आनटे १६० वेष्टवेष्टने वि
विवेष्ट वेष्ट्वेष्टायां अवेष्टिष्टगोष्टलोष्टसंघाते जुगोष्ट लुलोष्ट घट्ट चलने ङाघट्टे स्फुटविकसने स्फोटते पुस्फुटे अविगते
अवते आनंठे वठिएकचर्यायां ववंठे मठिकठिशोके शोक इहआध्यानं मठते कंठते २७ मुडि पालने मुंडते देवविदाधायां
ङिदेवे एवच एतावके दिङिगत्यनादरयोः हिंडते कुडि दिंडे कुडि संघाते कुकुंडे कुंडि दाहेतु कुंडे वडिविभाजने मडिव
लडिप्रतिलाघ लोपरिहासः लिदोपांतस्थपरिलाघणे पिंडि संघाते १८० मुडिमार्जने मार्जनं शुद्धिर्न्ययावक्षमुंडते उंडितोङ
नेतोर्ह्दारणे दिसनेव उंडते ऊङि वरणे हरणे इत्येके वडिकोपे लाङि कुंजाडा नडिताडने पडिगतो खडिमंथे हेडृहोडृ ८

णादेरिङिदेर्डे २७० कुटादिभ्यो वाद आज्ञाव्येव संज्ञादिः आशाव्यमाश्रवः वाडते डाड्ड्राडु विवारणे डाडु स्नाघायां अथैटव गीय
समाप्तेः परस्मैपदिनः शोटदवर्गे शोटतिस्रु शोट योर्द्वं बंधे बोटति कोडु मेड उन्मादे द्वितीयो मंतः डोसन ध्येपाठ स्कना पलिवतदे
टति कटेवपाविवरणयोः वकार स्तिथ्वि अतो हलादेर्लघोरितिवृद्धि प्राप्तावां स्यंतक्षणश्वसजागृणिश्व्येदितां रमयांतस्य क्षण
देर्ल्पितस्य अयातरेदितश्वरद्विर्नस्याद्भडादौ सिद्धि अकटीत् २७१ अटपटगतौ अाट आटतुः आटुः पपाट पेटतुः पेटुः रटप
रिभाषणे लटबाले कडा विवारणगत्यवसानेषु वट वेष्टने ववाट ववटतुः ववटुः ववृत्तियुक्तिट स्विटत्रासे स्विट पिट अना
देरे शोटति शिशोट सेटति सिसेट २७२ कट कटे संघाते लटस्तसौ नटउच्छ्रायेस्वट कोर्कटो नटन्रुतौ भिटत्राह संघातयोः ह
ठदीप्तौ षट अवयवे लुट विलोटने डांतोयमित्येके २७३ खिट परप्रेषे खिट त्राह्ट षिट आक्रोशे शोवदादिः ह्रिठेत्येके इट किट कटी
गतौ एटति केटति इकारः श्वीदितो निष्ठायामितीत्निषेधार्थः केचित्तु इदंतं मत्वा नुम्भिकस्ते केटतीत्यादिवदंति अंतेत्वइदित्वप्रलिष्यत्र
सति इयाय देयाय इयेत्तुः इयुः इयिथ इयेथ इयाय इयय दीर्घस्य ह्निलादित्या भिश्रयोवकारेत्यादि उदाहरंति मकिस्त
घातो कुकिवे कल्पे कुकति कुकतइ लित्तु दाहेगतं कुटकटमर्दने २७४ कुकि अल्पीभावे मुक मर्दने मुकिस्वकने मुकति मुकिवे
त्यके मुकति कटि कुटि त्रेये कंटति लुंट ति कविलु विइत्येके कविलु किइत्यपरे स्फुटिर् विवारणे इरित्वादङ् अस्फुटत अस्फो
टीत् स्फुटीत्यपिके चित् इदित्वान्नुम् स्फुंटति पठ व्यक्तायां वाचि पेठतुः पेठिथ अपठीत् अपाठीत् वठ स्थौल्ये ववठतुः ववठि
थ मठ मद निवासयोः कठ कृच्छ्रजीवने रुठ उपरिभाषणे २७५ हठ प्लुति शठत्वयोः बलात्कारे इत्येके रुठ लिठ उठ उपघाते उठ
उपघाते उठति ऊठ इत्येके ऊठति ऊठांचकार पिठ हिंसा संक्लेशनयोः शठ कैतवे च शुठ गतिप्रतिघाते शोठति शुठि आलस्ये शुंठति
कुठिव कुंठति लुठि आलस्ये प्रतिघाते च शुठि शोषणे २७६ रुठि लुठि गतौ चुड्ड भावकरणे भावकरणं हावभावपूर्वकं चुड्डु

तितुतुह अदु अभियोगे अहुति आनहु कहुकादयेथुडादयः स्वयो दोपधाः तेन किपितु अत्तक त्वकोडु विहारे विकोक
तुम्ह तोमने तोमति तु तोम ह्रम इत्येके ऊम्ह जाम्ह होम्हगतो तस्मात् कुम्यात् होम्यात् ह्रद्० रोम्ह अनादरे रोम्ह लोम्ह उम्मादे
अमु उद्यमे अमति आम आमतुः आमुः लम विलासे लमति लमयो ललि दोष्ठै कत्वस्मरणाह्नल तीतिस्वाम्यादयः वमसदेक
मति कमि इत्येके कंमति गमि वदनैकदेशे गंमति इति ह्रवर्गीयान्ताः अथ पवर्गीयान्ताः तत्रानुदात्तेतः स्तोतत्वंताम थुतुम्विज्ञा
नक्किषटते ष्टष्टिषृष्टेष्टकरणार्थाः आद्यो नुदात्तः क्षीरस्वामी त्वयं सेकिति वक्ष्याम तेयते तितिपे कादिनिजमादिक तितिपिषे ते
स्ताते स्प्यते लिङ्खि वावाम नेपदेष्विक्समीपात् हलः परो झलादी लिङ आ मनेपदपरः सिद्धेश्येतो किती सः किद्धा नगुणः ति
षीष्ट तिपषीयास्तां तिपषीरन् अतिषु अतिपत तितिपे तिष्टिपे तिष्टिपाते तिष्टिपिरे २७० तेपृ कंपने च सेवष्टे नेपु पते डुवेपृ
कंपने वेपते केपृ गेपृ सेपृ च वाक्कंपने गतौ च स्वं वित्तागादिति स्वामी मैत्रेयस्तु चकारमंतरेण पठित्वा कंपन मित्यपेक्ष
त इत्याह रोपेरपसेदामुनः पातः मेपृ रेपृ लेपृ गतो २८० त्रपूष्ट लज्जायां त्रपते ह्रफलत्रपनस्य पत्ता एषामतरकारोत्या मलो
पश्चस्यात् किमिलिटि सेटिपलि च त्रेपे त्रेपाते त्रेपिरे ऊदित्वाद्वा त्रपिषीष्ट त्रप्सीष्ट कपि चलने कंपते चकंपे रविल विश्र
विशाष्टते रवि लवि लम्बि आनंने लविश्र वस्तु सने करवर्णे चकबे क्लोष्ट अस्यष्टौ विक्लवे क्लीबते क्लीबते त्रा वकपने त्रा
नते वीवृत्त त्र२७० रेत्त त्राष्टे रिरेते अतिरत्ताकृविस्पष्टे ते अंतते इस्तं स्वलि पुलि बंधे स्तंतते उतंते ते उदः स्त्रा सं से रिरिलि सर्वसवर्णे
ः विस्तत्ते स्तंते रिरिपि पठेंतु नत्तवति स्फावि धौनिर्दिष्टम्य सोत्रस्यैव तत्रयदणात् नहीडं तु स्वामस्ते रिरिपवर्गीयोपधः पातः स्व
वेरिति तवर्गीयोपधपाठश्चेति माधवः केचिदस्यटकारमपदेशिकमित्याहुः तन्मते ष्टत्तते ष्टष्टेते डत्ता गात्रविनामे रथिडते ए
रविष्लतोनुमागमः स्यात् विडंतते डडंते डंटते डडंते त्रास्वकंपने त्रा त्राव्ले वत्तोदने दंतोष्ठ्यादिः ववते गत्वञ्च

र्थे गच्छते स्म तु प्रमादे ताल्वादि देत्यादि स्थंसते स्म सते हु सुस्मते स्रोतते वि द्योतते उहुले व्यद्योतिष्ट ४०० अथ परस्मैप-
दः गुपू रक्षणे गुपू धूप विच्छि पणि पनिभ्य आयः एभ्य आय प्रत्ययः स्यात् स्वार्थे गुपायति गुपाः सनाद्यंता धातवः सनादयः
कमेर्णिङ् ताः प्रत्ययाः अंते येषां ते धातुसंज्ञाः स्युः धातुत्वाल्लडादयः गोपायति आयादय आर्द्धधातुके वा आर्द्धधातुक
विवक्षायां आयादयो वा स्युः कास्यत्ययादाम मंत्रे लिटि कास धातोः प्रत्ययांतेभ्यश्च आम् स्यात् लिटि न तु मंत्रे कास्यनेकाच्
प्रत्यया ग्रहणं कर्तव्यं सूत्रे ग्रहणमपनीय तत्स्थाने अनेकाच इति वाच्यमित्यर्थः अतो लोपः आर्द्धधातुकोपदेशे यदकारांतं
तस्याकारस्य लोपः स्यात् आर्द्धधातुके परे गोपायांचकार गोपायांबभूव गोपायामास जुगोप जुगुपतुः ऊदित्वाद्वेट्
जुगोपिथ जुगोप्थ गोपायिता गोपिता गोप्ता गोपाय्यात् गुप्यात् अगोपायीत् अगोपीत् अगौप्सीत् धूप संतापे धूपाय
ति धूपायांचकार दुधूप धूपायितासि धूपितासि डुप कल्प व्यक्तायां वाचि डुपमानसे व वयसायां हने पप समवाये समवा
यः संबंधः सम्यगवबोधो वा सपति रप लप व्यक्तायां वाचि चुप मंदायां गतौ चोपति चुचोप चोपिता तुप तुंप त्रुप त्रुंप तुफ
तुंफ त्रुफ त्रुंफ हिंसार्थाः तोपति तुतोप ४१० तुंपति तुतुंप त्रुपति त्रुंपति संयोगात्परस्य लिटः किद्वा स्यात् वान्नलोपो न किदा ति
थ तिकिद्वा नलोपः तुत्रुपतुः तुत्रुंपतुः विकल्पे रोप इति पारस्करादिगण पाठात् सुट् प्रस्कुंपति गोः क्षिपा निर्देशाद्गुड् लुकि
न प्रतोत्रुंपति त्रोपति त्रुंपति तोपति तुंपति त्रोपति त्रुंपति इत्यादौ द्वौ धंवम पद्योवनरिफो अन्ये सरेफाः आद्याः पवर्गाः प
ध्मांताः ततो द्वितीयांताः अष्टावप्फकारांताः पर्फ रफ रंफि अर्ब पर्ब लर्ब बर्ब मर्ब कर्ब खर्ब गर्ब शर्ब षर्ब चर्ब गतौ आद्याः
पध्मांतः ततो द्वितीयांतौ त वप्काद अष्टौ तृतीयांताः द्वितीय अष्टौ तालोसु सर्वे गत्यर्थाः पर्फति पपर्फ रफति रंफति ४२०
अर्बति आनर्ब पर्बति लर्बति बर्बति पबर्ब गत्यादिस्ये मर्बति कर्बति खर्बति गर्बति शर्बति ४३० षर्बति चर्बति कुबि आच्छादने कुंबति

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

लुबितुबि अर्दने लुंबति तुंबति तुबी वक्रसंयोगे तुंबति इत्युदित्तु हिंसार्थैसिर्त्ति समर्त्त सर्सिता स्तंत्त तिसमस्तंत्त स्त्यात्
षित्तु पित्तु इत्येके सेत्त तिसित्त ‿ तितुतस्तुतत्ता पणे नासन इत्येके हिंसायामित्यन्ये अथानुनासिकांताः तत्र कम्यंताश्चानुदा
त्तेतो दत्त्रा घिणि कणि घुणि ग्रहणे तुम्र हुवं घिणते डिघिले ५५० घुणते डुघुणे घृणते डघृणे घुण घूर्णत्वमणे घोणते
घूर्णते इमौ तुदादौ परस्मैपदिनौ पणव्यवहारे स्तुतौ च पन च स्तुतावित्येव संबध्यते इ घकुन्निर्देशात्त पनिसाहचर्यात्त्व
णेरपि स्तुतावेवायप्रत्ययः व्यवहारे तु पणते पेणे पणितेत्यादि स्तुतावतु बंधस्य केवलेरविता र्द्धवादायप्रत्ययांतात्त्रा
त्मनेपदं पणायति पणायांचकार पेणे पणायिता सिपणिता से पणाय्यात् पणिषीष्ट पनायति पनायांचकार पेनेता
मक्रोधे सामते बलामे कम्रष्ट समद्दने क्षमते चक्षमे चक्षमिषे चक्षंसे चक्षमिवहे म्वोश्च मो नस्य धातोर्नकारादेशः स्यात्
मकारे वकारे च परे णत्व चक्षण्वहे चक्षण्महे क्षमिष्यते क्षंस्यते क्षमेत आशिषि क्षमिषीष्ट क्षंसीष्ट अक्षमिष्ट अक्षंस्त क
मु कांतौ कांतिरिच्छा कमेर्णिङ् स्याद्वृद्धिर्वा तेङ् कामयते अकामयत आद्वाययेति सुब्र आम अचकामत् आलु आम्य इत्तु इस्तु १ तु
णे त्यादेशः स्यात् वक्ष्यमाणलोपापवादः कामयांचक्रे आयादय आर्द्धधातुके वा च कमे कामयिता कमिता कामयि
ष्यते कमिष्यते णिश्रिद्रुस्रुभ्यः कर्तरि चङ् णेर्वा सर्वादिभ्यश्चङ् स्यात् कर्त्रर्थे लुङि परे कामड अचीकमत अर
णिटि अणिङादावार्द्धधातुके परे णेर्लोपः स्यात् परत्वादेरनेकाच इत्यणिङो प्राग्णेर्लोपाविषयेङ्ड् यणुगुणवृद्धिदीर्घेभ्यः १०
पूर्वविप्रतिषेधेन त्विवाद्विके णिलोपस्यपवादपवादः परे क्रिरित्यादिक्विडुत्तमवकाराद्यभिनावः चक्षतच्छु निटो विवचन
सामर्थ्यादार्द्धधातुकमात्रमस्य विषयः तथाचेकाडाप्देरपवादापवादं इत्यङ् अल तद्वत् यण् आटिट्टत् गुणकारणाद्
द्विकारकदीर्घः कार्यतेणो वक्षुपधायाङ्क्स्वः चङ्‌परेणौ यदंगं तस्योपधाया ह्रस्वः स्यात् चङि चङि परे अनन्तास्यध

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

च्चवच्छवमेकाचः प्रथमस्य द्वे स्तोऽजादेस्तु द्वितीयस्य सन्वल्लघुनि चङ्परेऽनग्लोपे चङ्परे च कुत्वादिः सर्वांगस्येति वृद्धम-
वर्त्तते अंगसंज्ञानिमित्तं यच्चङ्परं णिरिति यावत् तत्परं यल्लघु तत्परो योऽभ्यासस्तस्य सनीव कार्यं स्यात् णावग्लोपे स-
ति अथवाऽङ्गस्येति नानुवर्त्तते चङ्परे णौ यदंगं तस्य योऽभ्यासो लघुपरस्तस्येत्यादि प्राग्वत् सन्वतः अभ्यासस्यात इकारः
स्यात् लघुनि दीर्घो लघोः लघोरभ्यासस्य दीर्घः स्यात् सन्वद्भावविषये अचीकमत णिङभावपक्षे कमेश्च्लेश्चङ्वाच्यः णेरना-
वान्न दीर्घसन्वद्भावौ अचकमत संज्ञायाः कार्यकालत्वादंगमत्र द्विरुच्यते तत्रैव दीर्घः सन्वद्वा नानेकाच्कीति माध-
वः चकास्यर्थापथ्यस्यलोप्याद्दोनांगं द्विरुच्यते किंच स्यादवयवः कश्चित्तस्मादेकाचो द्विर्वचनं वस्केतोंगस्यावयवोऽभ्या-
स इति वर्णनात् ओर्दीर्घोर्घापद्यतो द्वयस्यादिति मन्दे वकारोऽलन्त्यमिदं तस्या स्याद्वयवस्था १ णेर्विभाषस-
न्निर्दिष्टं लघुनीत्यंगमेव वा इति व्याख्या विकल्पस्य कैयटेनैव वर्णनात् णेरध्योपधिसंबंधस्त्वे भिन्नमपि सिद्धये अ-
धक्रम्यत्वास्थिरत्वात्स्वरस्मेपदिनः अण रण वण भण मण कण क्वण व्रण भ्रण ध्वण शब्दार्थाः ४५० अणति रणति वणति व-
काराद्दित्वादेकारस्यासलोपेन ववणतुः ववणिथ धणिः रपि केचित् पठन्ति धणति ओणृ अपनयने ओणति ओणांचका-
र ४६० शोणृ वर्णगत्योः शोणति शुशोण श्रोणृ संघाते श्लोणृ च शोणादयस्त्रयो भानावलिस्वो षाद्दस्यः पैणृ गतिप्रेरणश्ले-
षणेषु पिपैण ध्रण शब्दे उपदेशे नोपधेरेकाचत्वात् ध्रणति नोपदेशफलं यद्द्वकिं दध्रणति वणेत्यपि केचित् वेण-
तुः विवेणिथ कनी दीप्तिकान्तिगतिषु चकान ष्टन वन शब्दे ष्टनति वन षण संभक्तौ वनर्च्छ भेदास्थनः षाद्वः सनति ससा-
न सेनतुः ये विभाषा जनसनखनामात्वं वा स्यात् झलादौ क्ङिति सायात् सन्यात् ४७० अम गत्यादिषु कनीदीप्तिगत्य-
त्रगतेः परदोः ज्ञाछसंत्तज्ञोरादिरादेनयहः अमति आम क्रमदस्म मीन्ह गतोऽमति द्रमाम स्यते तिन ह्वेः अद्भ्मी

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

त॰ ऊढ्वम मीमति मिमीम अथैतन्त्राप्येव वस्तु उक्तः तस्तुः चमु अदने ष्ठिवु क्लमु चमां शिति एषामचो दीर्घः स्यात् ष्ठीवति टि
ष्ठेवमाडि॰ चमङ्इति वक्तव्यं आचामति आङि॰ किं चमति विचमति अचमीत् ङिमिकेचिल्वं तिडोमति क्रमु पादविक्षेपे
वा भ्राश भ्लाश भ्रमु क्रमु क्लमु त्रसि त्रुटि लषः एभ्यः श्यन् वा स्यात् कर्त्रर्थे सार्वधातुके परे क्रमः परस्मैपदेषु क्रमेर्दीर्घः
स्यात् परस्मैपदे शिति क्राम्यति क्रामति चक्राम चक्रमतुः क्राम्यतु क्रामतु क्रमोरनात्मनेपदनिमित्ते अत्रैवेट् अ
क्रमीत् अक्ष्यवस्यता अनुदात्तेतः अय वय पय मय चय तय णय गतौ अयते दयायासश्च दय अय आस् एभ्य आ
म्प्रत्ययः स्याल्लिटि अयाञ्चक्रे अयिता अयिषीष्ट विभाषेटः इणः पूर्वो य इट् ततः परेषां षीध्वं लुङ्लिटां धस्य वा मूर्धन्यः स्यात् अ
यिषीढ्वं अयिषीध्वं आयिष्ट आयिढ्वं आयिध्वं उपसर्गस्यायतौ अयतिपरस्योपसर्गस्य यो रेफस्तस्य लत्वं स्यात् प्लायते
पलायते निस्दुसोः षत्वस्यासिद्धत्वान्न लत्वं निरयते दुरयते निर्दुरोस्तु निलयते दुलयते प्रत्ययस्थात् इति णो रूपं
अथ कथमुदयति विधिवतो हरिश्चिमरश्मिजालेति भारविः इट किट कटी गतौ इत्यत्र प्रश्लिष्टस्येतेर्विध्यति अनुदात्तेत्त्वलक्षण
मात्मनेपदमनित्यं चक्षिङो ङि॰ करणात् ज्ञापकात् ४८० वा दित्वात् वय वय वये वेसे के ते ये उपगतयते ते ने ये दय दानगति
रक्षणहिंसादानेषु आदाने च दयाञ्चक्रे रय गतौ ऊयी तन्तुसन्ताने ऊयाञ्चक्रे पूयी विशरणे दुर्गन्धे च क्नूयी शब्दे उ
न्दे च क्नूयीत्राहेउन्देचतु क्ष्मायी क्ष्मायी विधूनने चक्ष्माये स्फायी ओप्यायी वृद्धौ स्फायते पस्फाये प्यायते लिड्यङोश्च
लिटि यङि च प्यायः पीभावः स्यात् पुनः प्रसङ्गविज्ञानात् द्वित्वं एकदेशविकृतमनन्यवत् पिप्ये पिप्याते पिप्यिरे दी
पजनबुधपूरितायिप्यायिभ्योऽन्यतरस्यां एभ्यश्च्लेश्चिण्वा स्यादेकवचने तप्रत्यये परे चिणो लुक् चिणः परस्य लुक् स्यात्
अप्यायि अप्यायिष्ट तायृ सन्तानपालनयोः सन्तानः प्रबन्धः तायते ततायेऽतायि अतायिष्ट शल चलनसंवरणयोः

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ञोले वल वल्ल संवरणे संचरणे च वव्हे वल्ले मल मल्ल धारणे मेले ममल्ले ५०० भल भल्ल परिभाषणहिंसादानेषु बभले बभल्ले
ल शब्दसंख्यानयोः कलते चकले कल्ल अव्यक्ते शब्दे कल्लते अशब्द इति स्वामी अशब्दे तूष्णीम्भाव इत्यर्थः तेवृ देवृ देवने तितेवे
षेवृ गेवृ ग्लेवृ पेवृ मेवृ म्लेवृ सेवने परिनिविभ्य इति षत्वं परिषेवते सिषेवे अयं सोपदेशोपीति न्यासकारादयः तद्वाप्यविरुद्धं गेव
ते डिसेवे पिप्येवे ५१० मेवते म्लेवते ञोवृ खेवृ क्लेवृ इत्यप्येके रेवृ प्लवगतौ रेवते अथावव्यंताः परस्मैपदिनः मव्य बंधने
र्द्य - ममव्य सूर्क्ष्य ईर्क्ष्य ईर्ष्य ईर्ष्यार्थाः हय गतौ अहयीत् यांतत्वान्न वृद्धिः शुच्य अभिषवे अवयवानां विशिथिलीकरणं सुराणां संधानं
वा अभिषवः स्यान्नेवं शुच्य चुच्य इत्येके हर्य गतिकान्त्योः हर्य ५२० अल भूषणपर्याप्तिवारणेषु अलति आल अनेकाच
स्य ढेति षष्ठीकं अतः समीपे ओवंदेतागमः स्यात् नोदिः स्यात् परस्मैपदे परे सिचि नेटीति निषेधस्यानोदत्वादेरिति विक
ल्पस्य वा प्रवादः मा स्म वा नालीत् अयं स्वरितेदित्येके तन्मते लते इत्यादि ञि फला विशरणे फलेत्यत्वं फेलतुः अफाल १
त् मील श्मील स्मील क्ष्मील निमेषणे निमेषणं संकोचः द्वितीयस्तालव्यादिः तृतीयो दन्त्यादिः पील प्रतिष्टम्भे प्रतिष्टम्भो रोध
ने नील वर्णे निनील शील समाधौ शीलति कील बंधने ५३० कूल आवरणे शूल रुजायां संघोषे च तूल निष्कर्षे निष्कर्षो
निष्कोषणं तद्वागतस्य बहिर्निःसारणं तुतूल पूल संघाते मूल प्रतिष्ठायां फल निष्पत्तौ फेलतुः फेलुः चुल्ल भावकरणे
भावकरणमभिप्रायाविष्करणं फुल्ल विकसने चिल्ल शैथिल्ये भावकरणे च तिल गतौ तेलति तिल्लेत्येके तिल्लति ५४० वे
लृ चेलृ केलृ खेलृ क्ष्वेलृ वेल्ल चलने पंच ऌदितः षष्ठो लोपधः पेलृ फेलृ शेलृ गतौ षेलृ इत्येके स्खल संचलने चस्खाल अ
स्खालीत् ५५० खल संचये गल अदने अगालीत् षल गतौ सल इति दल विशरणे श्वल श्वल्ल आशुगमने अश्वालीत् अश्वल
अश्वल्लीत् खोलृ खोरृ गतिप्रतिघाते खोलति खोरति धोरृ गतिचातुर्ये धोरति त्सर छद्मगतौ तत्सार अत्सारीत् ५६० क्म

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

रुर्ह्ठेने वकार अन्त्यवसमन्त्यवरगत्यर्थाः वरत्तिर्लक्षणे पि अवति आनन्त भामवानन्नीत अंगोत्यरेकस्यात स्मी पद्वानावान्
इदिः ष्टिवु निरसने ष्टिवु क्रमोतिदीर्घः ष्ठीवति अस्य द्वितीयस्य ठकारः ठकारो वेतिष्ठति तिष्ठविति ष्टिववुः तिष्ठिवुः टिष्ठेव टिष्ठि
वतुः ढलिव ष्ठीव्यात् डिडये अयमर्कतेषुपठितुं शुक्तः डयते कार्यप्राप्तिः अकर्मकोयं डयते सलिटोडेः डयतेः स्न
तित्नि मिज्ञोयोः न्यासस्तः परस्य कृवेस्यात् डिगायडिग्यतुः डीयात अडेषीत् डीवप्राणधारणे डिडीव पीवमीवडी
वक्षोत्व पिपीव मिमीव ५७० तितीव निनीव क्षिवुकेवु निरसने उर्वीतुर्वी डर्वी धुर्वी हिंसार्थाः उर्वीचकार उपधायां च उ
र्वर्तुर्वीतउर्वमनेगुर्वति ५८० मुर्वीबंधने उर्वपर्वमर्वपूरणे चर्वअदने नर्वहिंसायां कर्वगर्वखर्वदर्पे अर्वशर्वहिंसायां
आनर्व ५९० चार्वति सर्वति इविव्याप्तौ इंवति इन्वांचकार पिविमिविणिविमिविसेवने च ततोमृद्वन्तोप्मादिरत्यात्क से
वनेस्तितरगिणधा पिन्वति पिपिन्व हिविदिविधिविजिविपीणनार्थाः हिन्वति दिन्वति धिन्वति जिन्वोरव अनयोरकारोन्तादेशः
स्या इप्रत्ययश्च चास्मिं प्रत्ये अतो लोपः तस्य स्थानिवद्भावाल्लघूपधगुणो न उप्रत्ययस्य पिन्तुगुणः धिनोतिधिनुतः धि
न्वंति लोपश्चास्यान्यतरस्यां म्वोः असंयोग पूर्वोत्तः प्रत्ययोकारस्तदंतस्यांगस्य लोपो वा स्यात म्वोः परयोः धिन्वः धिनुवः धिन्म
धिनुमः उतश्च प्रत्ययादसंयोगपूर्वात् असंयोग पूर्वोयः प्रत्ययोकारस्तदंताद गात्परस्य हेर्लुक्स्यात धिनु नित्यत्वाडका
रलोपः सर्वमाद्धिनवाव धिनवाम डिन्वतीत्यादि ६०० रिवि रवि धविगत्यर्थाः रिण्वति रण्वति धन्वति कृविहिंसाकर
णयोश्च चकारात्कृतो कृणोतीत्यादि धिनोतिवत् अयंस्या ऽवमवबंधने मेवतुः मेवुः अमावीत अमवीत अवरक्षणग १७
तिकांतिप्रीतितृप्यवगमप्रवेशश्रवणस्वाम्यर्थयाचनक्रियेच्छा दीप्त्यवाप्त्यालिंगनहिंसादानभागवृद्धिषु अवति आवमावव
नवीत धावुगतिशुद्ध्योः स्वरितेत धावतिधावते दधाव दधावे अधावीत अधावि धावा आत्मनेपदिनः धुक्षधिक्षसंदीपनक्लेशनजी

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

वनेषु कक्तेडक्ते धिक्तेदिधिक्ते हक्कवरणे हक्ते वहक्ते ६४० क्षिङ्क विधेपादाने ति क्ते निक्त निक्काआमला
लानेलानेय निक्ते क्लितात्र्यक्ता आवाविवाधनेइनिङगः क्लेनाते विक्लेनो दक्त हको त्री धार्षेय दक्ते दद क्ते दी क्लिमो
डो एतमनन्तियमपवादे नि पुदीक्ते दिदी क्ले ईक्तद त्रीने ईक्तावक्ते ईषगतिदिसादवनिषु ईषावक्ते नाषव्यक्तादो
वा विनाषनेवर्षक्तेहने दंत्योधादि ववर्षेगेइअविवायां नेइ इत्येके अविवाअन्येषणे डिगिषे ६४० षे इप्रपूर्ने डोइणोइ
६४ षेइगतो डोषते एषते एषावक्ते षिषेषेरेइदेह क्तेइअव्यके नाइ आधोइकन्नाइ ततोदोअष्य नाइ रेषते क्तेषते कासृनाइ
क्तआसोकासावक्ते नाइदीसेबलासे ६४० णासृ रासृ नाइ नासते णसकोटिल्ये नसते ल्यसते ल्यमते वल्यसे आडःना
मिनदाको आनासते आनानामे यसुलसृ अदने यसते असते डष सेडसे ईदृषे हाओ ईदावक्ते वदिमक्तिदृवो वदते
ववदे मंदते ६४० अक्तिगतो अदतो आनंदे गर्दगद्वे क्तआयां डगर्दे डगल्दे बर्दवद्दवाक्षान्ये तथा दी बर्दवद्दपरित
षणदिसाक्षादनेषु दंतो धादी के विबुद्ध र्दवधौर्दतो धो दितामनयोरो धादितावक्तः भिदगतो पिशिदे वदा डो दावाद्वय
यने आधादंतो धादि अत्यंके वलो धादिः उतावधोधादी इत्येके डोदतिगत्यर्थोपि ६४० ववादे नाक मिनाका केनि दे पर
तोके कास्ट दामेवकाबो कहवितर्के कहावक्ते गाह विलोमने गाहते डगाहेव डघाक्ते डगाहिबु डगाहिवे डघाधेग
दिना डो हे लोपः दस्यलोपस्याद्वि परे गाढ गाहिष्यते घाक्ष्यते गाहिषीष्ट घाक्षीष्ट आगाढ अगाहिष्ट अघाक्षी ता अघाक्षंत
अगाढाः अघाक्षं अघाक्ष गृहू ग्रहणे गर्हते डगृहे कडुपधेस्योलिटः क्तिवात्तुण नार्व विद्य सिषे मडागृहिषे डघृक्षे डा
घृदूगर्हिता गर्हा गर्हिष्यते घृक्षते गर्हिषीष्ट घृक्षीष्ट लुङि अगर्हिष्ट इमसतोवे नाल कडुपधादलिटः कसः इडुपधोतः ना
तस्मसादनिटः सूत्रः क्सादेशः स्यात अघृक्षत क्सस्यवि अडा दो तडि लुक्स स्यलोपः स्यात अतीयमा अघृक्षाता ससद व स

इते रूषिकोतिकरणे रूंषते द्रुघुंषे केचिद्धरेत्यन्त पर्धं पर्वति अर्घार्हेत्यन्ताः परस्मैपदिनः घुषिरू अविशब्दने विशब्दनं
प्रतिज्ञानं ततोन्यस्मिन्नर्थे इत्येके शब्दे इत्यन्ये पेठुः घोषति घोषिता इरित्वादङ्वा अघुषत् अघोषीत् अक्षू व्याप्तौ अक्षोन्य
तरस्याम् अक्षेर्वा श्नुप्रत्ययः स्यात् कर्त्रर्थे सार्वधातुके परे ऋक्षे नाश अक्ष्णोति अक्ष्णुतः अक्ष्णुवन्ति अक्षति अक्षतः अक्षं
ति आनक्ष आनक्षिथ आनष्ठ अक्षिष्यति स्कोरिति लोपः षढोः कः सि अक्ष्णोतु अक्ष्णुहि अक्ष्णवानि आक्ष्णोत् आक्ष्णु
अक्ष्णुयात् अक्ष्णुयुः अक्ष्यात् ऊदित्वाद्वेट् हलन्तस्येति वृद्धिः आक्षीत् आक्षिष्टां आक्षिषुः इडभावे वृद्धावात्मावानक्षीत् आष्टां
आक्षुः ६६० तक्षू त्वक्षू तनूकरणे तनूकरणे तक्षः श्नुप्रत्ययः स्यात् वा स्वार्थे तक्ष्णोति तक्षति काष्ठं तक्ष्णोति तक्षति
अतक्षीत् अतक्षिष्टां अतक्षिषुः अताक्षीत् अताष्टां तनूकरणे किं वाग्भिः संतक्षति भर्त्सयतीत्यर्थः उक्ष सेचने उक्षांच
कार रक्ष पालने णिक्ष चुम्बने प्रणिक्षति तृक्ष स्तृक्ष णक्ष गतौ प्रणक्षति स्तृक्षति न क्षति वक्ष रोषे संघात इत्येके मृक्ष संघा
ते म्रक्ष इत्येके तक्ष त्वचने त्वचनं संवरणं त्वचो ग्रहणं पक्ष परिग्रह इत्येके सूर्क्ष आदरे सूर्क्ष्य अनादरे इत्येके काक्षि वाक्षि
माक्षि काङ्क्षायां कांक्षति काङ्क्षित्वा वाक्षि माक्षि काक्षायां द्राक्षि ध्राक्षि ध्वाक्षि घोरवासिते च चूष पाने तूष तु
ष्टौ पूष वृद्धौ ६८० मूष स्तेये लूष भूष अलङ्कारे ऊष रुजायां ईष उञ्छे कष खष शिष जष झष शष वष मष रुष रिष हिंसार्था
भष भर्त्सने ईर्ष्यार्थाः केचित् ६९० कष खष शिष जष झष शष वष मष रुष रिष हिंसार्थाः इति पठन्ति भष भर्त्सने उष दाहे ओषांचकार १७
सम मो दंतोष्ठा दि वकाप चरवा भक्षि ञिषु विषु मिषु सेचने विषु ञेष्टा भासः श्रिषु श्लिषु प्रुषु प्लुषु दाहे घृषु संघर्षे हृषु अलीके
उःमेष्टः मेषु हिंसासंक्लेशनयोः इत्यादेः परस्मैपदादेराद्धातुकस्येड्वा स्यात् तदेवावेष्टाश्च रोषिष्यति रोषितारोषिष्यति
७०० रुषप्रति नेदूदनं संयम रष रिष इत्यादयः हिंसार्था इत्याहुः हिंसायां पुष पुष्टौ श्रिषु श्लिषु प्रुषु प्लुषु दाहे भ्रीषाम अन्यान्

वकार उवोष उषतुः उवोषिथ ऊषिव ऊषिम सेवने ऊडेष क्रादि नियमादिट् विवेविववेष वेक्ष्यति अविक्षत् उपघुष्टो पोषि
ष्यति अपोषीत् अनिट्सु पुष्येति श्यना निर्देशात् दवेमेट् अतोनक्यः अड् विधो देवादिकस्यैव ग्रहणात् श्लिषु श्लिषु क्रक्षु
षुदाहे श्लेषति शिश्लेष श्लेषिता श्लेष्यति श्लेषिता अश्लिक्षत् अनिट्सु देवादिकस्यैव ग्रहणमिति केयटादयः यत्तु निट्
कारिकान्यासे द्वयोर्ग्रहणमित्युक्तं तच्चोक्तविरोधात् ग्रंथांतरविरोधाच्चोपेक्ष्यं पुष पोषपुष्टो ष ११० पुषु पुषु पूषु सेवने पुषसदने
वन्दते हिंसाक्रोशाननयोः पर्वति पपर्व पर्वणात् पुषसंपर्वे हिंसु अलीके उसफसफासखासत्राइ उतोष उफाम खास लसमसेष
ण क्षीकनयोः १२० घसु अदने अधंनसार्वधातुकः लिट्यन्यतरस्यामिस्यदेर्घस्लादेशविधानात् ततश्च अत्र लिंगवचनेवास्ति न
त्वेवास्य प्रयोगः अत्रैव पाठः आपिपरस्मैपदेलिंगे वृद्धित्वकरणमहि अनिट्कारिकासु पाठबलात् घसधातुके स्मरक्षि विशि
षोपादाने घसति घस्ता सस्यार्द्धधातुके ससत ःस्या स्यादा वार्द्धधातुके घस्यति घसतु अघसत् घसेत् लिंगाद्यसावादाशिषा
प्रयोगः पुषादिद्युताद्लृदितः परस्मैपदेषु च्लेरङ्किकरणं पुषादेर्घस्लादेर्लृदित्स्यपरस्मैपदेष्विरङ् स्यात् परस्मैपदेषु अघसत् ड
र्ववर्फ फर्वपरितापणहिंसातर्जनेषु पिसपेसृगतौ पिपिसतुः पिपेसतुः हसे हसने ए दित्वान्नवृद्धिः अहसीत् णावसमाधौ ना
नव्यो ष्मादिः णावति अणावीत् अणावीत् णावाक्रतिगतौ नालव्योष्मादिः ण णान्तजो नाणुः णो ष्णुः स्ना ष्णिघ णि ष्णासमाधौ नाल
व्यो ष्मान्तः ष एणाति भिणाम नाम दरोष कृतेष नालव्योष्मान्तो १३० णावगतौ दन्तोष्ठ्यान्तः णासहिंसायां दन्त्योष्मान्तः नचाणाद
दन्त्येनणाणामतुः णाणासुः णाणा मिष णासस्कन्दौ अर्धं उगता वपीलिङ्गः दण्णासो घातुकः कुरदत्यमरणाणास अणिधि
नलोपः णास्यात् वदापरिकल्कने कल्कने णात्र अवहीत् मदहकाम्ये अमहीत् रहत्यागे रहितालोरहति रह्यात् दददे हि
ददह हितह्दो ददति ददह दददत्त: ददति १४० वर्दति हेद लिदहि णाहेद हेद नकरिगाडीनेद हिदृदत्येके अहदत् अवहीं

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

नतु दिर् उदिर् तुदिर् अर्दने लितुत्तोद अतुदत् अतोदील् दोदति अदोदीत् अनिट्कारिकास्वस्य उदेर्यदहणेनेत्वेति त्रोदति
उवोद अदत्तुः उदितो मानत्वानुदत् ओदीत् अर्ईद्र्काद्यो आनर्द अघदत्तरपर्शता अतुदात्ते नः फक्तुदीसो ध्योतते फतिवा
ध्योः संप्रसारणं अन्तर्हीर्त्वस्य संप्रसारणं स्यात् दिद्यते दिद्युताते द्योतिता द्योत्स्यते द्युतादिभ्यो लुङः परस्मैपदं वा
स्यात् द्युतादीतिसूत्रेण परस्मैपदे ङ् अद्युतत् अद्योतिष्ट श्विता वर्णे श्वेतते शिश्विते अश्वितत् अश्वेतिष्ट ञिमिदा स्नेहने मे
दते मिदेर्गुणः मिदेरिकोगुणः स्यात् इति संज्ञोकरणाकारादौ प्रत्यय आदिशिद्धातो वान्तानेनगुणः मिमिदे अमिदत् अमेदिष्ट ञिष्वि
दा स्नेहनमोचनयोः मोहनयोरित्येके स्वेदते सिष्विदे अष्विदत् अस्वेदिष्ट ञिक्ष्विदा चेत्येके अक्ष्विदत् अक्ष्वेदिष्ट ७४० रुच दी
प्तावभिप्रीतौ च रोचते रुरुचे रोचिता रुचिः अरुचत् अरोचिष्ट घुट परिवर्तने घोटते जुघुटे अघुटत् अघोटिष्ट रुट लु
ट पति घाते अरुटत् अरोटिष्ट शुभ दीप्तौ क्षुभ संचलने णभ तुभ हिंसायां आद्यो भावेपि नभन्ते नाभमन्यके स्मे मान्त्व वनन्य
केसर्वे इति निरुक्ते अनभत् अनभिष्ट अतुभत् अतोभिष्ट द्युमोदि वादिष्क्यादीव स्रंसु ध्वंसु भ्रंसु अवस्रंसने ध्वंसु गतौ च अ
ङिनलोपः अस्रसत् अस्रंसिष्ट नात्र संप्रसारणादेवं भिक्षिरफकावं ७८० स्रंसु इत्यपि केचित्पठंतु अवहनोत्थपवतालव्यात्
इत्यन्ये भ्रंसु भ्रंसु अधःपतने इति द्विवादिः भ्रंसु विश्वासे असम्रत् अस्रंसिष्ट दंस्यादिरयं तालव्यादिरक्षप्रमादेगतः वृतु वर्त
ने वर्तते ववृते वृद्भ्यः स्यसनोः वृतादिभ्यः परस्मैपदं वा स्यात् स्यसंनिचनं वृत्स्यथ्वत्स्यंस्यः सकारादे आर्धधातुकस्येटनस्यात् ङा
नवोर्ग्नावेद वर्त्स्यति वर्तिष्यते अवृतत् अवर्तिष्ट अवृत्स्यत् अवर्तिष्यत वृधु वृद्धौ शृधु शब्दकुत्सायां स्मोवृत् निवृत् स्यंद अवक्षे १८
दते सस्यंदे सस्यंदिषे सस्यंध्वे सस्यंदिध्वे स्यंदिता ह स्यंत्स्यति परस्मैपदे नाते ऊदित्त्वात् गुणमंतरंगमपि विकल्पवाधि
त्वा वृतुर्यद्रणसामर्थ्यात्वेद्भा इत्तिनिषेधः स्यंत्स्यति स्यंदिष्यते अस्यन्दत् अस्यंस्यत अस्यंदिष्यत अनुविपर्यभिनिभ्यः

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

स्यंदतेर्वा णिशु एत्यः परस्याभाणि कर्तृकस्य स्यंदतेः षत्वं वा स्यात् अनुष्यंदते अनुस्यंदते वा अप्राणिषु किं अनुस्यंदते
हस्ती अप्राणिष्विति पर्युदासान्मत्स्योदके अनुष्यंदते इत्यत्राप्रियक्षे षत्वं त्त्व स्यैव प्राणिषु नेष्यते तेन स्यात् कृप् सामर्थ्ये कृपेरो
लः कृप उ इति छेदः कृपेति लुप्तषष्ठीकं तथा च वर्त्तते कृपो रोरेफस्य लः स्यात् कृपे ऋकारस्यावयवो यो रो रेफसदृशः तस्य
लकारसदृशः स्यात् कल्पते चक्लृपे च कृपिपेवक्लृपे इत्यादि स्य दिव च लुटि च क्लृपः लुटि स्य सनोश्च क्लृपेः परस्मैपदं वा
स्यात् तासि च क्लृपः क्लृपेः परस्य तासेः सकारादेरार्द्धधातुकस्य वेट् स्यात् लडानदोरत्ता वे कल्प्तासि कल्प्तास्मः कल्पितासे
कल्प्तासे कल्प्स्यति कल्पिष्यते कल्प्स्यते कल्पिषीष्ट क्लृप्सीष्ट अक्लृपत् अकल्पिष्ट अक्लृप्त अकल्प्स्यत् अकल्पिष्यत अक
ल्प्स्यत वृतु वृत्तः संपूर्णो वृतादिः वृत्तादिश्च त्यर्थः अथ घटादयः षितोनुदात्तेतः षित स्थ घट चेष्टायां घटते इत्यादि घट प
टादयो मित्संज्ञा अतः फलं तु णौ मितां ह्रस्वः इति चिण्णमुलोर्दीर्घोन्यतरस्यामिति च वक्ष्यते घटयति विघटयति किं घटंतर्दिकम
लवनोद्घाटनं करोति व्यथि घाटयितासमुत्पतन् ददिदप्सुः कमलाकरानिवेश्यादि स्फुटघटने घाते इति चोरादिकं स्येदं
नवतस्यवाधे ज्ञेषेमित्त्वार्थमनुवादोयमितिवाच्यं नान्येमितः हेतावितिनिषेधात् अदंतोस्यार्थणिविज्ञापादिपवेकव्यति
रिकाश्चुरादयोमितोनेत्यर्थः व्यथ भयचलनयोः व्यथते व्यथो लिटि व्यथोस्याभ्यासस्य संप्रसारणं स्यात् लिटि इत्यादिज्ञोपापवादः ष
स्पदलो दित्तो षणनिवृत्तिः विव्यथे ११० प्रथ प्रख्याने पप्रथे प्रस विस्तारे पप्रसे म्रद मर्दने म्रदते स्खद स्खदने स्खदते विदारणे क्रडि
गतिदानयोः मित्त्वसामर्थ्यादनुपधायाः विचिणमुलोश्चिदीर्घविकल्पः अक्रमि अक्रामि क्रंमं क्रामं दक्रगतिदिंमन
योः दोयद्दिद्दो घ्राकोरनुदात्तेत्सु पठितस्य स्वेदार्थ विज्ञेयं मित्त्वाः प्रतिवादः क्रपक्रपा कामं तो कदिकदितलदिवैकलेवे
वेकल्य इत्येके त्रयोप्यनिदितइदितिनदी इविदितइदितिस्वामी कदोकदोइदिलो क्रदक्लदयानिदितावितिमैत्रेयः क्रदिकदे क्लि

दी आह्वानरोदनयोः परस्मैपदि इत्यकानां पुनरिह पाठो भिन्नार्थ आत्मनेपदार्थश्च १८० निवरासंस्कम्भे घटादयः षितः षिद्वादङुस
स्तु वक्ष्यते अथ फणादयः परस्मैपदिनः ज्वर रोगे ज्वरति जत्वर गत्यर्थस्ते वधे गमति डगाम देह वेष्टने देह अनादरस्त्वात्मनेप
दि षुगतः मय वो म्ब प्राणे त्वन्यधानं ह्यते अर्थविशेषे भिन्नार्थ परस्मैपदित्वोऽभ्यादित्यः आगे वानुवादे कर्तव्य तन्मध्ये तु वादसा
म ष्यात्परस्मैपदं देह नति डि देह हिमस्यति अदिहि अदीमि अनादरे तु देहयति वटनट परिभाषणे वट वेष्टने नटन्ता विति
पविदयोः परिभाषणे भिन्नार्थे तु वाद नटनृत्ते इत्युमेव हर्वम्मपि पठितं तत्राप्यविवेकः पूर्वपठितस्य नायमर्थः अकारित्वनटव्य
पदेशाः वाक्यार्थो लिनयो नाद्य घटादेस्तु नृत्यन्त्वेवार्थः अकारित्वमनेकव्यपदेशाः परार्थलिनयोर्नृत्ता गात्र विक्षेपमात्रन्तृ
त्यं के विन्तु घटादेर्नृत्तनृत्ता विति पठं तिगता विदत्यनयोणोपदेशाः पदस्थेदामवाक्येनाप्यकृतानाटीति दीर्घपाठान्न घटादिणोप
देशाप्रवृत्ति कवृत्तिपातेस्तकतिवकडूष्टो टमिवतिपालयोः पूर्वपठितस्य टमित्यत्र भिन्नार्थे तु वादः आत्मनेपदित्वपठित
स्य परस्मैपदि घटुवादात्परस्मैपदं कथं दमने पदिवान्नवृद्धिः अकरवीत १८४ रगे शंकायां लगे संगे ह्रगे कगे षगे ष्टगे संवर
णे कगे नोच्यते अस्यायमर्थः इति विश्रोध्यनोच्यते क्रियासामान्यार्थत्वात् अनेकार्थत्वादित्यन्ये अकअगकुटिलायांगतौ क
णरणगतौ चकाण ८०० रणरण वणध्राण अणदाने च श्रणगता वित्यन्ये अथ कथक्रथक्लथहिंसार्थाः डा मिनिवदरणे निस्ने
काथति निष्ठेपिहदिर्निपात्यते काथयति मित्वं तु निपातनात्परत्वादिति मुले दिति दीर्घं चरितार्थं अक्रथि अक्राथि कथं काथ
काथ काथं वेन वहिंसायामिति विशेषः वनु वनोच्यते वनु इत्यपूर्वमेवाक्ष धातुवेदे तालादिकस्यानुवादः उदिकरणसामर्थ्यात्
तेन क्रियासामान्ये वनतीत्यादि पूर्ववद्धयति अन्तु पमद इत्यस्तु मित्वं विकल्पो वक्ष्यते ८०५ ज्वल दीप्तौ णोपत्यर्थो पठितमणवा
वं मित्वार्थमनूद्यते प्रज्वलयति ज्वलस्वलन ज्वलने प्रज्वलयति प्रस्खलयति स्म आध्याने चिन्तायां पठितमाणस्य आध्याने मि

ष्ठार्थोक्तिवादः आधानमुक्तवान्पूर्वकं स्मरणं इत्यत इत्थं विदारण इति कृत्वादिरस्यमनुवादः इणो तं प्रथ्यति दरस्यति तथा दन्य
त्रदारयति धातूं तरमेवेद मिदमिति मतेनुद र तीत्यादिके विघ्न टादो अस्मृ दवो शितिस्त्रे देव इति दीर्घस्थाने कस्य प
वंति तक्के तिमाधवः कृनचे ऋादिकृ पठिष्यमाणस्यानुवादः नया दन्यत्रनारस्यति आपाके ऐद् इति कृताद्रस्य प्राङ्क्त्यादि
कस्य च सामान्येनाङ्गकारणं तुश्चिकरणात्तुशूविकरणयोरचुश्चिकरणस्य लक्षणप्रतिपदोक्तः प्रतिपदोक्तस्येति प
नाभास्याप्रयत्नाति विक्रेदस्य तीत्यर्थः पाकादन्यत्रप्राप्यति स्वेदस्य तीत्यर्थः मारणतोषणनिशामनेषु ज्ञाः निशामनं चाक्षु
षं ज्ञानमिति माधवः ज्ञापनमात्रमित्यन्ये निशाने श्रुतिपाठान्तरं निशानं तीक्ष्णीकरणं एवं चार्थेषु ज्ञानाति शिचि ज्ञपमि
त्वेति नुरादौ ज्ञापनमारणादिकं च तस्यार्थः कथं विज्ञापना सार्थेषु सिद्धमेतीति तद्ज्ञापयत्या चार्य इति च मुक्तं माधवम
तेऽस्वाद्युपकान्ते मित्वाना वा च ज्ञापनमात्रे मित्त्वमिति मतेनुज्ञानियोग इति चौरादिकस्य धातोर्नामनेकार्थत्वात् निशाने
श्रुतिपठतो दरदत्वादो नाम तेनुनकाप्यनुपपत्तिः कंपने चलिः चलकंपने इति चालादिः चलयति ज्ञात्वा कंपनादन्य
त्रेनुनाणेवा चलयति अन्यथा करोतीत्यर्थः ह्ररतीत्यर्थ इति स्वामी चलत्वेवा चलयति ज्ञिपतीत्यर्थः छदकंडने छदअपवारण
इति चौरादिकस्यार्थणिङ सावे मित्वार्थमनुवादः अनेकार्थत्वात् हर्डोच्चति छदं ते छादयति चलवं ते प्राणं वं त वा करो
तीत्यर्थः अन्यत्र छादयति अपवारणं तं प्रत्युक्तेरत्यर्थः स्वार्थणिच्छादयति वलीनवति प्राणी नवति अपवारयति वस्य
र्थः जिह्वोन्मथने लडिः लडयति लाप इति पठित तस्य मित्त्वार्थमनुवादः उन्मथनं ज्ञापनं जिह्वाग्राह्येन घर्षीतस्तु कथं लडयति
जिह्वां तीयात् नस्तु रूपं वा लडयति जिह्वया अन्ये तु जिह्वाग्राहेन रुद्धा धारोलढ्यति समाहारद्वन्द्वोयं लडयत्र शिरात्तु
लडयतिदधि अन्यत्र लाडयति पुत्रं मदीदर्पलेपनयोः लेपनं दैन्यं देवादिकस्य मित्वार्थोऽयमनुवादः मदयति दर्पय

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

तिष्ठपयति वेत्यर्थः अन्यत्र मारयति चित्तविकारमुत्पादयतीत्यर्थः ध्वनशब्दे नाध्यमं मित्वाभावश्च ध्वनेः ध्वनयति घंटा
अन्यत्र ध्वानयति अस्पष्टाक्षरमुच्चारयतीत्यर्थः अत्र नोडः दलिवलिस्खलिरणिध्वनित्रपिक्षपयश्चेति पाठ तत्र ध्वनि
रणी उदाहृतौ दल विदारणे वल संवरणे स्खल संचलने त्रपूष् लज्जायामिति गताः तेषां णौ दलयति वलयति स्खल
यति त्रपयति क्षै क्षये इति वक्ष्यमाणस्य कृतात्वस्य कामिर्देन्नोः क्षपयति स्वन अवतंसने स्वन शब्दे इति पठितव्य
माणस्यानुवादः स्वनयति अन्यत्र स्वानयति घटादयो मितः मित्संज्ञा इत्यर्थः जनीजॄष्क्नसुरञ्जोऽमन्ताश्च मित इ
त्यनुवर्त्तते [illegible] जॄष इति षिन्निर्देशात् जीर्यतेर्ग्रहणं णौ तेः जारयति केचित्तु जनीजॄष्क्नसु
रञ्ज इति पठित्वा क्नसु मिरसने इति दैवादिकस्योदाहरंति ज्वलह्वलह्मलनमामनुपसर्गाद्वा एषां मित्वं वा भावस्तु विकल्पेन
ज्वलयति ज्वालयति उपसर्गेत्तु नित्यं मित्वं प्रज्वलति कथं तर्हि प्रज्वालयति उन्नामयति पत्रे नाकरोतीति णौ कथं
संक्रामयतीति मितां ह्रस्व इति सूत्रे वा चित्तविरागे इत्यतः वेत्यनुवर्त्तते यच्च क्षिन विनाशार्थस्य णौ दिति हि तेन
रञ्जो विश्रामयद्द्राक्षां करो हि विश्रामयेति मरुत्यादि व्याख्यातं ग्लास्नावनुवमां च अनुपसर्गादेषां मित्वं वा स्यात् अर्थ
योर घ्रापि इतरयोः घ्रापि विनापि न कम्यमिचमां अमन्तत्वात् प्राप्तं मित्वमेतेषां न स्यात् कामयते आमयति शमोऽदर्शने
शाम्यति दर्शने मित्वं न स्यात् निशामयति रूपं अन्यत्र तु प्रशमयति नो निशामयत्यवलंकथाः कथं तर्हि निशामयतस्तस्य
विविस्त्रराजदर्तोमममेति श्रामय आलोचने इति चौरादिकस्य भवतु नामने काश्चिद्धातूनां च वर्णोऽहति: ग्राम्यति यमयत यमोऽपरिवे १५
षणे यच्छति सोऽयं नतोऽन्यत्र मित्वं स्यात् आयामयति उपयच्छति व्यापारयतीत्यर्थः परिवेषणे तु यमयति ब्राह्मणा
न् भोजयतीत्यर्थः पर्यवसितं नियमयत्यिस्यादि तु नियमयत्याद्याहकरोतीति णौ बोध्यं स्खदिरवपरिभ्यां च मित्वेत्यव

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

स्रवत्सवादयस्तिपरिस्रवादयश्चेति अथा च परिस्पन्द इति न्यासकारः स्वामीतु नकम्पने तिन अस्तत्र रत्रिस्त्वा मनुष्टस्य त्रासः अदर्शने
इति विज्ञेदयमस्कुपरिवेषणामित्युमाङः नम्नेष र्दीव सितं नियमस्यन्नित्यादिसम्पगेव उपसृष्टस्य सत्वे देश्चे दवादिरर्व
स्ये सिनियमात् प्रस्रवादयतीत्याह तस्मात्त्वत्रूद्येउदाहरणप्रत्युदाहरणयोर्भेदाभासः फलितः इदं वमतेः ह्लिन्यासादिवि
रोधाद्रुपेक्ष्य फणगतौ नेति निष्ठत्वमसंस्तवात् निर्विधात्यर्थे मौनपवितः फणादिकार्योविरोधात् फणांवसमानो एषांवा
एत्वाभ्यासलोपौ स्तः किं लिलिटिमेटिघलिव फेणतुः फेणुः पफणतुः पफणुः फणयति ह्रस्व घटादिः समासः फणेःधाग
वद्वृदित्येके तस्मात् फाणयतीत्येव राजृ दीप्तौ स्वरितेत् राजति राजते रेजतुः रराजतुः रराज अनइत्त्वेत्रत्वावपिसाम
र्थ्यादात्मनेपदं टुभ्राजृ टुभ्राशृ टुभ्लाशृ दीप्तौ अनुदात्तेतः भ्राजते शिरपातः फणादिकार्यार्थः ऋर्वपावस्कत्वुभ्रादिपवोल
वार्थः तत्रद्विरा डिमाह वर्त्स्क्रणादेरवग्रहणं भेजे बभ्राजे वाभ्राजेतिरुपत्वा भ्राजपते भ्राशते लेशे बभ्राशे भ्लाशपते
लेशे बभ्लाशे द्वावपीमौ तालव्यान्तौ स्यमु स्वन ध्वन शब्दे स्यमादयः इतत्वात् परस्मैपदिनः स्यमतुः सस्यमतुः अस्यमीत्
स्वेनतुः सस्वनतुः अस्वानीत् अस्वनीत् विष्वणति अवष्वणति समष्टदंतुरुके इत्यर्थः विष्वस्वन इतिषत्वं फणादयो गताः ष
धनतुः ८१० षम ष्टम अविकल्ये सषाम तस्ताम ज्वल दीप्तौ अज्वालीत् चलकंपने जलघातने घातनं तैक्ष्ण्यं जलति टल
टल वैक्लव्ये ष्ठल स्थाने हल विलेखने णलगंधे बंधनइत्येके ८२० पल गतौ पलति बलप्राणने धान्यावरोधेच वलतुः पुल
महत्त्वे पोलति कुल संस्थाने बंधुषुच संस्थानंसंघातः बंधुशब्देनतद्व्यापारोगृह्यते कोलतुः चुकोल शल कल पत्लृगतौ बा
ल्ल कुशोल पपात पेततुः पतिता पतः पुप्त अडिपरे अपप्तत् नेर्गद इतिणत्वं प्रणिपतति क्वथे निष्पाके क्वथति चक्वाथ
अक्वथीत् पथेगतौ अपथीत् मथविलोडने मेथतुः अमथीत् ८४० टुवमु उद्गिरणे इदेत्वमिप्यातस्मात् वमिषु भिविशुधा

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

करः वधाम वधमतुः वादत्वाभ्यासलोपो न नागहेतोस्तु वेमतुरित्यादयः क्रादाहः रं तश्चाक्वादेर्न इट् स्नुक्रुवलने वाश्वा श्रये
लिङ्प्रत्वास्मय लिक्मति स्नाम्य नीतिस्तु दिवादौ वक्ष्यते वाञ्छ सम्पुत्रसां एषामेवाभ्यासलोपो वास्तः कितिलिटि सेटि थलि च
त्वेमतुः वस्तमतुः अवमीत् ज्वरसंचलने अज्वारीत् अघ्राघावज्ञदाज्ञैतो घट्टमर्धगोपरिनिविष्टस्य इति सुत्रं परिवहते सेद
सहिता लिघमदेतिवेट् इस्नात् वेदथं धवसुत्व ठलोपाः सहि वहोरोदवर्णस्य अनयो अवर्णस्य तु स्याह्लोपे सोढः सोढ
रूपस्य सहेः सस्य षत्वं न स्यात् परिसोढा सिवादीनां वाड् व्यवायेपि परिनिविस्तः परेषां सिवादीनां सस्य षो वा स्यात् अड्व्य
रेता वायेपि पर्यषहत पर्यसहत रमक्रीडायां रेमे रेमिषे रंस्यते रंसीष्ट अरंस्त अथ कम्यंताः परस्मैपदिनः षद्लृ विशरणग
त्यवसादनेषु पाघ्राध्मास्थाम्नादाण्दृश्यर्तिशदसदां पिबजिघ्रधमतिष्ठमनयच्छपश्यर्छधौशीयसीदाः पादीनां पि
बादयः स्यः शिदितिइकारांतो प्रत्ययपरे सीदति ससाद सेदतुः सेदिथ ससथ सत्ता सत्स्यति सद्यात् असदत् सद
दिरप्रतेः सिषादति न्यषीदत् सदेः परस्यलिटि सदेरभ्यासात्परस्य षत्वं न स्यात् लिटि निषसाद निषेदतुः शाड्ग् शातने वि
शीर्णतायामपं शातनं तु विधरणतया निर्दिष्टमपसेत्यादेः शीतः शिद्भाविनो स्मादात्मनेपदे स्यात् शीयते शशाद शेदतु
शेदिथ शशाथ शत्ता अशदत् क्रुश आह्वाने रोदनेच क्रोशति क्रोष्टा क्रुक्षः क्सः अक्रुक्षत् कुच संपर्चन कौटिल्य प्रतिष्ट
म्भविलेखनेषु कोचति चुकोच बुध अवगमने बोधति बोधिता बोधिष्यति ८५० रुह बीजजन्मनि प्रादुर्भावे च रोहति रुरोह
रुरोहिथ रोढा रोक्ष्यति अरुक्षत् कसगतौ अकसीत् अकासीत् हलंतादिगणः समाप्तः अथ रहस्यं त्याः स्वरितेतः
हिक्क अव्यक्ते शब्दे हिक्कति हिक्कते अंचु गतौ अंचति अंचते अञ्च इत्येके अचि इत्यपरे इदित्वात् याचृ याच्ञायां याचति याच
ते ययाच ययाचे रेटृ परिभाषणे रेटति रेटते चते चदे याचने चतति चतते चदति चदते प्रोथृ पर्याप्तौ प्रोथति प्रोथते मिदृ मेदृ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

स्वात् रां डि॰ प्रकृते रिङ् विधिसामर्थ्याद्दीर्घो न स्त्रियात् उश्च ऋवर्णान्तात् परो झलादि लिङ् तिङ् परः किद्वत् स्यात् कितोस्तः स्त

षीष्ट स्तृषीष्टास्तां अस्तार्षीत् अस्तार्ष्टां अस्तार्षुः ऋस्वादेगात् सिचो लोपः स्यात् [illegible] लि अस्तृत अस्तृषातां अस्तृषत हञ्

हरणे हरणं प्रापणं स्वीकारः स्तेयं नाशनं च [illegible] धृञ् धारणे धरति अधार्षीत् अधृत णीञ् प्राप

णे निनयिथ निनेथ निन्ये अथ अदन्ताः परस्मैपदिनः धेट् पाने धयति आदेच उपदेशेऽशिति उपदेशे एजन्तस्य धातोरात्वं

स्यान्न तु शिति आत औ णलः आदन्ताद्धातोर्णल औकारादेशः स्यात् दधौ आतो लोप इटि च अजाद्योरार्धधातुकयोः कि

ङितोः परयोरातो लोपः स्यात् द्विर्वचनेऽचीति निषेधः द्विर्वचनात् आलोपः दधतुः दधुः दधिथ दधाथ

धाता दाधा घ्वदाप् दारूपा धारूपाश्च धातवो घुसंज्ञाः स्युः दाप्दैपौ विना एर्लिङि घुसंज्ञानां मास्थादीनां च एत्वं स्यादा

र्धधातुके लिङि किति धेयात् धेयास्तां धेयासुः विभाषा धेट्श्व्योः आभ्यां च्लेश्चङ् वा स्यात् कर्तरि लुङि परे चङि

त्वं अदधत् अदधतां अदधन् विभाषा घ्राधेट्शाच्छासः एभ्यः सिचो लुग्वा स्यात् परस्मैपदे परे अधात् अधातां अधुः यमरमनमातां

सक्च एषां सक् स्यात् एभ्यः सिच इट् स्यात् परस्मैपदेषु अधासीत् अधासिष्टां अधासिषुः ग्लै हर्षक्षये हर्षक्षयो धातुर्थ

यः ग्लायति [illegible] वान्यस्य संयोगादेः घुमास्थादेरन्यस्य संयोगादेर्धातोरात एत्वं वा स्यात् आर्धधातुके कि

ति लिङि ग्लायात् ग्लेयात् अग्लासीत् ग्लायति ध्यै न्यक्करणे न्यक्करणं तिरस्कारः [illegible] ६१० [illegible] १८

[illegible] स्यात् [illegible] उपदेशे [illegible] अपि सर्वत्र [illegible] तिष्ठति [illegible]

दते [illegible] कायति [illegible] घुमास्थ [illegible] स्यात् [illegible] नक्षत्र [illegible]

पात् असासीत् [illegible] अगासीत् ६१० [illegible] पाके [illegible] अपासीत् घुमास्थ [illegible]

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

मेधाहिंसनयोः मिमेद मिमिदे ८६० मिमेदे धाता विमावितिस्वामी नमा मिमेध धीता वितिन्यासः मेधृ संगमे च मेधति मिमेधे णि
दृ णेदृ कुत्सासन्निकर्षयोः निनिदतुः निनिदे निनेदतुः निनेदे ष्टृ क्षमे श्रतुंदने उंदने कोदने नाधृ नाधृ याच्ञोपतापैश्वर्याशीःषु नाधते नाधृ दिना मर्द
तिमर्द ते बुधिर् बोधने बोधति बोधते इरित्वादङ्वा अबुधत् अबोधीत् अबोधिष्ट दीपजनेत्युत्तविण्तु नसवति इर्वैदिस्त्वा
तत्र★ हवर्दिण देवादिकस्यैव ग्रहणात् उबुन्दिर् निशामने निशामनं ज्ञानं बुबुन्दे अबुन्दत् वेणृ गतिज्ञानचिन्तानिशामनवा ६२
दित्रग्रहणेषु वेणति वेणते नाधोपधः ८७० खनु अवदारणे खनते गमहनेत्यत्र न खनघसा लोपः क्ङिति अनङि एषामुप
धाया लोपः स्यात् अङादौ क्ङिति न तु ङि चख्नतुः ये विभाषा खायात् खन्यात् चीवृ आदानसंवरणयोः चिचीव चिचीवे
वा दुबृन्दा निशामनयोः चायति अचायीत् दाशृ दाने ददाश ददाशे भेषृ भये गतावित्यन्ये भेषति भेषते भ्रेषृ भ्लेषृ गता
तो अस गतिदीप्त्यादानेषु असति असते आस आसे अयं षान्तोपि स्पशे बाधनस्पर्शनयोः स्पशते पस्पशे स्पशिता स्पष्टा
८८० लष कान्तौ वा लाष्यति लषति लषते चष भक्षणे छष हिंसायां झष आदानसंवरणयोः
भ्लक्ष भक्षणे अदने दाशृ दाने माहृ माने गुहू संवरणे ऊदुपधाया गोहः गुहेरुपधाया ऊत् स्यात् गुणहेतावजादौ प्रत्यये
गूहति गूहते ऊदित्वादिड्वा गूहिता गोढा गूहिष्यति घोक्ष्यति गूहेद् गुह्यात् अगूहीत् ढ्रलोपे ढकारो अधक्षत् अगुहत् अघुक्षत्
ऊदृदित्यादिरूपाणामानेपदेऽत्रस्य प्रत्ययस्य लुग्वा स्यात् दन्त्ये तङि ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपदीर्घाः अगूढ अघुक्षत अघुक्षस्य 7
वा त्यक्तलोपः अघुक्षाताम् अघुक्षत अगुहदि अघुक्षावहि अघुक्षामहि अघुक्षध्वम् श्रिञ् सेवायां अशिश्रियत्
श्रिश्रियतुः शिश्रियाणी शिश्रियिद्य अशिश्रियत ८९० भृञ् भरणे भरति बभार बभ्रतुः बभर्थ बभृव बभृम बभृषे तत्री
ऋद्धनोः स्ये कृतादन्तेनेदन्ते यस्य स्यादाद्विनरिष्यति भृञ् हृञ् धृञ् क्लिदादायार्धधातुके लिङि चक्रतुः रिङादेशाः

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

दः ऋलिङि स्यंदं गति स्यंदति सिच्लुकश्च न स्याद्रूपस्य लाक्षणिकत्वात् ष्वेदष्टने स्नायति स्वेदष्टने ओलस्यां वेत्स्यके स्नायति दे
नो धने दायति अधत्वादेव सिच्लुकोन दामात् अदासीत् पापाने पाघ्राध्मेति पिबादेशः तस्माद्दंतस्यानो पधगुणः पिबति
पिपासात् अपात् घ्रागंधोपादाने जिघ्रति घ्रायात् घ्रेयात् अघ्रासीत् अघ्रात् घ्राग्निसंयोगयोः धमति ष्ठागतिनिवृत्तौ तिष्ठति
स्थादिष्वासेनेति षत्वं अधिष्ठो उपसर्गादिति षत्वं अधिष्ठाता स्थेयात् ८२० म्ना अभ्यासे मनति दाण्दाने यच्छति देयात्
अदात् हृकौटिल्ये ह्वरति ऋतश्च संयोगादेर्गुणः ऋदंतस्य संयोगादेरंगस्य गुणः स्यात् लिटि किदर्थमपीदं परत्वात् अलुप्
पिसवति रपरत्वे उपधावृद्धिः ऊकार ऊकरतुः ऊकरुः ऊकर्थ कर्ता ऋद्धनोः स्ये ह्वरिष्यति गुणोर्तिसंयोगाद्योः अर्तेः संयो
गादेर्ऋदंतस्य च गुणः स्यात् यकि आर्द्धधातुके लिङि च ह्वर्यात् अह्वार्षीत् अह्वार्ष्टां स्वृ शब्दोपतापयोः स्वरति सस्वार तिवेट्
सस्वरिथ सस्वर्थ वमथोः स्क अस्वकः किति प्रियाण्कारान्तगतावपरथो नित्कित्वे रिट् स्यात् परमपि विकल्पं बाधित्वा स्वरसा
त्परिषेधकांडारंभसामर्थ्यादनेन निषेधप्राप्ते क्रादिनियमान्नित्यमिट् सस्वरिव सस्वरिम परत्वाद्धनो रितिनित्यमिट् स्व ६४
रिष्यति स्वर्ता स्वारीत् अस्वारिष्टां अस्वापीत् अस्वार्ष्टां स्मृ चिंतायां हृ संवरणे स्मरतो ह्वादित्वान्नेट् सस्मर्थ सस्वरि
ड़ स्रियात् असाषीत् असार्ष्टां सर्त्तिगत्यां सर्त्ति स्यध्व एत्य श्रूरह् स्याकर्त्त रिलुङि इदस्तु ... पा ... सिनासा हवर्ता सर्त्ति
ऊौहोत्याधिकावे वरूस्येते तेनस्वाद्योनाङ् जीघ्रगतेउ पाघ्राध्मेति जिघ्रति धौरादेशः धावति ऋगतिप्रापणयोः ऋच्छति
ऋच्छत्पृता तौदादिक ऋच्छे ऋधातोः ऋतावगुणः स्यात् लिटि एललिघायाः ऋयथा वृद्धिः आर आरतुः आरुः इडस्यर्तिव्ययती
नो अरऋथऋ एत्यस्थलो नित्यमिट् स्यात् आरिथ अर्ता अरिष्यति अर्यात् अर्षीत् रसेवने गरति जगार जगर्थ जगिव
ङ् आगिरात् अगारीत् ८२७ प्रहूर्त्तने कगतो सुस्रोथ सुस्रावस्त्रवात् णिश्रीलितु सरुह्यपधगुणा दंतरगवाड्

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

वङ् अस्तु स्कवत् भूपसवैश्वर्ययोः भ्रसयोस्फुटज्ञाने बुबोधयस्तु पविध्व मुञ्च विव योता स्कस्तु स्कस्त्वः परस्मैपदेषु ष्ट्वः स्थि
वङ्स्यात् परस्मैपदेषु अस्मावीत् इर्वीस्वरान्यो निरिह्ला सादवर्ग्नीस्तु नो तेरेवयद्गण मित्तिपदेषु असोषीत् स्कस्थवणे
स्कवः स्तवस्कवः स्तुइत्यादेशः स्यात् स्मुप्रत्यये स्थ न्नापोपवादः षोडि खाद्यतोर्गु णोन स्तूणो तिस्तुणुतः क्रस्कवो सार्वधा
तुके रुदोते स्कप्रत्यये तस्यानेकायोगस्य चासंयोगपूर्वो विर्णस्य यण्स्यात् अशादौ सार्वधातुके परे उवडोपवादः स्तु
णवेति स्तुणोमि स्तुणुवः स्तुणुमः स्तुणुमः स्तुणोषि स्तुस्तुवस्तुणु स्तुणवानि स्तुणुयात् स्तूयात् अश्रोषीत् अश्रोषुत्
स्कस्तवे श्रुवति अस कुटादौ गत्यर्थोपि डदुगतौ डुदोष डुडु विव डुडोय डुडुम णिश्रा तिवङ् अदुडुवत् डि डि अलि
नवे अतिस्तवो न्सनीकरणं नूनीन्तवने च आधेसकर्मकः ऊनूनडयति द्वितीयस्तु कर्मकः अध्ययनान्यराडयते
अध्युउसायतीत्यर्थः विपरान्याडे रितिवङ् पराडेरस्मैपदइत्यपादानं अपडीन ताडितः प्रिड् इयङ सनेस्मयदेमि
प्रियो सिमि प्रिसितु सिप्रिसिप्रि एधः गुङ् अव्यक्ते शब्दे गवते जुगुवे गाङ्गतौ गाते गाते गाते डुटपवे असते हाहिः गो अड
इतिअग गेतगेयातां गेरन् गा सीष्ट गाङ् कुटादिस्ये डादेशाय्य गाडो यङ्गणे न्तवस्य तेना डि ञाहु माश्लेती वं न अ
गास्त आदादिको यमितिदरक्षाद्या: फलेन्तनेदः कुडु घुङ् उङ् ङुङ् शब्दे उङ्कुङ् खुङ् घुङ् दुङ् इत्यपि केचि
दाहुः कवते जुकुवे धवते अवते कवेः वर्णादागंबलौ स्फङ् तत: सवर्णदीर्घः उवता उयते उबीष्ट अङ्
नु॰ वतेंङ् वेडोता च्युङ् ज्युङ् प्रुङ् प्लुङ् गतौ क्लुङ् इत्येके एधः कङ् गतिरेषणयोः रेषणं हिंसा ककवे रविता सेङ् अ ७५
वसेसेने धरते दधे मेङ् प्रणिदाने प्रणिदानं विनिमयः प्रत्यर्पणं च प्रणिमयते नेर्गद इति णत्वं न अमेङ् स्मिङ् दि दिव
विवादि तो माव उते रपि इदणस्य छवान् देङ् रक्षणे दयते दयते दिग्गे लिटि दिग्यादेशोन दिग्वाधनमिष्यते इतिष्ट

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

त्रि: दिग्ये दिग्याते दि शिपरे स्वाद्द्वो रिञ्च अनयोरिदादेज्ञः स्याद् सिद्ध किं स्यात् अदिन अदिषाः अदिषि ञ्रेपड् गतौ त्रपाञ
ते त्रा ञपे षेड् इद्वै ष्यायते ध्ये ष्याता त्रैङ् पालने त्रायते तत्रे ष्ड् पवने पवते पुपुवे पविता मङ् बंधने मवते डीङ् वि
हायसा गतौ डयते डिड्ये डयिता ष्द्य इ सवनतरणयोः क्तवइ धातोः क्तदं तस्य धातोर ग्रप्ये स्यात् इट्वो वास्यात् गुण
इ दि विप्रतिषेधेन तरति क्तव स्तृता सिसिधुण: इफलेत्यत्र ते रतु तेरुः इतो वा इड् इअस्यां दे ना ढटो दीर्घो वा स्या
न्तउलिटि तरिता तरीता अलिटी ति किं ते रिय दलिचेतिदीर्घः तीर्यात् सिच्चि परस्मैपदेषु अत्र इतस्ट्टो दीर्घ न अतारि
ष्टां अघा षावुदात्तेतः गुपगोपने निंड निन्दाने मान पूजायां वध बंधने गुप्तिंञ किडूः सन्न मान्बध दान् शान्भ्यो दीर्घ
श्चाभ्यासस्य सत्रद्दयोः केम्यः सन्स्यात् मानादीनामभ्यासस्यकारदीर्घश्च गुपेर्निंदायां तिजे: क्षमायां कितेर्व्याधिकप्रती
कारे निग्रहे अपनयने नाशने संशये च मानेर्जिज्ञासायां बधेश्चित्तविकारे दानेरार्जवे शानेर्निशाने सन्नाद्यंता इति धा
तुबं मन्यङो: सनंतस्य यङंतस्य च प्रथमैकाचो द्वे स्तः अजादेर्द्वितीयस्य अभ्यासकार्यं गुपेर्वत्वतय: किं सन्निन्नि
दायस्य धर्मकाए वानुदात्तेतो दानशानोश्च स्वरितेतो एते नित्यसन्नंता अर्थान्तरे त्वनन्तु बधकास्तु रादय: अनुबंधस्य केवलेत्य
रितार्थत्वात् सन्नंता दङ् धातोरित्यविशिष्ट तदा आत्मनेपदं नार्थधातुकवंतेने कुणोमडुपुष्पान्तरुपुस्तावके तिविद्वंते मी।
मांसते नघ्नलाव चर्चबालस्मते रमरा तस्य आरस्त्ते आरेते रघ्णारभ्याते रुलन भ्याज्ञो ललते शृङ्गपशिश्रृंगे देशासक्तु
सत्क्तो त्रापिरंङोश्च एधोत्रापिनृलोपः स्वङते परिष्वङते ष्वष्ट्रिं ष्टिदनिस्वंगोनालिटः किंत्विवेतिव्याकरणोनरंदेनतु
:सस्वडप्रतिसाघोदाहरणो देक दशान्तुमन्त्वाइत्याप्याश्रीयते मदे: परस्य लिटीतिस्त्रेस्वडेकपसंख्यानं अनोस्याम
त्यरस्यप ष्वंगे परिषस्वडे परिषस्वञ्जे मस्रंडिषि स्वङ्का स्वङ्कते स्वडेते स्वन्कते स्वडेते स्वङ् लीष प्रसवक्र

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ऽकस्मिन्नादिति षत्वं परिनिविभ्यः सिवादीनां वेति विकल्पः षत्वदर्शमेवोपसर्गात्सुनोतीत्यव सिद्धे स्कन्सद्योः परि
निवीत्यत्र षत्वस्योपादानं पर्यस्खदङ्क्रं इदमुरीबोसर्गे हृदते डरदे दत्ता दस्यते दृदेन दस्सीः ष्ट अदत्त अघपरस्मैपदिनः
ञिष्विदा अथ पक्षे ज्ञाई ९७० स्कन्दिर् गतिशोषणयोः चस्कन्दिथ चस्कन्थ स्कन्ता स्कन्त्स्यति लोपः स्कद्यात् इरित्वादङ्वा
अस्कदत् अस्कान्त्सीत् अस्कान्ताम् अस्कान्त्सुः वेः स्कन्देरनिष्ठायां षत्वं वा स्यात् कृत्स्येवेदं अनिष्ठायामिति पर्युदासा
त् विस्कन्ता विष्कन्ता निष्ठायां तु विस्कन्नः परेश्च अस्मात्परस्य स्कन्देः सस्य षो वा स्यात् योगविभागादनिष्ठायामिति न
संबध्यते परिष्कन्दति परिस्कन्दति परिष्कण्णः परिस्कन्नः षत्वपक्षे णत्वं न त्वपदद्व्याश्रयत्वात् बहिरङ्गत्वात्षत्वस्यासि
द्धत्वात् उपसर्गयोः कार्यमन्तरङ्गमित्युक्तपगमात् एवं धातूपसर्गेण प्रयुज्यते ततः साधनेनेति साध्ये एवं साधने
नेति मतान्तरेऽपि न णत्वं डत्तमैकने यभिथ ययब्ध यप्स्यति अयाप्सीत् णम प्रह्वत्वे शब्दे च नमति नेमिथ ननन्थ अनंसीत् अ
नंसिष्टाम् गम्लृ सृप्लृ गतौ इषुगमियमां छः गच्छति जगाम गमहनेत्युपधालोपः जग्मतुः जगमिथ जगन्थ गन्ता गमेरिट्प
रस्मैपदेषु गमेः परस्य सकारादेरिट् स्यात् गमिष्यति लृदित्वादङ् अनङीति पर्युदासान्नोपधालोपः अगमत् सर्पति
ससर्प अनुदात्तस्य चर्दुपधस्यान्यतरस्याम् उपदेशेऽनुदात्तो य ऋदुपधस्तस्याम्वा स्याज्झलादावकिति परः स्रप्ता सर्प्ता स्र
प्स्यति सर्प्स्यति असृपत् यम उपरमे यच्छति येमिथ ययन्थ यन्ता अयंसीत् अयंसिष्टाम् तप सन्तापे तपति अताप्सीत् निस
स्तपतावनासेवने षः स्यात् आसेवनं पौनःपुन्यं ततोऽन्यस्मिन्विषये निष्टपति त्यज हानौ तत्यजिथ तत्यक्थ त्य २०
क्ता अत्याक्षीत् षञ्ज सङ्गे दंशसञ्जस्वञ्जां शपि नलोपः सजति सङ्क्ता दृशिर् प्रेक्षणे पश्यति विभाषा सृजिदृशोः
आभ्यां थल इड्वा स्यात् सृजिदृशोर्झल्यमकिति अनयोरमागमः स्याज्झलादावकिति ददर्श ददर्शिथ दद्रष्ठ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

पररूपं अस्थत अस्थतां अस्थन् विभाषा धेट्श्वोरिति वा ङ् द्वयङ् अशिश्वियत् स्यतेस्तिन इहिः अस्थात् इ स्व यङा दिय
इन्नाः स्वादिस्कन्न आ कु लिमणः तेन लुङि पतीत्यादि संग्रहः इति स्वादयः कृतेराङ् कृतिः सौत्रो धातुः तस्मादायङ् स्यात्
स्वार्थे ङ्गुयुष्मायामस्य धातु रिति वृद्धः कृपायां वेत्येके समनाद्यंताइति धातुत्वं कृतीयते कृतीयांचक्रे आयादय आर्द्ध
के धातुके वा नो युङ् तावेशेषा के वरीति परस्मैपदं आनर्त आर्तिष्यति आर्त्तीत् अदभक्षणे द्वौ परस्मैपदिनौ अदि इत्तिल
ङ्लुपः लुक् स्यात् अत्ति अत्तः अदंति लिट्यन्यतरस्यां अदो घस्लृ वा स्यात् लिटि ङ्घास गमहनेत्युपधालोपः तस्य च
विधिस्तानिवद्भावनिषेधात् घस्य वर्त्वं शासी घसीति षत्वं जक्षतुः जक्षुः घसस्याभावपक्षे लिङ्घि आद आदत्
दतुः इडत्यर्त्ती ति नित्यमिट् आदिथ अत्ता अत्स्यति अत्ति हुझल्भ्यो हेर्धिः हो भ्रस्य धेर्धिः स्यात् अद्धि अत्तात् अदानि अदः
सर्वेषां अदः परस्यापृक्तस्य सार्वधातुकस्याडागमः स्यात् सर्वेषामतेन आदत् आत्तां आदन् आदः आत्तं आत्त आदं आद्व
आद्म अद्यात् अद्यातां अद्युः अद्यात् अद्यास्तां अद्यासुः लुङ् सनोर्घस्लृ अदो घस्लृ स्यात् लृदित्वाद् अङ् अ
घसत् हन हिंसागत्योः हृणि हति अनुदात्तोपदेशवनतितनोत्यादीनामनुनासिकलोपो झलि क्ङिति अनुनासिके तिलुप ति×
धात्वेक वनतीतरेषां विशेषणं अनुनासिकान्तानामेषां वनतेस्तु लोपः स्यात् झलादौ क्ङिति परे यमिरमिनमिगमिहनिम
न्यतयोनुदात्तोपदेशाः तनु क्षणु क्षिणु ऋणु तृणु घृणु वनु मनु तनोत्यादयः हतः हन्ति अभ्यासाच्च उपसर्गस्थान्निमित्तात्
रस्य हन्तेर्नस्य णो वा स्याद्वमयोः परतः प्रहण्मि प्रहन्मि प्रहण्वः प्रहन्वः हो हन्तेर्ञ्णिन्नेषु कुत्वं स्यात् घ्नंति जघान जघ्नतुः जघ्नुः अभ्यासा
च्च अभ्यासात्परस्य हन्तेर्हस्य कुत्वं स्यात् जघनिथ जघंथ हन्ता हनिष्यति हंतु हतात् हतां घ्नंतु हंतेर्जः हौ परे आ
तीय तथाङस्यासिद्धत्वादेर्नलुक् जहि हनानि हनाव हनाम अहन् अहतां अघ्नन् अहन् आर्द्धधातुकाद हन्तेर्वध इत्यने

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

वधलिङि लुङि च वधादेशोऽदंतः आर्द्धधातुके इति विषयसप्तमी तेनार्द्धधातुकोपदेशे अकारांतत्वादल्लोपः वध्यात् वध्-
ध्यास्तां आर्द्धधातुके किं विध्यादौ हन्यात् हन्तेर्लिणत्वं प्रसज्येत अवधीत् अवधिष्टां अवधिषुः स्वरितेतः द्विष अप्रीतौ द्वेष्टि द्विष्टः
द्विषंति द्वेक्षि द्विष्टः द्वेष्मि दिद्वेष द्वेष्टा द्वेक्ष्यति द्वेष्टु द्विष्टात् द्विड्ढि द्वेषाणि द्वेषै द्वेषावहै अद्वेट् द्विषश्च लङो झेर्जुस्वा स्यात् अद्विषुः अद्विषन् अद्वे-
ष द्विष्यात् द्विक्षीष्ट अद्विक्षत् दुह प्रपूरणे दोग्धि दुग्धः धोक्षि दुग्धे धुक्षे धुग्ध्वे दोग्धु दुग्धि दोहानि धुक्ष्व धुग्ध्वं दोहै अ-
धोक् अदोहं अदुग्ध अधुग्ध्वं अधुक्षत् अधुक्षत लुग्वा दुहदिहलिहगुहामिति लुक् पक्षे तथाप्यधुग्ध्वं इति स्वलुग्वा स्यात् दिह उप-
चये पूरणे देग्धि लिह आस्वादने लेढि लीढः लिहंति लेक्षि लीढे लीक्षे लीढ्वे लेढु लीढि लेहानि अलेट् अलिक्षत् अली-
ढ अलिक्षावहि अलिढ्वहि चक्षिङ् व्यक्तायां वाचि अयं दर्शनेऽपि इकारोदात्तः नुमर्थः विधिकरणं स्थानानुमतं तु न अ-
न्ते इदित इति व्याख्यानात् ङकारस्त्वनुदात्तेत्त्वप्रयुक्तमात्मनेपदमनित्यमिति ज्ञापनार्थः तेन स्फायत्त्विमीकमंधीत्वा-
दि सिध्यति चष्टे चक्षाते आर्द्धधातुके चक्षिङः ख्याञ् वा लिटि अन्यत्रापि ख्वशादिरयमादेशः असिद्धकांडे शस्य यो वेति
स्थितं तेनिवात्यदद्वयं चख्यौ चख्ये चक्शौ चक्शे चचक्षे द्वितीयाद्यर्थं इति तु न वर्जस्यासिद्धत्वात् चचक्षे ख्याता क्शाता ख्यास्य-
ति ख्येयात् क्शायात् क्शेयात् अस्यतिवक्तिख्यातिभ्योऽङ् एत्यप्युरङ् अख्यात् अख्यत अक्शासीत् अक्शास्त वर्ज-
नेकृत्यात्र नेष्टः समवक्षिष्टेत्यादि अथ एतयोरनुदात्तेतः ईर गतौ कंपने च ईर्ते ईराते ईर्षे ईर्ध्वे एरिरे ईडस्तु- २३
तौ ईट्टे ईडाते ईशः से ईडजनोर्ध्वे च ईडिध्वे जनसेह शासद्धोः सार्वधातुके इट् स्यात् योगविभागो वैचित्र्यार्थः ईडिषे ईडि-
ध्वे एकदेशविकृतस्यानन्यत्वादीडिध्वे विकृतिग्रहणेन प्रकृतेरप्यग्रहणात् ऐड्ढ्वं ईडांचक्रे ईडिष्ट ईडिषीष्ट ईडि-
ढ्वे आस उपवेशने आस्ते आसाते आसते आसांचक्रे आ... आध्वं आसिषं आड... आसिषीष्ट आसां आसांचक्रे आसामाते-

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ति दृश्यात् इरित्वाददृशत् ऋदृशोऽङि गुणः ऋवर्णान्तस्य दृशोश्च गुणः स्यात् अङि अदर्शत् अङभावे न दृशः दृशः स्पृशः क्सो
न अद्राक्षीत् ६८० दंश दशने दशनं दंष्ट्राव्यापारः पृषोदरादित्वात् अनुनासिकलोपः अत एव निपातनादिति केचित् तस्या
प्यत्रैव तात्पर्य्यं अर्थनिर्देशस्याधुनिकत्वात् दंशसंजेति लोपः दशति ददंश ददंशिथ ददंष्ठ दंष्टा दंक्ष्यति दशतु अदशत् दश्यात् अ
दांक्षीत् कृष विलेखने विलेखनं आकर्षणं कृष्टा कर्ष्टा क्रक्ष्यति कर्क्ष्यति स्पृशमृशकृषतृपदृपां च्लेः सिज्वा वाच्यः अ
क्राक्षीत् अक्राष्टां अक्राक्षुः पक्षे क्सः अकृक्षत् अकृक्षतां अकृक्षन् दह भस्मीकरणे देहिथ ददग्ध दग्धा ध
क्ष्यति अधाक्षीत् अदाग्धां अधाक्षुः मिह सेचने मिमेहिथ मेढा मेक्ष्यति अमिक्षत् कित निवासे रोगापनयने च विचि
कित्सति संशये प्रायेण विपूर्वः विचिकित्सा तु संशयः इत्यमरः अस्मात् अनुदात्तेत्वमाश्रित्य विचिकित्सते इत्यादि केचिद् उदाह
रन्ति निवासे तु केतयति शान तेजने इतो वदन्तौ ताः स्वरितेतः दीदांसति दीदांसते शीशांसति शीशांसते अर्थविशे
षे सन् अन्यत्र दानयति शानयति डुपचष् पाके पचति पचते पेचिथ पपक्थ पेचे पक्ता पक्षीष्ट षच समवाये सचति
सचते सेचिथ सेक्ता सेक्ष्यति भज सेवायां भेजिथ भेजतुः भक्ष्यति अभाक्षीत् अभक्त ६८१ रञ्ज रागे नलोपः रजति अराङ्
क्षीत् अरङ्क्त शप आक्रोशे आक्रोशो विरुद्धानुध्यानं शशाप शेपे अशाप्सीत् अशाप्त त्विष दीप्तौ त्वेषति तित्वेष त्वे
क्ष्यति त्विक्षीष्ट अत्विक्षत् अत्विक्षातां यज देवपूजासंगतिकरणदानेषु यजति यजते लिट्यभ्यासस्योभयेषां वच्या
दीनां ग्रह्यादीनां चाभ्यासस्य संप्रसारणं स्यात् लिटि इयाज वचिस्वपियजादीनां किति वचिस्वपियजादीनां च संप्रसा
रणं स्यात् किति पुनः प्रसंगविज्ञानाद्द्वित्वं ईजतुः ईजुः इयजिथ इयष्ठ ईजे यष्टा यक्ष्यति इज्यात् यक्षीष्ट अयाक्षी
त् अयष्ट टुवप् बीजसंताने बीजसंतानं क्षेत्रविकरणं गर्भाधानं च अयं छेदनेपि केनाच्चपति उवाप ऊपे वप्ता उ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ष्यात् वक्षीष्ट उण्येवाक्षीत् अवक्ष्य वह प्रापणे उवाह ऊवहिथ सहिवहोरोदवर्णस्य उवोढ ऊहे वोढा वक्ष्यति अवाक्षी
त् अवोढां अवाक्षुः अवोढ अवक्षाताम् अवोढ्वं वस निवासे परस्मैपदी वसति उवास शासिवसिघसीनां च इण्कुभ्याम्
रस्येषां सस्य षः स्यात् ऊषतुः ऊषुः उवसिथ उवस्थ वस्ता उष्यात् अवात्सीत् अवात्तां वेञ् तंतुसंताने वयति ते वेञो वयिः
वा स्यात् लिटि इकार उच्चारणार्थः उवाय ग्रहिज्यावयिव्यधिवष्टिविचतिवृश्चतिपृच्छतिभृज्जतीनां ङिति च एषां किति ङिति
च संप्रसारणं स्यात् वकारस्य प्राप्ते लिटि वयो यः वयो यस्य संप्रसारणं न स्यात् लिटि ऊयतुः ऊयुः वश्चास्यान्यतरस्यां कि
ति वयो यस्य वो वा स्यात् किति लिटि ऊवतुः ऊवुः उवयिथ वयेस्तासावभावात् थलि नित्यमिट् स्यात् निवद्भावेन मिच्छ्वात् ऊवुः ऊ
ये ऊवे वयात् वाता वेञः वेञो न संप्रसारणं स्यात् लिटि ववौ ववतुः ववुः ववियथ ववाथ ववौ वाता ऊयात् वासीष्ट
अवासीत् व्येञः संवरणे व्ययति न व्यो लिटि व्येञ आत्वं न स्यात् लिटि हलि परस्मैपदे लिट्यभ्यासस्योभयेषां अभ्यासस्य संप्रसारणं उक्त
येषां ग्रहणसामर्थ्यात् अन्यथा वच्यादीनां ग्रह्यादीनां च ... विव्याय विव्यतुः विव्युः इत्यत्र विव्ययिथ विव्यथ विव्ये व्याता वीयात् व्यासीष्ट अव्यासीत् अव्यास्त ह्वेञ् स्पर्धायां शब्दे च अभ्यस्तस्य च अभ्यस्तस्य न वि
ध्वेतो ह्वेञः संप्रसारणं स्यात् न तो ङित्वं जुहाव जुहुवतुः जुहुवुः जुहोथ जुहविथ जुहुवे ह्वाता हूयात् ह्वासीष्ट लि
पिसिचिह्वश्च एभ्यश्च्लेरङ् स्यात् आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम् आतो लोपः अह्वत अह्वत अह्वास्त १००० अथ द्वौ परस्मैपदिनौ वद २१
व्यक्तायां वाचि वदति उवाद ऊदतुः उवदिथ वदिता उद्यात् वदव्रजेति वृद्धिः अवादीत् टुओश्वि गतिवृद्ध्योः श्वयति वि
भाषा श्वेः श्वयतेः संप्रसारणं वा स्यात् लिटि यङि च शुशाव शुशुवतुः श्वयतेर्लिट्यन्यत्र संप्रसारणनिषेधः तेन लिट्यभ्यास
स्य ... संप्रसारणं न शिश्वाय शिश्वियतुः श्वयिता शूयात् ... श्वयतेरिकारस्याकारः स्यादङि

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

आङः शर्व्वे आशिषि के ते नमो वाचं वचाम्महे इति सिद्धं वस आच्छादने वस्ते वस्से वध्वे ववसे वसिता कसि गतिशासनयोः
कंस्ते कंसाते कंसते अयमनिदित्येके कस्ते तालव्यान्तोप्यनिदित् कष्टे कशाते कड्ढे णिसि चुम्बने निंस्ते दंत्यान्तोयं
आस्तरणकारस्तु तालव्यान्त इत्याह णिजि शुद्धौ निंक्ते निंक्ते निंजिता शिजि अव्यक्ते शब्दे शिंक्ते पिजि वर्णे संपर्चने इ
त्येके उभयत्रेत्यन्ये अवयवे इत्यपरे अव्यक्ते शब्दे इतीतरे पिंक्ते वृ डीत्येके वृङ्क्ते वृडी वर्जने दंत्योष्ठ्यादिरीदित् वृक्ते
वृजाते वृक्ते इदित्वान्ये वृङ्क्ते वृचीं संपर्चने वृक्ते षूङ् प्राणिगर्भविमोचने सूते सुषुविषे सोता सविता सुषुवे इति गुण
निषेधः सुषुविषे विषीढ्वे सोषीष्ट असविष्ट असोष्ट शीङ् स्वप्ने शीङः सार्वधातुके गुणः क्ङिति चेत्यस्यापवादः शेते शयाते शी
ङो रुट् शीङः परस्य झादेशस्यातो रुडागमः स्यात् शेरते शेषे शयाथे शेध्वे शये शेवहे शेमहे शिश्ये शयिता अशयिष्ट अशेष्ट
संताः परस्मैपदिनः ऊर्णुन्नन्तपदी यु मिश्रणे अमिश्रणे च उतो वृद्धिर्लुकि हलि लुक्विषये उकारस्य वृद्धिः स्यात् पिति
हलादौ सार्वधातुके न त्वभ्यस्तस्य यौति युतः युवन्ति युयाव यविता युयात् इह उतो वृद्धिर्नाभ्यस्तस्य पिच्च ङिन्न ङिच्च पिन्नेति
व्याख्यानात् विशेषविहितेन ङित्वेन पित्वस्य बाधात् युयात् अयावीत् रु शब्दे तुरुस्तुशम्यमः सार्वधातुके एभ्यः परस्य
सार्वधातुकस्य हलादेरपित ईड्वा स्यात् नाभ्यस्तस्य त्वतो वृद्धिरित्यनुवृत्तेः सार्वधातुकग्रहणमपिदर्थं रवीति रौति रवीतः
रुतः हलादेः किं रुवन्ति लिङः किं रुयात् आशिषि रूयात् विध्यादौ रुयात् रुवीयात् अरावीत् अरविष्यत् तु इति
सौत्रो धातुः गतिवृद्धिहिंसासु अथैव ण्विकरणीत्यनुस्मरन्ति तवीति तौति तवीतः तुतः तोता तोष्यति णु स्तुतौ नौति नवीत
+क्रू+ टुक्षु शब्दे क्षौति क्षविता क्ष्णु तेजने क्ष्णौति ... विता ष्णु प्रस्रवणे स्नौति स्नविता ऊर्णुञ् आच्छादने ऊर्णोति ऊर्णोतेर्विभाषा
ऊर्णोतेर्लुग्विषये उकारस्य वृद्धिर्वा स्यात् ऊर्णौति ऊर्णोति ऊर्णुवाते ऊर्णुवते ऊर्णोतेराम्नेति वाच्यं नन्द्राः संयोगादयः अचः प

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

रा: सर्वेभ्यो गादयो नदरा द्विर्भवति नुः नाहस्य द्वित्वे णस्यासिद्धत्वात् सर्वत्रासिद्धमद्विर्वचने इति च निषेध उर्णोः सात्या मस्यति
लिगात् ऊर्णुनाव ऊर्णुनुवतुः ऊर्णुनुवुः विभाषोर्णोः इडादि प्रत्ययो ङिद्वा स्यात् ऊर्णुनुविथ ऊर्णुनविथ ऊर्णुवि
ता ऊर्णविता ऊर्णोतु ऊर्णोतु ऊर्णवानि ऊर्णवै गुणोऽपृक्ते ऊर्णोतेर्गुणः स्यात् अपृक्ते पिति हलादौ सार्वधातुके वृद्ध्यपवा
दः और्णोत् और्णोः ऊर्णुयात् ऊर्णुयाः इडादौ द्विर्न पिच्च ङिन्नेति साध्यात् ऊर्णूयात् ऊर्णविषीष्ट ऊर्णुविषीष्ट और्णुवीत्
और्णुविष्टां ऊर्णोतेर्विभाषा इडादौ परस्मैपदे परे सिचि वृद्धिर्वा स्यात् पक्षे गुणः और्णावीत् और्णाविष्टां और्णाविषुः और्णवी
ःऔर्णविष्ट ष्णुञ् लिगमे घोसि घोना ष्टुञ् स्तवे पूर्वयोः अस्य ष्णुञ् ष्णोनं सोता अस्तोषीत् ष्टुञ् स्तुते कोना ष्टुञ् स्तौति स्तौतिस्त
वीति स्तुते स्तुवीते स्तुसुष्टुञ् स्पइत्यादि अस्तावीत् प्राक्सितादिति षत्वं अस्तोष्ट सिवादीनां वा पर्यष्टोत् पर्यस्तोत् ब्रूञ्
व्यक्तायां वाचि ब्रूवः पंचानामादित आहो ब्रूवः ब्रुवो लटः परस्मैपदानामादितः पंचानां णलादयः पंच वा स्युः ब्रुवश्च
हादेशः आकार उच्चारणार्थः आह आहतुः आहुः आह थः झलि परे चर्त्वं आत्थ आहथुः ब्रवीषि ब्रूथः परस्य हलादेः पित
ईट् स्यात् आहस्थः स्थानिवद्भावात् प्राप्तोयं झलीति षत्वं विनापि भवति ब्रवीति ब्रूतः आर्धधातुकाधिकारे ब्रुवो वचिः उवा
च ऊचतुः ऊचुः उवचिथ उवक्थ ऊचे वक्ता ब्रूयात् अपित ङिन्नेति अपि ब्रवाणि ब्रवै ब्रूयात् उच्यात् अस्यति वक्ति
ख्यङ् वचउम् अङि परे अवोचत् अवोचत अवक्ष्यत् अवक्ष्यत परस्मैपदिनः इङ् अध्ययने आत्मनेपदी इण् गतौ एति इतः इणो यण्
अजादौ प्रत्यये परे इयङोपवादः यन्ति इयाय दीर्घ इणः किति इणो यास्य दीर्घः स्यात् किति लिटि ईयतुः ईयुः इययिथ इयेथ ३३
एता एता आयन् इयात् ईयात् एतेर्लिङि उपसर्गात् परस्य इणो णोऽकस्य स्यात् आर्धधातुके किति लिङि लिङि स्यात् उदेयात् आ
अयेनात् आदिवत् अगात् आगः किन्नयात् समीयात् विपर्यय ... सोऽकस्य इणो गातुः लुङि गा ति स्वेति सिवी लुक

अगात् अगातां अगुः इङ् अध्ययने नित्यमधिपूर्वः अधीते अधीयाते अधीयते गाङ् लिटि इङो गाङ् स्याल्लिटि टित्वाद्वस्थानि
वद्भित्वे वा अधिजगे अधिजगाते अधिजगिरे अध्येता अध्येष्यते अध्यैगुणादेशात् ओः कृतयोः केपसर्गस्य यणि पूर्वधा
तुरुपसर्गेण निर्दिष्टं तेनेतरं गृह्णाति अकः सवर्णे दीर्घः आमः णेरध्ययने वृत्तमिति निर्देशाल्लभ्यते अध्येत परत्वादीयङ् त
त आट् वृद्धिः अध्यैयातां अध्यैयत अध्यैष्ठि अध्यैवहि अधीयीत अधीयीयातां अधीयीद्दृ अधीयीवहि विभाषा लुङ्लृङोः
इङो गाङ् स्यात् गाङ्कुटादिभ्योऽञ्णिन्ङित् गाङादेशात् कुटादिभ्यश्च परेऽञ्णितः ङितः स्युः घुमास्थागापाजहातिसां हलि
एषामात ईत्स्यात् हलादौ क्ङिति आर्धधातुके अध्यगीष्ट अध्यैष्ट अध्यैषातां अध्यगीषत अध्यैषत इक् स्मरणे अयमधि पूर्व
: अधीगर्थदयेशामिति लिंगात् अन्यथा हीगत्यर्थस्यैव स्यात् इणवदिक इति वक्तव्यं अधियंति अध्यगात् केचित्तु आर्द्धधा
तुकाधिकारोक्तस्यैवातिदेशमाहुः तन्मते यणि न धात्वदहिः ससी तयोराघवयोरधीयन् वी गतिप्राप्तिप्रजनकान्त्यस
नखादनेषु प्रजनं गर्भग्रहणं असनं क्षेपणं वेति वीतः वियंति वेषि वेमि वीहि अवेत् अवीतां अवियन् अव्यन् अग
गमेरस्यानेकाच्त्वात् यणि तिके चित् अत्र ईकारोऽपि प्रश्लेषेतरं प्रश्लिष्यते एति ईते ईयंति ईयात् ऐषीत् या प्रापणे प्रापणमि
ह गतिः प्रणियाति याति लिङः शाकटायनस्यैव अंदेतान्यतरस्यां लिङो झेर्जुस्वा स्यात् अयुः अयान् यायात् यायातां या
यास्तां वा गतिगंधनयोः ष्णा शौचे श्रा पाके द्रा कुत्सायां गतौ प्सा भक्षणे पा रक्षणे पायास्तां अपासीत् रा दाने ला
आदाने दाप् लवने इति पदः दाप् लवने प्रणिदाति प्रणिदाति दायास्तां अदासीत् ख्या प्रकथने अयं सार्वधातुकमात्रवि
षयः सख्यानवर्जनमः ख्यात्रे इथित्वादिकं न इत्यार्धधातुके लिंगं सख्यानो ङिकाम्बलोपः समेति रूपं ज्ञानादेशस्य रूपत्वादि प्रयो
ऽगमित्यर्थः संप्रर्वस्य ख्यातेः प्रयोगो नेत्यन्यासकारः प्रा पूरणे मा माने अकर्मकः तनोमङ्गस्त्रत्र उपसर्गवशेन धात्वि

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

सकर्मकः उदरं पचति मासि तिष्ठति इना नेर्गदेत्यत्र नास्य ग्रहणं वणिमासि विवक्षणा वचो वक्ति वक्तः अयमन्तिपरो न प्र
युज्यते वेदवचनपर इत्यन्ये झिपर इत्यपरे वग्धि वच्यात् उच्यात् अवोचत् विद ज्ञाने विदो लटो वा वेत्तेर्लटः परस्मैप
दानां णलादयो वास्युः वेद विदतुः विदुः वेत्थ विदथुः विद वेद विद्व विद्म पक्षे वेत्ति वित्तः इत्यादि विवेद विविदतुः उषवि
देत्याम् पक्षे विदेरकारान्तत्वं निपातनान्न लघूपधगुणः विदाञ्चकार वेदिता विदाङ्कुर्वन्त्वित्यन्यतरस्यां वेत्तेर्लोट्याम् गुणा
भावो लोटो लुक् लोटं लकारोत्पत्तपरप्रयोगश्च वा निपात्यते पुरुषवचने न विवक्षिते इति राशान् तनादिकृञ्भ्य उः तना
देः कृञश्च उप्रत्ययः स्यात् शपोऽपवादः तनादित्वादेव सिद्धे कृञ्ग्रहणं गणकार्यस्यानित्यत्वे लिंगं तेन न विश्वसेदविश्व
स्तमित्यादि सिद्धं विदाङ्करोतु अत उत्सार्वधातुके उप्रत्ययान्तस्य कृञोऽकारस्य उः स्यात् सार्वधातुके क्ङिति उदिति परसामर्थ्या
न्न गुणः विदाङ्कुरुतात् विदाङ्कुरुतां उतश्चेति हेर्लुक् आभीयत्वेन लुकोऽसिद्धत्वात् उत्वं विदाङ्कुरु विदाङ्करवाणि अवि
वेत् अवित्तां सिजभ्यस्तविदिभ्यश्चेति झेर्जुस् अविदुः दश्च धातोर्दस्य पदान्तस्य रुर्वा स्यात् अवेः अवेत् अस भुवि अस्ति श्नसो
रल्लोपः श्नस्यास्तेश्चाकारस्य लोपः स्यात् सार्वधातुके क्ङिति स्तः सन्ति तासस्त्योर्लोपः असि स्थः स्थ अस्मि स्वः स्मः आर्द्धधा
तुक इत्यधिकृत्य अस्तेर्भूः बभूव भविता भूयात् अभूत् अस्तु स्तात् स्तां सन्तु ध्वसोरेद्धावभ्यासलोपश्च घोरस्तेश्च एत्वं स्याद्धौ परे अभ्यासलो
पश्च आभीयत्वेन एत्वस्यासिद्धत्वात् हेर्धिः श्नसोरित्यल्लोपः प्रक्षितात् अडः पक्षे एत्वेन परेण नाटड्बाधात् हल् सङ्गताविति
तिन्यायात् स्तात् स्तं स्त असानि असाव असाम आस्ति सिच इत्यट् आसीत् श्नसोरित्यल्लोपस्य आभीयत्वेनासिद्धत्वाट् आट् आस्तां
आसन् स्यात् स्यातां स्युः स्यात् अभूत् उत्सृष्टो विद्यमानत्वेन विवक्षितो धात्वादौ एव उपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्यच्परः उपसर्गे
णः प्रादुःषश्च परस्यास्तेः सस्य षः स्यात् यकारे अचि च परे निष्यात् प्रादुःष्यात् निषन्ति प्रादुःषन्ति यच्परः किं अभिस्तः मृजूष् शुद्धौ मृ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

जेर्वृद्धिः मृजेरिको वृद्धिः स्याद्धातुप्रत्यये परे क्ङित्यजादौ वा वक्तव्येति वृद्धिविधौ मार्ष्टि मृष्टः मृजन्ति मार्जन्ति ममार्ज ममृज-
तुः ममार्जिथ ममार्ष्ठ मार्जिता मार्ष्टा मृड्ढि अमार्ट् अमार्ड् अमार्जीत् अमार्क्षीत् रुदिर् अश्रुविमोचने रुदादिभ्यः सार्व-
धातुके रुदस्वपश्वसनजक्ष एभ्यो वलादेः सार्वधातुकस्येट् स्यात् रोदिति रुदितः हेः परत्वादिटि धित्वं न रुदिहि रुदश्च प-
ञ्चभ्यः हलादेः पितः सार्वधातुकस्यापृक्तस्य ईट् स्यात् अड् गार्ग्यगालवयोः अरोदीत् अरोदत् अरुदितां अरुदन् अ-
रोदीः अरोदः प्रकृतिप्रत्ययविशेषापेक्षा स्यामडीट्स्या अन्तरंगत्वादासुट् रुद्यात् अरुदत् अरोदीत् ञिष्वप् शये स्व-
पिति स्वपितः सुष्वाप सुषुपतुः सुषुपुः सुष्वपिथ सुष्वप्थ सुषुपिव विनिर्दुर्भ्यः सुपिसूतिसमाः एभ्यः सुष्यादेः समस्य षः स्यात् दुर्वि-
धातुरुपसर्गेण युज्यते किल्लिटि परत्वात् संप्रसारणे कृते द्वित्वे एवं अभिहितम् अविवेचने सुषुषुपतुः सुषुषु-
पुः अकिति तु द्वित्वात् प्राक् संप्रसारणं पश्चात्स्यादिति ततः सर्वेषां द्वित्वम् अनिसिद्धा ततः सुषुपि प्राणावान्यः सुषुष्वा-
प सुस्वप्ता अस्वपीत् अस्वपत् स्वप्यात् सुप्यात् सुषुप्यात् अस्वाप्सीत् श्वस प्राणने श्वसिति श्वसिता अश्वसीत् अश्वस-
त् श्वस्यात् ह्म्यन्तक्षणेति न वृद्धिः अश्वसीत् अन च अनिति आन अनिता आनीत् आनत् अनितेः उपसर्गस्थान्निमित्तात्प-
रस्य अनितेर्नस्य णः स्यात् प्राणिति जक्ष भक्षहसनयोः जक्षिति जक्षितः अदभ्यस्तात् झस्यात् स्यादतापवादः जक्षति
जिजक्ष जक्षिता जक्षिहि अजक्षत् अजक्षुः अयमनन्तरधातोरिति षडनेनमकरावदन्तः पञ्चगताः जागृ निद्राक्षये जागर्ति जागृत-
ः जाग्रति उषविदजागृभ्यः स्याम्वा जागरांचकार जजागार जाग्रोऽविचिण्णल्ङित्सु जागर्तेर्गुणः स्यात् विचिण्णल्ङिद्भ्योऽन्यस्मिन्
वृद्धिविषये प्रतिषेधविषये च जजागरतुः अजागः अजागृतां अन्यस्मादजादौ जुसि च अजादौ जुसि इगन्तांगस्य गुणः
स्यात् अजागरुः अजादौ किं जागृयुः आशिषि तु जागर्यात् जागर्यास्तां जागर्यासुः लुङि अजागरीत् जाक्ष दरिद्र

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

त्यत्र ग्रहणप्राप्तः तं सार्वधातुकगुणो बाधते तस्मिंश्च विहिते ङितः तां ङगमजिगुणः अत्र ऋकेदलं तलक्षणो बाधमाना नेटीति निषेधाव
तेः ततो हलादेरिति बाधित्वा ततोल्वात स्येति प्राप्तं स्वाप्तं इति निषेधे दाङ्गः गुणो वृद्धिर्गुणो वृद्धिः प्रतिषेधो विकल्पेन तु
न इति निषेधातो ग्रणः स्वोः प्राप्तं नव इति दरिद्राङ्गति दरिद्राति ॥ दरिद्रस्य दरिद्रातेरिकारः स्याद् हलादौ किङिति सा
र्वधातुके दरिद्रितः आत्यज्ञ लोपनः अनचोरातोलोपः स्यात् किङिति सार्वधातुके दरिद्रति अनेकाच्त्वादाम् दरिद्रांचका
र आतअणल इति तु इत्येव सिद्धे अकारविधाने दरिद्रातेरालोपे कृते अवर्णो रिः अत एव ज्ञापकादाम्प्रत्यये दिदरिद्रौ द
त५ दरिद्रतुरित्यादि अत्तुणलि ददरिद्र लिट्यनिल्लमेव दरिद्रातेरार्द्धधातुक विवक्षिते आलोपो वाच्यः लुङि वा सनि ण्वुलि ल्युटि
च न दरिद्रिता अदरिद्रात अदरिद्रितां अदरिद्रुः दरिद्रियात् दरिद्र्यात् अदरिद्रीत् इट्सकौ अदरिद्रासीत् चकास्ट्दी
प्तौ फस्यात् चकास्ति चकास्तः चकासति सिपि वेति लोपः सिपदस्येके चकाधि चकाधीत्येवनाधि तिप्यनस्तेः पदान्तस्य सस्य दः स्या
न्नवस्तेः अचकात् अचकाद् अचकास्तः सिपि धातोः सर्वापदान्तस्य धातोः सस्य रुः स्याद्वा पदे द: अचकाः अचकाद् आ
सुत्र अनुशिष्टौ शास्मद्दः हलोः शास उपधाया इत्स्याद् दड़ि हलादौ किङिति शास्ति शिष्टः शासति शिष्यात् शासतु वा
शासतु शास्तु शिष्टात् शिष्टात् शासतु शाधि शास्तु शादेशः स्याद्धौ परे तस्यासीयत्वेन आसिद्धत्वाद्धेर्धिः शाधि अशात्
अशिष्टां अशासुः अशाः अशात् शिष्यात् अशिषत् शास्त्वाद्यदु अशिषत्त अशासिष्यत् दीधीङ् दीप्तिदेवनयोः एतदादि
यःपंचधातवश्छांदसाः दीधीते परनेकाच इति यण् दीध्याते आवर्णादी धीवेव्योः एतयोरन्त्यस्य लोपः स्यात् यकारे इव
र्णे च परे इति लोपे बाधित्वा नित्यत्वाद्दीर्घेत्व दीध्ये दीध्याते दीधीरिति शित्त्वगुणनिषेधः दीध्यांचक्रे दीधिता दीधिष्यते विवीङ् वेति ना ७५
तुल्ये वीगतिरित्यनेन तु लोपे इत्यर्थः अथ यङ्कः परस्मैपदिनः षस्म स्विन्ने स्वप्ने स्वपिति स्वपितः स्वपंति स्वस्मितः स्वपिर

वेत्रासिद्धमिति सलोपस्यासिद्धत्वाद्दत्तोहेरित्वेन त्रुक् असत् सस्यात् असासीत् असमीत् संवृति संवृतः संस्ते ति वस्तनास
मवाच्छिदयोः संयोगसंज्ञा नेत्याश्रित्य स्कोरिति लोपात्तावासंस्त संस्त इत्येके वश कान्तौ कान्तिरिच्छा वष्टि उष्टः उवाश ऊश
तुः वशिता वष्टु उष्टात् उष्टात् उड्ढि अवट् अष्टा अशान् अवशः उशत्पाश्ती चर्करीतं च यङ्लुगन्तमदादौ बोध्यं ह्नुङ् अपन
यने ह्नुते जुह्नुवे ह्नुवीत ह्नोषीष्ट अह्नोष्ट १४ इत्यदादयः ॥ हु दानादनयोः आदाने चेत्येके प्रीणनेपीत्यन्ये दाने च
हयकेपः सवर्वे धे आधारे द्वित्वविषयेति स्वलावाहन्त्यते इत्यष्ठवारः परस्मैपदिनः जुहोत्यादिभ्यः श्लुः शपः श्लुः स्यात् श्लौ
धातोर्द्वे स्तः जुहोति जुहुतः अदभ्यस्तादित्यत् जुह्वति इति यण् जुहुकति भीह्रीभृहुवां श्लुवच्च एभ्यो लिट्याम्वा स्याद
मि श्लाविव कार्यं च जुहवाञ्चकार जुहाव होता होष्यति जुहोतु जुहुतात् हेर्धिः जुहुधि आटि परत्वाद्गुणः जुहवानि
परत्वाज्जुसि चेति गुणः अजुहवुः हूयात् हूयात् अहौषीत् ञिभी भये बिभेति भियोन्यतरस्यामिकारः स्याद्धला
दौ क्ङिति सार्वधातुके बिभितः बिभीतः बिभ्यति बिभयाञ्चकार बिभाय भेता अभैषीत् ह्री लज्जायाम् जिह्रेति जिह्रीतः जिह्रिय
ति जिह्रयाञ्चकार जिह्राय पॄ पालनपूरणयोः अर्तिपिपर्त्योश्च अभ्यासस्येकारोऽन्तादेशः स्यात् श्लौ उदोष्ठ्यपूर्वस्य
गावृषवोष्ठ्यपूर्वोयकृतस्य संदनयोगस्य उस्यात् गुणवृद्धी परत्वादिमं बाधेते पिपर्ति उदोष्ठ्यपूर्वस्य हलि च इति दीर्घः पिपूर्तः पि
पुरति पपार क्ङिति लिटि ऋच्छत्यॄतामिति गुणे प्राप्ते शॄदॄप्रां ह्रस्वो वा एषां किति लिटि ह्रस्वो वा स्यात् पप्रतुः पक्षः पपर पक्षे गुणः
तुः पपुरुः परिता परीता अपिपः अपिपूर्तां अपिपरुः पिपूर्यात् पूर्यात् अपारीत् अपारिष्टां कस्वातोऽधमितिकेचित्
पिपर्ति पिपृतः पिप्रति पिपृयात् आशिषि प्रियात् अपार्षीत् पाणिनिमते तु तेरोदशी पिपर्तिवत् मित्यादेशादस्य स्वरगं
डुभृञ् धारणपोषणयोः भृञामित् भृञ् माङ् ओहाङ् एषां त्रयाणाम् अभ्यासस्य इः स्यात् श्लौ बिभर्ति बिभृतः बिभ्रति बिभृथः

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ऋवद्भावौ हिद्वित्वे बिभरामास बभार बभर्थ बभृव बिभृहि बिभराणि अबिभः अबिभृतां अबिभरुः बिभृयात् भ्रियात्
स्थीष्ट अभार्षीत् अभृत माङ् माने शब्दे च ई हल्यघोः श्नाभ्यस्तयोरात ईत्स्यात् सार्वधातुके क्ङिति हलि न तु घुसंज्ञक
स्य मिमीते श्नाभ्यस्तयोरात इत्याल्लोपः मिमाते मिमते ममे मास्ते ओहाङ् गतौ जिहीते जिहाते जिहते जहे हाता हास्यते
ओहाक् त्यागे परस्मैपदी जहाति जहातेश्च इत्यावा हलादौ क्ङिति सार्वधातुके परे ईत्वं जहितः जहीतः जहति जहातु
जहितात् जहीतात् आ च हौ जहातेर्हौ परे आ स्यात् चादिदीतौ जहाहि जहिहि जहीहि अजहात् अजहुः लोपो
यि जहातेराल्लोपः स्याद्यादौ सार्वधातुके जह्यात् एर्लिङि हेयात् अहासीत् डुदाञ् दाने प्रणिददाति दत्तः ददति द
त्ते ददे घ्वसोरेद्धावभ्यासलोपो देहि अददात् अदत्त अददुः दद्यात् देयात् अदात् अदातां अदुः अदित डुधाञ् धा
रणपोषणयोः दानेऽप्येके प्रणिदधाति दधस्तथोश्च झषन्तस्य धाञो बशो भष् स्यात् तथोः स्ध्वोश्च परतः वच
नसामर्थ्यादाल्लोपो न स्यादित्युक्त इति वामनमाधवौ वस्तुतस्तु सर्वत्रापि दन्त्यान्वयादित्युक्त धत्तः दधति धत्थः दधे धत्ते ध
त्से धद्ध्वे धेहि अदधात् अदधुः स्थितः णिजिर् शौचपोषणयोः णिजां त्रयाणां गुणः श्लौ णिजिर् विजिर् विषॢ आस्यामस्यागु
णः स्याच्छ्लौ नेनेक्ति नेनिक्तः नेनेक्षि नेनेक्तु नेनिग्धि नाभ्यस्तस्याचि पिति सार्वधातुके लघूपधगुणो नस्य १
त् नेनिजानि अनेनेक् अनेनिक्तां अनेनिजुः नेनिज्यात् निज्यात् अनिजत् अनैक्षीत् अनिक्त विजिर् पृथग्भावे वे
वेक्ति वेविक्तः वेविक्ते वेविजाते अवेविजत् इड्लिटि द्वित्वेन अविजीत्यस्मादेव तत्र यद्गणात् लिङि विजीत् धातावपि २६
विष्ल व्याप्तौ वेवेष्टि वेविष्टे दिद्वान् अविषत् नेडि वशः अडादौ कस्मादपि ग्रहोपः अविक्षत अविक्षातां अ
विक्षत अथ आगणान्तात् परस्मैपदिनः डाद्समाप्य घृक्षरणदीप्त्योः जिघर्त्यभ्यासस्येति विघाघृसेन ज्ञानमिति बहुलं छन्दसि

नीवृ इत्यस्य हलकरणे अर्थस्कावोत्र लिङि इति तिहोभान् कस्तगतो वञ्चलेर्द्धदमोत्येव मिदे अर्हिंषिपर्तोंधेनिदम्ब लिधातादं
नार्थदाम यथास्यामवर्णइति इयङ् इयर्ति इयृतः इयति आर आरतुः इड्त्यर्तीति नित्यमिट् आरिथ अर्ता अरिष्यति
इयर्तु ऐयः ऐयृतां ऐयरुः इयृयात् अर्यात् आरत् ससर्ति नसरननमनदी सृयाः वननिर्घसंसनमोर्दनिवतिफपधा
लोपः फलेफलौ निमलोपः बभृ बभृतिकि ज्ञाने चिकेति तुरत्वरणे तुतोर्ति तुतूर्तः तुतुरति धिष शब्दे दिधेष्टि दिधिष्टः
धनधान्ये दधन्तः दधनति जन जनने जजन्ति जनसनखनां सञ्झलोः एषामाकारोन्तादेशः स्यात् झलादौ सनि झला
दौ क्ङिति च जाजाति जज्ञाति जाजंसि जजान जज्ञतुः जन्याद्वा जायाद्वा जन्ता जाजात् गास्तुतौ देवानु जिगाति मु
स्युः जिगीतः जिगाति इ इति जुहोत्यादयः दिवु क्रीडाविजिगीषाव्यवहारद्युतिस्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु
ना: परस्मैपदिनः दिवादिभ्यः श्यन् शपोपवादः हलि चेति दीर्घः दीव्यति दिदेव देविता देविष्यति दीव्यतु अदीव्यत् दी
दीव्येत् दीव्यात् अदेवीत् अदेविष्यत् षिवु तन्तुसन्ताने परिषीव्यति परिषिषेव न्यषेवीत् न्यसेवीत् ष्ठिवु गतिशोषणयोः ष्ठि
वु निरसने केचिदिहेमं न पठन्ति ष्णसु अदने आदाने इत्येके अदर्शन इत्यपरे स्नस्यति सस्नास निरसने क्नसु ति स
ह्वारणदीप्त्योः क्नसुह रणादीप्त्योः व्युष दाहे प्लुष च नृती गात्रविक्षेपे नृत्यति ननर्त सेसिचि कृत
चृतच्छृदतृदनृतः एभ्यः परस्य सिचि भिन्नस्य सादेरार्धधातुकस्येड्वा स्यात् नर्तिष्यति नर्त्स्यति नृत्यात् अनर्तीत् त्रसी उद्वे
गे वा भ्राशेति श्यन्वा त्रस्यति त्रसति तत्रसतुः त्रेसतुः कुथ पूतीभावे पुथ हिंसायां गुध परिवेष्टने क्षिप प्रेरणे क्षिप्यति क्षेप्ता ड
प विक्रमणे पुष्प विकसने पुष्प्यति तिम ष्टिम ष्टीम आर्द्रीभावे तिम्यति स्तिम्यति स्तीम्यति व्रीड लज्जायां इष गतौ इष्य
ति षह षुह शक्तौ षह्यति षुह्यति जृष् जॄष् वयोहानौ जीर्यति जजार जेरतुः जजरतुः जरिता जरीता जीर्यत

डीयति । ङ्कृष्यश्वि नि ऋत्वा कदशो ड्डीनो अड्डयत अडायाव अड्डि श्वि डीयेति डकारः अफारीत षूङ् प्राणिप्रसवे सू
यते सुषुवे सवितासोता विकल्पे वाधिशास्त्र कः कितोनिनिषेधः सोसकादिनियमात्रिवामिट् सुषुविषे सुषुविढ्वे सोतास
विता दूङ् परितापे दूयते दीङ् क्षये दीयते दीङो युडचि क्ङिति दीङः परस्याजादेः क्ङितो आर्धधातुकस्य युट् स्यात् दुदुदीवु
वङ् सवर्णः सिद्धो वक्तव्यो दिदीये मीनातिमिनोतिदीङां ल्यपि च एषामात्वं स्याल्ल्यपि चकारादशित्यन्यङि निमित्ते दाता दास्यते
अदास्त अदासाता डीङ् विहायसा गतौ डीयते धीङ् आधारे धीयते दिध्ये धेता मीङ् हिंसायां हिंसात्र प्राणवियोगः मीयते री
ङ् स्रवणे रीयते लीङ् श्लेषणे विभाषा लीयतेः लीयतेरिति यका निर्देशो न तु श्यना लीलीङोरात्वं वा स्यादेचविषये ल्यपि
च लेता लेष्यते लास्यते एचि विषये किं लीयते लिल्ये व्रीङ् वृणोत्यर्थे व्रीयते विव्रिये स्वादयः ओदितः नस्फलेतुरिष्टायां नत्वे दी
ङ् पाने पीयते माङ् माने मायते ममे ईङ् गतौ ईयते अयांचक्रे प्रीङ् प्रीतौ सकर्मकः प्रीयते पिप्रिये अथ परस्मैपदिनः आ
रः शो तनूकरणे ओतः श्यनि लोपः स्यात् श्यति निशायत श्यति शाशौ शाता शास्यति विभाषा घ्राधेट्शाच्छासः इति सिचो वा लुक्
लुगभावे यमरमनमातां सक् च अशात् अशातां अशुः अशासीत् अशासिष्टां छो छेदने छ्यति षो अन्तकर्मणि स्यति ससौ अभि
ष्यति अस्यात् अभिससौ दो अवखण्डने द्यति ददौ देयात् अदात् अदासीत् अथात्मनेपदिनः ऐवटश्च जनी प्रादुर्भावे
ज्ञाजनोर्जा ज्ञाजनोः जादेशः स्याच्छिति ज्ञायते जज्ञे जनिता जनिष्यते दीपजनबुधपूरितायिप्यायिभ्योऽन्यतरस्याम् एभ्यश्चे
श्चिण् वा स्यात् एकवचने तशब्दे परे अजनि अजनिष्ट दीपी दीप्तौ दीप्यते दिदीपे अदीपि अदीपिष्ट पूरी आप्यायने पूर्यते अपूरि
अपूरिष्ट तूरी गतित्वरणहिंसनयोः तूर्यते तुतूरे धूरी गूरी हिंसागत्योः धूर्यते दुधूरे गूर्यते जुगूरे घूरी जूरी हिंसावयोहान्यो
ः शूरी हिंसास्तम्भनयोः चूरी दाहे तप ऐश्वर्ये अयं अनुदात्तेत्त्वात् व्यत्ययेन श्यनेत्यनेन तद्दात्वात् विकरणः परस्मैपदार्थः के ११

विष्टुवाश्वरलां हन्तु धाविता राध्या वश्य इमिष्टः स्विस्यते तथा स्वप्यते पते लिङ्व्यामे नर्थवोतर रू वद्यामा लिष्टुतः पत्समानः हनुवर्दितेव
स्यते पक्षान्तरे वा हूयते तेवोवाहू स्वमानासारार्मसालेन्य विद्यते तिन हिः क्रिज्ञात पतापे क्रियते ओ विता काहू दोसो का न्यते वा
हूनाष्ट वाद्यते ववामे अक्षयंवम्भ मितेतः स्तूपति ते कोयो हूयति स्तूयते ममर्थ ममर्थ इष्ट विर्तताताचेतता नावः ओदः स्तुत्याति
स्तुत्यते स्तुजोच स्तुस्तुवे अस्तुवत् अस्तोवीत् अस्तोष्ट विष्टोताद वे धने नश्यते नन्ताहन्नद्भ लहिदनेदे नदा नश्यति अनाशीव
रेडणग्गे रडय तिरस्यते वायअर्जो औच्चायति ज्ञायते अधेकादज्ञाअस्तदाचेतः पदगतो पदयते पेदे पद्यतपाश्नाष्ट वित्तेमदः
पदः स्तुष्टिस्त्यात् नन्नाष्टे परे स पादे अपक्षातो अपक्षत खिद दैन्ये खिद्यते चिखिदे खिन्ना अखिन्न विद सत्तायां विद्यते मवे
त्ता बुध अवगमने बुध्यते बुबुधे बोद्धा बोध्यते बुद्धाष्ट अबोधि अभुत्सातां युध संप्रहारे युध्यते युयुधे योद्धा अयुद्ध कधसु
धातो ति स्तुधमिष्टुतो लिकाय अस्तुदावेतलद णमा कानेपदमलिख्य मिलि वा अनोकधकामे अनुकधाते अणडाणते अण्येत
कालो अणिता अनेलिदंस्यातो अमितो केमनज्ञाने मन्यते मेने मंता अमंस्त अमंस्ता धीमसा धिविलष्ट विनिरोधः अकर्मकः युध्य
तेयोद्धा सृज विसर्गे अकर्मकः सृज्यते ससृजे स्रष्टा सृष्टिः सृजसि सृष्टा सृज्यते लिङ् सिचा विविकि वान्यगुणे नाप
म स्टकोष्ट अस्राष्ट अस्र क्षातां लिङा अलीनावे लिव्यते लेष्ठा लेक्षाते लिक्षोष्ट अलिक्षतां अर्धागतां मानः दरसेपदिनः राधोक
र्मका ह हावेद गवशाते लिलक्रम राधो अकर्मका देवव्ययन्त उदाहरणमाह हवाविति लक्ष्मादामदराधाति कदगतो त्वर्थं विदा
धनेत कर्मेतकः कदसेतराधसोदनः सिध्यतो त्वर्थः कत्यमराधति देवदच्छीलो वयस्या त्वर्थः देवस्य मवर्धलनावाक्षोवती
त्वादिवत् अकर्मकत्वं राध साध संसिद्धौ राधो हिंसायामित्यस्मास्यात्सलोपा विदन हिंसार्थस्यमक र्मकत्वमाहिक ता
ओगालराधा रम्याति अनेका दिपुरादिष्ट स्यवसा मनेय क्रिंडुपेसिस्तकाश्यं विध्यति विद्याय वेविध्यतः मितिस्त विवाह

घत्सहा व्यत्स्यति विध्येत् विध्यात् अव्यात्सीत् पुष पुष्टौ पुष्यति पुपोष पुपोषिथ पोक्ष्यति पुषादीत्यङ् अपुषत् शुष शोषणे
अशुषत् तुष प्रीतौ दुष वैकृत्ये श्लिष आलिंगने श्लिष्यति शिश्लेष श्लेष्टा श्लेक्ष्यति श्लिषः अस्मात्तारस्मालिटः च्लेः क्सादेशः
स्यात् पुषादित्वादङो पवादो नत्तु विशः तस्मादपवादन्यायात् आलिंगने श्लिषः पुरा लिंगन एव क्सो नान्यत्र योग विभागसा
मर्थ्यात् इगुपधादित्यस्याप्ययं निषेधः आश्लिक्षत् कन्यां देवदत्तः आलिंगन एवेति किं समश्लिषत् जतु काष्ठं अदः प्रत्या
सत्त्वाधिक्य श्लिषिः कर्मणि अनालिंगने श्लिष्टो वनतु कन्याः एकवचने श्लिष्ट आश्लिक्षि आश्लिक्षातां आश्लिक्षत आश्लिक्षाः आश्लि
ड्ढं शक विभाषितो मर्षणे विभाषित इत्युक्तत्वादुभयपदीत्यर्थः शक्यति शक्यते शशाक शेकिथ शशकिथ इत्यनुक्तेः शशाक शेके शक्ता शक्ष्य
ति शक्ष्यते अशकत् अशक्त अशकत् इत्यपि अयं सेडित्येके तन्मते निट्कारिकासु लृदित्यपीतः शकिता शक्
क्ष्यति ष्विदा गात्रप्रक्षरणे घर्मस्यक्षरणमित्यर्थः अयं ञीदित् निष्ठा सकारादयः नेति स्वेदस्वेदादयः स्विद्यति सिष्वेद सिष्वे
दिथ स्वेत्ता अस्विदत् क्रुध क्रोधे क्रोद्धा क्रोत्स्यति क्रुधक्रुत्क्रोधा क्रोधा कष्टं क्रुधितं इति सपदादि क्विवनावार कादि
वादित्वात् इण्निमाधवः अस्फत अस्फ बसति क्रुधा दिनाटसधु शोवे शुध्यति शुशोध शोद्धा षिध संराद्धौ इत्यादि त्वावः डा मा
दिकः सिध्यति सेद्धा सेत्स्यति असिधत् रध हिंसासंराद्ध्योः रध्यति रधि इडागमे वाति ररन्ध ररधतुः रधादिभ्यश्च वला
द्यार्धधातुकस्य वेट् स्यात् ररन्धिथ ररन्थ ररन्धिव ररन्ध्व नेट्यलिटि रधेः लिटिवर्जे इटि रधेर्नुम् स्यात् रधिता रद्धा रधिष्यति र
त्स्यति अरधत् अनिदितामिति नलोपः अरधत् णश अदर्शने नश्यति ननाश नेशतुः नेशुः नेशिथ ननंष्ठ नशीमनेशाम्
लि नुं स्यात् ननंष्ठ नेशिव नेश्व नेशिम नेश्म नशिता नंष्टा नशिष्यति नङ्क्ष्यति नश्येत् नश्यात् अनशत् तृप २५
तृप्यति नत्तो धातस्य पराणेन स्यात् तर्पिता त्रप्ता तर्प्ता तर्पिष्यति तर्प्स्यति त्रप्स्यति अतृपत् तृप्यति तृपदीणने प्रीण

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

नं तत्वेस्त्रस्वर्पणाव नाथिस्सू पतिकाष्ठाना पिहनताप्सीत् इत्यक्षत्यजदर्शीनात्व तत्पिप तत्र्यप्त तत्रप्त तर्पितात र्पा
त्रप्सी रूपमद्रास्त्रेति सिद्धं अताप्सीत् अत्राप्सीत् अतर्पीत् अतृपत् दृप हर्षमोहनयोः मोहने गर्वः दृप्यतीत्यादि
रधादित्वादिमो वेटकावमर्ष मस्तुदा हता द्रुह जिघांसायां वा द्रुहेति घः पक्षे ढः ध्रुक् द्रोग्धा द्रोढा द्रोहिष्य द्रोहिता द्रो
ग्धा द्रोढा द्रोहिष्यति ध्रोक्ष्यति ढत्वघत्वे रूपं अद्रुहत् मुह वैचित्ये वैचित्त्यमविवेकः मुह्यति मुमोह मोहिथ मु
मोग्ध मुमोढ मोग्धा मोढा मोहिता मोहिष्यति मोक्ष्यति अमुहत् ष्णुह उद्गिरणे स्नुह्यति सुष्णोह सुस्नोहिथ सुस्नोग्ध
सुस्नोढ सुस्नुहिव सुस्नुहुः स्नोहिता स्नोग्धा स्नोहिष्यति स्नोक्ष्यति अस्नुहत् ष्णिह प्रीतौ स्निह्यति सिष्णेह इत्यादि
यः शमामष्टत्यर्थः पुषादयस्त्वागणान्तादिति सिद्धान्तः शमु उपशमे शमामष्टानां दीर्घः श्यनि शमादीनामित्यर्थः उप
शाम्यति शेमतुः शेमिथ शमिता अशमत् तमु कांक्षायां ताम्यति तमिता अतमत् दमु उपशमे उपशमे इति पदं तु
स्यते न सकर्मकोऽयं न तु शाम्यतिवदकर्मकः अदमत् श्रमु तपसि खेदे च श्राम्यति अश्रमत् भ्रमु अनवस्थाने वा भ्राशेति
श्यन्वा न तु क्तेशामामष्टानामिति दीर्घः भ्राम्यति भ्रमति अभ्रमत् क्षमूष् सहने क्षाम्यति चक्षमिथ चक्षं
थ चक्षमिव चक्षण्व चक्षमिम चक्षण्म क्षमिता क्षन्ता अक्षमत् प्वादित्वात् ऋदितः क्षाम्यते क्षान्तिः क्षमूषः क्ष
मते क्लमु ग्लानौ क्लाम्यति ष्ठीव्यति छिवु क्रमि ष्ठिवु एव दीर्घ सिद्धे शमादिपाठो ऽक्लमदर्थः अङ् अक्लमत् मदी
हर्षे माद्यति अमदत् शमादयोऽष्टौ गताः असु क्षेपणे अस्यति आस असिता अस्यतेः स्थुक् अङि परे आस्थत् अस्यु
पसर्गादस्यत्यूह्योर्वेति वा तङ् पर्यस्यते पर्यस्यति यसु प्रयत्ने यस्यति यसोऽनुपसर्गा
द्वा दिवादित्वात् वा श्यन् यसति यस्यति संयसश्च संयस्यति संयसति उपसर्गात् प्रयस्यति तसु मोक्षणे तस्यति तसु उपक्षयोदसु
त संयस्यति संयसति उपसर्गात् वा अस्यति अस्ता अस्यति अस्तस्यति अनुपसर्गात्

वतस्यति अतसत् दस्यति अदसत् वसु स्तंभे वस्यति ववास ववसतुः नशसददादि इति निषेधः वस्यादिरयमिति मते तु वे-
सतुः वेसुः व्युष विभागे अयं दादिरपि व्युषितः अर्धमिदं न वदंघ पुनः पठ्यते अस्य पदत्व उष्यादिदंत्योनोयं पुषीत्येके अवकारचु
स्तस्यपरे लुपदादिरलुपत् सर्वत्रपावः सिद्धार्थ इत्याहुः तदादि पाठन्न गतार्थमिति स्थ्यू ववं विस प्रेरणे विस्यति अविस
त् कुस संश्लेषणे अकुसत् बुस उत्सर्गे बुसं रवकनेमसीपरिणामे परिणामो विकारः समीड इत्येके लुट विलोडने उवस
मवादे उच्यति उवोच कवतुः मात्तवानुवत् स्वसुत्त्रेपु अधःपतने वसती अस्त्रत्रात् अनिदितामिति लोपः त्रस्यति
अत्रसत् इस्त्रावरणे वस्यति अवस्त्रात् कुत्रा लक्करणे कुत्रपति त्रिरष पिपासायां रुषत्तु शो ऋपलडो नोवादिका हि ते
षः रुषरिषद्धिं सायां निषमदेतिवेट् रोषिता रोष्टा रेषिता रेष्टा डिप क्षेपे कुप क्रोधे गुप व्याकुलत्वे युप रुप लुप विमोह
ने युप्यति रुप्यति लुप्यति लोपिता लुप्यतिः सेट्कः अलिड्गा रिकासु लिपि सादृवर्ज्जी द्वादादिकस्येवग्रहणात् लुभगार्ध्ये
गार्ध्यमाकांक्षा निषमदेतिवेट् लोभिता लोब्धा लोभिष्यति लुभ्येत लुभ्यात् अलुभत् स्नुबादेरद्य दिक्को नवाद्यो नतीत्य
पीत्याहुः क्षुभ संचलने क्षुभ्यति णत्तुनहिंसायां कुशि नभि तुभ त यो कतादो क्यादो वपव्यंते वेषां कतादिवादट् मिद
ःकोदवात्यके भिडव्य व्येव इत्यावस्कम्पनर्थः किहक्रादीनावे क्लिद्यते क्लिक्ले दिथ विक्लेठ विक्लिदिव विक्लिद क्लेदि ता
क्लेत्ता ञिमिदा स्नेहने मिदेर्गुणः मेद्यति अमिदत् कताद्याबादेवामिदत् अमेदिष्टेति सिद्धं इत्याहो अमिदो दिति मा
त्रदिति कतादिष्याबहिरेवामनेपदिनुपावस्कविहितः ञिक्ष्विदा स्नेहनमोचनयोः कधधव्दे आनर्द्ध आर्दत्त गृधुअ २९
भिकांक्षायां अगृधत् रधत् पुषादयो दिवादयश्च तृतीयाः केचित्तु पुषादिसमाप्त्यर्थमिदं वृत्करणं दिवादिस्त्वादिव
दकति गणः ते नक्कीयते मृग्यतीत्यादि सिद्धिरित्याहुः १३७ इति दिवादयः षुञ् अभिषवे अभिषवः स्नपनं पी

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ष्णेरस्नाने सुरासंधानेच तत्रस्नानेः कर्मकः स्यादित्युः सुः सुनोति सुनुतः कृश्रृ वोऽ इति यण् सुन्वंति सुन्वः सुनुवः सुन्वहे
सुनुवहे सुषाव सुषुवे सोता सुनु सुनवानि सुनवै सुनुयात् सूयात् स्तुसुधूञ्भ्य इतीट् असावीत् असोष्ट अभिषुणो
ति अभ्यषुणोत् अभिषुषाव सुनोतेः स्यसनोः स्येसनि च परस्य सः षो न स्यात् विसोष्यति षिञ् बंधने सिनोति सिषाय
सिष्ये सेता शिञ् निशाने तालव्यादिः शेता डुमिञ् प्रक्षेपणे मीनाति मिनोतीत्यात्वं ममौ ममिथ ममाथ मिम्ये माता मी
यात् मासीष्ट अमासीत् अमासिष्टां अमास्त चिञ् चयने प्रणिचिनोति चिचाय चेः अभ्यासात्परस्य चिञः कुत्वं वा स्या
त् नि लिटि च प्रणि चिकाय चिचाय चिक्ये चिच्ये अचैषीत् अचेष्ट स्तृञ् आच्छादने स्तृणोति स्तृणुते गुणोर्त्तीति गुणः स्त
र्य्यात् ऋतश्च संयोगादेः ऋद्धताश्च संयोगादेः परयोर्लिङ् सिचोरिड्वा स्यात्तङि स्तरिषीष्ट स्तृषीष्ट अस्तरिष्ट अस्तृत कृञ् हिं
सायां कृणोति कृणुते चकार चकर्थ चक्रे क्रियात् कृषीष्ट अकार्षीत् अकृत वृञ् वरणे वृणोति वृणुते ववार ववरिथ व
थ इति निगमे एथा वेद इडभावो निपात्यते तेन भाषायां थलीट् ववरिथ ववृव ववृवहे वरिता वरीता लिङ् सिचोरात्मने
पदेषु वृङ् वृञ् स्याम्वृद्धताश्च परयोर्लिङ् सिचोरिड्वा स्यात्तङि न लिङि वृतो लिटि इटो दीर्घो न स्यात् वरिषीष्ट वृषीष्ट अ
वारीत् अवरिष्ट अवरीष्ट अवृत धुञ् कंपने धुनोति धुनुते अधौषीत् अधोष्ट दीर्घोतोयवदे धूनोति धूनुते स्वरतिसू
ति सूयति धूञ् इति वेट् दुधविथ दुधोथ किति लिटि इति निषेधं बाधित्वा क्रादि नियमान्नित्यमिट् दुधविव स्तुसुधूञ्भ्य इ
ति नित्यमिट् अधावीत् अधविष्टां अधोष्ट अधविष्ट परस्मैपदिनः टुदु उपतापे दुनोति हिंगतौ वृद्धौ च हिनोति मीना उपसर्ग
स्थानिमित्तात्परस्य तयोर्नस्य णः स्यात् प्रहिणोति प्रहिणोमि हेरचङि अभ्यासात्परस्य हिनोतेर्हस्य कुत्वं स्याल्लु
चङि जिघाय इषीतो इणोति ... पालनयोः प्रीणित लनयो रित्यन्ये च लनेऽकीर्तन मि सिस्या मी स्तृणोति प

स्मार स्मृ इत्येके स्मरणोति स्मरणोत्पादश्च स्वो पिङ्कोदसाइत्याङः आङ्व्यासो आक्रवति अक्रव आमा आक्रहि ह्वदि
वादड आपवनाच्छनाक्रो अनाकव रादमाद संस्मिदोराध्मोति राधो दिमाधो एवाभ्यासलोपोस्त्र: किविलिटिसेटिप्पलि
व अपरेधतुः रेध्नः रेधिप्पराहासाधोति साहा असाञ्चीव असाङ्घो अथहावनुदात्तेतो अष्टङ्व्याप्तेतो संघातेव अक्षते
अक्षोतेष्ठ दीर्घादस्याभावणोत्वपरस्यानुदस्याव आनङ्गे अशिता अथ अशिष्यते अक्ष्यते अक्षवीत अक्षी ष्ट अक्षि
षी ष्ट आशि ष्ट आष्ट आङ्गासा ष्टवुआस्कंदने स्तिक्रवे स्तिवु ष्टवे स्तेविता अथागणान्ताः परस्मैपदिनः तिक तिगव
कादास्कंदने तिक्नोति तिग्नोति सघहिंसायां सघ्नोति त्रिघृषा प्रागल्भ्ये धृक्नोति दधर्ष धर्षिता दंभुदंभने दभ्नदंभ्नः द
म्नोति ददंभ अधिर्ये धिदंतिस्वडीनोलिटः किदंवेति व्याकरणान्तरे इहायम्भाव्य नइत्यङ्के अनिदितामितिलोपः तस्य
सीअवादमिद्धे नएवाभ्यासलोपथोरप्राप्ते दंभेश्च एवाभ्यासलोपोवक्तव्यो देभतुः ददंभतुः इदंकित्त्वपिदिप्पद्यकमि
तिसुधाकरादय: तन्मते तिप्रसिद्धमिष्टुदंभ ददंभिव देभेतिरूपान्तरबोध्यं अपिदिप्पद्यकमितिन्यासकारादिमतेतुद
देभ ददंभिथ दद्देभे त्येवदन्यत्र ऋधुवृद्धौ ऋधृणीलानइत्येके ऋध्नोति वित्वासत्वेन ऋध्नोति ब्रद्धम् आगणान्तादधिकारो
य अश्नुव्याप्तो अश्नोति दघघातनेपालनेव चमुलकरणे चम्नोति रिक्षिविरिडिरिदानादहिंसायां रिणोति क्षिणोति
अयंन्यायायामित्येके न तद्धरा: त्रास्तुत्तोक्षिणोति ऋक्षिइत्येकपवाडादिरित्यन्ये ऋक्षिणोति विरिणोति डिरिणो ३०
ति दाश्नोति दृणोति वृत्व ३५ इतिस्वादय: तुदव्यथने इतिप्पदूस्वरितेतः तुदादित्यःश: तुदति तुदते तुतोद तुतो
दिथ तुतुदे तोत्ता अतोश्रीव अतुत्त णुदप्रेरणे नुदति नुदते नुनोद नुनुदे नोत्ता दिनाअसिमर्जने असिमर्जनेदा
नेदेधा देष्ठो ष्ट अदिक्षत वस्त्रपाके यदिटयास संस्थुदेनद्धाः त्राम्रडाश्चतडः वृक्षति वृक्षते वृष्टोरोपधयोरम

न्यतरस्यां भ्रस्जेरेफस्योपधायाश्च स्थाने रमागमो वा स्यादार्धधातुके मित्त्वादन्त्यादचः परः स्थानषष्ठीनिर्देशात्तयोरपि निवृ-
त्तिः बभर्ज बभर्जतुः बभर्जिथ बभर्ष्ठ बभर्ज्जे रमभावे बभ्रज्ज बभ्रज्जतुः बभ्रज्जिथ स्कोरिति लोपः व्रश्चेति षः बभ्रष्ठ बभ्रज्जे
भर्ष्टा भ्रष्टा भर्क्ष्यति भ्रक्ष्यति क्ङिति रमागमं बाधित्वा संप्रसारणं पूर्वविप्रतिषेधेन भृज्ज्यात् भृज्ज्यास्तां भर्क्षीष्ट भ्रक्षीष्ट अ-
भार्क्षीत् अभ्राक्षीत् अभर्ष्ट अभ्रष्ट क्षिप प्रेरणे क्षिपति क्षेप्ता अक्षैप्सीत् अक्षिप्त कृष विलेखने कृषति कृषते कर्ष्टा क्र-
ष्टा कृष्यात् कृक्षीष्ट स्पृशमृशकृषेति सिज्वा पक्षे क्सः सिचि अम्वा अक्राक्षीत् अकार्क्षीत् अकृक्षत तङि लिङ्सिचा-
विति कित्त्वादत्र अकृष्ट अकृक्षातां अकृक्षत ऋषी गतौ परस्मैपदी ऋषति आनर्ष जुषी प्रीतिसेवनयोः आत्मनेपदि-
नश्चत्वारः जुषते ओविजी भयचलनयोः प्रायेणायमुत्पूर्वः उद्विजते विज इट् विजः परस्मादिडादिप्रत्ययो ङित्स्यात् उद्विजि-
ता उद्विजिष्ट ओलजी ओलस्जी व्रीडे लजते लेजे लज्जते ललज्जे अथ परस्मैपदिनः ओव्रश्चू छेदने ग्रहिज्येति संप्रसारणं
वृश्चति ववश्च ववश्चतुः ववश्चिथ ववष्ठ लिट्यभ्यासस्येति संप्रसारणं रेफस्य ऋकारः उरत् तस्मात् परस्मिन्निति निषे-
निवृत्तावाल्संप्रसारणे संप्रसारणमिति वस्योत्वं न व्रश्चिता व्रष्टा व्रश्चिष्यति व्रक्ष्यति वृश्च्यात् अव्रश्चीत् अव्राक्षीत् व्य-
च व्याजीकरणे विचति विव्याच विविचतुः व्यचिता व्यचिष्यति विच्यात् अव्याचीत् अव्यचीत् व्यचेः कुटादित्वमनसी-
ति तु नेह प्रवर्त्तते अनसीति पर्युदासेन कृन्मात्रविषयत्वात् उछि उञ्छे उञ्छति उछी विवासे उच्छति ऋछ गतीन्द्रियप्रल-
यमूर्त्तिभावेषु ऋच्छति ऋच्छत्यृतामिति गुणः द्विहल्ग्रहणस्यानेकहलुपलक्षणत्वान्नुट् आनर्च्छ आनर्च्छतुः ऋच्छिता मि-
च्छ उत्क्लेशे उत्क्लेशः पीडा मिच्छति अमिच्छीत् जर्ज चर्च झर्झ परिभाषणभर्त्सनयोः त्वच संवरणे तत्वाच ऋच स्तुतौ आन-
र्च उब्ज आर्जवे उज्झ उत्सर्गे लुभ विमोहने विमोहनमाकुलीकरणं लुभति लोभिता लोब्धा लोभिष्यति रिफ कत्थनयुद्ध-

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

निंदाहिंसादानेषु रिफति रिरेफ रिहेत्येके त्रिशंन्न विश्रामतिनो रिहंति तृफ तृंफ तृप्तौ आद्यः प्रथमांतः द्वितीयो द्वितीयांत
श्चावपि द्वितीयांतावित्यन्ये तृपति ततर्प तर्पिता स्ट्रक्षाम्नूरो तिप्रि डिविकल्पः पोषादिकम्मेव अड्पवादकत्वात् तेनात्र नित्य
मिटू अतर्पीत् तृंफति डिवाडेअनिदितामिति नलोपे त्रोत्तृंफादीनामुपसंख्यानं आदिशब्दः प्रकारे तेनयत्र नकारानुषक्तः
तेतृंफादयः तृफति नतृंफ तृप्या त्रतृपत्तृपत्तृफत्तृंफ हिंसायां तृपति तृंपति तृफति तृंफति दृप दृंफ उत्क्लेशे प्रथमप्रथ
मांतः द्वितीयो द्वितीयांतः इत्येके चावपि द्वितीयांतावित्यन्ये दृपति दृंफति ऋफ ऋंफ हिंसायां ऋफति आनर्फ ऋंफ
ति ऋंफांचकार गुफ गुंफ ग्रंथे गुफति जुगोफ गुंफति जुगुंफ उभ उंभ पूरणे उभति उवोभ उंभति उंभांचकार शुभ शुंभ
शोभार्थे शोभति शुंभति दृभी ग्रंथे दृभति चृती हिंसाग्रंथनयोः चर्तिता सेः मिदीति वेट् चर्तिष्यति चर्त्स्यति अचर्तीत्
विध विधाने विधति वेधिता जुड गतौ नवर्गपंचमांतमेके जुडति मृड सुखने मृडति मर्डिता पृड च पृ
डति पृण प्रीणने पृणति पपर्ण वृण च वृणति मृण हिंसायां तुण कौटिल्ये तोणति पुण कर्मणि शुभे पुणति मुण प्रतिज्ञा
ने कुण शब्दोपकरणयोः शुन गतौ द्रुण हिंसागतिकौटिल्येषु घुण घूर्ण भ्रमणे षुर ऐश्वर्यदीप्त्योः सुरति सुषोर आशि
षि सूर्यात् कुर शब्दे कुरति कुर्यात् अत्रनलकुर्छुरामिति निषेधान् करोतेरेव नत्वस्य रणादिस्योक्तः खुर छेदने मुर संवे
ष्टने क्षुर विलेखने घुर भीमार्थशब्दयोः पुर अग्रगमने वृहू उद्यमने इत्यादिषु पवर्गीयादिरित्यन्ये तृहू स्तृहू तृंहू हिं
सार्थाः तृहति ततर्ह स्तृहति तस्तर्ह तर्हिता तर्ढा स्तर्हिता स्तर्ढा अतृहीत् अताड्क्षीत् अतार्क्षीत् इष इच्छायां इषुगमीतिछः ३१
इच्छति इयेष एषिता एष्टा एषिष्यति इष्यात् एषीत् मिष स्पर्धायां मिषति मेषिता किल श्वैत्यक्रीडनयोः तिल स्नेहे चिल वस
ने चल विलसने इल स्वप्नक्षेपणयोः विल संवरणे इत्यादिः विल भेदने इत्यादिः णिल गहने हिल भावकरणे शिल

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

बिलं तद्वि भिलस्येषणे लिख अक्षरविन्यासे लिलेख कुट कौटिल्ये गाङ्कुटादिभ्य इति ङित्त्वं चुकुटिथ चुकोट चुकुट कु
टिता पुट संश्लेषणे कुच संकोचने गुज शब्दे गुड रक्षायां डिप क्षेपे छुर छेदने नलकुर्छुरामिति न दीर्घः छुर्यात् स्फुट वि
कसने स्फुटति मुट आक्षेपप्रमर्दनयोः त्रुट छेदने वा भ्राशेति श्यन्वा त्रुट्यति त्रुटति तत्रोट त्रुटिता तुट कलह
कर्मणि तुटति तुतोट तुटिता चुट छुट छेदने जुड बन्धने कड मदे लुट संश्लेषणे कृड घनत्वे घनत्वं सान्द्रता चकर्ड कृडिता
कुड बाल्ये पुड उत्सर्गे घुट प्रतिघाते तुड तोडने तोडनं भेदः स्थुड संवरणे स्थुडति स्थुष्टोड स्फुर स्फल स्फुरण इत्येके
स्फुर स्फुल संचलने स्फुर स्फुरणे स्फुल संचलने इत्येके स्फुरति स्फुलत्योर्निर्निविभ्यः षत्वं वा स्यात् निःष्फुरति स्फर इत्य
कारोपधं केचित् पठन्ति पस्फार स्फुड चुड ब्रुड संवरणे कुड ब्रुड निमज्जन इत्येके गुरी उद्यमने अनुदात्तेत् गुरते जुगुरे गु
रिता णू स्तवने दीर्घान्तं पठन्ति नुवति नुनाव नुविता अथ धवावारःपरस्मैपदिनः नुवति अनुवीत् धू विधूनने धुवति दुधाव
गे दुधुविथ धुविता धुविष्यति अधुवीत् कुङ् ... गु पुरीषोत्सर्गे गुवति जुगुव गुता गुष्यति अगुषीत् अगुतां अगुषुः ध्रु गतिस्थैर्ययोः ध्रुव इत्यपाठान्तरं आद्यस्य
ध्रुवती त्यादि गुवतिवत् द्वितीयस्य स्थैर्यमेद् ध्रुव विघ धुविता ध्रुविष्यति ध्रुव्यात् अध्रुवीत् अध्रुविष्टां कुङ् शब्दे दी
र्घान्त इत्येके अटादयः कुविता अकुविष्ट कुविता इति न्यासकारः कुता अकुत हत कुटादयो वृत्ताः पृङ् व्यायामे
प्रायेण व्याङ्पूर्वः रिङ् इयङ् व्याप्रियते व्यापप्रे व्यापप्राते व्यापरिष्यते व्याहृत व्याहर्ता मृङ् प्राणत्यागे म्रियते लुङ्
लिङोश्च लुङ्लिङोः शित्वं प्रकृतित्वं नां मृङ् स्वङ् नानात्र ङित्वं स्वरार्थं म्रियते ममार ममर्थ मम्रिव मर्ता मरिष्यति म्रि
षीष्ट अमृत अथ परस्मैपदिनः ममरिपि गतौ अतरंगत्वादियङ् रियति पियति रेता पेता धि धारणे क्षि निवासगत्योः ष्
ूरणे सुवति सविता कृ विक्षेपे किरति चकार करिता करीता कीर्यात् ऋकारान्त किर तोलवने उपाकिरते सुम

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

गमः [illegible] स्यात् छेदे चे उपस्किरति अभ्यासव्यवायेऽपि सुट्कात्पूर्व इति वक्तव्यं उपास्किरत् उपचस्कार हिंसायां प्रते
श्च उपात्प्रतेश्च किरतेः सुट् स्याद्धिंसायां उपस्किरति प्रतिस्किरति गॄ निगरणे अचि विभाषा गिरतेः रेफस्य लत्वं वा स्याद
जादौ गिरति गिलति जगार जगाल जगरिथ जगलिथ गरिता गरीता गलिता गलीता दृङ् आदरे आद्रियते आद्रिये
ते आददे आददिषे आदर्ता आदरिष्यते आदृषीष्ट आदृत आदृषातां धृङ् अवस्थाने ध्रियते अथ परस्मैपदिनः प्रच्छ
प्रच्छ ज्ञीप्सायां पृच्छति पप्रच्छ पप्रच्छतुः पप्रच्छिथ पप्रष्ठ प्रष्टा प्रक्ष्यति अप्राक्षीत् इति किरादयो वृत्ताः सृज विसर्गे विना
पाम् सृजिदृशोः ससर्जिथ ससष्ठ स्रक्ष्यति सृजिदृशोर्झल्यमकितीत्यमागमः स्रष्टा अस्राक्षीत् टुमस्जो शुद्धौ मज्ज
ति ममज्ज मस्जिनशोर्झलीति नुम् मस्जेरन्त्यात्पूर्वो नुम्वाच्यः संयोगादिलोपः ममङ्क्थ ममज्जिथ मङ्क्ता मङ्क्ष्यति
अमाङ्क्षीत् अमाङ्क्ताम् अमाङ्क्षुः रुजो भंगे रोक्ता रोक्ष्यति अरौक्षीत् अरौक्ताम् रुड कौटिल्ये कुडिवत् छुप स्पर्शे छोप्ता
अच्छौप्सीत् रुप रिप हिंसायां तालव्यादी रोप्ता रोप्स्यति रेप्ता रेप्स्यति लिश गतौ अलिक्षत् स्पृश संस्पर्शने स्प्रष्टा स्पर्ष्टा स्प्र
क्ष्यति स्पर्क्ष्यति अस्प्राक्षीत् अस्पार्क्षीत् अस्पृक्षत् विच्छ गतौ गुपूधूपविच्छिपणिपनिभ्य आयः आर्धधातुके वा विच्छायति विच्छायांचकार
विविच्छ विश प्रवेशने विशति वेष्टा मृश आमर्शने आमृशति अम्राक्षीत् अमार्क्षीत् अमृक्षत् णुद प्रेरणे कर्त्र
भिप्रायेऽपि फले परस्मैपदं [illegible] पुनः पाठः षद्लृ विशरणगत्यवसादनेषु सीदति स्यादिलोपो वा दिवत् इत्यपाठेऽनुम्विकं
ल्पार्थः सीदति सीदेति हलादौ पाठसामर्थ्यात् सादः स्वरार्थश्च शाल्दुदात्तः शाह्लृदात्तः शाड्लृ शातने स्वरार्थ एव पुनः पा ३२
ठः शातानुनासिकत्वादेः शीयत इति आत्मनेपदोक्तेः अथ पद्लृ शिते तः मिल संगमे मिलसेचने इति पठितस्य पुनः पा
ठः कर्त्रभिप्राये तदर्थः मिलति मिलते मिमेल मिमिले मुच्लृ मोक्षणे शे मुचादीनां नुम् स्यात् मुञ्चति मुञ्चते मोक्ता मु

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

स्यात् मुमोच अमुचत् अमुक्त अमुक्षातां लुपॢ छेदने लुंपति लुंपते अलुपत् अलुप्त विदॢ लाभे विंदति विंदते विवेद विविदे व्या
घ्रस्त्यादिमते सेट् वेदिता भाष्यादिमते त्वनिट् वेत्ता परिवेत्ता परिवर्जने इत्येष परित्यज्य दारानग्नींश्च लब्धवानित्य
र्थः वृन्न वचो लिप उपदेहे उपदेहो वृद्धिः लिंपति लिंपते लेप्ता लिपिसिचोत्यङ् तङि ३ वा अलिपत् अलिपत अलिप्त षि
च क्षरणे सिंचति सिंचते असिचत् असिचत असिक्त अभिषिंचति अभ्यषिंचत् अभिषिषेच अथ द्वयः परस्मैपदि
नः कृती छेदने कृंतति चकर्त कर्तिता कर्तिष्यति कर्त्स्यति अकर्तीत् खिद परिघाते खिंदति चिखेद खेत्ता अखेदे
न्ये दिवादौ रुधादौ च पिश अवयवे पिंशति पेशिता अयं दीपनायामपि त्वष्टा रूपाणि पिंशतु इति मुचादयस्तु
दादयश्च रुधिर् आवरणे नवस्थगितेत इरितश्च रुधादिभ्यः श्नम् शपोपवादः मित्त्वादन्त्यादचः परः नित्यत्वाद्गुणं
बाधते रुणद्धि श्नसोरल्लोपः णत्वस्यासिद्धत्वादनुस्वारः परसवर्णः तस्यासिद्धत्वाच्चत्वेन न पदान्ता तु स्त्रेणानुस्वा
रपरसवर्णयोरल्लोपो न स्थानिवत् रुन्धः रुधति रुन्धे रोद्धा रोत्स्यति रोत्स्यते रुणद्धु रुंधात् रुन्धि रुणधानि रुण
धे अरुणत् अरुन्धं अरुणद् अरुणः अरुणधं अरुधत् अरौत्सीत् अरुद्ध भिदिर् विदारणे भिनत्ति भिंत्ते भेत्ता
भेत्स्यति अभिनत् अभिनः अभिनदं अभित्त अभिदत् अभैत्सीत् अभित्त छिदिर् द्वैधीकरणे अछिदत् अछैत्सीत् अ
छित्त रिचिर् विरेचने रिणक्ति रिंक्ते रिरेच रिरिचे रेक्ता अरिणक् अरिचत् अरैक्षीत् अरिक्त विचिर् पृथग्भावे विन
क्ति विंक्ते क्षुदिर् संपेषणे क्षुणत्ति क्षुन्ते क्षोत्ता अक्षुदत् अक्षौत्सीत् अक्षुत्त युजिर् योगे योक्ता उच्छृदिर् दीप्ति दे
वनयोः छृणत्ति छृन्ते चच्छर्द सेसिचीति वा छर्दिष्यति छर्त्स्यति अच्छृदत् अच्छर्दीत् अच्छर्दिष्ट उतृदि
र् हिंसानादरयोः तृणत्तीत्यादि छृतीवत् द्वे परस्मैपदी तृणत्ति आर्धधातुके सो चादिकवत् ञिइंधी दीप्तौ ... त्रय

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

आत्मनेपदिनः आन्नलोपः अमः परस्य नस्य लोपः स्यात् असोरल्लोपः इंधे इन्धे इंधिता इन्धे ऐन्ध ऐन्धाः खिददै
न्ये खिंते खिन्ते खेत्ता विद विचारणे विंते वेत्ता अथ परस्मैपदिनः शिष्लृ विशेषणे शिनष्टि शिंष्टः शिंषंति शिनक्षि शिनष्मि शेष्टा
शेक्ष्यति देहि डस्य ष्टुत्वं झरो झरीति वा डलोपः अनुस्वारपरसवर्णौ शिण्डि शिण्ढि शिनषाणि अशिनट् अशिनड्
ड् अशिषत् पिष्लृ संचूर्णने पिनष्टि तंचो आमर्दने तनक्ति तंक्ति तंक्ता तंक्ता भुज पालनाभ्यवहारयोः भु
नक्ति भोक्ता अभुनक् छृदिर् दीप्तिदेवनयोः छृणत्ति छृन्तः सेऽसिचि कृतचृतच्छृदतृदनृतः सिचि इट् वा स्यात् छर्दिष्यति छर्त्स्यति त
र्दिता अतृणेट् हिंसि हिंसायां हिनस्ति हिंस्तः हिंसित उंदी क्लेदने उनत्ति उन्तः उंदंति उदोचकार अनद अनदं अदन् अनः अ
नद अउत्सीत्? अंजू व्यक्तिम्रक्षणकांतिगतिषु अनक्ति अंक्ता अंजिता आनञ्ज आनंजिथ आनक्थ अंक्ता अंजिता अं
ध्यि अनक् अंक्तः सिध्य अंजेः सिचो नित्यमिट् स्यात् आंजीत् तञ्चू संकोचने तनक्ति तङ्क्ता तंचिता ओविजी भय
चलनयोः विनक्ति विंक्तः विजइड् इति ङित्त्वं विविजिथ विजिता अविनक् अविजीत् वृजी वर्जने वृणक्ति वर्जि
तृचीसंपर्के तृणक्ति पृपर्च इति रुधादयः अथ तनादयस्तविस्तारे तनु विस्तारे तनादिकृञ्भ्य उः तनोति तनुतः तन्वंति त
नुते ततान तेने तनु अतनीत् अतानीत् तनादिभ्यस्तथासोः तनादेः सिचो वा लुक् स्यात्तथासोः षणु दाने
कतवनं तनु अतनीत् तेने ... अतनिष्ट अतनिष्ट अनुदात्तोपदेशेत्यनुनासिकलोपः तङि अतत अतनिष्ट
अतथाः अतनिष्ठाः षणु दाने सनोति सनुते ये विभाषा सायात् सन्यात् जनसनखनां सञ्झलोः आत्त्वम् असात असनिष्ट असाथाः
असनिष्ठाः क्षणु हिंसायां क्षणोति क्षणुतः ह्मयंतेति न वृद्धिः अक्षणीत् अक्षत अक्षणिष्ट अक्षथाः अक्षणिष्ठाः
क्षिणु च उप्रत्ययनिमित्तोलघूपधगुणः वा स्यात् क्षेणोति क्षिणोति इत्येके तन्वादयः तत्र वित्तव तन्वे क्षिणो

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

त्सिक्षेणोः । सिक्षेणितासि । क्षेणितासे । अक्षेणीत् । अक्षित । अक्षेणिष्ट । ऋणु गतौ । ऋणोति । अर्णोति । अर्णुतः । अर्णवंति । आ
नर्ण । आनृणे । अर्णितासि । आर्णीत् । आर्त । आर्णिष्ट । आर्थाः । आर्णिष्ठाः । तृणु अदने । तृणोति । तर्णोति । तृणुते । तर्णुते । घृणु दीप्तौ
जघर्ण । जघृणे । अथ द्वावनुदात्तेतौ । वनु याचने । वनुते । ववने । चांद्रमते परस्मैपदी । वनोति । ववान । मनु अवबोधने । म
नुते । मेने । डुकृञ् करणे । करोति । अत उत्सार्वधातुके । कुरुतः । न भकुर्छुरामिति न दीर्घः । कुर्वंति । नित्यं करोतेः । करो
तेः प्रत्ययोकारस्य नित्यं लोपः स्यान्म्वोः परयोः । कुर्वः । कुर्मः । चकर्थ । चकृव । कर्त्ता । करिष्यति । चक्रे । ये च । लोपः स्याद्यादौ
प्रत्यये परे । कुर्यात् । आशिषि । क्रियात् । कृषीष्ट । अकार्षीत् । तनादिभ्य इति लुको वा । विकल्पस्याऽदंगादिति सिचो लोपः । अ
+परि+ कृत । अकृषाताम् । संपरिभ्यः करोतौ भूषणे । समवाये च । संपूर्वस्य करोतेः सुट् स्यात् भूषणे संघे चार्थे । संस्करोति । अलंकरो
तीत्यर्थः । संस्कुर्वंति । संघीभवंतीत्यर्थः । संपूर्वस्य क्वचिदभूषणेपि सुट् । संस्कृतं भक्षा इति ज्ञापकात् । परिनिविभ्य इति षः । परि
ष्करोति । सिवादीनां वा । पर्यष्कार्षीत् । उपात् प्रतियत्नवैकृतवाक्याध्याहारेषु च । उपात् कृञः सुट् स्यादेष्वर्थेषु चात्पूर्वयोः
रर्थयोः । प्रतियत्नो गुणाधानं । विकृतमेव वैकृतं विकारः । वाक्याध्याहारः आकांक्षितस्यैकदेशस्य पूरणं । उपस्कृता कन्या
अलंकृतेत्यर्थः । उपस्कृता ब्राह्मणाः समुदिता इत्यर्थः । एधोदकस्योपस्कुरुते गुणाधानं करोतीत्यर्थः । उपस्कृतं भुंक्ते वि
कृतमित्यर्थः । उपस्कृतं ब्रूते अध्याहारेण ब्रूत इत्यर्थः । सुट्कात्पूर्वः । अडभ्यासव्यवायेपि । संचस्कार । कात्पूर्व इत्या
दितोपेत्वाख्यातं तथापि सर्वधातुरूपसर्गेण सुडुच्यते अंतरंगत्वात् सुट् ततो द्वित्वं पर्यवकृतस्य संयोगादेर्गुणः । संचस
्करतुः । ऋतश्च संयोगादेर्गुणः । स्कृतोऽर्थे ऋदन्तस्यापि तिप्रत्ययेषु इति विकल्पे तेन समसुडिति स्यादेव । संचस्करिथ । संचस्करि
व । गुणोर्त्तीति । संस्क्रियते नित्यं इट् । समानित्स्वरे नित्यमित्यनुवर्तते नित्यं । संयोगादिस्त्वर्थात् सुटि गुणेन संस्क्रियात् । कृ
Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

तस्य संयोगादेरिति लिङ्सिचोर्नेट् । ऋकारवत उपदेशे इति स्मरणात् उपदेशे इत्यस्य उपदेशेऽसंयोगादेरिति व्याख्या-
नात् संस्कृषीष्ट समस्कृषाताम् इति तनादयः । डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये । क्र्यादिभ्यः श्ना । क्रीणाति । ई हल्यघोः । क्रीणीतः । ई
श्नात्सर्वैकदेशादेशः परत्वान्नित्यत्वाद्बाधते एवं क्र्यादयः । श्नाभ्यस्तयोरातः इत्याल्लोपः । क्रीणन्ति क्रीणीते
क्रीणाते क्रीणते । चिक्राय चिक्रियतुः । चिक्रयिथ चिक्रेथ चिक्रियिव चिक्रियिषे । क्रेता । क्रेष्यति क्रीयात् क्रेषीष्ट । अ-
क्रैषीत् अक्रेष्ट । प्रीञ् तर्पणे कान्तौ च । प्रीणाति प्रीणीते । श्रीञ् पाके । मीञ् हिंसायां । हिनुमीना प्रमीणा-
ति प्रमीणीतः । मीनातिमिनोतिदीङां ल्यपि च । ममौ मिम्यतुः । ममिथ ममाथ । मिम्ये । माता मास्यति मीयात् मासीष्ट
अमासीत् अमासिष्टाम् अमास्त । षिञ् बन्धने । सिनाति सिनीते । सिषाय सिष्ये सेता । स्कुञ् आप्रवणे । स्तम्भुस्तुम्भुस्कम्भुस्कुम्भु
स्कुभ्यः श्नुश्च । चात् श्ना । स्कुनोति स्कुनुते स्कुनाति स्कुनीते । चुस्काव चुस्कुवे । स्कोता । अस्कौषीत् अस्कोष्ट । स्त-
म्भ्वादयश्चत्वारः सौत्राः । सर्वे रोधनार्था इति केचित् । माधवस्तु प्रथमतृतीयौ स्तम्भनार्थौ द्वितीयो निष्कोषणार्थः चतुर्थो धारणा-
र्थः इत्याह । सर्वे परस्मैपदिनः । नलोपः । विष्टभ्नोति विष्टभ्नाति । अवष्टभ्नोति अवष्टभ्नाति । अवतष्टम्भ । स्तन्भेः । स्थितस्तु व्य-
ष्टभ्नात् । स्तुभ्नोति स्तुभ्नाति । स्कभ्नोति स्कभ्नाति । वेः स्कभ्नातेर्नित्यम् । वेः परस्य स्कभ्नातेः सस्य षः स्यात् । विष्कभ्नाति । स्कुभ्नाति । हलः
श्नः शानज्झौ । हलः परस्य श्नः शानजादेशः स्याद्धौ परे । स्तभान स्कभान स्कुभान । पक्षे स्तभ्नुहीत्यादि । युञ् बन्धने । यु-
नाति युनीते । योता । क्नूञ् शब्दे । क्नूनाति क्नूनीते । क्नविता । द्रूञ् हिंसायाम् । द्रूणाति द्रूणीते । पूञ् पवने । प्वादीनां ह्रस्वः ३४
पुनाति पुनीते । पविता । लूञ् छेदने । लुनाति लुनीते । स्तॄञ् आच्छादने । स्तृणाति स्तृणीते । तस्तरतुः । स्तरिता स्तरीता
स्तृणीयात् स्तृणीत । स्तीर्यात् । लिङ्सिचोरात्मनेपदेषु । वा इति विकल्पः । न लिङि । वृतो वा इति लिङि दीर्घो न स्यात् । स्तरिषीष्ट । उश्चेति

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

किन्तु स्तीर्षीष्ट सिचि वृद्धिः परस्मैपदेष्विति न दीर्घः अस्तारीत् अस्तारिष्टां अस्तरिष्ट अस्तरीष्ट अस्तीर्ष्ट कॄञ् हिंसायां कृणाति
कृणीते चकार चकरे वृञ् वरणे वृणाति वृणीते ववार ववरे वरिता वरीता आशिषि उदोष्ठ्यपूर्वस्य वूर्यात् वरिषीष्ट वू
र्षीष्ट अवारीत् अवारिष्टां अवारिष्ट अवरीष्ट अवूर्ष्ट धूञ् कम्पने धुनाति धुनीते दुधविथ दुधोथ दुधुविव धोता धवि
ता स्तुसुधूञ्भ्यः इतीट् अधावीत् अधविष्ट अधोष्ट अथ बध्नात्यन्ताः परस्मैपदिनः शॄ हिंसायां शॄदॄपां ह्रस्वो वेति ह्रस्वप
क्षे यण् अन्यदा ऋच्छत्यॄतामिति गुणः शशरतुः शशारतुः श्र्युकः कितीति निषेधस्य क्रादिनियमेन बाधः शशरिथ श
रिव शरिता शरीता शीर्यात् अशारीत् अशारिष्टां पॄ पालनपूरणयोः पपरतुः पपारतुः आशिषि पूर्यात् वॄ वरणे भ
रण इत्येके भॄ भर्त्सने भरणेऽप्येके मॄ हिंसायां मृणाति ममार दॄ विदारणे ददरतुः दद्रतुः जॄ वयोहानौ झॄ इत्येके धॄ इत्य
न्ये नॄ नये कॄ हिंसायां ॠ गतौ ऋणाति अरांचकार अरिता अरीता आर्णीत् आर्णीता ईर्यात् आरीत् आरिष्टां गॄ शब्दे
वयबा॰ ज्या वयोहानौ ग्रहिज्या इति सम्प्रसारणम् हलः अङ्गावयवाद्धलः परं यत्सम्प्रसारणं तदन्ताङ्गस्य दीर्घः स्यात् इति दीर्घे कृते प्वादीनां ह्रस्वः जिनाति
जिज्यौ जिज्यतुः री गतिरेषणयोः रिणाति रिराय ली श्लेषणे विभाषा लीयतेरित्येज्विषये आत्वं वा ललौ लिलाय ला
ता लेता ब्ली वरणे ब्लिनाति प्ली गतौ वृत् प्वादयो वृत्ताः ल्वादय इत्येके व्री वरणे व्रीनये वरण इत्येके क्षीष् हिंसायां
एषां त्रयाणां ह्रस्वः केचिन्नेह पठन्ति ज्ञा अवबोधने ज्ञाजनोर्जा जानाति दीर्घनिर्देशा[illegible] ह्रस्वः बन्ध बन्धने बध्ना
ति बबंधिथ बबंध बंधा बंधारौ भंत्स्यति बध्यात् अभांत्सीत् सर्वत्र सिद्धमिति तिपसझावास्रवंफलि सिङ्लोपः प्रत्ययलक्षणेन सा
दिप्रत्ययमाश्रित्य भष्भावो न प्रत्ययलक्षणं प्रति सिज्लोपस्यासिद्धत्वात् अबान्द्धां अबान्त्सुः वृङ् संभक्तौ वृणीते ववे वव
षे वव्ढ्वे वरीता वरिता अवरिष्ट अवरीष्ट अवृत श्रन्थ विमोचने प्रतिहर्षयोः इतः परस्मैपदिनः श्रथ्नाति [illegible]

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

स्यादीनां क्विब्लुपक्षे एडाभ्यामस्तोपाठव्यवधानकल्पनात् इति हरदत्तादयः । श्वयतुः श्वेष्कः इदं किंत्वं पितामयीतिसुधाकरमते
अधिप अस्मिन्नपिपक्षे णलित्वाभाव उत्तमे उत्तम आह व्रात्येक्षत्य इति माधवः तत्र म्हलम्हगंभं भव विलोपने श्वयत्येष्वस्यं दने
अर्थत्वेदाक्षुधेक्षुनःपावः रूपेत्वक्के कृषसंखेपणे संक्लेशे इत्येके कृष्णाति क्षुकेष कृषेति डगः क्षुकोष मृदक्कोदे मृ
ह्नाति मृदीनः मृनच अत्येक्षुखेच हुंचे मृङ्काति गुधरोषे गुध्नाति कुथनिष्कोषे कुष्णाति कोषिता निरः कुषः निरः
पराक्कुषो वलादेरार्द्धधातुकेस्य इड्वा स्यात् निष्कोषिता निष्कोष्टा निष्कोषीत् निरकुक्षत् कुससंबलने कुक्ष्णाति क्षु
च कुक्षाति कुक्षीतः कोषिता कुक्षाण णसत्तुत हिंसायां नप्नाति तुप्नाति नसते तुसते ध्वापिनप्नाति तुप्नाति निश्च
नि क्लिश्र विबाधने न्यादिसिद्धत्व निषेधः क्लिश्नाति क्लेशिता क्लेष्टा अक्लेशीत् अक्लिक्षत् अशभोजने अश्नाति आश
उधूमन्ते उकार इत्त् धूर्नाति उकारो धात्ववयव इत्येके उध्रसः उकार इत्यन्ये नाक्लेशपोनः पुनः स्वनाथे वा आनाकं
इष्नाति नीसमहे त्वत्रसहिता साहचर्यादकारविकरणस्य तोदादिकस्य चईषेर्ग्रहणं न तु इष्यति इष्णाति त्याङ्कः
षिता वक्ष्यवक्ष्य इष्णाते रपि इट् विकल्पउषितः तथा च वार्त्तिकं इषेस्तकारे श्यन्प्रत्ययात्प्रतिषेध इति विषविप्रयो
गे विष्णाति कष प्लुपस्नेहनसेवनपूरणेषु प्रष्णाति क्ष्णाति पुष्पुष्ठो यो षिता पुष्टे अमो षिता स्ववक्तनपाकुत्वा
वेवत्तपाकुर्लावोः क्लिष्नानोत्यविः स्वक्षाति वांतायमित्यके लुगोः स्वउनन्नुनाभिकेच सतकस्य ब्रस्य वस्य वक्रमात्
त्राकट् एताबादेशौ श्वोः नुनासिके धौ कलादौ क्विति वस्वोनानि दस्वाद स्वविता ज्ञानचः परत्वाद् ठिक्केते रहलांत
लावान्नज्ञानयूस्वोनाहि हिवचहुंचे हिव्णाति ग्रह उपादाने स्वरितेत् ग्रहिज्या इत्यत ग्रहो लिटिदीर्घः एकाचोग्र
हेर्विहितस्यटोदीर्घः स्यान्नतु लिटि ग्रहीता लिटित्तु जग्रहिथग्रहीषीष्ट संयोगे लिनहंछिः अग्रहीत् अग्रहीष्ट अग्रही

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

॥ अथ ण्यन्तानां इति क्र्यादिः ॥ चुर स्तेये सत्याप पाश रूप वीणा तूल श्लोक सेना लोम त्वच वर्म वर्ण चूर्ण चुरादिभ्यो णिच् ॥ ए
भ्यो णिच् स्यात् चूर्णे तेभ्यः प्रातिपदिकार्थ धात्वर्थ इत्येव सिद्धं तेषामिह ग्रहणं प्रपंचार्थं चुरादिभ्यः स्वार्थे णिच् इति नितु
ण: सनाद्यन्ता इति धातुत्वं तिप् शपादि गुणः वृद्धौ चोरयति णिचश्च णिङ्ङ ता दात्मनेपदं स्यात् कर्तृगामिनि क्रिया
फले चोरयते चोरयामास चोरयिता चोर्यात् चोरयिषीष्ट णिश्रीति चङ् णौ चङीति ह्रस्वः ॥ द्विर्वचनादि ॥ लोपः दीर्घो लघो
रिति अभ्यासस्य दीर्घः अचूचुरत् अचूचुरत चिति स्मृत्यां चिंतयति अचिचिंतत् चिंते तिप् चिंतन्ये इदित्करणं णिचः पाक्षि
कत्वे लिंगं तेन चिंत्यात् चिंत्यते इत्यादौ लोपो न चि तयति चिंतेत् एतच्च ज्ञापकं सामान्यापेक्षमित्येके अवयवकम् इत्य
न्ये चिन्तिकता ज्ञगणतुः ज्ञगणुरित्य दा [illegible] वल्लात् विज्ञापयेदमित्यपरे अतएवाह घोढेति वैश्यधीं य त्रिस को च ने अत्र
यति येत्रे पिपठि त्रेलाक्य वस्तु इदित्करणो नाचैतातिमाधवेन ॥ क्षेत्रे वं एवं कुडि नविम विश्व स्फुटिय रिहासे स्फुट
यति इदित्करणात् स्फुटति स्फुटी तिपाठान्तरे स्फुटयति स्फुटति लक्ष आदर्शनांकनयोः ॥ कुडि अनृत भाषणे कुंडय
ति लक्षयपसेवायां लाक्षयति भिद्धि कोदहने भिंदयति ओलडि उत्क्षेपणे ओलंडयति उकार इदित्येके लंडयति लंडति उ
कारादिरित्यन्ये उलंडयति अपवारणे लडा इत्येके पीड अवगाहने पीडयति वाड् साधदीपनी यमील पीडामन्यतरस्यां एषा
मुपधाया ह्रस्वो वा स्यात् चङ्परे णौ अपीपिडत् अपिपीडत् नट अवस्यंदने अवस्यंदनं नाट्यं श्रथ प्रयत्ने प्रस्थाने इत्येके
बध संयमने बाधयति बाधते इति वाडाः पॄ पूरणे पारयति दीर्घोच्चारणं णिचः पाक्षिकत्वे लिंगं नहि मेद्भाव एव ऊर्णाति
पिपर्त्ति स्यात् परिहत्यादि सिद्धाव पिपरति परतः इत्यादि [illegible] फलं पारयति ऊर्ज बलप्राणनयोः पक्ष परिग्रहे वर्ण
वर्णप्रेरणे वर्णवर्णन इत्येके प्रथ प्रख्याने प्राथयति नास्ति [illegible] विवि वर्णमाण [illegible] ज्ञालस्य मिलबवे अ [illegible]

॥ गणः कोऽविज द्द्वे सेरनेन सटकोनवत्र नदर्षे ॥

[illegible]

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

दन्तस्य च्छां पुष्पामत्वास्य अकारो तादेशः स्यादृत् परेणो इत्यपवादः अपपृपल इतपृच्छेपे पर्थयति उर्च्छन्न उप
धाम्ना क्रवर्गस्य स्वानेकः स्याद्वावृत् परेणो इररारा मपवादः अपीडपल अपपर्थन्न पपइत्येके पाथयति पंथसंब
धने समवर्णति असंस वल शांवल अशांवल मो वइत्येके लक्ष अदने कूटछेदन संमन्तयोः इरणइत्येके कूटय
ति मुटक्षुट अल्पीभावे अटक्षुट अनादरे अटयति अदोपधः छुटस्या मित्वान्न इति निषेधः आहिटल छुटच्छेदे
छुटयति छुटनीति श्रुट इत्थ ऐदिति सोवादिकस्य ज्ञावस्थयंत्रसंस्कारगत्योः शुठि इत्येके कुडि पिडि हिंसावलादा
ननिकेतनेषु कुंडयति पिंडयति इदित्करणात्कुंडति पिंडति कुडपिडे तिकेचित् लक्ष लुडि इत्येके पिसगतो
पेसयति पेसतीति कुत्ता पिगतं धाकुसाम प्रयोगे श्लक्ष्णं वल्क परिभाषणे स्निह स्मिदने स्फिट इत्येके स्मिट अनादरे
अघोपदेशात्वाभावः अस्मिस्मिटत् स्मिङ् अनादर इत्येके डित्वस्याबलत्वं चरितार्थतापिदस्ततीमद् स्मायलत स्मि
घस्मेषणे पश्चिगतो पंथयति पथति पिशक्तदने छुदिसंवरणे छंदयति छंदति श्रपण दाने श्राणयत्ये विह्हर्वः विश्रा
णयति तड आघाते ताडयति खड कस्व भिक्क भिदने खाडयति खडयति खंडयति के मतिक भिक्क कारणे गुम्फि वेष्ट
ने रक्षणे इत्येके कुंडि इत्यन्ये अवकुंडयति गुडि इत्यपरे खुडि खंडने वटि विभाजने वडि इत्येके मडि स्वधायां
षेच रुडि कल्याणे शर्ह्वमने कुस्मभुस्मआदरानादरयोः कुबसंवादने न कुं धक्कनाशने लोपदेशालक्षणेपक्कुदस्ते
ये पुनकूयति चक्कबुक्कव्यथने कलजीवक्रमलि कलपतिरणायां कुलतस्मादेलोलयति अकुलकुलत कपकुल ७६
यति कुलना इत्यादि अकुलोपमालाम्मितिनिपातनात्तडं तस्यकुलाराह्वस्य सिद्धो नलो लिकु डलत च्छेपे कुलभद
द्वे कुद्दसमकुद्धे मलनेदणे कलविलच्छेपे बिलनेदने बिलस्नेदने तलन्तसो पालन दणे लघ हिंसायां स्फल्य

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

अत्रायमाशयः णिजन्तकर्तृणां भिन्नक्रियाफलेऽवड्यं तस्य णिविधेरर्भावात् क्षेपणेन प्रतिहन्यमाने तस्य णिङ्णावेतत्तदर्थमात्रान्तरं प्रयोक्तृतन्त्रतदात्मनेपदं णिङ्विकल्पः ॥

मानेश्च । पर्वि वघुट छेदने स्फुट संवरणेन पक्षि पक्षिनाशने पं फणति पणति पंसयति पंसति वक्र मङ्ग संस्कारगत्योः पुष्कं
अलिस्पर्शने चपिगत्या चपयति चपति क्षपि क्षान्त्या क्षपयति क्षपति क्षजि कार्च्छ जीवने वर्तजीगतौ मृत्स्वक्षपु
मिद्ध अथ ज्ञाने ज्ञापने च वर्तते मितां ह्रस्वः मितामुपधाया ह्रस्वः स्यात् णौ परे ज्ञपयति यम च परिवेषणे चात्मित परिवे
षणमिह वेष्टनं न तु सोऽन्नानां परिवेषणं नायमयति वेष्टनं परिवेष्टितं स्यार्थः वदप विकस्कने वदपयति अचीचदत् क
थादौ वक्ष्यमाणस्य तु अदेत वेनाशो पिवाद्दीर्घसन्वद्भावेन अचवदत् चपड्त्येके चपयति रह त्यागे इत्येके अरीरह
त् कप प्रादौ तु अररहत् बलप्राणने बलयति चिञ्चयने विस्फुरणोः आत्वं वा स्यात् अविकोलबीरीकुमीकमावातश्च
णो तथा पुक्चसो चपयति चययति णिकरणसामर्थ्यादस्य णिङ्विकल्पः चयते चयति प्रणिचयति प्रणिचययति ना
न्यमितोऽहेतौ अहेतौ स्वार्थणिविज्ञप्या दिपचस्याऽन्यमितो न स्फः तेन शमादीनामत्र मित्त्वं प्रथुकमित्त्वं न घट चलने स्तु
न संघाते घट संवरणे घट स्फिट चुपि हिंसायां हलेइत्येके संघाते इत्येके हृणीयुणद्भोरिप्यन्ते पुंसमज्ञ लिवर्दने टिकि
वधने टकयति टकति क्षम कान्तिकरणे क्षमयति दस्यानः मूर्द्धन्यो नइत्येके नालयानतड्त्य परे कीट वर्णे चूर्णसंकोच
ने स्फुट स्फुटायां अर्कस्तवने तपनइत्येके शुंट आलस्ये शुटि श्रोषणे शुटयति शुंटति कुड दीरणे गडमार्जनायां छायां
गाडयति मार्डयति मर्चव मर्चयति घृष प्रश्रवणे श्रावणे इत्येके पक्षिविस्तारवचने पंचयति पचते इति वाक्यस्याप्ति
गले तिज निशाने तेजयति तेजते धनें कीर्तनं वर्द्धछेदनपूरणयोः कविज्ञादने कवयति कृमि इत्येके तु बितुवि
ग्रदर्शने अर्दनइत्येके कपव्यक्ता + उपधायाश्च धातोरुपधायाः स्तस्य ऋ हलइ स्यात् परस्य च उपधाया चेति दीर्घः की
र्तयति उकवत् अचीकरत् अचिकीर्त्तत् + धावापि क्षपे त्येके ईलप्रेरणे ईलयति ईलति लिलत मुक्कलेवने तेजयति तेजति कोशा

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

अ०

वाधिष्णुवसहिंहिंसायां केखिदिहिंगर्डं गर्दने ग्राहे । गर्द अभिकांक्षायामिति पठंति गुद हर्षे निकेतने ऊर्मिरक्षणे मो
कृणइति केचित् ऊं सवति ऊं सति डिस्कंतो ऊस्तु हिंसायां पिंक्ति संघाते रुषरोधे रुट इत्येके डिपक्षेपे हुपू मस्तु
ब्राये आक्रम्यादात्मनेपदिनः ऊस्म नाम्नो वेति वक्ष्यते तमधिकृत्येत्यर्थः । अकर्ईगामिनि क्रियाफलार्थमिदं खितसं
वेतने खितपते अवाखितन्न दवि दिज्ञाने अददतान इदिब्रा लिडनावेदं वाति आक्रम्यादात्मनेपदलिङ्योग
नेवेतियाख्यानात्स्वारः तलोपे सडिमाद्वर्ग्यात्क्रम्यादेरेव ग्रहणं दत्रि दर्ज्ञानदंडानयोः दज्ञा इति दञ्जो इत्येके उपमि
पसंघाते तस्त्रि कुटुंबधारणे तंत्र्यते वांडा धातुद्वयमिति मत्वा कुटुंबयते इत्यन्ये दाहरंति मन्त्रि गुप्तपरिभाषणे मन्त्री
मे॰ ग्रहणं सिवणयोः तर्ज संतर्जने वस्त्रगंध अर्दने वस्त्रयते गंधयते विष्क हिंसायां हिष्क इत्येके निष्क परिमाणे ल
लईप्सायां कूण संकोचे तूण पूरणे भ्रूण आशाविशंकयोः शठ श्लाघायां यक्ष पूजायां स्यम वितर्के गुर उद्यमने व
मलक आलोचने नान्त्यमित इत्यमितनिषेधः ज्ञामयते कुत्स अवक्षेपणे त्रुट छेदने कूट इत्येके गल स्रवणे तल आ
नेमने रूट आप्रदाने अवमादइत्येके कूट परितापने वंचु प्रलंभने ह्रकज्ञाकि वंधने ज्ञाकि वेधने प्रऊनन सामर्थ्ये
ज्ञाकि संबंधश्च वर्धयते मदहर्षग्लिपनयोः दिवु परिकूजने गृ विज्ञाने गारयते विद चेतनाख्याननिवासेषु वेदयते
सत्तायां विद संज्ञाने वेत्रि विंतेः खिचारणे विदल विदति खामो त्रयन्तत्त्वेक अमन्तो ष्टिदं कमाप्त । मन स्तंभे मान २०
येत कुगुत्सायां ध्यावधयते कुस्म नाम्नोवा कुस्मे ति धातुः कुस्मितस्मयने वर्तते कुस्मयते अथ कुस्मनं अथव
कुस्मेति प्रातिपदिकं ततो धातु र्विलिट् इत्याकृम्यीयाः वर्व्यध्यते भुकनाधिणे ज्ञाहउपसर्गादाविकारेच वा
ज्ञाधणे प्रतिज्ञादयति अविष्कनगा विष्कृतोतीत्यर्थः अवंसगाद्वा आविष्कारे इत्येव ज्ञाहयति कणनिमिलने काण

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

यति रोचक्र उपधायाः कत्वः कारणादीनां वेति विकल्प्यते अचीकणत् अचकाणत् कणि निमीलने कणयति हदकरणे
स्य हदयति अस्तूहदत् कनुतापने कनयति कनयति ब्युत्पत्तिर्वधने पाचयति अमरो गो आमयति नान्ये मितइति निषेधः
अमगत्वादेश्चापि गतः तस्माद्धेतुमत्तो आमयति वटस्फुट भेदने भिकाशो त्राताचोः स्फुटति स्फोटते इत्यक्रे घट
संघाते घाटयति हत्यर्थाश्च नवगत्याद्युक्ताः अपि स्वार्थेणिचूर्णवत्तदर्थः दिवुमर्दने उदित्वात् देवतीत्यपि अर्दय
तियत्र अयमर्थोन्तरेपि इत्यमर्दयति फणिर् विग्राहने घोषयति फणिरविग्राहनइतिस्वे विग्राहने घोषधातिं
गादेनि त्योयणिचू घोषयति इरित्वाद्दघुत् अघोषत् अघोषीत् णस्त्वस्य तु अजघोषत् आङः क्रंदसातत्ये नोवाधिक
:क्रंदधातुरा ह्वाद्य ऐतिक्रः सपवाइ रवौ णिचूलत्वते सातत्ये आक्रंदयति अन्ये तु आङ् इ रवौ घ घिक्रंदसातत्येइ
त्याङः आघोषयतित्युषश्चित्यसो गेत मित्वषत्रलंकारे अवतंसयति त्रपयति अर्द हिंसायां हानियोगे ह्नापय
सकृविश्राणने श्रृधु प्रसहने अशशार्धत् अशीशृधत् पशिकारो पस्कारयोः रक्कलगा आस्वादने रघइत्येके गेत्यने
अन्तुविदोषणे अंचयति उदित्वमिद्धि कल्पार्थं अतएव विलापितो णिचू अंचति एवं स्थ्र्हिक्ङास्तु पदृतीनामपिवोध्य
लिणि चित्रीकरणे लिंगयति लिंगति मुदसंसर्गे मोदयति त्राकूत्र पूतेन त्रसधारणेवारणे इत्येके उत्रसनेइ उका
रेधातुवयवइत्येके नेत्यन्ये धासयति उद्धासयति मुचप्रमोचने मोदने च वमस्नेहहेदापहरणेषु वरत्रोमदे वकस
दनेहसनेइत्येके व्यावयति वकसेत्येके ब्योसयति सुवी त्वकव्कने अवकल्कने मिश्रीकरणमित्येके विनतमित्यनो
सावयति कापेश्च वाल्पयति आस्वदः सकर्मकात् स्वदेमत्विवा पर्मसवाच्क कर्मत्वमेव णिचू यत्रयदणेन्मासयतिफ
लेषुपधारणे वा पयस्यानरणे दल विदारणे दालयति पटपुटलुटवडं भिडि पिडि लिडि छिलिडि लघिडि छिलि सिपिसि

णिविवहेउचवकद्व
हेइडत विव्यथवलिङ
नावेक्नोप्रत्ययेकवि
निवावकच्छादर्झा इ
विदुफणिरविग्राहनेइति
रुलेणानविद्यानिस्तुतव
वलिणानिहिनाविनाम
लोघ्
ति

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ज्ञा कृञ्जि घट घटि इ हिंवर्द विघ्द्रगुप धूपविच्छ वीवघु पलो क्र लोच्च ण द क्रप वर्क च उद्ध कहिता घाघी: पावयति पावयति लोचय
ति त्रुडयति त्रुडति एवं परेषां घाटयति घटयति नाज्ञो पिज्ञास्य दिवो णिच्यत्रो णिज: ज्ञास्य: कृदितो वउपधाया क्रस: स्याद्युप
धलो अलुलोकत्व वर्द्धयेति वर्द्धयेति उदिश्वा दर्द्धति वर्द्धति फट लडिद ज्ञि स्वज्ञि ज्ञाकनट उ टिड्डु विर घिल घि ग्रहिंदं मह्वि
लक्षित मनलव इरी आप्यायने इदिवे निघ्रा आम्र णिच धाय अनपव णिङ्का स्वरयति स्वरति कुडहिंसायां स्वद आस्वादने स्वाद
इत्येके अमि सूदव दीर्घस्य त्वेषां पदेशा श्वादमित्व दत्व आइ घाता इत्यकद विनाश नणिवः शूधक्षत उमति व्याप्य सुकुदवसंय
मनेयोडयति अयोक्षोत्व पर्वयति पर्वति पर्विता अपवीत्व अर्व हिडायां धृ द्हमर्षणे स्हयति सय्वायं नाग: स्हति क
जलेन्यः परिसवं इरक्षेप लीई विकरणे लापयति लपति लेना इ ज्ञिवर्जने वर्जयति वर्जति हृञ् आवरणे वारयति वरति
वरते वरिता वरीता ज्हृव द्योतहानौ ज्ञारयति ज्हरति ज्हरिता ज्हरीता ज्ञिव ज्हापयति ज्हपति जूता विव वियोजनसंपर्चन
ये: रेचयति रिचति रेक्ता विाच अस्वीपयोगे योचयति योचि अज्ञिकत्व अयं विहवे: तिज्ञाद्ये नपदाद्देनापयति नतस वृपद
सो संदीपने इत्येके तर्पयति तर्पति तर्पिता छदी संदीपने छर्दयति छर्दिता छर्दिष्यति स मिवो तिविकल्पोन साहवयो ज्ञानवोध
दिकर्मेवयरणात ह्रपछपस्पदपसंदीपने इत्येके छर्पयति दृनीतठे दर्भयति दर्भति दर्भिता दृभसंदर्भे अयंतुदादावी
दितश्च धंमोक्षणे हिंसायामित्येके मार्गति मायति मयति मेता ग्रंथसंधने ग्रंथयति ग्रंथति ज्ञीक आमर्षने वीकव अर्द हिं
सायां स्वरितेत्व अर्दयति अर्दति अर्दते हिंसि हिंसायां हिंसयति हिनस्ती तिथ्यभिगातं अर्द हिडायां आङ: षद पद्यर्थे आसा २८
दयति आसादति पाघ्रे तिसीदादे शः आसामीत्व श्रुं हृ द्योचकर्मणि श्रुंधति श्रुंधीत्व अश्रुंधिष्ठाउ द अपवारणे स्वरितेत्व
जुष परितर्कणे हिंसायां वा परितर्पण मित्यन्ये परितर्पणं परिष्टस्ति क्रिया जोषयति जोषति प्रीतिसेवनयोर्जुषते उ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

दादौ ध्वन्न कंपने णाचित्यधिकृत्य ध्वन्नप्रीन्नो र्नुक्रवक्रव्यः ध्वनयति धवले के चित्तु ध्वन्नप्रीणो इति पठित्वा प्रीणतिमाद्यवर्जित ध्वन
तेरेव तु क माकुः धावयति अथ स्वादौ आदेस्तु दादौ च स्वादो क स्वष्ठ न घावक विरदस्य ध्वनो तिवंपकवना निक्कनोत्यन्नो कंद
त ध्वनाति ध्वनति स्फटिकाति तु अं वातु र्विधूनयति वंपकड ष्वरेण न यक्कान ने धवति इंदनमंडरीष्म प्रीन्न तर्पणे प्रीणयति
ध्वन्नप्रीणो इति तिहरदत्तोक्कपाचेतु प्राद्यमति प्रयति प्रयने अष्ठ व्यष्ठ संदर्भे आङ्गून ने आपयति आपत्व आप्ता स्वरितेदप्ये
त्येके अपते तत्तु प्रवीषकरणायोः उपसर्गाश्च देर्घो तानयति वितानयति तनति वनष्ठोपदनन यो इत्येके वानयति वन
ति वद संदेशवचने वादयति स्वरितेत् वदति वदते अनुदात्तेदित्येके वदवतुः वचदिय वचदेवद्यात् वचपरिताषणे वा
चयति वचति वक्ता अवाक्षीत मान स्तंभायां मानयति मानति मानेता विचारणेतु सोवादिको नित्य सन्नंतः स्वते मानयते
इत्यात्कुस्मीदः मन्यते इति दिवादौ मनुते इति तनादौ स्तुभामावात्मनेपदी तावदसेनचते णिचु संयोगेनैवात्मनेपदमित्येके
भवति गर्द विनिंदने मार्ग अन्वेषणे कटि लोके उत्स वीदस्मनु कंठायां कंठते इत्यात्मनेपदी गतः ष्टडरू ञो चालंकारयोः मार्ड
यति मार्डिता मार्ष्टीम् स्तुति तिष्ठायां सरिते मर्षयति मर्षति मर्षते मृष्यति मृष्यते इति दिवादौ सेवने शापि मर्षति ध्वष
सहने घर्षयति घर्षति इत्यात्पध्वीयः अधादेशाः कथ वाक्यप्रबंधे अदंतोपयत्स्या नि चज्ञावाल्यद्धेः कथयति असो पि वाल्प
दीर्घी मन्वज्ञावो अवक्कथत वर ईप्सायां वरयति वारयतीति गते गण संख्याने गणयति ईचगणः गणेस्त्यामस्यई स्यात्
उपरेणे चादल अजगणत् अजीगणत् शवस्त सम्यग वनापणे पवव वधे घ रह त्यागे अररहत् स्तनगदीदेवशब्दे स्तन
यति गदयति अजगदत् पत पतनौ वा वाणिजतः वाअदंतइत्येके आद्येपतयति पतति पतेर्चकार अपतील् छितीतेपात
यति अर्थापतत् पद्य अरुपसर्गात् गताविस्येव पदयति स्वर आक्षेपे स्वरयति रच प्रतियत्ने रचयति कल गतौ संख्याने च

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

[illegible] ॥१७॥

चरुप रिकल्कने परिकल्कनं दंतः ज्ञायव मद स्तडायां मदयति मदतीतिज्ञा येगते सार कृप श्रथ दौर्बल्ये सारयति कृपयति
श्रथयति स्पृह ईप्सायां भाम क्रोधे अवतामत सूच पैशुन्ये सूचयति अचोपदेशान्नान्तः अस्तुस्य वत खेट भक्षणे तृतीया
न्तस्येके खोट इत्यन्ये क्षोट क्षेपे गोम उपलेपने अस्तु गोमत् कुमार क्रीडायां अस्तु कुमारत् शील उपधारणे उपधारणमभ्या
स साम सान्त्वप्रयोगे अससामत् साम सान्त्वने इत्यन्ये स्यतु असीषमत् वेल कालोपदेशे वेलयति काल इति पृथग्धातुरित्ये
के कालयति पल्पूल लवनपवनयोः वात सुखसेवनयोः प्रीतिसेवनयोरित्यन्ये वातयति अववातत् गवेष मार्गणे अज
गवेषत् वास उपसेवायां निवास आच्छादने भाज पृथक्कर्मणि सभाज प्रीतिदर्शनयोः प्रीतिसेवनयोरित्यन्ये सभाजयति
ऊन परिहाणे ऊनयति ध्वन शब्दे इत्यस्मैत्र पठ्यते रिति वक्ष्यते वर्गप्रत्याहारं डकारयशो लिंगं ण विश्रादेशो नस्या
ह्विवेकार्थे इति तत्र हकारो अत्यासो अस्वं तस्य आद्यो वृष क्रियायां परिणिति इति रूपे वा ध्वनेर्लिप्यते तत्रैवाप्यं निषेधः ज्ञा
पनस्य सज्ञानी आपकत्वात् तेनाध्विकीर्ति इति सिद्धं पञ्चते उन्नत्वा इत्स्या हि तं ननत उत्तरस्वमे लोपः ऊनननत भालदान्तुन
तेल धनशब्दे कूट परितापे परिदाह इत्यन्ये संकेत ग्राम कूण गुण चामन्त्रणे चा कूटयति संकेतयति ग्रामयति
कूणयति पाठान्तरे केत आश्रावणे निकेतने च केतयति कूण गुण चामन्त्रणे वकारात् के तकूण संकोचने इ
ति स्तेन चौर्ये अतिस्तेनत् अगर्व दाम्भने पथिन: पद गतौ अपपदत गृह ग्रहणे गृहयति मृग अन्वेषणे मृगयते मृगयती
ति कल्पादिः कुह विस्मापने शूर वीर विक्रान्तौ स्थूल परिबृंहणे स्थूलयते अतुस्थूलयत अर्थ उपयाच्ञायां अर्थयते आ
र्थत सत्र संतानक्रियायां अससत्रत अनेकाच्त्वान्नाभोपदेशाः सिसत्रयिषते गर्व माने गर्वयते अदतवसामर्थ्यात् डिकल्पः
धातोरन्तउदात्तः लिसामफले एवमग्रेपि इत्यागतीना: सूत्र वेष्टने सूत्रयति असुसूत्रत मूत्र प्रस्रवणे मूत्रयति रूक्ष पारु

[illegible]

अथ

३ए

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

कारस्येत्वं स्यात् पवर्गयण्जकारेषु वर्णेषु परतः अबीभवत् अपीपवत् मूङ् अमीमवत् अयीयवत् अरीरवत् अलीलव

त् अजीजवत् स्रवतिशृणोतिद्रवतिप्रवतिप्लवतिच्यवतीनां वा ॥ एषामभ्यासोकारस्य इत्वं वा स्यात् सन्नि अवर्णपरे धात्वक्ष

रेपरे असिस्रवत् असुस्रवत् नाग्लोपीति किम् च निषेधः अशशासत् अडुढौकत् अचिचकासत् मतान्तरे अचचकासत्

नाग्लोपीति सूत्रशासुप्रकरणे उदाहरिष्यते एवं लिचि सर्वविप्रतिषेधादपवादाद्वा वृद्धिं बाधित्वा णिलोपः चोरयति णौच

ङीति किम् ह्रस्वः दीर्घो लघोः नवा ग्लोपो दाहृ योरप्यसंभवः ण्यन्त इति निर्देशात् अचूचुरत् णौ च संश्चङोः सन्परे चङ्परे च णौ

श्वयतेः संप्रसारणं वा स्यात् संप्रसारणं तदाश्रितं च कार्यं बलवदिति वचनात् संप्रसारणं पूर्वरूपं अशूशवत् अलघ

त्वान्न दीर्घः अशिश्वयत् स्तुसिबुसहां चङि उपसर्गनिमित्तस्य षत्वं स्यान्न चङि अचातस्त्तत् पर्यसीषिवत् न्य

सीषहत् आटिटत् बहिरंगोऽप्यच् परधा किम् द्विर्वाच्य गेव तेण् एकादिक्करणाच्छिंगात् मास्मवान्नि दिधत् एड़ादावेधातोवि

धान्न वृद्धिः मास्मवान्नि दिधत् नद्राइ इति नदराणां न द्वित्वं अंदिदत् आडिडत् आर्चिचत् उड्डा आर्डे वे उपदेशेनोदकारोपध

: ऋजन्य ओपाण्प पतापञ्चोरिति स्त्रे निपातनात् ह्रस्वः सर्वात्तरंगो पिद्धित्व विषये नन्द्राइ इति निषेधात् डिंनाइ द्वित्वे

ति प्रवर्तते नन्तु ततः प्राक् दकारोच्चारणसामर्थ्यात् अड्डिडत् अडादे रिषत्स्पेवनेर अदिड़पत् रलेरन्यानिटोः रलेर्द्वि

त्वं स्यात् द्वित्वे तत्र अन्यानिटोः रलेस्त्व अररतत् अललंतत् देरवडी तिसूत्रेऽजंतेन अडीडलत् अस्मरत्वर प्रथम्रदस्तृ

स्पशां अससमरत् अददरत् नपरत्वसामर्थ्यादित्र लघोर्नदीर्घः विभाषा वेष्टिचेष्ट्योः अभ्यासस्य अत्वं वा स्यात् चङ्परेणौ

अववेष्टत् अविवेष्टत् अचचेष्टत् अचिचेष्टत् वाभसताम् स्यादिना वोपधाकिम्भः अविभ्रजत् अबभ्राजत् कोऽप्या

दीनां चेति वक्तव्यं एवंताः कणरणसणअणलुपदे वकाण्याद अः षम्रूष्येत्वः कौ: इति वा णिजो टिलो पश्चा द्वारो धिको

मास्मकानिदधत् सादो एवं णिच्चङ्...

[illegible]

न्यासे वा णौ लादौ। अपपन्यत्। इत्यत्र वा दश। अवीकणत्। अचकाणत्। स्वापेश्चङि। ण्यन्तस्य स्वपेश्चङि संप्रसारणं स्यात्। असुषुप
मा० त्। ज्ञाश्राक्नाश्वावेपां लुक्। ज्ञापयति। ह्वः संप्रसारणं सन्यङोः परे चङ्परे च णौ ह्वः संप्रसारणं स्यात्। अजूहवत्। अजुहावत्
लोपः। पिबतेरीच्चाभ्यासस्य। पिबतेरुपधालोपः स्यात्। अभ्यासस्य ईदन्तादेशश्च चङ्परे णौ। अपीप्यत्। अर्त्तिह्रीरीक्नूयीतिपुक्। अ
र्पयति। ह्रेपयति। क्नोपयति। रेपयति। यलोपः। क्नोपयति। क्ष्मापयति। स्थापयति। तिष्ठतेरित्। उपधाया इकारादेशः स्याच्चङ्परे
णौ परे। अतिष्ठिपत्। जिघ्रतेर्वा। अजिघ्रिपत्। अजिघ्रपत्। उरृत्। अचीकृतत्। अचिकीर्तत्। अवीवृतत्। अववर्तत्। अमीमृ
जत्। अममार्जत्। पातेर्णौ लुग्वक्तव्यः। लुकोऽपवादः। पालयति। वो विधूनने जुक्। वातेर्जुक् स्याण्णौ कंपने। वाजयति। कंपे
किं केशान्वापयति। विभाषा लीयतेः। वा ली ली इत्यनयोरात्वं वा स्याण्णौ। लीलोर्नुग्लुकावन्यतरस्यां स्नेहनिपातने। लीयतेर्लातेश्च क्रमान्नुग्लुका
वागमौ स्तो वा णौ स्नेहद्रवे। विलीनयति। विलाययति। विलालयति। विलापयति। वा इति लीङ् इति ईकारप्रश्लेषाद्वा दीर्घपक्षे
लुक् न स्नेहद्रवे किं लोहं विलापयति। विलाययति। प्रलंभनाभिभवपूजासु लियो नित्यमात्वं स्याण्णौ। लियः सम्मा
ननशालीनीकरणयोश्च। लिङ्। लियो ण्यन्तस्यात्मनेपदं स्यादकर्तृगेऽपि क्रियाफले। पूजाभिभवयोः प्रलंभने चार्थे। जटा
भिर्लापयते। पूजामधिगच्छतीत्यर्थः। श्येनो वर्तिकामुल्लापयते। अभिभवतीत्यर्थः। बालमुल्लापयते। वंचयतीत्यर्थः। बिभे
तेर्हेतुभये। बिभेतेरात्वं वा स्यात्। प्रयोजकाद्भये चेत्। भीस्म्योर्हेतुभये। आभ्यामात्मनेपदं स्याद्धेतोश्चेद्भयस्मयौ। सूत्रे तत्परह
णं धात्वर्थोपलक्षणार्थं। कुंचिको भापयते। बिभेतेर्हेतुभये षुक्। भीई इतीकारः प्रश्लिष्यते इकारान्तस्यैतस्य षुक् स्याण्णौ हेतुभये ४१
भीषयते। नित्यं स्मयतेः। स्मयतेरात्वं नित्यं स्याण्णौ हेतुभये। जटिलो विस्मापयते। हेतुभय इत्यस्मयाद्यर्थं। विकल्पकेनेदं कुं
चिकया भीषयति। विस्मापयति। कथं तर्हि विस्मापयन्। विस्मितमानसः। इति। मनुष्यवाचेति करणादेव तत्र स्मयः।

अन्यथा ज्ञानरूपिस्यात् सत्यं विस्मापयत्यनु इत्येव प्राप्त आप्राप्त इति तु सांप्रदायिकाः यथा मंत्रप्रयोगो ऽयं कर्त्री वि
स्मापयते वधा मेहे वि स्मापयत्नि ति एवं तालो ज्ञाते तिष्ठा रयो वं स्फायो व लो स्फावयति धुञ्जो वेरगातो ऽतः ञ्चादेलों तिं
तादेञ्जाः स्यात् तुगतो ज्ञातयति गतो तु ञ्चादयति गाः गो विंदः गमयतीत्यर्थः रुहः पो ऽन्यतरस्यां लो रोपयति रोहयति
क्रीङ्जीनां णौ एषामेव आत्वं स्यात्कौ क्रापयति अधापयति जापयति लो वसथ्वडोः मत्रपरेवङ्परे वणा विडोगा
ङ्वास्यात् अध्यङीगपत्र अधापिपत् सिद्धतेरपारलौकिके ऐहलौकिके विद्यमानेस्य सिद्धतेरेव आत्वं स्याणौ अ
न्नं साधयति निष्पादयतीत्यर्थः अपारलौकिके किं सिद्धति तत्वं निश्चिनोति तं प्रेरयति सेधयति तापसं तपः प्रङने धा०
वीयतेः अस्येव आत्वं वा स्याणौ प्रङने र्धं वापयति वाययति गाः पुरोवातः गर्भं त्याहयतीत्यर्थः रूपोया गोहः गूहय
ति दोषो णौ दुषइति तु वत्वं दुष्यतेरूपधाया ऊ स्याणौ दूषयति वा चित्तविरागे विरागो प्रीतता चित्तं दूषयति दोषय
ति वा कामः मितां ह्रस्वः स्यादो घुरादौ च मितः घक्ताः घटयति जनी जृष् क्नसु रञ्ज अन्तरयति जरयति ञ्रणा तेस्कन्दाचयति
रञ्जेणौ मृगरमणे न लोपो वक्तव्यः मृगरमणमाखेटं रजयति मृगान् मृगरमणे किं रञ्जयति पक्षिणः रमणादन्यत्र तु रञ्जय
ति मृगान् तृणदानेन तुरादिषु ञ्रपादि चित्तस्थिस्फुरोर्णौ वपयति चययति फ कं चिनोतेस्क वा पयति चाययति स्फा
रयति स्फोरयति अप्रस्फुरत् उ लो सात्यासस्य सात्यासस्यानि तेक लोन कारो लवं प्राकृतौ निमित्ते सति प्राणिणत् लो
रयति स्फोरयति अपस्फुरत् उ लो सात्यासस्य अधिगमयति इन स्तो चिलालोः कोहंते दि
गमिरबोधने इणो गमिः स्याणौ गमयति बोधने तु प्रत्याययति इण्वदिकः अधिगमयति इन स्तो चिलालोः कोहंते दि
ति ऊ वेधा तयति ई र्ष्ययति ई र्ष्यति स्तृतीयस्येति वक्तव्यं तृतीयस्यं जनस्या तृतीयैकाच इति वार्थः आद्यकारस्य द्वि
पारयितुमिदं द्वितीयं तृजादेर्द्वितीयस्यापवादस्त्वयामन्ते तेषु वर्त्तते ऐर्षियत् ऐषिषत् द्वितीयव्याख्याणौ णिङंता

ङि। प्रकार एवात्राभ्यासस्य रूपे न तु हलादिशेषात् द्विर्वचनं द्वितीयस्यैव तृतीयाभावेन प्रकृतत्वात् वार्त्तिकाप्रवृत्तेः निष्ट्वप्रयोगो ज्ञाते
र्द्वितुम लोप्त्वादेन तुल्योपि: तेन प्राप्त्विति न्यायमनोज्ञितेति प्रयाइत्यादि सिद्धं एवं सकर्मकेषु सर्वेष्वूह्यं इति ण्यन्तप्रक्रिया धा
तोः कर्मणः समानकर्तृकादिच्छायां वा इषिकर्मण इषिणैककर्तृकाद्धातोः सन्प्रत्ययो वा स्यादिच्छायां धातोर्विधिरिदम
न्त्वार्धधातुकत्वं इट्। द्वित्वं सन्यतः पठितुमिच्छति पिपठिषति कर्मणः किं गमनेनेच्छति इति करणान्मा भूत् समानक
र्तृकात् किं शिष्याः पठन्त्विति गुरुः वाग्रहणात् वाक्यमपि लुङ्सनोर्घस्लृ एकाच उपदेशेऽनुदात्तादिति नेट् सस्यार्धधातुके अत्तुमि
च्छति जिघत्सति ईर्ष्यतेस्तृतीयस्येति यस्मनो द्वित्वं ईर्ष्यिषिषति रुदविदमुषग्रहिस्वपिप्रच्छः संश्च एभ्यः संश्च क्त्वा च कि
तौ स्तः रुरुदिषति विविदिषति मुमुषिषति सनि ग्रहगुहोश्च ग्रहेर्गुहेरुगन्ताच्च सन इण् न स्यात् ग्रहिज्येति संप्रसारणं
सनः षत्वस्यासिद्धत्वाद् प्रत्ययावः जिघृक्षति सुषुप्सति किरश्च पञ्चभ्यः कृगृदृधृप्रच्छ एभ्यः सन इट् स्यात् पिपृच्छिषति चि
करिषति जिगलिषति अत्रेटो दीर्घो निषेधः दिदरिषते दिधरिषते कथमुद्दिधीर्षुरिति सेवादिकयोर्हृञ्धृञोरिति शृक्षा
ण इको झल् इगन्ताज्झलादिः सन् कित् स्यात् बुभूषति दाङ् दातुमिच्छति दिदीषते एङि प्रक्षवस्ताभावान्मीनाति मीनोत्यादि
न अत्र लोप एव सनि मीमेति सूत्रे माधातोः ग्रहणं इति हलन्ताच्च इको झल् समीपाद्धलः परो झलादिः सन् कित् स्यात् बुभु
क्षति बिभित्सति इकः किं पिपक्षते कुटुं किं विवर्धिषते ... लिपरं ... लिप्सति ... दिधिषति अज्झनगमां ४२
सनि अजन्तानां हन्तेरजादेशगमेश्च दीर्घः स्यात् झलादौ सनि सनीवन्तर्धेति ... जिगीषति चिनोतेः चिकीषति चिचीषति
जिघांसति सनि च इणो गमिः स्यात् सनि न तु बोधने जिगमिषति बोधने तु प्रतीषिषति इण्वदिक अधिजिगमिषति कर्म
णि तङ् परस्मैपदे शिक्षके नेट् झलादौ सनीति दीर्घः जिगांस्यते अधिजिगांस्यते अज्ञादेशस्यैव कर्मोऽसत्वेन दीर्घः जि

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

गंसते संजिगंसते इड्भ्यश्च इडोऽज्ञप्तिः स्यात् सनि अधि जिगांसते रलो व्युपधाद्धलादेः संश्च उश्च इवी ते उपधे यस्य तस्माद्धला
देरलंतात्परो सन् नो सेटो कित् स्यात् द्युतिस्वाप्योः संप्रसारणं दिद्युतिषते दिद्योतिषते रुरुचिषते रोरुचिषते लिलिखिषति लिलेखिषति र
लः किं दिदेविषति व्युपधात् किं विवर्तिषते हलादेः किं एषिषिषति इन्हनित्यमपि द्वित्वे गुणेन बाध्यते उपधाकार्ये हि द्वि
त्वबलं त्वणेऽजादिकरणस्य सामान्यपेक्षज्ञापकात् सनीवन्तर्धभ्रस्जदंभुश्रिस्वृयूर्णुभरज्ञपिसनां इड्वेति स्यात् कथादिस्यश्च
सन इड्वा स्यात् इडभावे हलंताच्चेति कित्त्वं ब्रूहि तितक्षति तिबद्धिषति बभ्रक्षति तितनिषति तितंसति तितांसति
णिनियमात्तिषः सुसूर्षति सिसरिषति आप्ज्ञप्यृधामीत् एषामच ईत्स्यात् सादौ सनि अत्रलोपो भ्यासस्य मनिमीमेत्या
रभ्यलभ्शकपतपदामच इस् सनि अभ्यासलोपः स्यात् ईप्सति अर्दिधिषति ईर्त्सति अर्दिधिषति ईप्सति आदिधिषति बिभ्रजिषति
विभर्जिषति बिभ्रक्षति बिभर्क्षति दंभ इच्च दंभस्य च इदीत्स्यात् सादौ सनि अभ्यासलोपः हलंताच्चेत्यत्र हल्ग्रहणं ज्ञा
तिपरमित्यर्थं तेन सनः कित्त्वान्नलोपः धिप्सति धीप्सति दिदंभिषति शिश्रीषति शिश्रयिषति उदोष्ठ्यपूर्वस्य सुस्वूर्षति
सिस्वरिषति युयूषति यियविषति ऊर्णुनूषति ऊर्णुनुविषति ऊर्णुनविषति न च परत्वात् गुणावादेशौ वोः सनीतरस्या
मित्युकारोनस्त्वेते तिवाच्यं द्विर्वचनेऽचीति स्थानिवद्भावेन द्वित्वे कर्तव्ये न कार्यरूपादेशात् आदेशनिषेधाद्वा न च कृते तस्य द्वि
त्वे प्रति कार्यत्वात् निमित्तता कथमिति वाच्यं कार्यमनुभवन्नहि कार्यो निमित्ततया नाश्रीयते न चानन्तु सवर्णापि न
वेइसनन्द्विस्वमनुभवति बुभूषति बिभरिषति इच्छपिसुगमेतो सि अज्ञः पकारान्तस्य स्थौरादिकस्य इडभावे ज्ञाको कलिष्यति
कित्त्वान्तगुणः अज्झनेति दीर्घः परत्वाल्लिलोपेन बाध्यते आप्ज्ञप्यृधामीत् ज्ञीप्सति जिज्ञपयिषति अभित्सति जिज्ञा
पयिषति जनसनेत्यात्वं सिषासति सिसनिषति तनिपतिदरिद्रातिभ्यः सनो वा इड्वाच्यः तनोतेर्विभाषा अस्योपधा

ड्ड

-ति-

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

याद्दीर्घो वा स्याज्झलादौ सनि । तितांसति तितनिषति । आशङ्कायां सन्वक्तव्यः । श्वा मुमूर्षति कूलं पिपतिषति । सनि मीमाघु
रभलभशकपतपदामच इस् । एषामच इस् स्यात्सादौ सनि । अभ्यासलोपः । स्कोरिति सलोपः । पित्सति । दिदरिद्रिषति दिद
रिद्रासति । मुमित्स मीञ् । आत्वं मनुक्तदीर्घस्य मिनोतेरपि मीरूपविज्ञेयादिस्सामिति तितः । मित्सति मा माने । मित्सते माङ्
मेङोः मित्सते । दो दाणोः दित्सति । देङ् दित्सते । दाञ् दित्सति दित्सते । धेट् धित्सति । धाञ् धित्सति धित्सते । रिप्सते लिप्सते आप्ल
ज्ञीप्सति । ज्ञा कर्मणि इति दिवादिः । ऋधिरेतेषु ज्ञीप्सति ज्ञीप्सते पित्सते । राधो हिंसायां सनीस्वाच्यः । रित्सति हिंसायां किं । आरि
रात्सति । मुचोकर्मकस्य गुणो वा । मादेः सनि अभ्यासलोपः । मोक्षते मुमुक्षते वत्सः स्वयमेव । अकर्मकस्य किं मुमुक्षतिव
त्सं कृष्णः । तहस्य श्रुत्युर्भ्यः । विदृत्सति तङित्तु विवर्तिषते । सिसिचाति भिनर्त्तिषते निनत्सति इद्धूनिवा इट् इट्स्यात्सूदंत
दमनइद्धास्यात्तु तितरिषति तितरीषति तितीर्षति विवरिषति वुवूर्षति इट् वुवूर्षति ववूर्षति सिसिइट् ङ्गुग्रास
नि सिसिइट् कृ अ ऋ अस्य एत्सः सनइट्स्यात् सिस्मयिषति पिपविषते अशिशिषति इद्ध रिस्म दाम्भ्यं द्विर्वे इट् इतिस
नो वचवः को यन्नागि तिकार्थ लोपि मित्रद्रायोगात् द्विर्वचने चीति नपद्यते अजिजिषति अनिनिषते उत्तोसात्या
सस्य प्राणिणिषति उद्देश्कक उद्वे एर्वत्रासिद्धासम द्विर्वे इति व स्वस्याम दिदस्योद्वि द्विर्वं रुणा दिन्नोषः उचिच्छिषति नि
मित्रापाथेने मिमिना कापयाप इति उअनिस्यं ह्रोरिति मत्तु कयह्णोत्सज्ञापकात् प्रकृतिवत्याप द्विवचनाद्याणोचसं
श्वेड्रोरिति मित्रान्यासिडोगाद्व स्वचते संप्रसारणं चवा अधिजिगापयिषते अध्यापिपयिषति जिज्ञापयिषति जुज्ञाव
यिषति झः संप्रसारणं ड्रुद्राव्रे यिषति णो द्विर्वात्याग चञादे ज्ञा ने स्फ कृज्ञा ङ्कार द्विर्वे पुस्फारयिषति चुक्षावयिषत
ति तः पुयण्ड्यपरे पिपावयिषते बिभावयिषति यियावयिषति रिरावयिषति लुलावयिषति जुयण्डि किं नुनावयिषति अपरे ४२

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

किंतु स्नपयति स्वपतीतीद्वेवा सिस्नावयिषति इत्यादि अपर इत्येव सुष्ठु स्नपयते स्तौतिण्योरेव षण्यभ्यासात् अभ्यासेणः परस्य स्तौतिण्यं
तयोरेव सस्य षः स्यात् षत्वे तेम लिनान्यस्य तुष्टूषति कृ तिस्वापयोर्वि स्फटे सुष्वापयिषति सिषाधयिषति स्तौतिण्योः किं सिसि
क्षति उपसर्गात्तु स्वादिस्व स्यासेनचेति षत्वं परिषिषिक्षति षणि किं तिष्ठासति सुषुप्सति अभ्यासादित्यक्ते नेह निषेधः इ
तुपतीषिषति इषु अधीषिषति मः स्विदिस्वदिसहीनां च अभ्यासेणः परस्य ण्यन्तानामेषां सस्य सर्व षत्वं न षः षणि परे सिस्वेद
यिषति सिस्वादयिषति सिसाहयिषति स्वाद्ग्रहणं चाभ्यासे स्यतिनियमान्नेह असिसुस्रूषति ओः पिकान्मध्ये अवर्णोपधाद्वेपिको
मत्ववर्धिकः सरूपप्रत्ययोनेष्टः सन्नेतान्न सन्निष्यते १ औपिकाद्वेपिकः सरूपोन तेन ज्ञाली येन वइतिवाक्यमेव नद्ग
ज्ञाताद्वः सरूपः किं आहिलेषेनवआहिल्वीयः अणंतादः तद्यामद्वर्ध्यामरूपोन घनवान् इदमत्र वंतामत्रद्व पिक
पस्कस्यादेव दक्षमसी ज्ञाला सरूपद्स्यनुपद्यते अर्घद्वारासाद्दत्तो तस्यार्घस्येन द्वासन्नेताभन्नस्यार्घसन्नेतान्तु स्यादे
वजुगुप्सिषते मीमांसिषते इति सन्नन्तप्रक्रिया धातोरेकाचो हलादेः क्रियासमभिहारे यङ् योनः पुण्ये त्वज्ञायोस्ति क्रिया
समभिहारः तस्मिन् धातोर्यङ् स्यात् गुणोयङ्लुकोः अभ्यासस्य गुणः स्यात् ङि यङ्लुकि च सनाद्यंता इति धातुत्वाल्लका
दय ङिदंतत्वादात्मनेपदं नः पुनः पुनरतिशयेन वा स्नवति बोभूयते बोभूयांचक्रे अबोभूयिष्ट धातोः किं आर्द्धधातु
कत्वं यथा स्यात् तेन कंडवादिभिरित्यादि एकाचः किं पुनः पुनर्जागर्ति इत्यादि किं ह्वा मीढ़ते स्वइ ज्ञोसतेरोचते हू
त्यवयङ्किति ताब्ध्ययोनः पुल्यत्तु स्यादेवरोरुद्यते जोगुप्स्यते रुशिरुद्विभृत्यर्यद्यर्लोलित्यो यङ् वाच्यः सोस्यते सोम्स्य
तिमोम्त्रयते अनेकाच्त्वेनगोपदेशाद्दा त्वं नः यस्य हलः यस्येति संघातग्रहणं हलः परस्य यकारस्य लोपः स्यादार्धधातुके
आदेः परस्य अतो लोपः सोस्मूयिता सोसूयिता मोमूत्रयिता दीर्घोकितः अकितोभ्यासस्य दीर्घः स्याद्यङि यङ्लुकि च अटाट्यते

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

यङि च अर्त्तिसंयोगादेश्च ऋतो गुणः स्यात् यङि वर्णे कारे परे रेफस्य द्वित्वनिषेधः अरार्यते इत्याद्योदाहरणात् अरा
रिता अङ्गाह्निता ऊ ... यते स्वरिदात अङ्क्लोपधायास्त्वाभिव ... नोपधागुणः स्वस्ति दिता निर्त्यं कौटिल्ये गतो गत्यर्थात्कौ
टिल्य एव यङ् न तु क्रियासमभिहारे कुटिलं कुटिलं वा व्रजति लुपसदचरजपजभदहदशगृभ्यो भावगर्हायां एभ्यो
धात्वर्थगर्हायामेव यङ् स्यात् गर्हितं लुम्पति लोलुप्यते सासद्यते चरफलोश्च अनयोरभ्यासस्य नुक् स्यात् यङ् लुकोः नु
गित्यनेनानुस्वारो लक्ष्यते स च पदान्तवद्वाच्यः वा पदान्तस्येति विकल्पः स्यात् उत्परस्यातः चरफलोरभ्यासात्परस्यात उः स्यात् य
ङ् लुकोः हलि च इति दीर्घः चञ्चूर्यते पंफुल्यते पम्फुल्यते जपजभदहदशभञ्जपशां च एषामभ्यासस्य नुक् स्यात् यङ् लुको
ः गर्हितं जपति जञ्जप्यते इत्यादि ग्रो यङि गिरते रेफस्य लत्वं स्यात् यङि गर्हितं गिलति जेगिल्यते घ्रामास्थेती ... गुण
दादीयते पेपीयते सेषीयते ... घ्राध्मोः ... जेघ्रीयते यङि च ... तरीङ् नः चेक्रीयते संचेस्क्रीयते सि
चो यङि सिचं ... न स्यात् यङि सिसिच्यते न कवतेर्यङि कवतेरभ्यासस्य चुत्वं न स्यात् यङि कोकूयते कवतिः कवतेस्तो
स्कौ वो कूयते नीग्वञ्चुस्रंसुध्वंसुभ्रंसुकसपतपदस्कन्दां एषामभ्यासस्य नीगागमः स्यात् यङ् लुकोः अकितः ... कनीदी
र्घः लोपः वनीवच्यते सनीस्रस्यते सनीस्रंस्यते इत्यादि नुगतोऽनुनासिकान्तस्य अनुनासिकान्तस्याङ्गस्याभ्यासस्य ... दन्त ४४
स्य नुक् स्यात् नुकानुस्वारो लक्ष्यते इत्यनुक्रमं ... यंयम्यते ... तपरत्वसामर्थ्यात् ... दीर्घस्याप्ययं ... बाला
म्यते ... विभाषा ... जञ्जन्यते ... हंते ... हिंसायां ... यङि ... डोघ्रीयते हिंसायां किं ... दन्दह्यते ... उपधस्य
च ऋदुपधस्य धातोरभ्यासस्य रीगागमः स्याद्यङ् लुकोः वरीवृत्यते ... नरीनृत्यते ...
वलीक्लृप्यते ... परीवृश्च्यते ... संप्रसारणं स्यात् ... सेसिम्यते ...

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

चञ्चूर्यते

वीयते नवज्ञाः वावज्ञपते वाप्सः कीवे कीयते ईघाघ्नोः ङेघ्नीयते ईधीयते अत्र चिकित्सि त्रीहोऽप्रहादेज्ञाःस्याघादेङ्कि तिप
रे ज्ञाज्ञायते अभ्यासस्कस्य: ततोगुणः क्रोडोक्यते सोत्रोक्यते इ लिपिट् प्रक्रिया यङोविव यङोऽप्रत्ययेलुक् स्याद्धुकारान्तेवि
नापि यङ्लुग्लुक् स्यात् अनेमित्तिकोऽयं अतएव दादेशनवत्ति ततः प्रत्ययलक्षणेन यङ्सन्वाद्वित्वं अभ्यासकार्यं धातुत्वाच
ल्लादयः तोपाकर्त्तेरालि परस्मैपदं अनुदात्तङित इत्यात्मनेपदं तु ङित्त्वस्य प्रत्ययाप्रत्ययसाधारणत्वेन प्रत्ययलक्षणाप्रवृत्तेः अत्र
हि स्थत्ययस्यासाधारणं रूपमाश्रित्यते तच्चैव तत्र अतएव कुङ्भस्याकादङ्इत्यत्र्यांसत्तस्य तिदीर्घीन नेपिस्पर्द्धेडादन्तो
ऽनुदात्तङित्त्वमेस्थोपिन अनुदात्तङित इत्यत्तु बंधनिर्द्देशात् तत्रवसिपानांपेति निर्द्देशात् अतएवस्यक्तादश्रेन श्रालेन
निर्द्देशात् किं तु ज्ञानेव चर्करीतं चेत्यदादौ पाठाद्धलोलुक् यङोवा यङन्तात्परस्य हलादेः पित सार्वधातुकस्य ईङ्का तु
स्तुवोरिति गुणनिषेधोऽयङ् लुकि नसाघात् बोभूतु इत्येतिङ्कुदक्षिनिपातनात् अत एव यङ्लुकि साधायामपि भिदः न
च यङ्लुकि अप्राप्त एवगुणात्वा वा निपात्यते इति वाच्यं ऋक्षलियहणेन कुड्लुगन्तस्यापि ग्रहणात् ङिः प्रयोगो द्विर्वच
नप्राप्ते मिति सिद्धात्वात् बोभवीति बोभोति बोभूतः बोभुवति बोभुवांचकार बोभविता अबोभवीत् अबोभोत् अबोभूत्
तां अबोभवुः बोभूयात् बोभूयास्तां बोभूयासुः गातिस्थेति सिचो लुक् यङोवेतीईट् पक्षे गुणं बाधित्वा नित्यत्वाद्धुक
अबोभवीत् अबोभोत् अबोभूतां अभ्यस्ताश्रयो जुस् नित्यत्वाद्धुक् अबोभुवुः अबोभविष्यदित्यादि पापाहीति पापस्य
द्वि पापस्थः पापस्यति पापस्यांचिक्रकल्स्योदेर्धिः पापस्यङ्लिङ् अपापस्यत् अपापस्यद् भिपिदश्चेतिरुद्वं रुद्धेपक्षेरोरि अपा
स्याः डागाद्धि डाघाश्चि अडाघात् भिपिरुद्धपक्षे अडाघाः जाघ नानाति नानातः दधदाद्धि दादद्धः दाधश्चि अद
धत् अदादघा अदादक्षः अदाधः अदाधत्तद्धडि अदादाधीत् अदादधित् वोस्कुदीति वोस्कुति अवोस्कुद्य अवो

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

स्कुत्त् अचोस्कुतां अचोस्कुदुः मोमुदीति मोमोत्ति मोमोदांचकार मोमोदिता अमोमुदीत् अमोमोत् अमोमुदुः अमोमुदीः अमोमो

त् लुङि गुणः अमोमोदीत् चोस्फुर्त्ति चोक्रूदीति लङ् तिप् अचोकूर्त् सिपि हे अचोकः अचोस्कूः अजोगूः वनीवंचीति वनीवं

क्ति वनीवंक्तः वनीवचति अवनीवंचीत् अवनीवन् जंगमीति जंगन्ति अनुदात्तोपदेशेत्यनुनासिकलोपः जंगतः जंग्मति

घ्वोश्च जंगन्मि जंगन्वः एकाच्त्वाद् णोऽत्वा नेत्यनिषेधः जंगमिता अनुनासिकलोपस्याभीयत्वेनासिद्धत्वान्न दीर्घः लुकि जंग

दि मोनो धातोः अजंगन् अनुबंधनिर्देशान्नत्वस्यारङ् सतेतिन वृद्धिः अजंगमीत् अजंगमिष्टां देशेतर्थं ङ् लुक् अस्यासाद्धेति

क्त्वं संघ पिहो दंतेरित्यनुवृत्त्य विहित तथापि यङ् लुकि तत्व स्येव तिन्यासकारः श्रिपा ज्ञापतितिषिध्मस्व नित्यः गुणोयङु

को रिति सामान्यापेक्ष ज्ञापकादिति लावः दंघनीति दंघंति दंघतः दंघ्नंति दंघनिर्ताति निर्देशात् कादेशोन दंघदि अदं

घनीत् अदंघन् दंघन्यात् आशिषि तु वधात् अवधीत् अवधिष्टामित्यादि वधादेशस्य हिद्वेन त्वत्वति खानिवद्वेनानत्यासम्ये

ति निषेधात् तद्धिसामानाधिकरणे धातोर्धिशेषणं वक्तुंवादिवलात् आङ् पूर्वोद्धं आंडोम्ह्न इत्यात्मनेपदं आंदं घते इत्यादि

उत्यरस्मैति तपरत्वान्नगुणः हलि चेति दीर्घस्त्वमादेव तस्यासिद्धत्वेन तपरत्वनिवर्त्यत्वायोगात् चंचूर्ति चंचुरीति चंचूर्तः चंचुर

ति अचंचूरीत् अचंचूः चंखनीति चंखंति जनसनखनां त्वाञ्झलोः जनसंखानां इमहनेत्यधातोरपः चंखाति चंखनानि अचंखनीत् अचं

खन् अचखाता अचंखः जेथिनालषा चंखायात् चंखन्यात् अचंखानीत् ऊतो वृद्धिरित्यत्र नाभ्यस्तस्येत्यनुवृत्तेरुक्तो। वृद्धिनं

दोधोति दोधवीति अदोधवीत् अदोधोत् दोधूयात् आशिषिदीर्घः दोधूयात् अदोधावीत् नोनवीति नोनोति

जाहेति जहीति इहत्यघो जहीतः इहजहातेश्चा आवहोलोपोऽभि हन्माद्याप लिडि इत्येते धातिन्नवेति श्रिपानिर्दे

शात् जाति जाहामि जाहेषि जाहीधः जाहीहि अजाहत् अजाहात् अजाहीतां अजाहुः जाहीयात् आशिषि जा

हे।

45

दासात् अजाहासीत् अजाहासिष्टां अत्ताहिण्यन्तु स्फुकाल्लुमेप्रत्ययलक्षणाभावात् स्वपिस्यमीत्यत्र नेट् रुदादिभ्य इति ग
णनिर्दिष्टत्वादिएन सास्वपीति सास्वाप्ति सास्वपः सास्वपति असास्वपीत् असास्वपत् सास्वप्यात् आनिविलुवविस्वपीत्यत्र
सासुप्यात् असासापीत् रुग्रिकौ च लुकि ऋदुपधस्य धातोरभ्यासस्य रुक् रिक् रीक् एते आगमाः स्युः लुकि कृतसुक्
दत धातोरपि तथा वर्हत्ताति वरिहत्ताति वरीहत्ताति वर्वर्त्ति वरिवर्त्ति वरीवर्त्ति वर्वृतः वव हतितित्र वर्वर्त्तामासव वर्वर्त्ति
दत धातोरपितथा वर्हत्ताति वरिहत्ताति वरीहत्ताति वर्वर्त्ति वर्वर्तिष्यति अवर्वर्तीत् अवर्वर्त्त न सिपिदस्थेतिरुत्वपक्षे रोरि अवर्वाः
तात् गणनिर्दिष्टत्वान्नरहाड्युत्वर्ल्पइतिन वर्वर्तिष्यति अवर्वर्तीत् अवर्वर्त्त न सिपिदस्त्वेतिरुत्वपक्षेरोरि अवर्वाः
त गणनिर्दिष्टत्वादत्र अवर्वर्तीत् च चर्करीति चर्कर्त्ति चरिकर्त्ति चरीकर्त्ति चर्कृतः चर्क्रति चर्करांचकार चर्कर्ति
गणनिर्दिष्टत्वादत्र अवर्वर्तीत् अचर्करीत् अचर्कः अचर्करीत् अचर्कः चर्कर्यात् आनिबिरिङ् चक्रियात् अचर्करीत् रूक्षीति तपरत्वा
तात् अचर्करीत् अचर्कः अचर्करीत् अचर्कः चर्कर्यात् अनिबिरिङ् चक्रियात् अचर्करीत् अतातरीत् अतातः अतातीर्ष्टां अतातरुः अतातारीत्
न्नेह ह्रु विकेपे बाकर्त्ति तातर्ति तातर्त्ति तातरति तातीर्हि तातराणि अतातरीत् अतातः अतातीर्त्तां अतातरुः अतातारीत्
अतातारिष्टामित्यादि अर्त्तेर्यङ् लुकि द्विवें स्यासस्योरदत्वंरपरत्वं हलादिःशेषः रुक् रिक् रीकोस्त अस्यासस्यासवर्णे इत्ताथ
ङ् अरार्त्ति अरियर्त्ति अररीति अरियरीति अरर्त्तः अरियूतः क्विक्न व्यणु रुकौरोरी तिलोपः नचतस्मिन्कर्त्तव्ये यणःस्थानि
वद्भ मर्वत्रासिद्धत्वन्निषेधात् आरति अरियूति लिङि श्निपानिर्देशाज्जुलोतीति गुणोनरिङ् रलोपः दीर्घः आरियात् अरियि
यात् रलोपः हलि जर्गृहीति जर्गर्हि जर्गृढः जर्गृहति अजर्घर्ट् गृह्णातेस्तु जाग्रहीति जाग्राहि जमाढेडि निमित्त
संप्रसारणं तस्यबहिरंगत्वेन असिद्धत्वाल्लकणादयः जागृढः जागृह्लि जाग्रहीषि जाग्रढ्ढि खुटि जाग्रहीताग्रहीत्
दीर्घस्कन तत्रैकाचूडत्यत्वहटे: माधवस्त्वदीर्घमाह तद्भाष्यादिविरुद्धं जग्रधीति जर्गर्हि जर्गृढः जर्गृहति जर्गर्धी
षि जर्गर्धि अजर्गृधीत् इत्यमाविगुणः हल्ङ्यादिति लोपः नभावः ढस्तुचत्वे अजर्धत् अजर्गृढां सिपि अजर्गृढां दस्थे

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

तिपक्षे स्तवं अडागर्धीः अडागर्धीत् अडागर्धिष्टां पापठीति पापठ्टि तस्मादेयङ् हिङयोरिति संप्रसारणं न स्वपिति स्विपा निर्देशात् स्वो
ष्मिति स्वः उष्टेति ष्टः पापठ्टः पापठति पाप ठिम पापष्ठः पापठ्मः अकारवकारांतानां तु ऊठूतां विना यङ्लुक् सोस्तीति स्वोपि
तिस्त्वे तापि धनितं केषांचन स्पष्टीकृतं इदं च स्वोरिति यत्रापि तद्विषयकं ऊठ्स्वरे स्वृतां विनेः स्विमविल्पाक्रयङ्लुङ्
स्वोवेति त्याप्य माधवादिसंमतं च मव्यबंधने अथयातत्र जावी नेहदेह इत्यादयो वांताः हयगतौ जाहयीति जाहति जा
ति जाहतः जाहयति जाहमि वलि लोपे यञ्जादेर्दीर्घः जाहामि जाहावः जाहामः हर्यगतिकांत्योः जाहर्यीति जाहर्ति
जाहर्तः जाहर्यति लोटि जाहर्त्तु अजाहः अजाहर्त्तां अजाहर्त्तुः मव बंधने ऊठ्स्वरस्थित्यधिमवामुपधायाश्च ऊठरादीनामु
पधायाश्चकारयोरूठू स्यात् झ्लोकफलादावनुनासिकादौ च प्रत्यये अत्र क्ङिति तीति मामत्वात्ठे अवतेस्तु निरूले ऊतुरिति द
ऊनिनात् अनुनासिकयदणेवानुवर्त्तते अवतेर्मस्वत्यये तस्य टिलोपेऊ मितिदऊनिनात् ईडनावेऊ विपितिगुणः मामोति
मामवीति मामूतः मामवति मामोषि मामोमि मामावः मामूवः मोमोतु मामूतात् मामुहि मामवानि अमामोत् अमामोः अ
मामवं अमामाव अमामूम तु वीहिंसायां तोरवीति राल्लोपः रेफात्परयोश्छ्वोर्लोपः स्यात् झ्लोकफलादौ अनुनासिकादौ च
प्रत्यये इति वलोपः लघूपधगुणः न धातुलोप आर्द्धधातुके धातुं व्रालोप निमित्ते इकोगुणवृद्धी न स्तः इति निषेधः ति
बादीनामार्द्धधातुकत्वात् तोतोर्त्ति इत्यत्र तिदीर्घः तोतूर्त्तः तोतूर्वति तोतोर्षि दोदोर्त्ति दोधोर्त्ति मूर्च्छा मोमोर्त्ति मोमूर्त्तः मो
मूर्च्छतीत्यादि आर्द्धधातुक इति विषयसप्तमी तेन यङ्विवक्षिते अजेर्वी विवीयते अस्य यङ्लुक्कनास्ति तु कापहारेण
विषयत्वाभावेन वीभावस्याप्रवृत्तेः इति यङ्लुगंतप्रक्रिया सुप आत्मनः क्यच् इषिकर्मणः एषितुः संबंधिनः सुबंतात्
दिच्छायामर्थे क्यच्प्रत्ययो वा स्यात् धातवयवत्वात् सुब्लुक् क्यचि च अस्य ई स्यात् आत्मनः पुत्रमिच्छति पुत्रीयति वो तोपि

५६

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

गव्यावकारे आदेशो वान्तो यि प्रत्यये इत्यनेन यकारमाश्रित्य अवादेशो अस्य इत्यनेन यकारस्य विधानकोपेसर्ग ॥२॥

प्रत्यये गव्यति नाव्यति लोपः शाकल्यस्येति तु न अपदान्तत्वात् तथा हि नःक्ये क्यच्क्यङि च नान्तमेव पदं स्यान्नान्यत्
संनिपातपरिभाषया क्यचो यस्येति लोपो न गव्यावकारग्रहिता नाव्यावकारग्रहिता लोपः राजीयति प्रत्ययोऽन्नरपद
केऽस्य वदयति मध्यति एकार्थयोरित्येव तु भवति अस्मद्यति हलि च गीर्यति पूर्यति धातोरित्येव नेह दिवमिच्छति दिव्य
ति ईदृक् पुरमिच्छति पुर्यतीति माधवोक्तप्रत्युदाहरणं चिन्त्यं पूर्गिरोः सामर्थ्यात् दीव्यतीति दीर्घस्याप्राप्तेः प्रामादिक एव
अदस्यति राङ्ग तः कर्त्रीयति कावेष्यु गार्गीयति वाच्यति अकृत्सार्वधातुकयोरिति दीर्घः कवीयति समिध्यति क्यस्य विभाषा हलः प
रयोः क्यच्क्यङोर्लोपो वा स्यात् आर्धधातुके आदेः परस्य अतो लोपः तस्य स्थानिवत्त्वाल्लघूपधगुणो न समिधिता मातव
कृतिकास्सुबन्तादव्ययाद्वा क्यच् न किमिच्छति इदमिच्छति स्वरिच्छति अशनायोदन्यधनाया बुभुक्षापिपासागर्द्धेषु क्य
डन्तानि निपात्यन्ते अशनायति उदन्यति धनायति बुभुक्षादौ किं अशनीयति उदकीयति धनीयति अश्वक्षीरवृषलव
णानामात्मप्रीतौ क्यचि एषां क्यचि परे सुगागमः स्यात् अश्ववृषयोर्मैथुनेच्छायां अश्वस्यति वडवा वृषस्यति गौः क्षीरल
वणयोर्लालसायां क्षीरस्यति बालः लवणस्यत्युष्ट्रः सर्वप्रातिपदिकानां क्यचि लालसायां सुगसुकौ दधिस्यति दध्य
स्यति मध्वस्यति मधुस्यति काम्यच्च उक्तविषये काम्यच् स्यात् पुत्रमात्मन इच्छति पुत्रकाम्यति इदमस्य हलङ इति लोपो
न अनर्थकत्वात् यस्येति संघातग्रहणमिष्यते काम्यति सर्पिष्काम्यति मान्ताव्ययेभ्योपीष्यते स्यादेव किंकाम्य
ति स्वःकाम्यति उपमानादाचारे उपमानात्कर्मणः सुबन्तादाचारेऽर्थे क्यच् स्यात् पुत्रमिवाचरति पुत्रीयति छात्रं विष्णु
यति द्विजं अधिकरणाच्चेति वक्तव्यं प्रासादीयति कुट्यां भिक्षुः कुटीयति प्रासादे कर्तुः क्यङ् सलोपश्च उपमानात्कर्तुः
:सुबन्तादाचारे क्यङ् वा स्यात् सान्तस्य तु कर्तृवाचकस्य लोपो वा स्यात् कादु श्यकेपक्षेवाक्यं सान्तस्य लोपस्य क्यङ्

॥काम्यपुत्रकाम्यत्त्वकार स्यनेन अनर्थकायत्ति चेलकार ... ॥५॥

॥एकः सपत्नः शत्रोरिति स्त्रीत्वात् ज्ञातु वा च कास्तस्य सपत्नायते एकः पक्षे नैयि द्वंसंयोगे इति नकारागमो । पिष्टी विपर्यस्तसमाख्या प्रत्ययनिवृत्तौ तस्यापि निवृत्तिः तस्य सपत्नीयते तिस्य सपत्नी दिवुदृत्यस्य सपत्नीयते ॥ ७२ ॥

सन्निवेशेन शिष्टः सवयवज्ञितः उक्तौ प्सरसो नित्यं इति रेफां विनापथा कृष्ण इवाचरति कृष्णायते उक्तः त्वार्थो इति विषये
तदृति उक्तायते अप्सरायते यशायते यशस्यते विद्वायते विद्वस्यते द्युयते मद्यते अनेकार्थत्वेतु सुमद्यते अस्मद्यते
क्यङ् मानिनोश्च कुमारीवाचरति कुमारायते हरिणीवाचरति हरितायते गुर्वीव गुरूयते सपत्नीव सपत्नायते सपत्नी
यते सपत्नीयते युवतीरिव युवायते पट्वीमृद्वीव पट्वीमृद्वयते सकोपधायाः पाचिकायते आचारे गल्भक्लीबहो
डेभ्यः क्विब्वा वा ग्रहणात् क्यङपि अवगल्भादयः पंचाद्युक्ताः क्विप्प्रयोगेनानुनासिकत्वं अवदात्वं अवद्रत्ययप्र
तिज्ञायते तेन तङ् अवगल्भते क्लीवते होडते तत्पूर्वादयोनेकाद् त्र्याम् एतदाद्विकारे नसामर्थ्यात् न चावगल्भते इ
त्यादि फले किंबलानामिवाचारे इत्तिसं नवात्र धात्वनामनेकार्थत्वात् अवगल्भावक्के क्लीबावक्के होडावक्के वाक्ये
त्फसर्गविशिष्टयाचात् केवलादुपसर्गान्तरविशिष्टाक्क्यङ्वेति माधवादयः तन्नेति नृषिते सर्वप्रातिपदिकेभ्यः
क्विप्वाक्तव्यः सर्ववाक्किंतु अनुवेलसमर्गार्थं तत्र क्विबन्तइत्येते प्रातिपदिकग्रहणादित्युपदतिनसंबध्यते तेन प
दकार्थेन कृष्ण इवाचरति कृष्णति अतोगुणरूपापरस्परूपं अश्ववाचरति अश्वति अतः अस्ति प्रत्ययग्रहणमपनीय ।
अनेकाच्चः फक्केनम्नि अश्वतः उः स्ते अतोगुणे इति पाठे । अत्राद्रेरितिदीर्घः णलु अह्वति अश्वतुः अतोलोप इति वे
त्यालोपः मालेवाचरति मालाति लिंगविशिष्टपरिभाषया एकादेशस्य पूर्ववद्भावाद्वा क्विप् मालीवकार लडि अमालात्
अत्र हस्तिविनिलोपोनडीसामान्ये वच्यात् आपोपि सोरेव लोपविधानात् इदृस को अमालामीत् कविरिवकवयति
अवीलिडि कवीयात् सिधिः इति हरिस्य त्र धातोरित्युवृट्स्य धातोरेवयोधातुरितिव्याख्यानात् नाम धातोर्नाहुडिरितिकेच
दादयः अकवयीत् माधवस्कनामधातोरपिहुडिमिच्छंति अकवायीत् विरिवयमति ववाश विवयुः अववात् अवादी

॥सर्वप्रातिपदिकेभ्यो वा क्विप् इत्यत्रकेर्गलिताद्यादावाक्यादिकांके प्रातिपदिकग्रहणे लिंगविशिष्टस्यापि ग्रहणमित्यनेन मालाबाप इत्यत्र अकः सवर्णे दीर्घ इत्यनेन एकादेशोऽत्रातदृवद्भिः सेनेन नावसमाधेय म् ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

यथामेति प्रातिपदिकात्तस्मात्करोतीति णिच् सिद्धः तस्मै निदेशो नायं सङ्घ इत्यकोपधात्‌ यामश्च इष्टवान्‌यमति नाहि विशिष्टपाठे ज्ञापयति किं उपसर्गसमानाकारं पूर्वपदं धातुसंज्ञाप्रयोजके सनाद्यन्ते तिविचिकीर्षितत्वादिष्टवत्‌
के क्रियते तेन मनस्‌ आद्यश्च्‌ आगट्‌ सुमनायते उन्मनायते अवागल्भते उपसर्गसरूपस्य पूर्वभागस्य उपसर्गत्वं स्मर्यते नतु केनाप्यादेशेनापहृतत्वेनैव इष्टकृतिः एवं च आजढत्‌ उदढत्‌ इत्यत्र गुणेनापहृतत्वात्‌ इष्टकरणेन तस्य उन्मनायत्वं आगल्भ
सादिवत्समानो नवरूपं नित्यं विशेषेण पूर्वपदावयवावयवस्य किं उपदिश्यते इत्यादि ज्ञापकस्य विषयत्वेन इष्टवार्त्तिकं न ज्ञाप्यमाने तथाहि उत्सोमाद्‌ आटः प्रतिषेधः उस्त्रमाटः उपरस्थ परस्य पदस्य न ज्ञाप्यते आमहादीनामिस
नेनआद्यः प्रागाट्‌ इष्टकरणाभावे एव तत्र वृत्तिः इष्टकरणं कार्यं न लभते नेनइष्टमेवं तस्य यत्र पूर्वपदमादेशेनापहृतत्वेन तत्त्वेन इष्टकरणे न आट उत्तरे नट्‌ इत्यत्र अडीयत इति सिद्धम्‌

नश्री दिवश्यति दिश्याय दिदेव: पितेव पितरति आद्रिपिपि पित्रियात्‌ स्त्रियत नवति अत्रगात्‌ तिस्त्रेति स्त्रो वृगतिनवतेरइति
वनस्यति असित्वा कव्यत्वेन धातुपाठस्यैव तत्रयदणात्‌ अलावीत्‌ वुलाव वुद्दिवद्वति णिश्रीलित्विड्‌न अद्यावीत्‌ अवु
नासिकस्य क्विफलोः क्वि ति अनुनासिकोतस्योपधायादीर्घः स्यात्‌ क्वौ झलादौ क्वि तिव इदमिवाचरति इदामति राजेवा
वरति राजानति पंथा इवपथीनति मथीनति ऋतुक्षीणति द्यौ दिवदेवतीति माधवः अत्र ऊठित्यवती स्फुवितं कइवक
तिवकावितिहरदत्तः माधवस्फुण्पह्लोपाविति स्वनालतिप्टह्विवाधित्वा अतोलोपात्‌ स्वकइतिरूपमाह स्वइवसस्वो
सस्वयत्त्तु स्वामासस्वाव कारेतिनदनाकरमेव स्वआदिस्योर्तुत्वात्स्वे लोपश्च हलः अत्र तत्त्वज्ञाव विषये स्यो स्वआदिस्यो तव
त्यर्थे क्यङ्‌ स्यात्‌ हलंतानामेषां लोपश्च अस्त त्रो स्त्रोत्रवतिस्त्र नायते अश्वे रितिपर्युदासबलादस्तु तत्त्वज्ञावेइत्यलश्चं
वेनेरन्नकेदिवात्त्वा णत्वेति येरात्रो स्त्राणान केत्रादयः तेदिवाकृत्तवंतीत्यर्थः सुमनस्‌ अस्यसलोपः सुमनायते बुरादौ सं
यामयुद्धेइतिपठ्यते तत्र संग्राम इति प्रातिपदिकं तस्मात्‌ करोती ति णिच्‌ सिद्धः तस्मै नियोगे नानुबंधआसद्यते सुद्योयं
यामश्चाष्टइत्यर्के पिसामधातोसंग्रामशाष्टेन लक्षविशिष्टपाठे ज्ञापयति उपसर्गसमानाकारं पूर्वपदं धातुसंज्ञाप्रयोजके
प्रत्यये चिकीर्षिते इष्टकृतिः परतेइति तेन मनस्‌ आद्यश्चागट्‌ सुमनायते उन्मनायते उदन्मनायत एवं च अवागल्भ
त अवागल्भिष्टत्यादावपि अवेत्यस्य इष्टकरणं बोध्यं ज्ञापकं वसजातीय विषयं तेन यत्रोपसर्गसरूपं स्मर्यते
नवादेशेनापहृतं तत्रैव इष्टकृतिः एवं च आजढत्‌ उदढः सइवाचरत्युदढायित्वा अत्रउन्माय्य अवगल्भेतिवत्‌ नत्वेप
ज्ञापकस्य विषयत्वे वाष्टवार्त्तिकं न ज्ञाप्यवप्रमाणं तथाहि उत्सोमाद्‌ आटः प्रतिषेधः उस्त्रमाटो ह्युपरयोराटः परस्य
पदेत्यर्थः उस्त्रामेशवत्‌ असीयत अकारीयत अटीयत आटश्चेतिवत्‌ नाष्टेनपुनरीर्ध्विधानादिदं सिद्धमितिपदैरिष्टस्थित

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

लोहितादिडाज्भ्यः क्यष् लोहितादिभ्यो डाजन्तांश्च भवत्यर्थे क्यष् स्यात् वा क्यषः क्यषंतात्परस्मैपदं वा स्यात् लोहितायते लो
हितायति अत्र वाक्येरित्यनुवृत्त्या तत्तद्भावविषये लभ्यं तद्व लोहितशब्दस्यैव विशेष्यत्वं न तु डाचोऽसंभवात् नापि ड्डादि
चर्च्यादाहरणं तस्य प्रत्याख्यानात् तथा च वार्त्तिकं लोहितडाज्भ्यः क्यष्वचनं भृशादिष्वितराणीति नन्वेवं काम्यच इव क्य
षोऽपि ककारः स्यदेत उच्चारणसामर्थ्यादिति वाच्यं तस्यापि सत्त्वात् प्रत्याख्यानात् पटपटायते पटपटायति कृभ्वस्तियो
गं विनापि द्वित्त्वकाव् डाजन्तात् क्यषो विधानसामर्थ्यात् यत्तु लोहितश्यामदुःखानि हर्षगर्वसुखानि च मूर्छानिद्राकृपाधू
माः करुणा नित्यवर्मणीति पठितास्तृपामादित्योऽपि क्यषि परिसमुदाहरंति तन्नार्थविरुद्धं तस्मात्तेभ्यः क्यङेव तृपाम ×वार्त्तिक×
यते दुःखादयो ह्यत्र विषये तद्वृत्तिवर्त्तिलिंगविशिष्टपरिशा यथा लोहिनीशब्दापिक्यष् लोहिनीयति लोहिनीयते
कष्टाय क्रमणे चतुर्थ्यन्तात् कष्टशब्दाद्दुत्साहार्थे क्यङ् स्यात् कष्टाय क्रमते कष्टायते पापं कर्तुमुत्सहत इत्यर्थः सत्रकक्ष
कष्टकृछ्रगहनेभ्यः कण्वचिकीर्षायामिति वक्तव्यं कण्वं पापं सत्रादयो ह्यत्र विषये पापार्थास्तेभ्यो द्वितीयान्तेभ्यश्चिकी
र्षायां क्यङ् पापं चिकीर्षतीत्यादि पदविग्रहः सत्रायते कक्षायते इत्यादि कर्मणो रोमन्थतपोभ्यां वर्त्तिचरोः रोमन्थतपोभ्यां
कर्मभ्यां क्रमेण वर्त्तनाच्चरणे वार्थे क्यङ् स्यात् रोमन्थं वर्त्तयति रोमन्थायते हनुचलन इति वक्तव्यं वर्त्तिस्यात् क्यषु
न्यश्च वणिग्भ्यः अर्थः नेह कीटो रोमंथं वर्त्तयति अपानप्रदेशान्निःसृतं द्रव्यमिह रोमन्थः तदभ्यासो अर्थः इति कैयटः वर्तुलं क ४८
रोतीत्यर्थः इति न्यासकारहरदत्तौ तपसः परस्मैपदं च तपश्चरति तपस्यति बाष्पोष्मभ्यामुद्वमने आभ्यां कर्मभ्यां क्य
ङ् स्यात् बाष्पमुद्वमति बाष्पायते उष्मायते फेनाच्चेति वक्तव्यं फेनायते शब्दवैरकलहाभ्रकण्वमेघेभ्यः करणे एभ्य
ः कर्मभ्यः करोत्यर्थे क्यङ् स्यात् शब्दं करोति शब्दायते पक्षे तत्करोतीति णिच् अपीष्यत इति न्यासकारः शब्दयति सुदि

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

नं दुर्दिनं नीहारे इत्यमरः सुदिनायते सुखादिभ्यः कर्तृवेदनायां सुखादिभ्यः कर्मणो वेदनायामर्थे क्यङ् स्यात् वेदनाकर्तुरेव
वे सुखानि स्फः सुखं वेदयते सुखायते सुखादिभ्यः कर्तृग्रहणं किं परस्य सुखं वेदयते नमोवरिवश्चित्रङः क्यच् करणे इत्य
र्थे तु हेतवः कृपा विशेषे इङ् जायां परिचर्यायामाश्चर्ये च नमस्यति देवान् पूजयतीत्यर्थः वरिवस्यति गुरून् शुश्रूषत इत्यर्थः
विस्मयत इत्यर्थः विस्मापयत इत्यन्ये पुच्छभाण्डचीवराण्णिङ् पुच्छादुदसने व्यसने पर्यसने च विविधं विरुद्धं वोत्क्षेपणं
व्यसनं उत्पुच्छयते विपुच्छयते परिपुच्छयते भाण्डात्समाचयने संभाण्डयते भाण्डानि समाचिनोति राशीकरोतीत्यर्थः सम
यत चीवरादर्जने परिधाने च संचीवरयते भिक्षुः चीवराण्यर्जयति परिधत्ते वेत्यर्थः मुण्डमिश्रश्लक्ष्णलवणव्रतव
स्त्रहलकलकृततूस्तेभ्यो णिच् मुण्डं करोति मुण्डयति हन्ताद्रोडनं तत्त्विह स्रोः पयः शूद्रान्नं वा व्रतयति वस्त्रात्स
माच्छादने संवस्त्रयति हल्यादिभ्यो ग्रहणे हलिकल्योरदंतत्वं च निपात्यते हलिं कलिं वा गृह्णाति हलयति मद्दहलहलि
: परत्वाद्वृद्धौ सत्यामपि इष्टवद्भावेनागेव लुप्यते अतः सन्वद्भावदीर्घौ न अजहलत् अचकलत् कृतं गृह्णाति कृतयं
ति तूस्तानि विहन्ति विहस्तयति तूस्तं केशा इत्येके जटीभूताः केशा इत्यन्ये पापमित्यपरे मुण्डादयः सत्यापेत्यत्रैव प
ठितुं युक्ताः प्रातिपदिकाद्धात्वर्थे इत्येव सिद्धे केषांचिद्ग्रहणं सापेक्षेभ्यो णिजर्थं मुण्डयति माणवकं मिश्रयत्य
न्नं श्लक्ष्णयति वस्त्रं लवणयति व्यंजनमिति हलकलयोरवार्थं सत्यस्यापुगर्थं केषांचिदुपवाद्यं सत्यं करोत्या
चष्टे वा सत्यापयति अर्थवेदयोरप्युपसंख्यानम् अर्थापयति वेदापयति पाशाद्विमोचने विपाशयति रूपं पश्यति रूपय
ति वीणयोपगायति उपवीणयति तूलेनानुकुष्णाति अनुतूलयति तूलाग्रं तूलेनानुघट्टयतीत्यर्थः श्लोकैरुप
स्तौति उपश्लोकयति सेनयाभियाति अभिषेणयति उपसर्गात्सुनोति षः अभ्यषेणयत् प्राक्सितादड्व्यवायेपि

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

॥ ष्टित्वस्य द्वित्वे सस्य कार्ये अतिदिष्टः ऊढश्चाशोषितान ॥६॥

अस्तिषिधेणाषिधयति स्वादिषु त्यास्येन वेतिषः । षोमान्नानुमा हि ष्टं अनुलोमयति ष्वष्वसेवरणे ष्वेयष्क्तानि ष्वष्वयति वर्मणा
संनह्यति संवर्मयति वर्णं गृह्णाति वर्णयति ह्रणैर्वध्वसतेः वह्णयति इष्टवदिस्यति देशात्तुवः ज्ञावादत्यः एतीमाव
ष्टे एतयति दरदमाचष्टे दरदयति पृथुं प्रथयति ष्टह्लोस्तात् सर्वं वा टिलोपः अपिप्रथत् अपप्रथत् त्वत्वं त्वदं त्वददं
त्वत्तायति कदद्यति इडयति अबबृहत् अववृकत् अददृडत् परिवृढयति पर्यवबृढत् ऊढिमाख्यत् औ
जिढत् ढखादीनां असिद्धत्वात् रहति ज्ञाप्यम्य द्वित्वं एर्वत्वासिद्धमद्विर्वचनेति वनित्यमित्यकं हिदित्यस्य द्वित्वमित्यन्ये
ओजिढत् ऊढमाख्यत् औडडत् औजढत् उःपृथयति इति वर्णप्रत्याहारे अकारयरे लिंगद्वित्वकार्येणाववचनादेवा
नेति जानयतां तु कंः प्रकृत्येकाच् इति प्रकृतिभावे स्थापयति श्वोमाचष्टे श्वापयति भापयति भपर्येतस्य वमोपरूपात्त्वं
नित्यत्वाट्टिलोपः वृद्धिं स्युक्त्वादयति मादयति इति तत्त्वाप्य अंतरंगत्वात्परूपे कृते प्रकृत्येकाजिति नावात् न
वप्रकृति भावो न । विप्रत्यार्थ्यं वृद्ध इति स्वमिते वद्यत्ताषम्य वेष्टाक दादाहरण विरोधः न्यग्रासि द्विपरत्वात् स्रुवां आवोवा
स्रुमयति असमयति श्वानमाचष्टे श्वावयति । नस्तद्धिते इति टिलोपः प्रकृतिभावस्तु न येन नाप्राप्तिन्यायेन टेरित्यस्येव
बाधको हि सः । नवा संप्रसारणं अन्येतु नस्तद्धिते इति नेह । ताति दिक्षुपते इष्टमितस्या इष्टत्वात् उद्दिष्ट इत्यादौ परत्वाट्टेरित्य
स्येव प्रवृत्तेः तेन शुनयती तिरूपमाहुः विद्वांसमाचष्टे विदयति अंगवृत्तपरिभाषया संप्रसारणं नेत्येके संप्रसारणे
कृते वादेशोपि विदु वयति निमित्वाट्टिलोपाच्चाक संप्रसारणं अंतरंगत्वात्पूर्वरूपं टिलोपः विदयति सत्यपरे उदेवमा
चष्टे उदीचयति उदेचिवत् प्रत्यंचं प्रतिचयति प्रत्यचिचत् इको सवर्णे इति प्रकृतिभावपक्षे प्रतिअचिचत् सम्यं
चमाचष्टे समीचयति सम्यचचत् समिअचिचत् तिर्यंचमाचष्टे तिरायति अंचेष्टिलोपेनापहारे पिच हिरंगवेना

॥ अवदवावृदत्यत्र मत्रे सत्वे नमिति वर्त्ममिष्टत्वानिष्टत्व इति स्तम्भवत्वावृद्ध्यावतेन वेद वे
॥ टहरूढाहरण पवड तस्यैकाजिति सम सम मिष्टत्व वर्व ॥

॥ अवदवावृदति सं प्रसारणे उवृद्धिकरणे टिलोपः सर्वत्वानां अद्वित्वं इति रेफ इति प्रसिद्ध ऊढिमाख्यत् द्वित्वादीनां असिद्ध कार्य समस्तबनाम सिद्धत्वा न ऊर्ध्व विद्या यद इति ताप सिद्धि रूप लटि शोभ श्रयादि कार्य द्रष्टव्य काम सर्व ग्रहण समित्य द्वित्व अतिदेश विशिष्ट ॥

५८

लिदशु रसस्थिरि अमिद्यवदत्रेति विलोलुक्न्यादेन प्रथमहलोपो सिद्धः अतः पुनर्हलोपो न अगर्हत्वपरित्ता पद्मावाव
ति अशोपिद्वाडुपधाह्रस्वो न अति तिरायत देवधूत्व अदिदेवन्मायत अदध्ये व अदन्त्यत अनुमुयेव अनुमुआम
तिवति अनुमुआयत अदसुये व अदस्रआयति आददसआयत हुवेतावयति अवीतवत कर्व अनुस्ववत्र श्रियं
अग्निश्रियत गां अइव गवत राये अरीरवत नाव अनूनवत स्वष्ट स्वाज्ञाश्वयत स्वः स्वयति असिस्वत बहून्न बावयति
बहुयतीत्यन्ये सख्यिणं सखायति सेवा पूर्दकब्बालवैधिः श्रीमतीश्रियं तेवा अग्निश्रयत पयस्वनी पयस्वयति इष्टरिलो
पोन सदपवादस्य चुकः प्रवृत्तत्वात् स्थूलंस्थवयति दूरं दवयति कथं तर्हि दूरयत्यवनते विवस्वतीति दूरमतति अयतेवा
दूरातदूरानेकुर्वतील्यर्थः युवानंयवयति कनयति युवाल्पयो रितिवा कन् अतिकं नेदयति बाढं साधयति प्रश
स्यं प्रशस्ययति इष्ठस्येड्यो न उपसर्गस्य घञ्यमनुष्ये बहुलं इति दीर्घः प्रियं प्राययति स्वारं स्वापयति स्फुरं स्फारय
ति स्फुरं स्फापयति उरं वरयति वारयति बहुलं बंहयति गुरुं गरयति तृप्रं त्रपयति दीर्घं द्राघयति वृंदारकं वृंदयति इति नामधा
तुप्रक्रिया कंड्वादिभ्यो यक् एभ्यो धातुभ्यो नित्यं यक् स्यात् स्वार्थे धातुत्वात् किं प्रातिपदिकेभ्यो मा भूत् द्विधा हि कंड्वा
दयः धातवः प्रातिपदिकानि च कंडूञ् गात्रविघर्षणे कंडूयति कंडूयते मंतु अपराधे रोषे इत्येके मंतूयति वेडस्काति
तमाद् मन्तूयते वल्गु पूजामाधुर्ययोः वल्गूयति असु उपतापे असू असूञ् इत्येके असूयति असूयति असूयते ले
ट् लोट् धौर्त्ये पूर्वभावे स्वप्ने च दीप्तावित्येके लेट्यति लोट्यति लेटि ला लेला दीप्तौ इरस् इरज् इरञ् ईर्ष्यायां इरस्य
ति इरज्यति इलिवेतिदीर्घः ईर्ष्यति ईर्ष्यते उषस् प्रभातीभावे वेद धौर्त्ये स्वप्ने च मेधा आशुग्रहणे मेधायति कुषुभ क्षेपे
कुषुभ्यति मगध परिवेष्टने नीचदास्य इत्यन्ये तंतस् पंपस् दुःखे सुख दुःख तत्क्रियायां सुख्यति दुःख्यति सुख्यं

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ले

:खेवात्तुत्सवतीत्यर्थः सपरप्रजायां अररआरा कर्मणि लिषडू खिकिम्मायां लिखाडूसेवायां इन्धु धन्नारधारणे चरणवरण
गतौ खुरण वोर्द्धे त्ररण ब्रवणायां क्षुरण धारणपोषणयोः गज दवाकस्खलने एला केला खेला विलासे इत्यन्ये खेला स्वल
नेच अदनोयमित्यन्ये लेखयति लिट अत्यक्ष मनयोः लिखति लाइडीवने हणीअरोषणे लज्जायां च महीड़ पूजायां म
हीयते पूजां लभते इत्यर्थः रेखा श्लाघासादनयोः इवस्पर्शितापपरिवलनयोः लिरम्ब अवर्द्धे अगदनारोगत्वे उरस्व
लार्थः उरस्यति बलवान्भवतीत्यर्थः तरणगतौ पयस्प्रसृतौ संस्तूयस्व प्रस्तवनतावे अवरसंवरस्तरणे आकृतिगणो
यं इति कंन्नादिः कंडू यतेः सन्नसन्यङोरिति प्रथमेकाचोद्वित्वे प्राप्ते कन्ड्वादेस्तृतीयस्येति वाच्य कं ड्र यियिषते कण्डूता
स्य यणि हे नाम धातुश्च आद्यानां त्र याणां अन्यतमस्य द्वित्वमित्यर्थः अत्रादेस्तादितरस्य पुपुत्रियिषति पुत्रीयियिषति
पुत्रीयियिषति अशिश्वीयिषति अश्वीयियिषति नदराणां संयुक्तानां अचः परस्य वा द्वित्वनिषेधः इंडीयितेसन् डी
राः इंदिद्राः ईयानन्तरस्य द्वित्वं इं दिद्रीयिषति इंद्रीयियिषति चिचं ड्रीयियिषति चंदिद्रीयियिषति चंड्रीयियिषति प्र
यमाख्याते माच कार्यं च रयितेवेद्धतिपिपुत्रीयिषति पापिपुत्रीयिषति उकंविवारयिषति वारिरयिषति वारयियिषति बा
दृ मिसीधयिषति इत्यादि रूपत्रयं प्रत्येनास्ति यङ् सन् एयतासन् बोभूयिषति यङ् णिच्सनंताभिभू बोभूयियिषति
इत्यादि प्रत्ययमालेति अनुदात्तङित आत्मनेपदं आस्ते शेते नाव कर्मणि वर्त्तते अनुवर्त्तते कर्तरि कर्मव्यतिहारे ५७
क्रियाविनिमये द्योकर्तरि आत्मनेपदं स्यात् व्यतिलुनीते अन्यस्य योग्यं लवनं करोतीत्यर्थः श्नसोरल्लोपः व्यतिस्ते
व्यतिषाते व्यतिषते तासस्त्योरिति सलोपः व्यतिसे धिच व्यतिध्वे हएति व्यतिहे व्यत्यसे व्यतिराते न व्यतिनाते उव्यति
वते नगतिहिंसार्थेभ्यः व्यतिगच्छंति व्यतिघ्नंति प्रतिषेधे हसादीनामुपसंख्यानं हसादयोदसप्रकाराःत्राह क्रियाः व्यति

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

हसति व्यतिहसति व्यतिहरते भारमित्यर्थः संप्रहरंते राजानः इतरेतरान्योन्योपपदाच्च परस्परोपपदाच्चेति वक्तव्यं इतरेतरस्या
न्योन्यस्य परस्परस्य वा व्यतिलुनंति नेर्विशः निविशते परिव्यवेभ्यः क्रियः अकर्त्रभिप्रायार्थमिदं परिक्रीणीते विप
राभ्यां जेः विजयते पराजयते आङो दोनास्यविहरणे आङ् दर्वाद्ददातेर्मुखविकसनादन्यत्रार्थे वर्तमानादात्मनेप
दं स्यात् विद्यामादत्ते अनास्यविहरणे किं मुखं व्याददाति आस्यग्रहणमविवक्षितं विपादिकां व्याददाति पदातिः पा
दस्फोटो विपादिका नदीकूलं व्याददाति परांगकर्मकान्न निषेधः व्याददाति पिपीलिकाः पतंगस्य मुखं क्रीङोऽनुसं
परिभ्यश्च वा दाङ् अनुक्रीणते संक्रीणते परिक्रीणते आक्रीणते अनोः कर्मप्रवचनीयान्न उपसर्गेण समासो हचवा
त्र माणवकमनुक्रीणाति तेन सहेत्यर्थः द्वितीयार्थं इत्यनोः कर्मप्रवचनीयत्वं समोऽकूजने संक्रीणते कूजने तु क्री
णाति चक्रं आगमेः क्षमायां ण्यंतस्येदं ग्रहणं आगमस्व तावत् आमा त्वरिष्ठा इत्यर्थः शिक्षेर्जिज्ञासायां धनुषि शि
क्षते धनुर्विषये ज्ञाने शक्नोति वित्तमिव्यतीत्यर्थः आशिषि नाथः आशिष्येव नियमार्थं वार्तिकमित्यर्थ कं सर्पिषो ना
थते सर्पिर्मेस्यादिति आशास्ते इत्यर्थः कथं नाथसे किमु पतिं नच्छलामिति नाथसे इति पाठो हरतेर्गतताच्छील्ये
गतप्रकारः पैतृकं मश्वा अनुहरंते मातृकं गावः पितुर्मातुश्चागतप्रकारं सततं परिशीलयंतीत्यर्थः ताच्छील्ये किं
मातुरनुहरति किरति किरतेर्हर्षजीविकाकुलायकरणेषु वाच्यं हर्षादयो विषयाः तत्र हर्षो विक्षेपस्य कारणं
इतरे फले अपाच्चतुष्पाच्छकुनिष्वालेखने अपाकिरतेः सुट् स्यात् कुसुमपि हर्षादिष्वेव वक्तव्यः अपस्किरते वृषो हृष्ट
:कुक्कुटो भक्षार्थी श्वा आश्रयार्थी च हर्षादिष्विति किं अपकिरति कुसुमं इहतु सुटो न हर्षादिमात्रविवक्षायां अपकिरत
ङ् प्राप्तस्तथापि सुमनसा वेनयतेइत्याङः गजोऽपकिरति आदि नुटश्चौ: आनुते आटङ्कति नापदपाठे न आक्रोशा धि

सं×

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

स्वरितेतः अकर्त्रभिप्रायेपि फले ञापयद्रूपे आत्मनेपदं वक्तव्यमित्यर्थः कन्या छात्रायापते समवप्रविभ्यः स्थः संतिष्ठते
स्थाघ्वोरिच्च समस्थित समस्थिषातां समस्थिषत अवतिष्ठते आङः प्रतिज्ञायामुपसंख्यानं त्राक्षं नित्यमातिष्ठते नि
त्यत्वेन प्रतिजानीत इत्यर्थः प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्च गोपी कृष्णाय तिष्ठते आत्मायप्रकाशयतीत्यर्थः संशय्य क
र्णादिषु तिष्ठते यः कर्णादीन् निर्णेतृत्वेनाश्रयतीत्यर्थः उदोनूर्द्ध्वकर्मणि मुक्तावुत्तिष्ठते अनूर्द्ध्वे किं पीठादुत्तिष्ठति ई
हायामेव नेह ग्रामाच्छतमुत्तिष्ठति उपान्मंत्रकरणे आग्नेय्याग्नीध्रमुपतिष्ठते मंत्रकरणे किं भर्तारमुपतिष्ठति यौवनेन
उपाद्देवपूजासंगतिकरणमित्रकरणपथिष्विति वाच्यं आदित्यमुपतिष्ठते कथं तर्हि स्तुत्यं स्तुतिभिरर्थ्याभिरुपत
स्थे सरस्वतीति देवतात्वारोपात् नृपस्य देवतात्वात् गंगा यमुनामुपतिष्ठते उपश्लेषयतीत्यर्थः रथिकानुपतिष्ठते मित्री
करोतीत्यर्थः पंथाः स्रुघ्नमुपतिष्ठते प्राप्नोतीत्यर्थः वा लिप्सायामिति वक्तव्यं भिक्षुकः प्रभुमुपतिष्ठते उपतिष्ठति
वा लिप्सयोपगच्छतीत्यर्थः अकर्मकाच्च उपतिष्ठते अकर्मकादात्मनेपदं स्यात् भोजनकाले उपतिष्ठते सन्निहितो भ
वतीत्यर्थः उद्विभ्यां तपः अकर्मकादित्येव उत्तपते वितपते दीप्यत इत्यर्थः स्वांगकर्मकाच्चेति वक्तव्यं स्वमंगं स्वांगं न
तु अद्रव्यमिति परिभाषितं उत्तपते वितपते पाणिं नेह सुवर्णमुत्तपति संतापयति विलापयतीत्यर्थः चैत्रो मैत्रस्य पा
णिमुत्तपति संतापयतीत्यर्थः आङो यमहनः आयच्छते आहते अकर्मकात् स्वांगकर्मकादित्येव नेह परस्य शिर आह ५१
ति कथं तर्हि आजघ्ने विषमविलोचनस्य वक्षः इति भारविः आहध्वमा रघूत्तमम् इति भट्टिश्च प्रमाद एवायमिति भागवृ
त्तिः प्राप्येत्यध्याहारो वा त्वस्रोपेयवमो इति उत्येवं तं विनैव तदर्थावगतिर्ध्वत्व ठिप्रयत्वं नेत्तु मित्यादित्तुमुक्तध्यारो
वा समीपमित्येति वा आत्मनेपदेष्वन्यतरस्यां वधादेशो वा लुङि आवधिष्ट आवधिषातां हनः सिच् किंत्स्यात् आह

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

नासिकलोपः आहत आहसातां आहसत यमो गंधने सिच् कित् स्यात् गंधनं सूचनं परदोषाविष्करणं उदायत गंधने किं
उदायंस्त पादं आकृष्टवानित्यर्थः समो गम्यृच्छिभ्यां अकर्मकाभ्यामित्येव संगच्छते वा गमः गमः परो [illegible]दी लिङ् सिचौ +कला+
वा कितौ स्तः संगसीष्ट संगंसीष्ट समगत समगंस्त समृच्छिष्यते अकर्मकाभ्यां किं ग्रामं संगच्छति विदिप्रच्छिस्वरतीनां
मुपसंख्यानं वेत्तेरेव ग्रहणं संवित्ते संविदाते विदा वित्ते विभाषा वेत्तेः परस्य झादेशस्य रुडागमो वा स्यात् संविदते संविद्रते
संपृच्छते संस्वरते अर्तिश्रुदृशिभ्यश्चेति वक्तव्यं अर्तीति विधयोर्ग्रहणं अर्दुधौ तु इयर्तेरेवेत्येके मा समृत मा समृषा
तां मा समृषत विसमार्त्त समार्षातां समार्षत लिङ्स्यादेः इयर्तेस्तु मा समरत मा समरेतां मा समरंतेति समारत स
मारेतां समारंतेति वा संशृणुते संपश्यते अकर्मकादित्येव अन्तपवरं शृणोसि तिद्युरापि संशृणुमहे इति मुरारिप्रयोगः
प्रामादिकः स्यात् अध्याहारो वा इति कश्चन वश्चन इति अथास्मिन्नकर्मकाधिकारे हसिगम्यादीनां कथमकर्मकेति
चेत् शृणु धातोरर्थांतरे वृत्तेर्धात्वर्थेनोपसंग्रहात् प्रसिद्धेरविवक्षातः कर्मणोकर्मिका क्रिया वहति भारं नदी वह
ति स्यंदते जीवति म्रियते प्रसिद्धेर्यथा मेघो वर्षति कर्मणो विवक्षातो यथा हितान्नयः संशृणुते स किं प्रभुः उपस
र्गादस्यत्यूह्योर्वेति वाच्यं अकर्मकादिति निवृत्तं वेधं निरस्यति निरस्यते समूहति समूहते उपसर्गाद्ध्रस्व ऊहतेर्या
दौ क्ङिति ह्रस्वस्समुह्यात् अभिसमुह्य निसमुपविभ्यो ह्वः निह्वयते स्पर्धायामाङः कृष्णश्चाणूरमाह्वयते स्पर्धायां किं
पुत्रमाह्वयति गंधनावक्षेपसेवनसाहसिक्यप्रतियत्नप्रकथनोपयोगेषु कृञः गंधनं हिंसा उत्कुरुते सूचयतीत्य
र्थः सूचनं हि प्राणवियोगानुकूलत्वाद्धिंसैव अवक्षेपणं भर्त्सनं श्येनो वर्त्तिकामुदाकुरुते भर्त्सयतीत्यर्थः हरि
मुपकुरुते परदारान्प्रकुरुते तेषु सहसा प्रवर्त्तत इत्यर्थः एधोदकस्योपस्कुरुते गुणमाधत्ते गाथाः प्रकुरुते

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

प्रकः प्रयतते ज्ञातं प्रक्रमते धर्मार्थं विनिश्चिक्ये एषु किं कर्तृ करोति अर्थः प्रसहने प्रसहनं क्रमा अभिनिवेश पदमर्षणे
अभिनिवेशे तिपावात् शास्त्रमधिक्रमते क्रमतेः इत्यर्थः अभिनिवेश। इतिवा वेः शब्दकर्मणः स्वरान् विकुरुते उच्चारय
तीत्यर्थः शब्दकर्मणः किं चित्तं विकरोति कामः अकर्मकाच्च वेः कृञ इत्येव छात्रा विकुर्वते विकारं लभंते समानतोक्ते
ज्ञानाचार्यकरणज्ञानभृतिविगणनव्ययेषु नियः अत्रो अंडानं ज्ञानविगणनव्ययाः कर्मतेवांत्याः इत्येवं श्योगोपाध
यः नयाद् शास्त्रे नयते शास्त्रार्थं सिद्धांतं प्रापयतीत्यर्थः तेन च शिष्यसंमाननेन फलितं उत्संजने उदाहरणं दंड
मुन्नयते उत्क्षिपतीत्यर्थः माणवकमुपनयते विधिना आत्मसमीपं प्रापयतीत्यर्थः उपनयनं ह वेकेन अध्यापनेन उपने
तरि आचार्यं करोति ज्ञानं तत्त्वं नयते निश्चिनोतीत्यर्थः कर्मकरानुपनयते सद्भिदानेन स्वसमीपं प्रापयतीत्यर्थः विग
णने करादिं निर्यातने करं नयते राजदेयं भागं परिशोधयतीत्यर्थः शतं विनयते धर्मार्थं विनियुंक्ते इत्यर्थः कर्तृस्थे च
शरीरे कर्मणि नियः कर्तृस्थे कर्मणि यदात्मनेपदं प्राप्तं तच्छरीरावयवविलिष्टे एव स्यात् सः वे शारीरशब्देन च तदवयवो लक्ष्य
ते क्रोधं विनयते अपगमयति तत्फलस्य चित्तप्रसादस्य कर्तृगत्वात् शरीरेत्किं नेत्यस्यार्थं सिद्धं नियमार्थमिदं तेनेह न गडुं
विनयति विगणत्यनयं तिपोक्तपमिति कर्तृगामित्वाविवक्षायां तु विनयति वृत्तिसर्गतायनेषु क्रमः वृत्तिरप्रतिबंधः
ऋ विक्रमते बुद्धिर्न प्रतिहन्यत इत्यर्थः सर्ग उत्साहः अध्ययनाय क्रमते उत्सहते क्रमंते स्मिन् शास्त्राणि स्फीतानि भव
तीत्यर्थः उपपराभ्याम् वृत्त्यादिष्वाभ्यामेव क्रमेन तूपसर्गांतरपूर्वात् उपक्रमते पराक्रमते नेह संक्रामति आङ उद्गमने
आक्रमते सूर्यः उदयतीत्यर्थः ज्योतिरुद्गमने इति वाच्यं नेह आक्रमति धूमो हर्म्यतलात् वेः पादविहरणे साधु विक्र
मते वाजी पादविहरणे किं संक्रामति संधिः द्विधा भवति स्फुटतीत्यर्थः प्रोपाभ्यां समर्थाभ्याम् समर्थौ तुल्यार्थौ नाकं व्यादि

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

चास्य रूपं चारंते अनयोस्तु त्यार्थता प्रक्रमते उपक्रमते समर्थास्यात् किं प्रक्रामति गच्छतीत्यर्थः उपक्रामति गच्छतीत्यर्थ
: अनुपसर्गाद्वा क्रामते क्रमते अप्राप्तविभाषेयं वृत्त्यादौ तु नित्यमेव अपह्नवे ज्ञः शतमपजानीते अपलपतीत्यर्थः अक
र्मकाच्च सर्पिषो जानाति सर्पिषा उपायेन प्रवर्त्तत इत्यर्थः संप्रतिभ्यामनाध्याने शतं संजानीते अवेक्षत इत्यर्थः शतं प्रति
जानीते अंगीकरोतीत्यर्थः अनाध्यान इति योगो विभज्यते तस्मात् सम्प्रत्यवाच्चाकर्मकाद्वेति प्राप्तिरपि वार्यते मातरं मातुर्वा
संजानाति कर्मणः शेषत्वविवक्षायां षष्ठी भासनोपसंभाषाज्ञानयत्नविमत्युपमन्त्रणेषु वदः उपसंभाषोपमन्त्रणे
धातोर्वाच्ये इतरे प्रयोगोपाधयः शास्त्रे वदते भासमानो ब्रवीतीत्यर्थः उपसंभाषा सान्त्वनं भृत्यानुपवदते सान्त्वय
तीत्यर्थः ज्ञाने शास्त्रे वदते यत्ने क्षेत्रे वदते विमतौ विवदन्ते उपमन्त्रणं रहसि उपवदते पार्थयत इत्यर्थः व्यक्तवाचां
समुच्चारणे मनुष्यादीनां सह उच्चारणे वदेरात्मनेपदं स्यात् संप्रवदन्ते ब्राह्मणाः नेह संप्रवदन्ते खगाः अनोरकर्मका
त् व्यक्तवाग्विषयादनुपूर्वादकर्मकात्तु वदेरात्मनेपदं स्यात् अनुवदते कठः कलापस्य अकर्मकात् किं उक्तमनु
वदति व्यक्तमनुवदति व्यक्तवाचां किं अनुवदति वीणा: विभाषा विप्रलापे विरुद्धोक्तिरूपे व्यक्तवाचां समुच्चारणे
उक्ते वा स्यात् विप्रवदन्ते विप्रवदन्ति वा वैद्याः अवाद्ग्रः अवगिरते गृणातेस्तु अवगृणाति नेत्येवेति लाघवं समः
प्रतिज्ञाने शब्दं नित्यं संगिरते प्रतिजानीत इत्यर्थः प्रतिज्ञाने किं ग्रासं उदश्चरः सकर्मकात् धर्ममुच्चरते उल्लंघ्य गच्छ
तीत्यर्थः सकर्मकात् किं बाष्पमुच्चरति उपरिष्टाद्गच्छतीत्यर्थः समस्तृतीयायुक्तात् रथेन संचरते दाणश्च सा चेच्चतुर्थ्य
र्थे संप्रदाने तृतीया चेत् ननु कथं स्यात् तृतीया चेच्चतुर्थ्यर्थे दास्या संयच्छते पूर्वसूत्रेण सम इति षष्ठी तेन स्तत्र
दृश्यमिदं व्यवस्थिते विप्रवर्त्तते रथेन समुपाचरते दास्या संप्रयच्छते उपाद्यमः स्वकरणे स्वकरणं स्वीकारः भार्यामुप

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

यद्वत्ते विनाशोपशमने क्षमः स्मिङ् किं च स्यात् विवादे रामः सीतापुत्रपाश्चत्‌ तयाप्तं स्ववाउदवोढे त्यर्थः गोधनो गेतुपय
मेत्व पूर्ववत्प्रतिषेधान्नित्यं किंतु ज्ञाश्रुस्मृदृशां सनः सनंतानामेषां प्राग्वत् धर्मं जिज्ञासते शुश्रूषते सुस्मूर्षते दि
दृक्षते नानोर्ज्ञः पुत्रमनुजिज्ञासति पूर्वस्य त्वस्यैवायं निषेधः अनंतरस्येति न्यायात् तेनेह न सप्रतिषेधः अनुजिज्ञास
ते स प्रतिषेधस्तु जिज्ञासतेत्यर्थः पूर्ववत्सनः इति तङ् अकर्मकाच्चेति केवलादिष्यते प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः आभ्यामनं
ताच्छ्रुवस्तङ् न स्यात् प्रतिशुश्रूषति आशुश्रूषति कर्मप्रवचनीयात्स्यादेव देवदत्तं प्रतिशुश्रूषते शदेः शितः म्रिय
तेर्लुङ्लिङोश्चेति व्याख्यातं पूर्ववत्सनः सनः पूर्वो यो धातुस्तेन तुल्यं सनंतादप्यात्मनेपदं स्यात् एदिधिषते जिगी
षते निविविक्षते पूर्ववत् किं बुभूषति ज्ञादेरित्यादिसूत्रबद्धे सनो नेत्यनुवृत्त्या वा व्याख्येनेदं व्याख्येयं तेनेह न जि
ज्ञासति शुश्रूषति आम्प्रत्ययवत्कृञोऽनुप्रयोगस्य एधांचक्रे प्रोपाभ्यां युजेरयज्ञपात्रेषु प्रयुङ्क्ते उपयुङ्क्ते स्वराद्य
न्तोपसर्गादिति वक्तव्यं उद्युङ्क्ते नियुङ्क्ते अयज्ञपात्रेषु किं द्वंद्वं यज्ञपात्राणि प्रयुनक्ति समः क्ष्णुवः संक्ष्णुते शस्त्रं भु
जोऽनवने ओदनं भुङ्क्ते अत्यवहरतीत्यर्थः बुभुजे पृथिवीपालः पृथिवीमेव केवलां भुजाऽनेऽडः सवशातानि भुङ्क्ते इह तु
पालनेऽभुङ्क्तेत्यर्थः अनवने किं महीं भुनक्ति णेरणौ यत्कर्म णौ चेत्स कर्तानाध्याने ण्यंतादात्मनेपदं स्यात् अणौ या
क्रिया सैव चेण्ण्यंतेनोच्यते अणौ अकर्मकारकं स चेल्लोकः कर्ता स्यात् अनाध्याने णिचश्चेति सिद्धे कर्त्रभिप्रायार्थमि ५२
दं कर्त्रभिप्रायेऽपि विलापोपपदेनेति विकल्पः णावकर्मकादिति परस्मैपदं च परत्वात्प्राप्तं पूर्वविप्रतिषेधेनेदमेव
ष्यते कर्तृस्थभावकाः कर्तृस्थ किं आरोहोदाहरणं न्यायादि पश्यंति भवं भक्ताः चाक्षुषज्ञाने विषयीकुर्वंतीत्यर्थः प्र
रणो ज्ञात्वा पश्यंति भवः विषयो भवतीत्यर्थः ततो हेतुमण्णिच् दर्शयंति भवं भक्ताः प्रदर्शनीत्यर्थः पुनर्णिचि स्यादि

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

वृक्षाणां दर्शयते तवः प्रथमहृतीयस्योर्द्वितीयवत्तुर्यो ध्रुवतुल्योर्थः न च तृतीयककारकाद्वद् क्रियासाम्येपि कर्मणोक
र्मकारकस्य लोकदृष्टत्वाभावात् चतुर्थ्यां तु तद् द्वितीयस्मादाद्य क्रियासाम्यात् प्रथमाद्योः कर्मणो न तव्यस्य हकदृष्टत्वाद् ए
फ॰ वं आरोहयते हस्तीत्युदाहरणं आरोहंति हस्तिनं हस्तिपकाः व्यापारयंतीत्यर्थः तत आरोहंति हस्ती न्यग्भवतीत्यर्थः
ततो णिच् आरोहयंति आरोहतीत्यर्थः तत आरोहयते न्यग्भवतीत्यर्थः यद्वा पत्रपतिम् आरोहंतीति प्रायस्त्व न त्वं कर्म
ण एव हेतुत्वारोपात् णिच् दर्शयंति तवः आरोहयंति हस्ती पत्रपत आरोहंतस्य प्रेरयतीत्यर्थः ततो णिङ्यां तस्यक
तिर्त्वारोपात्त्वाद्भावोर्द्वयोरपि प्रेरणयोस्त्यागे दर्शयते आरोहयते इत्युदाहरणं अर्थस्तु प्राग्वत् अस्मिन्पक्षे द्वितीयक
कारकान्वद् समानक्रियात्वात् णिङर्थस्याधिक्यत्वात् अना ध्याने किं स्मरति वनगुल्मं कोकिलः स्मरयति वनगु
ल्मः उत्कंठापूर्वक स्मृतेर्विषयो भवतीत्यर्थः तीरस्याहेतुत्वे व्याख्याते गृध्रिवंचोः प्रलंभने प्रतारणे र्थे णिचेताप्या प्रा
यत् माणवकं गर्धयते वंचयते वा प्रलंभने किं श्वानं गर्धयति अभिकांक्षामस्योत्पादयतीत्यर्थः अहिं वंचयति
वर्जयतीत्यर्थः णिचः समानकर्तृकात्कर्मणोस्य व्याख्यातं मिथ्योपपदात्कृञोभ्यासे ण्यन्तस्यैव पदं मिथ्याकार
यते स्वरादि दुष्टमसकृदुच्चारयतीत्यर्थः मिथ्योपपदात् किं पदं सुष्ठुकारयति अभ्यासे किं सकृत्पदं मिथ्याकारय
ति स्वरितञितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले यजते सुनुते कर्त्रभिप्राये किं ऋत्विजो यजंति सुन्वंति अपाद्वदः न्यायमपव
दते कर्त्रभिप्रायस्यैव अपवदति ण्यंतस्य कारयते समुदाङ्भ्यो यमोऽग्रंथे अग्रंथ इति ब्रीहीन्संयच्छते नारमु
द्यच्छते वस्त्रमायच्छते अग्रंथे किं उद्यच्छति वेदं [illegible] धिगंतुमुद्यमं करोतीत्यर्थः कर्त्रभिप्रायस्यैव अनुपसर्गाज्ज्ञः गां
जानीते अनुपसर्गात् किं स्वर्गलोकं न प्रजानाति कथं तर्हि सिद्धिः इत्यन्वयः सर्वमवाक्षुण्णोवते नतो भुवयङ्गे गमने स्मृत

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

स्यति कर्मणि लिट् चपेरोति विपरिणामः विनाशोपपदेन व्यतीक्षमाने स्वरितञितः इत्यादियत्नस्यात्मनेपदविहितं
तत्सामीप्याद्वरितेन पदेन क्रियाफलस्य कर्त्रभिप्रेये द्योत्यते वा स्यात् स्वयं इं यजति यजते वा स्वं कटं करोति कुरुते
वा स्वं पुत्रमपवदत्यपवदते वा स्वं यज्ञं कारयति कारयते वा स्वं व्रीहिं संयच्छति संयच्छते स्वां गां जानाति जानीते वा
इत्यात्मनेपदं शेषात्कर्तरि परस्मैपदं अति अनुपराभ्यां कृञः कर्तृगेपि फले गंधनादौ च परस्मैपदार्थमिदं अनु
करोति कर्तर्येव नाव कर्मणो मास्तु न चैवमपि कर्मकर्तरि प्रसंगः कार्यातिदेशात्स्यमुख्यत्वात् तत्र कर्मवत्कर्म
णेत्यात्मनेपदेन परेणास्य बाधात् शास्त्रातिदेशपक्षे तु कर्तरि कर्मत्वतः शेषादित्यतः स्वकर्तर्यग्रहणमनुवृ
त्य कर्तैव यः कर्ता न तु कर्मकर्तेति व्याख्येयं अभिप्रत्यतिभ्यः क्षिपः क्षिप प्रेरणे स्वरितत्वात् अभिक्षिपति प्राद्वह
: प्रवहति परेर्मृषः परिमृष्यति शेषादिकसूत्रे परिमृषीति इहपरेरिति योगविभागोपचरितरुपीति केचित् व्याङ्‌प
रिभ्यो रमः विरमति उपाच्च यज्ञदत्तमुपरमति उपरमयतीत्यर्थः अन्तर्भावितण्यर्थोऽयं विनाशाकर्मकात् उपाद्रमे
रकर्मकात् परस्मैपदं वा स्यात् उपरमति उपरमते वा निवर्तते इत्यर्थः बुधयुधनशजनेङ्‌प्रुद्रुस्रुभ्यो णेः एभ्यो
ण्यन्तेभ्यः परस्मैपदं स्यात् णिचश्चेत्यस्यापवादः बोधयति पद्मं बोधयति काष्ठानि नाशयति इङः स्वर्गं जनयति सुखं अ
ध्यापयति शास्त्रमित्यर्थः द्रावयति विलापयतीत्यर्थः प्रावयति प्रापयतीत्यर्थः निगरणचलनार्थेभ्यश्च निगारयति
आशयति चोदयति चलयति कंपयति अदेः प्रतिषेधः आदयते देवदत्तेन गां विबुद्धीति कर्मत्वे आदिखाद्योर्नेति प
तिषिद्धं निगरणचलनेति सूत्रेण प्राप्तस्यास्य निषेधः शेषादिति कर्तरि प्राप्तेऽप्युपरस्मैपदं स्यादेव आदयति त्वन्ये बहुना
अणावकर्मकाच्चित्तवत्कर्तृकात् ण्यन्तात्परस्मैपदं स्यात् शेते कृष्णः तं गोपी शाययतीत्यादि स्यात् समाङ्‌ समप ५४

रिभुदक्षचिन्त्तिवदवसः एभ्योऽप्येते स्युः परस्मैपदं न पिबतिनिगरणार्थः इतरे चित्तवत्कर्तृकाकर्मकाः स्तुतिश्चलनार्थाः
पि तेन सस्त्र्यहश्लेनप्राप्तिः पाययते दमयते आयामयते आयासयते परिमोहयते रोचयते नर्तयते वादयते वास
यते धेट उपसंख्यानं धापयेते शिशुमेकं समीची अकर्त्रभिप्राये त्रैघादिति परस्मैपदं स्यादेव वमानं पाययति पयः
दमयंतीकमनीयतामदं निर्ह्रावासयति वाक्यार्थः लोहितायति लोहितायते डुश्मो खुडि अकन्तस्व अश्रो तिष्टः
वृद्भ्यः स्यसनोः वर्त्स्यति वर्तिष्यते विवृत्सति विवर्तिषते लुटि च क्लृपः कल्प्तासि कल्पितासे कल्प्स्यति कल्पिष्य
ते कल्प्स्यते चिकल्पिषते चिकॢप्सति चिक्लृप्सते समाप्तं परस्मैपदव्यवस्था भावकर्मणोः लङादयः भावकर्मणोरिति लङ्
सार्वधातुके यक् धातोर्यक् प्रत्ययः स्यात् भावकर्मवाचिनि सार्वधातुके परे भावो भावना उत्पादना क्रिया सा च धा
तुनैव सकलधातुवाच्या भावार्थकलकारेणानुद्यते युष्मदस्मद्भ्यां सामानाधिकरण्याभावात् प्रथमपुरुषः तिङ्वा
च्यभावनायाश्च असत्त्वरूपत्वेन द्वित्वाद्यप्रतीतेर्न द्विवचनादि किं त्वेकवचनमेव तस्यौत्सर्गिकत्वेन संख्यानपेक्षत्वा
त् अनभिहितेकर्तरी तृतीया त्वया मया अन्यैश्च भूयते बभूवे सीयुट् तासिषु भावकर्मणोरुपदेऽजन्तग्रहद-
शां वा चिण्वदिट् च उपदेशे योऽच् तदन्तानां हनादीनां च चिणीवाङ्गकार्यं वा स्यात् स्यादिषु परेषु भावकर्मणोर्गम्यमानयोः स्या
दीनामिडागमश्च अचस्मिन् चिण्वद्भावपक्षे नियोगमिट् चात् तद्भावेन इडभावार्थधातुकस्येत्यधिकृत्य सीयुडादिविषय एव भवत
ऐषां सकलनिवारात् चिण्वद्भावाद्वृद्धिः भाविता भविता भाविष्यते भविष्यते भूयतां अभूयत भाविषीष्ट भवि
षीष्ट चिण् भावकर्मणोः भूः चिण् स्यात् भावकर्मवाचिनि तशब्दे परे अभावि अभाविष्यत अभविष्यत तिङो कृत्या कर्मणि
न द्वितीया अनुभूयते आनन्दश्चैत्रेण त्वया मया वा अनुभूयेते अनुभूयन्ते त्वमनुभूयसे अहमनुभूये अन्वभावि

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

अस्नाविषातां णेर्लोपः स्नाव्यते स्नावयांचक्रे स्नावयांबभूवे स्नावयामासे इहतत्रापि स्याण्णिड्वद्भावेचकृते इएती
तिदृत्वेन तस्मिमाद्दवर्यादिस्वेरपिन्नास्तिदि इत्यादौ सार्वधातुके एवस्तिदिवत्प्रदेशिरित्याहुः स्नाविता स्नेविद्दिट् आमीयत्वेन
सिद्धत्वाल्लिलोपः पक्षे स्नावयिता स्नाविष्यते स्नावयिष्यते स्नाव्येत अस्नाव्यत स्नावेत स्नाविषीष्ट स्नावयिषीष्ट अस्नावि अ
स्नाविषातां अस्नावयिषातां तुष्टूष्यते तुष्टूषांचक्रे तुष्टूषिता तुष्टूषिष्यते बोभूयते यङ्लुगन्तात्तु बोभूयते बोभ
वांचक्रे बोभविता बोभाविता अक्कत्सार्वेति दीर्घः स्तूयते विष्णुः तुष्टुवे स्ताविता स्तोता स्ताविष्यते स्तोष्यते अस्तावि अ
स्ताविषातां अस्तोषातां गुणोर्तीति गुणः अर्यते स्मर्यते सस्मरे परत्वान्नित्यत्वाच्च गुणेरपरे कृतेऽहंनावा आराविषि उप
दिशायइत्यादेरत्र विधवद्विद्दिट् अरिता अर्ता स्मारिता स्मर्ता गुणोर्ती त्यत्र नित्यग्रहणानुवृत्तेः कृकर्वाल्लेद्गुणः संस्क्रि
यते अनिदितामिति लोपः स्रस्यते इदितस्तु नन्द्यते संप्रसारणं इज्यते अभङ् शिक्षि तिनाम्यते तनोतेर्यकि आ
कारान्तादेशो वा स्यात् तायते तन्यते जेविभाषा जायते जन्यते तपोनुतापेच तपस्तपःकर्मकस्यैवेति नि
येव अन्वतप्त पापेन पापकर्मैतेनास्य च लङ् च्लेः कर्मणि लुङ् चिणो भावकर्मणोः चिरखावीत्यर्थः कर्मण्यौ नीवे दीय
ते धीयते आदेच इत्यत्र शिति निविकर्मधारस्यादि संज्ञाकरणाकारादौ निषेधः एनाआदित्रिवाणावा तस्मिन्नावे इति
आतोयुक् चिण्कृतोः आदतानान्तुगागमः स्यात् चिणि णिति कृति च दायिता दाता दायिषीष्ट दासीष्ट अदायि ५५
अदायिषातां अदिषातां अधायिषातां अधिषातां असायिषातां अस्तासातां हन्यते अचिणलोरित्यके हनस्तोन दो
देवेपि तिकुत्वेन घानिता हन्ता घानिष्यते हनिष्यते आशीर्लिङि वधादेशस्याप्यवादलिप्तुवरोहणात्वः आर्द्धधातु
के सार्धातीति विक्षेप विहितत्वात् घानिषीष्ट पक्षे वधिषीष्ट अघानि अघानिषातां अहसातां पक्षेवधादेशः अव

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

धि अवधिषातां अघानिष्यत अहनिष्यत न च स्यादिषु चिण्वदित्यतिदेशाद्धादेशः स्यादिति वाच्यं अंगस्येत्यधिकार
दंगस्यैवातिदेशात् गृह्यते चिण्वदिटो न दीर्घत्वं प्रकृतस्य बलादिलक्षणस्यैवेटो ग्रहोलिटि इत्यनेन दीर्घविधानात्
ग्राहिता ग्रहीता ग्राहिष्यते ग्रहीष्यते ग्राहिषीष्ट अग्राहि अग्राहिषातां अग्रहीषातां हन्यते अदर्शि अदर्शिषातां अ
वः किं स्वादम अदर्शितां गिरते वृङ्डि इमित्यनुवर्तमाने अधिकं ज्ञातं तथा हि चिण्वदिटो दीर्घो नित्यके अगारिषु द्वितीयश्लिटि
वृतो वेतिवा दीर्घः अगरीषुः अगरिषुः एषां त्रयाणां लवृद्धे द्वित्वं ह्रस्वं चेति पञ्च विकल्पा इति ह्रस्वप्लुतवतिः लिङ् सिचो
रितिविकल्पादिडभावे उश्चेति किञ्च इद्वैरप्रत्यये हलि चेति दीर्घः इगः वीषुमिति निपत्य स्थैर्यं अगीर्षुः ह्रस्वमानो द्विवि
कल्पेऽस्मिन्नुक्ताः वलप्त्र्यास इसं कल्पने स्यादुक्तं संख्येति इडुदीर्घ चिणु द्विट् लवृद्धे द्वित्वं द्वित्रिकं तथा इत्यष्टनोवि
कल्पेन वस्तुस्थिरधिकं ज्ञातं देशम संयतात्कर्मणि लः लक्ष्ण लोपः शाम्यते मोदो हुकं देन चिण्वदुलो दीर्घान्यितरस्या चिण्वदे
ण मुखस्वल्लोमिताम्मुपधायादीर्घो वास्यात् प्रकृते मितां ह्रस्व एव नतु विकल्पितः णेता सोऽह्रस्वविकल्पा सिद्धः दीर्घविधे
णं वालोपोन स्थानिवदितिदीर्घः सिद्धाति ह्रस्वविधौतुस्थानिवत्त्वं दुर्वारं ताचेतु सर्वत्रासिद्धे न स्थानिवदित्यव ह्रस्यद्वि
वनसवर्णान्तस्वारदीर्घः इक्षुरः प्रत्याख्याताः णो चिति शाति परे निर्देशादितितदायाशः शामिता शमिता शामयिता
शामिष्यते शमयिष्यते अडं तासिचु शंशाम्यते शंशामिता शंशमिता शंशमयिता अडङ्लुगंताच्चिण्यप्येवं नाथ्यम
तेतु अडं तासिचु चिण्वदिटि दीर्घो नास्तीति विशेषः एवं तथा तावेशाम्यतेस्तु नित्यं नोदात्तोपदेशस्य मान्तस्यानाचमेः उप
धाया वृद्धिर्न स्यात् चिणि ञिति कृति च अदमि अशामि उदात्तोपदेशस्येति किं अगामि मांतस्येति किं अवादि अना
चमेः किं आचामि अंवमिकमिवमीनामिति वक्तव्यं चिणि आवादयदिति णिङ् सावे अकामि णिङ् णिचोरयोरेवं अवामि

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

सि०कौ बधहिंसायां हलंतः उनिवधोरितिनहद्धि अवधिजायोविविलिलिखिस्फकेनेगुणः अजागारितिके अणिनलोपावा
स्यात् अलाङि अनंङि विनाणविलसूजौः लतेर्लुमागमोवास्यात् अनंलि अलाति व्यवस्थितविकल्पोयं प्रादेशि
त्यंतुम्प्रालतिद्धिकर्मकाणांतुगौणेकर्मणिदुह्यादेः प्रधानेनीहृकृष्वहां बुद्धिभक्षार्थयोः तथा कर्मणोवलिकेश
या ब्रवीतु कर्माण्यन्येषां ण्यंतानांलादयोमताः गोर्दुह्यतेपयः अजाग्रामंनीयतेह्रियतेकृष्यते उह्यते बोध्यतेमा
णवकं धर्मः माणवकोधर्ममितिवा देवदत्तोग्रामंगम्यते अकर्मकाणांकालादिकर्मकाणांकर्मणिलावेवलङ्घ्यते
मासोमासेवाआस्यते देवदत्तेन णिडंतात्तुप्रयोज्येप्रत्ययः मासमास्यतेमाणवकः इतिभावकर्मप्रक्रिया य
दासौकार्यातिशयंद्योतयितुंकर्तृव्यापारोनविवक्ष्यते तदाकारकांतराण्यपिकर्तृसंज्ञांलभंते स्वव्यापारेस्वतंत्र
त्वात् तेनपूर्वंकरणत्वादिसत्वेपि संप्रतिकर्तृत्वात् कर्तरिलकारः साध्वसिश्छिनत्ति काष्ठानिपचंति स्थालीपचति क
र्मणस्तुकर्तृत्वविवक्षायांप्राक्सकर्मका अपिप्रायेणाकर्मकाः तेभ्योभावेकर्तरिचलकारः पच्यतेओदनेन भिद्यते
काष्ठेन कर्तरितु कर्मवत्कर्मणातुल्यक्रियः कर्मस्थयाक्रिययातुल्यक्रियः कर्ताकर्मवत्स्यात् कार्यातिदेशोयंतेन
यगात्मनेपदचिण्चिण्वदिटःस्युः कर्त्तरितिहितत्वात्सुघमा पच्यतेओदनः भिद्यतेकाष्ठं अपाचि अभेदि ननुभावे
लकारेकर्तुर्द्वितीयास्यात् अस्मादतिदेशाद्भवितिचेन्न लकारवाच्यएवकर्ताकर्मवत् लिङ्गाशिष्यङितिङिल्कारकाल
इत्यनुवृत्तेः भावेप्रत्ययेचकर्तृकारणानुपस्थितेः अतएवकृत्यक्तखलर्थाः कर्मकर्तरिनभवंति किंतुभावेएवभेत्त
व्यंकुसूलेन नत्वपविलिहीः कर्मस्थाक्रियाविक्लित्तिर्द्विधाभवनेनवसेवेदानींकर्तृस्था नतुतत्तुल्या सत्यं कर्मवत्कर्तृ ५६
भावस्थानेदोपाधिकंतत्सामानाधिकरण्यक्रियाभेदमाश्रित्यव्यवहारः कर्मणीतिकिं करणात्तुल्यक्रियेपूर्वेकिं राम०

साध्य सिरित्यादौ मा भूत् किंच कर्तृस्थक्रियेभ्यो मा भूत् गच्छति ग्रामः आरोहति हस्ती अधिगच्छति शास्त्रार्थः स्मरति ग्र
ह धातिव यत्र कर्मणि क्रियाकृतो विशेषो दृश्यते यथा पच्यमानेषु तण्डुलेषु यथा वा छिद्यमानेषु काष्ठेषु तत्र कर्मस्था क्रिया
नेतरत्र न हि पचिक्रियाकृतं तण्डुलक्लित्तिवत् गच्छतेः कृतं उपलभ्यते करोतिरुत्पादनार्थः उत्पत्तिश्च कर्मस्था तेन क
रिष्यते घटः स्वयमेवेत्यादि यत्नार्थत्वे तु नेतत्सिध्येत् ज्ञानेच्छादिवत् यत्नस्य कर्तृस्थत्वात् एतेन अनुव्यवस्यमाने द्वीतिव्या
ख्यातं कर्तृस्थत्वेन यगसावात् उपनिक्षेते लोपेवरूपसिद्धे ताच्छील्यादौ वक्ष्यमाणचानशा न च्छादा सनेपदे सकर्मकाणां
प्रतिषेधो वक्तव्यः अन्योन्यं स्पृशतः अन्योन्यमाश्लिष्यतः इहिपच्योर्बहुलं सकर्मकयोरितिवाच्यं न दुह्यते न मां पयः
छिनो यथा कर्मकर्तरि यक् चिणो न स्तः दुहेरनेन यक एव निषेधः चिण् तु विकल्पेनेष्यते अदुग्ध अदोहि वा गौः पच्यते अप
चि तथा कर्मकर्तरि चिण् स्त्रः कर्मकर्तरि अकर्तुर्विण्वास्यात् कर्मकर्तरि तिङि परे अकारि कटः स्वयमेव अदोहि पच्यते इत्यथ अ
ः कर्मकर्तरि अकारि तास्य चिण्वास्यात् कर्मकर्तरि तिङि परे अकारि कटः स्वयं अदोहि पक्ष्यते ओदनः
दुग्ध अधुक्षत उदुम्बराः फलं पच्यते सृजिलुण्ड्योः यंपरस्य अनयोः सकर्मकयोः कर्मवत्कर्मवत् यगपवाद
श्यन् वाच्य इत्यर्थः सृजेः श्रद्धोपपन्ने कर्तर्येव विधिरिति वाच्यं सृज्यते स्रजं भक्तः श्रद्धया निष्पादयतीत्यर्थः असर्जि ह
स्रग्निष्पद्यते इत्यर्थः युजेः अधोपपन्ने कर्तरि विधिरिति वाच्यं युज्यते ब्रह्मचारी योगं तथा कर्मकिरादिसन्ता वा न्यग्लुनेपादान् तथा वा चिण् किरादीनां सनन्तानां च यक् वेल
ङ्यते ब्रह्मचारी योगं यथा कर्मकिरादि सनन्तानां च तथा वा चिण् किरादीनां सनन्तानां च यक् वा
स्थि एव कृदन्तेन त्यर्थः अलंकुरुते कन्या अलमकृत अवकिरते हस्ती अवाकीष्ट गिरते अगीष्ट आद्रियते आदृ
त किरादिस्तदाद्यन्तर्गणः चिकीर्षते कटः अचिकीर्षिष्ट कटं ताकर्तृस्थत्वे पि करोति क्रियापेक्ष इह कर्मस्थक्रि
या त्वेन कथ्यः अस्मात्सूत्रेषु अवाकृत गोः कर्मकर्तरि त्वे अवरोधिगो गोष्ये न तपस्तपः कर्मकस्येव कर्तृकर्म
वस्मात् विध्यर्थमिद एवकारस्तु व्यापारे वैशेषिकस्त्वन्यस्तु सारिणः तप्यते तपस्तापसः अर्जयतीत्यर्थः तपोऽनुतापे च ते तिचिल्वि

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

सि०कौ० विधानं सिद्ध अतस्तस्य कर्मकर्तृत्वेति किं तत्र पतितसुवर्णं सुवर्णकारः नद्दृक्षनमोयक विणो प्रस्कते प्रास्था
विष्टप्रास्तो इत्नमतेदंभः अनेन अन्यानिवितण्याञ्चित्रिनमिः यक्विणोः प्रतिषेधे तुमलिश्रिद्भू न्नामुपसंख्यानं
कारयते अचीकरत उद्यते उदगीत्र्यस्यत श्चिण्वदिट् कारिष्यते उद्वायिष्यते भूते कर्म अवोचतनार हाड़ी
याःप वं तिलिं अपि ग्रिगिभूत्रामामानेपदे कर्मकाणामुपसंख्यानं प्रदुग्धे दुग्धति उस्नुवयतेगोः अतर्निविण्यर्थता
यां उस्नुवयते गां पुनः कर्तृत्वविवक्षायां उस्नुवयतेगोः उदप्युपुवत् यकविणोः प्रतिषेधहेडो अपि अग्निगोरादि वा
लिङ्गलावपक्वे यद्गुणं यद्यस्त्रियम् अधतिमेरवला देवदत्तः यद्यन्तयधः अयं विश्व अयते अत्र अपि इष्टक्या दिक दोस्न प्र
ष्ठीतेप्रष्ठीते स्वयमेव विकुर्वते सैन्धवाः वल्गन्तीत्यर्थः वेः कर्मणः कर्मकावेतितद् अतत्ताविण्यर्थस्य पुनः प्रवलात्या +उ१४+
ने विकुर्वते सैन्धवाः व्यकारिष्ट व्यकारिषातां व्यकारिषत व्यकृत व्यकृषातां व्यकृषत कृषिरंजोः प्राचांद्यानवत्पर
स्मैपदंच अनयोः कर्मकर्तर्ययक् किं तु श्यन्तु परस्मैपदं वा आत्मनेपदापवादः कृष्यति कृष्यते वा रज्यति रज्य
ते वस्त्रं स्वगविषये तु नास्य प्रवृत्तिः कोविवक्षितं रंजोस्त इति कर्मकर्तृप्रक्रिया अलिङ्गवचने लट्स्मे लिबोधद्धप
पदे तु नानद्यतने भूतो लट्स्यात् लङोपवादः स्मरसि कृष्णगोकुले वत्स्यामः एवं बुध्यसे चेतसे इत्यादियोगा पि
नेषामपि प्रकरणादिवशेन स्मृतेः प्रवृत्तिसत्त्वात् नयदि सद्योगे उक्तं न अलिङ्गानाभिज्ञा सवदनेत्युक्ते दि वि ५७
लाषाभाकांक्षे उक्तविषये लृङ्वास्यात् लक्ष्यलक्षणभावेन साकांक्षत्वे चान्दर्थः स्मरसि कृष्णगोकुले वत्स्यामः
तत्र गाश्चारयिष्यामः वासो लक्षणं चारणं लक्ष्यं पक्षे लङ् यद्यद्योगे पिन यदा तिवाधिन्वा परत्वाद्विकल्पः परोक्षे
लिट् चकार उत्तमपुरुषे चित्तविक्षेपादिना पारोक्ष्यं सुप्तोहं किल विललाप बहु जगद्धुर्जभूत्वास्यमकालकिला

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

हं अत्यंतापह्नवे लिड्वक्तव्यः कलिंगेष्वस्थाः नाहं कलिंगान्जगाम हशश्वतोर्लङ् अनयोरुपपदयोर्लिड्विषये
लङ् स्यात् चाल्लिट् इति हाकरोत् चकार वा शश्वदकरोत् चकार वा प्रश्ने चासन्नकाले प्रष्टव्यः प्रश्नः आसन्नकाले पृ
च्छ्यमानेर्थे लिड्विषये लङ्लिटौ स्तः अगच्छत् किं जगाम किं अनासन्ने तु कंसं जघान किं लट् स्मे लिटोपवादः यजति
स्म युधिष्ठिरः नअपरोक्षे च भूतानद्यतने लट् स्मयोगे एवं स्म पिता ब्रवीति ननौ पृष्टप्रतिवचने अनद्यतनपरोक्षे
इति निवृत्तं भूते लट् स्यात् अकार्षीः किं ननु करोमि भोः नन्वोर्विभाषा अकार्षीः किं न करोमि नाकार्षं अहं नु करोमि
अहं न्वकार्षं पुरि लुङ्चास्मे अनद्यतनग्रहणं मंडूकप्लुत्यानुवर्तते पुरायोगे भूतानद्यतने विभाषा लुङ् चाल्लि
ट् न तु स्मयोगे पक्षे लङ्लिटौ वसंतीह पुरा छात्राः अवात्सुः अवसन् ऊषुर्वा अस्मे किं यजति स्म पुरा भविष्यति व
र्त्तमाने यावत्पुरानिपातयोर्लट् यावद्भुंक्ते पुरा भुंक्ते निपाताविति निश्चयं द्योतयतः निपातयोः किं यावद्दा
स्यते तावद्भोक्ष्यते करणभूतया पुरा यास्यति विभाषा कदाकर्ह्योः भविष्यति लट् स्यात् कदा कर्हि वा भुंक्ते भोक्ष्य
ते भोक्ता किंवृत्ते लिप्सायां भविष्यति लड्वा स्यात् कं कतरं कतमं वा भोजयसि भोजयिष्यसि भोजयितासि वा लिप्सा
यां किं कः पाटलिपुत्रं गमिष्यति लिप्स्यमानसिद्धौ च लिप्स्यमानेनान्नादिना स्वर्गादेः सिद्धौ गम्यमानायां भविष्यति
लड्वा स्यात् यो अन्नं ददाति दास्यति दाता वा स स्वर्गं याति यास्यति याता वा लोडर्थलक्षणे च प्रैषादि लक्ष्य
ते येन तस्मिन्नर्थे वर्तमानाद्धातोर्भविष्यति लड्वा स्यात् कृष्णश्चेद्भुंक्ते गाश्चारय पक्षे लृट्लृटौ लिङ् चोर्ध्वमौहूर्ति
के ऊर्ध्वं मुहूर्ताद्भवः ऊर्ध्वमौहूर्तिकः निपातनात्समासः उत्तरपदवृद्धिश्च ऊर्ध्वमौहूर्तिके भविष्यति लोडर्थलक्ष
णे वर्तमानाद्धातोर्लिङ्लटौ वा स्तः मुहूर्तादुपरि उपाध्यायश्चेदागच्छेत् आगच्छति आगमिष्यति आगन्ता वा अथ वेदं

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

हो० कौ० दो धीष्व वर्त्तमानसामीप्ये वर्त्तमानवद्वा समीपमेव सामीप्यं स्वार्थे ष्यञ् वर्त्तमाने लडित्यारभ्य उणादयो बहुलमिति
यावत् ये प्रत्यया विहितास्ते तद्वद्वर्त्तमानसमीपे भूते भविष्यति च वा स्युः कदागतोसि अयमागच्छामि
अयमागमं कदागमिष्यसि एष गच्छामि गमिष्यामि वा आशंसायां भूतवच्च वर्त्तमानसामीप्य इति नानुवर्त्तते भवि
ष्यति काले भूतवद्वर्त्तमानवच्च प्रत्यया वा स्युः आशंसायां देवश्चेद्वर्षीत् वर्षति वर्षिष्यति वा धान्यमवाप्स्म वपा
मः वप्स्यामो वा सामान्यातिदेशो विशेषातिदेशः तेन लिङ् लिटौ न क्षिप्रवचने लृट् क्षिप्रपर्याये उपपदे लृट् विष
ये लृट् स्यात् वृष्टिश्चेत् क्षिप्रमाशु त्वरितं वा यास्यति शीघ्रं वप्स्यामः नेति वक्तव्ये लिङ्ग्रहणं लुङोपि विषयो यथा
स्यात् सुभिक्षं शीघ्रं वप्स्यामः आशंसावचने लिङ् आशंसावाचिन्युपपदे भविष्यति लिङ् स्यात् न लृट् तत्र गुरुश्चेदुपे
यादाशंसे क्षिप्रमधीयीय नानद्यतनवत्क्रियाप्रबन्धसामीप्ययोः क्रियाप्रबन्धे सामीप्ये च लङ्लुटौ न यावज्जीव
मन्नमदात् दास्यति वा सामीप्ये तुल्यजातीयेनाव्यवधानं येयं पौर्णमास्यतिक्रान्ता तस्यामग्नीनाधित सोमेनायष्ट
येयममावास्यागामिनी तस्यामग्नीनाधास्यते सोमेन यक्ष्यते भविष्यति मर्यादावचनेऽवरस्मिन् भविष्यति काले
मर्यादोक्तावरस्मिन्प्रविभागे नानद्यतनवत् योऽयमध्वा गन्तव्य आपाटलिपुत्रात्तस्य यदवरं कौशाम्ब्याः तत्र द्विरोदनं
पास्यामः कालविभागे चानहोरात्राणां पूर्वसूत्रं सर्वमनुवर्त्तते अहोरात्रसंबंधिनि विभागे प्रतिषेधार्थमिदं योगवि ५८
भागः सूत्राद्यर्थः योऽयं वत्सर आगामी तस्य यदवरमाग्रहायण्यास्तत्र युक्ता अध्येष्यामहे अनहोरात्राणां किं योऽयं मास आ
गामी तस्य योऽवरः पञ्चदशरात्रस्तत्राध्येतास्महे परस्मिन्विभाषा अवरस्मिन्निति पूर्वसूत्रं सर्वमनुवर्त्तते अप्रवि
भागार्थं योऽयं संवत्सर आगामी तस्य यत्परमाग्रहायण्यास्तत्राध्येष्यामहे अध्येतास्महे लिङ्निमित्ते लृङ् क्रियातिप

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

त्तौ न विष्यती त्येव सुह छिन्नेदत्त विष्य त्तदा सुत्ते कं भत्त विष्यत्त त्तत्तेव दर्वेक्त्रं संहरणमनुवर्त्तते वोताप्योः वा आ उताप्यो
रित्यतः प्राक्ते लिङ्निमित्ते लिङ्स्यधिक्रियते दर्शितं तु उताप्योरित्यादौ अनुवर्त्तत इति विवेकः। गर्हायां लडपिजात्वोः
आसां योगे लट् स्यात् कालत्रये गर्हायां लुडादीनपवादत्वाद्बाधते अपिजायां त्यजसि जातु गणिकामाधत्से गर्हितमे
तत्। विभाषा कथमि लिङ् गर्हायामित्येव कालत्रये लिङ् वा लट् कथं धर्मं त्यजेः त्यजसि वा पक्षे कालत्रयलकाराः
अत्र भविष्यति नित्यं लृट् न तेन कथं नाम तत्रभवान् धर्मं त्यक्ष्यति किंवृत्ते लिङ्लृटौ गर्हायामित्येव विभाषानुव
र्त्तते कः कतरः कतमो वा हरिं निन्देत् निन्दिष्यति वा लृड् प्राप्तवत् अनवक्लृप्त्यमर्षयोरकिंवृत्तेपि गर्हायामिति नि
वृत्तं अनवक्लृप्तिरसंभावनं अमर्षोऽक्षमा न संभावयामि न मर्षयामि वा भवान् हरिं निन्देत् निन्दिष्यति वा कः कतरो वा ह
रिं निन्देत् निन्दिष्यति वा लृड् प्राप्तवत् किंकिलास्त्यर्थेषु लृट् अनवक्लृप्त्यमर्षयोरित्येव गर्हायामित्यावदनुवर्त्तते किंकिलेति
समुदायः क्रोधद्योतकमुपपदं अस्त्यर्थाः अस्ति भवति विद्यति तपः लिङोपवादः न श्रद्दधे न मर्षयेवा किंकिल त्वं शूद्रान्नं भो
क्ष्यसे अस्ति भवति विद्यते वा शूद्रीं गमिष्यसि अत्र लृट् जातुयदोर्लिङ् यदायद्योरुपसंख्यानं लृटोपवादः जातु यद्य
दा यदि वा त्वादृशो हरिं निन्देत् नावकल्पयामि न मर्षयामि लृड् प्राप्तवत् यच्चयत्रयोः यच्च यत्र वा त्वमेवं कुर्याः न श्रद्दधे न म
र्षयामि गर्हायां च अनवक्लृप्त्यमर्षयोरिति निवृत्तं यच्चयत्रयोर्योगे गर्हायां लिङ् स्यात् यच्च यत्र वा त्वं शूद्रं याजयेः अन्या
य्यमेतत् चित्रीकरणे च यच्च यत्र वा त्वं शूद्रं याजयेः आश्चर्यमेतत् शेषे लृडयदौ यच्चयत्राभ्यामन्यस्मिन्नुपपदे चित्रीकरणे
धातोर्लृट् स्यात् आश्चर्यमन्धो नाम कृष्णं द्रक्ष्यति अयदौ किं यदि मूकोऽधीयीत उताप्योः समर्थयोर्लिङ् बाढमित्यर्थेऽनयोः क्लृप्ता
र्थता उत अपि वा हन्यात् हरिः समर्थयोः किं उत दण्डः पतिष्यति अपि धास्यसि द्वारं पिधास्यसि आदन्नं वा गमिष्यति हरिः उत

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

सि०कौ ति लिङ् । मित्रे किमयमतिपतेत् इति पिनिस्योऽच्छ् । कामप्रवेदनेऽकच्चिति स्वाभिप्रायाविष्करणे गम्यमाने लिङ् स्यान्न तु
कच्चिति कामो मे भुञ्जीत भवान् अकच्चिति किं कच्चिज्जीवति मे माता । संभावनेऽलमिति चेत्सिद्धाप्रयोगे अलमर्थस्तद्विषयायाः शक्तेः
संभावने लिङ् अलमिति चेत् प्रयुज्यमानस्य प्रयोगः सिद्धो न । संभावनेऽर्थे लिङ् स्यात् तच्चेत् संभावनम् अलमिति
सिद्धाप्रयोगे सति अपि गिरिं शिरसा भिन्द्यात् सिद्धाप्रयोगे किं अलं कृष्णो हस्तिनं हनिष्यति विभाषा धातौ संभावनवच
नेऽयदि पूर्वसूत्रमनुवर्तते संभावनार्थे धातावुपपदे लिङ् वा स्यान्न तु यच्छब्दे प्रयुज्यमाने संभावयामि भुञ्जीत
भोक्ष्यते वा भवान् अयदि किं संभावयामि यद् भुञ्जीथास्त्वं हेतुहेतुमतोर्लिङ् वा स्यात् कृष्णं नमेच्चेत्सुखं यायात् कृष्णं
नंस्यति चेत् सुखं यास्यति न भविष्यत्येवेष्यते नेह हन्तीति पलायते इच्छार्थे लिङ्लोटौ इच्छामि भुञ्जीत भुङ्क्तां वा भवान् एवं
कामये प्रार्थये इत्यादियोगे बोध्यं कामप्रवेदन इति वक्तव्यं नेह इच्छन् करोति लिङ् समानकर्तृकेषु इच्छार्थेषूपपदे
कामयेऽधीयीय इत्यादि इच्छार्थेभ्यो विभाषा वर्तमाने लिङ् स्यात् पक्षे लट् इच्छेत् इच्छति कामयेत कामयते विधिनि
लिङ् स्यात् भुञ्जीयेति इच्छार्थेभ्यो विभाषा वर्तमाने लिङ् स्यात् पक्षे लट् इच्छेत् इच्छति कामयेत कामयते विधिनि
मन्त्रणेति लिङ् विधौ यजेत निमन्त्रणे इह भुञ्जीत भवान् आमन्त्रणे इहासीत अधीष्टे पुत्रमध्यापयेद्भवान् संप्रश्ने
किं भो वेदमधीयीय उत तर्कं प्रार्थने भो जनं लभेय एवं लोट् प्रैषातिसर्गप्राप्तकालेषु कृत्याश्च प्रैषो विधिः अतिसर्गः
ः कामचारानुज्ञा भवता यष्टव्यं भवान् यजतां चकारेण लोटोऽनुकर्षणं प्राप्तकालार्थे लिङ् चोर्ध्वमौहूर्तिके प्रैषादयो
ऽनुवर्तन्ते मुहूर्तादूर्ध्वं यजेत यजतां यष्टव्यो स्मे लोट् पूर्वसूत्रस्य विषये लिङः कृत्यानां चापवादः अर्ध्वमौहूर्तिके
ऽनुवर्तते मुहूर्तादूर्ध्वं यजेत यजतां यष्टव्यो स्मे लोट् पूर्वस्य विषये लिङः कृत्यानां चापवादः ऊर्ध्वमुहूर्ताद्यजतां
तां स्म अधीष्टे च स्मे उपपदे अधीष्टे लोट् स्यात् त्वं स्म अध्यापय लिङ् यदि यद्वा दृष्टे उपपदे कालसमयवेलासु च लिङ् स्या
त् कालः समयो वेला वा यद् भुञ्जीत भवान् अर्हे कृत्यतृचश्च वा लिङ् त्वं कन्यां वहेः शकि लिङ् शक्तौ लिङ् स्यात्

५९

राम०

वाक्कुत्याः नाहं त्वं वदेः मा इति लुङ् माकार्षीः कथं मा स्म वर्त्तु मा स्म विघ्नतीति नायं माङ् किं तु माशब्द एव धातुसंबंधे प्रत्ययाः धात्व
र्थानां संबंधे यत्र काले प्रत्यया उक्ताः ततोऽन्यत्रापि स्युः तिङ्‌तवाच्यक्रियायाः प्राधान्यात् तदनुरोधेन गुणभूतक्रियावाचि
भ्यः प्रत्ययाः वसन् ददर्श इति लट् अतीतवासकर्तृकं दर्शनमर्थः सोमयाज्यस्य पुत्रो भविता सोमेन यक्ष्यमाणो यः
पुत्रस्तत्कर्तृकं भवनं क्रियासमभिहारे लोट् लोटो हिस्वौ वा च तध्वमोः पौनःपुन्ये भृशार्थे च द्योत्ये धातोर्लोट् स्यात् तस्य व*
हिस्वौ स्तः तिङामपवादः तौ च हिस्वौ क्रमेण परस्मैपदात्मनेपदसंज्ञौ स्तः तिङ्संज्ञौ स्तः तध्वमोः विषये तु हिस्वौ वा स्तः पु
रुषैकवचनसंज्ञे तु न तयोः इति द्वित्वे ते हिस्वविधानसामर्थ्यात् तेन सकलपुरुषवचनविषये परस्मैपदे हि स्यात् इ
: आत्मनेपदिभ्यः स्वो सावकर्मककर्तृषु समुच्चयेऽन्यतरस्याम् अनेकक्रियासमुच्चये द्योत्ये प्रागुक्तं वा स्यात् यथाविध्यनु
प्रयोगः पूर्वस्मिन् आद्ये लोड्विधाने लोट्प्रकृतिभूत एव धातुरनुप्रयोगः समुच्चये सामान्यवचनस्य समुच्चये लो
ड्विधौ सामान्यार्थस्य धातोरनुप्रयोगः स्यात् अनुप्रयोगाद्धात्वर्थमादयः तिबादयस्तु ततः संख्याकालयोः पुरुषवि
शेषाद्यस्य वा तिव्यक्तिः क्रियासमभिहारे द्वे वाच्ये याहि याहीति याति पुनः पुनरतिशयेन वा यानं तत्स्यार्थः एककर्तृ
कं वर्तमानं यानं याति तस्य इति द्वाभ्यां तेदानेन तात्पर्यमाह यति एवं यातः यान्ति यासि याथः यात यात याते ति द्व
नं याथ याहि याहीत्ययासीत् यास्यति वा अधीष्वाधीष्वेति अधीते ध्रुवं विवेकपक्षे ऽधीध्वमधीध्वमिति अधीध्वे समुच्च
ये व्राह्मणं पिब धानाः खादेत्यभ्यवहरति अन्नं लुंच दधिकमास्वादयस्वेत्यभ्यवहरते तध्वमोस्तु पिबत खादतेत्यभ्यव
हरथः भुंग्ध्वं आस्वादध्वमिति अभ्यवहरध्वे पक्षे हिस्वौ अत्र समुच्चीयमानविशेषाणामनुप्रयोगार्थेन सामान्येनाभेदान्व
यः पक्षे व्राह्मणं पिबति धानाः खादति अन्नं लुंक्ते दधिकमास्वादते एतेन पुरुषमवस्कंदतु नादि भेदतं अयाणस्त्रा

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

...धातको
...दीप-२२९

निहरामरागना: विनुस्वकेनस्वविद्धिषावञ्जी स्इवमस्यास्यामदर्दिवं दिव: इतिव्याख्याने अवस्कंदनालवनादिस्
पासूतानद्यतन परोक्षाएककर्तृका अस्यास्थुक्रियेत्यर्थात् इइवल: पुनअवस्कंदेत्यर्थ: इतिउव्याख्यानंतस्यमूलकमे
वद्वितीयसूत्रेक्रियासमभिहारे इन्स्यानुवृत्ते: लोकंवद्वित्रापत्रेश्चपुरामवस्कंदेत्यादिमध्यमपुरुषैकवचनमित्यपिके
चांविद्रुमएवपुरुषवचनमंडेइहनेत्कंकवात् ॥ इति तत्कार्यप्रक्रिया ॥ समाप्त ॥ इति [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

॥ ॐ ॥ अर्हद्भ्यो नमः ॥ धातोः आतृतीयसमाप्तेरधिकारोयं तत्रोपपदं सप्तमीस्थं कृदतिङ् वासरूपोस्त्रियां परिभाषेयं
अस्मिन् धात्वधिकारे असरूपोपवादः प्रत्ययः उत्सर्गस्य बाधको वा स्यात् स्त्र्यधिकारोक्तं विना कृत्याः अधिकारोयं ण्वुलः
प्राक् कर्त्तरि कृत् तव्यत्तव्यानीयरः कर्त्तरि स्यादिति प्राप्ते तयोरेव कृत्यक्तखलर्थाः एतेनावकर्मणोरेव स्युः तव्यत्तव्यानीयर
धातोरेते प्रत्ययाः स्युः तकाररेफौ स्वरार्थौ एधितव्यं एधनीयं त्वया भावे औत्सर्गिकमेकवचनं क्लीबत्वं च चेतव्यश्चेत
नीयो वा धर्मस्त्वया वसेस्तव्यत् कर्त्तरि णिच्च वसतीति वास्तव्यः केलिमर उपसंख्यानं पचेलिमाः माषाः पक्तव्याः भिदेलि
माः सरलाः भेत्तव्याः कर्मणि प्रत्ययः वार्त्तिकारस्य कर्मकर्त्तरि चायमिष्यते इत्यादि तद्भाष्यविरुद्धं कृत्यचः उपस
र्गस्थान्निमित्तात्परस्याचः उत्तरस्य कृत्स्थस्य नस्य णत्वं स्यात् प्रयाणीयं अचः किं प्रमग्नः निर्विण्णस्योपसंख्यानं अचः पर
त्वाभावान्तकारव्यवधानाद्वा अप्राप्ते वचनं परस्य णत्वं सर्वस्य च णत्वं निर्विण्णः णेर्विभाषा उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य ण्यन्ताद्वि
हितो यः कृत्स्थस्य नस्य णो वा स्यात् प्रयापणीयं प्रयापनीयं विहितविशेषणं किं अकाद्यवधानेपि यथा स्यात् प्रयाप्यमाणं
प्रयाप्यमाणं इडुपसर्गत्वे नेत्यर्थः दुर्यानं दुर्यापनं हलश्चेजुपधात् हलादेरिजुपधात्कृत्स्थस्याचः परस्य णो वा स्यात् प्र
कोपणीयं प्रकोपनीयं हलः किं प्रोहणीयं इजुपधात्किं प्रपणीयं इजादेः सनुमः सनुमश्चेज्भवति इजादेर्हलन्तात् विहि
तायः कृत्स्थस्यैव प्रेंखणीयं इजादेः किं मंगिसर्पणि प्रमङ्गनीयं नुम्ग्रहणं नुम्स्थानीयानुस्वारोपलक्षणं अट्कुप्वाङि तिसूत्रेप्येवं
तेन नेह प्रेन्वनं इह तु स्यादेव प्रोंतणं वा निंसनिक्षनिंदा एषां नस्य णो वा स्यात् कृति परे प्रणिंसितव्यं प्रनिंसितव्यं न
मि लाः कृत्ये णत्वं भिन्नार्थत्वाद्विषाणा एस्य द्वन्द्वस्य णो न प्रमातव्यनीयं प्रसवनीयं इत्यूरेव इत्यादेरणभिष्यते इह ख्याः प्रपवणी
यः सोमः एवं तादीनामुपसंख्यानं प्रवापनीयं वत्साः अचो यत् अजन्ताद्धातोर्यत् स्यात् कृत्यानां प्रकरणोपरितनो ध्यं स्यात् सि

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

दद्येन आकारव्यवधानान्न णत्वं प्रख्यानीयं कृत्यलुटो बहुलं स्यात्यैनेनेत्यानीयं तृर्लदीयते स्मैदानीयो विप्रः अवोच
न अङ्गं ताच्चातोर्यस्यात् चेयं जेयं अङ्गुरणं वाक्यं मकर्तुम् योगविभागोप्येवं तव्यदादिष्वेव भवतो विस्तुपव वातव
ह्यति यतिपरे आतइस्यात्गुणः देयं लेयं तक्किं वा मिवत्तिपत्तिङ्निस्यो अदाव्यः तक्यं वाम्यं वत्यं जन्यं जनेर्यवि
धिः स्वरार्थः एतत्वविद्रूपसिद्धेः न वहद्विप्रसंगः कृन्निवृत्तौ प्राप्ति निषेधात् हनो वा यद्वधश्च वक्तव्यः वध्यः वधमातो
एतत् घात्यतपोरदुपधात् पवर्गान्तादनुपधाद्यस्यात् एपतोपवादः शप्यं लभ्यं नानुत्तमसारूप्यं अतोन एपत्ववदा
ददास्कस्करेव आडोदि आङ्परस्य लभेर्नुम् स्यात् यादौ प्रत्यये विवक्षितेनुमिक्रुते अनुपधत्वान्नात्वाएपदेव आलेभ्यो
गोः उपा स्वशंसाया उपलभ्यः साधुः स्कतोकिं उपलभ्यं वाक्यः उपलभ्यः वाकिंमदोश्च वाक्यं सद्यं गदमदचरयम
श्वानुपसर्गे गद्यं मद्यं चर्यं चरेराङि वागुरौ आचर्यो देशः गंतव्यइत्यर्थः अगुरौ किं आचार्योगुरुः यमनियमार्थं सो
पसर्गान्मास्त् दितियमा यंनिरुर्वो स्यादेव नेनन तत्त्व वेदि निदत्य मित्तिवार्त्तिकप्रयोगात् एतेन नियम्यम्यनाकृते
ः वद्यानियम्यानन्तु दिवावक्तुपैत्या दिवारम्भानात्र नियमे साधुः रितिअवद्यपण्यवर्यागर्ह्यपणितव्यानिरोधेषु वदेर्न
निउपपदे वदः सुपीति यत्क्यपोः प्राप्तयोः यदेव सोपि गर्ह्यायामेव स्फलचार्थं निपातनं अवद्यं पापं गर्ह्ये किं अनुद्यंगु
रुनाम तच्छिनगर्ह्यं नववनानद्यंच अत्मनामगुरोर्नाम नामातिकृपणस्य च श्रेयस्कामो न गृह्णीयाज्येष्ठापत्यकलत्रयो
रितिस्मृतेः पण्यागौः व्यवहर्तव्येत्यर्थः पाण्यमन्यत् स्तुत्यर्हमित्यर्थः अनिरोधोऽप्रतिबन्धः तस्मिन्विषयेवृङोयत्वा
तेनहृतकन्याह्त्याऽन्या वहोकरणे वहं सानेनेतिवहंवाकरणं किं वाद्यं वाहयति वाह्यं मित्यैरयदोः क्त
गतौ तस्माद्यतृ एपतोपवादः अर्यः स्वामी वैश्यो वा अनद्यो किं आर्यो ब्राह्मणः प्राप्तव्य इत्यर्थः उपसर्या काल्याप्रजा

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

नेगमिग्रहणे ग्रामं कालं वेदीत्यर्थः उपसर्गयोगे गत्यर्थानां हि एव तेणोपगन्तुयोगे इत्यर्थः प्रकृते नेकाल्येति किं उपसर्गका
श्मीरामवेत्यर्थः अकर्मकसंगतं न स्वर्वा ज्ञात्वेति कर्तरियं संगतं वेदितोयं नकोर्णेता त्यकर्मे तेनसंगतमार्थेणरामा
कर्मकस्कृतमितिलहिः गोःङार्यःकारस्योपदिष्टमहेहवधात्र पुनर्वं वधेयत्वं संगतमिति विशेष्यमध्याहार्यं संगतं किं
अरुणितां कं बलः तावेतुसंगतं कर्तृकेपिण्यदेव अकार्यं संगमेन वदः सुपिकाप उत्तरसूत्रादिहतावदित्या कर्षणेव
देनाविकल्पः स्याद्वाचव अनुपसर्गेस्विष्फपदे उत्सोद्य उत्सवद्य उत्सवे दंत स्पावदनमित्यर्थः कर्मप्रवचनीयस्येके उ
पसर्गेत्विण्यदेव अनुवाद्यं अपवाद्यं नुवीनावेकल्पस्यात् उत्सणोनावाउत्सरूर्यं सुपीत्येव वक्तव्यं अनुपसर्ग इत्येव उन
वं इनस्त्व अनुपसर्गेस्विष्फपदे इनेनाविकल्पस्यात् नकारान्तादेशश्च उत्सणो इननेउत्सहत्या क्षीवेलोकात् एति
स्करान्त इडुपः कल्प एत्यः कल्पस्यात् फुलमस्यापितिक्तलितेक इत्यः स्कात्यः ग्रासू इदंदु हलोः क्षिपः इइतिहत्रोत्यह
णेनहडः हत्यः हड स्कवार्थे क्विडः आहत्यः डुप्यः पुनः कल्पबुक्तिः परस्यापिण्यतोबाधनार्थः अवन्तुपस्कन्त्यः ङ्कि
डहितुहिस्तोवेति काशिका ग्रास्यं ग्रास्यं डुस्यं दोह्यं गुह्यं गोह्यं वग्रास्यस्यस्य ईडवेदहग्रासडुहाण्यतइतिस्त्वहय
बलाङ्गत्रोः सिद्धं इत्वरयोस्क मूलेमूगयं आङ् एवोदेङोः संज्ञायामुपसंख्यानं अङ्कृत्याक्तिमहदाणादिषु बाहुलकरणे
कल्प अनिदितामितिलोपः आङ्यं कडुपधाबाह्यफिहवेः इत्यहपूहध्यं स्कपिहत्यास्क कल्याचर्यं तपरकरणं किं
हृत्वकीर्त्यं अनित्यण्यनाम्बुरादत्यः इतिणिनाविण्यत् णिडंतानुयदेव ईचरवनः वाक्यप आङुणः श्वेयं इवेत्कि
संस्तुपवः स्तत्रोसंज्ञायां वत्याः कर्मकराः नहैवाइत्यर्थः क्रियाग्राहोयंनत्तसंज्ञा ममग्रहकुलं संहत्यासंनायोग्र
संज्ञायामेव विकल्पार्थमिदं वार्तिकं असंज्ञायां किं तायीनामहृतिया अथ कर्त संतायोवहृरिति इदहिसंज्ञायां

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

समङ्केति क्यपा नाव्यं संज्ञापर्युदासस्तु स्त्रियां चरितार्थः सत्य विकल्पे: ऋदुपधा दीर्घोच्चारणाद्देवो ण्यत्‌ क्यप्तु स्वरे वे व
तदन्तु बंधयदृणेइति पक्षिणा धन्या मृजेर्विभाषा मृजेः क्यब्वा स्यात्‌ पक्षे ण्यत्‌ मृज्यः चजोः कुघिण्ण्यतोः चस्य जस्य
च कुत्वं स्यात्‌ घिति ण्यति च मृजेर्वृद्धिः मार्ग्यः न्यङ्क्वादीनां च कुत्वं स्यात्‌ न्यङ्कुः नास्वकः राजसूयसूर्यमृषोद्यरु
च्यकुप्यकृष्टपच्याव्यथ्याः एते सप्त क्यबन्ता निपात्यन्ते राज्ञा सोतव्यो अभिषवद्वारा निष्पादयितव्यः अथवा लता
त्मकः सोमो राजा सूयते कण्डूयतेऽनेनेति अधिकरणे क्यप्‌ निपातनाद्दीर्घः राजसूयः राजसूयं अर्द्धर्चादिः सरत्या
काशे सूर्यः कर्त्तरि क्यप्‌ निपातनादुत्वं सुवतेर्वा रुट्‌ प्रेरणे तुदादिः सुवति कर्मणि लोकं प्रेरयति क्यपो रुट्‌ मृषोप
पदाद्वदेः कर्मणि क्यप्‌ मृषोद्यं विशेषणनिघ्नोऽयं तस्मादेषो द्यगुणा मृषोद्याः रोचतेः रुच्यः गुपेरादेः कत्वं च सं
ज्ञायां सुवर्णरजतभिन्नं धनं कुप्यं कृष्टे न स्वयमेव पच्यन्ते ते कृष्टपच्याः कर्मकर्त्तरि सिद्धेऽपि कर्मणि कृष्टपाच्याः न व्य
थतेऽव्यथ्यः भिद्योद्ध्यौ नदे भिदेरुज्झेश्च क्यप्‌ उज्झेर्धत्वं च भिनत्ति कूलं भिद्यः उज्झत्युदकमुद्ध्यः नदे किं भेत्ता उज्झिता
पुष्यसिद्ध्यौ नक्षत्रे अधिकरणे क्यब्निपात्यते पुष्यन्त्यस्मिन्नर्था पुष्यः सिध्यन्त्यस्मिन्निति सिध्यः विपूयविनीयजित्या मुञ्जकल्क
हलिषु पूञ्नीञ्जिभ्यः क्यप्‌ स्यात्‌ विपूयो मुञ्जः रज्ज्वादिकरणाय शोध्यः शोधयितव्य इत्यर्थः विनीयः कल्कः पिष्टौषधवि
शेष इत्यर्थः पापमिति वा जित्यो हलिः बलेन कृष्टव्य इत्यर्थः कृष्टसमीकरणार्थं स्थूलकाष्ठं अन्यत्तु विपव्यं विनेयं जे
यं प्रत्यपिभ्यां ग्रहेः इति छन्दसि वक्तव्यं प्रतिगृह्यं अपिगृह्यं लोके ग्राह्यं अपिग्राह्यं पदास्वैरिबाह्यापक्ष्येषु च अवगृ
ह्यं प्रगृह्यं पदं अस्वैरी परतन्त्रे गृह्यकाः शुकाः पञ्जरादिबन्धनेन परतन्त्रीकृता इत्यर्थः बाह्यायां गृह्या सेना ग्रामबहि
र्भूतेत्यर्थः स्त्रीनिर्देशात्तु समकर्षो न पक्षे तत्र भवः पक्ष्यः दिगादित्वाद्यत्‌ आर्यैर्गृह्यते आर्यगृह्यः तत्पक्षाश्रित इ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

त्यर्थः विभाषाकृवृषोः क्यप् स्यात् कृत्यं वृष्यं पक्षे ऋहलोर्ण्यत् ऋवर्णान्ताद्धलन्ताद्धातोर्ण्यत् स्यात् कार्यं वर्ष्यं युग्यं च पत्रे पत्र
वाहने युग्यो गौः अत्र क्यप् कुत्वं च निपात्यते अमावस्यदन्यतरस्यां अमोपपदाद्वसेरधिकरणे ण्यत् वृद्धेस्तु वा पाक्षिको
ह्रस्वश्च निपात्यते अमासह वसतोऽस्यां चन्द्रार्कौ अमावस्या अमावास्या ऋहलोर्ण्यत् चजोरिति कुत्वे पाक्यं पाणौ सृजेः
ण्यद्वाच्यः ऋदुपधलक्षणस्य क्यपोऽपवादः पाणिभ्यां सृज्यते पाणिसर्ग्या रज्जुः समवपूर्वाच्च समवसर्ग्या ह्यकादेः कादेर्घ्य
तोश्चजोः कुत्वे न गर्ज्यं वार्त्तिककारस्य चजोरिति सूत्रे निष्ठायामनिट इति हरस्य विधानकादित्यादि प्रत्याख्यातो तेनात्र
र्ङितङि प्रवृत्तीनां न कुत्वं निष्ठायां सेट्त्वात् तृप्तुधुसुखुपप्रवृत्तीनां तु कादित्वे स्यात् कुत्वं स्यादेव सूत्रकारमते तु यद्यपि वि कुत्वं
परोतेषां सं तथापि यथोत्तरं मुनीनां प्रामाण्यं अभिजिवस्योश्च नेसमाङः परिवाडः तुजन्यकृ [?] पान्यपदना पद्योः पतद्यो
रेतो निपात्यो तुड्यते ... नेति तुङः पाणिः इलश्चेति घञ् न्यकुं ... न्यकुः उपतापो रोगः पाण्यपदतापद्योरि
ति किं तोगः समुद्गः प्रयाजानुयाजौ यज्ञाङ्गे पंचप्रयाजाः त्रयोऽनुयाजाः यज्ञाङ्गे किं प्रयागः अनुयागः वचोऽगतौ अ
ति किं वोगः समुद्गः ... उकारान्तः कुत्वं निपात्यते केपरे ओकः ... चलो
चनवां वाच्यं गतौ किं वंक्यं काष्ठं कुटिलीकृतमित्यर्थः उकन्तवं के उवेतुर्गुणः कुत्वं निपात्यते केपरे ओकः शाकंन इदलो
इदुपधलक्षणकः घञ्सिद्धे अतोदानार्थमिदं एतत्राव द्यके कुत्वेन अवत्यपाच्यं अडन्तात् कतप्रवर्षे श्यपेकत्वेन
याङ्यवान्यं रोच्यं प्रवाच्यं ग्रन्थविशेषः कुत्रू अर्चे ऋदुपधत्वेपि अतएव ज्ञापकात् ण्यत् त्यजेश्च त्याज्यं हृड्यं त्यजि हड्यो
श्वेतिकाश्चिका त्वत्र हृड्यं इति विंत्यं नापात्तुकत्वात् एतत्सूत्रकारेण ... यजनयसंख्यानमिति हिंसार्थ वचोऽगतौ संज्ञायां
वाच्यं नास्ति संज्ञायां तु वाक्यं प्रयोज्यमितो नियोज्यो वाक्यार्थं प्रयोक्तुं शक्यः प्रयोज्यो नियोज्यो भृत्यः तोज्योऽसदेो तोग्यमन्य
त एतत्सूत्रकरणे तपिर तिसृयां वेति वक्तव्यं नाम्यं दलिर्हितश्च पिप ... वार्त्तिक बलात् स्वीकारः दास्यः तेनाव द्यके उवर्णा
Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ताद्धातोर्ण्यत्स्यात् अवश्यंभावे द्योत्ये लाव्यं पाव्यं आसुयुवपिरपिलपित्रपिचमश्च आसाव्यं यु मिश्रणे याव्यं वाप्यं राप्यं
त्राप्यं आचाम्यं आनाय्योऽनित्ये आङ्पूर्वान्नयतेर्ण्यदायादेशश्च निपात्यते दक्षिणाग्निविशेष एवेदं स हि गार्हपत्यादा
नीयते अनित्यश्च सततमप्रज्वलनात् आनेयोऽन्यः घटादिः वैश्यकुलादेरानीतो दक्षिणाग्निश्च प्रणाय्योऽसंमतौ
संमतिः प्रीतिविषयीभवनं कर्मव्यापारः तथा लोकेष्वादरेऽपि संमतिः प्रणाय्यश्चोरः प्रीत्यनर्ह इत्यर्थः प्रणेयोऽन्ये वा
सी विरक्त इत्यर्थः प्रणेयोऽन्यः पाय्यसान्नाय्यनिकाय्यधाय्या मानहविर्निवाससामिधेनीषु मीयतेऽनेनेति पाय्यं मा
नं ण्यत् धात्वादेः पत्वं च आतो युक् णिति युक् सम्यक् नीयते होमार्थमग्निं प्रतीति सान्नाय्यं हविर्विशेषः ण्यदायादे
शः समो दीर्घश्च निपात्यते निचीयते [illegible] अस्मिन् धान्यादिकं निकाय्यो निवासः अधिकरणे ण्यत् आद्यधात्वादेः क
त्वं च निपात्यते धीयतेऽनया समिदिति धाय्या ऋक् क्रतौ कुण्डपाय्यसंचाय्यौ कुण्डेन पीयतेऽस्मिन् सोमः कुण्डपाय्यः
क्रतुः संचीयतेऽसौ संचाय्यः अग्नौ परिचाय्योपचाय्यसमूह्याः अग्निधारणार्थस्थलविशेषे एते साधवः अन्यत्र तु
परिचेयं उपचेयं समवाह्यं चित्याग्निचित्ये च चीयतेऽसौ चित्योऽग्निः अग्नेश्चयनमग्निचित्या प्रैषातिसर्गप्राप्तकालेषु
कृत्याश्च त्वया गन्तव्यं गमनीयं गम्यं इह लोटा बाधा माभूदिति पुनः कृत्यविधिः अधिकारादूर्ध्वं वासरूपविधिः कृ
त्येति ज्ञापयति तेन क्तल्युट्तुमुन्खलर्थेषु नेति सिद्धं अर्हे कृत्यतृचश्च स्तोतुमर्हः स्तुत्यः स्तुतिकर्म स्तोता स्तुति
कर्ता लिङा बाधा माभूदिति पुनः कृत्यतृचोर्विधिः भव्यगेयप्रवचनीयोपस्थानीयजन्याप्लाव्यापात्या वा एते कृ
त्यान्ताः कर्त्तरि वा निपात्यन्ते पक्षे तयोर्विधिरिति सकर्मकात्कर्मणि अकर्मकात्तु भावे ज्ञेयाः भवतीति भव्यः भव्यम
नेन वा गायतीति गेयः साम्नामयं गेयः सामानेन वा इत्यादि शकि लिङ् च शक्यार्थः वोढुं शक्यो वोढव्यः वहनीयो

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

वाचाद्यः। लिङ्गबाधमात्रं दिति कृत्योक्तिः लोप्यवादनेनैव ज्ञापनसंतर्वैभेषादिसूत्रे कृत्याश्चेति सूत्रयतां अर्हे कृत्यतृचश्च वा
ग्रहणं इति कृत्यप्रक्रिया ण्वुलतृचौ धातोरेतौ स्तः कर्त्तरि कृदिति कर्तर्यर्थे युवोरनाकौ कारकः कर्त्ता वा तुमर्हो वोढा
वो कारिका कर्त्री गाङ्कुटेति ङित्वं कुटिता अग्निरादित्यः कोर्नेङित्वं कोटकः विज इट् विजिता इनस्तो क्षिप्रलोपः घात
कः दायकः नोदात्तोपदेशस्येति न वृद्धिः शमकः दमकः जनिवध्योश्च जनकः वधहिंसायां वधकः रधिजभोरचि रंध
कः जंभकः नेड्वशि कृति रधेः रधिता रधादिभ्यश्च मस्जिनशोरिति नुम् मंक्ता नेष्टा नंष्टा नशिता रलेरनुच्छिदोः रंजकः रंजा लभेश्च लंभक
:लब्धा तीषसहलुभरुषरिषां सहिता सोढा दरिद्रातेरालोपः दरिद्रिता ण्वुलि न दरिद्रायकः कृत्यल्युटो बहुलं बहुलमिति मस्क
च्युत विहितेष्वन्ततो न्यस्तापि स्फारिस्यति एवं वक्तुलग्रहणं ज्ञापितात्संगेनकृत्यात्रस्य अर्थव्यभिचारार्थे पादास्यो क्रियते
पादहारकः कर्मणि ण्वुल् क्रमेः कर्तर्यात्मनेपदविषयात् कृतः इट् निषेधो वाच्यः प्रक्रंता कर्त्तरीति किं प्रक्रमितव्य
मात्मनेपदे किं संक्रमिता अनन्यत्वात्विविषयः ज्ञाद्वेतेनोपसर्गाद्वेति विकल्पात् इत्यत्र निषेधः क्रमिता लक्ष्यमेवत
द्विषयत्वे तेन क्रंतेत्यपीति केचित् क्रमेरिडित्यत्र परस्मैपदग्रहणेन ज्ञापनयोरत्वात् वंजह्यतिरे क्रमिगमिषिता एवं नन्द
ज्ञस्त्वर्थः श्विविक्षिता लंगंता ण्वुल् अल्लोपस्य स्थानिवद्भावान्न वृद्धिः पापचकः अङ्गुगंता पापचकः नंदिग्रहिपचादि
भ्यो ल्युणिन्यचः नंद्यादेर्ल्युः ग्रहादेर्णिनिः पचादेरचु स्यात् नंदयतीति नंदनः जनमर्दयतीति जनार्दनः मधुसूदनः
विशेषेणतापयतेः इति विभीषणः लवणः नंद्यादेर्गणनिपातनात् सर्वे ग्राही स्थायी मंत्री विशायी द्वादशावेति निपातन
त्वविषयी इत्यत्र अमिपरिभावी परिभावी पाक्षिकोद्वादशावेति निपात्यते पचादिराकृतिगणः शिवशमरिष्टस्य करे
कर्मण्यटो वक्तू इति सूत्रयोः करोतेर्घटश्च अव्ययोगात् अव्ययत्ववैपरे अङ् लुक् विधानाच्च केचित्स्यादर्कमंतु वेधा 8

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

मङ्गनार्थः केषांचित्स्वपचार्थः केषांचिद्बाधकबाधनार्थः पचतीति पचः नदट् चोरट् देवट् इत्याद्यष्टितः नदी चोरी दे
वी देवते ष्टिपचेतिकः प्राप्तः डारदस्य पचाद्यन्तयोः कर्मण्यणः प्राप्तः नकारादिषु पाठाद्बाप्याकोपि अडोस्विवेलिङ्गु
क नधात्वलोपैतिसुलोहद्विसनिषेधः वेक्रियः नेन्यः लोलुवः पोतुवः सरीसृडः चक्रिचलिपतिवदीनां वाद्वित्वमच्या
कात्यासस्येति वक्तव्यं आगमस्य दीर्घत्वसामर्थ्यादभ्यासस्य हलादिशेषस्तेन चराचरः चलाचलः पतापतः वदा
वदः हतेर्घत्वं च घत्वमभ्यासस्य उत्तरस्य तु अभ्यासाच्चेति कुत्वं घनाघनः पाटेर्णिलुक् ऊकदीर्घश्चाभ्यासस्य पाटूपट
: पटेश्चरः चलः पतः वदः हनः पाचः राजेः ऊर्णातीति वा नुम्राजिचरो राज्यविचरः इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः एप्यः कस्या
त् क्षिपः लिखः बुधः ऊर्णः ज्ञः प्रीणातीति प्रियः किरतीति किरः वासरूपविधिना ण्वुलच्बाधकत्वं पिक्रियकः केन आतश्चो
पसर्गे कः स्यात् आघ्रध्माधेहितिणस्यापवादः सुग्लः प्रग्लः पाघ्राध्माधेट्दृशः शः पिबतीति पिबः जिघ्रः धमः धयः धयाक
न्या धेट्टित्त्वात् स्तनंधयीति खशीविडी ष्टितः खनोघवात्रेनेयत्वइत्तिहरदव्रः पश्यतीति पश्यः घ्रः संज्ञायां नव्याघ्रादिदि
शिति निर्देशात् अनुपसर्गात्लिम्पविन्दधारिपारिवेद्युदेजिचेतिसातिसाहिभ्यश्च शः स्यात् लिंपः विंदः धारयः पारयः वे
दयः उद्देजयः चेतयः सातिः सुखार्थः सौत्रो हेतुमण्ण्यन्तः सातयः वासरूपन्यायेन क्विपि स्यात् परमात्मा संवेदनः स
दमर्दलि ... हेतुमण्ण्यन्तो वा साहयः अनुपसर्गात्किं प्रलिपः नौ लिपेर्वाच्य इति लिंपादेवाः गवादिषु विंदेः संज्ञायां गो
विंदः अरविंदः ददातिदधात्योर्विभाषा शः स्यात् ददः दधः पक्षे चक्रमाल्योणः अनुपसर्गादित्येव प्रदः प्रधः ज्वलितिक
सन्तेभ्योणः इति राष्ट्रोत्राघर्थः ज्वलादिभ्यः कर्मन्तेभ्य उणः स्याद्वा पक्षे चू ज्वालः ज्वलः चालः चलः अनुपसर्गादित्येव
उज्ज्वलः तनेरुपसंख्यानं इहानुपसर्गादिति विभाषेति च न संबध्यते अवतनोतीत्यवतानः श्याद्व्यधास्रुसंस्रुतीण

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

वसावहृलिहश्लिषश्वसश्च श्यैङ् प्रभृतिभ्यो नित्यं णः स्यात् श्यैङोः वस्यतेश्चादंतत्वात्सिद्धे इणग्रहणं उपसर्गे किं बाधितुं
अवश्यायः प्रतिश्यायः आदायः धायः व्याधः स्रुगतौ आङ् पूर्वो सुपूर्वश्च आस्रावः संस्रावः अत्यायः अवसायः अव
हारः लेहः श्लेषः श्वासः दुन्योरनुपसर्गे णः स्यात् दुनोतीति दावः नीसादवर्षा सान्त्वं बधकाद्दुनोतेरेव णः। दवतेस्तु पचा
द्यच् दवः नयतीति नायः उपसर्गे तु प्रदवः प्रणयः विभाषाग्रहः णो वा पक्षेऽच् व्यवस्थितविभाषेयं तेन जलचरे ग्राहः
ज्योतिषि ग्रहः नवते ग्रहस्तिकाः त्रिकाः नवोदेवः संसारश्च तावाः पदार्थाः तामधमतेत्र ग्राह्यशब्दाद्घुरादिलयं तादृक् नावः गे
हे कः गेहे कर्तरि ग्रहेः कः स्यात् गृह्णाति धान्यादिकमिति गृहं तत्स्थाद्दारा दाराः शिल्पिनि ष्वुन् क्रियाकौशलं शिल्पं त
द्वति कर्तरि ष्वुन् स्यात् नृतिखनिरंजिभ्य एव नर्तकी खनकः खनकी असिद्धवत्केः नेरंजेर्नलोपो वाच्यः रजकः रजकी
नाद्यर्थमेतत्तु नृतिखनिभ्यामेव ष्वुन् रंजेस्तु कुरशिल्पि संज्ञायां शिल्पिनि ष्वुन् टाप् रजिका प्रयोगस्तु रजकी गः स्थकन् गा
यतेस्थकन् स्यात् शिल्पिनि कर्तरि गाथकः ण्युट् च गायनः शिल्पिनि हश्च व्रीहिकालयोः हाको हाङ्श्च ल्युट् स्या
त् व्रीहौ काले च कर्तरि जहात्युदकमिति हायनो व्रीहिः जहाति भावानिति हायनो वर्षः जिहीते प्राप्नोतीति वा प्रुसृल्व
ः समभिहारे वुन् समभिहारग्रहणेन साधुकारित्वं लक्ष्यते प्रवकः सरकः लवकः आशिषि च आशीर्विषयार्थवृत्तेर्धा
तोर्वुन् स्यात् कर्तरि जीवतात् जीवकः नंदतात् नंदकः आशीः प्रयोक्तृधर्मः आशास्तितुः पित्रादेरिच्छा किः कर्मण्य
ण् कर्मणि उपपदे धातोरण् प्रत्ययः स्यात् उपपदसमासः कुंभं करोतीति कुंभकारः आदित्यं पश्यतीत्यादौ अनभि
धानान्न शीलिकामिभक्ष्याचरिभ्यो णः अणोपवादाद्दीर्घवाधितिके मांसशीला मांसकामा कल्याणाचारा ईक्षिक्षमिभ्या
[illegible] धरादयः कर्मणि शेषत्वाविवक्षायां तत्वस्यापि कावामन्तश्च अण् स्यात्
वसुखवतीका [illegible] कर्मा कंबलादिग्गाधरद्धरादयः

5

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

कापवादः स्वर्गह्वायः तंतुवायः धान्यमायः आतोनुपसर्गे कः आदंताद्धातोरनुपसर्गे कर्मण्युपपदे कः स्यात् अणः आ
तोलोपः गोदः पार्ष्णित्रं अनुपसर्गे किं गोसंदायः कविधौ सर्वत्र संप्रसारणिभ्यो डः ब्रह्म जिनाति ब्रह्मज्यः सर्वत्रग्रह
णात् आतश्चोपसर्गे आह्वः प्रह्वः सुपि स्थः सुपीति योगो विभज्यते सुपि उपपदे आदंतात्कः स्यात् द्वाभ्यां पिबतीति
द्विपः समस्थः विषमस्थः ततः स्थः सुपि तिष्ठतेः कः स्यात् आरंभसामर्थ्याद्भावे आखूनामुत्थानं आखूत्थः प्रष्ठोऽग्रगामि
नि प्रतिष्ठत इति प्रष्ठो गौः अग्रतो गच्छतीत्यर्थः अग्रे इति किं प्रस्थः अम्बाम्बगोभूमिसव्यापद्वित्रिकुशेकुशंकंगुमंजि
पुंजिपरमेबर्हिर्दिव्यग्निभ्यः स्थः स्थ इति कप्रत्ययांतस्यानुकरणं षष्ठ्यर्थे प्रथमा एभ्यः स्थस्य सस्य षः स्यात् द्विष्ठ:
त्रिष्ठः इतकर्तृककर्मणि सुपीति द्वयमप्यनुवर्तते तत्राकर्मके सुपीत्यस्य संबंधः तुंदशोकयोः परिमृजापनुदोः तुं
दशोकयोः कर्मणोरुपपदयोरेतयोः कः स्यात् आलस्यसुखाहरणयोरिति वक्तव्यं तुंदं परिमार्ष्टीति तुंदपरिमृजो
लसः शोकापनुदः सुखस्याहर्ता अलसादन्यत्र तुंदपरिमार्ज एव शोकं संसारासारत्वोपदेशेन शोकमपनुदति
स शोकापनोदः कप्रकरणे मूलविभुजादिभ्य उपसंख्यानं मूलानि विभुजति मूलविभुजो रथः आकृतिगणो
ऽयं महीध्रः कुध्रः गिलतीति गिलः प्रे दाज्ञः दाज्ञौ प्राक्तानातेश्च प्रोपसृष्टाभ्यां कर्मण्युपपदे कः स्यात् अणोऽपवादः सर्वप्र
दः पथिप्रज्ञः अनुपसर्ग इत्यस्यापवादः प्रादन्यत्रेति गोसंप्रदायः समि ख्यः गोसंख्यः गापोष्टक् अनुपसृष्टाभ्यामाभ्यां टक्
स्यात् कर्मण्युपपदे सामगः सामगी उपसर्गेऽपि सामसंगायः पिबतेः सुराशीध्वोरिति वाच्यं सुरापी शीधुपी अ
न्यत्र क्षीरपा ब्राह्मणी सुरां पाति रक्षतीति सुरापा द्वरसेत्प्रसारणमेव अत्राहरः अत्रासनेति किं सारसाः आकिं लो
गतोऽक्षमस्तो मरत्पष्टि घटघटीखारीषूपसंख्यानं नाडिंधमः लोगंधमः मुष्टिंधमः मुष्टिंधयः स्तनंधयः

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

त्रे केवलमुपपदत्वेन त्वधारयति तत्राणेव। सूत्रपाठः वयसि च उद्यमनार्थकत्वे कवचहरः कुमारः आङि ताच्छील्ये उ
प्पाहरति तच्छीलः पुष्पाहरः ताच्छील्ये किं भाराहारः अर्हः अर्हतेरच् स्यात् कर्मण्युपपदे णोऽपवादः पूजार्हा ब्राह्मणी।
स्तम्बकर्णयोरमिजपोः हस्तिसूचकयोरिति वक्तव्यं स्तम्बे रमते स्तम्बेरमो हस्ती तत्पुरुषे कृति रजदंतादितिवाडे रखु
कू कर्णेजपः सूचकः शमि धातोः संज्ञायां शंभवः शंवदः पुत्रहितेषु कर्मण्युपपदे णबाधकत्वेष्वपि ऋदन्तादपि कर्तोर्दे वा दि
पुटो मातुल्य शंकराना मपरिव्राजिका तच्छीला अधिकरणे शेतेः खे शेते खशयः पार्श्वादिषूपसंख्यानं पार्श्वाभ्यां शे
ते पार्श्वशयः पृष्ठशयः उदरेण शेते उदरशयः उत्तानादिषु कर्तृषु उत्तानः शेते उत्तानशयः अवमूर्द्धशयः अवनतो
मूर्द्धा यस्य स अवमूर्द्धा अधोमुखः शेते इत्यर्थः गिरौ डश्छंदसि गिरौ शेते गिरिशः कथं तर्हि गिरिशमुपचचार प्रत्यहं सा सु
केशी गिरिरस्यास्तीति लोमादित्वाच्छः चरेष्टः अधिकरणे उपपदे कुरुचरः कुरुचरी भिक्षा सेनादायेषु च भिक्षाचरती
तिभिक्षाचरः सेनाचरः आदायेति ल्यबंतं आदाय चरः प्रेक्षाक्रियासु चरतीति कथं पचादिषु पाठात् पुरोग्रतोग्रेषु सर
तेः पुरः सरः अग्रतः सरः अग्रमग्रेणाग्रे सरतीत्यग्रेसरः सूत्रेऽग्रेइति एदंतत्वमपि निपात्यते कथं तर्हि पूर्वं तदग्रसरगवि
तेः पुरः सरः ... पूर्वे कर्तरि कर्त्तरि वा विनि पूर्वेत्राह उपपदे सरतेः टः स्यात् पूर्वसरत
ति पूर्वसरः कर्तरि किं पूर्वं देशं सरतीति पूर्वसारः कृञो हेतुताच्छील्यानुलोम्येषु एषु द्योत्येषु करोतेष्टः स्यात् अतः कृ
कमीतिसः यशस्करी विद्या श्राद्धकरः वचनकरः दिवाविभानिशाप्रभाभास्करान्तानन्तादिबहुनांदी लिपिलि
बिबलिभक्तिकर्तृचित्रक्षेत्रसंख्याजंघाबाह्वहर्यत्तद्धनुररुष्षु एषु कृञष्टः स्यात् अहेत्वादावपि दिवाकरः विभा
करो निशाकरः कस्कादित्वात्सः भास्करः बहुकरः ... विभक्तिसंख्यापेक्षया टष्बग्रहणं लिपिलिबिलिपि शब्दयोः पर्या

×वरमिति×

६

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

दौ संख्या। एककरः। द्विकरः। कस्कादित्वादहस्करः। नित्यं समासेऽनुत्तरपदस्थस्येति षत्वं धनुष्करः। किंयत्तद्बहुषु कृञो
ऽज्विधानमिति वार्त्तिकं किंकरा यत्करा तत्करा हेत्वादौ टं बाधित्वा परत्वादच्। पुंयोगे ङीष्। किंकरी। कर्मणि भृतौ
कर्मण्युपपदे करोतेष्टः स्यात्। कर्मकरो भृतकः। कर्मकारोऽन्यः। न शब्दश्लोककलहगाथावैरचाटुसूत्रमन्त्र
पदेषु। एषु कृञष्टो न स्यात्। हेत्वादिषु प्राप्तः प्रतिषिध्यते। शब्दकार इत्यादि। स्तम्बशकृतोरिन्। व्रीहिवत्स
योरिति वक्तव्यं। स्तम्बकरिर्व्रीहिः। शकृत्करिर्वत्सः। अनयोः किं। स्तम्बकारः। शकृत्कारः। हरतेर्दृतिनाथयोः पशौ। दृ
तिनाथयोर्हरतेरिन् स्यात् पशौ कर्तरि। दृतिं हरतीति दृतिहरिः। नाथं नासारज्जुं हरतीति नाथहरिः। पशौ किं। नाथ
हारः। फलेग्रहिरात्मंभरिश्च। फलानि गृह्णातीति फलेग्रहिः। उपपदस्यैदन्तत्वं ग्रहेरिन्प्रत्ययश्च निपा
त्यते। आत्मानं बिभर्तीति आत्मंभरिः। आत्मनो मुमागमः। कुक्षेरत्र चात् कुक्षिंभरिः। बाह्वाद्यात्मोदरकुक्षि
लिपेषु। डोस्त्राकरस्तमुदरंतरस्यसुकोराः इति मुरारिः। एजेः खश्। ण्यन्तादेजेः खश् स्यात्। अरुर्द्विषदजन्तस्य
मुम्। अरुषो द्विषतोऽजन्तस्य च मुमागमः स्यात् खिदन्ते उत्तरपदे न त्वव्ययस्य। शित्त्वाच्छबादिः। जनमेजयतीति जनमे
जयः। वातशुनीतिलशर्धेषु अजधेटतुदजहातिभ्यः खश् उपसंख्यानं। वातमजा मृगाः। खित्यनव्ययस्य। खिदन्ते प
रे पूर्वपदस्य ह्रस्वः स्यात्। ततो मुम्। शुनिंधयः। तिलंतुदः। शर्धंजहा माषाः। शर्धोऽपानशब्दः। तं जहतीति विग्रहः। ज
हातिरेतविपर्ययः। नासिकास्तनयोर्ध्माधेटोः। अत्र वार्त्तिकं स्तने धेट इति वक्तव्यं नासिकायां ध्मश्च। एतयोः कर्मणो
रुपपदयोर्ध्माधेटोः खश्। उपसंख्याने स्यात् नासिकंधमः। मुष्टिंधयः। नासिकंधमः। स्तनंधयः। मुष्टिंधमः। मुष्टिंधयः। घटि
खारीखरीषूपसंख्यानं। घटिंधयः। घटिंधमः इत्यादि। खारी परिमाणविशेषः। खरी गर्दभी। उदि कूले रुजिवहोः। उ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

स्तर्वास्त्यां कृडिवदित्यां कूलैकमीप्फपदे खश् स्यात् कूलमुद्रुजतीति कूलमुद्रुजः कूलमुद्वहः वहाभ्रे लिहः वह
:स्कंधस्तं लेढीति वहंलिहो गौः अदादित्वाद् शपो लुक् खशो ङित्वान्न गुणः अभ्रंलिहो वायुः परिमाणे पचः प्रस्थंपचा स्था
ली खारींपचः कटाहः मितनखे च मितंपचा ब्राह्मणी नखंपचा यवागूः पचिरत्र तापवाची विध्वरुषोस्तुदः विधुंतु
दः मुमि संयोगांतलोपः अरुंतुदः असूर्यललाटयोर्दृशितपोः असूर्यमिति असमर्थसमासः दृशिनानञः संब
न्धात् सूर्येण न पश्यंतीति असूर्यंपश्या राजदाराः ललाटंतपः सूर्यः उग्रंपश्येरंमदपाणिंधमाश्च एते निपात्यंते उग्र
मिति क्रियाविशेषणं तस्मिन्नुपपदे दृशेः खश् उग्रं पश्यतीत्युग्रंपश्यः इरा उदकं तेन माद्यति दीप्यते अबिंधनत्वा
दिति इरंमदो मेघज्योतिः इह निपातनात् श्यपन्न न पाणयो ध्मायंते अस्मिन्निति पाणिंधमो ध्वा अंधकाराद्यावृतत
त्वर्थः तत्र दृशिसर्वोपपदानां दाधपाणिंधः [illegible] वाते प्रियवशे वदः खच् प्रियंवदः वशंवदः गमेः सुपि वाच्यः असंज्ञा
र्थमिदं मितंगमो हस्ती विहायसो विह इति वाच्यं खच्च डिद्वा वाच्यः विहंगमः विहंगः भुजंगमः द्विषत्परयोस्तापे
खच् स्यात् खचि ह्रस्वः खच्परे णौ उपधाया ह्रस्वः स्यात् द्विषंतं परं वा तापयतीति द्विषंतपः घटघटीग्रहणाल्लिंगवि
शिष्टपरिभाषा अनित्या तेनेह न द्विषतीं तापयतीति द्विषतीतापः वाचि यमो व्रते वाक्शब्दे उपपदे यमेः खच्
स्यात् व्रते गम्ये वाचंयमपुरंदरौ च वाक्पुरोरमन्तत्वं निपात्यते वाचंयमो मौनव्रतीति किं अन्यथा वाक्यादिना वा ७
चंयच्छतीति वाग्यामः पूःसर्वयोर्दारिसहोः पुरं दारयतीति पुरंदरः सर्वंसहः सर्वग्रहणमसंज्ञार्थं भगे च दारेरिति
काशिका वाकुलके नत्व मिदमित्याकुः भगं दारयतीति भगंदरः सर्वकूलाभ्रकरीषेषु कषः सर्वंकषः खलः कू
लंकषा नदी अभ्रंकषो वायुः करीषंकषा वात्या मेघर्तिभयेषु कृञः मेघंकरः ऋतिंकरः भयंकरः उपपदविधौ भयादिग्रहणं तदंत

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

विधिः अभयंकरः क्षेमप्रियमद्रेऽण् च एभ्यः कृञोऽण् स्यात् चात् खच् क्षेमंकरः क्षेमकारः प्रियंकरः प्रियकारः मद्रंक
रो मद्रकारः वेति वाच्ये ऽण्ग्रहणं हेत्वादिषु टो मा भूदिति कथं तर्हि अल्पारंभः क्षेमकारः इति कर्मणः शेषत्वविव
क्षायां पचाद्यच् आशिते भुवः करणभावयोः आशितशब्दे उपपदे भवतेः खच् स्यात् आशितो भवत्यनेनाशि
तंभवः ओदनः आशितस्य भवनं आशितंभवः संज्ञायां भृतॄवृजिधारिसहितपिदमः विश्वं बिभर्तीति विश्वं
भरः विश्वंभरा रथंतरं साम इन्द्ररथेन तरंतीति व्यक्त्यस्मिंस्तत्र न वश वाद्यनुगमः पतिंवरा कन्या शत्रुंज
यो हस्ती युगंधरः पर्वतः शत्रुंसहः शत्रुंतपः अरिंदमः दमिः ण्यन्तोऽणन्तो तेन सकर्मकः इत्यके मतान्तरे तु अ
न्तर्भावितण्यर्थो दमिः गमश्च सुतंगमः अन्तात्यन्ताध्वदूरपारसर्वानन्तेषु डः संज्ञायामिति निवृत्तं एषु गमेर्डः स्यात्
डित्वसामर्थ्यात् अभस्यापि टेर्लोपः अन्तं गच्छतीति अन्तगः इत्यादि सर्वत्रपन्नयोरुपसंख्यानं सर्वत्रगः पन्नं प
तितं गच्छतीति पन्नगः पन्नमिति पद्यते क्तान्तं क्रियाविशेषणं उरसो लोपश्च उरसा गच्छतीत्युरगः सुदुरोर
धिकरणे सुखेन गच्छतीति सुगः दुर्गः अन्यत्रापि दृश्यते इति वक्तव्यं ग्रामगः डे च विहायसो विहादेशो वक्त
व्यः विहगः आशिषि हनः शत्रुं वध्यात् शत्रुहः आशिषि किं शत्रुघातः दारावाहनोऽणन्तस्य टः संज्ञायां दारुश
ब्दे उपपदे आङ् पूर्वाद्धन्तेरण् स्यात् टकारान्तादेशश्च वक्तव्य इत्यर्थः दार्वाघाटः चारौ वा चार्वाघाटः चार्वाघा
तः कर्मणि समि च कर्मण्युपपदे सं पूर्वाद्धन्तेरण् टश्चेत्यर्थः वर्णान् संहन्तीति वर्णसंघाटः वर्णसंघातः पदसं
घाटः पदसंघातः अपेक्षे ... अपपूर्वाद्धन्तेः टः स्यात् अनाद्यीर्घदिं क्लेशापहः पुत्रः तमोपहः सूर्यः
कुमारशीर्षयोर्णिनिः कुमारघाती शिरसः शीर्षभावो निपात्यते शीर्षघाती लक्षणे जायापत्योष्टक् द

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

नेष्टः कस्मात् नञ्‌कणग्रवतिकर्त्तरि ज्ञायाघ्नो नापतिघ्नी स्त्री अमनुष्यकर्तृकेच जायाघ्नः श्लेष्मकालकः पतिघ्नी पाणि

रेखा पित्तघ्नं घृतं मनुष्ये तिकिं आखुघातः शूद्रः अथ कथं बलनन्दः आत्तघ्न इति मूलविभुजादित्वात् किं चौरघातो

नरघातो दस्योरिति तु बाहुलकादपि ज्ञा शक्तौ हस्तिकपाटयोः ३ते नेष्टः कस्मात् ज्ञाको हेत्वाद्या मनुष्यकर्तृकार्थमिदं ह

स्तिघ्नो ना कपाटघ्नश्चोरः कवाटे लिपाठांतरं पाणिघताडघौ शिल्पिनि ३ते नेष्टः कुटिलोपोघञ्‌ँ निपात्यते पाणिता

डयोरुपपदयोः शिल्पिनि किं पाणिघातः ताडघातः राजघ उपसंख्यानं राज्ञानं हंतीति राजघः आढ्यसुभगस्थूल

पलितनग्नान्धप्रियेषु च्व्यर्थेष्वच्वौ कृञः करणे ख्युन् ९ एषु च्व्यर्थेषु अच्व्यन्तेषु कर्मसूपपदेषु कृञः ख्युन् स्यात् अना

ढ्यमाढ्यं कुर्वन्त्यनेन आढ्यंकरणं अच्वौ किं आढ्यीकुर्वन्त्यनेन इह प्रतिषेधसामर्थ्यात् ल्युडपि नेति काशिका ला

घमते तु ल्युडपि स्यादेव अच्व्यादि विस्फलराध्ये कर्त्तरि ख्युनः ९ निष्णुच् खुकञौ आढ्यादिषु च्व्यर्थेषु अच्व्यन्तेषु भवतेरेते स्तः अ

नाढ्य आढ्यो भवतीति आढ्यंभविष्णुः आढ्यंभावुकः स्पृशोऽनुदके क्विन् ९ घृतस्पृक् कर्मणीति निवृत्तं मंत्रेण स्पृशतीति मं

त्रस्पृक् ऋत्विग्दधृक् व्याख्यातं त्यदादिषु दृशोऽनालोचने कञ्च समानान्ययोश्चेति वाच्यं सदृक् सदृग् सदृशः अ

न्यादृक् अन्यादृशः क्सोपि वाच्यः तादृक्षः सदृक्षः अन्यादृक्षः सत्सूद्विषद्रुहदुहयुजविदभिदच्छिदजिनीराजामुप

सर्गेपि क्विप् ९ एभ्यः क्विप् स्यात् उपसर्गे सत्यसति च सुप्युपपदे शुचिषत् उपनिषत् अण्डसूः प्रसूः मित्रध्रुक् प्रध्रुक् मित्र

ध्रुक् गोधुक् प्रधुक् अश्वयुक् प्रयुक् वेदवित् निवित् इत्यादि अथ ग्रामात्रीपयतेर्णो वाच्यः अग्रणीः ग्रामणीः

सेनाणीः सुप्युपसर्गे वोपपदे अदेरेवविः स्यात् अंत्रानाक् प्रतानक् अदोऽनन्ने विट् स्यात् आममत्तिआमात् सस्यात्

अन्ने किं अन्नादः क्रव्ये च अदे विट् स्यात् पूर्वसूत्रेणसिद्धे वचनमपवादबाधनार्थं क्रव्यात् आमंमांसं द्वितकः कथं

व×

'श्चिरत्वस्थितेन नित्यत्वन अयं श्लेषात्... (margin note, illegible in part)

ती×

८

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

तर्दीकव्यादौ प्रत्ययआचार इति पक्षे सामसुद्ग्राहे उपपदेः णम् उपपदस्य कव्यादेत्राः इष्टोदरादित्वात् उदककुम्भस्य कामदुघा
अन्येभ्योपि दृश्यते उदसीति निःटठं मनिन् कनिप् वनिप् विच् एते प्रत्ययाः धातोः स्युः नेम्हमिकलिवशादेः कु इत्यत्स्याव
सुत्रामा प्रातरित्वा विदुतोस्तु नासिकः स्यात् अनुनासिकस्यान्स्यात् विडावत् इति विडावात् णत् अपावा विवृत् इटे रेद्
सुगण् क्विप् च अयम्पि दृश्यते संख्यायेति वस्यैव प्रपंचः उखास्रत् पर्णध्वत् वाहस्रद् अतः पदांतस्यामिति नेस्यणत्व
स्यात् उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्यैत्व दे प्राण् ग्रामणी इति वे मित्राणि ग्रामणिमित्रं श्रीः आमनसः क्तौ उपधायाः इत्वं वा ध्यश्रोत्रीः
इत्वौ वेगौः रः इस्मन् त्न क्विप् च एषु क्रादेरुत्सः स्यात् तनु उठ् अनुनासिकस्य क्विझौ लिदीर्घः भौ नेः धातोः वतान् प्रतान् दुरि
त्वट् अकदूः कारउ रेस्स्ट ऊः ऊरौ ऊरः ऊः ऊः इति ऊना वताति ऊनौः ऊनावः मुवौ मुवः मुम्रः मुभ्यो मुमः राल्लोपः स्व
ब्लोम्र मुरौ मुरः घुवौ घूः गमः क्वौ अनुनासिकस्य लोपः स्यात् अंगात् गमादीनामिति वक्तव्यं परीतत् संयत् संगत् कउव
गमादीनामिति वक्तव्यं लोपश्च अग्रेगूः अग्रेगूः स्वः कवचात् क्विप् ग्रास्वः ग्रास्ताः ग्राभिः धातो रित्यत्वं वा धित्वे स्त्रंस्वपक्षा तो
णिनिस्त्वाच्छील्ये अजात्यर्थे सुपि धातोर्णिनिः स्यात् ताच्छील्ये द्योत्ये उकलोडी बीतलोडी अजातौ किं ब्राह्मणानामंत्रयिता ता
च्छील्ये किं उष्णं भुंक्ते कदाचित् इह हि निकारे लोपसर्गनिन्न एव सु प्रिणिनि विशिष्य व्याख्यानात् उत्सर्गितायामापि सर्वैकपसंख्या
नमितिपवित हरदत्त माधवादि निबद्धदेवानुस्मरितं तद्धता च विरोधाइप्रैच्यं च मिदं भ्रमपसर्गेपि णिनिः संवस्वौ पक्षी वि
नो अनुप्राविवर्गः एतत्प्रयोधामविसारि नवेचनीयाः उत्तवोनुडी विविरित्यादि साक्षाकारिण्यपसंख्यानं ब्रह्मणिवदः
अतालेल्याद्यर्थे तिकर्तृं साधुदायी ब्रह्मवादी कर्त्युपमाने [illegible] णिनिः स्यात् उपपदार्थः कर्ता प्रत्ययार्थस्य कर्तुरुपमा
नं उष्ट्र इव क्रोशति उष्ट्रक्रोशी ध्वांक्षरावी अताच्छील्यार्थमजात्यर्थं च सूत्रं ब्राह्मणा इति किं अपूपानिव भक्षयति माषान् उप

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

माने किं उष्ट्रः क्रोशतीत्युक्ते: णिनिः स्यात् स्थंडिलशायी बहुलमाभीक्ष्ण्ये पौनःपुन्ये द्योत्ये सुप्युपपदे णिनिः स्यात् क्षी
रपायिण उशीनराः मनः सुपि मन्यतेर्णिनिः स्यात् दर्शनीयमानी आत्ममाने खश्च स्वकर्मके मनने वर्तमानात् मन्यतेः सु
पि खश् स्यात् चात् णिनिः पंडितमात्मानं मन्यते पंडितंमन्यः पंडितमानी खित्यनव्ययस्य कालिंमन्या अनव्ययस्य किं दि
वामन्या इत्येकाचोऽम्प्रत्ययवच्च इत्यंतादेकाचोऽम् स्यात् स च स्वाद्यन्तवत् खिदंते परे औतोऽम्शसोः गांमन्यः वाम्शसोः स्त्रियं
मन्यः स्त्रीमन्यः नरंमन्यः भुवंमन्यः श्रियमात्मानं मन्यते श्रिमन्यं कुलं लाघ्यकारवचनात् श्रोत्राष्टमस्क्तस्वः सुमनोरसा
वस्य भूते अधिकारोऽयं वर्तमाने लडिति यावत् करणे यजः करणे उपपदे भूतार्थवृत्तेर्यजेर्णिनिः स्यात् कर्तरि सोमेने
ष्टवान् सोमयाजी। अग्निष्टोमयाजी कर्मणि हनः पितृव्यघाती कर्मणीत्येतत् सूत्रे यावदधिक्रियते ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु
क्विप् एषु कर्मसूपपदेषु हंतेः भूते क्विप् स्यात् ब्रह्महा भ्रूणहा वृत्रहा क्विब्नेत्येव सिद्धे नियमार्थमिदं ब्रह्मादिष्वेव हंतेरेव
भूते एव क्विबेवेति चतुर्विधोऽत्र नियम इति काशिका ब्रह्मादिष्वेव क्विबेवेति द्विविधो नियम इति तात्पर्यं सुकर्मपाप
मंत्रपुण्येषु कृञः सोकर्मादिषूपपदेषु कृञः क्विप् स्यात् त्रिविधो नियम इति काशिका सुकृत् पापकृत् मंत्रकृत् पुण्यकृत्
क्विबेवेति नियमात् कर्मकृतवानित्यत्र न कृञः एवेति नियमात् मंत्रमधीतवान् मंत्राध्यायः अत्र न क्विप् भूते एवेति नि ८
यमात् मंत्रं करोति करिष्यति वेति विवक्षायां न क्विप् स्वादिष्वेवेति नियमाभावादन्यस्मिन्नप्युपपदे क्विप् शास्त्रकृत्
भाष्यकृत् सोमे सुञः सोमसुत् चतुर्विधोऽत्र नियम इति काशिका एवमुत्तरसूत्रेऽपि अग्नौ चेः अग्निचित् कर्मण्यग्न्याख्या
यां कर्मण्युपपदे कर्मण्येव कारके चिनोतेः क्विप् स्यात् अग्न्याधारस्थलविशेषस्याख्यायां श्येन इव चितः श्येनचित् क
र्मणीनिर्विक्रियः कर्मण्युपपदे विपूर्वात् क्रीणातेर्णिनिः स्यात् कुत्सिते विषये कर्तरि सोमविक्रयी घृतविक्रायी इतरेः

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

कोनिष्टु कर्मणि क्तः तेइत्येव पोष्टं दृष्टवान् पारदृष्टा राजन्ति बुधिजनः क्वनिप्स्यात् बुधिरन्तर्भावितण्यर्थः राजानं
बोधितवान् राजयुध्वा सहेव कर्मणीति निष्ठत्वं सहयुध्वा सहकृत्वा सहसमयाजनेर्मः सहसिद्धं संजरायोजातो मं
डूकः ड्वापोरितिक्तस्य यंवम्यामजातो जातिर्नात्रूवर्जिते यंवयोस्तदुपपदे जनेर्मः स्यात् संस्कारजः अदृष्टजः उ
पसर्गेपि संज्ञायां प्रजा स्यात् संततौजने अनो कर्मणि अनुपूर्वाज्जनेः कर्मण्युपपदे डः स्यात् पुमांसमनुजध्यजा
ता पुमनुजा अन्येष्वपिदृश्यते अन्येष्वप्युपपदेषु जनेर्मः स्यात् अजः द्विजः ब्राह्मणजः अपिशब्दात्सर्वोपाधिव्य
भिचारार्थः तेन धातुंतरादपि कारकांतरेष्वपि क्वचित् परितः खाता परिखा ककवतू निष्ठा एतौ निष्ठासंज्ञौ स्तः
निष्ठा स्तात्र्वेधातोर्निष्ठा स्यात् तत्र तयोरेवेति भावकर्मणोः क्तः कर्त्तरि क्तवतुः उका वितौ स्नातं म
या स्नातास्तु यावित्तुः विस्तु विद्धं कृतवान् निष्ठायामन्यदर्थे ण्यदर्थे भावकर्मणीत्तलोऽन्यत्र निष्ठायां क्षियो दीर्घः स्या
त् क्षियो दीर्घात् दीर्घात् क्षियो निष्ठातस्य नः स्यात् क्षीणवान् भावकर्मणोस्तु क्षितः कामो मया क्षितः श्रितः
श्रितवान् स्तृतः स्तृतवान् क्रुतः कर्णोर्गुणाभावो वाच्यः तेन एकाचूर्णान्नेट् वृतः वृतः रदाभ्यां निष्ठातो नः पूर्वस्य च दः
रेफदकाराभ्यां परस्य निष्ठातस्य नः स्यात् निष्ठापेक्षा पूर्वस्य धातोर्दकारस्य च दिसात्योः ऋरॄत् रपदः शीर्णः ब
द्विर्गत्वेन हृदेर्भिद्वान्नेह कृतस्यापत्यं कार्त्तिः भिन्नः छिन्नः संयोगादेरातो धातोर्यण्वतः निष्ठातस्य नः स्यात् ग्लान
: म्लानः स्त्यानः ल्वादिभ्यः एकविंशतेर्लूञादिभ्यः प्राग्वत् लूनः ज्यायदि ज्याजीनः ज्यो दीर्घश्च दृगतो दूनः दु उपता
पडत्यदंतु लगृह्यते सानुबंधत्वात् स्तुतव्याडतपादु तद्येति माघः शूनः ह्रत्नो विनान्नो हनाद्वा भिन्नष्टाइत्यर्थः ह
तमन्यत् स्मितो तेर्यास कर्मकर्तृकस्य स्मितो याससः यास्सरति किं स्मितापो त्रोनस्तु करी कर्मकर्तृकतिकिं स्मितो यामो

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

देवदत्तेन उदितश्च शुडोशुभ्रः डुञ श्वि उभुनः उहाक् प्रहीणः स्यादउदितश्च त्यक्तं स्तनः स्तनवान् हतः उदित्स्वयेर्डीडः पाव
सामर्थ्यात्केचू उम्मीनः द्रवमूर्त्तिस्पर्शयोर्श्यः द्रवमूर्त्तौ काठिन्ये स्पर्शे चार्थे श्यैङः संप्रसारणं स्यान्निष्ठायां श्योस्पर्शे श्यैपाडा
निष्ठानस्य नः स्यादस्पर्शे हलः इति दीर्घः शीनं घृतं अस्पर्शे किं शीतं जलं द्रवमूर्त्तिस्पर्शयोरिति किं संस्त्यानो वृश्चिकः शी
ता संकुचितइत्यर्थः प्रतेश्च प्रति पूर्वस्य श्यः संप्रसारणं स्यान्निष्ठायां प्रतिशीनः विभाषाभ्यवपूर्वस्य श्यः संप्रसारणं वा स्यात्
अभिश्यानं घृतं अभिशीनं अवश्यानो अवशीनो वृश्चिकः व्यवस्थितविभाषेयं तेनेह न समवश्यान अञ्चोनपादाने अञ्चेर्निः
ष्ठा तस्य नः स्यात् न त्वपादाने समक्नौ शकुनेः पादौ ... निष्ठायामण्यदर्थे उदितो वेति क्त्वायां वेट्का दि
ष्ठातस्य नः स्यात् न त्वपादाने अस्य विभाषा अस्य कश्चिद्धितस्य ... तो निष्ठायां अण्यदर्थे स्यात् उदितो वेति क्त्वायां वेट्
हनेदं समक्नौः अपादाने किं उदकमुदक्तं रूपात् नत्वस्यासिद्धत्वात् ... निष्ठादेशः षत्वस्वरप्रत्ययेड्विधिषु
सिद्धो वाच्यः वृक्णः वृक्णवान् परिस्कंदः प्राच्यभरतेषु पूर्वेण मूर्धन्ये प्राप्ते तदभावो निपात्यते परिस्कंदः प्राच्येति किं परि
स्कंदः परिस्कंदः परेश्चेति विकल्पः स्तते रिति षत्वे प्राप्ते प्रतिस्तब्धुनिस्तब्धो व अत्र षत्वं न स्यात् दिवादि निष्ठायां दिवो निष्ठा
तस्य नत्वं स्यात् विजिगीषायां द्यूनः विजिगीषायां तु द्यूतं निर्वाणोवाते अवाते इति छेदः निः पूर्वाद्वातेर्निष्ठा तस्य नत्वं स्या द
तस्य नत्वं स्यात् विजिगीषायां द्यूनः विजिगीषायां तु द्यूतं निर्वाणोवाते अवाते ... निर्वाणः निर्वाणो वातः शुषः कः निष्ठातस्य ... पचो वः पक्वः क्षायो मः क्षामः स्यः प्र
तस्य ... निर्वाणो ... निर्वातो वातः शुषः कः निष्ठातस्य स्येव कशुष्कः पचो वः पक्वः क्षायो मः क्षामः स्त्यः प्र
पूर्वस्य प्रास्तः संप्रसारणं स्यान्निष्ठायां प्रस्त्योऽन्यतरस्यां निष्ठातस्य मो वा स्यात् प्रस्तीमः प्रस्तीतः प्राक्तिंस्यानः अनुपसर्गा
त्फुल्ल क्षीव कृशोल्लाघाः निष्फलाफुल्लः निष्ठातस्य लत्वं निपात्यते कवषेक देशस्य पीदं निपातनमिष्यते फुल्लवान् क्षी
वादिषु तु क्तप्रत्ययस्येवलोपः तस्यासिद्धत्वात्याप्तस्येटोसावपि निपात्यते क्षीवमत्तः कृशस्तनुः उल्लाघो नीरोगः अनु
पसर्गात्किं उत्फुल्लः ... प्रफुल्लः ... आदितश्च आकारान्तो निष्ठायामिट्न स्यात् ... फुल्लः प्रफुल्लितः प्रफु

...संप्रसारणं ... निष्ठायां ... इति ...
...इति सिद्धं ...

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ता। प्रोल्लाघितः। कथं तर्हि लोकप्रसिद्धमत्र प्रफुल्लमिति। फुल्ल विकसने पचाद्यच्। सूत्रे तु फुल्लतादिनिष्ठान्तार्थं उत्फुल्लसं
फुल्लयोरुपसंख्यानं। नुदविदोन्दत्राघ्राह्रीभ्योऽन्यतरस्यां। एभ्यो निष्ठातस्य नो वा। नुन्नः नुत्तः। विद विचारणे रौधादिक एव गृह्यते
उन्दिना परेण साहचर्यात्। विन्नः विन्तः। वेत्तेस्तु विदितः। विद्यते विन्नः। उदीश्वीदितो निष्ठायां श्वचतेरादितश्च निष्ठायामिट्प्र उन्न
ः उत्तः। त्राणः त्रातः। घ्राणः घ्रातः। ह्रीणः ह्रीतः। नध्याख्यापॄमूर्छिमदां। एभ्यो निष्ठातस्य नत्वं न। ध्यातः ख्यातः पूर्तः। राल्लोपः मू
र्त्तः मत्तः। वित्तो भोगप्रत्यययोः। विन्दतेर्निष्ठान्तस्य निपातोऽयं। भोग्ये प्रतीते चार्थे। वित्तं धनं वित्तः। उक्तावः। अनयोः किं। विन्नः विन्
घागमदने तिकसोवद्रादिदमेट्। लिन्नं। नाकले लिन्नमन्यत्। ऋणमाधमर्ण्ये। ऋधातोः क्तेन कारस्य नत्वं निपात्यते। अधम
र्णव्यवहारे ऋतमन्यत्। स्फायः स्फी निष्ठायां। स्फीतः। इण्निष्ठायां। निरः कुषो निष्ठायामिट् स्यात्। यस्य विभाषेति निषेधप्रा
प्ते पुनर्विधिः। निष्कुषितः। वसतिक्षुधोरिट्। आभ्यां क्त्वानिष्ठयोर्नित्यमिट् स्यात्। उषितः क्षुधितः। अंचेः पूजायां। अंचेः क्त्वानि
ष्ठयोरिट् स्यात्। अंचितः गुरुः। अक्नः। लुभो विमोहने। लुभस्तु क्त्वानिष्ठयोरिट्। न तु गार्द्ध्ये। लुभितः। गार्द्ध्ये तु लुब्धः। क्लिशः क्त्वानि
ष्ठयोः इड्वा स्यात्। क्लिश उपतापे नित्यं प्राप्ते क्लिशू विबाधने अस्य क्त्वायां विकल्पे सिद्धेऽपि निष्ठायां निषेधप्राप्ते विकल्प
ः। क्लिशितः क्लिष्टः। पूङश्च। पूङः क्त्वानिष्ठयोरिड्वा स्यात्। पूङः क्त्वा च। पूङ क्त्वानिष्ठयोर्वसेट् किन्न स्यात्। पवितः पूतः। क्त्वा
यदृणं क्त्वाग्रहणं सुवचार्थं नोपधादित्यत्र हि क्त्वेव संबध्यते। निष्ठा शीङ्स्विदिमिदिक्ष्विदिधृषः। एभ्यः क्त्वानिष्ठा किन्न स्यात्
शयितः शयितवान्। अनुबंधनिर्देशो यङ्लुङ्निवृत्त्यर्थः। धर्षितः धर्षितवान्। आदिकर्मणि निष्ठा वक्तव्या। आदि
कर्मणि क्तः कर्तरि च। आदिकर्मणि यः क्तः स कर्तरि स्यात्। चाद्भावकर्मणोः। विभाषा भावादिकर्मणोः। भावे आदिकर्म
णि च आदितो निष्ठायामिड्वा स्यात्। प्रस्वेदितश्चैत्रः। प्रस्वेदितं तेन। ञिक्ष्विदेति स्वादिरत्र गृह्यते। ञिक्ष्विदाः सावयवान्तः स्विद्य

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

तेस्मै स्विदित इत्येव ञिमिदा ञिक्ष्विदा ञिधृषा आदीदितावीव प्रमेदितः प्रमेदितवान् प्रक्ष्वेदितः प्रक्ष्वेदितवान् प्रधर्षितः प्रध
र्षितवान् धर्षितं तेन सेट्कं प्रविन्नः स्विन्नं तेनेत्यादि मृषस्तितिक्षायां सेट्कं शाकिन्न स्यात् मर्षितो मर्षितवान् क्षमायां कि
म् अपमर्षितं वाक्यं अविस्पष्टमित्यर्थः उदुपधाद्भावादिकर्मणोरन्यतरस्याम् उदुपधात्परस्य भावादिकर्मणोः सेण्निष्ठा वा कि
त्स्यात् द्युतितं द्योतितं मुदितं मोदितं साधुना प्रद्युतितः प्रद्योतितः प्रमुदितः प्रमोदितः साधुः उदुपधात्किं विदित
मनेनेत्यादि किं रुचितं कार्षापणं सेट्कं शुषः कः शुष्कः करणेष्वेष्यते नेह गुधितं गुधितं निष्ठायां सेटि णेर्लोपः स्यात् ला
वितो लावितवान् श्वीदितः इति नेट् संप्रसारणे शूनः दीनः गुप्तः ऊठ् वृत्तं वृत्तवतः ततः पतेः सनिवेट्कत्वादिनेत्तावेश्रा
मेठितो वा श्रितेति स्रवे निपातनमाहिदृ पतितः सेट्कत्वो लिविट्कत्वाकिदेकरनन्यादिना मीदिवेन अनित्यत्वज्ञापनाद्वे
नेक्षावितमित्ताच्छिदेत्यादिष्टस्य विनाविस्यत्र एकाच इत्येव दरिद्रितः क्षुब्धस्वान्तध्वान्तलग्नम्लिष्टविरिब्धफाण्टबाढानि
मंथमनस्तमःसक्ताविस्पष्टस्वरानायासभृशेषु क्षुब्धादीनां निपात्यन्ते मन्थादिषु वाच्येषु
इत्यन्वयसंख्यकः क्षुभितो मन्थः मन्थनदण्डश्च क्षुब्धः मन्थः स्वान्तं मनः ध्वान्तं तमः लग्नं सक्तं म्लिष्टमविस्पष्टमाह
म्लिष्टमविस्पष्टं विरिब्धः स्वरः एतेष्वन्यत्र क्षुभितं क्षुभितमित्यादि फाण्टमनायाससाध्यः कषायविशेषः मा
धवस्करवनीतनावाक्यगवस्थापनं इत्येव फाण्टमितिविदन्ताप्यत्र इ वाढं भृशं अन्यत्र बृहितं बृंहितं बाढाण्डितं अ
गमस्त्वाङ्कस्यालित्यवान् स्वनितं धृनितं लगितं लग्नितं विरब्धितं फाण्टितं वाहितं धृषिशसी वैयात्ये एतौ निष्ठायां न वि
नयेवानिटौ धृष्टः विशस्तः अन्यत्र धर्षितः विशसितः लावादिकर्मणोः धृष्टिर्नौ विशसतेव विवादमिदं स्त्र
क्षिपिः दिवृः धृषेरादिवृफलविलस्यमिलिसृदरदवः माधवस्करलावादिकर्मणोरवेक्षान्वित्कल्पमाद धृष धर्षितं प्रधृष्टः प्र

११

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

धर्षितः दृढः स्थूलबलयोः स्थूले बले च निपात्यते दृह दृहि वृद्धौ अस्य इडभावः तस्य ढत्वं हस्य लोपः इदितो नलोप
श्च दृहितः दृंहितोऽन्यः प्रभौ परिवृढः दृह दृहि वृद्धौ निपातनं प्राप्यते परिवृढ इति परिवृंहितोऽन्यः कृच्छ्रगहनयोः कषः
कषो निष्ठायामिण्न स्यात् एतयोरर्थयोः कष्टं दुःखं तत्कारणं च स्यात् कष्टं कष्टा भूमिरिति कष्टो मोहः कष्टं शास्त्रं दुरवगा
हमित्यर्थः कषितमन्यत् घुषिरविशब्दने घुषिर्निष्ठायामनिट् स्यात् घुष्टा रज्जुः अविशब्दने किं घुषितं वाक्यं वा
ष्टेन प्रकटीकृतानि शास्त्राणीत्यर्थः अर्देः संनिविभ्यः एतत्पूर्वादर्देर्निष्ठाया अनिट् स्यात् समर्णः न्यर्णः व्यर्णः अर्दि
तोऽन्यः अभेश्चाविदूर्ये अभ्यर्णं नातिदूरं आसन्नं वा अभ्यर्दितमन्यत् णेरध्ययने वृत्तं ण्यन्ताद्वृतेः अस्येडभावो णि
लुक् अधीयमानेऽर्थे वृत्तं छन्दः शास्त्रेण संपादितं अधीतमित्यर्थः वावृत्तं अन्यत्र तु वर्तिता रज्जुः शृतं पाके श्रातिश्र
स+ पयोः क्ते शृतभावो निपात्यते क्षीरहविषोः पाके शृतं क्षीरं स्वयमेव विक्लिन्नं पक्वं वेत्यर्थः क्षीरहविर्भ्यामन्यत्र तु श्राणाप
श्रितवा वा दान्तशान्तपूर्णदस्तस्पष्टच्छन्नज्ञप्ताः एते णिचि निष्ठायां वा निपात्यन्ते पक्षे दमितः शमितः पूरितः दासि
ह+ तः स्पाशितः छादितः ज्ञपितः [illegible]ष्यमत्वरसंघुषास्वनां एभ्यो निष्ठाया इड्वा रुष्टः रुषितः आन्तः अमितः तूर्णः
त्वरितः अस्यादित्वे फलं भेदः संघुष्टः संघुषितः आस्वान्तः आस्वनितः हृषेर्लोमसु हृषेर्निष्ठाया इड्वा स्यात् लोम
सु विषये हृष्टं हृषितं लोम विस्मितप्रतिघातयोश्च हृष्टो हृषितो मैत्रः विस्मितप्रतिहतो वेत्यर्थः अन्यत्र तु हृषु
अलीके इदित्वान्निष्ठायां नेट् हृष्टतुष्टो दृष्टः अपचितश्च चायतेर्निपातोऽयं अपचितः अपचायितः प्यायः पी
वा स्यान्निष्ठायां व्यवस्थितविभाषेयं तेन स्वाङ्गे नित्यं पीनं मुखं अन्यत्र प्यानः पीनः स्वेदः सोपसर्गस्य न प्रप्यानः
आहुः वैस्योऽध्यसोः स्यादेव आपीनोऽधः आपीनमूधः ह्लादो निष्ठायां ह्रस्वः स्यात् प्रह्लन्नः दतिस्यतिमास्थामित्ति

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

किति एषामिकारोऽन्तादेशः स्यात्तादौ किति इद्वद आवद्योरपवादः दितः सितः माङ् मेङ् मितः स्थितः शाछोरन्य
तरस्यां शितः शातः छितः छातः व्यवस्थितविभाषात्वात् व्रते विषये श्यतेर्नित्यं संशितं व्रतं सम्यक्संपादितमि
त्यर्थः संशितो ब्राह्मणः व्रतविषयकप्रयत्नवानित्यर्थः दधातेर्हिः तादौ किति अभिहितं निहितं दो दद्घोः घुसंज्ञि
कस्य दा इत्यस्य दद् स्यात्तादौ किति चर्त्वं दत्तः घोः किं दातः तेनेवावस्मादेशः नचैवं विदत्तमित्यादावुपसर्गस्य
दस्तीति दीर्घापत्तिः तकारादौ तद्विधानात् दातेर्वा धातेर्वा नचवदातत्वे लिङ्गानत्वे धान्तत्वे कप्रत्ययो रिति धत्वे
नोक्तं संनिपातपरिभाषाविरोधात् अच उपसर्गात्तः अजन्तादुपसर्गात्परस्य दा इत्यस्य घोः अचस्तः स्यात्तादौ
किति चर्त्वं प्रत्तः अवदत्तः विदत्तं च प्रदत्तं वा दिकर्मणि सुदत्तं सुदत्तं च निदत्तमिति वक्ष्यते वत्ताद्याघा
मं दस्ति इगन्तोपसर्गस्य दीर्घः स्यात् दादेशे थोऽन्त्यकारस्तदादावुत्तरपदे चरित्वेति वर्द्धमानप्रकाशेऽस्मिन् नीत्तं सूत्तं
घुमास्थेतीत्त्वे धेट् धीतं गीतं पीतं सनतेः सात्वे जातं सातं खातं अदो जग्धिर्ल्यप्ति किति ल्यबिति जग्धुम् विन किं कं
सममाजं अदो जग्धिः स्यात् ल्यपि तादौ किति च इकार उच्चारणार्थः धत्वे फलाकरि जग्धः आदिकर्मणि क्तः कर्त्र
रि च प्रकृतः कटं सः प्रकृतः कटः श्येन निष्ठायामण्यदर्थे लिरी दीर्घः क्षियो दीर्घादिति निष्ठानत्वं प्रक्षीणः सः वाक्रोशदैन्य
योः क्षियो निष्ठायां दीर्घो वा स्यात् आक्रोशे दैन्ये च क्षीणायुस्त्वं क्षीणायुस्त्वं क्षीणोऽयं तपस्वी क्षीतोवा निन्द १२
स्यात्स्फातिः कोऽनारि अस्यां स्फातेः सस्य घः स्यात् कौ न स्त्रीलिङ्गे निस्सातः शाम्बृषु नदोलः सुपीनिकः स्फूर्ते प्रतिस्फातं
प्रतेः स्फातेः प्रत्ते प्रतिस्फातं स्फूर्त्ते शुद्धमित्यर्थः अन्यत्र प्रतिस्फातं कपिष्ठलो गोत्रे कपिष्ठलो नाम ऋषस्य कापिष्ठलिः उ
त्रः गोत्रे किं कपीनां स्थलं कपिस्थलं गत्यर्थाकर्मकश्लिषशीङ्स्थासवसजनरुहजीर्यतिभ्यश्च एभ्यः कर्त्तरि क्तः

स्यात् तावकर्मणोऽयं गंगां गतः ग्लानः सः लक्ष्मीमाश्लिष्टो हरिः शेषमधिशयितः वैकुंठमधिष्ठितः शिवमुपासितः हरि
दिनमुपोषितः राममनुजातः गरुडमारूढः विश्वमनुजीर्णः पक्षे प्राप्ता गंगा तेनेत्यादि क्तोऽधिकरणे च ध्रौव्यगतिप्रत्यव
सानार्थेभ्यः एभ्योऽधिकरणे क्तः स्यात् चाद्यथाप्राप्तं ध्रौव्यस्येदं मुकुंदस्यासितमिदं मिदं यातं रमापतेः भुक्तमेतदनंतस्ये
दा॰ त्यूचुर्गोप्यो दिदृक्षवः १ पक्षे आसिरकर्मको कर्तरि शितावेव आसितो मुकुंदः आसितं तेन गत्यर्थेभ्यः कर्तरि कर्मणि च रमा
पतिरिदं यातः तेनेदं यातं भुजेः कर्मणि अनंतेनेदं भुक्तं कथं भुक्ता ब्राह्मणा इति भुक्तमस्त्येषामिति मत्वर्थीयोऽच्
वर्तमाने इत्यधिकृत्य मीतः क्तः ञिक्ष्विदाश्लिष्टः ञिइंधी दीप्तः मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्च मतिरिहेच्छा बुद्धेः पृथगुपादानात् दा॰
राज्ञां मत इष्टः तैरिष्यमाण इत्यर्थः बुद्धः विदितः पूजितः अर्चितः अकारोऽत्र उक्तसमुच्चयार्थः शीलितो रक्षितः क्षांतो
आक्रुष्टो जुष्ट इत्यादि नपुंसके भावे क्तः क्लीबत्वविशिष्टे भावे कालसामान्ये क्तः स्यात् जल्पितं शायितं हसितं सुप्तं डो
ईनिषु स्तुनो निर्वृडो भुक्तवतिः स्यात् भूते भुक्तवान् मुक्तवान् वक्ता वक्तानो जीर्यतेरतृन् भूते इत्येव जरन् जरंतौ जरंतः
वासरूपन्यायेन निष्ठापि जीर्णः जीर्णवान् छंदसि लिट् लिटः कानज्वा क्वसुश्च इदत्रूतसामान्ये छंदसि लिट् तस्य वि
धीयमानौ कसुकानजावपि छांदसावितिति त्रिमुनिमतं कवयस्तु बहुलं प्रयुंजते तेन श्रिवांसं नगरोपकंठे श्रेवां
सिमवाल्यधिजग्मुषस्ते इत्यादि वस्वेकाजाद्घसां कृतद्विर्वचनानामेकाचामादंतानां घसेश्च वसोरिट् नान्येषां आरिवान्
आदिवान् देदिवान् जक्षिवान् एषां किं बभूवान् नाधातोः सदवसश्रुवः भूतसामान्ये एषां भाषायामिच्छास्या
न् तस्य च नित्यं क्वसुः निषेदुषीमासनबंधधीरः अध्यूषुषस्तामवसृज्य जन्यः शुश्रुवान् उपेयिवाननाश्वाननूचान
श्च एते उपसर्गविशिष्टेभ्यो धातुभ्यः भाषायामपि भूतमात्रे निपात्यन्ते तस्य नित्यं क्वसुः इट् उपेयिवान् उपेयुषस्तामपि निम्नगा

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

उपेयुषी उपेत्य विवक्षितं ई इयिवान् समीयिवान् नञ्‌ सर्वादिश्चातेः कसुरिम्लावश्च दृशं च कसुश्च तेरनाष्टय इतिनार वि:
अनुस्वर्वादिवे: कसुरिकान्तः वेदस्यवचनं कृतवान्‌ऽवान: घिसाघाम मइन विद विन्नी एषोवसोरिस्यो उम्भिवान् उग
वान् उच्छिवान् उपघ्वान् विविदिवान् विविद्वान् विविशिवान् विविश्वान् विश्नि नामाहचर्योत् विदतेर्ग्रहणं दृशेस्क
शिविवान् ददृश्वा ददर्शिवान् ददृश्वान् लटः शतृशानचावप्रथमासमानाधिकरणे अप्रथमांतेन सामानाधिकरण्ये स्वार्थः
शानादि: पचंतं चैत्रं पश्यं आनेमुक्क अंगस्यातो मुमागम: स्यादानेपरे पचमानं चैत्रं पश्य लक्षित्यनुवर्तमाने पुनर्लडग्र
हणं अधिकविधानार्थं तेन प्रथमासामानाधिकरण्येपि कश्चित् सन्त्रासमाण: माड्याक्रोशे इति वाच्यो माङीवन्नादि
छडि ति प्राप्ते एतद्वचनसामर्थ्याल्लट् संबोधनेच हे पचन् हे पचमान लक्षणहेत्वो: क्रियाया: क्रियाया: परिचायके हे
तौ चार्थे वर्तमानाद्धातोर्लट: शतृशानचौस्त: शयाना भुंजते यवना: अर्जयन्वसति हरिं पश्यन्मुच्यते हेतु: फले का
रणे च कृत्यच: अधीयमान: सोम: ई दास: आस: परस्यानस्य ईस्यात् आदे: परस्य आसीन: विदे: शतुर्वसु: वेत्ते: पर
स्य शतुर्वसुरादेशो वास्यात् विदन् विद्वान् विदुषी तौसत् तौ शतृशानचौ सत्संज्ञौ स्त: लृट: सद्वा व्यवस्थितविभा
षेयं तेनाप्रथमासामानाधिकरण्ये प्रत्ययोत्तरपदयो: संबोधने लक्षणहेत्वोश्च नित्यं करिष्यंतं करिष्यमाणं पश्य क
रिष्यतो प्रत्यं कारिष्यत: करिष्य इत्यादि: हे करिष्यन् अर्जयिष्यन्वसति प्रथमासामानाधिकरण्येपि क्वचित् करिष्यति १२
करिष्यत् इइ उङो: शानन् वर्तमाने पचमान: यजमान: ताच्छील्य वयोवचन शक्तिषु चानश् ताच्छील्ये
भुक्तवेदिवानच् भोगं भुञ्जान: कवचं बिभ्राण: शत्रुं निघ्नान: इङ्धार्यो: शत्रकृच्छ्रिणि आत्यां शतृस्यात् अकृच्छ्रि
णि कर्तरि अधीयन् धारयन् अकृच्छ्रिणि किं कृच्छ्रेणाधीते धारयति द्विषोमित्रे द्विषन् शत्रु: सुञो यज्ञसंयोगे

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ऋषामनादेवेतिलेख्यवदेवाः॥

सर्वस्मिन्नेतः सर्वेष्वकमानाः सवितृणः अर्हे प्रशंसायां अर्हन् आक्वेस्तच्छीलतद्धर्मतत्साधुकारिषु क्विपमभिव्याप्य
वक्ष्यमाणाः प्रत्ययास्तच्छीलादिषु कर्तृषु बोध्याः तृन् कर्ता कटान् अलंकृञ्निराकृञ्प्रजनोत्पचोत्पतोन्मदो
रुच्यपत्रपवृतुवृधुसहचर इष्णुच् अलंकरिष्णुरित्यादि णेश्छन्दसि वीरुधः पारयिष्णवः भुवः छन्दस्येव न विष्णु
: कथं तर्हि ज्ञानगत्स्नुरेव प्रभविष्णुर्विष्णवभिति निरंकुशाः कवयः थकारोन्तः कस्नुश्छान्दसार्थः वाजिस्नुरिति छन्दसि: प
वेक्ष्यतिस्नुः नैतद्वाच्ये हं तालिस्नुरश्वस्कः छन्दसीति नियमः भिद्यन्ते कितत्ते ते न स्थ ई त्व स्नास्नुः लिक्वालप्युणः डि
स्नुः स्नास्कः वाहुवः मूकः किति इत्यत्र गकारप्रश्लेषान्नेट् स्थास्नुः दंशेश्छन्दस्युपसंख्यानं दंक्ष्णवः पशवः त्रसि ग
धिधृषिक्षिपेः क्नुः त्रस्नुः गृध्नुः धृष्णुः क्षिप्नुः शमित्यष्टाभ्यो घिनुण् उकार उच्चारणार्थः इति कारिका अनुबन्धद्व
शिलाधिभेन शामिसितरा शामिनीतरेत्यत्र उगितश्चेति ह्रस्वविकल्पः न चैवं शामी शामीत्यादौ नुम्प्रसंगः फलग्रहण
सामर्थ्यात्फलेनानामेव तद्धितानाम् नोदात्तोपदेशस्येति वृद्धिनिषेधः शमी तमी दमी श्रमी भ्रमी क्लमी क्षमी प्रमा
दी उत्सर्वोन्मदेः अलंकृञाचेतिमूलज्ञाकौ वा सरूपविधिना घिनुणपि उन्मादी तच्छीलत्वे वासरूपविधिना खी
निलपार्श्विकं संपृचानुरुधाङ्यमाङ्यसपरिसृसंसृजपरिदेविसंज्वरपरिक्षिपपरिरटपरिवदपरिदहपरिमुहदुष
द्विषद्रुहदुहयुजाक्रीडविविचत्यजरजभजातिचरापचरामुषाभ्याहनश्च घिनुण्स्यात् संपर्की अनुरोधी आया
मी आयासी परिसारी संसर्गी परिदेवी संज्वारी परिक्षेपी परिराटी परिवादी परिदाही परिमोही दोषी द्वेषी द्रोही दोही यो
गी आक्रीडी विवेकी त्यागी रागी भागी अतिचारी अपचारी आमोषी अभ्याघाती वौ कषलसकत्थस्रम्भः विकाषी विला
सी विकत्थी विस्रम्भी अपे च लषः वा अपलाषी विलाषी प्रे लपसृद्रुमथवदवसः प्रलापी प्रसारी प्रद्रावी प्रमाथी प्र

॥तिक्तितोरिफक्याहिरि॥६

+नाचि+

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

वादी पुरुकासौ निंदहिंसक्लिशखादविनाशपरिक्षिपपरिरटपरिवादिव्याभाषासूयो वुञ् पंचम्यंतेभ्यः प्रमादः एभ्यो वुञ्
स्यात् निंदकः हिंसकः इत्यादि ण्वुलापि सिद्धे वुञ्वचनं ज्ञापकं तच्छीलादिषु वासरूपन्यायेन तृजादयो नेति देवि
कुशोश्चोपसर्गे आदेवकः आक्रोशकः उपसर्गे किं देवयिता क्रोष्टा चलनशब्दार्थादकर्मकाद्युच् चलनशब्दा
र्थेभ्योऽकर्मकेभ्यः स्यात् चलनः चोपनः कंपनः शब्दनः रवणः अकर्मकात् किं पठिता विद्यां अनुदात्तेतश्च हलादेः अक
र्मकाद्युच् स्यात् वर्तनः अनुदात्तेतः किं नविता हलादेः किं एधिता अकर्मकात् किं वसिता वस्त्रं जुचंक्रम्यदंद्रम्य
सृगृधिज्वलशुचलषपतपदः जु इति सौत्रो धातुः गतौ वेगे च जवनः चंक्रमणः दंद्रमणः सरणः गर्धनः सिद्धे पदिग्र
हणं लषपतपदेभ्य उकञा बाधा मा भूदिति तेन ताच्छीलिकेषु परस्परं वासरूपविधिर्नास्तीति तेनालंकृञ् नञ्सूल क्रु
धमंडार्थेभ्यश्च क्रोधनः रोषणः मंडनः भूषणः न यः यकारांताद्युच् न स्यात् क्नूयिता क्ष्मायिता सूददीपदीक्ष
श्च युचः सूदिता दीपिता दीक्षिता नमिकंपीति रिण्वुलो बाधे सिद्धे दीपेर्ग्रहणं ज्ञापयति ताच्छील्ये वासरूपवि
धिर्नास्तीति ज्ञापितं तेन कमना कमिता भवति कंपा कम्पिता आरवा अयदि सूदे सूक्ष्म कथं मधुकसूदनः नैवादिः ल
षपतपदस्थाभूवृषहनकमगमशॄभ्य उकञ् लाषुकः पातुकः इत्यादि जल्पभिक्षकुट्टलुंटवृङः षाकन् जल्पा
कः भिक्षाकः कुट्टाकः लुंटाकः वराकः वराकी प्रजोरिनिः प्रजवी प्रजविनौ प्रजविनः जिदृक्षिविश्रीण्वमाव्यथाभ्य १४
मपरिभूप्रसूभ्यश्च जयी दरी क्षयी विश्रयी अत्ययी वमी अवमी अव्यथी परिभवी प्रसवी स्पृहिगृहिपतिदयिनिद्रात
न्द्राश्रद्धाभ्य आलुच् आ ध्यायस्वरादावदंतः स्पृहयालुः गृहयालुः दयालुः निद्रालुः तत्पूर्वाज्ञितदो नात्वं निपा
त्यते तंद्रालुः श्रद्धावान् श्रद्धालुः दाधेट्सिशदसदोरुः दारुः धारुः सेरुः शरुः सद्रुः सृघस्यदः क्मरच् सृम

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

रः घस्मरः अद्मरः भंजभासमिदो घुरच् भंगुरः भासुरः मेदुरः विदिभिदिछिदेः कुरच् विदुरः भिदुरं छिदुरं इण्नश्जि
सर्त्तिभ्यः क्वरप् इत्वरः इत्वरी नश्वरः जित्वरः सृत्वरः गत्वरश्च गमेरनुनासिकलोपो निपात्यते गत्वरी जागुरूक
: जागर्त्तेरूकः स्यात् जागरूकः यजजपदशां यङः एभ्यो यङन्तेभ्य ऊकः स्यात् दशामिति तिलाविनं नलोपेन निर्द
शः यायजूकः जंजपूकः दंदशूकः नमिकंपिस्म्यजसकमहिंसदीपो रः नम्रः कम्प्रः स्मेरं जसिनञ्पूर्वः क्रिया
सातत्ये वर्त्तते अजस्रं सततमित्यर्थः कम्रः हिंस्रः दीप्रः सनाशंसभिक्ष उः चिकीर्षुः आशंसुः भिक्षुः विंदुरिच्छुः वे
त्तेर्नुम् स्यात् इषेश्छत्वं च निपात्यते वेत्तीति विंदुः क्याच्छंदसि देवान् जिगीतिमुमुक्षुः आदृगमहनजनः किकि
नौ लिट् च आदंतादृदंतात् गमादिभ्यश्च किकिनौ स्तः तौ च लिड्वत् बभ्रिर्वज्रं पपिः सोमं ददिर्गाः जग्मिर्युवा
जघ्निर्वृत्रममित्रियं जज्ञिः भाषायां धाञ्कृसृगमिजनिनमिभ्यः दधिः चक्रिः सस्रिः जग्मिः जज्ञिः नेमिः सासहि
वावहिचाचलिपापतीनामुपसंख्यानं यङंतेभ्यः सहयादिभ्यः किकिनौ नीगभावश्च निपात्यते स्वपितृषो नजिङ् स्वप्न
क् तृष्णक् धृष्णक् धृषेश्चेति वाच्यमिति काशिकादौ धृष्णक् शॄवंद्योरारुः शरारुः वंदारुः भियः क्रुक्लुकनौ
भीरुः भीलुकः क्रुकन्नपि वाच्यः भीरुकः स्थेशभासपिसकसो वरच् स्थावरः ईश्वरः भास्वरः पेस्वरः कस्वरः यश्च
यङः यातेर्यङंताद्वरच् स्यात् आतो लोपः तस्य अलोपस्य स्थानिवत्त्वनिषेधात् लोपो व्योर्वलि इति यलोपः अतोलोपस्य
स्थानिवत्त्वमाश्रित्यातो लोपे प्राप्ते वरे इत्यनेन स्थानिवत्त्वं यायावरः भ्राजभासधुर्विद्युतोर्जिपॄजुग्रावस्तुवः क्विप् वि
भ्राट् भाः भासौ धूः धुरौ विद्युत् ऊर्क् पूः पुरौ दृशिग्रहणस्यापकर्षाज्जवतेर्दीर्घः जूः जुवौ जुवः ग्रावस्तुदस्य
धातुना समासः सूत्रे निपात्यते ततः क्विप् ग्रावस्तुत् अन्येभ्योऽपि दृश्यते क्विप् छित् भित् दृशिग्रहणं विध्यंतरो

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

गत्वेप्रत्यार्थं क्वचिद्दीर्घः क्वचिदसंप्रसारणं क्वचिद्ध्रस्वः तथा च वार्त्तिकं क्विब्वचिप्रच्छ्यायतस्तुकटप्रुजुश्रीणां दीर्घोऽ
संप्रसारणं च क्विब्वच्यादीनां उणादिसूत्रेण केषांचित् क्विब्विहितत्वाल्लादौ हन्ताबाधमानः इति वार्त्तिकेऽयं दणं वक्ष्यति
वाक् पृच्छतीति प्राट् आयतं स्तौतीति आयतस्तूः कटं प्रवते कटप्रूः जूरुक्तः श्रयति हरिं श्रीः द्युतिगमिजुहोतीनां
द्वे च द्युतिस्वाप्योः संप्रसारणम् इति दिद्युत् जगत् जुहोतेर्दीर्घश्च जुहूः दृणातेर्ह्रस्वश्च ददृत् ध्यायते
:संप्रसारणं च धीः भुवः संज्ञान्तरयोः मित्रभूर्नाम कश्चित् धनिकाधमर्णयोरन्तरे यस्तिष्ठति विश्वासार्थं स प्रतिभूः वि
प्रसंभ्यो ड्वसंज्ञायां एभ्यो भुवो डुः स्यात् न तु संज्ञायां विभुः व्यापकः प्रभुः स्वामी संभुर्जनिता संज्ञायां तु विभूर्नाम क
द्रा+ श्चित् मितद्र्वादिभ्य उपसंख्यानं मितं द्रवतीति मितद्रुः शंभुः अन्तर्भावितण्यर्थोऽत्र भवतिः धः कर्मणि ष्ट्रन् धेटो धाञ
श्च कर्मण्यर्थे ष्ट्रन् स्यात् धात्री जनन्यामलकी वसुमत्युपमातृषु दाम्नीशसयुयुजस्तुतुदसिसिचमिहपतदश
नहः करणे दाबादेः ष्ट्रन् स्यात् करणेऽर्थे दात्यनेन दात्रं नेत्रं तितुत्रतथसिसुसरकसेषु च एषां दशानां कृत्प्रत्यया
नामिण् न स्यात् शस्त्रं योत्रं योक्त्रं स्तोत्रं तोत्रं सेत्रं सेक्त्रं मेढ्रं पत्त्रं दंष्ट्रा नद्ध्री हलसूकरयोः पुवः करणे ष्ट्रन्
स्यात् तच्चेत्करणं हलसूकरयोरवयवः हलस्य सूकरस्य वा पोत्रं मुखमित्यर्थः अर्तिलूधूसूखनसहचर इत्रः अ
रित्रं लवित्रं धवित्रं सवित्रं खनित्रं सहित्रं चरित्रं पुवः संज्ञायां पवित्रं येनाज्यमुत्पूयते यद्वा अनामिकावेष्टनं क १५
र्तरि चर्षिदेवतयोः पुव इत्रः स्यात् ऋषौ करणे देवतायां कर्तरि ऋषिर्वेदमन्त्रः तदुक्तमृषिणेति दर्शनात् पूयते ति+
ऽनेनेति पवित्रं देवतायां तु अग्निः पवित्रं स मा पुनातु   अथोणादयः कृवापाजिमिस्वदिसाध्यशूभ्य उण् करोतीति का
रुः शिल्पी कारकश्च आतो युक् वातीति वायुः पायुर्गुदं जयत्यनेन रोगान् जायुरौषधं मिनोति प्रक्षिपति देहे

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

शुष्माणमितिमाधुः पित्तं स्याधुः साधोतिपरकार्थे साधः अंकते आशुः व्रीहि आशुव्रीहिः पाटलः स्यात् हंदसीणः मान
आशोहंस निरुक्तिव रिवटिस्योत्तुण दीर्घतइतिदारुः स्कः प्रस्वः मातुरस्त्रियां ज्ञातु ज्ञातनी इह ज्ञानिहेद्यो द्येतिनह
द्धितिषेधः अनुबंध हलसामर्थ्यात् वारुरम्यं वातु त्रिलिंवाक्यं मधादिद्वात्तरूपवत्सजेवदुइत्यपि किंज्ञारयोः शिरणः
किंशूलणातीति किंश्चारुः सस्यशुकंवाबाणस्य ज्ञरामेतिज्ञराशुः गर्त्ताज्ञालः शोरस्थलः तरत्यनेनवर्णाइतितालुः क
केवचः कस्य ज्ञकनगलेनवक्तीतिज्ञकवाकुर्मध्वरेवसरटेवरणाशुखे इति विश्वः स्तम्ब व्रीहिव रिशरितनिधनि
मस्त्रिस्याः तःलरतिखिलस्त्रीवारुः स्वामीदरस्य क्रियतेऽस्मिन्नर्त्त तानिमरुः निर्कलदेशः शेतेज्ञाशुः अज्ञगरः त
रुईदः वरेतिनरूक्षेतिदेवानाइममितिवरुः मरुः खम्भादिशुष्टिः तलुः स्वल्पं क्रियोमहं ज्ञिलिनुस्तनं धनुवावध
ज्ञविंदुः धलिरिवाज्ञनिवरूः इतिष्मीदर्घः मधुः किंनरः मधुः पानीयकाकिके सिरलसः व्यकादिद्वारूः ज्ञरवेन
सस्पदः अणस्य लवलेज्ञाकणाणवः वाक्रटिवटिस्यां कटुः वटतिवदतीतिवटुः धान्यनिरत धान्येवाच्येऽणुः प्रत्य
यः स्यात्सवनित्व मित्वादाहकदानः खिलंगवस्थमेणवस्यम ब्रीहिनेदस्तुणुमान निडरणेफलिपाटीत्यादि
स्तम्ब मलिव्याप्य संबध्यते मृत्स्नाणि दित्वामिव सिरनिक्लिदिवधिमनिस्यस्य म्लातीतिज्ञारुराशुधकोपयोः
स्वरुवंज्ञ स्तेक व्याधिः खंडइत्यन्ये त्रपुसीव पुंसि स्त्रमसवः प्राणः वसु कंदेयेधोकैरो वसुतोऽधनेमणो हलवं
क्रैकदेशः क्रेडः स्वदः बंधः मधुः वाल्व बिदिस्रवसवेबिडः स्पंदेः संप्रसारणं धस्य देशेनदविशेवेद्यो किंकर्ना
सशितिस्त्रियामित्यमरः उदेशिवादेः उन्नतिरिंडः ईषेः उः स्यात्सवकित्व आदेरिकारादेशाश्च ईषतेहिन स्त्रिइशुः
ज्ञारः इगुदंयोः स्कंदेः सलोपश्च कंडः स्कंडोरस्तुस्यवाकसलोपउपत्ययस्य रक्षुः कतेराहतविपलोमस्य काका

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

रलकारयोर्विनिमयः तर्कुः कृत्तवेष्टने नावंचेः न्यंक्वादित्वात्कुत्वं निपातनमेव तिन्यंकुः मृगः फलिपाटिनमिमनिजनां गु
कपटिनाकिधतश्च फलेरुक् फल्गुः पाटेः पटिः पाटयतीति पटुः नमयतेर्नेनाकुः वल्मीकं मन्यतेइतिमधुः जायते
जन्तुः बलेर्गुक् बलसंवरणे वल्गुः ज्ञः कि तसन्वद्व भूपतेकः स्यात् सवकिसन्वद्व शिशुः बालः यो ह्वेव युष्मास्मामेधी
यः स्वप्रितिब्रक्ततेहे ग्रहणमिश्रलिट्स्वर्थ कर्मणश्च ब्रह्मकर्मन्यतेरेखिस्मोबहुलं कुलपिंगलो अन्यतोपिचकुः कर्त्ताड
ह्रु हंत्ता पशुः पालकः दत्तिदिवधिरघिड्डषिलयः कुः स्यात् पक्षः लिन्नहिलिङुः वङ्कु ग्रहिज्योतिसंप्रसारणे खिरहिणे विधि
तिविधः विधुः ज्ञाञांकेकस्रिरे हृषीकेन्नोचराकृसे गृध्रः कामः हृद्रदेक्षः कुयोकच्च करोतीति कृकसः गुणातीतिगुरुः
अपदुःस्सु शुरुः सुधामादिषुचेतिपवि अपद्गुः ऋतिकुर्वं कुः द्रुः सुद्रुः रपेरितोपधायाः अनिहंरपतीतिरिपुः अर्जिदृ
शिकम्यमिपंसिबाधामृजिपशितुक्धुक् दीर्घहकाराश्च अर्जयतीति ऋजुः सर्वान्विन्नोधेनपश्यतीतिपशुः
कंकुः अंधुः रूपः पांशुर्नभ्रद्वोरडुः तालव्यान्तोपिदंत्यान्तश्च संवस्करपांसवः बाधतेइतिबाहुः स्त्रीपुंसयोः प्रथिम्र
दिभ्रस्तांसंप्रसारणेसलोपश्च प्रथ्वीणांकुः संप्रसारणेत्त्रद्लोपसलोपश्च हृषः मृदुः न्यंक्वादित्वात्कुत्वं न्नजातितपसा
हृद्गुः लंघिवहोर्नलोपश्चलघुः बालमूलबहुलीनांवालोरत्वमापद्यतेरघुन्तपतेदः बकुः कृणोतेर्बुलोपश्च कुरुः
मक्षिमदतिकृस्वश्च कुरुमद्रुत्त क्षिपेः कश्च क्षिपतीतिक्षिकुः तुत्युः उद्यतोऽज्योतिश्च आङ्परयोः खनिशृत्यांडि
च आखनतीतिआखुः परंशृणातीतिपरशुः हृषोदरादित्वाद्कारलोपात् पर्शुरपि हरिमितयोर्द्रुवः हरिमितद्रुत्तेद १६
रिद्रुर्दुः मितद्रवतीतिमितद्रुः समुद्रः ज्ञातेच ज्ञातधाद्रवतीतिज्ञातद्रुः वाकुलकाकेवशात्पिद्रवत्यर्धमिति
द्रुः ह्रदः आरवावतद्यान्क्रमः खकृञोकुपीलुमालेभुः पंचेतेकुप्रत्ययान्तानिपात्यन्तेखनतेरेकञ्चान्तादेशः खकः का

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

मः क्रूरो मूर्खः अथ षष्ठ कांतनीकीलकाल्पको: पिबतेरित्यं कुगाममस्य पीतुवीसस: कालः सुवर्णेव निरवीवत्तगातो
वस्मात्कः ने दीर्घश्च नीलेगुः कमिविशेषः स्तगालस्य नीलेगु रिति पाकांतरं तत्रधातोरपि दीर्घः लगेसंगे अस अत इवं
च लगतीति लगु खिते लिगु मूर्खः मृगस्याद स्य ए तेक प्रत्यं तो तानि पात्यते मृगयातीति मृगयुः व्याधः देवकुर्धीमि
कः मित्रकुर्लोकियात्रानिष्ठः आकृष्तिगलोदं मंदिवाश्रिम धिवतिचकं किस्यतरत्र मंडुरावाडिज्वाला वाणुराराति:
मध्करावट्टुरः वंकरोरघः अक्रुरः खर्डुरादिवादक्रुरोपि वार्धः संप्रमारणे किंच विकरस्थोररकसोः मक्तारदत्तुरो मङ्क
रोदयीतः बाकुलकातमृक्रोपि ह विदारणे धातोर्हिवन्ने अस्यामस्यदक टिलो पश्च दर्दुरस्तोयदेनेके वाद्यनोडा
दिनेदको: दर्दुरा चंभिकायां स्यात् पामडा मेवदर्दुरभि स्ति विश्वः मंडुरादस्य उरकंतानि पात्यंते मायते युक म
ञ्जुरो मस्यत्तेदः कच्छवर्ले कमठमः कर्बुरस्थेनरकसोः बध्नाति बर्दुरादिवादूरोपि बं[illegible] बंधकरैस्या तो नमसेदर
योः स्त्रियुदु निरे निदेवः कोकते वा तक्क कुकरः कुकुरः अमेर कन अस्तुरः प्रक्तादय आसुरः मसेस्य पंचमेपादे
मसेरु रनिति विवक्षुते मस्तरा मसुरा त्रीहि प्रतेदे पत्यो घिति मस्तरामसुरा वाना [illegible] रपात्रीहि प्रलेन्द्वोः मसूरी पा
परोगे स्यात् उपधानेपुनः भूमात्तु मसूरमसूरो चहा विति विश्वः च्यावसेरा नो मुद्ग इति ज्ञापद्वे [illegible] र पति पन्नोः प्र
स्थः [illegible] रस्तु पिता तयो रित्यमरः अविमस्या ह्रिपद्व अविधः मंदिधः अमे दीर्घश्च आभिर्वद्व स्त्रियां मासे तथा
स्याद्वोप्यवस्कृनि रूदे ह्रेदिश्च [illegible] रोहिषाः रोहिषो मृगभेदे स्यात् [illegible] मारहस्तः नवेति
नवेति [illegible] धातुः नविषताविषा [illegible] स्वर्गेव [illegible] नविषा नाविषा [illegible] भिस्य नविषा [illegible] मितिविद
ताधं नक्षिवाद्धः अवाधिपोक्षि [illegible] अवाधिपाधरारास्रोः किलेवुक्ष किल्वि पं [illegible] मदितु दिविदिक्षि [illegible] म

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

दिवं दिति भिमि दिहि मुदि मुचि रुचि रुधि बंधि शुषिभ्यः किरच् इषिरो ग्निः मदिरा सुरा मुदिरः कामुकाभ्रयोः सिति विध
मदिन्तो खिदिरस्तुंदः छिदिरो सिकुत्तारखोः तिदिरं वर्जं मेदिरंरुद्र बंदिरो वंद हस्तिनो तिमिरं तमः अकिरोगद्य
मिदिरः स्तूपः मुदिरः कामभस्त्ययोः शुषिरो दाता रुचिरं रुधिरं बधिरः स्थवखोवलो शुषिरं छिद्रं सुरुमित्यन्ये अ
जेलिट् आजिरो वजिरदोसेः अजिर मिजिर जिधिल स्थिरस्थविरस्वदिरः अङ्केविनावानाबः अजिरमंगणे वा
जोरुपधावाइद्वे जिजिरस्मादुहमुपेदेशघोरे नातलेन्यवत्व अथमोचने उपधावाइद्वेरेफलोपः इन्धेरेकस्यल
वे जिधिलं स्वास्फायो दिलोपः स्थिरंनि श्चलं स्फिरंप्रवृत्तं तिष्टते तुक् फल्गुवेयस्थविरः खदिरः वाकुलकादीडोबु
कः फल्गु जिनिरं सलिलं कल्याणि मदिलं डिलं डिला ति पि मि तु कि ककिरत्त्यडलहू सल तिग हुलि तिन्ये मितिस
लिलं कलिलं अनिलः महिला इवोदराद्विवाम्बहेलापि नडइ तिमोत्रो धातुः तमिलोग्र रसेवको तमिलोहन्तः क
ल्याणं च नाकिलो गुलिः पिङिलो गणकः तुफिलो गुरवरः कोकिलः तथिलो तत्यः वाकुलकाकुटिलः कम्मेः पञ्च
कपिलः गुपादित्यः किच् गुपिलो राजा तिफिलो निशाकरः गुहिलं बनामिथिलादयश्च मधं तेत्रपिपत्रो मिथिला
नगरी पथिलः पथिकः पतिक टिकटिगिरिदंश्चिभ्यएरक् पघेरः पक्षीगताच कठेरः कुबुडीवीकबेरः पाणिः वा
जकात्तुत्स गमेरो मेघः गुमेरोगुमकः दन्तेरो हिंस्रः कबेनेलोपश्च कबेरः नादेश्च वनातेरः ज्ञातुः रुलेरादयः ७
पयांता निपात्यते हलेरा डाटा गुचेरो गोसा गुहेरो लोहघातकः मुहेरो मूर्खः कबेरो नलुपश्च कपोतः पदोना
तेर्मेत्तुः लाता तिलवान कठोरः चकोरः केशो दयश्च किंकूर्वधाःप्रलोने टिलोपः किसोत्यलोपः किशोरः अश्व
ज्ञावः मकोरः सांक्षः कपिमकिशोकिकटिपटिम्यओलच् कपातिमिर्देशाल्लोपः गमोलगं केलोगुक कपर्योको क

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

कटोलः कटुः पटोलः मीनाले स्फुरन्न मयूरः स्पंदेः संत्रसारलं व सिंहरं सितलिंगम्मिमसिसच्य विधान्न कंठिन्यस्क
न्न सिभोतीतिमेत्तुः तित्ते ति नेद् तेत्तः गत्तः मस्कदधिमंफासच्यतइतिसक्तः अर्द्धवीदिः हरवरेत्तव तत्रकि
तिअत्तवर्त्ते इतिम तेत्तबाक्काजकाल त्तेत्तर्विकोलः धात्तुः कोश पः किन्न पिबतीति पीत्तर्पहरे दिवाकरे अर्न्त
स्तः अर्त्तैस्कः स्यान्नसवकिल क्रुतः स्तोत्रुष्यकालयोः कमिमलिङ्गलिंगानादाहित्यष्ठ एतस्कस्यात्त केत्तके
दर्पवितयोः मत्तरपराधः डंत्तः प्राणी गात्तः पुस्को किलेत्तृगे गंधर्वेगायने पिबलात्तः आदित्यः आत्तरत्थगकाल
ये: रक्त सिकीव हेतुः कारणं वाजः किः केवर्येदपताकयोः आश्रोतक्रिस्यष्ठ अक्कः शारीरं वमेस्कान वस्क अ
गारलित्र वेव्रमत्त वास्कार स्त्रियां क्रनः कत्तः कत्तर्यडः एधिवयोष्ठत्तः एधत्तः पुरुषः वदत्तरनस्कान्न डीवेरा
त्तः डीवात्तर स्त्रियां लक्के डीवितेडी वनोषधे अरुकन्न हविष्ठ डावेरित्येव डैवारक स्त्रिडु लिखगात्तुष्म
त्तु ऋषीवले क्रविव मितनिधनिसर्डिन्यत्तः कहीः भुंसिकरिपाश्रो कर्हिनेद्यास्त्रियांमता वस्तुः तत्तः धत्तः रा
स्तु मर्डीअर्डील सर्डीः वेलिक्व रवर्डी व्यहनेरवर्डः पामाम्हडोर्तुलस्त्र मर्डः प्रुदि क्रत्त वदोधस्त्र वधूडाक्काक्कया
स्त्रीत्त कथस्तुस्त्र कडूः पामालिक्कसिपद्यतेः कापूः त्राक्किः पाहूः वरणधारिणी आकूः पिंगलः अणोडःष्ठ आडूः
डलप्लवडवनलिलवेनलोपस्त्र त्तेब्यलाह्कलेसमे इत्यमरः केअएरेडू वास्य कन्नाहेत्तपपदेस्त्रलातेक्कास्यादेरड्डादि
त्रः करोङ्ः कुणकदेस्त्री वाकुलकादुइत्यये करोङलीवेत्तु लिव त्रोड्डु नरतेकः स्याल्लतस्युड् तड्ः स्याद्वाकड
लो॰ स्त्रकः दधिडानेर्यपस्त्र दस्त्रआप्रदो तयोर्जपि तड्ः कषएलेदः इतिस्त्र्याक्क व्वरनेल्लेकः स्तुधरलाकंकतेरचुक
दितिसोत्तेधात्तुः तत्तः क्षत्रः कुमारगमस्त्र रह्दे वनदीनस्त्यवाक अर्दहत्तहांरकफेल्ल कवंधुदिधिरः एतेस्त्रप्रत्य

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

यां ता निपात्यंते ऋहृ बंधने हस्तो ग्रंथे निपातनान्लुम् दित्त्वः ऋतेस्तारावावौ निपातनादित्येके हस्त्रः उनेर्बुक उं
क्षः उम्बुंदनेस्य इत्येके बाहुलकाज्जबोपि कफलानातिकफेल्लः शेष्मातकः निपातनादेवं कर्कंटधातोतिकर्कं
धुः बदरी निपातनान्लुम् दिधिषेर्धस्य तित्यनृ तो सिद्दिधिषुः पुनर्भूः के विन्तु ऋहृ इम्मरू उंडकम्बइतिपठंति इंफ
ऋक्लेषे हृंफूः सर्पजातिः कमेर्बुक कंबूः परडव्यापहारी स्मृयोक्तगकल्पक्कः योस्तु गिरंतेकलिस्य वत्तुद्गा
र्तिस्रवर्णे ग्लणविडालपक्षः हवेकलवू दर्दानी स्मृगकामिनीः बाहुलकाद्वटते वटुलं ज्योत्स्नं हस्वमदिहशुधिस्य ह
त्वेः हरिक्रकलिर्वर्णे ग्लणवाडिविडालपठ्कोः सरित्रादी रोहित्तसमृगविडालपक्षी शुष्कलिसो वा धातुः फदवस्य
रोहितः स्तुफलस्य योधितद्रितिलावं लानि लिंतु क्ला ताहृय तालिन मित्त विदहृत् नामेवः बाहुलकादि संज्ञा एताद
नाः इनः ज्ञंवः लीवः कमेरवः कमठः बाहुलकाज्जरवः रमेरट हिसा रामठं हिंगुः नामेः रवः ऊरवः कल्होठः कण्ठं क
लेस्वपक्ष रपठेः कलप्रत्ययः वावृफलेः वफलाललतावृफलाफलविके नापेर्वबू नाबलः इषादिभ्यश्चित्त इषलः
पलल बाहुलकाद्गुणः सरलः तरलः कमेर्बुक कंबलः मुसरवंडने मुसलं लंगेर्हृद्विश्च लांगलं कुटिकल्लि कोति
त्यः प्रत्ययस्य तुट् कुद्दालः कमेरपि कम्बलः कमलः बाहुलकाद्गुणः कोमलं स्पकेश्चिलोपश्च मलम्बुः खुपेर्वो
पधायाः वपलं नाकिनाम्नोनित्व नाकलं नामलं शीयुक्तस्वश्च शीलः प्रज्ञादिवाद्वागलः ममंतात्तुः देमः रंमाव
मामंभा वंमहिलिहस्तः अंमः बाहुलकात्समवातावः खंमसंघातः तालव्यादिरित्यन्येगंमः वल्कः पंकः क्लीवः पंकाबु
हिः फंमः प्रज्ञादित्वात्फांमं क्लादिस्यः कित् कवर्गादित्यो कः स्यात् कित् कंमं कांमं गुडु गुंमः फणत्समलेफल्को
स्वमरः स्थावहिम्तडेरालवू वालस्थाली पर्वतिहतेरालवू स्थालं स्थाली वदेर्वालश्च वानालः स्पकेरालायश्च मार्जा

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

लीसो विशालः पलितं क्षिप्यामालक्ष्य खितालं वंशालः प्रज्ञादित्वादणि चांमालोपाल्येके तमिविशिविलिम्य इतिक्त लिकपिवलि
पविस्यः कालन्न तमालः विशालः बिशालः स्थलालः कलालः कपालं पंचालः पतेरंगाख्य कित्णि पतंगः तरत्यादिन्यश्च तरं
गः लवंगः खित खिस्यः कित् विशंगः मृदंगः कुरंगः बाहुलकाड्डवंच स्तृष्ट्रनोर्द्वित्वं च सारंगः वारंगः रखकादिभ्यश्छिः गन्ना
म्यन्तो गंगा अड्डुसुरंमाराः द्वारखरमितः कित् भ्रागः हंगः खङ्गः बाहुलकात्खिट् अनादरे गम्भवाना प्रश्च खिडुस्त
रलः खिड्डे रगधम्सस्स्वममेवमेके तिमाघः स्तम्भ कित् चह्न स्त्रोगत्व कित् स्यात् तस्यच्छडु डंगः खिड्डालिस्म्याद्या
इत्याते कस्यच्च इंगागमः शकुन्तौ नदुस्त्यच्च वर्त्तते श्यार्ङ्ः भुदिनः भृङ्गः गर्गः अंकन्न कस्ठ्च्छन्नः करंमः सरमः प
शलाते क्षस्यच्च इगागमः शकुनौ नहुत्यच्च ऊर्त्तत्त झार्ङ्ः स्त्रुदिनः स्तुक्तः गर्गः अंकन्न कस्यत्वन्नः करंमः सरमः प
क्तीलरंमः स्वामी वरंको सुखरोमः स्ठदस्नोदिः चारत्न दरत्न क्षुदद्यं कलसो नमस्कोधन दस्यातेः कुत्कस्यच्च दघत
त्यजितत्नि नडित्यो डिन् त्यद् तद् मद् सर्वादयः एतेसच्च एतत्न सर्त्रेरटिः सरट् स्यादत्नमेघतो खदसा त्यत्तुत्या
लिः क्रान्तु मितिमंत्रे सरट् स्योमधमद्धिकात्यः इति व्याख्यातं लघेमलोपश्च लघट् बाधुः पारस्तेरतिः पारक सुव
र्णं वृषः किंसप्रसारणं च वषक स्वरादिपाठादव्ययत्वं लिखः शुक्रकस्यच्च लिपक्ष वाप्रसिस्योमदिक सुप्रसेत्रोधा
तुः सुष्मद् अस्मद् वं अहं अतिस्कस्कस्यच्च किंकु नाथावापदित्व क्षिनीस्योमन् एत्यच्च तदैत्नौ स्योमन् अमिच्छस्
वागः स्तोमः मेघातः सोमः होमः समीगमन धर्मत्वं मकुस्त्रात्नं क्षोमे प्रज्ञादित्वाद्णि क्षोमं च नामश्चादित्यः श्यामः वामः
श्रौमनश्च इव्सोः पद्मं सक्क हक्राप्सो घक्रो रोगगराङः नेमः ऊहातेः सन्वदालोपश्च जिस्त ऊटिलमदयोः अवतेष्टि
लोपश्च मत्सत्यच्च स्याप्तिरिलोपः नप्रकते अन्यथाडिः दित्वे वक्त्वात् हारं वरेस्त्वोन्नक्षो दीर्घत्वेत्तुणः वादिपा
त्रादव्ययत्वं अवतीति त्रयसेराव यामः अविमिविसिमुषित्यः कित् ऊमं नगरं स्मोरश्मिः सिमः सर्वः सुषम

त्रिसमीपयोः इषियुधीधिदसिश्याधूसूभ्यो मक् इध्मः कामवमंतस्नोः ईषीतिपावेदीर्घादिः युध्मः ज्ञारोसोद्वात इध्मः ज्ञा
मित्र दस्मोः अकमानः ज्यामः ईमः स्तोमं तरिःकं वाकुलकादीमेबुलः शुडिरुचितिजां कुक युग्मरुक्म तिग्मं इतेषि
वहिभ्यां लिमः भुग्वा सीमो सीष्मः घर्मः इधातेर्मनुग्रलक्ष्य निपात्यते ग्रीष्मः ग्रसतेर्निपातोऽयं पृषिः षिवन्संप्रसारणं च इषि
षिवी षव ल्लित्येके इषिवी इषवी इषवी इषीः इति ज्ञाह्यार्णवः अर्हस्त्रुषिलटिकलिरवकिविचिन्स्यः कन् अर्हः कषः स्ते
इनादेशुषः स्यादइस्तर्थयोः कषा कुलकलिकाः लद्धायक्वीतेदः फलवा कण्वः पापं वाकुलकादिंवे किल्वमपि ख
ड्डा विषः इणब्रीस्यांवन् एवोगलाश्चेव एवामकृतः अस्मच्छलिपातोऽयं शेवां मित्राश्चवरुणाश्च सर्वलिंङ्गुरि षुलिंङ्गुलि
वपट्टप्रकोशा अतंत्रे अकंत्रवर्षएतत्निपात्यते स्तमनेन वि षमितिसर्वं निरुर्वाद्यसेर्युला लावोऽपि निहयतेनेन निह्न
इः ख्युरः शिक्षोदिसः लिङ्गोनर्तकः लिङ्गइत्यन्ये तत्रोपधावाइवमपि शेतेः स्मिन् सर्वे शिवः ज्ञाडः ज्ञोडोरुस्चलुं वडूर
इति॰ घोस्तलोकस्य प्रस्तुतेप्रकः क्लेनआकारवकारलोपः डन्हातेरालोपोवा इषेर्वन् ईषश्चार्वार्थः इषुइत्यन्ये अतेत्रे किं स
ज्ञामारकः बाकुलकाकुस तेकस्यः शोवप्रकडिकाग्रीवा घामीनां शोवइत्यतोदात्तार्थे कात्यनेनेतिलकः कुसोदुग
गमश्यलिंदस्यनयाडिका लकारस्यडः युलासावश्यगिरंत्यनयाग्रीवा ईमागमश्च आद्गोती स्याद्यावाहुः मीडुमीवा तद
रकमिर्वाहुरित्यन्ये हारः हृद इस्योवा कर्वः कामः आखुश्च गर्वः कर्वः दर्वीराकमः कनिन्फड्विषितद्विराडिधविफ
प्रतिदिवः शोतीतिशुवाहपाड्डः तक्कारडाधद्यामकः धवञारामनं द्यकवास्मृर्यः प्रतिदीव्यतिअस्मिन् प्रतिदिवा दि
वसः मघशुन्यां रुद्दु मघ अहनकिडहोतेः अहः घन्डुकन् इहन् लोहन् क्लेदन् स्नेहन् मूर्धन् मक्कन् अर्यमन् वि
ध्यम्नन् परिक्ष्मन् मातरिश्वन्मघवन्निति एतेश्चयोद ज्ञाकनिष्य त्यशोताानिपात्यन्ते श्ययतीतिश्या उका इत्या क्षिदग

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

तौ इकारस्य दीर्घत्वं च हृतौ तिन्नीह्ना कक्षि व्याधिः क्रिं इ आदीनावे क्रियति क्रो दाव्ः स्निह्यतीति स्नेहा सुहृत्वं दस्यु सु
इति॰ स्वत्यस्मिन् लाहते मूर्ध्ना मुदेकपधस्यादीर्घः धोतादेशो रमागमश्च मज्जा त्यस्थिश्चमज्जास्थि सारः अर्गूर्वः मातृ अर्दम
विश्वं स्मातीति विश्वप्साः स्रिः परिज्ञा स्वते परिज्ञा वेदो मिश्च ऊनेकपधस्यालोपो मश्चान्तादेशः मातरिश्वा सप्तिश्वेः स्मयती
ति मातरिश्वा धातोरिकारलोपः मह हृज्ञो दम्यघः अश्वुगागः मघवाइन्द्रः इष्णकादिभ्यो णुघनः धादः जन्हल्वा
सेणुः करेणुः हरेणुः गन्धर्वः हनिकुषिनीरमिकाशिभ्यः क्थन् हथो विहलः कुष्ठः नीथो नेता रथः काष्ठं अवेल्ल अव
स्थः उपिकुषिगार्तिभ्यः स्थन् उष्ठः कोष्ठं गाथा अर्थः वाकुलकास्थोपः सर्वे लिंगत्सार्थः सम्यहः ऊष्वं हन्त्यस्यायमन् ऊर्द्ध
वं मांसं वरुथोरथयुस्रौ नायाहस्तु दिव विरिविभिविव्यः स्थक् पीथो रविर्हूतं पीथं तीर्थं शास्त्राह रक्षेत्रो वालोपाध्यायमं
त्रिषु अवनार्थिकुष्ठानः स्थीरजः सुवविस्फातमितिविस्थः उत्थोस्रिः उक्थं साम मलेदः रिक्थं वाकुलकात्स्थे वेरपि रिक्थं म
क्थं धनं वस्तु आर्तेनिविनिरूथः सामः निशिथः गोपीथा विगथा निशीथोः दरात्रः रथि माज्ञव गोपीथं तीर्थं अवगथः प्रात
स्नात गर्भोदिः उकोथः साम्नो हि नाग विशेषः समीलः समिथः वक्तिः संगतेव सिध्यसुधम् पञ्चथ वोधाः सिक्षोर्लोपः सिथ
नलः कामश्च हन्ता गृधं विष्टा स्तृधं मन्हः पोधमस्ती तुरंगास्य पोथः पक्षितउपते सापितविविसिम्राकिक्षिपिकु दिस्पृ पि
दपिदपिर्कदिस्त्रि तिव्यप्याकुमिपदिमदिमुदिखिदिछिदिविदिमदिवेदिदहिदमिदलिवसिवासिभ्योड हनिसिधि
सिस्योरक् शतिर्न्नातेरक्यान्त वलिशोलोपः स्फारं न्यकादिवाकुत्वं तक्रं शक्रः क्रिपदकुदः स्वदङ्गदः तुपः उरोनाम
हथो वलेवान्त वेदः इडकः दंसी उडोडुलवरः विन्नकुष्ठ हत्रोश्रिपोधालोधानेशे लिलदान वे अजेवीवीरः वीरं पदेया
मः मृडो हदः देवानेदश्च मनाव स्यद्यकारिणी खेदोरोगो दरिदश्च छिदं लिदं वडूः मदः वेदः पवाद्यविवेवदोपि दिम

शुशुंडमार्कंडः ञाञावंडोदिमक्षितिः दडोसिः दस्रः स्वर्वैद्यः दत्रः समुद्रः स्वल्पेऽवयवे अवसारणे नरपास्तपिन्नृञि
स्तृञिस्तृ हिमवनादीनां रेफपरस्य सकारस्य तृप्यादीनां च मूर्द्धन्यो न स्यात् पूर्वपदादिति प्राप्तः प्रतिषिध्यते इति
इति: न्नोलि प्रायोपातेन ञामिवसीतिप्रा समपिन् उस्रोरश्मिः उस्रा गौः वास्रो दिवसः वास्रं मंदिरं नीरोडगरः दस्रो
मूर्खः मित्रः साधः स्तुत्ते नुसेरक् वाकुलेकात् नुस्त स्त्रुस्त्रु वक्किरम्यो रुस्तोपधायाः त्रुक्रमल्लडवं कस्रोः कल: वोक्का
नेः विकृसपुंडः अभितम्योर्दीर्घश्च आडोतान्मामिति देने लोपश्च भिदा अर्दे दीर्घः आर्ड्र शुचेर्दे श्च सुडः डरो लोपश्च उः
खेनस्तेप्राप्यत इति हूरं कृतश्चः कृद्रुः क्रूरः रोदेर्णिलुक्च रोदसि विकृदः वकारमनत्राप्रिसंज्ञाछेदसोः णिलुगि
त्येव वा ति पर्ण्शुशोवातः ततः पर्णश्च वायपरोडोपुः उपश्चेत्येके शुस्तवा गृध्नित्यः कंस्तुरः स्तरं धीरं गृध्नः श्रुविश्मी
नांदीर्घश्च सुः सौत्रः सूरः सीरं वीरं मीरः मसुरं वा विधः वीधुं विमलं दधिवपिभ्यो रन्न वध्रं वप्रं वप्रः प्राकारः कडे
डाग्यवकृ विपक्रुवृधुवध्रुरखुरनद्वोग्यलेरलेलशुक्रश्शुक्रगौरवत्रैरामालाः रत्रंताकृनविश्वातिः निपातनात् गुणो ना
वः फडोनाम्नकः इहिइडः अगेर्नलोपः अग्रं वडो स्त्रीहीरके पवो शुवद्व उपधाया हृस्वः विपः कृविजुब्धोर्नलोपः कुब
मरण्युत्रुखंमुरयां कुरविलेखने रेफलोपः अगुणः क्षुरः खुरः खेदने रलोपो गुणाभावश्च खुरः नदेर्नलोपश्च नदं उत्रम
मवाने च स्मगः उग्रः जितीलेरी पक्षिणः नेलोडलनरणद्व्यशुचेश्च स्यकः शुक्रः पढेलः श्लक्ष्णः गुद् इद्धिः गौरो कलेक्षि
लेपीलेवनमस्तको वज्रोविताबी इलोगुणाभावः इरामहोववारिलिमामाने मालामभिकसत्रकनु सम्यकंसि लिप २०
लाप्टेलिङनाऽस्मादिति संकसुकोडुडुनो, श्चिरश्च पक्षिनक्षत्रगणिक्वकन्तुमोच पवेःकः पाकुकः सूपकारः नक्षो
मनेष्टकः शिवः कुकवन्नासकः कौशिल्पिसंज्ञयोरपूर्वस्यापि रंडकः इक्षुकंटकः वरकः वपनदूणेवपकःश्रु

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

नकः रमेरश्चलो वा रमको विलासी लमकः उन्दातेर्दश्च उन्दकस्त्यागी कालश्च धमेर्धमश्च धमकः कर्मकारः हनो वधश्च व
धकः वज्रकुलमन्यत्रापि उन्दवि स्थापने उन्दकः इत्तर्कः रुचेर्वृद्धिश्चोदीर्चा कार्वकः उषकः उदकं च षपं वार्षं
हृष्णि कषोः किकन् हृष्णिकः कृषिकः पादि पलिकषः पाष्लिकः पल्यविक्रयी पाकषिकः परदारोपजीवी मृषे
दीर्घश्च मृषिकः आखुः स्यमेः संप्रसारणं च वा दीर्घः सीमिकोहृक्त भेदः किदद्रकन् कण्टिकः केतः आदि पलिपलि
पतिरवनित्यः आपलिकः आपलिकः दण्डनीलः किरातश्च आपलिकः वेपस्तु दि वायवश्च आरवनिको मृषिकोव
राहश्च अपास्या हुनः विस्यइनच् वेपनः स्पेनः हरिणः अविनो धूर्तः हडेः किच् हडिनं अडेरड च वीनाव बाधनार्थे
मडिनं वज्रकुलमन्यत्रापि कठिनं नलिनं कौलिनं घतेः घत्यकपिदिनं दिवसोपिदिनं रुवद्भिस्या भिनत्र द्रविणं दक्षि
णः दक्षिणा अर्तेः किदि वारिणं पूलनं विविपितुर्योजस्वश्च विपिनं तुहिनं तलिपुलिभ्याच तलिनं विरले स्तोके स्वच्छेपि त
लिनं त्रिपु पुलिनं गर्वेरत उच्च गोरादित्वान्ङीप् गुर्विणी गर्भिणी रुहे वृद्धिश्च रोहिणः महेरिनणच वादीर्घ इनन् माहिनं महि
राज्यं किष्ठवि पञ्चिमिरस्कन्दकन्दोदीर्घमि संप्रसारणं च वाकच्छप्रत्यपीः अवस्यतोहस्ता दिकमिति स्कन्दको पकरणे ह्र
दिरण्यं कटपूः कामरूपी कीटश्च ऊरणकारोमरस्वत्या विशाख्या डाकवनेस्विड्या आसोतेर्जस्वश्च अडिः अस्यु पक्ष्के
तोवडेः किष्र्विघोर्स्विः पदातेत्रपश्च परिव्राट परिव्राडो जवः सुवश्च जुहूः स्कवः कः स्कवः विद्ध इकारउच्चारणार्थ
ः कइतकवे स्कन्दस्कवत्रच सम्प्रहिं तनोतेरनश्च वः तनोते भिक्वत्या अतोव वाहादेवाघ्र वकज्ञानहिन्या
न्तोः होः नोः श्रुविवाहनेरित्येव होकरोति कन्मेडःतद्रइति सिद्धे नित्यमार्थमिदं उणादिषु प्रत्ययान्तः सुप्तत्वेति रात्रेर्डैः
रा तेरायो रायः गमेर्डोः गौर्नाडिरत्यबलीवर्द्दः किरणकऊ तेदयोः हेतोउस्मादि ग्विनिर्लोरल्यो लमोवयस्रलावपि द्ध

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

स्त्रियोः स्वर्गवज्रावुः रविमहस्याणलोमस्तु वाङ्कलकाद्यः तेरधिडोः द्योः स्त्री स्वर्गान्तरिक्षयोः त्वमेघघटः व्रूः चाक मे
त्र्यग्नुः दमेकोमिदोः दोषो पणेरिष्या देशान्धवः वणिक् स्वार्थे ण नैगमो वाणिजो वणिक् वदाः किल उशिग
योषितेपिव स्वजिह्व त्वरिक्षत्र मिः डमिमहोकरित डाकुर्विद्वंद्र मङ्गरिणादित्यः ह छिवीव मुखकहलोहरू मव
नश्चडमाः श्रवनः रवणः कोकिलः वरणः अन्नोरत्नाव अम्मोतद्भुमान्तरत्नादेन्नाः आरत्नानाकावी ज्ञिहावाचोउ
दंत्यसकारवान् उदेनेलोपश्च उदनः गमेर्गश्च गमेर्युर्वस्यात् गम्पादेशः गगनं वकुलमन्यत्रापि वृक्ष्यात् स्पंदनः
रोवनाः रंडोः क्युन् रंडानं वृक्षधत्वस्क्रिस्यस्त्वदमितुवनं स्ववस्रादित्वाद्वधू वनोवक्रिः निक्षवनं स्तुरतं वकाम
वरोध हो ह्रह डिमेदिनिधान क्षः किरणः पुरणः समुद्रः ह हनमेतरिंक्षे मंदनं स्तोत्रं निधनं धिषिद्धिषवसङ्कायां
धिषणोगुरुः धिषणाधीः हवमानेहषतहदम्भरुजागश्चहवश्च अतिप्रत्ययोनाः हुमेवने गुणानावः हपतिहदत
मदान् गमेर्डगादेशः डागत सम्बन्धपदहरूपातनिपात्यते हषङ्करणानाहवज्ञावनिहत्यर्थे संविनोतेः सुद द्र
कारलोपः संस्थलजरदकहपश्चत्वेमहर्वाहतेप्रिलोपः इतावदेहत गतोपवानिनी हृदस्यसानवृक्षुद्दुत्यां रावमा
नः वद्याः डरसानः कुरुपः क्रडिहहिमंदिमहिन्यः किल रेडमानोमेघः हहसानः पुरुपः मंदमानोऽपि जीवश्च स
हसानोवक्रः मयूरश्च अर्चिर्गुणः शुद्धा अर्चिसानोऽग्निः सम्यान्वयस्कवः संस्तवानो वाग्मी शुश्रिशुश्रिदश्रिन्यः किल शु २१
श्वानः शुश्वानः ह्रशानः लोकपालः जद्धेः मनोजुक्रवालोपश्च डक्करणश्च श्रिश्रिदानः पापः ध्रुपकमीहन्नवोसंज्ञा
मिदक्रादिन्यः संज्ञायाचानिटौ वासाधिन्यादक्रादिन्यश्च क्रमाद्वेन्न्रहवोस्तः तोचानिटौ पुंसाक्रोता वासरो वासरः
वक्तिमेवैधातुः शाकलीकणन्यः क्लणेव अनुदातेत्व हकोवदानमितिवचनात् वक्राणांवादेहितवाकदंतेति ५+

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ऋतस्नणोश्च कन्नास्यास्यारवौ धात्वेवे रूपा व्यामपिश्च इडै वङ्कालमन्यत्रापि मन्त्स्मृतौ इन्नन्दैता नप्तृनेष्टृत्वष्टृहोतृपोतृभ्रा
तृजामातृमातृपितृदुहितृ न पतन्त्यनेन नप्ता पौत्रो दौहित्रश्च नयतेस्तुगुणश्च नेष्टा त्विषेरितोत्वष्टा होता पोता भ्राजते
र्जलोपः भ्राता जायां माति जामाता मानेर्नलोपः माता पातेराकारस्येत्वं पिता दुहेस्तृच् इट् गुणाभावश्च
सुञ्यसेर्ऋन् स्वसा यतेर्वृद्धिश्च याता यातारौ ऋकारान्तावर्गस्य आतरः स्फः परस्परं न स्त्रियनंदेः ननंदति ननांदा इ
दृहहिनान्ववर्ण्न तद्धके ननांदा च स्वमातृपत्न्यः ननंदा ननांदा नीचमेति वा छाडालेवः दिवेर्ऋः देवा देवरः नयतेर्डिच्च
नानरौ नरः सव्येष्ठ इदमि अस्येत्यत्र स्थानिन्यपीणोमुपसंख्यानं सव्येष्ठा सारथिः सव्येष्ठरौ सव्येष्ठरः अर्तिसृधृध
म्यम्यश्यवितृभ्योऽनिः अरणिः प्रत्ययः स्याच्च अरणिरत्रेनिः सरणिः धरणिः धमनिः अमनिरिति अशनिः अ
वनिः तरणिः वाहुलकात् रज्जुभिः आङि शुषेः सन्वच्छन्दसि आशुशुक्षणिः अशिर्वातश्च कृपेरादेशश्च वर्षणिर्डि
नः अवनिरथिः ह्रस्वेश्च वर्तनिः गोवर्द्धनस्य चकारान्तस्य वर्त्मनि विस्तारे आङ्क्षिपिः क्षिवक्षिपलिरादुध अर्चिशु
चिहुसृपिछादिछर्दिभ्य इसिः अर्चिः ज्वालो इदं तोप्यत्र अत्रेत्वाडिते ऽर्दवधुः शोचिर्दीप्तिः हविः सर्पिः इत्स्मलितिरुचःसः ब
हिः पटलं छर्दिर्वमनव्याधिः इदं तोपि छर्दिर्भा रस्यजवान् हदेर्नलोपश्च बर्हिः नाके चाश्वमणेः फलतेरिकिन्नादि
श्चर्दिः ज्योतिः वसोकवेः संज्ञायां वसुरोचिर्वेदेशः सुवः किच्च सुधिः समुद्रः महो धश्च सधिरनद्याः न पिबतेः स्थक्
पाथिश्च कुसमुद्रयोः जनेरुसिः जनुर्जननं मनेर्धश्चोदसि मधुः अर्तिपृवपियजितनिधनितपिभ्यो नित् अ
रुः परुः ग्रन्थिः वपुः यजुः तनुः तनूषी तन्वि धनुरस्त्रियां धनुर्वेदो विश्रुतोपि निर्गुणः किंकरिष्यति सातस्यउदत
स्याद्रूपा तपुः सर्वधिनिरात्रुषु एतेणिच्च आयुः आयुषी वहेर्णिच्च वहुः शुदेः किच्च सुकुरस्याश्च दृगृद्वृञ्च

अदेर्मुट्
दादि

तित्यस्वरश्च कर्बरो व्याघ्ररक्षसोः गर्वरादेकारी शार्वरी रात्रिः बर्बरः प्राकृतो जनः चत्वरं तोमदेः निषद्वरः कर्दमो वालः
निषद्वरी रात्रिः इति कृत्यणादिषु द्वितीयः पादः छित्वरछत्वरधीवरपीवरमीवरतीवरनीवरगह्वरकट्वरसंयद्वराः एका
दशास्वरश्च प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते छिदिरछदे अनयोस्तकारोन्तादेशः छिदेर्गुणाभावश्च छित्वरो धूर्त्तः छत्वरो गृहं कुञ्जरश्चो
: धीवरा कैवर्त्तः पीवरः स्थूलः मीवरो हिंसकः चिनोतेर्दीर्घश्च चीवरं भिक्षुकप्रावरणं तीवरो जातिविशेषः नीवरः प
रिव्राट् गाहतेर्ह्रस्वश्च गह्वरं कटेवर्षादौ कट्वरं अमेर्दकारः संयद्वरो नृपः पदेः सम्पद्वर इत्येके इण्सिञ्जिदीङुष्य
विभ्यो नक् इनः स्वर्गेन्द्रपेपत्यौ सिनः कामः जिनो र्हन् दीनः उक्षः ऊनः फेनः मीनो एते निपात्यन्ते स्फायतेः फेनः मी
नः कृषेर्वर्णे कृष्णः बंधेर्ब्रधिबुधी च ब्रध्नो बुध्नः धापॄवस्यज्यतिभ्यो नः धाना वर्ह यवे स्त्रियां पर्णं पत्रं पर्णः किंशुकः
वस्नो मूल्ये वेतने च अजेर्वी वेनः अन्नं आदित्यः बाकुलका लक्ष्मणोरैः श्रोणः पंशुः लक्षेरट् लक्षेर्मुट्च राशिष्वतान्नः
स्यात् तस्यादागमश्च वा न्नुमित्येके लक्षणं लक्ष्मणं नास्ति विक्षेरलक्षणो लक्ष्मणोपमस्त्वात् लक्ष्मणो हंसः दोषोऽस्या
मारस्य च लक्ष्मणा वनेर्हिघो पधायाः वेन्ना नदी सिवेष्टेर्यव दीर्घो हारेण साम घान्नि गुणः स्यूनः आदित्यः बाकुका +ले+
लके वलोनः कवृ अतरंगवाद्यगुणः स्योनः कृद्दक्ष्मिद्भ्यः नक्निस्वपिन्यो नित्त्व कर्णः वर्णः द्रोणश्च द्रुवत्के
वसेना द्रोणः वन्नो नीचैर्गतिः अनुमोदनः स्वप्नः निद्रा धेट्ड्श्च धेनः सिक्तः नदी धेना टविष्णुविरसिभ्यः कित्व उष्णा
गुष्णः स्नवैविक्षिश्च रस्नेडव्यं सुत्नो दीर्घश्च स्नावधस्थानं रमेस्त्व रमयती तिरत्नं रास्ना मास्नास्नू नावीणः सास्ना
गोगलकंबलः स्तूणा गृदस्नरः वीणा वल्लकी गावास्या भिस्नुद्र गेस्नुगायिनः देस्नुदीता कृत्यमृत्याकस्नः ज्ञानी अकृ
मरवंमं लिङ्गे दीर्घश्च नीक्ष्णं क्षिपेरक्षो पधायाः स्नक्ष्णं यजिमनिशुन्धिदसिजनिभ्यो युच् यज्ञपरधरः मन्युर्दैन्ये क्र

22

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

तैरुग्धिः शुष्करश्मिः दस्फस्तस्करः ऊन्फः त्वारीरी खडिग्वड् स्यात्स्तु कस्तुको खड्गुर्नडिनं मृत्स्नः सर्वैरस्तुः सरस्तुर्न
दी अ : वृरितिपाठांतरं सरस्तूः पानीविषिभ्यः पः पातिरक्षत्यस्मात् आत्मानमिति पापं तद्योगात्पापः नेपः पुरोहित
:बाहुलकात्गुणाभावो नीपो वृक्षविशेषः वेष्पः पानीयं ब्धवः क्लिद्य ब्धपो वक्ष्ये स्कंवोदीर्घस्य स्तूपः स्तम्भस्तूपः स्तु
ह्रस्वत्वमित्यिवाकित स्तुपः बाहुलकाद्ध्रस्वत्वं पर्पम कद्रुः स्याव कवकवंतिमकृ काश्मिन्त स्तुपः स्तुवंतिबध्नं त्व
स्मिन्न पशुमितिपुपो वस्त्रस्तंनः खपः शिल्पत्वाष्पवाष्पकृ पपर्पतल्पाः मनेदेषत्वमंताः स्वनतेर्नकारस्यबत्वं स्व
षः कोधवलाकारो वालतेर्जस्त्वः शिल्पं कौशलं त्रास्तुद्दिमाद्यो निपातनात्वं बाष्पं बालं रूपं पलिता कमस्थ वाध
तः षंढाष्पवरोतेदीर्घकृपं स्वनाचेसोटषे हृपर्षेतृदवालरूपं च तल्पतिष्ठाकरणेकुरादिरिवोलुक्त तल्पता
ताप्याहटारेषु स्तनिद्दषिह्रषिगदिमदिभ्योलेलित्वू श्यामेतेतिलेरमोदेशः स्तनयित्नुः दर्षयित्नुः पोषयि
त्नुः गदयित्नुः वावदूकः मदयित्नुर्मदिरा कृदक्षिस्याक्रुः कृत्नुः शिल्पी दत्नुर्व्याधिः त्रास्त्वागमेः मन्त्वहं क्षिग
त्नुः दालात्यात्नुः दात्नुर्दाता नात्नुः चवेर्गश्च वरुः धेटहस्तु धयतिपुत्रामितिधेनुः सुवः किंत स्तनुःपुत्रः तुडेरवो
ङ्कारसेदंश्रमनलो ऊर्कुः स्थाणुः स्थाणुः कीलेशिरे अश्रितहरीत्याविश्च अजेर्वी वेणुः वेणुर्नददेशनेदयोः रेणु
दयोःस्त्रियां धूलिः वियः किंच विष्णुः कृदाधारार्चिकलिभ्यःकः बाहुलकात्रकस्य संज्ञाकर्कीधवलघोटकः दाकोदात
धाकोनन्धानन् आधारश्चराकापौर्णमासी अर्कः कल्कः पापाष्वाकेपापे दरेविष्ठाटकयोरपि हृहृत्तपुपिप्युपिन्योक
कृ स्तकउत्पलवातयोः हकंप्रापदकाकयोः स्तकेसिंडतजाः कृशोमपुकवल्कौ काः कुतेरत्यलोपः पुकः वल्क
वल्कलमस्त्रियां उपदादेषस्पलः उल्का इत्नीकापात्राल्पतिमर्षिभ्यः कतत एकेमुरवातयकेवलाः सेकोमहकतेष

योरिति विश्वमेदिन्यौ काकः पाकः शिशुः शाकले अर्कः पथिकः शारीरावयवश्च मर्कः शारीरवायुः नोदः करोतेः क
न्यान्तो निदाकागोधिकासमे वोसदेक्षिशु निर्क्लोस्त्रीदेम्नितत्पले स्यमेराट् स्यमीकोवल्माकः हकलेदश्च इड्कास्व
इतिकेदित्स्यमिकः अमिस्तुधूनीस्योदीर्घश्च वीकः स्पात्मातपक्षिणोः हकौशकोवायुः नीकोह्रस्वविनोषः फ्रिमो
रश्चलोवा फ्रीका फ्लीका त्रयोमता त्राकेरुल्नो स्फल्वमः उन त्रुति भक्षिएते चत्वारः स्फः त्राकनः त्राकेता त्राकेतिः त्रा
कनिः तुवोक्षिप्तू तवंति वर्तमानः कालः बाकल्लकाल अवेश्च अवंति वदे वदंति किंवदंतीजनश्रुतिः कन्फचुक्ति
पेश्च वाक्रवः क्षिपल्फर्वमं तइत्फरूाल्दंदतः तुवन्फः स्वामिस्वर्पयोः अन्तुङ्नदेश्च वाक्षिपेः नदर्नमेघः क्षिपल्लु
र्वतिः हृष्टदारित्यउनन् करुणोह्रदकलेदः स्या करुणावरुणपामता वरुणः दारुणं जोरश्चलोवा तरुणस्तुखनोयु
वा कुधिपिशिभिधित्यः कित् कुधनोम्लेछडालितिः पिशुनः मिथुन फलेगुरु फल्गुनः पार्थः अप्येव फाल्गुनः अत्रो
लन्नाश्चलगुनं अर्जेर्णिलुक्च अर्जुनं रुणरवायांश्वित् शिवादेतोदात्तः अर्जुनं तृणं अर्तेश्च अरुणः अशिमिक्नी
ड्न्यश्च वसुनं देवमंदिरयमुना ग्राम्नोःऽगरः हृत्वदिहनिकमिकधित्यः सः वर्धतवी लवसमडमीः वसः व
सेवदाः दमः कंसोऽस्त्रीपानपात्रे कदः कषेरवोपधायाः अदाः मने दीर्घश्च मासः अत्रोर्देवने अक्षः सुवक्षिकस्त
धित्यः कित् स्कषाहद्कः कसमुदकं कदाः नदत्तुरुषेडालितो कदोऽहिलेदेसहन्के उदियुधिकधित्यश्च अमः प्रस्र २३
वणंगुरूमः स्तबकः कदोडावरशुधिपल्योदकौविकृ मनः कामदेवः पदः अत्रोः सरः अदरः वमेश्च वसरः मसर्व
चित् मंवत्सरः हृधमदित्यः कित् बाकलकाल्लधवं कसरः स्यात्तिलोदनं धूसरः मस्सरः मत्सरामक्षिकाह्वोया तेम
राजीवसामता पतेरश्चलः पसलः पंथाः तन्त्रपित्याक्सरन् तसरः सूत्रवेष्टनं कदरः कवितक पीलुक्लित्याका
Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

लेम्नः ऊर्ध्वंश्चठसारणंश्च पीलुःसौत्रः पिप्पलोह क्लेदः कणाजोदेवानेदः कविकुषिस्पाकाकः कवाकुः पक्षी कुषा
कारस्निस्त्वंग्रं सन्दैर्डक वस्दाकः वातमरितोः हतेहस्छिष्ठ वानोकः बाकुलकाङकारस्यक्रष्ठ वाङ्गंक पदनिम्नं
प्रधारणमहत्रोपस्थ हदाकृर्ई ष्ठिकेव्यापु वित्रकेवसरी स्वपे स्वह्लुवाविल्यान्फडाग्रडाकुव। कन्फदू ग्रास्त्वकु
दृण्तेकमास्फः वारल्फमेघवानद्योः सवागः ववकुविप्रवाग्मिनोः क्रनाकः त्रीड लिप्तः त्रासानकोः डगरः न
यानको क्राणको त्वसु सिंघिधास्यः लवालकः दात्रं धर्वणकोवालः सिंघाणकः श्लेष्मा हघोदरा दिवात्यक्रेकलो
पः सिंघाणंनासिकामले घाणकोदीनारस्तागः उल्लुकः दर्विदोमिनः उषदादेहप्यलः शुकप्रत्यसष्ठ उल्लुकंहा
लदंगारं हलातेर्विः दर्विः डुदोतेमिनिःदोमीक्रिमः कुककरस्थलीवा कीकः क्लीकः लज्जावान् दक्षिन्नद्यिणवामि
दमिवत्वसूर्विल्यस्मन्नदत्रान्यस्तन्यात तिव्रत्रेलिनेद्दस्तः मठः पतेः कर्बुरः वातः श्रेतः दतः। लोतः स्याद्गुञ्जि
क्रयोः पोतेवालवहित्रयोः धूर्तः वाङ्जलकाञ्जुमेवोघिष्ठ वस्त्रपापधूलिर्ङटाववनन्नापद्दूनापितः नलिन्द्रडल्यो
किञ्च नतोम्नते क्रजिङ्खिस्यः कः श्रकेहतमिलडतानित्यादीर्घष्ठ दलानः ऋभुर्दवोदानुः डिम्बता। लोहपेलि
तोघुनानेः कः नस्यकुदधातोर्गुणः पलित हवपान्यामिनन् दविनद्रेपालोवर्णोलिदोरहेरस्थलोपवारोहिलोम्नगम
स्पद्धोः लोहितेरक्तं पित्रोः किञ्च पिन्नितमांस कदक्लिस्वहिगृहिल्यःकाव्यः घ्रवावयोश्रकुपशुः दक्षायोनकुन
गृधुष्ठ स्वहाभाव्यः गृदकाव्योगृदस्यामी दिधिषाव्यः दधातेर्द्वि मित्रकुष्कु। मित्रदवदोदिधिषाव्यः वनंलप्यः
वरेल्पः क्रवः कल्पयष्ठदत्नि फषेर्यौबुकवेष्टसंराडोरन्यः राडन्योवक्रिः पूरमयोष्ठ त्रारल्परमल्प क्रवैनिञ्च क्रर
ल्पपर्जन्यः हश्वसेवनेघस्यङः पर्जन्यः त्राकमेघयोः वदेरान्यः वदान्यस्याग्रिवाग्मिनोः क्रामिनक्रि वक्रिवधि

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

पतिस्योः त्वन्न ऋमत्वेनाङनं नक्षत्रं यज्ञत्रः वधत्रमाख्युधं असनत्वेनानुरूदं गर्भेशदेष्मकः कमत्वे मलमोरेकत्वम्म
रणा कलत्रं हजस्थित्व वज्रा विमर्मयाः शक्तुः सुविदेः करत्वे सुविदत्वे कटुत्वकं कतेत्रुष्य कंतनक्ष लागल व्यह दशिच
डिपविपव्य मितमिनमिदर्सिस्योतन्त्व दव्रास्त्योः तत्त्वस्यात्व नरसः मरतोमृत्क्षः दत्रातः सोमसूर्याश्योः यज्ञतक्र
विक्र पर्वतः पर्वतोः स्थि: ऋमतोरेगः नमनस्कुणापरः नमनः प्रक्षः हर्यतोः स्त्रः हषिरंडिस्योकिनन्व हपतोमृगो विद्व
ष्ट रङ्गतं खलतिः खलतेः मलोपः ऋतनत्वप्रत्ययोतम्बरतेव खलतिनिष्केनाशिराः ज्रोड ज्रापिरुगमिव विडो वि
भ्रातृस्योः घः ज्ञात्वघोः डगरः ज्ञापघः रवघः कोकिलः गमषः पपिकः पघाष्ट ववघः मर्तः वेदाभिधाविवदते वहते वा
वेदपः स्रोतास्कस्यष्ठ डीवपः आख्युभानत्व प्राणघोबलवान्त्व बाकुलकान्तनामिदमिस्यां ज्ञामघस्कनाम: ज्ञातिः दा
तिस्कदमघोदमः त्वनस्थित्व नरघोलोकपालः फदिविदिस्योडिनत्व वोदितालिकदघः शिष्टः त्वक्षीतिविदघः उपसर्गो
वसेः ऋावमघोगृहे संवमघोग्रामः ऋत्यविवमितमिनमिनलितयिपलिपलिपलिमहिस्योः मत्त्व वस्रोदत्रास्योः मत्त्व
स्यात्व ऋतसीत्यतमः वाखुराक्मात्व ऋवतीत्यवमः राङास्यानुष्ठ वमेत्यस्मिन्त्व वमसः सोमपानपात्रं तामेत्यस्मिन्नत
ममः ऋधकारः नमसः ऋनुकूलारमसोवेगहर्षयोः लनसोधनेयाङकष्ट नतलिनक्ताभिवानतसः च्याकाशः तप
सः पतसः पक्षीवेङष्ट पलसेपप्याडवेसनयः केटकीफलेः मदसंज्ञाने वेत्रस्कठू बाकुलकात्व प्राज्ञाताव: वे
तसः वहिस्नुस्याणित्व वाहसोः डगरः वावसस्तृणसघातः ववष्ट वसगतो वायसः काकः द्विवः कित्व द्विवसं द्विव २४
सः ऋग्मनालिकलिंगदिस्योः नत्व करसः ज्ञारसः कलनः गर्दतः कपिहपिस्यांकित्व कपनः हपनः रूपेनिलष्टव
ऋस्मादनत्व नितकित्व स्यात्व सुपादेनाष्ठ सुपनोमनदतिभिराभिवलिस्यांव रामनः वक्रनः दविशिस्यांकत्व उ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

रंतोमदिषः वेन्नांतः पल्वलं कुह्निंदिडीखिधालिन्यः धिदाज्जिधिरोहंतोहद्कसेदः नदंतः पुत्रः जीवंत उपधं पालेतोघासः
बिडालो बिरोहंतो हृस्त्वश्चिवसिता सिमाधिगमिमं सिडिवेदिल्पश्च दन्नास्तो कथ्यात मयपित तरंतस्माधुडः तरं
तीनौका मदंतः कालः वदंतो वाधुः वमंतकत्रः नामंतः स्त्वीः सायंतो लिकुः गमेर्घटादिवा मित्रकस्वे अत्यामता
ह्वेतिलोरयः गकयंतो कुलदः मंमदंतोन्नपणे डवेतः चाकपुत्रः नंदयंतो नंदकः हंतेर्मूद्दु ह्रिवदेमंत संदेनेलोपश्च
नदंतः प्रवडितः कश्चूरः कडूरावेन्नया बाकुतकाकाकोरगगरिादयः अर्तिकमित्रमिवमिदेविवासिल्पश्चि
त वभ्रोः रश्चिश्च्यात्र अररकपाटकमरः कामुकः भ्रमरः वमरः देवरः वामरः कुवः कुरन्न कुररः पक्षिभेदः
अंगिमदिस्य आरन् अंगारः मदारो वराहः मंदारः गमेकमन्न कमारः भृंगारः श्रृंगारो भृत्तन्न आत्यामासमुम्
गुकक्सश्च श्रृंगारोरसः स्वंगारः कनकालुका कंडिम्नडिल्पावित्न कंडिः सोत्रः कडोमयूरः माडारिः कमेः कि
ड्वोपधायाः खिदि त्वसः हतेरेतो दावः कमारः तुषारादयश्च तुषारः कासारः सहारः आम्रभेदः दीडोनुडु दीना
रस्तुवलोतरणे सर्द्धरपः छुक्कु सर्षपः उषिकुटिदलिकखिरवडिल्पः कपन् उषपो वक्षिम्नयोः कटपोमान
तोमंदलपं प्रहरणं कवपं नाकपत्रेरवडपं घुतं कलेः संप्रसारणं च कुणपं कपश्च कपर्मणस्यस्वरभेदः विट
पविष्वपविन्निपोजपाः वन्नारोःमीकन्न प्रत्ययांताः विट नाडे विटपः खिन्नातेराद्यः प्रत्ययस्यतुदपश्च विष्टपंभुव
नं विन्नातेः प्रत्ययादेरिट्वं विन्निपं मंदिरं वलतेः संप्रसारणं उलपं कामलं डपं हलेस्त्रिकन्न वर्तिका कर्तिमिदिल
स्त्रिभ्यः कित्न कर्तिका तिलिका लितिः लतिकागोधा इष्यमिल्पां तकन्न इष्टका अष्टका दण्णातान्नत नामुनी ए
तेन्नो जासनं संघटनाः वीपतिल्पांतत्न वीगल्पादौ वेतन्न पत्ननं दलिस्पांतः दर्तः दस्तः ल्पाद तिवक्रभोः अर्त

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

शून्यात्तत्र अर्तेः गर्त्तेः इणः कित् रतः अभिमन्त्रितान्वा विपिन अखिमन्व्यि कषिकुषिभ्योपिन्यः। किसः कषिः वक्रिः कु
क्षिः पुक्षिः वर्त्तिः अवो मिल अक्षि इषेः क्षुः इन्द्रः अविद्रुम स्पृते त्रिणन्य ईः अवार्ना रीरजस्वलो आनरीः नोः स्वरीर् इम
तेत्रीवीणा ईटेयुषः मापोः कित्‌द्व य सती रस्थः पवीः स्पास्तको मस्त वंकोः लक्केर्ष्टु लक्ष्मीः इत्यणादौ वृत्तौ पादः
वातवसी यानना द्वे उपपदे मा कततो रात्र्यव स्वकित् वातप्रमीः अयस्त्रीउस्मयोः कतन्यडिवन्यैडा पिमद्यन्त्यणि
कलुकणि नाः कत्रिवृ मडुडालिवृ इष्टवृ इसन्तस्यन् इषिन् उन्दिसामान्तकः हादशास्यः कमास्यः अर्त्तेः कद्विवृ
शणु बहशुक्षिः करोर त्रिः सारत्रिः प्रस्तावा गुलिः तनोतेर्युक्तवू तन्यते वाशिः रात्रिषु अडेरलिवृ अडालिः वनेरि
हुवू वनिष्टुः स्थाखिराव अडेरिष्टवृ अडि हीनान्तः अर्धे वतेरित्तन् अभिमोऽथमासं मदेस्स्यन् मत्स्यः अतेरिधि
न् अतिथिः अंगेरुलिः अंगुलिः कोतेरमः कवमः अवस्तोके कवचं योतेरामः यवामः इराकता ऋषेराचुक् ह
आनुः श्नः करन्न तन्रस्त्वे किल्ह स्णादिहककारस्य निर्वृत्तघः कित् तुहर्ष्णगसोरित्ते मभिम्धनालिगमी आदि लि
तू आगामी लुवबला वावि प्रेस्थः प्रस्तावी परमे कित् परमेष्ठी मंथः मंथतेरिति कि स्यात् किल्ह नकारलोपः मंथाः म
थानो पिनाकादयश्च पातेरिद्र तुक्च कीवधूमोः पिनाकः स्यात् मूलत्राकरध्वनेः तनत्राघाते तडाकः कचिद्दधि
स्यामीकत्व कषीकापक्षिडालिः हृषीकानेत्रलोमलि अलिः इषिस्यात् कित् अनीकं हृषीकं तेकणः कंकणः कंकणव
कणत्राद्वेः स्थाद्ददुः लुक् गताद्दीकन् धातोः कंकणादेत्राघ्र घटिका वा कंकणिकासेव प्रतिसराविव हृदेत्राद्दे २५
सकृश्यासस्य त्राक्षीरिकोदिस्तः पर्परीकोदिवाकरः वर्वरीकः कुटिलकेशाः पर्परीकादयश्च स्फुरस्फुरणे अस्मादी
कन् धातोः पर्परकदेवाः पर्परीकः किरातेत्त वर्वरीकः वा हिंव फर्फरीकं वारीरं तिन्दुडीकोदरक्कमेदः वरेलप्च वव

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

रीकोभ्रमरः भ्रमरीकोदीनद्रुनः कर्करीकागलंतिका उणतेः धुंकरीकं धुमरीको व्याघ्रोः पिदिगाकृष्य ईषेः किंतु स्वच्छ
ईषीकाशलाका कंडोश्च कंडीकउपदहतः सर्वेभ्यश्च स्थलीकाशाला मृडः कीकक्कं कणो मृद्रुकोमृगः मृडकरणः
शिष्यः अलीकादयश्च कोकन्नंतानिपात्यते अलिष्ठ वणादौ अलीकं भिद्या विहर्वा छलीकं विधिकृत्स्येदश्च वलीकं पट
लेषांतेइत्यादि हृहृस्यामीवन् करीषः श्लीशुष्कगोमये करीषः करीतांदृहृस्यां किंतु वारीषः भूरीषं अर्जीकतव कुडीव
पिष्टपचने अंबरीषं अंबरीषं निपात्यते अविहन्नाहे अंबरीषः भुमान्नत्वाहं अमरस्तकौवेबरीषं वाहुना हृहृकटिपटिम्रो
टिभ्य ईकन् करोटिर्वेशाकरः शारीरंपरीरं फलं कटीरः कंदरो जघनदेशाश्च वटीश्चंदनः कंडकः कामस्य वोटीरस्त्याति
वीरश्चोः भासत्वाद्विशाल्य अशोटीरः वचोः किंतु उशीरं कवोमृदु कश्मीरादेशाः दमनउदार्कुशीरंमेध्ककसेः किव
कीरं गभीरंगंभीरो गभीरः पक्षेनुम् विरा विरास्यतेर्डिदादेश्च विहर्वास्यामाद्यस्य विपाबुद्धिः विसोस्मर्गः अथ्यटेव
मेपचाएतिमव्य यस्त्वेलिमा वक्रिरश्चोः शौक्तो धकक्लक वलक्षवालतः ववाराधस्यन्नाःस्फः शौलधकमथं शौलंच्चलावः
शेवलः शेवालः वाकुलकाइत्यत्रोपि शेवालशैवलोनस्त्री शेवालोकुलनालिका स्वकणिस्यां कुकोकणौ मकणो व
गः काणूकः काकः वलिपुष्टकः वलूकः पक्षी उत्पलकृत्लेव उलूकादयश्च वलेः संप्रसारणंकश्च उलूकाविडमेवको
वावदूको वक्ताप्तदूका ग्रामेसुक्क शंवूकोजलशुक्तिः वाहिमेक्रियास्वकण् वालूकं कंवविशेषः मंडूकः भिक्षोमि
: नेमिः अर्त्तिस्तुभ्यः ऊर्मिः स्तुवः किंतु स्तुमिः अशोतेरशवरश्मिः किरणोरज्जुश्च दक्मिः दलाविदारणे दक्मिरिदाशुर्वी
डलाहिमत्वोमिः वाकुलकालन्न वेणिस्याके शाविन्नासः प्रवेणिवस्त्रियाम्नुते छाणिः क्रुणिः श्रुहस्यां किंतु प्लणिर
ऊर्वाः हसिः ऋषिः मेपटोः अगेनलोपश्च अधिः वदिश्रिकृशुस्तुशावावविस्योमिन्स वक्तिः श्रेणिः श्रोणिः श्रोणिः

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ङेणिः स्त्राणिः दाणिः वृर्णिः बाकुलका न्त्याणि दृणिपक्षिपार्श्वि वर्णिन्दृर्णिः एतेषु वनिपात्यते दृणिः करणिः स्त्रात्रेः स
लोपः दक्षिरन्यत्रापोरं दषदृदिकृपाश्वर्मिः पाददृदृ वरेकदेधापाक्तुत्वं वृणिकपदंकन्नाते बितर्जैसृवे वृणिदर
दृदस्पोविन् वविंवः स्मरः दविः डदृदृहजायुत्यः किम्न कीर्विः पक्षः स्त्रीविः स्त्रियः स्त्रीविंशर्धर्त्तुः जायुविन्दृपः द्विवोद
दीर्घद्वात्यासस्य दीदिविः स्वर्गतदृयोः कविदृदृदिहविस्तविकिवादिवि कविस्तं वाचत् यो दृदृवीराः स्त्रा
स्वोर्जस्ववं वावविः दीप्तिः स्वविस्तं वायुः दीव्यते किकोदवीन् किकीदि विष्णापः बकुलकाद्व्यस्वदीर्घयो विलि
मयः वाबेणकिकिदी विना र्यतेडतिः पतिः त्राकेसतिन् आतृतत्रमेरतित्रमतिः कालः वहिर्वसतितस्य श्वितव
हतिः पवनः वदतिर्गुदत्वामिन्यो अरतिः क्रोधः अवेः कोवा अंकतिः अवतिः वातः इवेरंदव देवेरतिः स्यात् अ
श्रदादेश्राम्बुधातोः दतिडरितमनस्रांरदतिः दानयादेनानेनिर्वपणमपवर्जनंमंदतिः रमेर्णिव रमतिः कालकाम
योः स्तुङः किः स्तुरिः अदितादिस्तुणुलितयः किन् अडिः वाडिः श्राकेराणुरिपवुरं पुष्लिर्बलेत्रां वक्ष्यादरत्त्वक्रिमेता
लिर्पार्ज्ञेवकिवीदृतेदः गृहदास्यपार्श्विवतवः क्षेत्रं अंकिरक्रिपुत्ररणः लदिसौत्रोधातुः लेडिः मेदः बकुलं
काकुणः नेरिः राजादिस्योद्धपूनाविः त्राविः ॐकारः अदेश्वितित्रु वात्रिपु अत्री अविणो अविणः अत्रिः अत्री अत्रयो २६
:पतेरवितपतत्रिः पक्षीसृकणित्यांणाविः कणोविः पलवीनिदादृष्णप्तपदवेष्टितस्पटाविक्षाधिः वतोडिद
वोविस्तरंगः नञ्समासञ्रपो विनरकालेदः कुटलिव्यांसुवन् अदृपः स्पर्शः स्वनुपोपक्रमः शुरः कपतन्तरकपग
मनेशुद्धपः अन्येषामपिविदोपः द्रुरुपः इनदिकणित्यंउपवृपकरं नकुपः कल्मषपीपेरुवत्वपीपदतिसोत्रो
धातुः पीरुवंबाकुलकात्येरुपालिनवेपदः मदेत्रिमंदरुपो गंदस्य गंदूपः गंदूपा अवेरिरुः अरुः वास्तुः अर

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

कू। ऋरद्व। कटः। किञ्च कटमर्वत्रैस्इ किञ्चु प्रयोजनं खिंस्य। इकादिभ्यो रटन्। ऊ। काटो ऽस्त्रियां। कङ्किर्गत्यर्थः। कंटकः। सल्ला
ह देवटः। स्त्रि। ल्पो करटः। इत्यादि। ककदिकडि। कटिभ्योंऽवच। करवं। व्याभिश्च। कदिकमिभ्यो व। कदम्बो। हृदनेदः। कर्कबोः
यलाव। कटंबो वादित्र। कदेणित्वा। कङ्किणि। कादंब। कलहंसः। कलिंकयोरमः। कलमः। कर्दमः। कुणिशुभ्यो किन्त्न्। कुण
शेपकरणयोः। कुणिंदः। शाखः। शुणिदोऽत्रा। भिक्षिविशेषः। कपेर्नलिवच। कपिंदाः। कविदौनवृत्तवा स्त्र। नेपद्र। श्विपिन। भिदंगधिः। शु
णिनः। उपलः। श्विलच। उदरधिः। समुद्रः। मन्दीरिति। सारथिः। खट्टिपिकादिभ्यः। करीरः। खदिरः। कर्पूरः। वल्लुर। शकुल्मसि
पिडलः कचावर्त्तिः। किंगेर्हदिश्च। नागूले। कष्टलं। कवचश्च। वीप्सा करीविवेरेवभिकाम। मीलः। समीवः। समुदः। समीची
दरीलो श्विवेष्टः स्तु। स्तवो दलोऽकारः। सवी श्रामेर्वन्। शाबीनुमले। उत्काश्च दवश्च। वन्ते। नाभिवाश्यते। उवसमवादेवमु
लवश्च गुणानावश्च उद्यं न वर्त्ता ग्राश्य। श्रुचेनाम। विर्वं। स्वः। स्तोमस्तकः। बके। लिष्टतेः। श्ववत्च। श्रवक्ष। तोमः। स्वादेश्च। स्वबो गुरु
स्त्रणादिन। स्तवकः। गुच्छः। आचार्यपिम्पादन्तो शादो डबाल। शयो। शष्टः। अष्टादवश्च। श्रवतीत्यष्टः। कोतेर्नुम्
कदः। वलिमलितनिभ्यः। कयन्। वलयः। मलयः। तनयः। ह्रदेः। ह्रदकोवह्लयः। आशयः। हृदयं। भिपीत्याकः। पेकः।
स्त्रमैः। वाकलकाल पितेरयि। संवन्त्सरवस्तुः। पाकः। पेकवीमादिभ्यः। णी। उत्प्रादन्याश्च। उत्तुङ्गतुङ्गणी। अश्वस्त्रकणीक
ण्डनिर्श्याकुर। ककर्भृगतेद। म्रा। तयनी। निकृन्तुः। पक्षादौ पागाश्रेकरवद्र। उभिदाव्यक्त। स्त्रस्त्वदिवमिन किरणत्ताः। इव
रववन्दवण। क्विन्। वाकस्यट। करवाटव। उलिन्दौ। माता। पितरौ। दाच। दाता। योनः। गन्ता। अङ्गदः। कीणश्चप्येश्च। ह्रणिः। श्रेष्ठ
शः। वदः। स्ववीवाश्च। इरः। आर्द्रकिमृत्तकं। मच्छ। वमुः। ट्रिबाहि लोपः। नमता। लिनटः। वोल्लघः। भिमनिमिरिटः। कालो
वर्तकश्च। अनो न्यो। पिटरपांते। पेद्र। अष्टते। ददाक। कलेकंत। मेदतो। कश्चेत। कश्लम। कमोद। कलितोडत्तपदः। मानसि

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

वर्णासितं मुखाङ्कनाय वधालेवृत्तयन्त्रृत्तषिन्कन्याल्याः सन्धोत्तरिमिपत्यस्य उपधाइहि सान विहिरत्यं हत्नोक्तुः वः
र्णमिर्डीलं हृ वर्णमिर्डीलगृहं सकश्यापारितं कुलाः अक्लिन कालं उणाबू अंकुरः वधेरालः वधालोपूपकटकः इत्व
लः दित्यत्तेदः पद्युत्तसिद्युधा ककारस्य इकारः धिमंप नातिर्थः नानं यांगुमि नां क्तर्गमि नाकयवित्यः कंमले नाकः प्रिअव
दे अन्तोरसः वाङ्कलकान्न अमेः अन्लः मात्रामसिस्योपः मात्या नात्या मस्यं वाङ्कलकान्न सुनोते सव्यदङ्गिणवाम योः
ङनेर्जक ऐविसाधाङन्यस्तुहं ङाथ्या नाथ्या आद्यादयश्च गंना लिपात्यंते हंतेत्प्रीक अनागमः उपधालोपश्च अघा
मादेशो अघ्नः पुङापत्तिः कनीदाभोकन्या ववयोषेवं वधम नाम दिपद्यहिंहृत्राकिस्तोवनिपसा वारसिकः मदाणि
वःपद्मापद्मा अथवितुसगाद्योत्योः पूर्वासहित्यं स्तारश्च नाकाहसा डाबेष्टाकरी अनुमितिः गोड क्रुः ङ्गिस्ति किक्रिम्
हृत्नः कमित्र गौवा अङगरः कश्यासत्गालः सङ्कुचकः ङिकाङाओ द्विआ वाञ्जः स्वत्वापङापतिः रुवाविस्तुः थ्या
स्योः सेप्रसारणेव धावाकमकरः धीवाम्बत्तः अदेशव आछाशईरवाङ्गेस्कन्दु धेर्वा प्रमाज्ञावसागरः धेवणे प्रनांरि ३०
व नदी सर्वधात्वयनन्न पविरस्फिः उफिः अतंकिंबलिः वटिः अङ्गदेववन डिः कानासङ्गलिकाधिः यतिः मतिः मन्त्री
केलिंसत्यापविलामेस फिः वाङ्कलकाद्गुणः कोटिः केलिः बोधिः नदीः कलिः हृपिचकदिः हत्रि विदिद्धिदिकाद्विद्य
स्तु दशिधिम्नावदगविड नेके सिदिदहरोरवो वडकोलेम्नवंगेव वमेवातेवकीर्त्तिः पेषिर्वङ्कः रोहितस्ता वर्त्तिः वेदिः २७
हेदिः डेक्ता कीर्त्तिः उणुपधाक्तित कथिः कषिः गुविः लिपिः वाङ्कलकाद्दहे विविः नूलतिङ्कर्षेसूतिः स्त्री कविका
त्वमेः संप्रसारणेव तृमिः वातः वाङ्कलकाद्भूमिः कमितमिवा तिसनामतनद्रस्ह क्रिंमिं संप्रसारणान्नदत्तेः कमिरपि
तिमिः मस्यानेदः क्षितिमिवकाश्मन्यो क्षिमिः सम्बुडः मनेकद्व गुणिः वर्णेविनिम्नादिरत्ये वर्णिः सोत्रः अस्य वङ्गिरा

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

देवः करोपधारयोः पुक्सिबलिः श्लेष्मघ्नं भीः स्त्रियां इरल्पेतुः वलिः स्तुवल्मि वस्मि वभिश्वडिराडि वडिमदिह लिवाश्विवादि
वारित्यत्र वाक्सित्वेदनवस्क्लानिः वापिः वीपी वाडि वेष्टा राडिः राडी त्राडिर्वा तालिः साटिः सारथिः लिघालिलोदघातेनी
वाश्विरधि वादिविधान् वारिगडि वधनो कलेत्तुः क्लीवं वा ॥ ऋजलकाद्यरिव घिक्संदितो नदीनद्य नालिः स्याक्कृति श्रेष्ठ पुसि
प्रालेयं गेतुस्त्रियां पुंस्यपालिके वित्त ऋपे र्इत्वित्युक्तम् दसि का धिः श्रः ज्ञाक्ति नो ज्ञारिः ज्ञारिका ऋत्रा टीका कामुक कारिः श्रिल्वं
ः ऊल्लि घासिस्या भिए ऊनिर्दनन्ने घासिर्ल दिवे अधिश्च अडपत्तिस्यात्र आडिः संयामः आलिः पक्षी पादेव पदाडिः पदा
तिः आल्लिपणायोरुमापहु कोव अतो कट्राक्षिः पुंडः पणायतेरानल्लक पालिः करः वातेर्मिल्ह विपक्षो स्त्रियां वी
त्यपि वृहरतेः ऋपेः वृहिः ऋपः नोव्यो यलोपः हर्वस्य च दीर्घः व्येत्रइस्या ह यलोपश्च नेदीर्घः नाविः नावी वस्त्र ग्रन्थादे
ग्लधनेव समानेख्यः सचोदात्तः समानेत्याहेतु पपदेख्या इत्यस्मादिए स्यात्सव क्लिबु यलोपश्च समानस्य दत्तः स
इत्यादेशश्च समानः ख्यायतेऊनेरितिसखा आडिः श्विदल्लिल्या क्सस्यश्च इएस्यात्सचकित् आडोऊस्यश्च स्त्रियः पात्यः
श्रिकोटयः सर्पेहेत्रासुरेषु दिः अवद्ः रविः पविः तरिः अलिः अरिः स्वनिकषद्युसिवमिवनिसनिधुनिग्रथिबलि
स्यश्च स्वनिः कषिहिंस्रः अडिः असिः वसिर्वस्त्र वनिरश्विः सनिर्लक्किर्दानेव धुनिः ग्रंथिः बलिः पशुः इत्येके पुंदसिःव
र्हिः सुवे कित्व झडिः हन्ग् पूहदू कटिमिदिखिदिस्यः इःकिःस्यात् किरिर्वराहः गिरिर्गोत्राक्किरोगत्योः गिरिणा कापः
णेरिकापः कितिः ज्ञालमः देवाव पुरि लेगरे राडानदीव कुटिः ज्ञाला ज्ञारी रवलिदि वर्केऊ छिदिः परस्तु कंकि कंपो नेलो
पश्च कंकि दादे कक्रि देहः कपिः सर्वधातुभ्यो मनिन् क्लिखतइति कर्म वर्मन्नस्य ऊन्मनामस्थाम बलं रस्मन्निति कस्यः
श्वकस्यतामा इत्येनेश्विनः नकारस्याकारः वृसनवृतपोवेदो वस्त्राविषः प्रजापतिः अग्नि ज्ञाकिस्योडे दक्षि अभ्मा ज्ञा

श्र५

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

क्ष्मा हृभृधृसृस्तृशृभ्य इमनिच् हरिमा कीलः भरिमा कुटुंबं धरिमा रूपं सरिमा वायुः स्तरिमा तल्पं शरिमा प्रसवः जनिमृङ्-
भ्यामिमनिच् जनिमा जन्म मरिमा मृत्युः वेञः सर्वत्र छंदसि नाभावेत्यर्थः वेमा वायदंडः अर्द्धर्चादिः सामनी वेमनी
इति हृत्तिः नामन्सीमन्व्योमन्रोमन्लोमन्पाप्मन्ध्यामन् सप्त अमी निपात्यंते म्नायतेर्नेनेति नाम सिनोतेर्दीर्घः
सीमा स्त्री सीमानः पक्षे टाप् सीमे सीमा व्येञः यलोपो वृद्धिगुणः व्योम रोतेः रोम लोम पाप्मा पापं ध्यामा परिमाणं तेजः
मिङ्गनेमनिः उपसर्गे क्रियायोगे संबंधे मिङ्गनं स्वरार्थमिदं सुत्रामा सालिस्यामनिन्मनिणो स्यति साम सामनी आकार
हनिम [illegible] क्विश्यां सिकन् हंसिका हंसस्त्री पिति मक्षिका कोरंरन् कबरः गिरतेरन् गरभः इंदेः कमिन्नलोपश्च इदम्
कायतेर्डिमिः किम् सर्वधातुभ्यः ष्ट्रन् अंत्रं वस्त्रं शास्त्रं इस्यादिति तिकः स्त्रं छादनाच्छत्रं ग्रस्तिगमिनमिदमित्यत्र वाहे
दिक्षश्च वाहुः गात्रं भाकटं स्त्रं नात्रं स्तोत्रं दंष्ट्रं मरण वेहं आहुमाकाश दिवोध्वस्यद्यौत्रं ज्योतिः उषिखनिभ्यां कित् उ-
ष्ट्रः खात्रं खनित्रं ज्वलाधारश्च भिविभुवो हिसवा स्त्रं मूत्रं अमिचिमिसिदिशसिभ्यः क्तः अंत्रं चित्रं मित्रं शास्त्रं पुवोज्वस्य
श्च पुत्रः स्मायतेः ड्रक् स्त्री पुष्टावीपविवविद्यमिसदिकदिस्यस्त्र गोत्रं स्मात्रा यम वेत्रा गोः गोत्रा पृथिवी धर्त्री दद वेत्रं पक्षं
वक्षं सत्रं कत्रं ज्यामाश्रलसिभ्यस्त्रन् होत्रं यात्रा मात्रा श्रोत्रं गमेराव गात्रं दादिस्यश्छंदसि दात्रं पात्रं स्वादिभ्यो णि
त्रन् लावित्रं वावित्रं गरित्रं मोदनं चरेर्दृत्रे चारित्रं अनित्रादिभ्यः त्रोत्रे आनित्रं धरित्री नदीत्रेड एवमादिभ्यः उत्रः तो
त्रं प्रहरणं हस्त्रं वकत्रं प्रावरणं अमेर्द्विषति चित्र अमित्रः शत्रुः आः समिण् निकषिभ्यां संहवादिणः निहवाकपेक्षा
स्यात् स्वरादित्वादव्ययत्वं समया निकषा चितेः कणकश्च बाकुलकादयुणः विकाणमस्टणंस्निग्धं स्तवेः स्नत् स्वस्ति पा
तेर्डुमसुन् पुमान् रुविचुडिभ्यां किपन् रुचिषमिष्टं तुडिभ्यादामः वसेस्तिः वस्तिर्नाभेरधो भद्रोः वसतः स्कंदेरा २८

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

सूत्र बाकुलकाद्यासः शाल्मेरोडादेशः वंध्याख्यमगमस्यास्तीति अगस्तिः शाकंध्वादिः साव से स्वस्तिः स्वरादित्वादव्ययत्वं वो
वसेः वितस्तिः प्रदिव दिस्यामिश्च वस्तिः प्रस्तिः तितुत्रेष्वग्रहादीनामितीट् हणतेर्ह्रस्वश्च हस्तिः कृष्टं कपिष्टः कोटश्च कि
तिरीटं सुवर्णं कपीटं कृशिवारिभ्यः कपिवविकविकटिस्यः कितश्च कपित मिष्टं उपस्थितं कपितं परिमितं कृटितं कुटिलं
कुटिकपिस्याकमलश्च कुट्मलं कमलं कवलश्च कल्मलं पापं सर्वधातुभ्यः ष्टुन् वेतः सरः पदः अदः रपेरत एश्च रेपो वे
दं अश्नोदेवने युट् देवने स्कतौ अत्राः उश्रेबलेबलोपश्च उकः श्वेः संप्रसारणं च शावः शावसी बलपलोयं अमते स्यागे
श्रिरः किस्म अमतेः शिरश्चादेशः अस्मन् किश्च शिरः शिरसी अतेर्किश्च उरः व्याधोक्युट् अवीश्रुद व्याधिः उदकेनुट् च
श्रिरः ... वैरस्युन् स्यात् तस्य वनुट् अर्णः अर्णसी इणआगसि एनः रिवेर्धः ने धिश्च वात्तस्य स्यानुट् धिश्चा कश्च रेक्णः स्युवर्णे वाच
तेरहेर्फस्वश्च चेनोस्त कं हद्र जीट् स्यां रूपसुगवोर्ध्यट् वश्चोरूपं श्रोत्रोगुहां सुराल्यावट् स्रोतः रेतः पातेर्बलि स्युट् पा
जं पाजसी उदके कट् पाथः अन्नेव अदेर्नुम्धोव अदेर्नकेवा चेः स्युन् नुमागमो धादेशश्च अधोन्न स्कंधेवस्थागे स्कं
धः स्कंधसी आपः कर्मारव्यायां कर्मारव्यायां ह्रस्व स्कट् वा अन्नः आपः बाकुलकाद्यापः आपसी रूपेस्युट् अवो रूपं उद
केनुमश्चैव अन्नः नहेर्दिवि विशेषश्च नतः इणआगवराधव आगः पापवराधयोः अमेर्दुक् च अद्रः रमेस्थरंद्रः देवोद्रवरमं
तेः स्मिन् रद्रः अत्यादिभ्य हिस्वहिस्यः कुञ्च एभ्योऽस्युन् कवर्गोत्पादेशाः अकष्किकसारावयोः अगः पक्षीयोगः स
माधिः लगर्भेडः स्वरंडिस्यांकिन्न स्वः रडोः वयेणित् वामोवस्त्रं डदेरादेश्च डः डुदः परिवत्सरि स्त्रीं स्युट् पक्षसोवश्च
तोपक्षो वक्षो हृदयं वहिहाधान्यस्य इदसि वक्षः अन्नमान् हासाश्च इः धासा पर्वतः इतिप्राव वक्क तस्कणिदिस्य नव
र्वते न त स्युट् तेनवदेस्य पश्चाह्वः इतरयोरा तोभ्रुगितिसुक श्रोणाद्युस्नुह्वाद सामोत्राद वं सुणव स्तोमवासः वि
तेन...

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

द्यौ विहायाः वाङ्तरो विहाया आदित्यो नभः पृथिवी विश्वधायाः अधारयत् पृथिवी विश्वधायसं धर्णसिं तु रिधायसमि
त्यादि पृणश्चासिः आसिः असावक्किः स्वरादिपाठाद व्ययं भिक्षनेसिः सर्ववद्धमर्वे उपसर्गविशिष्टो धातुर्भिक्षनं त
आसुनोःपवादोः सिः स्वरार्थं नञित्स्वरएव श्वमेहाः अनेहसो विधात्रो विधव विदधातीति वेधाः जुवोकटु नो धाः
गतिकारकोपपदात् सर्ववदं प्रकृतिस्वरत्वेव असिः स्यात् सुतयाः जातवेदाः गतिकारकोपपदात्कृदित्यत्तरपद
प्रकृतिस्वरत्वे सति ज्ञोथस्यानुदात्तत्वे प्राप्ते वादार्थमिदं चंद्रमो मिता चंद्रोपपदान्मोडोः सिः स्यात्सवमित् चंद्रमाः
वयसिधात्रः वयोधास्तमणः पयसिच पयोधाः मत्तुडो मेघश्च पुरसिच पुरोधाः पुरूरवाः पुरुत्वाःस्यदीर्घो रो लिर
सिश्चनिपात्यते चक्रेर्वक्रजंत्रिश्व नृचक्षाः उषः किन् उषः दमेरुनसिः सप्ताविदमुनाः अंगिराः अंगतेरसिः इरु
रागमश्च अप्सराः सर्त्तेरप्पूर्वादसिः प्रायेणायं बहुवचनत्वे अप्सरसः विदिभुजिभ्यां विश्वे विश्वदेवाः विश्वभोजाः व
शेः कनसिसंप्रसारणं उशनाः इत्यष्टमाध्यायेचतुर्थः पादः ॥ आदित्वोवो मुतच अक्रूते पुंधेरमः गोधूमः मसेरुरन् मस
रः प्रथमेपादे अमसेरुरन्न मसेश्वेत्यत्र व्याख्यातः स्वः किं वस्वरः मनुष्यः पातेरतिः पातिः स्वामी मंपातिपक्तिराजाः वातेर्नित्
वातिरादित्यसोमयोः अर्त्तेश्च अरतिरुद्वेगः हृदेः क्ति हृदोपष्टंभ हृल्लुटितमिता मित्य उल्मूतं रुश्च विश्वंते धुयंते
तन्यंते ताड्यंते इतिलंतुलाः दंसेष्टटनो न आव दासः मेरुकस्पृद्भ्यः दंष्ट्रो स्पृदासोधीवरः उदिवैडः सिः स्वरादिपाठाद २९
व्ययत्वे उद्वेः नोदीर्घश्च नीचैः मोरमेः कोदमेः सर्वपदस्यवदीर्घः रमेः सुसूर्वात्दमेवाव्येकः स्यात् किद्यादनुनासिक
लोपः स्वरतः उपसर्गात् सुपात्तुश्च सनोः मलुक जस्वश्च वस्त्रत्यवः पुण्यं संसेः ज्ञिक्कट् किद्वं संसतेः शिरादेन्नाश्चयु
लपत्ययः कितत स्यकमागमश्च शिवोक्वं कर्त्तेः कडुश्च उरलोमेधः हिंसेरीरनीरहो हिंसरो व्याघ्रः दुष्टोः उदिदमाते

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

२६

रलयो र्वपदान्त्यलोपश्च उदरं डि खनेर्मुट् चोदात्तः अखु अखु डि त्याद्धातोर्मुट् स वोदात्तः मुरवो अमेः सन्नन्त्रसः मु
रलवो र्वपदान्त्यलोपश्च उदरं डि खनेर्मुट् चोदात्तः अखु अखु डि त्याद्धातोर्मुट् स वोदात्तः
हेः स्योमू रवेः नहेर्लोपश्च नखः शीङो ऽजस्वश्च शिरवा माङ् कखो मयश्च मखः कलिगलिभ्यां फगस्योच्च कुल्फः वारीरा
वश्च वो रोगश्च गुल्फः पादग्रन्थिः स्फायतेः स्फलगुनौ हवश्च नक्षुनौ प्रत्ययौ हहत्यादेशः पाष्णीश्चाकक्षोरथः पूर्णराखुधं नम
लिश्चत्ते र्दम् रमत्वात्क्षोमुरववाबा कुखमाश्च लहतिरुस्क्रः अश्मादयश्च अश्मान वनकात्तं डानेहन्न लोपश्च जटा
अवतस्य डाघ्रव तस्य डाने: डाघादेशः स्याज्ञ जंघा हतः शारीरावयवे जंघनः पश्चान्निर्तबः स्त्रीकट्याः क्रीवेतुः जघ
नपुरः क्लीबेः रन् लोलोपश्च लकारस्य लोपः केशः फलेरितडादेशश्च पः पलितं कृ आदित्यः संज्ञायां वुन् करकः कर
करका कठकः नरकं नरको नारको पिबेतिहि रूपको शः सरकं गगनं कोरकः कोरकं च श्विकोपतेरावयतविप
र्दयश्च कीचको वृशातेदः पश्चिमयो रिश्चोपधा माः पेचकः मेचकः डानेरश्च डवरं वि विभनिभ्यां विद्ध ववरोम्
र्दः सुवरो मुनिशो डयोः विदादिवाभावरः गन्धादिवाभ्या ठयः अर्जिहणो नेरलवो र्वपदान्त्यलोपश्च कदरः स्व
ररकसो कदराद्दयश्च कंदरः कमूलकः स्वदरविलसल्लदरः सर्पः हसेर्मुक्षाद्यो तयो र्दर्ते वे श्चनतो मारकः
कंभिगमिरुमित्यः स्कन्दे चिश्च कांडपक्षी गरुडः पथिकः कातृर्मशाकः हर्षलः कन्यन्न छिरच कन्यन् प्रत्ययः हिर
ण्यं कृत्रः पासः कर्पासः विश्वादिवा कार्पासं वस्त्रं डानेस्कारश्च डांडर्दस्त्री योनिश्च ऊणो लर्डः ऊर्णा दधातेर्दलडु ध
न्य डीर्घतेः क्रिन्नरश्च वः क्रिपिः स्याक्रान्तपक्षिणोः बाकुलकाह्नलिवेलिदारानि मव्यतेर्दलोपो मम्माप प्रहुलः मव्यते
नेरालप्रत्ययः स्यान्न तस्यापडागमः धातोर्दलोपः मकारश्चातस्य ममापनालो विषये कडेः कोकन्नकडी कइडो
धूमश्च तनोतेर्मतः सर्वत्र तितउः सुभिक्षो वेव अर्तेकटः कंकपाका वयसि ऊकहडो श्वलोवुन् सकारश्चानादेशः

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

व

प्रघेः कर्कन्न् संप्रसारणं च प्रिबलेः कन्न् अवद्याव माधर्म किक्लिते: वदेर्नित्यत्वं अवद्यं अवतेरमः वस्य पक्षेधः अ
वधः अधमः अर्त्तेर्विन्न् अर्वा शिफतेस्तो दादिकात् अः रेफः लीरीडोर्ह्रस्वः पृषद्‌ तरोप्तेषु णकस्सनलोः तरपतोप्र
त्यचो सृः क्रमात् धातोर्ह्रस्वः प्रत्ययस्य पुट् लिप्स लिप्टं रिपं कक्लिते क्लि वोरीडोपधायाः कन्न् लोपश्च लोमाभ्व
क्लि वोः कन्नस्यात् उपधायाई वलस्य लोपः नामागमश्च कोनात्वाः उमः किंच फलं विन्त्य अभोतेराश्रुकमणिवर
वृ वकाराश्रुपधायाई वेस्वरः चतिकरन्न् चत्वारः प्रातेतेरन्न् प्रातः अमेस्काट्‌ अत्तर्मध्ये ददेगोलोपोदश्चनः गप्र
त्ययः धातोरंत्यस्य लोपः दकारस्य नकारः नगः सिवेः संज्ञायां हन्तुमोकश्च सिवतेः कप्रत्ययः हकारादेशाः तुमस्या
त्मि सिहः व्याडि घ्रातेश्च डाते कप्रत्ययस्यात् व्याघ्रः हंतेरच घरच घोरं कमेरुपधालोपश्च वा दश्च कमा तरते ड्रिः
त्रयः त्रीन् यदेरिणिः यद्दणिः डीप् यदृणी व्याधिसेदः प्रघेरमच् प्रघमः चरेश्च वरमः मंगेरलच् मंगलं इत्यु
णादौ पंचमः पादः उणादयो बहुलं एते वर्त्तमाने संज्ञायां च बहुलं स्फः केचिद विहिता अपि क्रस्याः संज्ञासु धातु
रूपाणि प्रत्ययाश्च ततः परे कार्याविंद्याद नुबंध मेत छास्त्रमुणादिषु १ तृ तेपिहत्रंपते न विष्यति गम्यादयः दात्रा
गोघ्नो संप्रदाने एतो संप्रदाने कारके निपात्येते दाशंतितस्मै दाशाः गां हंति तस्मै गोघ्नोतिथिः भीमादयो पादाने १०
भीमः भीष्मः प्रस्कंदनः प्रपतः मूर्खः खलतिः ताभ्यामन्यत्रोणादयः संप्रदानापादानमन्याधिकारस्यामिति ततोसेन च
तितेडः हत्नं तदित्सि वर्त्म चरि तंतदिति चर्म तमुन्न एवुलौ क्रियायां क्रियार्थायां क्रियार्थायां क्रियायामुपपदे
न विष्यत्यर्थे धातो रेतोस्तः मातवादव्ययं च कृत्स्नं दृष्टुं याति कर्त्तुं दर्शको याति अत्र वासरूपेण टकादयोनतुन
ण्वुलकेः समानकर्तृकेषु तुमुन्न् अक्रियार्थोपपदार्थमेतत् इच्छार्थेषु च कर्तृकेषु उपपदेषु धातोस्तुमुन् स्यात्

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

रुद्धतितोऽकुं वष्टिवा डुलिवा ज्ञाकर्ष प्रज्ञानाघटरम्ललत् क्रमस्तादर्शस्त्वार्थेषु उत्तमुन् एषु उपपदेषु धातोः क्रमुन् स्यात् ज्ञाको
तितोऽकुं एवं ...स्नोत्यादि अस्त्रियरूणमस्तिलेव संबंध्यते अनंतरवात् अस्त्रिन वर्तिविद्यतेवा तोऽकुं पर्याप्तिवचनेष्वल
मर्थेषु पर्याप्तिः हलंता तवाक्षिषु सामर्थ्यवचनेषु उपपदेषु तुमुन् स्यात् पर्याप्तो भोक्तुं प्रवीणः कुशलः पटुरित्यादि पर्या
प्तिवचनेषु किं अलंकृत्वा अलंमर्थेषु किं पर्याप्तं भुक्तं प्रत्ययततेदगम्यते न तु भोक्तुः सामर्थ्य कालसमयवेलासु तुमुन्
पर्यायोपादानमर्थेपिलक्षणार्थं कालार्थेषु उपपदेषु तुमुन् स्यात् कालः समयो वेला अनेहा वा भोक्तुं भेषादि ज्ञानमित्यनुवर्त
तेतेनेह न स्यु तानिकालः पचतीतिवार्त्ता तावचवनाम्नत्तावक्यत्यधिकरस्यवक्ष्यमाणा घञादयः क्रियार्थायां क्रियार्था
यां सत्यांविध्यतिस्फः यागाय याति अण्कर्मणि च कर्मण्युपपदे क्रियार्थायां क्रियायां चाण् स्यात् एवुलोपवादः कांडला
वो व्रजति परत्वाद् अम् कादीन् बाधते केवलवासो व्रजति पदरुजविशस्पृशो घञ् स विध्यतीति निष्ठं च पद्यते सो पादः
रुजतीतिरोगः विशतीतिवेशः स्पृशतीतिस्पर्शः स्थिरे स्पृशइत्यतिस्थमविदतक्तिकं सर्ते स्थिरे कर्तरि घञ् स्यात् सर
कालांतरमिति व्याधिमत्स्यबलेषु वेतिवाच्य अतिसारो व्याधिः अंतर्ग्रथितएवघोतिसरतिरुधिरादिकमतिसारेण
सारदतीत्यर्थः विसारोमत्स्यः सारोबलं सार्वे स्थिरावस्थापन्नेधात्वर्थेवाच्येधातोर्घञ् स्यात् पाकः पाको। स्फुरतिस्फुल
त्योर्घत्रि एवञात्स्यात् स्फारः स्फालः उपसर्गस्यघञ्यतिदीर्घः परीहारः इकः काशे काशे उत्तरपदे इगंतानां स्यए
वपादेर्दीर्घः स्यात् नीकाशः अनूकाशः इकः किं प्रकाशः नोदात्तोपदेशे इति न वृद्धिः शमः आचमादेश्च आर्धमः अवोदे
धोद्मप्रश्रथहिमश्रथाः अवोदः अवक्लेदनं एधः इंधनं उद्मः उद्वंनः अधेनलोपो वृद्धि अनावश्यक अकर्तरिच कारके संज्ञा
यां कर्तरिभिन्नेकारके च घञ् स्यात् ... रागः अनतः किं रञ्ज्यतिस्मिन्निति रंगः प्रास्य

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

स्वरादङ्गस्त्वनयोर्भिन्नयोः पातिङ्गात् पूर्वमेव पुत्रोदयादिकारित्वातिज्ञा नच ज्जप्रत्ययः ऐरनिटि इत्यनेन वृद्धिलोपो विधीयते तदा घञ् निमित्तोऽस्य उपधावृद्धिर्नस्यात् परनिमित्तो ण्लोपः स्वीवि
धोकर्त्तव्यस्यानिवर्तत्वात् तस्मात् दाराजारौ कर्तरि णिलुक्चेत्यनेन निमित्तकार्यलोपः दतेन दाराः जाराः इत्यत्र वृद्धिर्भवत्येव ॥ २ ॥ उमा

इति

नेइति प्रासः। संज्ञायां भिलितिदाभिकं कोऽनवतालालोलघुः इत्तत्तत्रं तावेक ...निरिव् कृत्यल्यटो बहुलमिति वाव बहु
पभित्यनुवर्तते परिमाणाख्यायां सर्वेभ्यः घञ् अजपोर्बाधनार्थमिदं एकस्तण्डुलनिश्चायः द्वौ शूर्पनिष्पावौ द्वौ कारौ दा
र जारौ कर्तरि णिलुक्च दरयन्तीति दाराः जारयन्तीति जाराः इङश्च घञ् अचोऽपवादः उपेत्यास्मादधीते उपाध्यायः अपा
दाने स्त्रियामुपसंख्याने तदन्ताच्च वा ङीष् उपाध्याया उपाध्यायी शृ वायुवर्णनिवृतेषु शृ इत्यविभक्तिको निर्देशः शा
रो वायुः करणे शारः शारेण शारिरोऽस्य वा अकर्तरि च कारके इत्यर्थः उपसर्गे रुवः घञ् संरावः उपसर्गे किं रवः अभिनिस
ः स्तनः शब्दसंज्ञायां अस्मात् स्तनतेः सस्य मूर्द्धन्यः अभिनिष्टानो वर्णः शब्दसंज्ञायां किं अभिनिःस्तनति मृदङ्गः समि युद्रुदुवः
संयूयते मिश्रीक्रियतेऽनुरूपः इति संयावः पिष्टविकारोऽपूपविशेषः संद्रावः संदावः श्रिणीभुवोऽनुपसर्गे श्रा
यः नायः भावः अनुपसर्गे किं प्रश्रयः प्रणयः प्रभवः कथं राज्ञः प्रभावः प्रकृष्टो भाव इति प्रादिसमासः कथं राज्ञो नय इ
ति बाहुलकात् वौ क्षुश्रुवः विक्षावः वौ पुद्रावः प्रस्तावः प्रस्रावः प्रे किं द्रवः स्तवः स्रवः निरभ्योः पूल्वोः निःपूयते स्पादि
+किं क्षवः श्रवः अवोदोर्नियः अवनायः अधोनयनमुन्नायः ऊर्ध्वनयनं कथं उन्नयः उत्प्रेक्षेति बाहुलकात् प्रेद्रु
स्तुस्रुवः+ निरिति निष्पावो धान्यविशेषः अभिलावः निरभ्योः किं पवः लवः उन्न्योर्ग्रः उद्गारः निगारः उन्न्योः किं गरः कृ
धान्ये इति अस्माद्धान्यविशेषात् उन्न्योर्घञ् स्यात् उत्कारो धान्यनिकरोऽस्य विक्षेप इत्यर्थः धान्ये किं भिक्षोत्करः
पुष्पनिकरः यज्ञे समि स्तुवः समेत्य स्तुवन्ति अस्मिन् देशे छन्दोगाः स देशः संस्तावः यज्ञे किं संस्तवः परिचयः प्रे स्त्रो
ऽयज्ञे इति छेदः यज्ञ इति प्रकृतत्वात् प्रस्तारः अयज्ञे किं बर्हिषः प्रस्तरः मुष्टिविशेषः प्रथने वावशब्दे विस्तृणाति
शब्दे इति छेदः ... अशब्दे किं ग्रन्थविस्तरः छन्दोनाम्नि च वृ इत्य
घञ् स्यात् अशब्दे विषयेऽप्रथने पटस्य विस्तारः प्रथने किं तृणविस्तरः अशब्दे किं ग्रन्थविस्तरः छन्दोनाम्नि च वृ इत्य

२१

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ठवर्त्तेतेविष्टरपंक्तिस्थंदः खिलीर्यतेऽस्मिन्लकराणि इत्यधिकरणे घञ् ततः कर्मधारयः छंदोनाम्नि च विष्टरवांस्तृणातेर्घ
ञे तस्य सस्य षत्वं स्यात् इति षत्वं उद्ग्रहः उद्ग्राहः समित्युक्तो मल्लस्य संग्राहः मुष्टौ किं द्रव्यस्य संग्रहः परिन्योर्नी
णोर्द्यूताभ्रेषयोः परिहर्वाल्ल्यनेन्निहरवांडिण्णस्वघञ्स्यात् क्रमेण द्यूते भ्रेषे च विषये परिणायेन शारान्नयति समंतात्
अतेनेत्यर्थः एषोऽत्रन्यायः उचितमित्यर्थः द्यूताभ्रेषयोः किं परिणयो विवाहः न्यायो भ्रात्राः परावनुपात्ययइणः क्रम
प्राप्तस्य अनतिपातो नुपात्ययः तवपर्यायः अनुपात्यये किं कालस्य पर्यायः अतिपात इत्यर्थः व्युपयोः शेःस्तेः प
र्याये तत्त्वविशायः राज्ञोपशायः पर्याये किं विशायः संशायः उपशायः समीपशायन हस्तादाने चेरस्तेये हस्ताद
नेइत्यनेनघ्न्स्यात् हिरादेशस्य लक्ष्यते उच्चयश्चायः हस्तादाने किं हस्तायस्तानं फलानां अवचायं करोति अ
स्तेये किं उच्चयश्चयश्चौर्येण निवासचितिशरीरोपसमाधाने च्यादेश्च कः एषु चिनोतेर्घञ् स्यात् आदेश्च ककारः
उपसमाधानं राशीकरणं तत्र धात्वर्थः अन्ये प्रत्ययार्थस्य कारकस्योपाधिस्तत्ता: निवासे काशी निकायः चितौ आ
कायमग्निं चिन्वीत शरीरे चीयतेऽस्मिन्नस्थ्यादिकमिति कायः समूहे गोमयनिगोमयनिकायः एषु किं चयः च
कः इति वक्तव्ये आदेरिति फक्किः यङ् लुक्यादेरेव यथा स्यादिति गोमयानां निकेचायः पुनः पुनाराशीकरणमि
त्यर्थः संघेचानौत्तराधर्ये चे घञ् आदेश्च कः भिक्षुनिकायः प्राणिनां समूहः संघः अनौत्तराधर्ये किं सूकरनिचयः
संघे किं ज्ञानकर्मसमुच्चयः कर्मव्यतिहारे णच् स्त्रियां स्त्रीलिंगे भावे णिच् णचः स्त्रियामञ् नकर्मव्यतिहारे अ
ञ् एव न स्यात् व्यावक्रोशी व्यावहासी अणिविधौ नाव इत्युक्तं अणिनुणः आदिवृद्धिः इनण्यनपत्ये सांराविणं वर्त्त
ते आक्रोशोऽवन्योर्ग्रहः अवन्योराक्रोशे ग्रहेर्घञ् स्यात् शापे अवग्राहस्तेऽस्तु जाल्म अभिनिवद्र इत्यर्थः प्लियाः ... प्रत्याद

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

बाधनार्थः आक्रोशे किं अवग्रहः पदस्य प्रे लिप्सायां पात्रप्रग्राहेण चरति भिक्षुः परौ यज्ञे उत्तरः परिग्राह
स्फ्येन वेदेः स्वीकरणं नौ वृ धान्ये इति स्त्रीपुंसपमीक नीवाराः धान्ये किं निवरा कन्या क्लिन्नविषयेपि बाकुलका व
प्र प्रवरा मेति वत्त उदि श्रयतियौतिपूद्रुवः उच्छ्रायः उद्यावः उत्पावः उद्द्रावः कथं पतनान्ताः समुच्छ्रयाः इति बाकुलका
त् विभाषाङि रुप्लुवोः आरावः आरवः आप्लावः आप्लवः अवे ग्रहो वर्षप्रतिबंधे विभाषेति अवग्राहः अवग्रहः वर्षप्र
तिबंधे किं अवग्रहः पदस्य प्रे वणिजां प्रे ग्रहेर्घञ्वा वणिजां संबंधिनि प्रत्ययार्थे तुलासूत्रमित्यर्थः तुलाप्रग्राहे
ण चरति तुलाप्रग्रहेण रश्मौ च प्रग्रहः प्रग्राहः वृणोतेराच्छादने विभाषा प्रइत्येव प्रावारः प्रवरः परौ भुवोऽवज्ञाने परि
भावः अवज्ञाने किं सर्वतो भवनं परिभवः एरच् चयः जयः भयादीनामुपसंख्यानं नपुंसके क्तादिनिवृत्त्यर्थं भयं व
र्षं ऋदोरप् करः गरः शरः यवः लवः स्तवः पवः हृक्रासनयोर्विहरः अनयोर्विहरः वस्त्रस्य षत्वं निपात्यते विस्तरे वक्त
आगमने च हृके इति किं वाक्यस्य विस्तरः ग्रहवृदृनिश्चिगमश्च अस्मात् घञोऽपवादः ग्रहः वरः दरः निश्चयः गमः व
शिरण्योरुपसंख्यानं वशः रणः घञर्थे कविधाने प्रस्थः विघ्नः द्विवचनकरणेके कत्रादीनामिति वक्तव्यं वक्ते विकि
रेव क्रमः उपसर्गेऽदः अस्मात् घञर्थे अदेर्घस्लृ स्यात् घञि अपि च प्रघसः विघसः उपसर्गे किं घासः नौ ण च नौ
उपपदे णः स्यात् अप् च न्यादः निघसः व्यधजपोरनुपसर्गे अस्मात् व्यधः जपः उपसर्गे तु आव्याधः उपजापः स्वनहसो ३२
र्वा अस्मात् घञ् स्वनः स्वानः हसः हासः अनुपसर्गे इत्येव प्रस्वनः प्रहासः यमः समुपनिविषु च अनुपसर्गेऽपि य
मः यामः संयमः संयामः उपयमः उपयामः नियमः नियामः वियमः वियामः यमः यामः नौ गदनदपठस्वनः अप् वा स्यात्
निगदः निगादः निनदः निनादः निपठः निपाठः निस्वनः निस्वानः क्वणो वीणायां च नावनुपसर्गे च वीणाविषया चे

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ण्तेरश्चास्मात् वीणायां रणः प्राग्नर्धनिकणः निक्काणः कणः क्वाणः वीणायां प्रक्वणः प्रक्वाणः नित्यं पणः परिमाणे स्तप
णः शाकपणः अवहाराद्यं मूलकादीनां परिमितो मुष्टिर्बध्यते सोऽस्य विषयः परिमाणे किं पाणः मदोऽनुपसर्गे धनमद
: उपसर्गे तु उन्मादः प्रमदः संमदो हर्षे हर्षे किं प्रमादः संमदो रङः पशुषु संहवो ह्रिः संमदापो उत्सवार्श्वी परेण तस्मात्
पशुविषयकादस्मात् अपघनयोरित्यके वीणावोन समहः पृष्ठेनाप्यः उदङः अपघनोपरेण पशुषु किं समाह्वा
ह्वाह्मणानां उदाङः द्विद्याणां अक्षे शुभस्रहः अक्षत्वाद्भवेदेवनं ग्लहन्ते नवत्यस्यापरूपेणग्रास स्तनः स्रहइति निपा
त्यते अक्षस्य ग्रहः ग्यास्तु ग्रहीमति सरण्यग्रहाकार्वीयन अक्षेषु पादस्य ग्रहः प्रजने सर्त्तेः प्रजनः प्रथमगर्भग्रहणं
गवामुपसरः कथमश्वसरः उपसरः इति सूत्र अधिकरणेत्तु मिसंश्रावाभिति ग्यः ह्वः संप्रसारणं चान्यस्य पविद्धनिहवः
अभिहवः उपहवः विहवः एषु किं प्रह्वायः आङि युधे आहवो स्मिन्नित्याहवः युद्धे किं आह्वायः निपानमाहाव
: आङ् हवस्य कदाते संप्रसारणं अपि वृद्धिश्चोदकाधारश्चेद्वाच्यः आहावः किं निपानं स्मात् उपसूर्ग्येन्त हाने भावे
अनुपसर्गस्य अनुपसर्गस्य कदाते संप्रसारणं भावे हवः हनश्च वधः अनुपसर्गान्हन्तेर्वा स्यात् वधादेशः
घातो वा हनः वधो नाच्याकवा घातः मूर्त्तौ घनः मूर्त्तिः काठिन्यं तस्मिन्नभिधेये हन्तेरस्यात् घनश्चादेशः अभ्रघनः
कठिनो घनः मानंतः धर्मवाद्ध नधमीत्यन्ते अन्तर्घनो देशे वाहीकग्रामविशेषस्य संज्ञेयं अन्तर्घण इति
यावतर अगारैकदेशे प्रघणः प्रघाणश्च द्वारदेशे बहिः प्रकोष्ठावलिंदौ अन्यंतरे वाहोष्ठ ततवादेप्रकोष्ठनिपात
नमिदं प्रविशद्भिर्जनैः पादैः प्रकर्षेण हन्यत इति प्रघाणः कर्मण्यण् प्रघोष्ठद्धि उद्घनोत्याधानं अत्याधानमुपरि
स्थापनं यस्मिन्काष्ठे अन्यानि काष्ठानि स्थापयित्वा तक्ष्यते स उद्घनः अधिकरणेऽयं अपघनोऽङ्गं अंगंशरीरावय

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

वः सर्वैर्देन सर्वैः किं तु पाणिः पादश्च स्याद्घः करणे ॥ स्त्र अपघातोऽन्यः करणेऽयोविद्रुषु ॥ एषु उपपदेषु हन्तेः करणे ऽप्‌ स्यात्‌ घनादेश

श्च अयोघ्नः हन्यते ऽनेनेत्ययोघनः विघनः द्रुघनः द्रुघणः इत्यत्र पूर्वपदात्संज्ञायामिति णत्वं संज्ञायां कावारस्य घत्वेके

स्तम्बे क च स्तम्बे उपपदे हन्तेः करणे कः स्यात्‌ अप्‌ च घनादेशश्च स्तम्बघ्नः स्तम्बघनः करणे इत्येव स्तम्बघातः परौ घः प

रौ हन्तेरप्‌ स्यात्‌ करणे घत्वादेशश्च परिहन्यते ऽनेनेति परिघः परेश्च घाङ्कयोः परेः रेफस्य लो वा स्यात्‌ घ शब्दे अङ्क शब्दे

च परे पलिघः परिघः पर्यङ्कः पल्यङ्कः इह न तरपत्रमपोघः इति कृत्रिमस्य ग्रहणे व्याख्यानात्‌ उपघ्न आश्रये उपह

हन्तेरप्‌ स्यादुपघादेशश्च आश्रये वाच्ये येन सामीप्येन सदृश्यते पर्वतेनोपहन्यते सामीप्येन गम्यते इति पर्वतोपघ्नः संघो

द्घौ गणप्रशंसयोः संहन्यन्ते संघः प्राणिनां उद्धन्यते उत्कृष्टो ज्ञायते इति उद्घः कर्मण्येषु गम्यमानेषु घवादेशाते ऽर्णः

निघो निमितं समं मितं निमितं निविशेषं हन्यते ज्ञायत इति निघाः वृक्षाः समारोहणपरिणाहा इत्यर्थः ड्वि

तः क्त्रिः अनेनैव भावत्वस्य तावात्‌ क्त्रेर्म्मप्‌ नित्यम्‌ इति नित्यग्रहणात्‌ क्त्रिमं भवत्वः अनेन पचेति नित्यविग्रहः डुपचष्‌ पाके नित्य

पक्त्रिमं कृत्रिमं ट्वितोऽथुच्‌ अनेनैव भावत्वात्‌ भावे ट्वेपृ वेपथुः यजयाचयतविच्छप्रच्छरक्षो नङ्‌ यज्ञः

याच्ञा यत्नः विश्नः प्रश्नः रक्ष्णः प्रश्ने वा सम्प्रसारणं ज्ञापकात्‌ न सम्प्रसारणं विश्न इत्यत्र गुणनिषेधार्थं ङकारः स्वपो नन्‌ स्व

प्नः उपसर्गे घोः किः प्रधिः अन्तर्धिः उपाधीयते ऽनेनेति उपाधिः कर्मण्यधिकरणे च कर्मण्युपपदे घोः किः स्यात्‌ अधि

करणे ॥ जलं निधीयते ऽस्मिन्निति जलधिः स्त्रियां क्तिन् स्त्रीलिंगे भावादौ क्तिन्‌ स्यात्‌ घञोऽपवादः अजपो उपरता दाध

ऽकृतिः चितिः स्तुतिः स्फातिः स्फीतिः कामहृतिः श्रुभावादिः क्तान्ताद्वा घञ्‌ णित्त्वं अवहृतिर्वा समाधेयं स्फूर्जदीप

स्तास्यकरणे प्लुतः ऽनेन स्फातिः स्वरतिरिष्टिः इष्टिः स्फातिः स्फूर्त्यादिषु क्तिन्‌ निष्ठावद्वाच्यः तेन नत्वं कीर्णिः गीर्णिः ३३

पूतिः भूतिः ज्ञादव इति योगविभागात् क्तिन् निरूढः प्रकृतिः निवृत्तिः स्फातिः वाधतेः क्तिन् विनावो वाप्यः अपचितिः सं
पत्ताःदिभ्यः क्तिप् संपत् विपत् क्तिन्नपीष्यते संपत्तिः विपत्तिः स्त्रगाणा पाद्योसावे क्तिन्नस्यादकोपवादः प्रक्तिति उपक्तितिः
संगीतिः संप्रीतिः प्रक्तिः कथमेवस्त्रामस्तेति वाच्यत्वाभामितिज्ञापकात् ऊतियूतिजूतिसातिहेतिकीर्तयश्च अवतेऊ
र्वरेस्य ऊतिः स्वरार्थं वचनं उदात्त इति दिवर्ज्जते यूतिः जूतिः अनयो दीर्घत्वं च निपात्यते स्यतेः सातिः इत्वाभावो निपा
त्यते सनोतेर्वा ङनस्सनेत्यात्वे कृते स्वरार्थं निपातनं हन्तेः हिनोतेर्वा हेतिः कीर्तिः व्रजयजोर्भावे क्यप् व्रज्या इज्या सं
ज्ञायां समजनिषदनिपतमनविदषुञ्शीङ्भृञिणः समज्यादिभ्यः स्त्रियां भावादौ क्यप् स्यात् सचोदात्तः संज्ञायां
अजेः क्यपि वीभावो नेति वाच्यं समज्या इति स्यामिति समज्या सत्ता निषीदन्ति अस्यामिति निषद्या आपणः निपतन्त्यस्यां
मिति निपत्या पिच्छिला मन्यतेऽनयेति मन्या गलपार्श्वशिरा विदन्ति तया विद्या सुत्या अभिषवः शय्या स्वप्या इत्यतेऽनया
६ त्या कृञः शश्च वा कृञः श इति योगविभागः कृञः क्यप् स्यात् कृत्या चाच वा क्तिन् क्रिया कृतिः इच्छा इषेः शे विना यगभावो
अनिपात्यते इच्छा परिचर्या परिसर्या मृगयाटाट्यानामुपसंख्यानं चरो सकृ निपात्यते परिचर्या इच्छा परिसर्या चारण
मन्त्र गुणो पि मृगयाश्चेष्टा टेरुपादाव देलः अतो लोपाभावोऽपि वीपक्ष किन्निलोपः मृगया अटतेः टाट्या किया शाइस्याद्वि
वेइ इर्वर्तितोगवकानिर्दिष्ट निर्दीर्घश्च अटाट्या डागमोरकारो वा पक्षे वा डागरुडागमया अप्रत्ययात् प्रत्ययान्तेभ्यो धा
तुभ्यः स्त्रियां अकारः प्रत्ययः स्यात् चिकीर्षा पुत्रीया गुरोश्च हलः गुरुमतो हलन्तात् स्त्रियाम् अकारः स्यात् ईहा ऊहा
रोः किं मतिः हलः किं नीतिः निष्ठायां सेट इति वक्तव्यं नेह आप्तिः तितुत्रेष्वग्रहादीनामिति
वाच्यं निष्ठा विनिपातेतिः षिद्भिदादिभ्योऽङ् षितो भिदादिभ्यश्च स्त्रियामङ् जृष् जरा त्रपूष् त्रपा भिदा विदार

एवमाले लिलिरन्या छिदा भिदा कपेः संप्रसारणं च कपा चिंतिस्तु हिंक धिकृतिरुत स्यात्कृशोपवादः छिता एडाक
म क्रंधावर्ण आतश्चोपसर्गे अङ् स्यात् किमीपवादः पदात्तपदा अदंतशेरुपसर्गविरुद्धिः श्रद्धा अंतर्द्धा एषाम अथो
वृत्त अकारस्यापवादः कारणा हारणा आसनास्थग्ना घटिचदिविदिस्थानिवारणा घट्टना वेदना वेदना इषेरनिच्छा
र्थस्य अन्वेषणा परेर्वा पर्येषणा परीष्टिः रोगाख्यायां ण्वुल् बहुलं प्रच्छर्दिका प्रवाहिका विचर्चिका अविक्लित्तिरोहिः
धातुर्थनिर्देशे ण्वुल् वक्तव्यः आसिका शायिका इक्श्तिपौ धातुनिर्देशे पचिः पचतिः वर्णात्कारः निर्देशे इत्येव अकारः
ककारः रादिफः रेफः मत्वर्थीयः अकुलविवर्जनादकारलोपः मत्वर्थीयः इणजादिभ्यः आजिः आतिः इकृष्यादिभ्यः वा
पिः वासिः सरेर्देशः ब्रह्मघाद्भ्यः अभिगिरिः संज्ञायां अत्रधातोर्ण्वुल् उद्दालकपुष्पभंजिका विनाश्राख्यानपरि
प्रश्नेरिच्छ परिपृच्छे आख्याने इञ्चा आङ्स्यात्ताण्वुल् विभाषाः के अर्थाघ्राप्रमस्त्यपीकानुकारि कारिका किंत्वा कृत्या
कृत्यकाः कार्यः सर्वा कारि कारिका रिक्ता किंत्वा कृत्या कृतिवा कार्य एवं गणिं गणिका गणना याचिं याचिका पक्ति
कृत्यका कार्यः सर्वा कारि कारिका... पर्याया श्रलोमुक्तिभ्युः ण्वुल् पर्यायः परिपाटी क्रमः अर्हणमर्हः योग्यतापर्यायादिभ्यः ण्वुल् वा स्यात् भवत
पर्यायाईणेणुत्पत्तिषु ण्वुच् पर्यायः परिपाटी क्रमः अर्हणमर्हः योग्यता पर्याया दिष्वेष्ठावाण्वुल् वा स्यात् भवत
ः आसिका शायिका अग्रगामिका भवान्निक्षुभक्षिकामर्हति ऋणे इक्षुभक्षिकामे धारयसि उत्पत्तौ इक्षुभक्षिका २४
ः इक्षुपादि आक्रोशे नञ्यनिः विनाशितिनिष्ठते नञि उपपदे अनिः स्यादाक्रोशे अजीवनिः तेजावहते कालपहरणिः म
उत्पादि आक्रोशे नञ्यनिः ...
कृत्यकानि कर्मणि ल्युट् इसिनं दसिनं योगविभागः उत्तरार्थः कर्मणि चयेन संस्पर्शा का शरीरसुखं येन स्पर्शनमान
स्यकर्तुः शरीरसुखमुत्पद्यते तस्मिन् कर्मण्युपपदे ल्युट् स्यात् इदं ओदनभोजनं सुखं कर्मणा पदात् प्रसूः पानसुखं
कर्मणीति किं गुरोः स्नापनं सुखं नेदं युक्तः कर्ता किं कर्मणी वाक्ये अडेवी वा स्यात् भवत्यामुणे प्राजनं करणाधि

करणयोश्च ल्युट् स्यात् इध्मप्रव्रश्चनः कुठारः गोदोहनी स्थाली खलः प्राक्करणाधिकरणयोरित्यधिकारः अन्तरदे
शे अन्तः शब्दाद्धन्तेर्नस्य णः स्यात् अन्तर्हण्यतेऽस्मिन्निति देशेऽन्तर्हणनं अन्तर्हननो देशः अत्पूर्वस्येत्येव अन्तर्घ्नीति तपरः किं अन्तर
घाति अयनं च अयनस्य नस्य णोऽन्तःपरस्य अन्तरयणं अदेशे इत्येव अन्तरयनो देशः पुंसि संज्ञायां घः प्रायेण छादेर्
घेऽद्व्युपसर्गस्य द्विप्रभृत्युपसर्गहीनस्य छादेर्ह्रस्वः स्यात् घे परे दन्ताश्छाद्यन्तेऽनेन दन्तच्छदः आकुर्वन्त्यस्मिन्नित्याकरः
गोचरसंचरवहव्रजव्यजापणनिगमाश्च घान्ता निपात्यन्ते हलश्चेति घञोऽपवादः गावश्चरन्त्यस्मिन्निति
गोचरो देशः संचरन्तेऽनेनेति संचरो मार्गः वहन्त्यनेनेति वहः स्कन्धः व्रजः व्यजः तालवृन्तं निपातनाद्वीभावो न आ
पणः पण्यस्थानं गच्छन्त्यनेन निगमश्छन्दः चाकषः निकषः अवे तॄस्त्रोर्घञ् अवतारः कूपादेः अवस्तारो जवनिका
हलश्च हलन्ताद्घञ् स्यात् घापवादः अपमृज्यतेऽनेन व्याध्यादिरित्यपामार्गः विमार्गः समूहनी अध्यायन्यायो
द्यावसंहाराश्च अधीयतेऽस्मिन्निति अध्यायः नियन्ति तदेकवत्तिं संहरन्ति अनेनेति विग्रहः अवहाराधारावायानामुप
संख्यानं उदकोऽनुदके उत्पूर्वादञ्चतेर्घञ् स्यात् न तूदके घृतमुदच्यते उद्ध्रियतेऽस्मिन्निति घृतोदकं चर्ममयं
भाण्डं अनुदके किं उदकोदञ्चनः जालमानायः आनीयन्तेऽस्मिन्मत्स्यादय इत्यानायः जालमिति किं खनो घ च वा
घञ् आखनः आखानः अधिकरणमन्यतोऽपाद्यमिति पक्षापनार्थं तेन नगः पदमित्यादि खनेः डडरेकेकवका वा
च्याः आखः आखरः आखनिकः आखनिकवः एतेऽवनित्रवचनाः ईषद्दुःसुषु कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेषु खल् करणाधि
करणयोरिति निवृत्तं ईषदादिषूपपदेषु खल् स्यात् तयोरेव भावे कर्मणि च कृच्छ्रे दुष्करः कटो भ
वता अकृच्छ्रे ईषत्करः सुकरः निमिमीलियां खलचोरात्वं नेति वाच्यं ईषन्निमयः दुःप्रमयः सुविलयः निमय

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ःलभ्यः उपसर्गाच्च खल्घञोः उपसर्गादेव लभेर्नुम्स्यात् ईषत्प्रलंभः दुःप्रलंभः सुप्रलंभः उपालंभः उपसर्गात्किं ई
षल्लभः लाभः न सुदुर्भ्यां केवलाभ्यां सुलभः दुर्लभः केवलाभ्यां किं सुप्रलंभः अतिदुर्लभः कथं तर्हि अतिसुलभ
मतिदुर्लभमिति यदा खलति कर्मप्रवचनीयो तदास्य विध्यति कर्तृकर्मणोश्च भूकृञोः कर्तृकर्मणोरीषदादिषूप
पदेषु भूकृञोः खल्स्यात् यथासंख्येनेषत्कर्तृकर्मणी विधातोर्व्यवधानेन प्रयोक्तव्ये ईषदाढ्यस्कं ततः प्राक्
कर्तृकर्मणोश्च्व्यर्थयोरिति वाच्यं च्विप्रत्ययान्तस्य मुम् अनाढ्येनाढ्येन सुखेन त्वया भेदुराढ्यं भवं ईषदाढ्यंभवं स्वाढ्यंभवं
दुराढ्यंकरः स्वाढ्यंकरः अच्व्यर्थयोः किं आढ्येन सुभूयते आतो युच् खलोपवादः ईषत्पानः सोमो भवता दुःपानः सु
षानो युधि वासि हृशि धृषि मृषिभ्यो युज्वाच्यः दुःशासनः दुर्योधनः इत्यादि भाष्यदानात् नस्यलोन निष्पाने सर्प्पिष्पा
नेपाकि निःठीवः पदांता किंवुकानि पदे अतः पदांतो अमितिसमसो समासः तेनेह न सुसर्प्पिष्केण आवश्यकाधमर्ण्य
योर्णिनिः अवश्यंकारी शतंदायी कृत्याश्च आवश्यकाधमर्ण्ययोरित्येव अवश्यं हरिः सेव्यः शतं देयं क्तिच्क्तौ च संज्ञायां
धातोः क्तिच्क्तौ स्यातामाशिषि संज्ञायां तितुत्रेनेट् भवतात् ह्यति न क्तिचि दीर्घश्च अनिटां वनोत्यादीनां दीर्घानुनासिक
लोपो न स्तः क्तिचि परे रन्तिः वन्तिः तन्तिः सनः क्तिचि लोपश्चास्यान्यतरस्यां सनोतेः क्तिचि आत्वं वा स्यात् लोपश्च वा सन्तुतात् १२५
सातिः सतिः संतिः देवा एनं देयासुः देवदत्तः अलंखल्वोः प्रतिषेधयोः प्राचां क्त्वा प्रतिषेधार्थयोरलंखल्वोरुपपदयोः क्त्वा स्या
द्वा प्राचां ग्रहणं पूजार्थं अमैवाव्ययेनेति नियमात् उपपदसमासः दोदद्घोः अलं दत्वा घुमास्थेतीत्वं खलु दत्वा अलंखल्वोः किं
माकार्षीत् प्रतिषेधयोः किं अलंकारः उदीचां माङो व्यतिहारे व्यतिहारे ईर्माङः क्त्वा स्यात् पूर्वकालार्थमिदं मञ्जतिरिद
न्तरस्यां मेङः आदेचः स्याद्वाल्यपि अपमित्य याचते अपमाय उदीचां ग्रहणाद्यासमपिता विधा अपम

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

प्रसेपरात्पूर्वयोगे च परेण पूर्वस्यावरेण परस्य योगे गम्ये धातोः क्त्वा स्यात् अप्राप्य नदीं पर्वतः परनदीयोगोऽत्र पर्वतस्य अति
क्रम्य पर्वतं नदी अत्र परपर्वतयोगोऽत्र नद्याः समानकर्तृकयोः पूर्वकाले समानकर्तृकयोर्धात्वर्थयोः पूर्वकाले विद्यमा
नाद्धातोः क्त्वा स्यात् क्त्वातु अव्ययकृतो लावे इति लावे भुक्त्वा व्रजति द्विवमतं स्नात्वा भुक्त्वा पीत्वा व्रजति अनुदात्तेत्य
नुनासिकलोपे विल्लुनत्वास्तोति स्वरत्यादेः स्तुकः कित्वादिति नित्यमिड्वा पूर्वविप्रतिषेधेन स्नेहित्वा स्नुत्वा स्नत्वा क्त्वि स्यदि
स्यदोः एतयोर्नलोपो न स्यात् क्त्वि परे स्यन्त्वा ऊदित्वाद्विकल्पेन स्यंत्वा स्यंदित्वा न क्त्वा सेट् सेट् क्त्वा कित्स्यात् नाथित्वा सेट् कि
न्त्वा मृष मृद ऊधक्रुधक्षि नाव द व सक्त्वा एत्यः सेट् क्त्वा कित्स्यात् मृशित्वा क्लिशः क्त्वेति वेट् क्लिशित्वा क्लिष्ट्वा उदित्वात
थित्वा रुद विदेति किन्त्वं रुदित्वा विदित्वा मुषित्वा गृहीत्वा नोपधात्स्य फान्ताद्वा सेट् क्त्वा कित्स्यात् ग्रथित्वा ग्रंथित्वा गुफित्वा
गुंफित्वा नोपधात्किं कोथित्वा रेफित्वा वञ्चिलुचेतश्च सेट् क्त्वा कित्स्यात् वंचित्वा वचित्वा लुंचित्वा लुचित्वा ऋतित्वा अर्तित्वा
तृषिमृषिकृशेः काश्यपस्य एत्यः सेट् क्त्वा कित्स्यात् तृषित्वा तर्षित्वा मृषित्वा मर्षित्वा कृशित्वा कर्शित्वा रलो व्युपधादिति
वा कित्त्वं द्युतित्वा द्योतित्वा लिखित्वा लेखित्वा व्युपधात्किं वर्तित्वा रलं किं सेवित्वा हलादेः किं एषित्वा सेट् किं भुक्त्वा वस
वा किन्त्वं घूर्णित्वा घोलित्वा लिखित्वा लेखित्वा व्युपधात्किं वर्तित्वा रलं किं सेवित्वा हलादेः किं एषित्वा सेट् किं भुक्त्वा वस
तिक्षुधोरिट् क्षुधित्वा अंचेः पूजायामिति नित्यमिट् अंचित्वा गतो तु अक्त्वेत्यपि लुभितित्वा लोभित्वा लुभविमोहने दृत्तीर्द्विवि
मोहने लुभित्वा लुब्ध्वा जृव्रश्चोः किं जरित्वा जरीत्वा परस्य क्त्वो इट् स्यात् डरीत्वा डरित्वा व्रश्चित्वा उदितो वा उदितः परस्य क्त्वो इड्वा श
मोहने लुभित्वा लुब्ध्वा जृव्रश्च्योः क्त्वि आभ्यां परस्य क्त्वो इट् स्यात् जरीत्वा जरित्वा व्रश्चित्वा उदितो वा उदितः परस्य क्त्वो इड्वा श
मित्वा अनुनासिकस्य क्वीति दीर्घः शान्त्वा क्रमश्च क्त्वि क्रमतेरुपधाया वा दीर्घः स्यात् झलादौ क्त्वि परे क्रान्त्वा क्रंत्वा कालि किं
क्रमित्वा पूङ्‌श्चेति वेट् पवित्वा पूत्वा ज्ञांतनत्वां विसाथे जान्ता नान्तानेदो वलोपो वा स्यात् क्त्वि परे तक्त्वा तंक्त्वा मक्त्वि
नक्रोशित्विन्त्र तस्य पक्षे लोपः नष्ट्वा नंष्ट्वा रधादिभ्यश्चेति इट् पक्षे नशित्वा जलादावित्वितिवा नेट् अंजित्वा ऊदित्वाद्
Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ह्रपके अक्त्वा अंक्त्वा सनसने त्यात्वं खात्वा खनित्वा द्यतिस्यतीत्वं दित्वा सित्वा मित्वा अदो जग्धिः जग्ध्वा समासेऽनञ्पूर्वे क्त्वो
ल्यप् अव्ययपूर्वपदे समासे क्त्वो ल्यबादेशः स्यात् तुक् प्रकृत्य अनञ् किं अकृत्वा पर्युदासाश्रयणान्नेह परमकृत्वा
षत्वतुकोरसिद्धः षत्वे तुकि च कर्तव्ये एकादेशशास्त्रमसिद्धं स्यात् कोऽसिचत् इह षत्वं न अधीत्य प्रेत्य ह्रस्वस्येति तुक
वा ल्यपि अनुदात्तोपदेशवनतितनोत्यादीनामनुनासिकलोपो वा स्याल्ल्यपि व्यवस्थितविभाषेयं तेन मान्तानिटां वा
नान्तानां नित्यं वनादीनां च नित्यं आगत्य आगम्य प्रणत्य प्रणम्य प्रहत्य प्रमत्य प्रवत्य वितत्य अदो जग्धिः अन्तरंगानपि
विधीन्बहिरंगो ल्यब्बाधते जग्धिविधौ ल्यब्ग्रहणात् तेन हित्वदत्वआत्वेत्वदीर्घत्वपूर्वइटो ल्यपि न प्रदाय प्रखन्य प्रस्थाय
प्रक्रम्य आपृच्छ्य प्रदीव्य न ल्यपि ल्यपि परे घुमास्थादेरीत्वं न घेटः प्रधाय प्रमाय प्रदाय प्रहाय मीनातिमिनोतीत्यात्वं प्रमाय ना
निमाय उपदाय विभाषा लीयतेः विलाय विलीय णिलोपः उत्तार्य विचार्य ल्यपि लघुपूर्वात् लघुपूर्वात्परस्य णेरया
देशः स्याल्ल्यपि विगणय्य प्रणमय्य प्रबेभिदय्य लघुपूर्वात् किं संप्रधार्य विभाषापः आप्नोतेर्णेरयादेशो वा स्याल्ल्यपि प्रा
पय्य प्राप्य क्षियः क्षियो ल्यपि दीर्घः स्यात् प्रक्षीय ल्यपि च वेञो ल्यपि संप्रसारणं न स्यात् प्रवाय ज्यश्च प्रज्याय व्यश्च उप
व्याय विभाषा परेः परेर्व्यञो वा संप्रसारणं स्यात् ल्यपि तुकं बाधित्वा परत्वाद्धलः इति दीर्घः परिवीय परिव्याय कथं मुखं व्या ३६
दाय स्वपिति नेत्रे निमील्य हसति व्यादायसमीलनेनोत्तरकालेपि स्वापहासयोः पूर्ववृत्तेः तदेवाविवक्षयात्र विधिरिति आभी
क्ष्ण्ये णमुल् च पौनःपुन्ये द्योत्ये पूर्वविषये णमुल् स्यात् क्त्वा च द्वित्वं स्मारं स्मारं नमति शिवं स्मृत्वा स्मृत्वा पायं पायं भोजं भोजं
श्रावं श्रावं चिण्णमुलोरिति णमुल्परे णौ वा दीर्घः गामं गामं गमं गमं विभाषा चिण्णमुलोरिति नुम् वा लंभं लंभं लाभं लाभं व
क्षिप विभाषाग्रेप्रथमपूर्वेषु अस्मिन् कर्मणि पूर्वेषु ... विविक्षितेषु णमुलः आगारं आगारं एवं स्यापि नियमार्थं तो ...

×कौ० कृ०×

उपपदे पूर्वकाले यस्मात् तन्न स्यात् पूर्वेतिरेकिं पेतवाक्यमपरंनाकांक्षते चेत् यदयंभुंक्ते ततः पठति इह क्त्वाणमुलौ नस्

ताकांक्षे किं यदयं भुक्त्वा व्रजति ततोधीते विभाषाग्रे प्रथमपूर्वेषु आभीक्ष्ण्ये इति नानुवर्त्तते एषूपपदेषु समानकर्तृ

कयोः पूर्वकाले क्त्वाणमुलौ वास्तः अग्रेभोजं व्रजति अग्रेभुक्त्वा प्रथमंभोजं प्रथमंभुक्त्वा पूर्वंभोजं पूर्वंभुक्त्वा पक्षे लङा

दयः अग्रेभुक्ते ततो व्रजति आभीक्ष्ण्ये तु पूर्वविप्रतिषेधेन नित्यमेव विधिः अग्रेभोजंभोजं व्रजति भुक्त्वाभुक्त्वा वाक्

र्मण्याक्रोशे कृञः खमुञ् कर्मण्युपपदे आक्रोशे गम्ये चोरंकारमाक्रोशति करोतिरुच्चारणे चोरशब्दमुच्चार्येत्यर्थः

स्वादुमि णमुल् स्वाद्वर्थेषु कृञो णमुल् स्यात् एककर्तृकयोः पूर्वकाले पूर्वपदस्य मान्तत्वं निपात्यते अस्वादीं स्वादीं

कृत्वा भुंक्ते स्वादुंकारं भुंक्ते संपन्नंकारं लवणंकारं संपन्नलवणशब्दौ स्वादुपर्यायौ वा सरूपत्वेन क्त्वापि स्वादुंकृत्वा भुं

क्ते अन्यथैवंकथमित्थंसु सिद्धाप्रयोगश्चेत् एषु कृञो णमुल् स्यात् सिद्धः अप्रयोगोऽस्य एवंभूतश्चेत् कृञः व्यर्थत्वात् प्र

योगानर्ह इत्यर्थः अन्यथाकारं एवंकारं कथंकारं इत्थंकारं भुंक्ते इत्थं भुंक्ते इत्यर्थः सिद्धेति किं शिरोन्यथा कृत्वा भुंक्ते य

थातथयोरसूयाप्रतिवचने कृञः सिद्धाप्रयोग इत्यर्थः असूयया प्रतिवचने यथाकारमहं भोक्ष्ये तथाकारं भोक्ष्ये किं

तवानेन कर्मणि दृशिविदोः साकल्ये कर्मण्युपपदे णमुल् स्यात् कन्यादर्शं वरयति सर्वाः कन्या इत्यर्थः ब्राह्मणवेदं

भोजयति यंयं ब्राह्मणं जानाति लभते विचारयति वा तं सर्वं भोजयतीत्यर्थः यावति विन्दजीवोः यावद्वेदं भुंक्ते याव

ल्लभते तावदित्यर्थः यावज्जीवमधीते चर्मोदरयोः पूरेः कर्मण्युपपद इत्येव चर्मपूरं स्तृणाति उदरपूरं भुंक्ते वर्षप्रमाण ऊलो

पश्चास्यान्यतरस्यां कर्मण्युपपदे णमुल् स्यात् ऊकारलोपश्च समुदायेन वर्षप्रमाणं गम्यं गोष्पदप्रं वृष्टो देवः गोष्पद

पूरं अस्येति किं उपपदस्य मा भूत् मूषिकाबिलप्रं चेले क्नोपेः चेलार्थेषु कर्मसूपपदेषु क्नोपेर्णमुल् स्यात् वर्षप्रमाणे

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

चेलक्नोपं वृष्टो देवः वस्त्रक्नोपं वसनक्नोपं निर्मूलसमूलयोः कषः कर्मणीत्येव कषादिषु अनुप्रयोगं वक्ष्यति अत्र उक-
रणे पूर्वकालइति न संबध्यते समूलकाषं कषति निर्मूलसमूलं कषतीत्यर्थः एकस्यापि धात्वर्थस्य निर्मूलादि विशेष-
ण संबध्यते भेदः तेन सामान्यविशेषभावेन विशेषणविशेष्यभावः शुष्कचूर्णरूक्षेषु पिषः एषु कर्मसु उपपदेषु णमुल्
स्यात् शुष्कपेषं पिनष्टि शुष्कं पिनष्टीत्यर्थः चूर्णपेषं रूक्षपेषं समूलाकृतजीवेषु हन्कृञ्ग्रहः कर्मणीत्येव समूल-
घातं हन्ति अकृतकारं करोति जीवग्राहं गृह्णाति जीवति जीवः इगुपधलक्षणः कः जीवं गृह्णातीत्यर्थः करणे हनः पा-
दघातं हन्ति पादेन हन्तीत्यर्थः यथाविध्यनुप्रयोगार्थः सन् नित्यसमासार्थो ऽयं योगः नित्यसमासबन्धे तु हिंसार्थानामिति व-
क्ष्यते स्नेहने पिषः स्निह्यते येन तस्मिन् करणे पिषेर्णमुल् उदपेषं पिनष्टि उदकेन पिनष्टीत्यर्थः हस्ते वर्तिग्रहोः हस्तार्थे
करणे हस्तवर्तं वर्तयति करवर्तं हस्तेन गुलिकां करोतीत्यर्थः हस्तग्राहं गृह्णाति करग्राहं स्वे पुषः करणे इ-
त्येव स्वइत्यर्थग्रहणं तेन स्वरूपपर्यायविशेषेषु णमुल् स्वपोषं पुष्णाति धनपोषं गोपोषं अधिकरणे बन्धः चक्रबन्धं ब-
ध्नाति चक्रे बध्नातीत्यर्थः संज्ञायां बध्नातेर्णमुल् संज्ञायां क्रौञ्चबन्धं बद्धः मयूरिकाबन्धं अट्टालिकाबन्धं बन्धविशेषाणां
संज्ञा एताः कर्त्रोर्जीवपुरुषयोर्नशिवहोः जीवनाशं नश्यति जीवो नश्यतीत्यर्थः पुरुषवाहं वहति पुरुषो वहतीत्य-
र्थः ऊर्ध्वे शुषिपूरोः कर्तरि ऊर्ध्वशोषं शुष्यति वृक्षादिरूर्ध्वस्तिष्ठन् शुष्यतीत्यर्थः ऊर्ध्वपूरं पूर्यते ऊर्ध्वमुखएव ४१
घटादिः वर्षोदकादिना पूर्णो भवतीत्यर्थः उपमाने कर्मणि च चात्कर्तरि घृतनिधायं निहितं जलं घृतमिव सुरक्षितमि-
त्यर्थः अजकनाशं नष्टः अजक इव नष्ट इत्यर्थः कषादिषु यथाविध्यनुप्रयोगः यस्माण्णमुलुक्तः स एवानुप्रयोक्तव्य
इत्यर्थः नवैतावाक्दन उपदंशस्तृतीयायां इतः प्रवृत्ति पूर्वकालइति न संबध्यते तृतीयाप्रभृतीन्यन्यतरस्यामिति वास

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

मासः मूलकोपदंशं भुंक्ते मूलकेनोपदंशं वा दश्यमानस्य मूलकस्य भुजिं प्रति करणत्वात् तृतीया यद्यप्युपदंशिना स
कर्मकः संबंधः तथापि भुजिनाप्यस्यैव कर्मत्वात् एतावतैव सामर्थ्येन प्रत्ययः समासस्तु तृतीयायामिति विकल्पवचनसाम
र्थ्यात् हिंसार्थानां च समानकर्मकाणां तृतीयांते उपपदे अस्य प्रयोगः धातुना समानकर्मकाद्धिंसार्थात् णमुल् स्यात् दंडोपघा
तं गाः कालयति दंडेनोपघातं दंडताडं समानकर्मकाणां किं दंडेन चोरमाहत्य गाः कालयति सप्तम्यां चोपपीडरुध
कर्षः उपपूर्वेभ्यः पीडरुधकर्षः सप्तम्यंते तृतीयांते चोपपदे णमुल् स्यात् पार्श्वोपपीडं शेते पार्श्वयोरुपपीडं पार्श्वा स्या
भ्यामुपपीडं व्रजोपरोधं गाः स्थापयति व्रजेनोपरोधं वा पाण्युपकर्षं धानाः संगृह्णाति पाणावुपकर्षं पाणिनोपकर्षं स
मासत्तौ तृतीयासप्तम्योर्धातोर्णमुल् स्यात् सन्निकर्षे गृह्यमाने केशग्राहं युध्यंते केशेषु गृहीत्वा हस्तग्राहं हस्ते
न गृहीत्वा प्रमाणे तृतीयासप्तम्योरित्येव द्व्यंगुलोत्कर्षं खंडिकां छिनत्ति द्व्यंगुलेन द्व्यंगुले वोत्कर्षं अपादाने परीप्सायां
परीप्सा त्वरा शय्योत्थायं धावति द्वितीयायां च परीप्सायामित्येव यष्टिग्राहं युध्यंते लोष्टग्राहं अपगुरो णमुलि गुरी उ
द्यमने इत्यस्यैवा स्यात् णमुलि अस्यपगोरं युध्यंते अस्यपगारं स्वांगेऽध्रुवे द्वितीयायामित्येव अध्रुवे स्वांगे द्वितीयांते
धातोर्णमुल् स्यात् भ्रूविक्षेपं कथयति भ्रुवौ विक्षेपं अध्रुवे किं शिर उत्क्षिप्य येन विना न जीवनं तत् ध्रुवं परिक्लिश्य
माने च सर्वतो बाध्यमाने स्वांगे द्वितीयांते णमुल् स्यात् उरःप्रतिपेषं युध्यंते कृत्स्नमुरः पीडयंत इत्यर्थः उरो विदारं प्रति
चस्करे नखैः विशिपतिपदिस्कंदां व्याप्यमानासेव्यमानयोः द्वितीयायामित्येव द्वितीयांते उपपदे विशादिभ्यो का
णमुल् स्यात् व्याप्यमाने आसेव्यमाने चार्थे गम्ये गेहादि द्रव्याणां विशादिक्रियाभिः साकल्येन संबंधो व्याप्तिः क्रि
यायाः पौनःपुन्यमासेवा नित्यवीप्सयोरिति द्विर्वचनं न भवति समासेनैवोक्तत्वात् तयोः क्रत्वात् यद्यप्यत्र ती

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

मं

णमुलुक्तः एवं तथापि उपपदसंज्ञार्थमासेवायामभिलिख्य न विधिः गेहानुप्रवेशमास्ते गेहंगेहमनुप्रवेशमास्त
प्रवेशं एवं गेहानुप्रपातं गेहानुप्रपादं गेहानुस्कन्दं अस्समासे तु गेहस्य णमुलन्तस्य पर्यायेण द्वित्वं अस्यतितृषोः
क्रियान्तरकालेषु क्रियान्तरमत्यस्यति व्यवधत्ते इति क्रियान्तरः तस्मिन्धातुर्वर्तमानादस्यतेस्तृष्यतेश्च कालवाचि
षु द्वितीयान्तेषूपपदेषु णमुल्स्यात् द्व्यहात्यासं गाः पाययति द्व्यहमत्यासं द्व्यहतर्षं द्व्यहं तर्षं अत्यसनेन तर्षणेन
च गवां पानक्रिया व्यवधीयते अद्य पायित्वा द्व्यहमतिक्रम्य पुनः पाययतीत्यर्थः नाम्न्यादिशिग्रहोः द्वितीयायामित्य
नामादेशमाचष्टे नामग्राहमाह्वयति अव्ययेऽयथाभिप्रेताख्याने कृञः क्त्वाणमुलौ अयथाभिप्रेताख्याने नाम अ
प्रियस्योच्चैः प्रियस्य नीचैः कथने उच्चैः कृत्वा उच्चैःकारं अप्रियमाचष्टे नीचैः कृत्वा नीचैःकारं नीचैःकृत्य प्रियं ब्रूते ति
र्यच्यपवर्गे तिर्यच्युपपदे कृञः क्त्वाणमुलौ स्तः समाप्तौ गम्यायां तिर्यक्कृत्य गतः तिर्यक्कारं समाप्य गत इत्यर्थः
अपवर्गे किं तिर्यक्कृत्वा काष्ठं गतः स्वाङ्गे तस्प्रत्यये कृभ्वोः मुखतः कृत्य गतः मुखतोकारं मुखतः कृत्वा मुखतोभू प+
भूय मुखतो भूत्वा मुखतोभावं नाधार्थप्रत्यये च्व्यर्थे नाधार्थप्रत्ययान्ते च्व्यर्थविषये उपपदे कृभ्वोः क्त्वाणमुलौ स्तः अनाना ना
ना कृत्वा नाना कृत्य नानाकारं विनाकृत्य विनाकृत्वा विनाकारं नानाभूय नानाभूत्वा नानाभावं एकधाकृत्वा अनेकं
द्रव्यमेकं कृत्वा एकधाकृत्य एकधाभूत्वा एकधाभावं एकधाकृत्य एकधाकारं च्व्यर्थग्रहणं किं हिरुक्कृत्वा पृथक् २८
कृत्वा तूष्णीमि भुवः तूष्णींशब्दे उपपदे भुवः क्त्वाणमुलौ स्तः तूष्णींभूय तूष्णींभूत्वा तूष्णींभावं अन्वच्यानुलोम्ये अन्वक्शब्दे उप
पदे भुवः क्त्वाणमुलौ स्तः आनुकूल्ये गम्यमाने अन्वग्भूयास्ते अन्वग्भूत्वा अन्वग्भावं अग्रतः पार्श्वतः पृष्ठतो वा अनुकू
लो भूत्वास्ते आनुलोम्ये किं अन्वग्भूत्वा तिष्ठति पृष्ठतो भवतीत्यर्थः इत्युक्ते किं करवाणीति दिग्मात्रमिदं दर्शितं वि

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

स्तरस्कन्दभाषाणांस्तु दर्शितं ज्ञापकैस्फुटं भट्टोजीदीक्षितकृतिः सैषा सिद्धांतकौमुदी प्रीत्यैभूयाद्भगवतो भवानीवि-
श्वनाथयोः ॥ इति श्रीभट्टोजीदीक्षितविरचितायां सिद्धांतकौमुद्यां उत्तरार्द्धं संपूर्णं ॥ सकलवाचकचक्रच-
क्रवर्त्तिमहोपाध्यायश्री ५ श्रीज्ञानसागरगणि तत्शिष्य सकलपंडितप्रकांडपंडितश्री ५ श्री उत्तम-
सागरगणि वरण सहस्रपत्र प्रमादोदयात् गणि गणि वीरसागरगणि श्री ५ श्री प्रेमसागरगणि तत्शिष्य
सकलगणिगणपर्षद् भलत प्रतिमं गणि श्री ५ श्री चारित्रसागरगणि चरण सहस्रपत्र रोलंबेन की-
र्त्तिसागरगणिना लिखितं श्रीवावमीनगरे संवत् १७२ प्रवर्द्धे शीतवासरे श्रवणनक्षत्रे ८
श्राद्ध शुद्ध नवम्यां तिथौ ॥ शुभं भवतु लेखकपाठकयोः ॥ श्रीरस्तु कल्याणमस्तु ॥ श्री जिनेन्द्राय नमः ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

धातकोसु
१५८

१५८
३०

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org